

Krúdy Gyula

**A tiszáeszlári
Solymosi Eszter**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-48-5 (online)
MEK-12542

TARTALOM

A „Fehér Hattyú” lovagjai

Előhang

Első könyv

Az eltűnés

Második könyv

Harmadik könyv

A holttest

Negyedik könyv

A tárgyalás

Ötödik könyv

A tárgyalás (*Folytatás*)

Hatodik könyv

A tárgyalás (*Folytatás*)

A „Fehér Hattyú” lovagjai

(Bevezetés)

1883. augusztus 7-én, egy keddi napon két jelentőségteljes dolog történt a világon.

Az egyik az, hogy Shapira angol régiségkereskedő a Tízparancsolatnak egy ismeretlen példányát állította ki Londonban; a másik nevezetesség az volt, hogy egy Scharf József nevű, negyvenegy esztendőes tiszaezlári zsidó egyházfi a miskolci vonattal a fővárosba érkezett fiával és feleségével.

Az újonnan feltalált Tízparancsolat juhbőr szalagokra volt írva, és a Krisztus előtti 9-ik századból származott: az a tíz ember, aki ennek a kornak betűit ismerte a földkerekségen, már meg is fejtette a láthatatlan írás tartalmát. És Londonból világgá repítette a hír a Tízparancsolatot, amelyet Mózesnek diktált az Úristen.

A tiszaezlári utas, aki börtönszagú, ócska télikabátjában a józsefvárosi pályaudvaron leszállott a miskolci vonatról, és komoly, kemény tekintettel körülnézett a hordárokon: ugyan csak arra volt predesztinálva, hogy másnap a földkerekség valamennyi újságjában megírják az ő csodálatos, börtönből való kiszabadulását, „babiloni fogságának” végét. Hordásra nem volt szüksége a reggeli utasnak, ott volt mögötte a felesége, egy parasztmenyecskésen öltözött zsidóasszony, aki a tekintélyes, megtermett külsejű Scharf úr ládáját cipelte. Ott volt mellette pufók képű, szalmakalapos, bámészkodó kamaszfia, aki a vörössapkás vasúti hordárokat „öreg katonának” nézte, és szalmakalapjával visszaköszöngetett a barátságosoknak, akik mindenáron a „Lencsi” kezéből akarták a faládát kisegíteni. De „Lencsi” nem engedett.

Az újonnan felfedezett Tízparancsolat szövege nem sokban különbözött a régen ismert mózesi Tízparancsolatétól. Ezt sem nagyon tartották meg az emberek: valószínűleg az új Tízparancsolat se lesz nagyobb hatással a világra, még akkor se, ha a régiségkereskedő megkapná érte a tízmillió forintot, amit az angol múzeumtól kér.

A tiszaezlári utas is eltűnt volna abban a tömegben, amely reggelenként a világ fennállása óta a miskolci vonattal a fővárosba szokott érkezni, de egy lelkes, hangos, kerekarcú pesti úriember már messziről örömteljesen integetett az idegenül nézelődő eszlári egyházfi felé:

- Isten hozta Pestre, Scharf bácsi! Nagyon derék dolog, hogy a Móric fiát és a feleségét is magával hozta.

Nem fogadtak még a miskolci vonattal érkezett zsidót ilyen örömmel Pesten, mint ahogy az orsz. izr. iroda kiküldött titkára ünnepelte a börtönéből akkor szabadult Scharf bácsit. Talán beszédet is intézett volna a szabadlábra helyezett egyházfihoz, ha Weinberger úr, az ugyan csak tiszaezlári bérlő, aki egy kupéban utazott a zsidó családdal, meg nem szólal:

- Gyerünk már, Scharf József, mert mindjárt megvernek itt a hordárok!

Weinbergernek ugyanis eszébe jutott, hogy vidéki zsidó módjára elbeszélte néhány utasnak a hosszú éjszakai utazás folyamán, hogy milyen nevezetes társaság utazik a vonaton. Az az öreg Scharf József senki más, mint éppen az eszlári zsidó, akit Solymosi Eszter meggyilkolásával is gyanúsítottak; az a szeplős fiú mellette senki más, mint a fia, aki a bíróság előtt apjának szemébe mondta a gyilkosságot, de most már elmúlt minden baj, kibékültek apa és fia, és mint a pesti zsidók vendégei szórakozni a fővárosba utaztak.

Sokan tudtak Scharfék viselt dolgairól, még a vasúti hordárok is. És ezek a durva teherhordók nem nagyon örültek, amikor híre futamodott a vonattal érkezett családnak. Fenyegetőleg vették körül a társaságot.

- Éljen Istóczy! - kiáltotta el magát egy hang a pályaudvar zsongó népei között.

Most már valóban itt volt az ideje a léptek gyorsításának, mert Istóczy nevének emlegetése ebben az időben csak bajt hozott minden született zsidóra.

De már rikkantott egy másik hang is:

- Éljen Scharf Móric!

Könnyen megy az éljenzés az ilyen tömegben, amely a miskolci vegyesvonattal a fővárosba érkezik.

Scharfék egyszerre csak azon vették magukat észre, hogy körül vannak véve éljenző és fenyegető emberektől.

Az országos izraelita iroda titkára azonban jóelőre gondoskodott kocsiról, amely a pályaház előtt várja vendégeit. Kétlovas pesti fiáker volt az. Ebbe ültette be a titkár apát és fiát, maga pedig óvatosan a bakra ugrott. Mikor már javában robogott a fiáker, akkor vették észre, hogy a parasztmenyecskéen öltözött zsidóasszony elmaradt a tömegben.

- Nem kell búsulni - mondja a bakról a titkár hátrafordulva. - Wienberger „Lencsi nénivel” utánunk jön egy másik kocsin.

A Pestre érkezett zsidócsalád a Kerepesi úti Fehér Hattyúhoz címzett fogadóban kapott szállást, amely fogadóban a vidéki zsidók azidőtájt szerettek megszállni. Egyemeletes, ódon épület a fogadó, szemközt a hajdani Nemzeti Színházzal. Weingrubernek hívták a fogadóst, aki nagy örömmel üdvözölte ugyan hajlékában a nevezetes zsidócsaládot, de mégis azt tanácsolta Scharf Józsefnek, hogy legjobban teszi, ha kirándulni megy Mórival és a csakugyan megkerült „Lencsi nénivel”.

- De hát hová menjünk?

- Legjobb lesz az Állatkertbe! - felelt a fogadós.

A lóvonat a fogadó előtt járt el a Kerepesi úton. A fogadós elkísérte a lóvonat megállóhelyéig a családot, fel is ültette őket a kocsira, de sorsát már nem kerülhette el. Meg volt jelölve ő és háza, ahol Scharfék darabideig meghúzódtak.

Nem az Állatkertben, hanem a Fehér Hattyúban kereste Scharf Mórict az a pesti lakos, aki a lábára tudott állni.

*

Pedig Pestnek (a budai részeket nem számítva) csaknem háromszázezer lakosa volt már akkor.

Ez a háromszázezer ember mozdult meg, mintha elektromos szikra érte volna, amikor estefelé híre futamodott, hogy a végzetes zsidók, Scharf és fia, akik miatt csaknem lángba borult Magyarország egy esztendő előtt és alatt: Pesten a Fehér Hattyúban megszállottak.

A Londonban kiállított és újonnan feltalált Tízparancsolat alig látható betűiből ugyan ezt a parancsot is kihüvelyezték az írástudók:

„Szívedben ne táplálj gyűlöletet felebarátod ellen. Én vagyok az Isten, a te Istened.”

De amikor Pesten ezen az augusztusi keddi napon a két Scharf neve végighangzott az utcákon, a Hatvani kaputól, amelynek közelében a Fehér Hattyú állott, a Központi személy-pályaudvarhoz címzett kávéházig, mintha megbolondult volna minden lakos, és elfelejtette még a régi Tízparancsolatot is, nemhogy az új Tízparancsolattal törődött volna.

A Kerepesi út, de a szomszédos városrészek, a Terézváros és a Józsefváros utcái is megteltek emberekkel, akik magukból kikelve, szinte vízözönkorabeli hangon ordítottak, mikor leereszkedett a fővárosra az esti sötétség. De a sötétség nem volt teljes, mert a légszeszlángok világították az utcákat. Elsősorban tehát a lámpákat kellett összetörni. Miután a lámpákat kijavították, a gázgyárat, a világosságadót akarták a föld színéről elpusztítani. A sötétségben rablóbandák alakultak nagy hirtelenséggel, amelyek az estére bezárt boltok feltöréséhez láttak. Fejszével, feszítővassal, az embertömeg szemeláttára törték fel a boltok redőnyeit, ajtóit a Kerepesi úton. Ékszer, selymet, bútort raboltak ki a boltokból, anélkül hogy valakinek eszébe jutott volna közbelépni. Legfeljebb a martalócok verekedtek egymás között a zsákmányon a Kerepesi út közepén, mert rablók között is mindig annak van igaza, aki erősebb.

Az az 54 rendőr, akire az utcai őrállítás volt bízva a főváros egész területén, mint akár harminc év előtt, mikor még Pestnek feleannyi lakosa volt: az 54 rendőr annak örült, ha észre nem vette lószőr-forgós, konstábler-kalapját a százakra menő tömeg, amely a Fehér Hattyú előtt Scharf Józsefet és fiát kereste, hogy a tiszaezlári Solymosi Eszterért bosszút álljon.

*

Honnan jöttek azok az emberek, akik a Fehér Hattyút estére körülvették, és Scharfék kiadatását követelték a zsidó fogadóstól?

Jöttek ötezer esztendő messziségeből, amikor az első zsidók felbukkantak a földön, s magukat Isten választott népének nevezték; jöttek a pesti külvárosból, ahol soha annyi gonosztevő nem bujkált, mint éppen Thaisz főkapitány idejében; jöttek a szemközti Nemzeti Színházból, ahol Shakespeare komédiáit játszották, és Sir John Falstaff hadaiban szolgáltak mint nézők és statiszták a karzaton.

Jöttek az örök kíváncsiakból, akik nélkül egy kéményseprő se futamodhatik végig a Józsefvárosban, ha a kémény tüzet fogott; jöttek a Síp utca és a Kerepesi út sarkán álló Österreicher-kávéházból, ahol alsóbbrendű latrok és magukhoz való nők töltötték mulatozva, dalolgatva az idejüket. A férfiak helyett később, miután a rendőrök megkötözték őket kezüknél, lábuknál: a nők vették át a harcosok szerepét, miután Thaisz főkapitány idejében a nőknek is több szabadságuk volt, mint a későbbi kapitányok idejében. Jöttek a közeli Buzalka-féle táncteremből, ahol a cselédlányokat a kitűnő táncmesterek jobban megtanították táncolni, mint úrnőiket a jogászbálon... Jöttek a messzi külvárosokból, a régi ferencvárosi temető környékéről, az újpesti vámtól, a Kőbányai útról, ahol mindig szerettek meghúzódni azok, akik a fővárosba csak látogatónak jártak. Jöttek a péklegények kvártélyáról, amely itt volt nem messzire a Nagydíófa utca és a Dohány utca sarkán, amikor kiűtött Pesten a zsidók ellen a régen várt forradalom.

De jöttek az események résztvevői a szemközti Nemzeti Színház előadásáról is - pláne, ha a felvonások között szünet volt, és a nézők és színészek ráértek a Nemzeti Színház kapujában ácsorogni vagy a szomszédos Szikszay-féle sörházban frissen csapolt sör elfogyasztása révén kedvet méríteni a tragédia következő felvonásához. Itt, a Kerepesi út „úri oldalán” az újonnan megnyílt Pannónia-kávéházból nézték a rendőrtisztek (Máltás Hugó, Szláv György, Paupera), hogyan fessegeti a péklegények vezetése alatt a külvárosokból ideverődött tömeg a Fehér Hattyú hirtelen bezárt kapuját, ama Scharf Józsefet és fiát követelvén a fogadóstól, akivel számolni akarnak a tiszaezlári gyilkosság miatt. Ólomlemezekkel volt borítva a Fehér Hattyú kétszárnyas kapuja, mert így érezték itt magukat biztonságban a fogadó zsidó vendégei. De a péklegények elkiáltották magukat, hogy:

- Éljen Istóczy! Éljen Scharf Móric!

A kapunak harmincan is nekidőltek, hogy az recsegni-ropogni kezdett.

A főkapitány, akitől tartani lehetett volna, amúgy is a kies Svábhegyen tölti a meleg augusztusi napot. A Svábhegy akkor oly messze esett Pesttől, mint akár a szomszédos vármegye. (Még telefonja se volt a pesti rendőrségnek. Éppen a következő ostrom alatti állapotok napjaiban vezették be a főkapitányságra a telefonkészüléket.)

- Éljen Istóczy! - ordították a Fehér Hattyú előtt azok az esti látogatók, akik a kaput döngették, akiket nappal még nem lehetett látni a városban, mert a külvárosban laktak.

(Istóczy képviselő, akit e korszak legnépszerűbb emberének mondanak: gyomorfájását kúrálja valahol egy budai fürdőben. Az egykori törvényszéki bírónak, majd országgyűlési képviselőnek nem volt szerepe a Fehér Hattyú kapujának feltörésében.)

- Éljen Scharf Móric! - üvöltötték, amikor a fogadóst, bizonyos Weingrubert nem találták helyén, hogy az Scharf Móricról, az eszlári fiúról hírt adjon a kapu feltörése után.

(A fogadás a közeli Hatvani utcai rendőrségi főkapitányságra futamodott segítségért az ostrom ellen; a Scharf családnak pedig, amelyhez Scharf Móric is tartozott, volt esze, hogy az állatkerti látogatás után többé vissza ne térjen a Fehér Hattyúba.)

Igen ám, de híre terjedt, hogy Scharf Móricot éppen azért, mert a zsidók ellen vallomást tett a vérvádpörben: meggyilkolták a pesti zsidók. Az öreg Scharf maga szolgáltatatta ki bűnös fiát, aki a zsidó összetartozandóság ellen vétett: a pesti zsidóknak.

*

A kaput feltörték, mégpedig anélkül, hogy valaki azt mondta volna este kilenc órakor a Kerepesi úton, hogy ez nem szokásos módja a látogatásnak.

Aki a Fehér Hattyúban lakott: vendég, pincér, szolga, amúgy is elmenekült ekkorára, mégpedig létra segítségével, amelyet a szomszédos Kerepesi úti bazár elválasztófalához állítottak az udvaron, és erre egerutat vett a fogadóból minden teremtet lélek. Üres a vendégfogadó ebédlője, ahová messzi vidékről jártak a zsidók, hogy vallásuknak megfelelő, úgynevezett „rituális kosztot” egyenek. Üres a szállodának minden vendégszobája. Még a padláson és pincében se maradt senki, amikor az ismeretlen emberek a Fehér Hattyú kapuját kezdék döngetni Scharf Móric után.

- No most mi lesz? - mondják a nézők, akik a Nemzeti Színház előadását hagyják ott, hogy a még érdekfeszítőbb előadásban gyönyörködjenek. (Igazuk volt, a Fehér és Piros rózsa harcait Shakespeare tollából még máskor is láthatták a Nemzeti színpadán, de az antiszemita és zsidók első komolyabb összecsapását a pesti utcán legfeljebb a ma estétől számított kilenc estén szemlélhették.)

... Tehát a Kerepesi út egyik oldalán az utcai légszeszlámpák alatt állottak az estélyiruhás hölgyek, akik a színházi előadást és a régi szép zengzeteket hagyták el, hogy a Kerepesi út másik oldalán, a Fehér Hattyú előtt csoportosult nők lázításában és rikoltozásában leljék az esteli szórakozásukat. Mert, ha rákerül a sor, akkor a nők az igazabbi antiszemita, mint a férfiak. A közeli Österreicher-kávéházból kitódult facér szobalányok és más hasonló nők követelték leginkább Solymosi Eszter halálának megbosszulását a férfiaktól, akik a Fehér Hattyúban a Scharf családot keresték.

- A lámpavasra kell kötni az öreg Scharfot, aki miatt Solymosi Esztert megölték! - rikácsolták a pesti utca kétértelmű hölgyei, akik talán sohase voltak oly nagy számban feltalálhatók a fővárosban, mint Thaisz főkapitány idejében.

... És a Fehér Hattyú kapuja beszakadt. De hol volt már akkorára Scharf József a családjával, akit minden biztonnyal felkötnék a lámpára, hogy világítson ő a légszesz helyett, amelyet a Fehér Hattyú előtt eloltottak, miután a lámpások üvegeit összetörték!

... Tehát a Kerepesi út „úri oldalán”, a Pannónia előtt álldogáltak a rendőrtisztek tehetetlenül a föld alól jött söpredékkal szemben. Megismerhették a nők felhívására intézkedők között régi klienseiket, Poszpisl, a híres betörő bandájából való tagokat az ártatlanul üvöltő mesterlegény mellett, Spanga és Pitéli barátait a lóvasútról lesodródott finánc mellett, a régi ferencvárosi temetőből előkerült „hurkosokat”, akik a világítatlan utcákban még mindig dróttal való fojtogatás által szokták tehetetlenné tenni a járókelőket és a napokban sztrájkolni kezdő péklegényeket.

Itt küzdöttek a pesti péklegények, akik valamely rejtélyes okból vezércsapatai lettek a fővárosi tüntetéseknek.

Igaz, hogy nem a pékeknek találták meg az Új Tízparancsolatot Palesztínában, aminthogy a régít sem nekik tervezte Mózes az Úristen tanácsára, de ebben az időben a pékek haragudtak leginkább zsidóvallású felebarátaikra.

Némely tréfás krónikaíró a „péklegények harcának” is mondta az 1883-iki pesti utcai ütközeteket, de ez nem egészen úgy volt, mint a mindig élcelődésre hajlamos emberek vélik. Igaz, hogy a péklegények akkor sztrájkolni akartak éppen a pékmesterek ellen. El voltak keseredve, és keményen tüzeltek gazdáik bánásmódja miatt a vándorlegények szállodájában, amely a régi céhrendszer emlékéül még ott állott a Nagydíófa és a Dohány utca sarkán. Innen rohant ki vagy száz facér péklegény, mikor az első kraválok felharsantak a szomszédos Kerepesi úton. (És a foglalkozás nélküli mesterlegények állták is a sarat napokon keresztül, amíg a rendőrség és katonaság körülzárta a „szállodájukat”, és a padlásról, pincéből, a régi ház odvaiból szuronnal kipiszkálta a péklegényeket, akik talán azért haragudtak - az élcés emberek szerint -, mert a zsidók az eszlári esetben az ő mesterségükbe avatkoztak, keresztény lány vérért keverve a húsvéti tésztába?) De a péklegények helyén már új alakjai a pesti söpredéknek jelentek meg az esti utcákon, amíg Pálmai Ilka a Kerepesi úti Népszínházban a Kertészlány szerepében aratta felejthetetlen sikereit, és a kisasszony rémületére jeladó kettősfüttyök hangzottak fel a színház körül, amikor a csőcselék rohamra ment a józsefvárosi rabbiképző szeminárium ellen, amelynek ötven ablakát be is verte.

... De itt ágált a Fehér Hattyú előtt Bartalits is, a közeli Ősz utcából való antiszemita kiadó, akinek nyomdájában éppen a napokban jelent meg Ónody Géza Tiszaeszlár című röpirata. (Mikor majd végeznek a Fehér Hattyúval a felháborodottak: a nyomdásznak együtt kell sodródni a mellékutcákban szétoszló tömeggel, és a romboló tömeggel együtt tartani, amikor többek között az ő nyomdája ablakait is beverik az Ősz utcában.)

... Az első zsákmány, amely a bevett Fehér Hattyúból kirepült: egy söröshordó volt.

A földszinti ebédlőben találták meg a hordót, amelyet csak félig fogyasztottak el a Fehér Hattyú elmenekült vendégei. Egy félmeztelen óriás, aki a rombolást kalapáccsal kezében vezette, felkiáltott:

- Senki se igyon a sörből, mert a zsidók megmérgezték!

A söröshordó tartalma tehát az utcára folyt, anélkül hogy valaki hozzányúlt volna.

Ugyanez történt az ebédlőben talált borral, pálinkával, ételneművel. Egy kóbor kutyának vetettek oda egy szafaládét, és voltak, akik látták, hogy a kutya nyomban felfordult a mérgezett ételtől.

De a tányérok, üvegek, evőeszközök, székek, asztalok nem lehettek annyira megmérgezve, hogy azokat nyomban az utcára dobálják, és lehetőleg összetörjék. Néha-néha még csörrent egy ablaktábla, amelyet épnek találtak, bezúdult a tükör, az első emeletről figyelmeztető kiáltás után lerepült az utcára az első vaslavór, amely nagyot csattant a Kerepesi út kövezetén.

*

No, ennek a lakóháznak is kampec - gondolhatta magában a nemzetiszínházi néző.*

De a tömeg lelkiállapota kiismerhetetlen. A szegényes zsidó fogadó ócska bútorai nem nyerték meg tetszését azoknak, akik az utcán váraakoztak. Hiába dobták ki az ágydeszkákat is egyik emeleti ablakból. Valami mulatságosabb, szórakoztatóbb kellett a tömegnek, miután egy púpos háziszolgán kívül senkit se találtak a Fehér Hattyúban elrejtőzve.

A fogadó mellett boltok voltak. Idejében lezárt, eltorlaszolt boltajtók sötétlettek. Az egyiken a cégtábla azt hirdette, hogy Hoffmann ékszerésznek a boltja van a deszkaajtó mögött.

A Kerepesi úti lóvonat, amelyet nagy lelki nyugalommal hajtottak a legsűrűbb tömegben a többnyire falusi származású kocsisok, újabb közönséget hozott a Fehér Hattyú elé. Baltával és vasbotokkal is felszerelt embereket, akiket isten tudja, hol szedett fel a trombitáló lóvonat, de egyszerre itt voltak, és megkopogtatták Hoffmann ékszerész ajtaját.

- Hátha ide bujtatták a zsidókat? - vetették fel a kérdést.

*

A Fehér Hattyú ostromlóinak tetszett a gyanúsítás, és a fejszecsapások hullani kezdtek az ékszerész boltjára. A lándzsás bakter, az úgynevezett boltőr, akit a Kerepesi úti kereskedők éjszakánként tartottak, persze elbújt, mint ahogy egy öregembertől ez nem is vehető rossz néven. Ha itt lett volna a híres Poszpisl, aki egymagában ki tudott vinni egy vas pénzszekeányt a boltból, bizonyára rövidebb ideig tartott volna az ékszerészbolt feltörése. Sötét is volt, a gázlámpákat sokkal korábban törték össze az utcán, mint kellett volna, de a hevesvérű ifjúsággal, amely nagyon szereti a bolti lámpákat leverni, nem lehetett bírni. A csúzli - a „gumipuska” - megtette a magáét a legmagasabban álló lámpákkal szemben is. Rabena János, a tökrészeg finanszementész, aki kivont karddal vezette az antiszemita tömeget: panganétjával nem sokat ért az ajtók felfeszítésénél. A péklegények meg fölöslegesen ordítottak, minduntalan éljenezve a Rebach című élclap jelenlevő kiadóját (Bartalits nyomdászt), aki az ügyüknek is pártját fogta lapjában. A távoli Károly körúton, különösen az Orczy-ház környékén pedig már hallatszott a legnagyobb pesti zsidó házból kirohanó zsidók kiáltozása:

- Todschlagen! Todschlagen! (Agyonütöni!)

Amikor a Kerepesi úti tüntetésből idevetődött utcagyereket nyakoncsípték és megrakták.

* Itt meg kell jegyezni, hogy a tüntetések oka voltaképpen a tiszaezlári pörben hozott felmentő ítélet volt, amely pörnek történetét éppen Eötvös Károly, a gyilkosság vádja alól felmentett zsidóknak ügyvédje harminc esztendővel ezelőtt már meg is írta A nagy per, amely ezer éve folyik s még sincs vége című háromkötetes munkájában. Eötvös Károly klasszikus munkája mellett alig lehetne valami újabb felfedezéseket írni a tiszaezlári eseményekről, ha Eötvös Károly Szabolcs megyei ember lett volna, aki közléről, a legközelebből látja és ismeri a nagy pör hőseit, mozgatóit, vizsgálóit, bírját és körülményeit. Tudták már Szabolcs vármegyében is ebben az időben, hogy a vérvád alaptalan, gonosz kitalálás, hiszen éppen maga a vármegye mondotta ki már egy határozatában és az országgyűléshez intézett feliratában 1793-ban, tehát csaknem századévvval a tiszaezlári pör előtt, hogy a vérvád, amellyel a zsidókat hében-korban üldözöbe veszik: gonosz abszurdum, amelynek senki se adjon hitelt, s amely rágalom ellen az országgyűlésnek kell törvényt hozni. Hogyan eshetett, hogy alig száz esztendő múlva éppen ebben a felvilágosodott Szabolcs vármegyében, Kossuth Lajos veresípkásainak megyéjében bukkant fel a vérvád meséje olyan megdöbbenő valószínűséggel, hogy még e vármegye vezető urai is nyíltan hangoztatták annak lehetőségét? Eötvös Károly nem ismerhette a tiszaezlári pör előzményeit, úgynevezett „kulisszatitkait”, mert dunántúli ember volt. Éppen abból a szempontból íródtak ezek az itt-ott regényesnek is látszó feljegyzések, hogy sok, eddig ismeretlen és érthetetlen dolgok megmagyarázatnak velük, s így ötven esztendő távlatából kiegészítjük Eötvös Károly írói munkának is elsőrendű ügyvádi emlékiratát. - A szerző.

- Éljen Verhovay Gyula! - ordított a Kerepesi úton a tömeg válaszul a zsidóknak, és az ékszerészboltot szerencsésen feltörte.

Egy Kerepesi úti ékszerészboltban sohasem halmoznak fel kincseket érő portékákat. Különben is Hoffmann aranyműves az értékesebb tárgyait éjszakára a vasszekrénybe szokta zárni. A boltban és kirakatában nem volt más, mint a közelgő szentistvánnapi vidékieknek előkészített cifra csecsebecsék, ezüst zsebórák, karperecek, női nyakláncok, zsuzsuk, amelyeket az akkori divat szerint nagy tömegben viseltek az óraláncokon és karkötőkön. Valamint Souvenir de Budapest feliratú oxidált ezüstgyűrűk, pesti emléktárgyként szereplő női medálionok. Nem is járt valójában Pesten az a vidéki úriasszony, aki ilyen emléktárgyat ne vinne magával haza a fővárosból.

A bolttal és kirakatával tehát olyan hamar végzett a Fehér Hattyú látogatására érkezett közönség, hogy még a közeli Zrínyi-kávéházban, a Múzeum körút sarkán se hallgatott el a cigányok muzsikája. Egészen más lett volna a helyzet, ha Pospiszl szabadságon van, akinek figyelmét bizonyára nem kerüli el az ékszerész Wertheim-szekrénye.

További mulattatásáról kellett gondoskodni a népnek.

A Fehér Hattyú tőszomszédjából a vidékiek miatt nem hiányozhatott egy női „konfekciós” üzlet sem. Selymeket, női fehérneműeket, harisnyákat, hasonló haszontalan tárgyakat árult itt egy Freund nevű Kerepesi úti boltos, amely tárgyaktól mindig óva intette kuncsaftjait Gimpl József, a Mária Terézia téri kocsmáros, a leghíresebb pesti orgazda. Az ékszerészbolt silány zsákmánya után a nőies üzlet feltörésére került a sor.

A gyenge ajtók hamar engedtek. Még el sem hangzott a szemközti Nemzeti Színház színpadán III. Richárd király kiáltása:

- Lovat! Lovat! Egy lóért országomat! - amikor már a csipkés női ruhadarabokat kihányták a boltból a Kerepesi útra, ahol az utca hosszában a kívülállók között tréfás tülekedés indult meg egy pár női harisnyáért vagy alsónadrágért. Csak a selyem alsószoknyákért folyt komolyabb kézítása az éj lovagjai között, mert ilyesmit vásárfiának hazavinni érdemes. A selyemnek, csipkének az a tulajdonsága, hogy könnyen szakad. Nem egy női pendely került megrepedt állapotban a győztes birtokába, akinek aztán megfelelő hölgyet kellett keresni, aki az elronyosodott, porban hentergetett, kézítésével kiszaggatott fehérneműt megvarrja s felvegye.

Freund boltjának kirablása tehát nem okozott kellő örömet a Kerepesi úton, még az a négy lovasrendőr se, amely a Hatvani utcai főkapitányság felől előléptetett, de nem akart beavatkozni a dologba. Csak egy honvédőrnagy és egy rendőrorvos, akik odáig a Szikszay-sörház rondójában söröztek, színházból jövő feleségeikre várakozván, osztottak ki néhány pofont az utcai csőcselék között. De az asszonyok kijöttek a színházból, karjukra vették tehát hölgyeiket, és eltávoztak a női rongyokkal beszemetezett környékről. A zsidók kiáltása megint fel-felhangzott az Orczy-ház felől, amikor egy-egy női ingbe öltözött suhancot megfogtak az utcán. Ezek a zsidók többnyire kereskedőemberek voltak, s így felbecsülték, hogy mennyi kárt okoztak hitsorsosuknak a műkedvelő betörők boltja kifosztásával.

De hát a rendőrök csak a Hatvani utca bejáratánál táncoltatták a lovaikat, a zsidók messziről kiáltoztak, a romboláshoz kedvet kapott gyülekezetnek még nem ment el a bátorsága újabb vállalkozástól.

Egy bútorkereskedést fedeztek fel ugyancsak a Kerepesi úton, a Fehér Hattyú közelében. Az ilyen bútorkereskedést nem nagyon szokták őrizni, mert ritkaság, hogy ágyak, asztalok, székek rablásához legyen hajlandósága valakinek. A bútorkereskedés ajtaja valóban gyorsan engedett, és a vállalkozók a kanapékat, díványokat, szekrényeket, pohárszékeket kezdték az utcára rakosgatni, mintha valami hurcolkodás volna. Persze, a nem mindennapi és csak

szállítómunkások által kultivált hurcolkodási munka nem volt mindenkinek ínyére, hamar megunták tehát az ingyen napszámot.

Még félig sem rakodtak ki a Kerepesi út gyalogjárójára a bútorkereskedésből, amikor megeredt a hirtelen nyári zivatar, amely nagy mennydörgéssel és sűrű esőcseppekkel érkezett a budai hegyek felől. Az utca néptelenedett, már csak az utolsó lóvonati kocsik mentek többnyire Kőbánya és a Zugló felé, anélkül hogy a fáradt lóvasúti kocsisoknak kedvük lett volna a trombitáláshoz, amellyel eddig a Fehér Hattyú tüntetőit üdvözltek. Megunja az ember a legjobb mulatságot is az üvegcserepektől csikorgó, kiömlött sörrel, borral, pálinkával áztatott, törmelékekkel beszórt, lámpás nélküli Kerepesi úton.

Az eső mind sűrűbben ömlött, a zsidók és a rendőrök mind közelebb jöttek a ritkuló tömeghez. Rabena János, a holtrészeg finanszírozott is kijózanodott, és pangatóját hüvelyébe dugta, de útját nem messzire folytathatta, mert a Hatvani kapunál már elkapták a rendőrök néhány társával együtt, és a földön húzogatták a kapitánysági börtön felé.

Ugyanakkor mások is hasonló sorsra jutottak, akik a zsidók Károly körútja felé vették menekülésüket. A Károly-kaszárnyában ugyanis Gvalla alezredes egy század bakát a 27. zászlóaljából fegyverbe állított, és elindult a Kerepesi út felé, mire az Orczy-ház lakói vérszemet kaptak, és ugyancsak a Fehér Hattyú felé tolongtak, és mind hangosabban kiáltoztak:

- Todschlagen! (Agyonütni!)

(Amely jelszó meg is maradt ebből az időből, amikor későbbi időben felújultak az antiszemita tüntetések, és a Király utcai mulatóhelyeken, a Kék Macskában és más zengerájokban csaptak össze.)

A Fehér Hattyú hőseinek nem volt más útjuk a menekülésre a feltűzött szuronyú bakák, valamint a harcias zsidók elől, mint a Kerepesi út és mellékutcai. Csörömpöltek az ablakok és a lámpák, amerre a visszavonuló Fehérhattyú-lovagok mentek, de mégis legderekasabban az Österreicher-kávéház előtt viselkedtek, amely kávéház a Síp utca sarkán volt, és éppen azoknak a nőknek és férfiaknak volt a tanyája, akik a Fehér Hattyú körül harcoltak. Ötvenkét kis ablaka volt a hírhedt kávéháznak, valamint egy nagy falitükre, amelyben még tegnap oly kedvtelve nézegették magukat a pesti éjszakák hősei, mely tükör a legjobb arcukat, a nevetőt, az életvidámat mutatta. Az ablakok és a tükör megsemmisültek ezen az éjszakán. Cirmusnak hívták a hírhedt kávéház pénztárosnőjét, aki a legnépszerűbb hölgy volt Pesten, még a Cyankáli című újság is megdicsérte erényességét és mértékletességét: - Cirmusnak is megtépázták szokéru festett haját, mikor az tükrét védelmezte. A márványasztalok előbb az utcára kerültek, hogy onnan repülve jöjjenek vissza a kávéház ablakán át.

A Népszínháznál már kioltották a lámpákat, mielőtt beverték volna. Serlei, a színházi főgépész és fia a színészbejárónál szidta a zsidókat, hogy azok már eltávoztak az előadásról, s így nem történik semmi „hecc” a színház nézőterén.

Az eső szakadt, és az elsötétedett Kerepesi úton Thaisz főkapitány szürke lován lovagolt végig, miután a Svábhegyen hírül adták neki, hogy mi történt a gondjaira bízott városban.

*

Tíz napig, tíz estén tartottak a zsidóüldözések a Fehér Hattyú ostroma után Pesten.

A város felkavarodott, megzavarodott, szinte eszét veszítette némely estéken, amikor váratlanul, különböző pontjain a városnak lobbant fel az utcai zavargások tüze. Mintha az üvegeseknek (az „ablakos tótoknak”) dolgozna Budapest.

Ahány mozdítható ködarab volt a városban: az mind repülni kezdett, mint a ködobáló kísértetek idején. Ahány ablak volt, az mind veszélyben forgott, és ezerszámra pusztult.

Ahogy leszállt az este: mozogni kezdett a város.

A főkapitány kihirdette az ostromállapotot. Tizenkét éles tölténnyel szerelték fel a rendőröket. Katonaszállta meg a Belváros felé vivő utakat, a légszeszgyárat. A gyalogság feltűzte a szuronyt, a lovasság kivont karddal nyargalt a pesti utcákon. A ceglédi honvédhuszárok mellett idegennyelvű, rézsisakos dsidásokat is vezényeltek a városba. A józsefvárosi földszintes ablakokban könyöklő nőknek volt mit nézegetniök. A huszár csak kardlappal dolgozott, a baka puskatussal, de az idegen ulánus-katona lándzsaheggyel, mint megszállott városban, és bement az udvarokba is a menekülők után. Mégse csillapodtak a szenvedélyek. Scharfék megbabonázták a várost, mióta ide lábukat betették.

Egyik nap elhíresztelték, hogy a zsidók mérgezett pálinkát árulnak: beverték a pálinkamérők ablakait. Csak azt az Üllői úti szeszereskedőt kímélték, aki feszületet és Mária-képet tett az ablakába szerencsétlenségében.

Másik nap híre futott, hogy a zsidók ellenállásra szövetkeznek a Terézvárosban. Kődobáló tömeg járta be a Dohány, Síp, Kertész, a három dob és a két szerecsenről nevezett utcákat, Király utcai zengerájokat. Purgmayernek és Berger Málcsinak ugyancsak meggyűlt a baja a café-chantanokban. A házmestereket rajtakapták, hogy nem veszik szószerint a főkapitány rendeletét, amely szerint este 7 órakor kell bezárni a kapukat.

A Rókus-kórház előtti sétatéren naponként szaporodott a harisnyát kötögető nők száma, akik a csendes foglalkozás mellett várták, mikor látogathatják meg a tucatszámra hozott sebesülteket.

Ostromállapot volt csaknem tíz napig Pesten, Gabriányi ezredes térparancsnok, aki a Nemzeti Színház előtt dirigálta a naponként kivonuló katonaságot: szinte hiába látszott arra várni, hogy mikor vonulhat vissza hadaival a kaszárnyába.

Ezt okozták Scharfék, amikor a miskolci vonattal Pestre jöttek, és a Fehér Hattyúban beírták nevüket az idegenek névsorába, ami az akkori újságokban is megjelent: „Scharf József és családja Tiszaeszlárról.”

A következő feljegyzések éppen annak a történetét mondják el megközelítőleg, hogy mi volt a tulajdonképpeni okozója annak, hogy egy négyszázezer lakosú főváros ennyire esztét vesztette a Scharfok megérkezésének hírére.

Előhang

Az én gyermekkoromban Nyíregyházán a tiszaezlári rosszhiszemű vérvádról beszélt mindenki. S lehet, hogy másfelé is szóba került a zsidók nagy pöre, amely azért keletkezett, mert egy keresztény leányka eltűnt Tiszaezlárról, és meggyilkolásával gonoszul a zsidókat gyanúsították; lehet, hogy másfelé is a világon beszéltek a hajmeresztő gyilkosságról, de Nyíregyházán, ahol a bíróság székel, és a vádlottak a börtönben ültek: se az esztendőnél tovább tartó vizsgálat alatt, sem az utána következő években nem fordult elő hasonló esemény, amelyet bővebben megbeszélhettek volna az akkori emberek.

A korabeli gyermekek a tiszaezlári gyilkosság változatait hallgatták a gyermekmesék helyett.

Ott vezették el a börtönőrök naponta a nagyszakállú, kaftános vagy lerongyosodott, félelmetes külsejű vádlottakat a nyíregyházi utcákon a vizsgálóbíróhoz. Egyiknek-másiknak láncot is tettek a kezére, lábára, amíg ki nem derült az igazság és a vád koholtsága.

Voltak közöttük veresek, barnák, öszek. A kalapjuk a szemükre húzva, a lábuk legyengülve a hosszadalmas börtöntől. Rémalakok, akikkel a korabeli nyíregyházi gyermekek álmukban is találkoztak, mikor Robinsonnal vagy Verne regényhőseivel kellett volna álmodniuk.

A nagyapám házában címer volt, fiókáit etető pelikán a címerben: ügyvéd volt a katonás magatartású öregúr, de ügyvédség helyett jobban szeretett politizálni. A Szabolcs megyei 1848/49-es honvédek elnöke és a függetlenségi párt vezére volt. Sokan megfordultak a házában a nevezetes férfiak közül, akik az eszlári vérvádat erősítették vagy tagadták. Néha olyan volt a háza, mint egy bírósági tárgyalás. Vagy volt gyűlés, ahol zsidók ellen vagy a zsidók mellett tartottak szónoklatokat. Ónody Géza, Verhovay Gyula, Csávolszky Lajos, Eötvös Károly, a nagy zsidóper mozgatói és védői gyakran megfordultak a lármás öregúr házában, akinek nagy tekintélye volt Nyíregyházán. Miután félig-meddig a nagyapám házában nevelkedtem: sok mindent hallottam és láttam gyerekfejjel, gyerek szemmel.

Kihallgatták itt nemegyszer a vérvád főtanúját, aki a kulcslyukon látta az eszlári zsidótemplomban gyilkosságot, Scharf Móricot, aki tanítója, Orsovsky Gyula (az én tanítóm is ő volt) és Henter Antal megyei várnagy kíséretében jelent meg az urak előtt. Pulykatojasos képű, vereshajú falusi zsidógyerek volt Scharf Móric, amilyen minden faluban akad, ahol zsidók is laknak. Tizenkét-tizennégy éves forma lehetett. Kihallgatták, kikérdezték, de verést még a nagyapámtól se kapott soha, pedig hirtelenharagú, káromkodókedvű, kemény, katonás ember volt az öregúr az unokáival szemközt.

- A német istenit! - mondta, és a legkedvesebb unokáját is megnadrágolta idősebb Krúdy Gyula. Mert haragjában mindenkit németnek szidott. Még a zsidót is. A németre haragudott leginkább e világon.

A nagyapám házában sok minden tudnivaló elhangzott az eszlári vérvádról. Ezeknek az emlékeit is megtalálja itt-ott az olvasó e feljegyzésekben.

Solymosi Eszter, akit nagyon sokan emlegettek a múlt század utolsó évtizedeiben, szomorú, barna leányka volt, kis szolgáló Tiszaezlár, Szabolcs megyei községben.

Ha az ismerősei tudták volna, hogy Eszter nevezetesebb lesz valaha, mint egy királyné, mint egy földön járó csillag, amely nyomtalanul eltűnik egy napon: bizonyosan jobban megjegyezték volna Esztert, amíg ezen a világon járt.

Nem történhetett volna, hogy a legtöbb ismerőse, leánypajtása, férfitroka, sőt megzavarodott szülő édesanyja se tudja teljes bizonyossággal megmondani, hogy milyen volt a szeme Solymosi Eszternek: barna vagy kék, amíg élt?

Még azt se tudták bizonyosan, hogyan írják a nevét.

Az első modern legendákban, amelyek feljegyezték a nevét a hitregékbe (az újságokba és egyéb papirosokra), Sójmosnak írják.

Inkább is illett ez a név egy cselédleánykához, akiről nem tudódott ki, pedig kutatták, hogy látott-e álmában mézeskalács-huszárt valaha, ahogyan az első szerelem a falusi leányka szívében jelentkezni szokott. Volt-e szeretője?

Mikor országos nevezetesség lett: akkor Solymosinak kezdik mondani a nevét, mert az akkoriban nagyon divatozó névmagyarosítás szabályai szerint: üdvösebb volt, hogy egy magyaros hangzatú név i betűvel vagy y-nal végződjék. A Sójmosból így lett Solymosi a hírlapírók nyelvén. Később mindenki belenyugodott ebbe, mint annyi mindenbe, ami ezzel a névvel kapcsolatosan Magyarországon történt.

Solymosi Eszternek élettörténete akkor kezdte érdekelni az embereket, mikor a lánykának nyoma veszett; igaz, hogy akkor aztán az egész földkerekségen róla beszéltek, mert az volt a koholt híre, hogy a zsidók vallási szertartás szempontjából a húsvéti laskához való liszthez vették a keresztény leányka vérének. Az eszlári zsidótemplomba becsalogatták, megfogták, elvágták a torkát, vérének kieresztették, és tésztában megsütötték. Fanatikus, a határszélről jött, úgynevezett lengyel-zsidók végezték ki Solymosi Esztert, akiknek a gyilkosság után nyomuk veszett. A Tiszán jöttek tutajjal éjszaka, és éjszaka távoztak. Az eszlári zsidóknak az a részük volt a gyilkosságban, hogy valamely felsőbb, talán vallási parancsra szállították az eszlári szüzet a messzeföldről jött saktereknek, akik az egyházi szertartás, azaz a gyilkosság szakszerű elvégzése után nyomtalanul eltűntek. A leányka holttestét elrejtették, hogy nem lehetett megtalálni. A gyilkosságnak tanúja volt az eszlári zsidó egyházfi tizennégy éves fia, bizonyos Scharf Móric, aki a kulcslyuknál állott a templomon kívül.

Ez a hazug híradás volt Solymosi Eszter haláláról, s ez a kitalált híradás állította meg az embernek a szívverését mindenütt a világon, ahol a szívek éreznek, az agyak gondolkoznak, hajadon leánykák növekednek. Ha vallásuk azt követeli tőlük, hogy embert öljenek, mit lehet tenni a zsidók törvénye ellen? A vallásuk ötezer esztendő, azt megváltoztatni nem lehet. A vallás örökké tart, amíg zsidók járnak a földön. Az egyetlen megoldás, hogy ki kell irtani a világból a zsidókat, hogy vallásuk így önmagától elmúljon a földről.

Ezért lett világhíres Solymosi Eszter halála után, amely bekövetkezett akkor, midőn tizenötödik életévét még be se töltötte, és cselédtartó asszonya, egy eszlári asszony parancsolatára házfestékért ment el a falusi boltba 1882. április elsején, délelőtt tíz órakor.

A boltból nem tért vissza a cselédleányka. A parasztasszony háza festetlen maradt.

Egy egész világ mozdult meg ötven esztendő előtt, hogy a hazugság ellen szót emeljen, és igazságért üvöltsön. Millió és millió zsidónak omlik ki a vére ártatlanul, ha kiderül, hogy Solymosi Esztert ezen a tavaszi napon az eszlári zsidók tették el láb alól. Nincs irgalom se ezen a földön, se a másvilágon a szűz gyilkosainak. - Ez volt az eszlári pör, amelynek emlékéül ezek a feljegyzések készültek. - *Kr. Gy.*

Első könyv Az eltűnés

I. A bolygó zsidó

Tiszaeszláron látták.

Öles magasságú, itt a Tisza-vidéki középtermetű népek között hórihorgas ember volt, és vörös szakálla volt. Az arca papírhaloványságú, a két szeme távol esik egymástól, mintha a két szemével kétfelé nézne. A füle mellett göndör haját tekergette a szél. Ijesztő volt, amilyen jelenséget álmaikban látnak az emberek.

Az öltözete a felvidéki lengyel-zsidóé, aki a tutaj orrában állva szokott néha erre utazni a Tiszán, de Eszláron még nem kötött ki, csak ment a folyón, mintha lova volna a máramarosi fenyőszál, amely engedelmesen úszott alatta.

Hegyben végződő, borzaskarimájú, rókaszőrű sapka a fején, amely rókaszőrnél csak haja és szakálla vörösebb.

Ugyancsak valamely állatprém szegélyzi fekete, tompafényű kaftánját, amelyet övvel szorít derekához, hogy a kaftán két szárnyként libeg a rövidbugyogós, harisnyás hosszú lábszárai körül. A kaftánján két olyan nagy zseb van, hogy elférne mindegyikben egy gyerek. Hosszú husáng, mint valami világjáró bot van a markában. Isten őrizzen tőle: éjszaka találkozni vele. Szilaj, emberölő kedv fénylik a szemében, mint a vadállatében. A hangja nyivákoló, mint a hiúzé, de a kacagása olyan hideg, mintha kígyó kacagja a torkában.

Ha bekopogtat egy házba: nem veszi le a sapkáját, nem köszön barátságosan; kegyetlen, kellemetlen, mint egy végrehajtó, amikor alamizsnát kér. Ha megtagadnák tőle: tán a következő éjszakán felgyújtaná a házfedelet. Ezért inkább mindenki azon van, hogy minél hamarabb szabaduljon tőle élelmiszer vagy pénzajándék árán. De ha valahol letelepedik egy zsidó ház udvarán azzal a szándékkal, hogy ott tölti az éjszakát, akkor sem küldhetik tovább, pedig talán bajt, kellemetlenséget, perpatvart hoz magával a fedél alá.

Nem mernek vele koldusként bántani, még akkor se, ha koldulás volna a foglalkozása.

Nem mondja, hogy honnan jött, vagy hová megy, de rendszerint tud olyan szavakat kiejteni, amelyekkel figyelmet kelt maga iránt. Szidja a házat, vagy megdicséri a házigazdát. Közömbös senki sem lehet iránta, akinek közelébe jut. Látszólag mindenkit megvet, akinek többje van, mint neki, mintha legalábbis az övét vette volna el. Mindenhez juszt formál a világon, ami jó és egészséges, mintha örökségbe kapta volna az egész világot valahol egy testamentumban, mikor bolyongani indult. Most csak az emberektől járó követelését jött behajtani, amikor belépdél egy zsidó ház küszöbén, és megnézi, hogy kellő helyre van-e szegezve az áldás az ajtófélfán. Ha nincs kellő helyen, megáll, és a fejét csóválja mindaddig, amíg meg nem kérdezik tőle, hogy mit akar.

Eszláron azt mondta, hogy saktárségre akarja megtanítani az itteni zsidókat, mert azok ezt nem értik.

De más faluban, más városban, ahol útjában megfordult: bizonyára más tudományával kérkedett. Mert tudott beteget gyógyítani, tudott énekelni, imádkozni. Idézni tudott minden könyvből, amelyet az iskolájában tanítanak. De bizonyítványait sohase mutogatta, mert írásaiból nyilvánvaló, hogy azok hamisak. Csak ott érnek valamit, ahol hiszékeny emberek vannak. Eszláron nem laktak hiszékeny emberek.

Abban is különbözött a kéregető vándorcigánytól, a magyar falvak e falevél módjára széljárta vendégétől, hogy a rókatáncot nem járja el semmiféle ajándékért, és krétával megjelöli azokat a kapukat, ahol kutyákat uszítottak rá.

Mintha jönne utána egy még elátkozottabb bolyongó, aki bosszút áll az ő fogadtatásáért.

Mert az bizonyos, hogy az ötezer esztendő átokból jön, mint egy ijesztő szemrehányás. Nyugtalanító fenyegetése a fajtájabelieknek, akik Mózes vándorlásai után házakba telepedtek, hosszú időre berendezkedtek, vagyont kezdtek gyűjteni, holott már számtalanszor bebizonyosodott a századévek folyamán, hogy a zsidóknál nem marad meg a vagyon. Akkor hull ki a kezükből, mikor azt hinnék: legerősebben fogják. Akkor lesznek földönfutókká, amikor legnagyobbra építették a házaikat. Akkor jön a halál angyala értük, mikor a legjobban éreznék magukat a földön. - Ezt jelenti a bolygó zsidó, amikor belép egy házba. Ezért nem köszön, se jövet, se menet. Kötelesek róla gondoskodni, mert ő maga lemondott a világ vagyoni részéről, odaajándékozta jussát hitsorsosainak, akik helyett a koldusságot viseli.

*

A bolygó zsidó a nevét nem szokta megmondani, de ha megmondaná is, ugyan ki törődne a nevével, amely annyi van, mint a falevél?

Miután vörös szakállá volt, vörös zsidónak mondták, akik valaha ráemlékeztek, amint Eszláron egykor végigment a falun.

Pénteki nap volt, mint akkor is, mikor Jézus Krisztus kiszenvedett a keresztfán; esteledett, amikor a bolygó zsidó feltűnt az eszlári faluvégén.

A kutyák veszettül ugattak, de hát nem kellett annak a jövevénynek egyebet mutatni a libegő kaftánjánál, hogy az eszlári kutyák megugassák. A falusi eb ösztönszerűleg fél minden olyan embertől, aki nem hasonlít a gazdájához. Ez az idegen pedig nem hasonlított senkihez a faluban. A kutyák még nem láthattak hozzá hasonlót. Túl a Tiszánról jött, ahol a lengyel-zsidók laknak, ezt megállapíthatta még a falusi kutyabölcsség is.

A bolygó zsidó elhaladt a falu szélén álló úriház mellett, anélkül hogy kísérletet tett volna az oda való belépéshez, pedig Szabolcsban azidőtájt már a faluvégi úrilakokban nem mindenütt laktak a régi gazdák. Beköltöztek oda árendások, sőt új tulajdonosok is. Negyvennyolc, de még inkább Tisza Kálmán uralkodása óta nagyot változott a világ. A falusi úrilakok régi gazdái részben elmentek a másvilágra, részben a városba költöztek, ahol új foglalkozás kínálkozott a régi, gyötrelmessé váltott élet helyett.

Az eszlári házikó kidőlt-bedőlt kőkerítéséről, mohos zsindefedeléről, télen-nyáron szolgáló zsalugáteréről nem volt nehéz kitalálni, hogy antiszemita ház; aminthogy újkapus, újonnan cifrázott házakban csak a zsidók és barátaik laktak Szabolcsban. A félfülön lógó kapuk mellől előugró, szakállas, sovány ebek arra voltak tanítva, hogy a gyűrűs zsidóval együtt minden „nadrágos embert” lehúzzanak. Elbizakodott, félig vadász, félig korcs vadászebek, mint a ház gazdasszonya, aki városi kalapját kendővel kötötte át a fején, hogy azt viselni tudja a kontyán. És ténsasszonynak hívatta magát.

Ónody Géza lakott ebben a házban, maga is sovány, kistermetű, harapós ember, akinek fakó macskabajsa, vöröses haja, fogyó holdhoz hasonló, sarlós arcéle, bőr macskanadrágja, éles fogai mögül rikácsoló hangja és kicsiny himlőhelyessége nem sok barátságosságot ígért az idegennek, aki erre a tájra vetődik. A kapubálványon egy nyomtatott tábla, amely akkoriban jött divatba istenhátamögötti hivatalokban, éppen úgy, mint egyes budapesti hivatalokban: „Kutyáknak és zsidóknak tilos a belépés.” Valamely pesti kirándulásából hozta magával a kuriózumot Ónody Géza. Aztán mert megtetszett neki a nyomtatott tábla, kiszégezte az eszlári házára; hadd legyen min mulatni hében-korban erre vetődő barátainak. Nem, Ónody Géza

házára senki se mondhatta volna, hogy zsidó ház, amint begyepesedett, nádas, álmos, dologtalan udvarába benézett.

Sok ház volt ezidőtájt ilyen a Felső-Tisza mentén.

A bolygó zsidó hosszúakat lépett, aminthogy ez nem is eshetett nehezére harmincesztendő lábával. Erős, egészséges ember volt, mint ezen a tájon többnyire a zsidók. A vad indulatok még szabadon dúltak arcán, amint a falusi kutyák ellen védekezett husángjával. Egyet-kettőt megütött, de a többi annál is inkább kapkodott kaftánja szárnya, harisnyás lábikrája után.

Csak messziről szép a kutyaugatást hallgatni, esti andalgáskor. Akinek azonban dolga akad az ilyen vad ebekkel, amelyek megszokják maguk is a folytonos üldöztetést, mint akár testvéreik, a farkasok, az nem nagyon jut költői gondolatokra a házörző ebek szükségességéről.

- Idegen jár a faluban! - mondták közönyösen a parasztok, akik már behúzódtak nádfödeles házaikba.

- Zsidó jár a faluban! - neszelt fel a zsidótemplom közelében a templomszolga, aki jól tudta, hogy másnap metszöválasztás lesz az eszlári zsinagógában. Valami szerencsétlen metsző vetődhetett a faluba a felszabadult hivatal hírére.

A falusi kutyák a legjobb emberismerők, ha leszáll az est, és a szaglásuk után tájékozódnak a világban. Megszagolják a vérrel foglalkozó embert, akár zsidó, akár keresztény mészáros. Mindaddig ugatják a rézdróttal járó csizmás embereket, akik a legveszedelmesebbek az összes vándorlók között (mert a foglalkozásuk szerint nemüktől fosztják meg az állatokat), amíg azok a szomszéd faluig vagy tanyáig érnek, ahol új kutyák veszik át az ugatást. Külön ugatás jár a marhakupecnek, a batyus-zsidónak, a házalónak, de a végrehajtónak is. (Hazafi Veray Jánost, amikor az eszlári pör idején körutat tett Szabolcs megyében, mint a „nemzet vándor lantosa”, ugyancsak ugatva fogadták a falusi ebek, de a lantos addig gajdolt, amíg elszégyellték magukat, és elbújtak előle.)

A bolygó zsidó, amikor a kutyák megint sarkában voltak: ismét a kutyák közé csapott a husángjával, mert vadember volt, aki azt hitte, hogy itt, a szabolcsi parton is úgy szabad minden, mint odaát, a Tiszántúl, ahol nagy sokadalomban laktak a zsidók.

Éppen Ónody Géza Bizsu nevű kutyáját találta. A kutya felüvöltött, felszökött, és elkapta a vándorló husángját.

Ez a Bizsu nevű, selymesszőrű, fekete kutya, amely hitvány nőtény módjára folyton tekergett Tiszadada, ahol Ónody sógora, Zathureczky Gyula lakott, és Eszlár között - mert mind a két rokon háznál volt valami keresnivalója, habár maguk a sógorok nem álltak a legbarátságosabb viszonyban, de éppen azért látták szívesen Bizsut, mert feltételezték, hogy az nem kap elegendőt enni a „másik háznál”, és éppen ezért tölti csavarogva idejét -, ez a Bizsu volt az eszlári kutyák vezére. Miután két urasága is volt a kutyának: a parasztok csak titkon ütötték oldalba. Az pedig még nem fordult elő, hogy egy zsidó nyíltan felvette volna a harcot a jóházból való szukával.

- No megállj! - kiáltott fel Ónody Géza, aki éppen az Egyetértés című lapot vitte hóna alatt a postaházból, hogy majd otthon a vezércikktől kezdve, addig a sorig, hogy „nyomatott Franklin Társulat könyvnyomdájában Budapesten, Egyetem utcában”, kiolvassa az újságot, és meghallotta az éppen nála vendégeskedő Bizsu ugatását.

Ámde mire a nagyságos követ úr (mert az volt Ónody Géza) a kutya- és zsidómarakodás színhelyére érkezett volna: a verekedő zsidónak már nyoma veszett. A fejbe vert kutya alattomos szűküléssel futamodott gazdája sárgabőr lábszárvédőihez, hogy azt körülsompolyogja.

A falusi kutyák még ugattak a garádok, a tengeriszárból és sárból vert kerítések mögül, vissza-visszatértek a méltatlankodó ugatásba, ahogy a falusi kutya tud méltatlankodni, ha idegen lépett az ő felügyeletére bízott területre, csak éppen a bolygó zsidónak veszett nyoma. (Idejében beeresztette azt Scharf József, a templomszolga a házikója kapuján, mielőtt a kutyák széttépték volna.)

- Hol van az a gazember, aki a kutyámat megütötte? - kiáltott Ónody Géza, de már este volt, és káromkodására senki se jött elő.

Csak egy parasztház kiskapuján hajolt ki féltettel egy asszonyféle. Az is inkább kíváncsiságból, amikor a követ pogány káromkodását hallotta. Világosság volt a ház nyitott pitvarában. Mindenféle sovány parasztbútorok álltak a pitvarban és pitvar előtt, mintha meszelésre vagy temetésre készülődnének a házban. (Akkor szokták a parasztházban helyükről elmozgatni a bútorokat.)

A parasztasszony, bizonyos Huriné - ennek az asszonynak a nevét hol Hurinénak, hol Hurainénak, hol meg Hurajnének írták akkoriban, amikor az ő neve leírására is rákerült a sor. Amilyen kedve volt a jegyzőkönyvvezetőnek. Nem sokkal rosszabb, nem sokkal jobb volt, mint bármely falusi parasztasszony. Mikor országos nevezetesség lett belőle: a máriapócsi búcsúra járt, mert azt hitte, hogy vezekelnivalója van - nem jószántából, nem is éppen szolgáltkészségből (mert ilyenek nem lehet mondani a Felső-Tisza menti lakosságot), hanem csak valami asszonyi haragosságból, mintha ennek is más lenne az oka, hátraszólt az udvarba.

- Beszélj már, Eszter. Te láttad ezt is! - mondta Hurainé, mintha munka helyett már nagyon sokat látott volna máskor is az a szolgálóleányka, akit a kapu félfájánál a háta mögül előhúzogattott, mint valami bamba bábút.

- Én nem láttam semmit - felelt a kis szolgáló szemét lesütve.

De a követ úr már továbbment kezében tartott újságjával, háta mögött megvert kutyájával, mert Hurainéval, a bátor, veszekedő parasztasszonnyal már egyszer szóváltása volt, amikor az asszony nem nagyon fékezte a nyelvét.

A kapuból behúzódó asszony nagy csattanással vágta be a kisajtót, amely derekáig ért, nagy csattanással vágott a kis szolgáló hátára, amely amúgy is eleget szenvedett az asszony keze alatt.

- A fene egyen meg a nagyságos úrral együtt - mondta végezetül Hurainé, mert ő is csak olyan asszony volt, akinek se szaván, se gondolatán nem lehetett kiokoskodni. Talán kedve szottyant volna a nagy kutyaugatástól, az egész napi takarítástól felmérgeződve valami veszekedésbe kezdeni. Az ura nem volt otthon, a szolgáló már amúgy is kapott napközben. Éppen jó lett volna a követ úr a fazéktöréshez. Nem felejtette el azt a cudar szót, amit egyszer Ónody Géza vágott a fejéhez.

*

Pedig a kis szolgáló, bizonyos Solymosi Eszter jól látta, hogy mi történt a vörösszakállú zsidó és a kutyák között.

Jött a zsidó, mint a mesében, Újfalú felől, ahonnan már az ottani kutyák ugatása kísérte. Abban az időben nem volt ritkaság a zsidó-betyár Szabolcsban, mert itt, Tiszáninnen a zsidók annyira összevegyültek már a keresztényekkel, hogy erkölceiket utánozták. Mikor fogatékán volt már a régi fajtabeli szegénylegény: egy-egy verekedésre hajlamos zsidó csapott fel betyárnak. Nem lehetett csak orgazdaságból megélni, az egykori orgazdák fiai elbetyárosodtak, miután élni kellett valahogy tovább is, miután a betyárokkal együtt az orgazdákat is kipusztította a vármegye. Lökön, Dadán, távolabb: Geszteréden, ahol a Tisza menti verekedő

nép lakott: a zsidók is verekedtek, hogy megmaradhassanak a talajban. Egy sánta, de roppant nagy erejű zsidó, bizonyos Lévi nevű élt Tiszapolgáron, aki nélkül verekedés alig történhetett. Többet ült életében a megyeház börtönében, mint marhák után hajcsárkodott. De itt volt az öreg Burger, a milliomos zsidó, a szabolcsi Rothschild, aki fiatalkorában betyárbandában szolgált, amint maga is bevallotta, de rábizonyítani nem lehetett, mert vénségére nagyon is sokat adott a tisztességére. - Hát ilyen kósza betyárnak látszott a bolygó zsidó, amikor a kutyákkal szembeszállott.

Dehogya merte volna a garád mellett házfalat meszelgető szolgálócska jobban is megnézni a zsidót!

- Szóljál már a kutyának! - kiáltotta a zsidó, miközben a husánggal hadakozott.

Veres szakállát, veres szemét a kis szolgáló felé fordította, mintha valami csodát várna a meztelű leánykától.

Hurainé kutyája is ott csatázott a többi falusi ebbel a jövevény körül, mert minden falusi kutyának ki kell tenni magáért, amikor ilyen jó alkalom kínálkozik. De a lányka nem szólt a kutyának, mire a kaftános megfenyegette az öklével:

- Megkeserülöd ezt, te leány! Te „honte”.

Sokszor elröppen ilyen szó dühös ember szájáról, de mindig attól függ a benne rejlő fenyegetés, hogy ki az, aki mondja. Ha ilyen ördöggépű, kárhozatszemű, tajtékzó szájú, esti lappangásból, ismeretlenségből előcsavargó jövevény kiáltja a fenyegetést, az bizonyára gondoskodik is arról, hogy azt beváltsa. És miután a falusi utcán, a térdig érő sárban, a se elevenekkel, se holtakkal nem törődő parasztházak között, a láthatatlan rejtőző emberek közül nem mutatkozott a bolygó zsidó előtt más emberi lény, mint a szolgálóleányka, akinek talán valami hatalma lehetne a megvadult ebek felett: a vándorló minden egyéb elfoglaltsága közben Solymosi Eszterre vetette vad pillantásait.

Van az úgy néha, hogy a bajban lévő ember az útszéli virágot is okolná dühösségében, és a botjával leüti a bamba pipacsot vagy csalánt, amely közelébe ment az emberektől járt utaknak. Hány virágot ütnek főbe a vándorlók, ha kedvükben elkomorodnak?

Azért csak szidta a bolygó zsidó valamely idegen, hadaró, éneklő nyelven a meszelőrúdjára támaszkodó kis szolgálót; olyan nyelven, amilyent itt a Felső-Tisza mellett gyakran hallani a nem idevalósi zsidóktól, de értelmét csak ők tudják. Százezer keresztény között alig van egy, amely ezt a nyelvet megértené, még azok is ritkán, akiknek sűrűn van dolguk a zsidókkal, mint csendbiztosoknak, szolgabíráknak. (Sztropkón volt hír szerint egy szolgabíró, aki „zsidóul” beszélt a kezeügyébe kerülő zsidókkal, és vallási kérdéseken is elvitatkozott a környékbeli rabbinusokkal. De ilyen szolgabíró csak egy volt, az is Zemplénben, a határszélen. Barthos Józsefnek hívták, még szerepe lesz ezekben a jegyzetekben.)

Tiszaeszláron is csak egyik-másik zsidó tudott ezen a nyelven, amelyen a bolygó zsidó átkozódott. Hogyan érthette volna meg azt Hurainé bamba cselédkéje, aki legfeljebb a tehenek, bérányok szavát értette, mert a falusi szolgálata előtt tanyán szolgált, ahol még kevesebbet hallani emberek beszélgetését, mint a félezer lakosú Eszláron?

De a leányka mégiscsak reszketni kezdett, mintha hirtelen a hideg rázta volna ki. Ennyi foganatja nyomban volt a zsidó kiátkozásnak. Éppen csak annyi erő maradt a leányban e rémülettől, hogy a meszelőjével bemenekült a kiskapun, és ott lerogyott a fal mellé.

A vándorló akkor üthette fejbe a Bizsu kutyát, hogy annak elment a kedve az útonállástól, és ilyenformán nyílt szabad út a kutyák köréből, amelyen a szorongatott idegen kiugorhatott.

*

Hurainé, amikor a szolgálóját észrevette az udvaron kuporogni, amint az kötényével eltakart orcával nyöszörgött a rosszullettől, kikapta a leány kezéből a meszelőt, és hamar megfordította.

Nemcsak a nyelve járt gyorsan Hurainénak, hanem a keze is. A férje kerülő volt, aki mindig talált magának dolgot másfelé. Ezért is a kis szolgáló kapta meg a porciót. Szóval és meszelőruddal. Nincs az az esti harangszó, amely Eszláron megállítaná Hurainé kezét, ha egyszer megindult.

Még alvajárásában is érezhette a kis szolgáló a meszelőrúd nyomát, mert ezen az éjszakán kevesebbet járt a ház környékén, mint máskor. Messzebb ment a félelmetes háztól.

Solymosi Eszter abban a korában volt életének, amikor a leány álmodni kezd olyan álmokat, amelyek jelentősebbek a gyermekkori álmoknál.

A Tisza menti tanyákon, falvakon sokszor szerepel a mesemondásokban a folyó, ahol leginkább történik valami. Kiönt vagy kiszárad a folyó, befagy vagy virágzik, ami a Tiszának a sajátsága.

Az a tanya, ahol előbb Solymosi Eszter a tehenek mellett szolgált, ugyancsak a Tisza mentén feküdt. Itt a büdi boszorkányról beszélgetnek a mesemondók, miután Büdszentmihály nem esik messzire. Eszláron Hurainé esténként, ha az ura is hazakerült, azért szidta az urát, hogy mért nem jár tutajjal, amikor a tutajosok annyi pénzt keresnek, hogy télen nyugodtan lógatják a lábukat.

- Oláhnak való mesterség - felelt a kerülő, és köpött.

De az asszonynak volt valami atyafia a tutajosok között, aki hében-korban meglátogatta, ha Eszláron kötöttek ki a tutajjal. Ilyenkor, tavaszkor szokott jönni a tutajos: az asszony már várta, és a tiszai foglalkozást emlegette a kerülőnek.

Egy hónapja szolgált Hurainénál Solymosi Eszter, és annyiszor hallott a Tiszáról, hogy alvajárásában kijárt a Tiszaparra, miután éber állapotában, az örökös munka miatt nem tehette. Nem a háztető gerincén vagy a kerítéseken járkált, karjait a holdvilág felé nyújtogatva, mint a falusi kéményekből kiszálló alvajárók; Eszter csak a gyalogúton indult el éjnek idején, amikor a hold az égboltozat bizonyos pontjára ért.

A Tisza ott folyt el az Eszlár ófalusi partján, minden tavaszkor elvitt valami kunyhót, néha a kunyhóban lakó emberrel együtt, mert szabályozásnak még akkor ezen a tájon híre-hamva se volt, a Tisza úgy folyt, mint a magyar Mississippi. Lelke volt, amelyet egészen kiismerni nem engedett a parti lakosságnak. Legközelebből azok ismerték, akik a folyón jártak, mint a hajósok, révészek, tutajosok, de ezeknek nem volt félténivalójuk, hagyatékuk a parton többé, mikor a folyóra szálltak.

Ezen az éjszakán is kóborolt Eszter, miután elalvás után darabidőre meghallotta azt a hívó hangot, melyet a holdkórosok szoktak hallani, hogy elhagyják fekhelyüket.

Eszter a szakadékos Tisza-partra ment, és ott, ahol a füzek gyengéden borulnak a folyóra, miután az lábaikat csókolgatja: megint csak zsidókat látott, akik az újholdnál csónakkal jöttek a Tiszán. Gyerekijesztő, szakállas, kísértet-kabátú zsidók jöttek le némán a Tiszán, és Eszlárnál partra szállottak.

Az eszlári torony szürkült a holdvilágnál, a maga hegyes kalapjával megmutatta az utat azoknak, akik az úttalan Tiszán jöttek.

Hárman voltak a zsidók, három rókaprémes hegyes sapka, három hosszú kaftán és három szakáll lépett a menedékes partra, ahol a csónak földet ért. Hosszúharisnyás lábukkal kiugráltak az eszlári földre, és csakhamar zümmögni kezdtek a maguk érthetetlen nyelvén,

mintha azt beszéltek volna egymás között, hogy mi most a teendő, mert tájékozatlanok voltak Eszláron.

Batyu egyiknél se volt, csak egy-egy hosszú fatokot szorongattak a hónuk alatt, amilyen tokban a metszők borotvaéles késeiket szokták takargatni. Hasonlít az a fuvolatokhoz, de többnyire szögletes, mint a koporsó. Hosszú kések foglalnak helyet e tokokban, amelyeket csak bizonyos kések tudnak csinálni. (A leghíresebb volt ezen a vidéken sakterkéseiről Schmotzer, nyíregyházi késesmester, akihez messzeföldről jártak a sakterek.)

Nappal is félelmetesek lehettek volna e másvilági emberek, de az újhoidas éjszakában még ijesztőbbek voltak, mintha csak azért jöttek volna a néma Tiszán, hogy az éjféli órában elmetsszék a torkokat Eszláron, állatokét és emberekét, holnap vér mutatja mindenfelé, hogy a metszők itt jártak.

Hurainé kis cselédje a tiszai gáton szinte kővé meredt, amikor elhaladtak mellette a szuszogó, gesztikuláló éjjeli utasok. Vajon melyik veszi észre az alsószoknyában, ingben, mezítláb didergő leánykát? A fűzfa gyenge, hosszú lombja körülölelgette a leánykát, mintegy védelmezve. A holdvilág hozzáragasztotta alakját a fűzes törzséhez, és a gáton haladó idegenek nem vették észre, bármint lüktetett a szíve a leánynak.

A zsidók nesztelenül közeledtek az alvó falu felé: amilyen nesztelenül a magasban a madarak repülnek. (Azért is hívják az ismeretlen falusi zsidókat „vadlibák”-nak.)

Holnap metsző-választás lesz Eszláron. Erre a választásra jöttek el a zsidók a Tizántúlról, hogy a tudományukat az eszlári hívek előtt bemutassák. Vajon kit vágnak le! Borjút vagy gyereket?

... Éjfél már elmúlt, amikor a zsidók a falu széléhez értek, ahol egy szalmaboglya alól előlépett Scharf József, az eszlári templomszolga, aki idáig ott várakozott a jövevényekre. Az egyházfival való találkozás megint hosszadalmas beszélgetéssel, kézmozdulatokkal járt. A három idegen körülvette a nyurgatermetű, vargaszéken meggömbült, napszámoskodásban elparasztosodott jellemű „zsidó harangozót”, amint az eszlári nép nevezte Scharfot.

Talán meg is ütlegetik az eszlári egyházfit, ha soká tart a megbeszélés a holdvilág alatt, de Scharf gondolt egyet, és kiugrott a körben álló zsidók közül, s gyors léptekkel kezdett a falu felé menni. A három idegen kinyújtott lábbal igyekezett utána, hogy el ne veszítse szem elől.

Az éjféli jövevények eltűnése után megnyugodott a Tisza és a partján álldogáló leányka, mindketten az újhoid sokat ígérő arculatával kezdtek barátkozni. A Tisza ringatta bölcsőjében a gyermekded holdvilágot, a leányka arcát meresztette a hold felé, amely lejött a Tiszára, hogy benne megfürödjön.

A rejtelmes világításnál most felhangzott a tiszai szigetek között úszó tutajosok elnyújtott éneklése. Látni nem lehetett az éjszakai utasokat, mert azok a szigetek árnyékából, a fák alól nem szoktak az eszlári parton kikötni. Századok óta ugyanazon a helyen kötnek ki a tutajok, még akkor is, ha másfelé van dolguk. A tutajkormányosok álmukban is, hosszú kormányrudaknál állva, a megszokott helyekre irányítják alkotmányukat, ha néha megpihenni akarnak. A tutaj-kikötőt lámpa, jel vagy nyom nem mutatja, mégis pontosan odatalálnak a helyükre az éjszakában utazók. Az Eszlárral szemközt levő partra.

Solymosi Eszter ennek az éjszakai látványosságnak, éneklésnek kedvéért járt ki a Tisza-partra, amikor tavaszkor a tutajosok utazása megkezdődött. Lehet, bár soha sem derült ki, hogy Hurainénak is része volt abban, hogy a leány éjszaka elmászka a háztól. Hurainé nagyon-nagyon várt valakit, aki a tavaszi tutajokkal szokott jönni.

*

Hurainé már hajnalban kikérdezte mindezt Solymosi Esztertől, amikor a kerülőt szokott útjára eresztve folytatta a húsvét előtti nagytakarítást az asszony és cselédje ott, ahol előző este abbahagyta.

Nem sokkal több bútora volt Hurainénak, mint egy kerülőnének szokott lenni, de mégiscsak gond volt a bútorokkal, a ház takarításával, mert a tavalyi Szent Mihály óta legfeljebb vasárnaponként sepregettek a házban. Egy malacot is szúrtak a télen, a kerülő is sokkal többet tanyázott otthon, mikor leesett a hó, mint máskor. Akármint vigyáz a férfiember: szemét marad utána. Csak asszonyban akad olyan ritka, aki szinte szemetelés nélkül éli le egész életét.

Volt hát takarítanivaló a kerülő házában, a gémeskút körül, székek, konyhaedények össze voltak gyűjtve. Solymosi Eszternek csak a „holdas” arca látszott ki a dologból. (Hurainé átment egy kicsit a szomszédba, éppen a falubeli események megbeszélése végett; nem azért tartott cselédet, hogy mindig ő dolgozzon.)

Amint egy teknőt súrolna Eszter, hogy az arca is belekényszeredett a nagy erőlködésbe, hallja ám a kiskaput nyikorogni.

Eszter azt hitte, hogy asszonya jött vissza a szomszédból, ugyanezért még jobban belebújt a teknőbe, amikor azonban Hurainé hangját nem hallotta, felpillantott.

A tegnap esti zsidó állott előtte.

Veres szemével, veres szakállával szótlanul nézte a lányt, mielőtt megszólalt volna.

- Hol van a kutyátok? - kérdezte a zsidó, miután kutyaugatás nélkül jött be az udvarra.

Eszter szólni se tudott az ijedelemtől. Csak annyi ereje volt, hogy a két kezét a szemére tapassza, mint akkor teszi az ember, ha kísértetet lát.

A zsidó pedig tovább beszélt.

Nem is a kutyát kereste ő, hanem a botját, amelyet tegnap este a kutyák kiszakítottak a kezéből, és ő menekülése közben nem vehette vissza. Jó szerszám az, anélkül nem tudja útját folytatni, adják vissza tehát a botját - beszélt a zsidó, aki korántsem volt olyan harcias, mint tegnap a kutyákkal való csatájában.

Eszter szemére tapasztott kézzel állott, amíg a zsidó beszélt. Miután a zsidó szavaira egyetlen szóval se felelt, a jövevény nézelődni kezdett az udvaron, hogy valahol meglelhetné talán a koldusbotját, amelyet olyan nagy értékűnek vélt, hogy visszajött érte a veszedelembé.

Mikor Eszter már alig állott a lábán az elszörnyedéstől, egy csomó falusi gyerek kíséretében megérkezett Hurainé, akit az utcán mászkáló gyerekek értesítettek, hogy egy zsidó ment be az udvarába.

Az asszony fejét rázogatta, a legnagyobb felindulással, szinte önkívületi dühvel ért haza, és hangosan fogadkozott, hogy kitekeri Eszternek a nyakát, miután Hurainé megszokta, hogy minden kellemetlenségért Esztert okolja. Akkor tartott először cselédet a kerülőné, mert Esztert „könyörületből” kínálta hozzá az anyja.

A zsidó akkor már elmenőben volt, miután botja felől egyetlen felvilágosítást se kapott a megdermedt cselédjétől.

- Eszter! Mit akar itt ez az ember? - rikoltotta már a kiskapuból Hurainé.

Eszternek megint csak nem jött hang a torkára, mert az asszonyától jobban félt még a zsidónál is. Hurainé önkívületében megütötte a lányt, csak úgy hirtelen kézzel, mint az asszonyok szokták, akiknek a kezét meglóbálja az indulat. Az ütésre „eltörött a mécses”, a leányka ártatlansága tudatában torkaszakadtából kezdett sírni.

Az ember jobbnak vélte elszelelni az idegen udvarból, amelynek kerítésén, kapuján falusi gyerekek kandikáltak be.

Az idegen hagyta a vándorbotját, és kilépve a falusi utcára, szedni kezdte a lábát, mintha maga is megijedt volna vakmerőségétől, hogy egy idegen udvarba mert belépni. Ment sietve, amíg a láncos kutyákat el nem eresztik, de így is sokfelől kísérte a kutyák ugatása, amíg ijesztő alakja ki nem ért a faluból.

Hurainé, aki valóban megtalálta az ember botját egy sarokban az udvaron, amelyről maga sem tudta, hogy került oda, a botot magasra emelve integetett a futamodó zsidó után az utca közepéről. Miután a zsidónak eszeágában sem volt visszajönni többé a faluba, Hurainé a botot a házába vitte, és ott a mestergerenda alatt keresztben bedugta.

- Ha még egyszer jönne ez, azonnal szólíts a szomszédból - adta ki a parancsot szolgálójának az asszony, és megint elment hazulról egy másik szomszédhoz, hogy Eszter lustaságáról, haszontalanságáról panaszkodjon, mert így szokott tenni, akinek az Isten megengedte, hogy cselédet tartson.

Eszter csak állt és nézett, mert nem tudta megérteni, hogy mi történik körülötte, miután csak négy elemi iskolát végzett, és csak annyit tudott a világból, hogy az anyja szolgálatba adta, azzal a paranccsal, hogy nem szabad többé hazamennie.

*

Eszter sohase dalolt, mint munka közben szokták a kis cselédek, mert szomorú, hangtalan teremtés volt.

De ezen a napon dalolt, mint a hattyúról mondják, amikor végét érzi.

Eszter eddig amolyan rongyos, fekete csirkéhez hasonlított inkább, amely nyomorékságával, ügyetlenségével nem is nagyon illett az életrevaló világba. A parasztleányka már gyermekkorában nótázik, cseléd korában a dalban találja vigasztalódását; ha megszerelmesedik, szinte virágzik a száján a nóta. Szépen dalol a parasztmenyecske, amikor a szíve alatt új élet fogan.

Eszter idáig se bánatában, se örömeiben nem dalolt; szomorú leányka volt, amilyennek kellett lenni, aki a gazdasszonya leírásából ismeri. Dologtalan, haszontalan, alvajáró, napközben álomszuszék teremtés, aki a levegőt se érdekli, nem pedig a kosztot, amit megeszik. (A fizetése nem volt annyi, hogy azt valaha is szemére vethette volna Hurainé.)

A „Kék nefelejcs” nóta virított ki a súroló leányka száján. Előbb gyengén, mint ahogy a tavaszi lepke próbálgatná szárnyait. Azután bátrabban, mert asszonya távol volt. A gyúródeszka hallotta legfeljebb a leány próbálkozását.

(Hurainé legalább azt mondta később, hogy maga is nagyon elcsodálkozott, amikor a hangtalan leányka dúdolgatását hallotta a szomszédból, hogy eleinte a fülének se akart hinni. És ezért is sietett haza, hogy mi ütött abba a leányba, akinek eddig a szavát se lehetett hallani.)

A „Kék nefelejcs” nóta mindaddig hangzott a gémeskút környékéről, amíg Hurainé a kaput kivágta maga előtt. Akkor hirtelen elhallgatott, mert a nóta nem szerette az asszonyt, ő se a nótát.

- A faluba kell menni, te leány - kiáltotta Hurainé. - Mégpedig festékért a boltoshoz, mert a ház elejét kell befesteni. Kékkel meg feketével.

Ezt a hírt hozta magával a szomszédolásból Hurainé, miután a szomszédasszonyokkal megtanácskozta, hogy milyen színűre kellene kimeszelní a fehérfalú háznan a lábát, amint ezen a vidéken szokás. A ház „lábát” körülbelül fél méter magasságig a földtől ezen a vidéken a mésztől eltérő színű festékkal szokták bevonni. Némely faluban késsel, másiban feketével - amint a szomszédasszonyok tanácsolják. Hurainé egyik szomszédja kéket mondott, a másik feketét. Az asszony azt gondolta, hogy mind a két festékből hozat. Két krajcárért az egyikből, két krajcárért a másikból. Ezért jött haza, hogy előkeresse a négy rézkrajcárt, és útnak indítsa a szolgáltóját a boltoshoz.

Szombat volt, a közeli zsidóbolt be volt zárva. Ófaluban élt egy keresztény kereskedő, éppen az ünnepeiket megtartó zsidók miatt, aki mindig nyitva tartotta boltját. Ófalu körülbelül negyedóra járásnyira esett Újfalutól, ahol Huraiék laktak.

Eszterke tehát az ingére egy melles, ujjas ruhadarabot vett, amit úgy hívnak ezen a vidéken: vizitke. Ez volt az ünneplőruhája is a leánynak. Köténykét kötött, és kendőt vett a kezébe, amelybe majd betakargatja a festékport, ha a boltos azt rosszul pakolná.

- Egyik lábadd itt, a másik ott - mond az asszony még mindig tündödvé, hogy melyiket válassza a két szín közül. Kéket? Nem, azt Tótfaluban használják, akik katolikusok, vagy azokkal vannak atyafiságban. Feketét? Az talán nagyon elszomorítaná a ház külsejét.

Négy krajcárt adott a kis szolgáltó kezébe.

- Kettőért kéket, kettőért feketét! - kiáltott a leányka után, amikor az mezítláb kiszaladt a kiskapun, hogy soha többé az életben ne lássa Hurainét, se a házát, se az udvarát. A csizmáját, amelyet Hurainé házánál hagyott: majd az édesanyja, özvegy Solymosiné veszi magához napok múltával. Az ottmaradott ruhácskáját meg bírók, ügyvédek, tanúk nézegetik, hogy nem találunk-e valami jelt ezeken a ruhácskákon arra nézve, hogy hová lett a leány, miután gálicfestékért és koromfestékért a háztól elszaladt.

Hurainé még messziről hallotta a „Kék nefelejcs” nótá befejezését, aminek utolsó sorát a kis cseléd akkor énekelte, amikor a házból kilépett, mintha valamivel tartozna a nótából Hurainénak, aki cseléd nélkül maradván, meglehetősen elkedvetlenedéssel állott a rendetlen udvaron. Nagyon megszokta már egy hónap alatt Eszter dolgos kezét és a sohase pihenő két kéznek való parancsolgatást. Nem mehetett többé a szomszédba, mert üresen maradt volna a háza.

Eszter nem jött vissza. És Hurainé házának a lába befestetlen maradt ebben az évben. Ahány kocsi, szekér, vándorló átment a falun, a Hurainé házát messziről megismerhette, hogy hiányzott a mészfalról a festés.

- Itt szolgált Solymosi Eszter, akit a zsidók megöltek - mondták még egy hónap múlva is az útonjárók, amikor Hurainé háza előtt elhaladtak.

A mezítláb elszaladt leányka nem hagyott maga után egyéb nyomot az életéből, mint csak annyit, hogy a gazdasszonya házát nem meszelte ki úgy, ahogy az akarta volna. Elvitte a festéket a másvilágra.

*

Mert a festéket megvásárolta a házmeszeléshez, amint a boltos vallotta, amikor erre nézve ki-kérdezték.

A sváb boltos, aki itt a zsidó boltosokkal felvette a versenyt, eleinte persze nem emlékezett Solymosi Eszterre, amikor kérdegetni kezdtek. Húsvét előtt sokan vettek tőle a faluban házmeszeléshez való festéket. Két krajcár árú festék még az ő üzleti forgalmában se volt olyan tétel, hogy azt bővebben megjegyezhetné volna.

Csak azután kezdett részletesen emlékezni a boltos, amikor Solymosi Eszter elhíresedett.

Kopaszfejű, pápaszemes, ráncos vénember volt a szatócs, aki csak a kisluttrival törődött, extrátókkal, ambókkal, ternókkal volt tele a képzelete, álmoskönyvekben, kalendáriumokban lapozott, a nyíregyházi Guttmanhoz, a lutriboltoshoz küldözgette a pénzét mindenkivel, akit csak elcsípett, és szerencsés embernek ítelt arra nézve, hogy a reskontóját rábízhatja. Persze, az illetőnek Nyíregyházára kellett menni, hogy a lutriboltban az eszlári szatócs számaait a lutrikönyvbe írassa. Így számokat küldött Guttmanhoz akkor is a nyíregyházi pandúrokkal, amikor az egész világ leste a szavát, hogy mit fog vallani Solymosi Eszterről.

- Igen, megvette a festéket nyolc krajcárért!

Máskor azt vallotta a csendbiztosnak, hogy hat krajcár árú festéket vett a kis cseléd.

A krajcárok számai úgy kavargtak az eszlári szatócs fejében, mint a lutriszámok.

Koldusa lett a lutrinak. A betevő kenyerének az árát feltette a lutrisboltban, amikor a végét járta.

- Addig, amíg Temesváron kihúzzák a számaimat, féllábon állva is kibírom - mondogatta vak bizalommal és korgó gyomorral.

De nem bírta kivárni a számaikat, csak halála után húzták ki.

1. 14. 82.

Ez volt a ternó, amelyet az eszlári szatócs másokkal együtt üldözött a szerencsekeréken. Április 1-én, 14 éves korában, 82-ben tűnt el Solymosi Eszter Eszlárról. Mint vérbeli lutristánál, a 18 a 82 előtt nem számított.

II. Eszter meztelen lábának apró nyomai

Egy-két napig csak a festetlenül maradt Hurainé törődik az eltűnt Solymosi Eszterrel.

Dúlt-fúlt a kerülőné, mert éppen nagytakarítás közben hagyta itt a szolgálója, akinek hiányát most érezte csak igazán a házsártos asszony, amikor egyedül maradt a félig kimeszelt házával, a még le nem súrolt bútoraival. Nyilvánvaló volt, hogy a leány a munka, az örökös szidalom, sőt a naponkint kijáró verés miatt hagyta el szolgálati helyét.

Hurainé restellte magát a szomszédság előtt, de annál kiadósabban veszekedett az urával, amikor estére hazajött. Még csak vacsorát se kapott Eszter eltűnése miatt az egyébként csendes ember.

- Mindennek megvan a maga oka - mond a kerülő, mert nyelves felesége mellett többet nemigen mondhatott, és elment a padlásra aludni.

Hurainé csak másnap szánta rá magát, hogy Eszter után menjen, aki nem lehetett máshol, mint Tiszaeszlár Ófalunak nevezett részében, ahol édesanyja lakott, özvegy Solymosi Jánosné, egy napszámba járó asszony, aki maga is alig élhetvén meg a szegénységtől: gyermekeit, egy fiát és két lányát korán szolgálatba adta. (Solymosi János, a boldogult, ugyancsak napszámos-ember volt, de mire a három gyerek, közülük a legkisebb, Eszter a világra jött, elment abba a távoli világba, ahol bizonyára a szegény napszámos magyar embernek is könnyebb a dolga, nincs munkátlan, kopláló tél, amelynek végét nem győzte a napszámos kivárni.)

Hurainé szemrehányással állított be a szegény napszámosnéhoz, mégpedig főként azért a négy krajcár miatt, amit a leányának a festékre adott, de amely festéket ő sohasem látott. Arról persze többé szó sem lehetett, hogy a szökevény cselédet magához visszafogadja, mert aki egyszer elszökik, az máskor is megteszi.

Özveggy Solymosiné darabideig csak hallgatta a kerülőnét, aztán kijelentette, hogy sem a négy krajcárnak, sem a leányának hírét sem hallotta. Két hete nem volt otthon a lánya, akkor is csak egy pár percre szaladt be hozzá, hogy egy pendelyét (alsószoknyáját) vigye el magával, mert a régi pendelyke szakadozott.

Hurainé azonban nem sokat adott az édesanya védekezésére, azt vélvén, hogy eldugta valahol a lányát, de a festékre adott négy krajcárt annál nyomatékosabban követelte vissza.

A két asszony a veszekedés közben nem tudott megegyezni a négy krajcáron, ami 1882-ben Eszláron sok pénz volt. A leányát védelmező Solymosiné már éppen arra ajánlkozott, hogy elmegy a négy krajcárt ledolgozni Hurainéhoz, miután annak házában a húsvéti takarítás még úgy sincs befejezve. Amikor Hurainének az az ötlete támadt a pörlekedés hevében, hogy ő festék nélkül amúgy se tudná kellően elvégezni a takarítást, még özveggy Solymosiné segítségével sem. Mikor erre a pontra jutottak a szóváltásban, már nem sok kellett ahhoz, hogy a közelben lévő sváb szatócsoshoz is ellátogassanak, hogy megtudakolják tőle, vajon Eszter járt-e ott tegnap a festék végett?

- Hová vihette a festéket?! - kiáltott fel Hurainé, még inkább megerősödött gyanújában, hogy az anya és leánya ellene összejátszanak, és a négy krajcáron kívül most már a festéket is ellopták. Bizonyára van valahol egy ház, amelyet az ő festékével akarnak bemeszteni, de megismeri a kék- vagy a koromfestéket, amellyel az ő házában kellett volna igazában kifesteni.

Ki tudná nyomról nyomra követni az ilyen egyszerű, falusi nők disputáját, amikor az egyik sértődöttségében mindenáron gyanúba akarja keverni a másikat, aki csak ösztönszerűleg tud védekezni a gyanúsítások ellen, mert gyermekéről van szó? Nem tart rövid ideig az ilyen vitatkozás, de annyi ideig se, hogy ne lenne vége valahára, amikor is Hurainé, leveszekedvén a négy krajcár árát az özveggyel, foghegyről odavágta az anyának:

- A lányát pedig többet nem akarom látni. Az én házában többé nincs helye.

Akkor kezdtek igazában gondolkozni azon, hogy hová is lett voltaképpen az a leány, aki miatt a vasárnap délelőtt egy óra hosszáig veszekedtek.

- Akárhová lett, én nem veszem többé vissza! - kiáltott fel Hurainé.

- Hová lett az én Eszterem? - mormogta magában özveggy Solymosiné, gondolataiban végigsorolván azokat a helyeket, ahová Eszter elmehetett, habár ez a leány még sohase tett ilyent. Talán arra a tanyára ment, ahol télen egy béresasszonynál szolgált? Talán a nénjénél, Zsófinál húzódott meg éjszakára, aki ugyancsak szolgáló volt Eszláron! Még egy édesanya se tudja kieszelni egy félárva, gonosz asszonynál szolgáló kiscseléd járását-kelését, amikor arról van szó, hogy a leány bánatában elbújt valahová, mert helyre van szüksége, ahol kisírhassa, kibáncóghassa magát.

- Rossz pénz nem vész el - mond Hurainé, és méltatlankodott, az egész Solymosi családot elátkozva, hazafelé tartott a kirándulásból az Újfaluba, ahol majd nézegetheti tovább a félbemaradt takarítás nyomait, a félig meszelt fallal együtt. Nem irigylésre méltó az ő lelkiállapota, de mennyivel keservesebb az édesanya helyzete, aki Eszter meggondolatlansága miatt ilyen szokatlan helyzetbe keveredett. Sírni lehetne ezen a dolgon, ha özveggy Solymosinének még volnának könnyei, ha el nem sírt volna már a könnyeket nyomorúságos életében, özvegyiségében.

Solymosiné nem sírt, csak lehorgasztotta a fejét, hogy így, földre szegezett tekintettel gondolkozzon azon a szomorúságon, amely leányát (és őt magát) érte Hurainé négy krajcárja miatt. Ez a szájas asszony dühében még tolvajlásba keveri a leányát és vele együtt testvéreit, habár itt van tanúnak a szatócs, akinél a festéket a leány megvette.

Csak hogy a szatócs mindjárt eleinte hat krajcáról beszélt, amelyért a viztkés vevő festéket vásárolt nála szombaton délelőtt.

Kié lehetett az a két krajcár többlet? Miért kellett Eszternek hat krajcár árú festék, amikor az asszonya csak négy krajcárt bízott rá? Csak előkerüljön a leány, majd felelni kell a kérdésekre, amelyeket Hurainé és édesanyja intéznek hozzá!

Hanem a két krajcár története már előbb is kiderült, mégpedig Hurainé ügyességéből. Ez az asszony ugyanis a szomszédokat járván, és panaszolván szolgálója hűtlenségét, anyjának bűnpártolását: kinyomozta, hogy Eszter a faluba menetele előtt még két krajcárt felszedett útközben, amelyért ugyancsak festéket kellett volna hozni a sváb boltostól. Az egyik krajcárt egy Csordásné nevű asszony adta a leánynak, akinek ugyancsak szüksége lett volna némi kékfestékre a háza tervbe vett meszelésénél. A másik krajcárt egy névtelen szegényasszony adta a leánynak útközben, aki koromfestékhez akart jutni, bár meszelni való háza nem volt.

- Sok minden kiderül még erről a lányról! - emlegette Hurainé a kerülőnek, aki a vásárnapját otthon töltötte a pipaszárat szorongatva.

- Majd meglátjuk - felelt a kerülő, és sajnálta, hogy éppen vasárnapra esett a házi pörpatvar, amikor nem mehet el sehová a lárma, izgalom elől. (Ártatlan ember volt, még a felesége szavaira is úgy emlékezett a vizsgálat folyamán, hogy az asszony megismételtette előtte az akkor mondott szavait.)

Harmadnap, amikor a lutris szatócs egy Nyíregyházára menendő paraszttal elküldte Guttmanhoz megjátszani való lutriszámait, az ambóba belevette a 8-ast is. Egy hétig, a következő szombatig, amíg a pénteki temesvári húzás eredménye nyilvánosságra került a Neues Pester Journalban: az eszlári szatócs váltig azt erősítette, hogy Solymosi Eszter nyolc krajcárért vásárolt nála festéket. De a 8-as nem jött ki... (Még többször előfordult a vizsgálat alatt, hogy a boltos reskontóin szerepelt a 8-as. De nem merte teljes határozottsággal állítani: hogy azért, mert festéket adott el nyolc krajcárért. Csak a 6-os szám jött ki a temesvári lottón, amennyi krajcárért Solymosi Eszter igazában vásárolt.)

*

Hurainé híresztelése ellen Solymosiné szükségesnek vélte, hogy a másik leányát, a tizennyolc éves Solymosi Zsófit is megszólaltassa. Szegény asszonynak úgy kell védekezni a gyanúsítások ellen, amint tud. Nem hagyja a leányán a tolvaj vádját száradni addig se, amíg az előkerül valahonnan (talán a tanyáról), ahová Hurainé bánásmódja miatt elbujdosott.

Solymosi Zsófi, Eszternek a nénje ugyancsak cselédi sorsban volt. Egy feketeruhás, szigorú, de igazságos parasztasszonynál szolgált, aki beleegyezett, hogy húga védelmére keljen. S ezért Zsófi asszonya tudtával járta be a falut, ahol elmondogatta, hogy ő találkozott Eszter húgával, mégpedig akkor, amidőn az a megvásárolt festékekkel már hazafelé tartott Újfaluba, ahol Hurainé bizonyosan a kapuban várta. Sárga kendőbe volt csomagolva a sárga papír, és a kendőt Eszter biztonság okából áthurkolta a balkeze csuklóján. Zsófi megkérdezte a húgától, hogy mit visz, mit csinál Hurainé, mikor látta az édesanyját, és hasonló dolgokat kérdezett, amit testvérek szoktak, ha véletlenül találkoznak. Aztán elváltak, és mentek a dolguk után, mint elfoglalt cseléd lányokhoz való.

A festéket tehát megvásárolta Eszter a meszeléshez, eszeágában sem volt elszökni se a pénzzel, se pedig a munka elől. Hurainénak kell tudni, hová lett a leány, amikor az a festékekkel hazaérkezett, és szorgalmas leány módjára munkába fogott.

A harmadik nyomot Scharf József, a „zsidó harangozó” szolgáltatva Eszterről, amikor meghallotta, hogy azt a festék miatt édesanyja, testvérnénje és munkaadó asszonya mindenfelé keresi.

- Nálunk volt, hogy a gyertyatartókat az asztalról levegye, és a szekrénybe helyezze. Szombat volt, nekünk, zsidóknak ünnepünk volt, hát az ablakon át beszólitottam a leánykát, amikor arra ment. Aztán mindjárt el is ment a leányka - vallotta Scharf József, egy olyanforma, középkorú zsidó egyházfi, amilyen van tán százezer is a világon, de ha nincs, akkor sem a tisztaeszlári egyházfi az egyedüli abban, hogy szegény, mint a templom egere, sok gyereke van, és lába kapcája mindenkinek, aki a tisztaeszlári hitközséghez tartozik, mert mindegyik azt véli, hogy ő ad állást Scharfnak.

(Utóbb kiderült, hogy Scharf József ezt sohase mondotta, csak a falusi fantázia adta szájába e szavakat.)

Tartozott pedig akkor az eszlári hitközséghez vagy nyolcvan zsidócsalád, mind között a legszegényebb Scharf József, mert az ő hivatalában még véletlenül se lehet jövedelemre szert tenni. Ugyanezért Scharf cipőt foltozott kínjában, napszámoskodott zsidónál, kereszténynél egyformán, de egyházi hivatala folytán meg kellett tartania a vallása szabályait, olyannyira, hogy szombaton a gyertyatartót az asztalról a szekrényre egy keresztény lánnyal tétette, mert neki (Scharfnak) még ennyi munkát se volt szabad végeznie.

Így keveredett Scharf József, az eszlári templomszolga az első gyanúsításba, bár az ilyen, magával tehetetlen embernek nincsen ellensége, elég ellensége a koldusságával ő saját magának. De Scharf tudakos ember is volt, mint minden zsidó egyházfi, aki dohány nélkül szopogatja a pipaszárat, de a legokosabb embernek tartja magát azon a földterületen, ahol a két lábával megáll. Ugyanezért Scharf József, amikor Solymosi Eszter dolgáról beszélt, okoskodó ember módjára mindjárt azt a nézetét is nyilvánította, hogy ennek a keresztény leánynak az eltűnésével pedig hiába fogják majd gyanúsítani a zsidóságot, mert a zsidóság egyetemessége Solymosi Eszter dolgában éppen olyan ártatlan, mint mindazokban az esetekben, amelyekkel a zsidókat vádolták, ha nyoma veszett egy-egy keresztény gyermeknek. Ő (Scharf) bizonyosan tudja, hogy a leányka bizonyos idő múlva előkerül, csak elment valamerre, ahová a lányok szoktak. - Így filozofált a tisztaeszlári egyházfi, mert mint említettük: suszterséggel is foglalkozott, és a suszterek politizálnak, ha alkalmuk van.

Tehát a zsidóknál volt Eszter utoljára, mikor még Eszláron látták - találgatták a hamis nyomot azok, akik gondolkozóba estek a leányka eltűnésén.

- Mi van azzal a zsidóval, aki a kutyámat megütötte? - kérdezte Ónody Géza, amikor néhány nap múlva megint a postaházba ment a falu végéről az újságjaiért, leveleiért. (Falun lakó úriembernek ez is a mulatságai közé tartozik.)

Az a bizonyos fekete korcsvizsla, amely Bizsu névre hallgatott, ott sompolygott alattomosan Ónody Géza lábszárvédői mögött, mintha még mindig figyelmeztetni akarná gazdáját az igazságtalanságra, amely vele néhány nap előtt megesett. Van olyan kutya, amelynek végzetes szerepe szokott lenni. Csak Bismarck, a „vaskancellár” kutyájára kell gondolnunk, amely nélkül a gazdája egy lépést sem tett, mióta a franciáktól elragadta Elzászt és Lotaringiát.

*

A leány csak nem került elő. Se a tanyáról, se a Tisza-partról, ahová Hurainé (mint apránként önmagának bevallotta) néha lesni küldte Esztert ama bizonyos tutajosra, aki minden tavasszal erre szokott utazni, akivel bizonyos dolga volt Hurainénak, de hogy mi lehetett a dolga, azt csak egy ember kérdezhette volna meg tőle, az pedig Hurai, a férje volt. A kerülő azonban nem kérdezett semmit.

Bár Tisztaeszlár kisközség, ahol esztendőszámra se történik valamely olyan esemény, amelyről érdemes volna beszélni, Solymosi Eszter eltűnését felejtgetni kezdték volna, ha a leány nem ad magáról mindenféle jelt a másvilágról, ahová nyilván eltávozott.

Így előfordult, hogy a falusi kutyák éjszakánként olyan hirtelen és fertelmesen kezdtek ugatni (ahányan csak voltak a faluban), mintha lelket láttak volna.

Aki a falusi kutyák szokásait ismeri, annak nem kell külön magyarázni, hogy mit jelent az, amikor az ebek „lelket látnak”. Ahány kutya van a faluban, az adott jelre, egy idegen kutya-hangra előront, és céltalanul, de vadul ugatni kezd a megszakadásig. Ennek az volt a közönséges magyarázata, hogy Ónody Géza valahonnan egy úgynevezett vérebet kapott ajándékba, amelyet a megszoktatás kedvéért estefelé pórázon végigvezetett a falun. Veszedelmes kutya volt, amelyet éppen bosszúságában szerzett Ónody úr, miután Bizsu vizsláját megütötték.

Ugyanekkor történt, hogy a kutyák ásni kezdtek Eszláron, mintha valaki után kutatnának a föld alatt. Máskor is ásni a falusi kutyák mindenféle gödröket, tavaszonként, amikor a föld alatti állatok, a vakondok, ürgék, egerek, patkányok élete elkezdődik, de Eszláron valaki kisütötte azt a mesét, hogy Solymosi Eszter után ássák gödreiket a kutyák.

Igen viharos volt a tavasz. Eszlárnál ugyan nem öntött ki a Tisza, de feljebb, Tokajon túl, Vencsellőnél a vihar elszakította a Tisza töltését, a háromméteres, koronás gátat úgy fújta a szélvész, mint a tollpelyhet. Nagy területet elöntött az áradó folyam, amíg a bajban lévő szabolcsiak elővették a furfangosabb eszközüket. A szélvész segítsége nélkül máshol is átvágták a gátat, mégpedig emberi erővel és titokban, hogy másfelé is jusson az áradatból. Az árvíz nyomait Eszlárnál is vitte hátán a Tisza, mindenféle rozszant csónakokat, szálfákat, összetört galyibákat sodorva magával. Ilyenkor akad emberi holttest is a vízben, amely Eszlár mellett utatában felemelkedik a víz színére, és szürke ábrázatát Eszlár felé fordítja, mintha csak azt kérdezné, hogy megtalálták-e már nyomát Solymosi Eszternek?

- Na, Scharf úr, még mindig nem került meg a leány! - mondták a parasztok a „zsidó harangozónak”, aki hideg pipaszárát szívogatta. A zsidó, bár napszámos-munkát is vállal, nem jár gatyában; még a legszegényebben is olyanféle nadrág van, amilyent urak hordanak. Azonkívül ritka az olyan zsidó, aki írni, olvasni ne tudna, igaz, hogy néha csak a maga betűivel, holott Szabolcsban az iskolaköteleseknek akkoriban csak tizenhárom százaléka járt iskolába. (Zoltán János alispáni jelentése 1882-ből.)

„Scharf úr” nemcsak tudakos zsidó volt, hanem igazságkereső, makacs, önfejű ember is. Vannak ilyen „félbenmaradt” emberek a zsidók között, akik „nem hagyják magukat”. Scharf azt hitte, hogy zsidó templomszolga létére az okossághoz való ragaszkodásával tud tekintélyt tartani a parasztok között, ami fontos körülmény a templomszolgánál, míg hitsorsosai körében amúgy is megmarad rangjában, amely rang nem sokkal magasabban van a koldusénál.

- Scharf úr, az angyalát, csak nem akar hazajönni Solymosi Eszter, akit maga elküldött a gyertyatartóval - évődtek a parasztok, amikor észrevették, hogy az igazságkereső zsidó bosszankodik, amikor Solymosi Eszterről tudakozódnak nála. Faluhelyen hamar észreveszik, mivel lehet a „szomszédot” a sodrából kihozni. Fene jó mulatság az, amikor egy zsidó bosszankodik, akár a ráuszított kutyák, akár egyéb szekatúra miatt. Ez a Scharf pedig arra születt, hogy heccet csináljanak vele, mert végeredményében arra jó egy tekintélyt, hivatalos rangot tartó zsidó templomszolga. (A józan szabolcsi paraszt sokáig vagy talán sohasem akart hinni abban, hogy Solymosi Esztert az a zsidóság tette el láb alól, amelynek olyan balkezü templomszolgája van, mint „Scharf úr”. A zsidók vallásának ceremóniáiban is inkább a mulatságosságot látta az eszlári parasztság. Nagy hecc az, amikor a zsidógyereknek a huncutkáját lenyírják a falusi gyerekek, de még nagyobb hecc a bolond Scharf úr bosszantása.)

De csak akkor lett teljes a Scharffal üzőtt heccelődés, amikor a templomszolga gyerekeit kitanították a pajkos falusi lányok, hogyan csúfolja az apját a háta mögött. Ez a gyerek amolyan öt-hatesztendős forma zsidógyerek volt, amilyen van millió a világon, de mégiscsak

ez a földből alig kilátszó, csúnyaképű kisgyerek volt az, aki a templomszolga szomszédságában lakó parasztlányok biztatására azt kezdte mondogatni, hogy Solymosi Esztert nemcsak megverte az apja, amikor a gyertyatartókat nem tette a maga helyére, hanem haragjában a torkát is elvágta.

Manapság már senki se tudja bizonyosan ennek az ötesztendő gyereknek a nevét, amit hol Samunak, hol Salomonnak mondanak a szülei is (Móric, a későbbi koronatanú mostohatestvére volt), bizonyára éppen olyan ártatlanul, tiszta lélekkel, égi küldetéssel jött erre a világra, mint a gyermekek általában, akik valamely okból benépesítik a földet. Mikor a világra jönnek a zsidó templomszolga gyermekei, hasonlatosak a fejedelmek gyermekeihez. Csak később jelölgeti meg a végzet a gyermekeket, hogy ki mire való ezen a földön. Az eszlári „Scharf úr” másodszülött fiát, aki a második feleségétől származott: arra jelölte meg a végzet, hogy ötesztendő korában kinyissa a száját, és az átoknál is nagyobb szavakat eressen ki rajta. Gyilkossággal vádolta meg az apját, anélkül hogy látott volna valaha álmában is gyilkosságot, mint ahogy a kis állatnak sincsen fogalma arról, hogyan ölnek a nagy állatok.

A templomszolga ötesztendő fiacskájának homlokán nem volt semmi különösebb jel, hogy éppen ő volna arra kiválasztva, aki majd jódarab időre megzavarja a világ nyugalma.

„Apám elvágta a keresztény lány torkát, mert az megharagította” - mondja kérkedve a kis kinyilatkoztató, akinek még anyja ölében lett volna a helye. De a zsidóasszonynak dolga volt a templomszolga „háztartásában”, ha ugyan háztartásnak lehet nevezni az eszlári Scharf otthoni életmódját, és nem ért rá a gyermekét dajkálni.

*

Azt mondják: nem fúj szél, nem zörög a haraszt. A kisfiú se találta ki magától a mesét, mivel ez a gyerek valóban szopta az ujját, mint talán azóta is az eszlári templomszolga fiacskája.

E feljegyzések írójának ötven esztendő múlva nincs módjában megjelölni azt a meseforrást, amelyből a Scharf gyerek mondanivalóját vette, aminthogy még tudósabb emberek se tudják teljes bizonyossággal megmondani, honnan jönnek a gyermekkori álmok az ördögről, a boszorkányról és a többi rémületekről, amelyeket a gyermekkor látott.

Lehet, hogy Móric a szomszédban lakó cseléd lányoktól hallotta így Solymosi Eszter eltűnésének történetét.

De Ónody Géza, aki felnőtt ember volt, és országgyűlési követ, másképpen látta Solymosi Eszter megölését, mint az egyszerű parasztlányok és még egyszerűbb Scharf csemete. Elmondjuk, hogy miképpen látta Ónody Géza a gyilkosságot, amikor arra került a sor, hogy erről a „sajnálatos eseményről” beszéljen, amint a régi országgyűlési követek választékosságával hozzászólt a tapétán lévő témához. A sivító, bántó gyermekhang után szólaljon meg Ónody Géza kissé raccsoló orrhangja is, amely hang a régi Magyarországon szokás volt azoknál, akik a közeleti vagy katonai pályán vitték valamire, vagy vinni akarták még valamire a minisztériumban, a kaszinóban, a társadalomban. Sokunknak csak az affektáló hangja maradt meg az ősi javakból, ezt lehetőleg fenntartottuk, miután egymástól könnyebben megtanultuk, mint az idegen nyelveket az iskolában. „Párászt” vagy „zsidau”, „zsidaj” és hasonló szavak inkább pászoltak öblös nyelvérzékünkhöz, mint a trombitáló francia nyelv vagy a nyálas angol nyelv.

Ónody Géza magános, kedvetlen, csálódott, koránhervadt férfiú volt, akinek nem sok öröme volt az életében, mintha valami betegség kínozt volna, amelynek nyomára, nevére sem ő, sem orvosai nem tudtak rájönni. Lehet, hogy napjainkban is vannak még ilyen névtelen betegségek, amelyek a szívben, idegekben, rossz érzésekben kínozzák az embereket, bár az orvostudomány nagyot haladt, de történetünk idejében, csaknem ötven esztendő előtt, sokan

szenvedtek ebben az „úri betegségben”, amely együtt járt az örökös fáradtsággal, de az élet-unalommal, a *szplín*-nel is, amely miatt a bolond angol agyonpuffantotta magát, mint ezidőtájt az úri körökben népszerű anekdotákban a bolond angolt szerepeltették.

Ónody Géza kedvére játékos befolyással volt Solymosi Eszter eltűnése, megrázkódott és felfrissült tőle ez a férfiú, akit már a hitelezői sem érdekeltek.

- Szamárság ugyan, de nincs kizárva, hogy ezek a bolond zsidók csináltak valamit, miután érzékenységet sért az az országgyűléshez intézendő felirat, amelyet éppen most közzétesznek a vármegyék között a zsidók bevándorlásának megszüntetésére, amelynek érdekében Szabolcsban, a megyegyűlésen éppen a legkifogástalanabb gentleman, Desseffy Aurél gróf szólalt fel - mondja Ónody Géza a postaházban, amikor újságjaiért és leveleiért estefelé betért, miután Eszláron nem nagyon lehetett a szórakozások között válogatni.

A postamester, Smilinszky: éppen olyan lengyel volt, amilyen Szabolcsban bőségesen maradt az 1848/49-i szabadságharc után, akár originális alakjában, akár maradékaiban.

- Olvastam én is a Nyírvidekben a gróf úr beszédét - mondja a postamester. - A zsidók most az északkeleti részek felől Magyarországra vándorolnak be. És Szabolcs éppen az útjukba esik.

- Az oroszországi zsidóüldözések teszik, hogy az egész világon mindenütt mozgolódnak a zsidók, mert ez a faj a legérzékenyebb mind között - felelt Ónody Géza, átvévén újságjait.

Ónody Géza már elmenőben volt, mert körülbelül mindennapi medrébe terelődött a beszélgetés a postamester megjegyzésével, de a postaház udvarába ekkor érkezett meg a kétkerekű postaszékér, amit régi postásnyelven karriolnak hívtak, egy ló volt belefogva, és zöldre festett ládán ült a kocsis. Ez a kariol tartotta fenn az összeköttetést a nagy világgal és az istenhátamögötti Eszlárral.

A kocsis mellett, bár ez hivatalosan tiltott dolog volt: egy kistermetű, magyarruhás, szakállas férfiú foglalt helyet, akinek kezében majdnem olyan hosszúnyelű fokos volt, mint amilyen ő maga. A szakállas törpe méltóságteljesen szállott le a bakról, és Ónody Géza láttára fokosát tisztelegve emelte árvalányhajás, kerek, úgynevezett Kossuth-kalapjához, amilyen kalapot akkoriban a függetlenségi eszme hívei, az iparosok, középosztálybeli „kisbirtokos”-nak nevezett, félig-úr emberek viseltek.

- Éppen a nagyságos képviselő urat keresem. Én Mikecz Jóska lapszerkesztő vagyok, és Nyíregyházáról jöttem - mondta tempós kimértséggel, magassarkú csizmáin kinyújtózva a jövevény. Mikor pedig Ónody Géza hóna alatt megpillantotta az összehajtogatott Egyetértés című újságot, az újjával az Egyetértés felé bökött:

- Éppen ennek az újságnak vagyok a levelezője.

- Derék dolog - felelt Ónody Géza, miután hírből ismerte a természetéhez és korához mérten nagyszakállú Mikecz Józsefet, aki mindenféle követválasztásnál hangos szerepet játszott. Hol megverték, hol ő vert meg másokat, mert bár Szabolcs vármegye mind a hat kerületéből emberemlékezet óta függetlenségi követeket küldött az országgyűlésbe, mindig találtak valakit, aki a másik nem létező párt jelöltségét elfogadta, és így mozgalmassá tette a három-évenként megismétlődő követválasztásokat. Ebben volt nagymester Mikecz József, még egy valódi minisztert is tudott hozni egyszer Nyíregyházára, akit megbuktasson. (Fabinyi Teofílt.)

- No mi újság Nyíregyházán? - kérdezte Ónody.

- Nem sok újság van. Csak éppen Grenczy Bélát, a vasúti pénztárost lötték kétszer keresztül a kaftános betörők, akik az állomási pénztárt kirabolták. De Grenczy késmárki gyerek, és kiállta a lövéseket.

Általában a virtusokra helyezte a fösúlyt az életben Mikecz József, szemét forgatta, haját felborzolta, hangját megfelelően erősítette, és természetével ágaskodni látszott, amikor a vasúti pénztáros esetére még egyszer visszatért.

- Persze, teherpénztáros volt! - hangsúlyozta, mintha e foglalkozáshoz több bátorság kellene, mint más foglalkozásokhoz. - Éppen az állomás melletti kuglizóban időzött, mikor idegen emberek a pénztárba hívták, és egy nagy ládát adtak fel, amelyben egy ember holtteste volt. De csak valahol Szolnoknál vették észre a holttestet, mikor a szaga figyelmeztette a teher-vonat személyzetét. De a pénztáros, a jó Grenerczy Béla akkor már keresztül volt löve, kétszer is. Nem olvasta a képviselő úr az Egyetértésben nyíregyházi levelemet?

Mikecz József régimódi hírlapíró volt, aki gyilkosságon kívül alig írt valamit az újságba, de azt jól megborsozta, megpatrikázta.

- Az eszlári verebek itt is valami gyilkosságról csiripelnek - mond kedélyesen a kistermetű, de annál nagyobb szakállú laptudósító. - Guttman, a lutris-zsidó boltjában Nyíregyházán, ahol mindent szoktak tudni a világon: „eszlári számokat” játszanak.

- Vénasszonyok bolondsága - felelt kedvetlenül Ónody Géza. - Nem hinném, hogy a szerkesztő úr a kis cselédlányka eltűnése ügyében jelentősebb eredményeket érne el. Egy kis szolgáló megszökött az asszonyától. Ez a nevezetes esemény nem egészen az újságba való.

Miért mondta ezt Ónody Géza?!

Elsősorban azért, mert úriember volt, aki még követ korában sem tartotta méltóságához illőnek, hogy minden csiribiri-ügyben az újságban szerepeljen.

A közfelfogás, különösen az úriemberek között, mint mesterségbeli nyelven kifejezni szokták, abban az időben Magyarországon még meglehetősen „sajtóellenes” volt. A nép újságot nem olvasott, némely politizáló falusi potentáton kívül, éppen elegendő volt a Méhner-féle kalendárium vagy a Rózsa Kálmán és Neje kiadásában megjelent Egyiptomi álmoskönyv, amelyet a vásárokon, ponyván árultak. A Vasárnapi Újságból meg lehetett tudni mindent, aki nagyon érdeklődött a világ dolgai iránt. Aki nevetni akart: annak ott volt az Urambátyám, a Borsszem Jankó, de a Bolond Istók című élclap is, amelyek egymás sarkát taposták le igyekezetükben, hogy megnevetessék a magyarokat. A napilapokat csak ügyvédek, közéleti férfiak és zsidók olvasták, akiknek tudni kellett az ország állapotát. Eleget szidták Jókai Mórt, a regényíró, amikor lapszerkesztésre adta a fejét, ahelyett hogy A lőcsei fehérasszonyhoz hasonlatos regényeket írta.

Ónody Gézának nem volt kedve az újságokban szerepelni. A választói nem azért adták kezébe a mandátumot, hogy az újságban írjanak róla, hanem azért, mert ő volt a legkülönb ember Lökön, Dadán, Dobon, Eszláron és más helyeken itt a Tisza mentén. (Akit Tisza Lökön ki nem löktek: azt Tiszadobon kidobták, tartja egy régi mondás, de az már nagyon régen volt.) Ha bolondot kell mondani: ott van Károlyi Gábor gróf, ha okoskodni kell, arra itt van Apponyi Albert vagy Irányi, akiben Kossuth apánk is megbízott. A szabolcsi követek ott húzódtak meg a függetlenségi párt padján egymás mellett az országházban, és nem sokat beszéltek. Megjelenésükkel dokumentálták függetlenségi érzelmeiket, mindig a kormány ellen szavaztak, védelmezték a népet a katonaszedés, az adó ellen. De újságban szerepelni nem egészen úriemberhez való. (Azt mondják, hogy Ónody Géza fiatalember korában testőrtiszt szeretett volna lenni a bécsi udvarnál. Voltak ilyen ambíciók az elszegényedett nemesifjúság körében. De Ónody Géza nem ütötte meg azt a mértéket, amelyet a testőrtisztoktól megkívántak. Egy centiméterrel volt rövidebb a kellesténél. Ekkor ment el kedve Ónody Gézának az élettől.)

De Ónody nem tilthatta meg az újságírónak, hogy ne kövesse a falun végig, amikor a postaház udvarát elhagyta.

- Kár volna a zsidókat kímélni ebből az esetből kifolyólag, ha csakugyan részesek Solymosi Eszter eltüntetésében. A zsidók természetesen mindig a kormánnyal tartanak, mert csak attól kaphatnak dohánytermesztést, pálinkafőzöt, ecetgyárat, spirituszgyárat, amiből már annyi van az országban, hogy mozdulni se lehet, hogy az ember rá ne hágjon egy zsidó lábára - kezdte Mikecz József, amikor észrevette, hogy Ónody Géza többet törődik a Bizsu kutyájával, mint vele. - Legutóbb a nyírbátori kerületben csaknem elhasalt a jelöltünk, már a szájáig ér a víz az odavaló zsidók miatt. Nemhiába írta meg Milotay Gábor ügyvéd úr kortesversében:

*Hát te, bankjegyes Darigó,
Miért lettél elvtagadó?
A balpártról a jobbra ám,
Átalvitt Mandel Ábrahám?*

- mondja szavalva, sarkantyúját összepengetve a vers rímeire Mikecz József.

- Én megvagyok a zsidóimmal - felelt kitérőleg Ónody.

- Mert Tisza Kálmán nem mer a kerületéhez nyúlni, képviselő úr. Jöjjön csak egyszer egy kormánypárti jelölt Lökre, akkora csak, mint egy babszemjankó, majd megismerné a zsidóit, képviselő úr.

Ónody legyintett, mert általában nem sok jelentőséget tulajdonított a rövid lábaival mellette botorkáló Mikecz Józsefnek. Miután ugyanis a falusi úriember észrevette, hogy Mikecz József nem tud vele lépést tartani, anélkül hogy ne kellene engedni méltóságteljes magatartásából: meggyorsította a lépteit. Legalább ennyi elégtételt vett magának a hívatlan vendég alkalmatlankodásával szemben.

- A löki postamester jó ismerősöm, ő segített fel a postaszekérre is, miután gyalogszerrel csavarogtam ezen a tájon - folytatta a kis szerkesztő. - És nemhiába ültem Löktől Eszlárig a kemény postaládán sem, mialatt a kutyáknak se való zötyögős úton idáig rázattam magam. Sok mindent megtudtam útközben, mert nyitott szemmel szoktam utazni.

Ónody vállat vont.

- Mindenki tudja, hogy Szabolcsban csak Tokaj és Királytelek között van rendes országút, okos ember letörli a vármegye többi részét a térképről az esztendő tíz hónapjában, nem utazik.

- És ezt helyénvalónak tartja, képviselő úr?

- Éppen elég ellenségem van a megyében - felelt Ónody. - Maholnap megölnek egy kanál vízben. Nem nekem való Szabolcs vármegye.

Mikecz József a kabátja zsebéből egy újságot vont elő, amelyet, gyűrött külsejéből ítélve, már hetek óta hordozhatott magánál. A képviselő elébe kerülve, megállította azt, miközben kibontotta előtte az újságot. Aztán hangosan olvasta az eszlári utcán:

„Nyírvidék. 1882. április 9. Húsvét. 15-ik szám. Hírek. (!) Özvegy Solymosi Jánosné tisz-eszlári lakosnak Eszter nevű 15 éves barnahajú és feketeszemű leánya folyó hó április 1-én délelőtt 9 és 10 óra között a községből nyomtalanul eltűnt.” - Ebben a dologban járok, képviselő úr, ha még eddig nem említettem volna. Természetesen, első kötelességemnek tartottam a kerület képviselőjénél tiszteletemet tenni, mert a lelkiismeretes hírlapírónak vigyázni kell arra, hogy tolla mindig a közérdeket szolgálja. A köz hasznos szolgálatához tartozik az igazság keresése. Korrumpált országban csak a sajtó mondhatja meg az igazat.

- Menjünk már tovább - mondta Ónody. - A faluban még azt hiszik, hogy valami kifizetetlen számlával látogatott meg, kedves Mikecz úr. Tegye el a papirosait.

A parasztok, főleg az asszonyok, gyerekek innen-onnan kinézegettek a falusi házakból az árvalányhaj-kalapos, magyarruhás idegen láttára, mintha azt remélték volna, hogy komédiás érkezett a faluba. Vagy talán megint követválasztás közelednék, amikor soha nem látott maskarás emberek szoktak ellátogatni a falvakba?

Mikecz összehajtogatta az újságját, és visszatette a zsebébe.

- Képviselő úr, én gyalog indultam el Nyíregyházáról, hogy ennek a hírnek utánajárjak. Az apostolok lova a tollforgatók legmegbízhatóbb paripája, így utazott már Petőfi Sándor is. Nem tudtam nyugodni, nem tudtam megmaradni a nyíregyházi csizmadiaszínben, se az újonnan megnyílt Mendek-kávéházban, pedig elhiheti, hogy ezeken a helyeken több szórakozás kínálkozik, mint az országúton. Nyíregyházán már mindenki tudja, hogy a zsidók tették el láb alól Solymosi Esztert, csak éppen ön nem tudná?

Ónody megint vállat vont, de magatartásán látszott, hogy komolyabban figyelemre méltatta a „per pedes apostolorum” utazó lapírót.

- Nem bánom, jöjjön be hozzám. Már csak azért is, mert Csávolszky, akinek ön a lapjába szokott írni, követtársam és barátom. (Csávolszky Lajos függetlenségi követ volt az Egyetértés című budapesti napilap szerkesztője. A lepedőnagyságú újság, a legnagyobb alakú az akkori magyar hírlapok között, hevítő, lázító programmal indult.)

Az elvadult, bokros, mohos kerten át, amelyen át az út Ónody faluvégi házába vitt, a házörző ebek többször támadást próbáltak meg Mikecz hírlapíró csizmaszára ellen.

- A szakálla miatt zsidónak nézik - mondta mentegetőzve a házigazda, amíg vendégét a szobába tessékelt.

Ónody Géza házában csupa olyan bútor volt, amelyről már messziről látszott, hogy sokszor szerepelt végrehajtók jegyzőkönyvében. A régi Magyarországon meg lehetett ismerni alakjukról, formájukról, kopottságukról, „mázukról” ezeket a bútorokat, amelyeket a végrehajtók sokszor kihordattak az udvar közepére, majd a dobos megütötte felettük hangszerét, a végrehajtó megkérdezte: ki ad többet értük, aztán a bútorok valamely végzetnél fogva visszaköltöztek régi helyükre. Voltak zárjuk veszített, kulcstalan, sovány szekrények, összehajtogatható, úgynevezett tábori-ágyak, lefogyott, lószőrüket veszített díványok, nádfonatú hintaszékek, keserves görbelábú íróasztalok, amelyek olyan tintapecsétesek voltak, mintha Magyarország összes pöriratait rajtuk írták volna: amelyek sohasem hagyták el régi gazdájukat, mert más nem tudta volna hasznukat venni. Egy ócska kalap vagy lábbeli mindig talál megfelelő viselőjére, de mit csináljon egy háromlábú kanapé, amely kiálló rugóival, sovány méhével már csak a régi gazdája oldalbordáit tudja kielégíteni? Ónody Gézának csupa olyan bútorai voltak, amelyek az ő elégedetlen, elsavanyodott, elkedvetlenedett egyéniségéhez pászoltak. Volt egy tükre, benne szobapisztoly golyójának a nyoma, amelynek sebesült részeiben csak ő láthatta meg magát. Volt egy mosdóasztala, amelyen csupa apró bajuszedrős skatulyák száradtak, persze kiürített állapotban. Az egyik skatulyácskán a bécsi udvari patikárius neve volt: abból az időből, amikor Ónody testőrnek jelentkezett. A fiatalkori álmok, illúziók emléke volt minden egyes bajuszedrős doboz, tán emlékeztek is még a hölgyekre, akiket valaha kiszolgáltak. - Áporodott pipafüst öregemberes szaga terjengett a levegőben, mintha sohase jött volna ide senki, akinek a kedvéért szellőztetni érdemes volna.

- Tisztelt Mikecz úr, foglaljon helyet.

- Csak tessék Jóskának szólítani, mert így szoktam meg. Mikecz József van még több is a vármegyében, a kemecsei kurtanemesek között, akik többnyire tavaszkor születtek, és így József névre keresztelték őket. De engem az egész világon Jóskának hívnak.

- Úgy tudom, hogy ön a nyíregyházi ipartársulat jegyzője. Ez volna a főfoglalkozása, a hírlapírást csak mellékesen űzi.

- Amíg alkalom lesz saját lapomat kiadni, amelynek kiadását már régen tervbe vettem - felelt Mikecz, mert nem szeretett mint ipartársulati jegyző szerepelni, magasabb rangnak tartotta a hírlapírást.

- Hát én csak azt tanácsolom, hogy inkább foglalkozzon tovább a csizmadiák ügyeivel, mert Tomasóczki, a nyíregyházi ipartársulat elnöke egyszer csak megunja, hogy ön soha sincsen a hivatalában, és útilaput köt a talpára.

- Ott van Eppinger - felelt most Mikecz. - Eppinger a helyettesem, mindig kéznél van, mert egyúttal ő az iparoskörben a biliárdasztal felügyelője, aki a játékpénzt beszedi. Mióta én vagyok az ipartestület jegyzője, a csizmadiáim nemcsak „orronverősdit” kártyáznak vagy kugliznak, hanem biliárdoznak is. Megtanítottam őket tekejátékra.

- Megálljunk csak. Tomasóczki és Eppinger tudják azt Nyíregyházán, hogy ön most Eszláron jár?

- Csak nem számolok be minden disznótorról a csizlikeknek! - kiáltott fel Mikecz.

Ónody Géza ekkor két gyertyát gyújtott meg, és az ablakon leeresztette a csavarra járó szürke függönyt. Mikecz nem minden megszeppenés nélkül figyelte ezeket az előkészületeket, a fokosát keze ügyébe készítette, mert Ónody Géza magatartásából nem következett jóra. Még csak az kell, hogy az ajtót is bezárja, akkor aztán bizonyosan elkövetkezik valami olyan dolog, amit ettől a néma arculatú úriembertől nem várhatott.

De Ónody Géza nem zárta be az ajtót, hanem csak elébe állott, miközben Mikecz szeme közé nézett:

- Most azt mondja meg nekem, miért szólítják önt a háta mögött Puczér Jóskának?

A hírlapíró kerekre nyitotta a szemét:

- Ha már ezt is tudja, képviselő úr, megmondom őszintén. Nagykálló és Nyíregyháza között van egy csárda, minden útonjáró embernek be kell oda térni, mert a csárdásnak szép leányai vannak.

- Jártam arra.

- Az egyik lány barna, és Esztinek hívják, a másik vörösseszőke, mint az anyja volt valaha, és Estellának hívják. Senkinek sincs ilyen neve Szabolcsban. Talán éppen ez a csárda neveztessége.

- A maga dolgáról beszéljen - szólt közbe Ónody száraz hangon, és megint a hírlapíró szemébe nézett azzal a két merev, macskaszürke szemével, amely olyanforma volt, mintha valahol, valamely kedvetlen eseménynél megállott volna, s azóta érzéketlenül néz a világba, mint a kihunyt csillag.

- Az én dolgom nagyon egyszerű. Követválasztás volt azon a vidéken, és az országúti csárdában megnyomtak az ellenpárt emberei. Tudomásomra adták, hogy elkövetkezett az utolsó óráim, felakasztanak az akácfára, amint azt már máskor is megtették Szabolcsban. Levetkőztettek ingre és gatyára, és valaki kötélért ment az istállóba. Ezalatt találtam a házban egy ablakot, amelyen nem volt vasrács, mint a többiekén. Nem sokat gondolkoztam, hanem ahogy voltam, kiugrottam az ablakon, és elfutottam, annál is inkább, mert Nyíregyházától kergettek

lőháton, szekéren, gyalog. Ekkor nevezték el Puczér Jóskának, a ruhátlanságom miatt. Más emberrel is megesett az ilyesmi politikai nézeteltérések miatt. Nem én vagyok az egyetlen ember Magyarországon, aki a politika áldozata. Messzilátónak hívták azt a csárdát. A főverekező pedig Henter Anti volt, aki most várnagy Nyíregyházán, be is pereltem, de mindent visszavont, hát kibékültünk.

- Hát, tisztelt Puczér József, csak arra akarom figyelmeztetni, hogy vigyázzon magára, hogy úgy ne járjon Eszláron, mint a Messzilátóban járt - szólt most Ónody Géza. - Mert nem hiszem, hogy Nyíregyházáig kibírná a futást rövid lábszáraival, ha itt egyszer kergetni kezdik. Most pedig ne beszéljünk többet a dologról. Hagyja békében az eszlári zsidókat. Az én zsidaim jó zsidók, meg vagyok velük elégedve. Itt laknak már esztendők óta a faluban, és legfeljebb egymás között pörlekednek, de a pörüket ritkán viszik ügyvédek elé, mert ahhoz szegények. Legtöbbször az öreg Lichtmann, a legöregebb és leggazdagabb eszlári zsidó szokott közöttük igazságot tenni a zsinagógában, mert ahhoz szegények, hogy egy papot eltartsanak. De már előfordult, hogy peres ügyekben engem kértek fel bírónak, pedig énrólam tudják, hogy nem szeretem a zsidókat. Feldheimék, Grünék, Sternék, Weiszmannék, az én eszlári zsidóim tisztelik a magyar törvényeket, amelyeknek védelme alatt élnek.

Puczér Jóska elképedve hallgatta az Ónody Géza szavait, mintha varázslatot látna:

- Kezet fogok ezentúl a zsidóknak csókolni. Régi vágyam, hogy egy eszlári zsidónak kezet csókoljak! - kiáltott fel a fokosos hírlapíró, amint hirtelen jókedve kerekedett, és azzal a világmegvető kedélyességgel, amely az akkori hírlapírókat jellemezte, vállára ütött Ónody Gézának.

- Jól van, öreg. Tudom magamról, hogy jó a zsidók pénze.

Aki Ónody Gézát ismerte, nyilván azt hihette, hogy felháborodásában darabokra tépte a magáról megfélemezett vendéget. De néha különös hatása van az arcátlanságnak.

Ónody Géza elnémult, mint egy tetten ért bűnös. (Éppen azért, mert ártatlan volt a zsidópénzek dolgában.)

- Tisztelt Mikecz barátom, a pénzügyminiszter nem nekem nyomja az új ötvenforintos bankókat, amelyeket Tisza Kálmán azért talált ki, hogy snassz embernek is lehessen a százashoz hasonló nagy bankjegye. Nekem nincsen pénzem, mert utálok pénzt.

- A történelem azt bizonyítja, hogy a zsidóknak a pénzükön kívül van eszközük is arra nézve, hogy maguknak barátokat szerezzenek. Mire valók volnának a Sába királynők, akik az egész világ felett uralkodnak?

Ónody Géza erre a szentelenségre elsápadt (talán olyan helyen tapogatózott az ipartestületi jegyző, ahová istenadta csizmadia eszével kellett nyúlni?).

- A női nemből, amely körülvesz, a Sába királynők közül nyomban megismerkedik Sárámmal, a gazdasszonyommal, tisztelt Mikecz úr, ha itt marad vacsorára. Nem küldhetem önt el, mert Eszláron nincsen vendéglő, ahol kinyújtózkozhatna. Ha nem akar Scharfnál, a templomszolgánál aludni, aki a bolygó zsidóknak szállást szokott adni.

- Itt maradok, képviselő úr, aludtam én már rosszabb helyen is - felelt Mikecz Jóska. És egy akkor divatos nótát kezdett dúdolgatni a szakállában. „Volt egyszer egy zsidólány, aranylánc volt a nyakán...”

III. „A legtisztességesebb ember Eszláron”

Vacsora táján még vendége akadt Ónody Gézának.

Egy komor lovasember léptetett be a kapun, olyan ünnepélyességgel, mintha temetésre szóló pártécédulát hozna. Fekete volt a ló, fekete a lovas, még a sarkantyúja is ki volt subickolva a csendbiztosnak, mert ismét fegyelmi vizsgálat alatt állott, mint már annyiszor; olyankor pedig illik csendesen lenni, amíg a megyei urak döntenek a hirtelenharagú férfiú sorsa felett.

Vay György volt ő, a löki csendbiztos, aki estefelé elnézegetett a környékre a régi jó embereihez, mert nem ülhet mindig odahaza, amíg a „fegyelmi” tart.

Régen megérett volna a büntetésre Vay György, mert sok panasz volt ellene a megyének abban a járásában, ahol rá volt bízva a csendbiztosság. Csak az volt a mentőköriülmény az ügyében, hogy az igazi Vayak közül való volt. Nem ugyan a Vay grófok közül, akik 1830-ban szerezték meg régi címerükhöz a kilencágú koronát és a kék udvarú fenyőfa mellett ágaskodó bakkecskéket, valamint a bivalyfejet, a pelikánt, az oroszlánt és a csillagot. Nem is a báró Vayak közül, akiknek címerpajzsát két fekete sas tartja. Hanem csak az egyszerű Vayak közül, a honfoglaló nemzetségből, akiknek őset, Voja vezért, együtt keresztelték Szent Istvánnal.

A löki csendbiztos ujján lévő pecsétgyűrű nem is mutat más címet, mint a szájában nyílvesszőt tartó szarvast, amely folyókon, erdőkön át hazájukba vezette a honfoglaló magyarokat.

És ilyen ember került fegyelmi vizsgálat alá, mert a honfoglalás óta nagyot fordult a világ. Nem csoda, hogy Vay Györgynek nem volt kedve, csak este, vizitbe járni az ismerőseihez.

Óvakodva lépdelt be hosszúszerű, térdig bőrizott nadrágjában, cügos cipőjén pengő, taréjos sarkantyújával, amilyen ruházata a régi csendbiztosnak volt, finomabb posztóból, mint a közönséges pandúroké, de főnöki rangját jelezte még ezenkívül a közlegényénél bokrosabb árvalányhaj-bokrétája, amely kalapja mellé volt tűzve. Az övében pisztolyok, a derekán hosszú, kosaras kard, amilyen fegyvereket napjainkban csak a régi színdarabokban látunk, de akkor komoly jelvénye volt egy megyei komisszáriusnak.

Sötét szemével bozontos szemöldöke alól kérdő pillantást vetett Ónody Gézára, amikor a szobában Mikecz Józsefet is észrevette, de Ónody csak kicsinylően legyintett.

- Puczer szerkesztő úr - mondta, bemutatván egymásnak az urakat.

Csirkepaprikás volt vacsorára, ami mindig akad a falusi háznál. A gazdasszony az asztalfőn ült, mert a női nemet meg kell becsülni. (Csendesjárású, tompahangú, szerénymodorú asszonyság volt, aki feltűnően hangsúlyozta az „Ónody úr” megszólítást, bár valószínű volt, hogy négy szemközt tegezni szokta gazdáját, aminthogy ez nem is lehet másképpen, ha egy férfiember darabideig egy fedél alatt lakik egy asszonnyal.)

Az evés befejezése után nyomban eltűnt a gazdasszony.

- Én nem maradok itt éjszakára - kiáltotta megszokott vendég módjára a csendbiztos az asszony után, jelezvén, hogy ne gondoskodjon fekvőhelyről a részére.

- Hová mennél? - kérdezte odavetőleg a házigazda.

- Holdvilág lesz, hazamegyek - felelt Vay György.

Aztán többet nem is igen beszélt, mert „fegyelmije” előtt se volt valami igyekvő társalgó, a vizsgálat elrendelése óta pedig csak harapófogóval lehetett belőle kihúzogatni a szavakat. Pandúr és betyár, miután a régi világban egymás társaságára voltak utalva: sokban hasonlítottak egymáshoz.

A komor férfiú jelenlétében Puczér szerkesztő úr is megjuhászodott, az öblös vizespoharakba a boroskancsóból szorgalmasan öntögette a bort, miután ő volt a társaság legfiatalabb tagja. Savanyú nyíri vinkó volt a fogyasztásra került ital, amit Szabolcsban úgy isznak ebben a korszakban, mint a vizet, mert még nem akarják észrevenni, hogy az ártatlannak látszó vinkó milyen befolyást gyakorol az emberek életére. Vay minél többet ivott, annál szótlanabb lett, a házigazda valamely pipaszárral bíbelődött, a szerkesztő próbálgatott néha beszélni, de mintha kőbálványokhoz szólott volna. Elhallgatott tehát, és a pohár oldalát kezdte a körmével kapargatni. Az volt a pohár oldalába karcolva: „Franzensbad”. Ezt szeretne volna lekaparni.

Nem is sok idő múlt el, amikor kocsirobogás hallatszott a ház előtt. Amolyan kétlovas homokfutó lehetett a kocsi, amelyben a lovak megrázták a fejüket, megcsörgették a szerszámukat, mire Ónody Géza felkelt az asztaltól, és így szólt:

- Nemsokára visszajövök, csak maradjanak - mondta, és a gazdasszonyának szólott odakint.

Vay meg se mozdult ültében, csak Mikecz József nézett bizonyos ijedelemmel a házigazda után, amikor négy szemközt maradt ezzel a vasképű emberrel.

A kocsirobogás megint felhangzott az éjszakában, amint távolodott a ház elől.

- Jó dolog az, ha kocsit küldenek az emberért, mint a körorvosért? - kérdezte Vay György a szobába lépő gazdasszonyt.

- A héten már másodszor - felelt Sára, mintha valami szemrehányás volna a hangjában. - Nem nyugszik „Rebeka”.

A csendbiztos, mint aki tisztában van a dolgokkal: felrántotta a bal szemöldökét, megrándította a bal vállát, mintha azt akarta volna kifejezni ezzel a mozdulatával, hogy ez a dolog egészen Ónodynak a dolga, nem lehet beleavatkozni „se pró, se kontra”, kihajtotta az előtte álló poharat, és bajszát megtörölve mondta:

- Zöldre van a rácsoskapu festve.

Mire a gazdasszony még egy pohos zöld korsóval tett bort az asztalra. Olyan korsóval, amilyenben a mezei munkások az ivóvizet szokták a fű között elrejteni. A korsó fejénél nincsen nagyobb nyílás, hogy abba se béka, se földibogár ne juthasson, csak apró lyukacskák, amelyekken át buktatással szokták megtölteni a korsót. Az oldalán, a korsó karján egy női mellbimbó alakú szívóka van; ugyanezért hívják az ilyen edényt „csecses” korsónak. Csak egy ember ihatik belőle. Az az egy ember pedig a csendbiztos volt.

Mikecz József egyszerre csak azon vette magát észre, hogy bor nélkül maradt, amikor a pohárban lévő maradékot is kihörpintette.

Éppen az asztal alatt álló kék meg rózsaszínű szódásüvegekből próbált még valamit kinyomkodni a poharába, miközben Vay György nagy gyakorlottsággal szívogatta a kancsó bimbóját, mikor a csendbiztos úr rászólt az asztal túlsó oldaláról:

- Hát hová lett Solymosi Eszter?

Mikecz fanyalogva nézett Vayra.

- No, beszélni - ismételte a csendbiztos. - Nem elmenni. Beszélni. Azt a kukurucát.

A régi csendbiztosok az elmúlt Bach-korszak emlékére néha tréfásan zsandáros németiséggel vallatták a kezükbe került embereket. Mikecz József leginkább szökni szeretett volna a helytől, de a nagy, fekete ember most az ajtóhoz állott.

Ugyanezért Mikecz Jóska jobbnak vélte, hogy saját mentségére töredelmesen bevallja, hogy éppen azt szeretné tudni ő is, hová lett Solymosi Eszter.

- Nem hazudni. Igazat mondani - ismételte pompás németes hangsúlyozással Vay György, mintha nem is az édesanyja keblén, hanem könyvből tanult volna meg magyarul. Úgy kell imponálni a parasztnak, hogy a hatóság nem tud jól magyarul.

Vay György egyúttal a torkára mutatott, és a mutatóujját elhúzta a gégeje mellett, mintha borotválkozna.

- Ki volt? - kérdezte.

Mikecz Jóska megismételte a csendbiztos kézmozdulatát a saját torkán, és nem kevésbé komoran kérdezte:

- Ki volt?

Vay György erre megfogta Mikecz szakállát az egyik kezével, mintha le akarná tépni, míg a másik kezét ökölbe szorítva nyomta a szerkesztő két szeme közé. Mikecz Jóska észrevette a bajt, és torkaszakadtából kezdett ordítani:

- Ne bántson a tekintetes úr! Én nem vagyok zsidó. Az öregapám se volt az. A kemecsei Mikeczek közül való vagyok.

A csendbiztos eleresztette a vendég szakállát, de még egy darabig a szeme közé nézett, mintha nem hinne egészen szavainak.

- Hát máskor ne ánzágold, komám, hogy zsidó vagy - mondta feddőleg.

Mikecz Jóska ugyan nem emlékezett, hogy valaha is kérkedett volna zsidóságával, de megnyugodott, miután a csendbiztos a csecses korsót békülékenysége jeléül elébe tolta. Mikecz meghúzta a korsót. Kemény égettbor volt benne, mintha tüzet eresztett volna a torkára. Nem csoda, hogy ettől az italtól zsidónak nézte a löki csendbiztos. Talán még az öregapját se ismerte volna meg a gyenge világításnál.

- A kemecseiek közül vagy? - kérdezte Vay György, megvárva, amíg a hírlapíró elmondja mindazokat a megjegyzéseket, amelyeket az erős ital fogyasztása után mondani szokás.

- Egyféle Mikecz van a világon, az mind kemecsei eredet, még ha egy huszárezred volna is belőle - felelt természetes, szabolcsi hangon a megtépázott vendég, és erre Vay György se tehetett egyebet, mint hatalmas, „nyülfekvés” nagyságú kezét átnyújtotta az asztalon.

- Hát béküljünk ki. Meg kell bocsátanod, öcsém, hogy néha olyan hangulatban vagyok, hogy magam is megbánom, de hát a helyzetem, a pozícióm már ilyen. Nem mondhatja rólam senki, hogy azért a rongyos fizetésért szolgálom a vármegyét. Mindenki tudja, hogy passzióból nyelem a ködöt az országúton, néha már hajnalban, mikor más ember szagos vízzel mossa a száját. De hát nem lehet mindenki önkéntes tűzoltó. Mégse hall egyebet az ember, mint így Vay Gyurka, úgy Vay Gyurka. Zsidók, keresztények egyaránt beleharapnak a bokámba, ha tehetik. A megyei vezetőség most olyan, mint Krisztus a keresztfán, mióta Tisza Kálmán van hatalmon. Ha egyik oldalról pofonütik, a másik arcát tartja oda... Kivéve az alispánt, Zoltán Jánost, urambátyámat, akit az Úristen éltesse. Az alispán nélkül nem volna érdemes ebben a megyében még úriembernek se lenni.

- Mondasz valamit, bátyám - felelt Mikecz Jóska. - Zsidó lesz itt maholnap a csendbiztos is, ha nem történik valami egészséges dolog.

Vay György mereven nézett maga elé, mint azok, akik nehezen csinálnak rendet a gondolataik között. Látszott rajta, hogy beszélne is, meg nem is, küzd az akaratával, mintha már valami hatalom, a sors: őt is, a tiszalöki csendbiztost, aki úri passzióból szolgálta a megyét, megtanította volna arra, hogy ne mondjon ki mindent, ami a nyelvén van. Sok ilyen úriember volt Magyarországon, mikor Tisza Kálmán jóformán minden embert számon tartott a véleményéről, a politikai nézetéről. Az ország még nem felejtette el egészen az elnyomatás korszakát.

Vay György megkortyintotta tehát a csecses korsót, mielőtt a gondolatai között végleg rendet teremtett volna, és azzal a régi úri naivitással, amely ennek a zavaros korszaknak a fővárostól távol élő szereplőit jellemezte, megkérdezte Puczér Jóskát, hogy mi a véleménye Tisza Kálmánról, s általában milyen viszonyban van vele?

- Azt hiszem, legszívesebben becsukatna Tisza Kálmán, mióta a nyíregyházi ipartársulat indítványomra elhatározta, hogy önképzőkört alakít, amelynek díszelnökéül az ellenzékben maradt Zichy Jenő grófot, minden magyar iparos főpatrónusát választottuk - felelte Mikecz Jóska.

- Hát most már nem bánom, akár elárulsz, akár nem: én már régen kinyomoztam volna, hogy hová lett Solymosi Eszter, ha nem volnék éppen fegyelmi alatt, és így nem volna megköttve kezem-lábam, nem cselekedhetek a kedvem szerint, hogy huszonnégy óra leforgása alatt élve vagy halva előteremtsem Solymosi Esztert. Itt tűnt el Eszláron, itt kell keresni a nyomát.

Mikecz József csak halkán kapargatta a poharát a nagyujja körmével, mert úgy nyelte a szavakat, mint a homok a vizet...

- Nem derül ki soha az igazság, ha a hatóság takargatja a nyomokat - válaszolta. - Mit keressenek egy rongyos kis cselédlánynon a hatóságok? Még ha egy grófkisasszonyról volna szó! Nem, Vay bátyám, nem olyan fából faragták a megyei közigazgatást, hogy megmozdítja a kezét ott, ahol nem érdemes. Allah kezei hosszúak, de nem Szabolcsban.

- Allah kezei hosszúak... - ismételte a csendbiztos.

„És a Sipka-szorosban minden csendes...” - jelentette ki a korszak egyik népszerű kádenciáját a lapszerkesztő.

- Várjuk meg a nyolcórás vonatot - mondta Vay György, hogy ő is bebizonyítsa, hogy megjegyzett egyet-mást az újságokból. (A korabeli magyar újságírás használta ezeket a kifejezéseket, amelyek olyan nagyszerűek voltak, hogy úton-útfélen alkalmazták.)

„Oszkár tudja, de nem mondja...” - dalolta hirtelen az Álarcosbál című opera apród-áriáját Mikecz József, és valóban ezen az úton nem tudta őt a kádenciákban a csendbiztos követni. Nem volt színházlátogató, mint a szerkesztő, aki szabadjegyet élvezett a nyíregyházi színpadon, mikor ott egy vándortársulat felütötte tanyáját. Ellenben az jutott eszébe a csendbiztosnak, hogy mi lesz a közbiztonsággal az alsó- és felső-tiszai járásban, ha mégis úgy fordulna a fegyelmi vizsgálat sora, hogy kiszekíroznák a hivatalából. Úriember nem soká tűrné el, hogy az orra alatt piszkáljanak, de ha még az ő jámbor természete lenyelne is sok mindent, ott van a felesége, aki miatt nem teheti, hogy mindent zsebre vágjon; és könnyei valóban kicsordultak a csendbiztosnak, hogy távollétében a zsidók legyilkolnak majd mindenkit, mint Solymosi Esztert.

- Ha volna valaki, aki helyettem kinyitná a száját - sóhajtott Vay György. - Én nem tudok mást, mint parancsolni. De kérni még az Úristentől is úgy szoktam valamit, hogy legyen tekintettel ősem, a pogányból kikeresztelkedett Voja vezér érdemeire; ő már megtette a magáét az egész Vay-nemzetség nevében, hát mi, maradékai megérdemlünk valami kedvezést.

- Hiszen, ha beszélni kell: itt volnék én is - mond az újságíró. - Amúgy is én szoktam helyettesíteni Ferlicska Kálmánt, az ipartestület ügyvédjét bizonyos ügyekben. Én vagyok az ipartársulat kisebbik ügyvédje.

Mikor már ezt kimondta Mikecz Jóska, akkor a csecses korsó háromszor is megtette az utat az asztal felett a két szemközt ülő úriember között. Mikecz József, a kemény csendbiztos el-lágyulását látván az iménti szakállrángatás után, indítva érezte magát, hogy nagylelkűen megvigasztalja barátját.

- Aki az én gondomra bízza a dolgát, olyan nyugodtan lehet, mintha az édesanyja ölében ülne. Bennem még senki se csalatkozott.

Vay György hitte is, nem is hitte a vendég szavait, de néha van olyan hangulatban az ember, hogy beszélni kell, ha máshoz nem, az országúti élőfához is. S így aztán apránként elmondta, hogy már nem bánja, ha minden szabálytalanságot rákennek, amit a csendbiztosok Magyarországon az utolsó száz esztendőben elkövettek. Nem bánja, ha ráfogják, hogy gyűszűt szokott alkalmazni a vallatásnál, amely gyűszű rendszerint igen szűk nyílású, de mégis rá-kerül a legvastagabb ujj begyére is a kihallgatás közben. Azt sem bánja, hogy az ellenségei azt híresztelik róla, hogy csak a mezítlábas embereket tűri meg maga előtt, akiknek a talpát megütögeti, hogy nagyobb rend legyen a világon. Csak azt az egyet kéri még az élettől, hogy az eszlári lány előkerítését bízják rá. Ha valaki előteremti azt a szegény lányt, azt nem nevezhetik másként, mint Vay György csendbiztosnak, mert bár fegyelmi vizsgálat alatt van, tehát csak „privát passzióból”, annyi szálát összeszedett már a nyomozásból, hogy ha nekiindul egy nap a pandúrokkal csak úgy szőrmentében is a vizsgálatnak, anélkül hogy valamely nagyobb kunsztot kellene csinálni, kideríti a dolgot, és a tetteseket vasraverve kíséri Nyíregyházára, különben ne legyen többé Vay Gyurka a neve.

*

A hold a tavaszi éjszaka közepén állott, és oly bőségesen világított, hogy szinte világosabb lett a szobában, amikor a csonkig égett gyertyaszálak kialudtak. A teknőkkel, dézsákkal együtt a Felső-Tisza mentén járó „oláhok” szőnyeget is szoktak árulni, úgynevezett házi-szővésű szőnyeget. De mennyivel szebb volt a holdvilág szőnyege, amellyel behúzta az ebédlő deszkapadlóját.

- Ez a betyárnak és pandúrnak való idő, nem is tudok ilyenkor soha a házban maradni - mond Vay György, amint végre kiegyenesedett az ivásból, amelynek szertartásait pontosan elvégezte mindaddig, amíg a távol levő házigazdát is felköszöntötte.

A holdvilágnál látszólag kijózanodott, mert a gyertyavilágosság leginkább okozója annak, hogy némely embernek megárt az ital. A hóna alá vette az elázott Mikecz Jóskát, és kivitte a szobából.

Egyike volt ama tavaszi éjszakáknak, amikor a mélyalvók is felébrednek, és vágyakozással néznek a holdba. A kanárimadarak magyar rokonai, a szegény kis sármányok eltévesztik az időt, és fütyörészni kezdenek a bokrokban, mintha reggel volna. A tiszai füzesek alatt alsó-szoknyát mosnak a hold leányai a folyóban, és kandúr kergeti a faluban a nőtény macskákat, közben olyan hangon sivalkodik, mint a párdúc.

- A népies szerelem órája - mond Mikecz Jóska az éj hangjaira, mert a jegyzőség mellett az ipartársulatban a könyvtárosi állást is betöltötte, és néha felnyitott egy verseskönyvet, különösen akkor, ha Arany János nevét pillantotta meg rajta.

A csendbiztos tölgyfa alakja mindinkább kiegyenesedett a szabad mezőn. Azok közé a ritka emberek közé tartozott, akik hosszú gyakorlat után megtanulják, hogy egy fogcsikorgató erőfeszítéssel leküzdjék magukban az alkohol gőzét, mielőtt az elhatalmasodna rajtuk.

- Most még csak a fejemet kell valami jó hideg vízben megmeríteni, hogy minden rendben legyen - mond az eszlári utcán nyújtózkodva, paripásan emelgetve a fejét, nagy erővel ropogatva csípőre szorított két tenyerével csontjait. Míg Mikecz Jóska a garádnak támaszkodott, és átadogatta magát annak az édesded kábulatnak, amely az erős szesz élvezete után kijár minden jómagaviseletű embernek. Ő ritkán ivott (csak mindig, ha vendég volt), de azért ivott, hogy kiélvezze a részegség gyönyörűségét. Leült minden padkára, amelyet az eszlári házak előtt talált.

Így mendegélt a két cimbora a holdvilágos éjben, mert az első nézeteltérést régen felejtve, megtalálták a barátság szálait, amely hosszú időre egybekötötte őket. A barátságnak éppen úgy kell születni, mint a szerelemnek, a váratlan kölcsönös megértésből.

Vay György a Hurainé udvarát választotta ki arra nézve, hogy megmerítse fejét az „áldott hidegvízben”. Talán azért, mert ismerte Hurait, a kerülőt, akinek hatósági ember létére nem-egyszer volt dolga a pandúrokkal, másrészt tán azért is, mert máskor is járt ebben a házban, mert megbeszélni való dolgai voltak Hurainével, és nem zördült vele össze, mint Ónody Géza. („Az ilyen képzelődő asszonysággal, aki legszebbnek hiszi magát a faluban: nehéz megértenünk egymást” - mond Ónody Géza szórakozottan, mint mindig, amikor nőkről kellett nyilatkoznia.)

Vay leültette a kerülő háza előtti padocsára Mikecz Jóskát, hátát nekitámasztotta egy akácfának, és figyelmeztette arra, hogy ne sokat mozgolódjon, mert akkor nem áll jól a házörző kutyaért, melyet csendbiztosi hatalmával és a válláról lelógó karikás nyelével eddig visszatartott.

Aztán belépdelt az udvarra, miután olyan ügyesen nyitotta ki a kiskaput, hogy az nem nyikorogott; mintha a csendbiztos lett volna az a nótabeli ember, akinek azt mondják a dalban: „Akkor gyere, mikor mondom - csizmád sarka ne kopogjon.” Daliás, szélesvállú alakja illegye tűnt el arra, amerre árnyék volt Hurainé udvarán. Nem mondható boldogtalannak az a menyecske, akinek álmában ilyen látomány válik valósággá.

De Vay szótartó ember volt, és egyenesen az udvaron ágaskodó kúthoz tartott. A hold a nyitott kút káváján is benézett. Csak fából volt a kút kávája, mint az Alföldön szokás, ahol ritka a kő. Az ilyen kifúrt fabödönöket ugyancsak a tutajosok hozzák lefelé a Tiszán. A hold olyan csalogatóan nézett fel a kút mélyéből, hogy a csendbiztos nem sokáig habozott, amikor nekilátott a vetkőzésnek. Bármily cifrának, vitézkötésesnek látszik az ilyen komisszáriusruha, gyorsan lehányja azt magáról, aki ismeri a gombokat, szíjakat, a mellénypitykéket a ruhán. Mikor már mezítelenül állt a csendbiztos az udvar közepén, lehúzta a gémeskút vedrét, beleállott, és leereszkedett a kútba. Hogyan tehette azt más segítsége nélkül? Az ő dolga. Pusztai nyomozásoknál gyakran szükséges a magányos kutak megsejtelése: felülről pedig nem mindig látni, hogy mi van odalent a kút mélyében, ugyanezért ajánlatos néha a kút fenekén is körülnézni a pandúrnak.

A gémeskút a holdvilágban jódarab-ideig állott az ég felé meresztett kőkoloncaival, amelyeket lyukas zsírbödönökben, elhasznált bádagedényekben szoktak a kútgém végére kötni, mialatt a kútbödönből Vay György tüszkölése, krakogása hallatszott. A csendbiztos végül egy akkorát prüsszentett, hogy Hurainé papucsban és magára kapott alsószoknyában kilépett a házból, és meztelen két karjával felhúzta a vödörrel együtt Vay Györgyöt is a kútból.

- Azt hittem, az ördög ugrott a kútba, pedig lám, csak a tekintetes úr - mond az asszony, segítvén szoknyája fodrával a csendbiztos megszáraitásában. Kedves volt a menyecske hangja, mint ahogy holdvilágnál a nem nagyon öreg asszonyok hangja rendszerint megkedvesedik.

Vay hálából egy dörmögő csókot nyomott Hurainé meztelen vállára, s azt morogta:

- Hű, de pendelyszagod van.

- Milyen legyen? - kérdezte szemérmesen az asszony. - Hál' istennek, van uram, akinek a subája alatt alszom.

- Hát itthon van ökelme - szólt csiklandozva a csendbiztos.

- Nem köti senki a pandúrok orrára, hogy mikor nincs itthon az uram - felelt játékosan Hurainé, mert még a legházsártosabb asszony is tud nyájas lenni, ha megfelelő hangon szólnak hozzá.

Miután felöltözött Vay György, felállította cimboráját az akácfa mellől, ahová leültette.

- No nézzünk be a zsidóékhoz is, hogyan múlik ott az éjszaka - dörmögte, és a kis szakállas Mikecz Jóska megint a hóna alá vette, hogy tovább bolyongjon vele a faluban. Jót tesz az ilyen éjszakai járkálás a bortól elgyengült embernek.

Tiszaeszlár hosszan nyúlt el a holdvilág alatt. Mintha három részből állott volna az akkori falu. Volt benne ó-falu, új-falu, tót-falu, ahogyan az embereknek apránként eszébe jutott az építkezés. A Tisza-parti agyagot a csizmák, kerekek azonban széthordták mind a három falurészbe. Ha elesett volna Mikecz Jóska: mindenütt puhára esett volna. De vigyázott rá a kétméteres termetű Vay, olyasformán hordván őt magával, mint egy bunkósvégű sétatálcát.

Scharf József, a templomszolga házáat vette tervbe éjjeli látogatás céljából a csendbiztos, és nem sokáig kellett keresgélni a házikót. Ott lapult meg a zsindeletetős, a szomszédos házak nádtetői közül kiemelkedő zsidó imaház aljában, mint a harangozóké szokott a templomok környékén.

A falusi zsidó nem tart házőrző kutyát, így minden lárma nélkül be lehet lépni udvarába, amely szemétdombjával, szegénységével addig se nagyon csalogatja a látogatót. Az eszlári templomszolgának azonban volt egy tehénkéje is, mert apró gyerek nélkül sohase volt a háza. Az udvar végében egy boglya széna állott. Ez volt a kvártély azoknak a vándorzsidóknak, akik más híján a zsidótemplom közelében, az egyházfinál szállottak meg. Ha kolduszsidó vetődött Eszlárra, helye a koldus templomszolgánál volt a szénaboglyában.

A zsidókvártély most üres volt, csak a holdvilág lakott a szénaboglyában, mint általában mindenütt, ahol kérdezetlenül tanyát vert ezen az éjen.

*

Mikecz Jóska a zsidótemplom mellett telepedett le, egy szalmaboglya tövében, a fokosát a kezébe vette, a fokosára hajtotta a fejét. Nem nagyon tetszett neki ez az éjszakai herce-hurca, amikor Ónody Géza házában a vetett ág várta. Korántsem volt olyan energikus ember, mint Vay György, aki passzióból két-három éjszaka is ébren volt egyfolytában, ha olyan volt a kedve, illetőleg elkerülte az álmot.

- Hát csak azt akarom mondani, hogy ne avatkozzál a dolgokba, amit látsz vagy hallasz - dörmögte a csendbiztos a Mikecz fülébe, aztán bement a templomszolga udvarába.

Nem sokáig időzött odabent, éppen csak annyi ideig, amíg Scharf Józsefet, az egyházfit felköltötte. Az egy nyakába kanyarított télikabátban kijött az udvarra, és üdvözölte a csendbiztost.

- Nézze, Scharf, én magának jóakarója vagyok, nem azért jöttem ide, hogy magát vagy a háznépét bántsam. Éjszaka pedig azért jöttem, mert nem akarom, hogy a falu szájára kerüljünk mind a ketten. Nekem meg kell tudni, hová lett az a Solymosi Eszter nevű leányzó,

akiről annyit beszélnek mostanában. Nagyon fontos dolog, hogy én nyomozzam ki ezt a dolgot, ne pedig más, akire esetleg helyettem rábíznák az ügyet.

- Értem, tekintetes úr - felelt Scharf József. - Nagyot nyomna a fegyelmi ügyében, hogyha valami eredményt tudna felmutatni.

- Lehet, hogy így van, Scharf. Habár én bízom abban, hogy az én ügyem valahogy majd csak elintéződik, mint máskor is elintéződött. Más okból akarom én megtudni a Solymosi Eszter dolgát. Mert könnyen megtörténhetik, hogy nagyon rövid időn belül már más kezekben lesz ez az egész ügy, akkor aztán meg is ette a fészkesfene egész Tiszaeszlárt.

- Tudom, tekintetes úr, hogy sok mindenfélét beszélnek a faluban, a megyében, Nyíregyházán. Nem járt Eszláron tizenöt esztendő alatt, mióta én itt lakom, annyi zsidó Eszlár fennállása óta, mint most egy hét alatt. Ha nem nézném a családomat: már régen el is mentem volna innen. Nagy a világ, egy zsidó mindenütt megélhet, ahol még egy zsidó van rajta kívül. De én Solymosi Eszterről nem tudok nyomot adni a tekintetes úrnak, még ha akárhogy megharagszik.

- Magának mindig az volt a baja, Scharf, hogy egész életében a zsidók pártján volt, akik úgy bántak magával, mint egy kutyával.

- Vajon milyen párton lettem volna, tekintetes úr?

Erre nem felelt a csendbiztos, mert abban igaza volt a zsidó egyházfinak, hogy semmiféle „párt” nem kapkodott utána valami túlságosan.

- Azokról a sakterekről szeretnék valamit hallani, akik itt tanyáztak magánál, amikor Eszlárról eltűnt a Solymosi lány. Ezeknek az idegen embereknek lehet valami közük, a maga tudtán kívül, a leány dolgához.

- A sakterek? - kiáltott fel Scharf, mintha valamely zugolyban álldogáltak volna az említett egyének, pedig már régen elináltak a tájékról. - Egy sakter lehet akármilyen gazember, de a vallása ellen nem vét.

- Annál rosszabb lesz nekik - dörmögte Vay György. - A saktergyűlés Eszláron a zsidó húsvét előtt felelni fog Solymosi Eszter haláláért, a nyomok a sakterekhez vezetnek.

- Hát tekintetes úr is azt gondolja? - kiáltott fel most már más hangnemben a templomszolga. - Hiszen itt meg kell bolondulni.

- Én az idegen zsidókat nem sajnálom. Nem tartoznak a járásomba; semmi közöm sincs hozzájuk. Mit fáj magának a feje a lengyel-zsidókért, akik csak nehezítik a többi, régebben megtelepedett zsidók helyzetét? Maga is olyan bolond zsidó kezd már lenni, mint a többi, akinek egyéb baja nincs Magyarországon, mint a polyák-zsidókért jajgatni?

- Tekintetes úr, énmiattam nem sír más, ha velem baj történik, mint az én szegény családom.

- Tehát tudja, Scharf, hogy magát gyanúsítja a leány meggyilkolásával az egész falu, csak én nem, mert én ismerem magát még abból az időből, mikor itt megtelepedett? Én tudom, hogy maga nem tudna egy hangyát sem eltaposni, nemhogy elvágni valakinek a torkát. De ki áll jól az idegen, messzeföldről jött sakterokért, akiket maga is csak egyetlenegyszer látott életében? Éjszaka jöttek, a következő éjszaka elmentek. Kik voltak, mik voltak? Honnan fújta ide őket a szél, hová az ördögbe mentek? Még egy másfajta zsidóról se tudhatja senki bizonyosan, hogy merre utazik, ha rájön a mehetnék. Hát még az ilyen idegen zsidóról, aki jön-megy! Másnap már a falu nevét sem tudja, ahol megfordult.

- Igaza van, tekintetes csendbiztos úr.

- Hol keresek én most három olyan zsidót szerte Magyarországon, aki egyszer már volt Eszláron? Könnyebb a miskolci nagyvásárban egy hamis hatost megtalálni, mint egy zsidót, akinek nincs állandó lakhelye.

- És ha én azt mondanám a tekintetes úrnak, hogy ismerem mind a három zsidót, aki Eszláron járt abban az időben, amikor Solymosi Eszter eltűnt: elhinné nekem tekintetes úr?

- Vigyázzunk, Scharf. Hogy én mit hiszek el: azt előre meg nem ígérem, mert én csak azt hiszem el, ha elevenen vagy holtan előadná nekem Solymosi Esztert. Az számítana valamit, ha Vay György megtalálná Solymosi Esztert, akit most országosan keresnek már.

- No, „országosan” ugyan talán még nem keresik, mert az csak a híres betyárokat illeti meg.

- Addig csak azt hiszem el, hogy nem maga ölte meg Esztert, akármit beszélnek a faluban.

- Köszönöm a hozzám való jószágát, tekintetes uram. Engem nem bántott soha egy rossz szóval. Addig se, amíg nem jött ez a fegyelmi eljárás, amiről csak annyit tudok, hogy a zsidóknak nincs részük benne. A tiszadobi gróf dohányosai tettek valami panaszt, de hát a dohányosról mindenki tudja, hogy Szabolcsban minden gazember dohányos volt vagy lesz. Ártatlan dohányost még nem szült anya se férfiban, se lányban.

- Ez így van. Csak éppen az a baj, hogy dohányos nincs most belekeveredve ebbe a Solymosi Eszter dologába, a zsidók felé visz minden nyom, nem lehet itt semmit se tenni egyebet, mint amit Kancsár tett. (Kancsár volt egyike a Nyírben az utolsó futóbetyároknak, úgy készült az elfogatására és a vallatására, hogy tüzes harapófogóval tépdeste a húst a testén, és a csendbiztos hangját utánozva ordította: „Vallasz-e már, Kancsár?” A jól felkészült betyár azonban Vay György keze alá kerülve: valóban vallani kezdett.)

- Hát az is lehet, tekintetes úr. Előadom azokat az idegen zsidókat, akik húsvét előtt Eszláron voltak. Előadhatom őket, mert egytől egyig ártatlanok.

- Ezt majd csak bízzuk az igazságszolgáltatásra.

- Ha ártatlanok, az égbe jutnak, ha bűnösök, a pokolba.

- Ha ártatlanok, a hajuk szála sem görbül meg, azt én mondom, Vay György, akinek lesz még némi szava ebben a dologban. De aztán megfeleljen minden a valóságnak, mert ha valami nem stimmelne: akkor nem szeretnék Eszláron zsidó lenni. Még akkor se, ha engem már nem Vay Gyurkának, hanem Pityi Palkónak hívnának.

Mikecz Jóska ült a zsidótemplom mellett, a szalmakazal tövében, és hallgatta Scharf vallatását. Másképpen gondolta ő a csendbiztosi vallatást, amelyről koronként beszélni szoktak, amikor egy-egy híresebb bűncselekmény, betyárhistória, útonállás történik az országban, amikor már az is megtörtént, hogy a gyanúsított bűnös nem került elevenen a csendbiztos kezéből a bíróság elé. Bezzeg másképpen vallatna Ráday Gedeon, ha itt volna. Minden rablőhistóriákban laboráló fantáziának Ráday volt akkor az ideálja. A csendbiztosi pálya Ráday óta lett úri foglalkozássá, mert ő megadta a savát-borsát a zsványpecsenyének. Csakugyan igaza lesz a hírharangnak, hogy félbemaradt ember ez a Vay Gyurka, aki Beethoven szonátáit szokta zongorázni a nyíri bicskásoknak, ha megunja a konok tagadásukat. Igaz, hogy Kancsár, a rablőgyilkos éppen akkor kezdte már az apagyilkosságot is magára venni, amikor Vay csendbiztos egész éjszaka szimfóniákat muzsikált neki. Ettől vonítani kezdett a betyár. De hát itt még zongora sincs, amivel meglágyítani kellene Scharfot.

- Még megérem, hogy duettet is táncolnak a végén, mint Cox és Box - dörmögte a nyíregyházi ipartársulat jegyzője, aki szorgalmas látogatója volt a cirkuszelőadásoknak is, ha megfelelő bohócokat léptetett fel az igazgató.

Azt mondja a templomszolga az udvaron:

- Nem csodálni való, hogy annyi zsidó jött össze a metsző-választás hírére, mert az eszlári metszőnek jobb dolga van, mint sok más metszőnek a világon. Nálunk ugyanis nincs rabbi, aki beleszólna a metsző dolgába, hogy így meg úgy, ez a vágás nem jó, az a liba „tréfli”, az a zsidógyerek nem idevaló. Nálunk nincs pap, aki szekírozná a metszőt, hogy annak elmenjen a kedve az élettől. Ezért jöttek a zsidók mindenfelől, amikor híre terjedt, hogy az eszlári metszőt a tiszapolgári zsidók csalták magukhoz - mondta a templomszolga nem minden kérdés nélkül, mert a legkisebb hivatalban is van mindig valami dicsekedni való. Egyik ember arra büszke, hogy cár Oroszországban, a másik meg arra, hogy őt választották meg sakternak Eszláron.

- Hát halljam azokat a híres zsidókat.

- Tekintetes úr mindenkit ismer a Tisza mellett, bizonyára hallotta hírét Buxbaumnak.

- Tarcalon van egy veresszakállú, nyálasszájú fiatalember, az ottani metszőnek a veje, aki az apósa nagy keserűségére nem akar semmit se csinálni, csak imádkozni, miközben a felesége potyogtatja a gyerekeket.

- Ez az a Buxbaum. Ábris a neve, reszket az imádkozástól. Ő való volna egy gazdag zsidó faluba, ahol imádkozásra tanítsa az embereket, de nem Eszlárra, ahol amúgy is istenfélő mindenki. Ő pályázott a metszői állásra, és tutajjal jött, meg az apja levelével. Nem volt megfelelő, visszament Tarcalra tovább imádkozni.

- Ez a Buxbaum Galíciából, Neu-Szandecből, a Poprád mellől jött ide. Majd utánaézek, miért kellett neki onnan eljönni.

- A szegénység miatt, amiért a zsidók még nagyobb utakat is megtesznek. Téglásról eljött az ottani Braun Löbi, hogy pályázzon az eszlári saktárségre.

- Ennek a Braun Löbinek sohase hallottam hírét.

- Nem is nagyon lehetett, tekintetes úr, mert nincs neki senkije se a világon, még csak felesége se, akinek a rokonai révén tán ismernék valahol. Ide is csak úgy került, hogy az országúton hallotta egy hitsorsosától, hogy Eszlárról Polgárra választották a saktart. Hát ahelyett hogy másfelé ment volna, Eszlárra kutyagolt. Azzal dicsekedett, hogy van neki egy orvossága, amellyel minden vérzést nyomban elállít. Csak ráhint a porból a sebre, és a vérzés abban a másodpercben eláll.

- Milyenforma ember?

- Még fiatal lehet, mint minden vallástanító (bócher), de nem lakott jól még soha életében. Nem nagy jövőt jósoldtam a kiéhezett pályázónak itt Eszláron. Legalább egy esztendeig csak etetni kellene, amíg hasznát lehetne venni. Mindjárt mondtam neki, hogy itt szegény a hitközség, magunk se tudunk megélni, menne inkább Szatmárba, ott kevesebb a zsidó. Mire azt felelte, hogy mindenütt sok zsidó van, nem tudnak egymástól megélni.

- Így van.

- Mikor innen elment Löbi, azt mondta, visszamegy Téglásra, és megvárja, amíg Tisza Kálmán eljön oda az apósa, a Dégenfeld gróf látogatására. Tisza Kálmán már sok szegény téglási zsidón segített. A múltkor is egy szekér zsidócsalád költözött Budára, és csak annyit kellett beüzenni a miniszterelnöki palotába, hogy itt van Lajbis Téglásról. Maga a kegyelmes asszony jött ki a palotából, hogy a zsidókról gondoskodjon. El is ment Löbi Téglásra Tisza Kálmánt várni. Talán még mindig várja, ha meg nem unta.

- Hát ez a Löbi dolga. Ki volt még itt a metszők közül?

- Schwarcz Salamon.
- Az a deresszakállú?
- A mostani metsző.
- Az, aki rabbibizonyítvánnyal jött, hogy majd ő lesz darabidő múlva a zsidópap Eszláron?
- Akit húsvét után megválasztottak az előljárók.
- Aki Lichtmann-nál énekelt, hogy az öreg zsidó kijelentette, hogy csak akkor lesz békessége a túlvilágon, ha Schwarcz Salamon énekel a temetésén?
- Az a széphangú Schwarcz Salamon.
- Aki váltig azt hangoztatta, hogy őreá még nagyon büszkék lesznek az eszlári zsidók, mert a Tisza mentén senki úgy nem tudja a Talmudot, mint ő?
- Valóban a legtöbbet tudta a sakterek között.
- Akinek olyan a szeme, mint az oroszláné vagy Salamon királyé?
- Az a Schwarcz Salamon, akit első látásra megszeret mindenki az esze meg az ereje miatt.
- Aki azt mondta az eszlári zsidóknak, hogy most már ne féljenek senkitől, mert ha ő itt letelepedik, mindig az fog történni, amit a zsidók akarnak?
- A legbölcsebb ember, aki valaha Eszláron megfordult. Szent zsidó, aki a világot megváltja.
- Az a Schwarcz Salamon, aki Beregszászon járt a rabbiiskolába, és itt született Magyarországon?
- Tekintetes úr jobban tud mindent. Miért kérdez engem?

A csendbiztos hangja ekkor elhalkult.

- Scharf. Ez a zsidó ölte meg Solymosi Esztert. Én nem tudom most még, hogyan ölte meg Solymosi Esztert. Én nem tudom most még, hogyan ölte meg, de majd elmondja ő maga. Most pedig jóéjszakát.

- „Jócskát” - mondta Vay György, azzal a Felső-Tisza menti magyar hangsúllyal, ahogy sehol se beszélnek az országban. Hozzáértő fül száz ember szava közül megérzi a szabolcsi ember beszédét: mintha azt hinné, képzelet, hogy a honfoglalás óta mindig ugyanezen a nyelven beszéltek a Tisza mellett.

Éjfél előtt kukorikoltak a kakasok, mert tavaszkor gyorsabban múlik az idő náluk is, mint akár az embereknél. Mikecz Jóska nyújtózkodva állott fel ültéből, amikor Vay a templomszolga udvarából kilépett.

- Majd elbóbiskoltam itt a sok haszontalan beszéd hallgatásában - mondta kedélyesen, pedig még a szakállja is reszketett örömeiben, hogy fültanúja lehetett egy csendbiztosi kihallgatásnak. Az már nem mondható utolsó élvezetnek, hallani, hogyan dicséri a zsidó metszőt Scharf József, akit Vay György a gyilkossággal gyanúsít. Rendszerint úgy szokott az lenni, akit nagyon magasztalnak a zsidók, arról előbb-utóbb kiderül valami, ha egyéb nem, hogy „összejátszott” a zsidókkal. A „világ megváltója”, a híres eszlári sakter így lesz a csendbiztosi vallatás alatt közönséges gyilkossá, akit éppen ezért dicsérnek most a zsidók, hogy eltereljék róla a figyelmet. (Mikecz Jóska az antiszemita felfogást Nyíregyházán tanulta, a Mendekávéházban, ahol legalábbis összejöttek olyan okos emberek, mint a beregszászi zsidóiskolában.) Mikor ezen nézőpontját közölte a csendbiztossal, Vay György csak féloldalról nézett rá.

- Az a kávéház az, ahol bort kávéznak!

- No igen, üldözik a Mendeket a kocsmárosok, mert éppen úgy árulja a bort, mint a kocsmában. Deciszámra is, ami nagy dolog a mai szegény világban, amikor nem telik mindenkinek butéliás borra - felelt a hírlapíró, a maga erszénye szerint indokolván az életet.

- Voltam abban a kávéházban. Azt tartja a szólásmondás, hogy az egykori szításmester azóta lett boldog ember, mióta a lányai oly korba jöttek, hogy maguk lettek a kasszírnők.

- Szeretik az apjukat, segítenek neki. Nem mindenki ilyen szerencsés a gyermekeivel - felelte áhítatosan a szakállas emberke.

- No, majd ismét benézek a szentcsaládi kávéházba, ha Nyíregyházán lesz dolgom - ígérte Vay György.

- Tárt karokkal várjuk a látogatást. De most csak azt mondd meg nekem, mélyen tisztelt barátom, honnan vetted azt, hogy Schwarcz Salamon a gyilkos!

- Onnan gondolom, mert jelenleg az a legtisztességesebb ember Eszláron - mondta Vay György. - De tanácsolom, hogy erről a dologról ne beszélj senkinek, mert könnyen megütöd a bokádat. Meg kell várni, amíg Schwarcz Salamon magától kinyitja a száját. Az olyan ember, amilyennek én Schwarcz Salamont ismerem: nem tud sokáig magában hordani ilyen nyomasztó titkot. Nagy kutyának kell annak lenni, aki élete végéig titkolni tud egy gyilkosságot. Ismerem az embereket, csendbiztos vagyok.

Beszélgetés közben elértek a faluban arra a helyre, ahol az Ónody-lak állott. A kutyák megint csak nekitámadtak Puczér Jóskának. („Pedig éjszaka nem is láthatják a szakállodat” - jegyezte meg Vay, amire a kutyákat elhessegette.)

- Hát most eredj aludni, elég volt belőled.

Különösen, betyárosan fütttyentett az udvaron, amire az istállóból lódobogás hallatszott, az istálló ajtaján kilépdelt nagy, fekete lova, mint egy másik Vay Gyurka, amely négy lábon jár ugyan, de éppen olyan büszke magatartású, mint az igazi Vay. A házból pedig kijött az elszomorodott gazdasszony, mécseset tartott a kezében. Vay egyetlen pillantást vetett az elpityeredett asszony arcába. Megértette belőle, hogy a házigazda még mindig nem jött meg.

- Sok mondanivalója lehet a „Rebekának” - vélekedett Vay.

Az asszony eltakarta tenyerével a mécseset, mintha a saját fájdalmas arcát takarná el. Vannak ilyen régi világbeli gazdasszonyok, akik életük végéig reménytelenül szerelmesek a gazdájukba. Meglopják, megcsalják őket, de kitartóan szerelmesek. Ki látna bele egy női szívbe?

- Hát én most már elmegyek, mert haza is kell menni. A vendégre vigyázzon, Sára, mintha csak én is itt volnék - mond a csendbiztos, átadván a gazdasszonynak Mikecz Jóskát.

- Nem lesz ennek jó vége, tekintetes úr - mond az asszony. Mindig ezt szokta mondani, talán éppen azért öregedett meg a háznál.

Vay György csak úgy kézfogással kitapogatta a fekete ló szerszámát, mert már a hold lemenőben volt, több az udvaron az árnyék, mint a holdvilág.

Egy darabig csendesen ügetett az országúton, és valamely vég nélküli szegénylegényes nótát füttyölgetett.

- Úgy is elvisz mindnyájunkat az ördög! - kiáltott fel gondolataiból, és egy lábnyomással futamodásra nógatta a fekete lovat. A királyteleki grófi ménesből való volt. Valami dohányosok közötti ügy elintézése emlékére kapta prezentbe a csendbiztos Dessewffy Aurél gróftól.

IV. Az Ónody hölgyek is akcióba lépnek

Zathureczky Gyula tiszamenti birtokos és felesége, Ónody Ziza szent, holtig tartó szerelemből keltek egybe, házasságuknak harmóniáját azonban már az első években megzavarta az országos politika, amely idővel megkeserítette és végképp szétbontotta házasságukat.

Zathureczky Gyula Tisza-párti ember volt, ha ugyan erről nyilatkozhatott; míg felesége, Ónody Ziza a függetlenségi eszmékért hevült, és ezt házaselete alatt kivétel nélkül mindennap hangsúlyozta. Néha olyan meggyőződéssel, hogy a Tisza Kálmán hívének, egyébként úriember férjének, Zathureczky Gyulának kénytelenségéből az ágy alá kellett menekülni, ha komolyabb összeütközéseket el akar kerülni a feleségével, aki máskülönben kifogástalan, bájos, művelt, mint abban az időben mondták: „széplelkű” úrnő volt.

A politika a múlt század nyolcvanas éveiben nemcsak a társadalmi életet, de a családi életet is megnyomorította Magyarországon.

*

Zathureczky Gyula, amint a legtöbb Zathureczky, családi leszármazottságát kimutatta IV. Béla királyig. Uzda volt a család őse 1200-ban, és a király halászmestere volt Turóc megyében, Alsó-Zaturnán. Uzdának az egyik fia volt Mechk nevű úriember, aki 1255-ben kideríthetetlen okokból Lengyelországba származott, és ott családot alapított. Sohase jött haza Magyarországra.

- Bár Mechkkel tartottam volna - mond az 1882-i év tavaszán Tiszadadán Zathureczky Gyula -, legalább nyugodtan kiolvashatnám az újságomat.

Uzda, a királyi halászmester, még három fiúról gondoskodott, hogy nemzetsége ne vesszen ki egyhamar. Streman, Mortun, Drachmal névre hallgattak ezek a vereshajú Turóc megyeiek, akik az idők folyamán három rózsát tartó medvéjükkel (címerükkel) eloszlottak maradékaikban Nógrádban, Biharban, Gömörben és Békésben.

- Hogy a fene ette volna meg Mortunt! - mond Zathureczkyné, született Ónody Ziza hatszáz esztendő múlva Szabolcsban, amikor éjszaka, gyertyavilágítás mellett felolvasta Verhovay Gyula vezércikkét a Függetlenség című újságból, és a szomszéd ágyból Mortun ivadéka tüntető horkolással felelt.

Nemesség dolgában a szentmártoni Ónodyaknak se lehetett sok szégyellnivalójuk. Aki először szedte rendbe a magyar nemességet, az Ónodyak közül az 1683-i borsodi követet emlegeti mint a família első nevezetességét. Voltak a borsodi követen kívül is Ónodyak, akik megtették a magukét a hazáért, példának okáért az a Mária, aki egy Gombay nevű nemesemberhez ment feleségül.

Ó, ha tudták volna az ősök, hogy ivadékaik mennyi nyugtalanságot szenvednek az országos politika miatt: bizonyára tesznek valamely intézkedést, hogy a vérforraló, szenvedélyesen dúló politizálástól örökre eltiltsanak minden Zathureczkyt és Ónodyt, mert nagyrészen ők voltak okai, hogy Magyarországon hosszú ideig nem lehetett nyugalom.

Zathureczkyné lóháton ment a tiszalöki úton (miután a tavaszi sár miatt a nyeregben való járás-kelés volt a legcélravezetőbb), amikor özvegy Solymosi Jánosné Jármy Jenő levelével Tiszaeszlár felé igyekezett. Az úriasszony ismerte Solymosinét, sokszor segített a házánál nagymosáskor, disznóöléskor, nagytakarításkor.

A szegény megrémült asszony bizalommal állott Zathureczkyné kengyele mellett, amikor leánya szerencsétlenségét elpanaszolta.

- Nekem most nincs időm a leány ügyével foglalkozni, de jöjjön el holnap Dadára, Solymosiné, majd megbeszéljük a dolgot - mond Zathureczkyné, amikor megsarkantyúzta a lovát, és a kanca a szárazabb gyalogösvényen ügetni kezdett a sárosút mellett.

- Hát remélem, hogy most már a két talpadra állsz te is, Zathureczky - mond az asszonyság, amikor rányitotta az urára az ajtót, otthonába érkezve.

Zathureczky szokás szerint a díványon feküdt, és körülrakta magát régi újságokkal, amelyekből Tisza Kálmán beszédeit olvasta. Nagy ember, becsületes ember, nagy ember - biztatta magát minden mondatnál, amelyet elméjébe véselt.

Lelkes, az élet minden órájának és legkisebb szórakozásának is szívből örvendező felvidéki férfiú volt Zathureczky itt a Tisza partja mellett, aki szerette volna illúziókban átallengedezni az életet, anélkül hogy komolyan szembenézett volna az élettel valaha. No de itt volt Zathureczkyné, aki nem egyezett bele, hogy az ura egész nap a díványon álmodozzon, és régi újságokat olvasson.

Zathureczkyné tehát belépett az otthon szőtt szőnyegekre, a napos ebédlőbe, ahol az úriemberek abban az időben Tiszadadán (és tán másfelé is) életük nagy részét töltötték, a pohárszékre készített szilvóriummal várván esetleges vendégeiket. Zathureczkyné belépett, és lovaglósorát a sarokban álló fegyvertartóra helyezte. (Volt itt egypár rozsdás csőszpuska meg fókos is a halászszigonyok mellett.)

- Önnek fel kell kelni a díványáról, le kell vetni papucsait önnek, némi teendője lesz önnek, Zathureczky - mond az asszony, ünnepélyesen húzogatta lefelé lovaglósorát.

Zathureczky szolgálatkészen talpra állott, és megkérdezte, hogy miben lehet a felesége szolgálatára.

Az úrnő elgondolkozva, az esélyeket mérlegelve nézegette férje készülődését, mintha azt számíthatná magában: vajon elég alkalmas-e arra az ő férje, hogy a begyében lévő dolgokat kitalálja előtte?

- Emlékszik ön egyik téli olvasmányunkra, a bazini zsidók történetére? - kérdezte bogarászó hangon Zathureczkyné, mintha véletlenül adná fel a kérdést a férjének, mintha csak arról akart volna meggyőződni: hogy az elmúlt télen valóban az olvasmányoknál volt Zathureczky figyelme.

- Igen, emlékszem - felelt Zathureczky lovaglónadrágjában ugrálva, mert bár nem volt lovasember, az asszony kedvéért otthon bőrfenekű, férfias csendbiztos-nadrágban járt, ha hízelegni akart Zizának. - Emlékszem arra a történelmi ostobaságra, amikor negyven zsidót, asszonyt, gyereket, szakállas férfit megégettek máglyán Bazinban, az osztrák és a magyar határszélen, mert azzal a gonosz hazugsággal kitalált mesével gyanúsították őket, hogy egy keresztény fiúnak vérért vették, és templomi célokra felhasználták a kicsurgatott vért.

- Ez csaknem négyszáz esztendeje történt! - szólt közbe az eseményen merengve Zathureczkyné.

- Nem is történhetett egy felvilágosodott korban, csak a sötétség és butaság korában, amikor az emberek még felültek az ilyen ostobaságoknak - mond Zathureczky, a nadrágszíjat megszorítva derekán.

- A bazini Szentgyörgyi grófok tették az igazságot, miután a birtokuk szomszédságában történt a gyalázatosság. Nem vártak a törvényre, amely amúgy se tartatott meg a mohácsi vész után; nem vártak a királyra, amelyből azidőtájt kettő is volt egyszerre Magyarországon. Szapolyai János és I. Ferdinánd, de egyiknek se volt annyi hatalma sem, mint Jármy Jenőnek,

a tiszalöki szolgabírónak - mond elmerengve Zathureczkyné. - Azt hiszem, az adott esetben is az volna a legjobb, ha Jenő barátunk nem várna a törvényre, hanem maga tenne igazságot.

Zathureczky megszokta, hogy a felesége beszéljen a házban, ugyanezért csak hümmögött magában.

- Négy száz esztendő óta felvilágosodtak az elmék.

- Ne fújja mindig ugyanazt a nótát, Zathureczky. Lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy a felvilágosodottság csak arra jó, hogy az embert jobban a sarokba szorítsák, mint valaha. Nincs jogán az igazságnak, mert mindig csak a másiknak ad igazságot a maga magasztalt felvilágosodottsága. Nincs jogom maholnap pofonütni a hanyag szolgálómat se, mert maguknak mindenféle törvényeik vannak, amelyek ezt nekem megtiltják. Maholnap ahhoz se lesz jogom, hogy kritikát mondjak az események felett, mert felelősségre vonnak, ha nem dicsérem Tisza Kálmánt. Mi lett ebből az országból?

Zathureczky felesége elbeszélése alatt felöltözött. Miután véleménye szerint csak derékon alul parancsolhatott vele az élettársa, derékon felül finomkelméjű fekete kabátot, vasalt inget és fehérbabos, kék nyakkendőt, úgynevezett Lavallière-nyakkendőt öltött, amely mindig arra a boldog életkorára emlékeztetett, amikor Eperjesen jogász volt.

- Bizonyos ez, kérem? - kérdezte Zathureczky.

- Kedves barátom, nem azért vagyunk együtt harmadik esztendeje, hogy most kezdjünk hasonló dolgok felett újra vitatkozni. Már többször bebizonyítottam önnek, hogy a történelem nem csal.

- Lehetetlenség. Ismétlem, hogy abszurdum.

Zathureczkyné fölényesen legyintett.

- Ön nem tehet róla, hogy így beszél, kedves barátom, mert ön férfi, aki a társadalmi nexusokat kénytelen fenntartani a zsidókkal is. Értem önt, s ezért megbocsátok önnek. A mai világban mindenki kénytelen álarcot viselni, meggyőződését véka alatt rejtegetni, a zsidókkal barátkozni, mert a császárné legjobb barátja éppen az a Rothschildné, aki megmaradt ősei hitén, holott a Rothschild-hölgyek többnyire kikeresztelkedtek, és csak a férfiak maradtak meg zsidóknak.

- Remélem, hogy a Rothschildékat nem keverték valamely rituális gyilkosságba? - jegyezte meg Zathureczky.

- Csak hidegvér, kedves barátom. Rothschild éppen úgy tartja a vallását, mint a legrongyosabb lengyel-zsidó. Tréfli nem kerül az ő asztalára sem, és húsvétkor „maceszt” eszik, mert így rendeli a vallása. Nem volt ugyan a kérőim között, de tőlem kosarat kapott volna.

Zathureczky ebből megérthette, hogy még mindig emléken van az a szerencse, amely akkor érte őt, amikor az Ónody kisasszony egy napon igennel felelt kérelmére.

Zathureczkyné ekkor már felállt az asztal mellől, és kezét hátrafonva, hosszú lépésekkel járt fel és alá az ebédlőben, mint egy férfi, amikor gondolkodik.

Ugyanezért Zathureczky ülve maradt, a vöröses, sűrű, macskaszőrhöz hasonló bajszát pedergette, mert a bajusz elég teendőt adott volna még olyan embernek is, akinek több ráérő ideje van az arcán levő szőrzet ápolására. Zathureczkynek ezen kor divatja szerint a bajszán kívül még oldalszakálla volt, de ezt sem ért rá kellő gondozásban részesíteni, legfeljebb olyankor, ha Nyíregyházára ment, és a déli sörözés előtt betért Rozgonyi borbélyhoz, hogy megtudja, mi újság a székvárosban.

- Ön nem hozzáértő, Zathureczky - folytatta az asszony -, és így nem tudhatja, hogy milyen jóhiszemű, könnyűkedvű, barátságos lelkű az a magyarfajta, amely a honfoglalás óta itt lakik Szabolcsban, és nemes virtusaiban még a legjelesebb magyarok között is mindig első volt. Ön, Zathureczky, nem tudhatja, hogy itt minden ravaszság, huncutság, gonoszság nélküli, igazándiban csak az egymás megkedvesítése, a jóbarátságért éltek-haltak az urak, mintha mindnyájan egy testvérek lettek volna. A szívét, a lelkét, a boldogságát osztotta meg itt a magyar úriember a hozzá hasonlóval, a pénzről nem is beszélve, itt van a barátom, ha nekem nincs!, gondolta magában minden szabolcsi ember, amikor a jövő képe felvetődött előtte. Könnyű volt itt annak idején a Tiszántúlról ideköltözött Számi nevű embernek a maga dolga, amikor egy-két kölcsönadás után az egész vármegyét behálózta. Még az olyan emberek az aláírását is megszerezte a maga papirosaira, akiket sohasem látott, akiknek soha kölcsön nem adott. Úgy hívták ezt, hogy váltótörvény. Nem magyar ember volt a kitalálója, és sok magyar embernek kitekerte a nyakát. Fél-Magyarország a váltókba pusztult bele.

- Nem kellett volna aláírni - mond ekkor Zathureczky, mert ő valóban sohasem írt alá váltót, miután Turóc megyében ez nem volt szokásban.

Zathureczkyné csak legyintett, mintha olyan dolgot magyarázott volna a férjének, amelyet úgyse érthet meg soha. Azért visszatért Számihoz és viselt dolgaihoz:

- Az én apám, szegény megboldogult apám se kért Számitól kölcsön soha egy fityinget sem, mert inkább az üres zsebére tapasztotta a tenyerét, sem hogy kölcsönpénzt tett volna bele. „Inkább legyen hideg a pipaszár, mint meleg a fej”, mondogatta szegény apám, amikor mindenét elköltötte a gyermekei nevelésére, de magától még egy jó napot is sajnált. Ő magát ahhoz a nemzedékhez számította, amely nemzedék örökös bűnbánattal volt tele, mert segített a revolúciót megcsinálni. A mellét verte, amikor egy külföldre emigrált hazafiról hallott, akinek nem volt szabad hazatérni. Gyorsabban megöszült, mint azok a magyarok, akik börtönbe voltak zárva, pedig neki szerencséje volt, egy napig se ült börtönben a nagy idők miatt. Sokszor folyt a könnye a haza sorsa felett, mert csalódottnak érezte magát a forradalomért. „Jól csinálta Kossuth, hogy az Isten megáldja, de ha még egyszer csinálná: jobban csinálhatná”, mondogatta ez a szent, koravén magyar ember, aki 1848/49 óta sohasem mosolygott többé életében. És ezt az áldott, mennybéli jószágú, szent embert kezdte figyelmeztetni Számi, hogy mindenféle jótállások vannak nála, amelyeket egy barátjáért vállalt. Apám ugyan nem emlékszik, hogy barátjáért kezességet vállalt volna, de nyomban kijelentette, hogy a legnagyobb örömmel vállalja a kezességet, amelyet ugyan a barátja sohasem kért, mert szégyellte volna tán, de ha már szükséges a jótállás, hát apám vállalja. Hogyne vállalná, mikor legkedvesebb barátjáról van szó?...

- Hát csak éppen ez kellett Száminak, mert apámnak volt háza, birtoka, mindene, csak éppen pénze nem, amellyel fizetni tudott volna, pedig Száminak csak pénz kellett. És apám nem tudott pénzt szerezni, bánatában elbetegeskedett, mert a szíve nem bírta el a szenvedéseket, amelyekben Számi részesítette. Hiába dugtuk el előle Számi meg az ügyvédei leveleit, ő csak ránézett a kalendáriumra, és nyomban megérezte, hogy levél jött Nyíregyházáról, Miskolcra vagy Debrecenből, ahonnan Számi atyámat pörölte. „Adjátok ide leveleimet!”, kiáltotta atyám még az ágyban is, ahol dagadt lábaival, beteg szívével feküdt. Persze, nem adtuk oda Számi leveleit, amelyeket csak magunkban, a ház végében olvassgattunk, és könnyeinkkel áztattunk...

- A levelek mind sűrűbben jöttek, és atyám mindig megérezte, ha levelet kaptunk, bármint rejtegettük előtte. S egyszer, mialatt magára hagytuk, hogy az újonnan jött leveleket elbújva elolvassuk: a ház felől egy dörrenés hallatszott. Atyám vadászfegyverével szíven lőtte magát, és mi árvábbak lettünk a lehullott falevélnél. Ezt tette velünk Számi, akitől soha pénzt nem kölcsönöztünk. Hogy birtokunkat, házunkat elperelte tőlünk: arról nem is beszélek, ez természetes dolog volt.

- Kedves Ziza - felelt Zathureczky -, éppen úgy fáj nekem az, amit öntől elvettek, mintha tőlem vették volna el. Férj és feleség közös a fájdalomban, a bánatban, a szomorúságban.

Néha a legprimitívebb szavak a leghatékonyabbak, ugyanezért Zathureczkyné megállott sétájában:

- Lehet, hogy most az egyszer igazat mondott, Zathureczky, elhiszem, hogy fáj önnek is az Ónody-birtok, amit az én gyermekkoromban Kisisten-földjének neveztek, és semmiben sem különbözött a Kállayék hasonló nevű tanyájától. Csakhogy a Kállayaké megmaradt, mert az öregúr a legjobb gazda a vármegyében, most is aranyérmet nyertek a juhái, bárányai Miskolcon, míg a simapusztai Kláréi, akit a legjobb tenyésztőnek mondanak, csak ezüstérmet tudtak hazahozni.

- Az öregúr mindenhez ért, Kállay András az első ember a vármegyében, kár, hogy Graefl Jenő megelőzte a főispánságban. Talán nekünk is jutna valami, ha az öreg Kállay András végre beadná a derekát Tisza Kálmánnak.

- Csak ne adja be, a viláért be ne adja a derekát! - kiáltott fel Zathureczkyné. - Addig érdemes Szabolcsban élni, amíg Kállay András az ellenzékben van.

- Tudja isten, hogy vagyunk ezzel az öreg Kállayval - mond óvakodva Zathureczky. - A múlt András-napján a Kisisten-földjén mulatozott az öregúr, és ott volt mindenki körülötte, aki valamit számít Szabolcsban. Éjfél felé Emil fia többet nézett a pohár fenekére, mint kellett volna, ugyanezért hangosan szidalmazni kezdte Tisza Kálmánt. Csak olyasmit mondott róla, amit mások is szoktak. Azt, hogy nem tartja úriembernek Tisza Kálmánt. Az öregúr az asztalfőn egyszer csak összevonta a szemöldökét, és hangosan rászólt Emil fiára: „Honnan veszi a bátorságot ön, hogy a jelenlétemben ilyeneket mondjon?“, kérdezte. Amire Emil természetesen azt felelte, hogy mindenki tudja, hogy Tisza Kálmán nem úriember. Az öregúr erre megkérdezte a fiát, hogy hajlandó-e visszavonni a sértést? Az az úr (Tisza Kálmán) ugyanis nincs jelen a társaságban, távollévőről, aki nem tudja magát védelmezni: nem illik így nyilatkozni. Mire Emil fia természetesen azt felelte, hogy Tiszáról való véleményét hajlandó az illető jelenlétében is megismételni. Mire az öregúr felállt az asztalfőről: „Ez majd nagyon férfias cselekedet lesz annak idején, de addig is viselje ön a konzekvenciákat. Vonja vissza a sértést!“ „Nem vonom vissza, még ha keresztüllő is“, felelt a bortól felhevült fiatalember...

- Erre az öregúr azt felelte, hogy kár volna az ólomért ilyen elhamarkodott esetben, azonban tud valamely más orvosságot, amely ugyanazt a hatást éri el, mint a két lat por és három lat ólom az olyan fiatalembereknél, mint Emil úrfi. Ünnepelesen felkérte Emilt, hogy szíveskedjék vele a ház elé fáradni a csillagos, András-napi éjféltre, ott majd közli vele további mondanivalóját ebben az ügyben...

- Emil természetesen engedelmeskedett az atyai parancsnak, kilépett a házból az öregúr kíséretében, miután az kezébe vette a bikaláncot, amellyel tavaszkor az idevaló bikát szokták megkötözni a szarvánál fogva, hogy ne tegyen kárt a pásztorokban. Ezt a bikakötő láncot vette az öregúr a kezébe, és a láncsal a ház előtt álló öreg akácfa derekához kötözte Emilt a derekánál fogva. Ilyenkor, november végén, Szabolcsban már jó hűvösek az éjszakák, különösen éjfél után, amikor az András-napi lakmározásból fordulni szoktak egyet-kettőt az urak az udvaron, de senkinek se volt bátorsága arra, hogy Emil úrfit elkösse az akácfától. Így hát Emil reggel felé visszavonta a Tisza Kálmánra tett sértő kifejezéseket, és visszatérhetett a fűtött szobába.

Zathureczkyné nyugodtan végighallgatta férjét, egyetlen megjegyzést se tett, míg az be nem fejezte mondanivalóját, ami azt bizonyította, hogy nem mindennapi asszony volt Ónody Ziza.

- Hát ez rendben volna! - mondta, amikor Zathureczky befejezte szavait. - Ön nyilván ott volt András-napkor Kállayéknál, én nem voltam ott, mert epegörceim voltak, amelyektől még templomba se tudok menni, ha elővesznek. Nem mehetek minden percben Jósá Andráshoz, a megyei főorvoshoz Nagykállóba, hogy mutogassa az operálókéseit, amire meggyógyulni szoktam. Meg aztán Jósá Andrásról se lehet tudni teljes bizonyossággal, hogy nem éppen valami műkedvelői színielőadás jár az eszébe, mint az én epém... Legutoljára, mikor nála voltam Kállóban, folyton Grün Malvin kisasszonnyal traktált, akinél jobb színésznőt nem ismer Szabolcs vármegyében, különösen a Háromszéki lányokban, amelyben Grün Malvin a primadonna, a főorvos úr pedig a bakter. Egyet azonban mondhatok Kállay Andrásról. Mégpedig azt, hogy mikor jelenlétében pazonyi Elek Gusztáv szolgálatonkívüli huszárezredes dicsérni merészelt Tisza Kálmánt, az öregúr úgy megharagudott, hogy párbajra hívta ki Elek Gusztit. Nem olyan közönséges párbajra, amilyent mostanában vívnek az urak a fővárosban, hogy rosszul töltött pisztolyokkal oldalba lövöldözik egymást, de kéznél van a doktor, aki a bőr alá szaladt golyót mindjárt kimetszi a penecilusával. Ritkaság már az a párbaj a Nemzeti Kaszinó urai között is, ahol valaki a fübe harap. Hanem Kállay András nem tréfált Elek Gusztit ezredessel. Hosszúcsövű golyóspuskára hívták ki egymást, és a párbaj színhelyéül a halászi erdő volt megjelölve. Aki hamarabb megpillantja a másikat, minden előzetes figyelmeztetés nélkül élhet lövési jogával, mint ahogy a vadállatot szokás lelőni, akár lesből is. Reggeltől estig járták egymás felkutatására az erdőt, amíg végre az öreg Dessewffy gróf közbelépésére annyira megengesztelődtek, hogy abbahagyták az érdekes vadászatot. Elmentek farkasra vadászni, miután amúgy is töltve voltak a fegyverek. Felgyújtották a nagyhalászi nádaszt, egyik jobbra, a másik balra állt, és az volt a mérkőzés győztese, aki több farkast ejtett el az égő nádasból kirontó bestiák közül.

- Emlékszem, az öreg Kállay lett a győztes aznap egy és fél farkassal. Félfarkasnak számított az a farkas, amely elvitte a lövést, de a vér nyomait a havon a Tisza-partig lehetett követni. Sohase lesz abból megint farkas, amelyet Andris bácsi megserétezett - szólt közbe Zathureczky.

Az asszonyosság megint folytatta a járkálást, miután férjétől ilyen helyes feleletet kapott.

- Hát az volna most a teendő, hogy ezeknek az eszláriaknak a dolgában éppen az öreg Kállay Andrást kellene felkeresni valakinek. Ez a valaki ön volna, Zathureczky, miután magam, asszony létemre nem mehetek. Elmondaná András úrnak, hogy itt van az idő, amikor egész Eszlárt meg lehetne szabadítani a zsidóságtól. Volt már ilyen törvény valaha Magyarországon, éppen a mohácsi vész után hozta Mária özvegy királyné, amikor a zsidóknak egyszerre ki kellett menniük Pozsonyból. Nem tanították ezt Eperjesen? Vagy csak táncolni, kártyázni, korhelykedni tanították az ottani jogászokat?

Az eperjesi jogászesztendők voltak a gyengéi Zathureczkynek; onnan számította a maga életét, de még azt is, ami nevezetes dolog történt Magyarországon. Az mind Eperjesen történt, mikor ő ott jogászkodott.

- Úgy tudom, hogy Kállay Andrásnak most más elfoglaltsága van, hogysem ilyen rongyos „kódusnépségnek” a dolgával törődjön. A Felső-Tiszánál, ahol az idén tavasszal építették a tiszatöltést, két helyen is átszakadt a töltés. Ott folyik most valami vizsgálat, amelynek a Felsőtisza Ártérsítő Társaság részéről éppen Kállay András a biztosa.

- Annál jobb, legalább benne van az öregúr az igazságkeresésben - mondta felvillanó szemmel Zathureczkyné.

- Nem olyan könnyű dolog az - felelte Zathureczky. - Magam is tagja vagyok a Társulatnak. Tudok valamit a dologról.

- Jó, hogy nem a Jockey Clubnak a tagja, Zathureczky, mert talán akkor velem se állna szóba - jegyezte meg az asszony fanyaran, amikor az ura húzódozását látta. - Azt hiszem, nem kell kamarási próba ahhoz, hogy valaki a Társulatnak tagja legyen.

Zathureczky látván neje paprikás hangulatát, hosszadalmasan magyarázni kezdte, hogy mi történt a Felsőtiszaí Ármentesítő Társulatnál, amelynek kivizsgálását Kállay Andrásra bízta. Március 11-én kezdett áradni a Tisza abban az évben. 22 láb volt a víz, amelyet a folyó felől három méter magas, a szárazföld felől másfél méter magas töltés védett Vencsellő és Gáva között. Agyagból, homokból volt ugyan a töltés, de jól megállotta helyét, mert Kemmerling János szolgabíró-segéd talpon volt az őreivel, nem engedett közel idegen embert a töltéshez. Így aztán 18-án apadni kezdett a Tisza, és apadt 23-áig. És április 4-én hajnalban, fél négykor, amikor már semmi veszedelemtől se tartottak, hirtelen átszakadt a gát Bercelnél, szemközt az Okolicsányi-féle tanyával. Igaz, hogy vihar volt ezen az éjszakán, de mégse történhetett isten hírével, amint füle hallatára a társulati mérnök, Almássy István is mondta, és megerősítette Zsoldos Ferenc, az árvízvédelmi felügyelő, valamint Szokolai Emil, a királyi mérnök, akit az ügy kivizsgálására ugyancsak meghívtak. Április ötödikén este felé aztán Vencsellő és Gáva között szakadt át a töltés, hogy másfelé is jusson a Tiszából, ne csak Bercelnek. Még csak fáklya se volt elegendő kéznél, amikor Kemmerling segédszolgabíró megérkezett a maga készenlétben álló száz munkásával.

- Ismerem ezeket a segédszolgabírókat, rendszerint nagy szakálluk van, hasat eresztenek, és a régi világból maradtak itt. Korán megházasodtak, és az új törvény szerint nincs meg a kvalifikációjuk, hogy többre vigyék - mondta Zathureczkyné, aki, amint látjuk, ehhez a dologhoz is értett. - Vasra kell veretni minden mérnököt, miért nem vigyáztak jobban a töltésükre. A parasztnak igaza van, ha elvágja a gátat másfelé, amikor nála szakad a part.

- Hát az árvíznél van dolga Kállay Andrásnak, azért nem lehet őt zavarni mindenféle dolgokkal - mondta Zathureczky, és már sajnálta is, hogy felöltözködött. A csizmáját kezdte tologatni lefelé a keresztrudas kis asztalkához ülve, amely nagyon alkalmasnak látszott erre a műveletre. Onnan jegyezte meg:

- Egészen más volna a helyzet, ha az eszlári zsidók a töltés átvágásának a dolgába volnának belekeverve. Akkor vasraveretné őket Kállay András, de egy hitvány kis parasztszolgálo miatt nem lehet ilyen nagy lármát ütni. Lásza be, Ziza, hogy szűnyogokra lövöldözünk ágyúval.

- Mindig tudtam, hogy egy poltron emberhez mentem férjhez, de ekkora pipogyaságról még fogalmam se volt - mondta később Zathureczkyné húgának, Ónody Irmának, aki már csak azért is leány maradt, hogy a nővére háztartását elláthassa. Zizának ugyanis egyáltalában nem volt kedve kulináris dolgokkal foglalkozni, lelke mindig magasabb régiókban repült.

Irma, néniével ellenkezően, a csendet, nyugalmat, hízást szerette, nyeregbe sohase ült, politikában mindig annak adott igazat, akit hallott. Zathureczky és Zathureczkyné egyformán helyeslésben részesültek, ha lapjaikból felolvasták a jószívű leánynak a vezércikkeket. Igazságot tenni ezekben az ügyekben úgysem tudott, ezért megértően bólongatott, amikor Zathureczky felolvastatta előtte A Hon vezércikkeit, tanárosan, szárazon, mint a kétségen kívüli igazságokat. Ugyanakkor nővére, Ziza szavaira is összegubbaszkodott, aki járkálva olvasta az Egyetértés cikkeit, és a megfelelő passzusoknál öklével csapott az asztalra.

- Legjobban szeretném alsózatursai Zathureczkyt a „macskaasztalhoz” ültetni, nem hiszem, hogy a történetek után nyugodtan tudnék vele együtt ebédelni - mondta Ziza a konyhában, ahová a férjével való csatározás után gyenge asszonyként visszavonult.

- Ha úgy gondolod - felelt Irma.

- Így lesz a legjobb, ebédeljünk külön Zathureczkyvel. Utóvégre egy olyan férfit, akinek eszé-
ágában sincs a felesége kedvét keresni, aki a legegyszerűbb szabályait nem ismeri a „Frauen-
dienst”-nek, ami valaha a férfiak életcélja volt: nem tűntethet ki azzal, hogy egy asztalnál
üljek veled. Rendezd úgy, Irma, hogy Zathureczky külön ebédeljen.

- Ha úgy gondolsz, Ziza - felelt a nővér. - Nem szoktam a dolgaikba avatkozni.

Zathureczky már többször ebédelte házassága folyamán a „macskaasztalnál”, amit úgy kell
érteni, hogy az úriembernek egy külön asztalkán terítettek, mintha „karlszbádi” kosztot
élvezne. Zathureczky megnyugodott ebben, és soha, egyetlen szóval se kíváncsított vissza az
ebédlőasztalhoz, amíg az asszony nem hívta. A házasság rejtelseiben előfordulnak hasonló
dolgok, amelyeket néha maguk a házastársak se tudnak megérteni, de belenyugodnak, miután
nagyobb dolgokat is el kell szenvedni az életben.

- Fiam - mondta Irma, amikor Zathureczkyvel közölte felesége elhatározását -, úgy látszik,
megint rossz fát tettél a tűzre. Külön kell ebédelned.

- Mint a vendéglőben - kiáltott Zathureczky, és összedörzsölte a kezét. - Végre piszkálhatom
kedvemre a fogamat, amely élvezettől amúgy is meg vagyok fosztva a hölgyek asztalánál.
(Amint látjuk, Zathureczky bölcs ember volt, kis élvezetekre osztotta be az életét.)

A „macskaasztal” terve azonban váratlan körülmény folytán nem valósult meg ezen a napon.

Kétkerekű, egylovas talyiga gördült be az udvarra, amilyen kocsin a vármegye abban a részé-
ben szoktak járni, ahol nagy homok és nagy sár van. Ezen a vidéken, a Tisza környékbeli
feketeföldek táján ritkább a talyiga, legfeljebb szegény zsidók és pandúrok járnak rajta.

Őszszakállú, alacsonytermetű, zsinóros ruházatú, száraz arcú férfi mászott le a talyigáról,
akinek feltűnő sajátja volt, hogy az egyik lábát akadozva vonta a másik után, mintha arra
valamely súly (talán rablánc) nehezedett volna.

Péczy volt, az a bizonyos régi csendbízott, aki tizenkét esztendei illavai börtönbüntetés után
kegyelmet kapott, és visszatért a régi hazájába.

Zathureczkyné sírva fakadt, amikor a vendég leleplezte inkognitóját. Ő emlékezett Péczyre
fiatalember korából. Látta még táncolni is.

- Az eszlári gyilkosság ügyében nyomozok ezen a környéken. Elmulaszthatatlan kötelessé-
gemnek tartottam, hogy tiszteletemet tegyem a régi ismerősöknél - mond Péczy kimért
udvariassággal, de kezet nem nyújtott senkinek.

Ugyanakkor, mikor a vendég belépdelt a házba, megérkezett Tiszaeszlárról, Ónody Géza
házából az a bizonyos Bizsu nevű szukakutya, amely kétlaki életet élt, egyik nap Zathu-
reczkyéknél, másnap Ónody Gézánál.

Zathureczkyné rámutatott a feketeszőrű, alázatos tekintetű, hűtlensége tudatában sompo-
lyogva közeledő ebre:

- Tulajdonképpen Bizsu fedezte fel a gyilkosságot. Nélküle ma se tudnánk, hogy idegenek
jártak Eszláron.

Az egykori csendbízott keselyűszemével megnézte a kutyát, és hümmögött valamit a szá-
kállába.

- Nem kell olyan nagyon szívére venni, ami elmúlt, még vannak olyanok, akik nem ülnek fel a
hazugságoknak. Mi jó szívvel vagyunk önhöz, mert tudjuk, hogy nem érdemelte meg a sok
szenvedést - mondta Zathureczkyné, hogy a vendégét némileg felvidítsa.

- Én nem szenvedtem. Ugyanazt tettem a börtönben is, amit ma. Írnok voltam az irodában, most is írnok vagyok az irodában. Az illavaít m. kir. fegyintézetnek hívták, ezt nyíregyházi m. kir. törvényszéknek. Csak éppen a nyugdíjamba nem tudják be az ott eltöltött tizenkét esztendő. De írnoknak úgyse jár nyugdíj. Amíg a betűt tudjuk vetni: addig nem történhetik velünk baj. Kivéve, ha meggyullad egyikben-másikban a pálinka, mint legutoljára Borostyánnal történt.

- A bankócsinálóval? Hát már az is meghalt? - csapta össze kezét Zathureczkyné.

- Háromszor próbált bankót csinálni a megboldogult. Mind a háromszor úgy sikerültek a bankói, hogy még a bécsi Osztrák-Magyar Bankban is csak a bankók szériéséről ismerték fel a hamis bankót. A szériest nem tudta eltalálni Borostyán. S így jóformán egész életében Vácon ült, kivéve azt a kis időt, amit a törvényszéknél napidíjasként töltött. Akkor már nem volt ideje hozzászokni a pálinkához. Az végzett vele. Ne kapjon rá a pálinkaivásra az, aki szobában tölti a mindennapi idejét.

- Hát még ki halt meg?

- Meghalt Vadai Gyurka, belefagyott a sárba a debreceni utcán, nem volt senki, aki rajta segítsen. Az isten verte volna meg a pálinkát aki kitalálta. A legderekabb emberek vénségükre pálinkaivók lettek.

- Különösen ott, ahol annyi a spirituszgyár, mint Szabolcsban.

- De Szentmáriayval csak nem történt valami baj?

- Azzal nem - felelt nagy csendesen Péczely, mert hiszen magától is tudta, hogy a tekintetes asszony aggodása csak eddig tart. Miatta meghalhat az egész vármegye, csak Szentmáriay maradjon életben a nyíregyházi Rózsakerti-féle nagyvendéglőben. Itt ül Szentmáriay; délelőtt Dréher-sört iszik, délután nyíri vinkót. Nem tér el a programtól. Legfeljebb, ha elseje tájékán bontat egy-két butéliával az akkoriban hazafias közönséghez apelláló Törley pezsgőjéből. Parádi vizet iszik hozzá. Szentmáriay, mint mondani szokták: egy leánykori emlék volt, aki Benczi Gyula bandáját hordta az Ónody kisasszonyok ablaka alá, szekéren és éjszaka, havas farsangban, hogy a kontráscigányok néha pandúrt is kívántak maguk mellé a szekérülésbe, mintha akasztani vennék őket. Péczely Kálmán, az öreg és éhes, komondorképű törvényszéki írnok mindezt tudta, azért nem is nagyon csodálkozott, hogy az ebédlőasztalnál, miután a férjének is kimerte a levest Zathureczkyné, minden társalgási kedvességével az ő avultkabátú, senkinek se kellő, megmerevedett külsejű személyét tüntette ki.

Péczely Kálmán úgy ült az úri asztalnál, mint egy bádogparagrafus. Ő megszenvedett már eleget a törvénykönyv intézkedései folytán, itt az ideje, hogy most mások is megszenvedjenek. Borhoz nem nyúlt, mert „pocsolyavízhez” van szokva. Megmaradott fogaival úgy dolgozott, hogy mind a két pofacsontja mozgott. Ősz szakállát, bajsát úgy nyírta, mint a vén kutyák. A két szeme közt két mély barázda, mintha a feje mögött végződne. Ugyanott volt egy gonosz ragyának a foltja. Nem volt kedves ember, de nem is akart az lenni. Nem lehetett mellette szeretni az életet. Nagyon csodálkozott, mikor Zathureczkyné nyájasan így szólt hozzá:

- Ahogyan most van ez az egész eszlári gyilkosság dolga, az nem jól van. Sohase jutunk előbbre a vizsgálatnál, amikor az olyan emberekre van bízva, mint Jármy Jenő szolgabíró, aki türelmetlenségében, mielőtt az ibolya itthon kinyílt volna: Pármából rendelt ibolyáskosarat, mint Vay György csendbiztos, aki órákhosszáig zongorázik, és azalatt semmivel sem törődik; mint az én bátyám, Ónody Géza, aki vizitben járó testőrtisztnek képzei magát, és olyan szerelmes éjjel-nappal, mint egy költemény a Stammbuchban. Hogy Zathureczkyről, a férjemről ne is beszéljek, mert nem tudom, hogy mit mondhatnék róla.

- Ez így van - szólt közbe Zathureczky, mintha hízelgett volna magának azzal, hogy a felesége nem mondhat róla semmit.

Zathureczkyné úgy tett, mintha észre sem vette volna férje megjegyzését, egész idő alatt a szomszédjára, Péczely Kálmánra nézett, aki úgy ült... mint Illaván.

- Amíg az ilyen Vay-féle ábrándos emberek foglalkoznak az eszlári zsidók ügyével, addig el lehetünk készülve, hogy kisütik a gyilkosságról, az nem volt egyéb, mint a szerelem eltévelyedése. Solymosi Eszter szerelmes volt Schwarcz Salamonba. Vagy megfordítva: Schwarcz Salamon szerelmes volt Solymosi Eszterbe. A régi nóta jön ki: a betyár a csárdásnét szerette, de a csárdásné a betyárt nem szerette. Unom már ezeket a lejárt népszínműveket, amelyeket a jobbízlésű műkedvelők sem játszanak - mond Ziza, mialatt Péczely Kálmán olyan meredten figyelt, mint egy bádorgkakas. Az élete folyamán megtanult hallgatni és figyelni. De Zathureczkyné unszolására mégiscsak megszólalt:

- Gyakran előfordul, hogy szakállas vénemberek igen fiatal nőkbe szerelmesednek. A tiszabői csárdás a borospincébe csalta a szolgáját, és megölte. A csárdás hetvenesztendő volt, a szolgáló tizenégy.

- Tehát ön is, a tapasztalt ember, a mindenható szerelem kontójára akarja tenni az eszlári gyilkosságot?

A „tapasztalt ember” fakult arcát Zathureczkyné felé fordította.

- Én a vizsgálóbíró segéde vagyok ebben az ügyben, én nem akarok semmit, csak azt, amit a bíró parancsol.

- Ki a bíró?

- Bary. Reggel Eszláron lesz.

Ziza az asztalterítőre nézett, mintha láthatatlan passziánszkártya feküdne előtte, amelyből a jövődőt akarja kiolvasni. Percekig nézett a kártyákba, aztán bizonytalan hangon megszólalt:

- Nem ismerem Baryt. De remélem, hogy lesz hozzá szerencsém. Addig is csak annyit mondhatok, hogy teljesen rossz irányban halad a vizsgálat. Így nem lehet az eszlári gyilkosság ügyét elintézni, hogy egy csomó kolduszsídót, templomszolgát, saktert, falusi handlét, lóhajcsárt, meg mit is tudom még, kiket gyanúsítsanak a Solymosi lány eltűnésével.

- De hát, ha nincsen Rothschild az eszlári zsidók között? - kiáltott fel ekkor először őszintén a „tapasztalt ember”, és hozzáfűzte, hogy ő a maga részéről is jobban szeretné, ha a Solymosi lány ügyébe például bele volna keveredve a híres szabolcsi milliomos zsidó, Burger Jeremiás...

- Burger Jéri is benne van a kártyapakliban, Rothschild is benne van a kulimászbán, ha igaz, amit én hallottam, hogy a zsidóknak a vallásuk rendeli, hogy keresztény szűznek a vérével vegyék, amikor a húsvétjuk közeledik - mondta maga elé Zathureczkyné Ónody Ziza, mintha ezt olvasta volna ki a „passziánszból”. Aztán összeseperte a „kártyákat” - azaz derülten körülnézett:

- Úgy hallottam, hogy a zsidók nagy díjat tűztek ki annak, aki az eszlári gyilkosság ügyében a teljes világosságot kideríti. Maguk a bíróval bizonyára ezért jöttek Nyíregyházáról? De nem lesz itt rend, amíg huszárság nem jön Eszlárra. Már írtam ebben az ügyben pazonyi Elek Miskának, a nyíregyházi kommandánsnak. Egy század huszár majd megtanítja kesztyűbe dudálni az egész falusi frekvenciát.

- Elek kapitány úr az ország első gavallérja. Bizonyára igyekszik egy úriasszony kívánságát teljesíteni - felelt most Zathureczky, aki mind ez ideig hallgatott, de felvillant a gondolata, amikor a nyíregyházi huszártisztekre gondolt, akikkel esetleg majd eltöltheti az unalmas falusi napokat.

V. A vörös tutaj és vörös utasai (Hulla a Tiszán)

Már régen látták! De még azok se, akik jóformán egész életüket a folyón töltik, nem tudták nyomban megmondani, hogy ember vagy állat vagy fa az a fekete tárgy, amely hol megjelenik, hol eltűnik a Tisza hátán.

Találgatták kilétét a tutajosok, akik néma faalkotmányaikon látszólag félálomban, alig mozdulva, szinte másvilágias küldetéssel úsznak lefelé a Tiszán, amikor arról az utolsó jégtábla is elvonult.

A jég után nyomban kötözni kezdik a Tisza forrásainál azokat a hosszú fenyőtutajokat, amelyek szinte hang nélkül, árnyékként úsznak lefelé a folyamon, amikor a tavaszi napsugár még a gyenge és legkönnyebben szerelemre gerjeszthető parti fűzfából se tud csókjaira választ kapni. De a tutajos már útra kel, mert egész télen arra a tavaszi napra várta a hegyek között a nálánál tízszer, hússzor magasabb fát. Megnyergeli a kidöntött faóriásokat, a vízre ereszti, nehogy azoknak kedve támadjon holtan is visszaszökni a magyar királyi kincstár messze elterülő, határszéli erdőseibe.

Az úszó, fekete tárgyat a tutajosok hol előttük, hol mögöttük látták a Tiszán.

A nappal kergette őt is, mint a tutajokat, valamely állomás felé, ahol majd tán együtt köt ki a tutajokkal. De éjjel, amikor a tutajok rendszerint megállanak a Felső-Tiszán, ahol legjobban kell vigyázni az utazásra a folyó szeszélyessége miatt, a fekete kísérő is megpihent valahol a folyóban. Hajnalban, amikor az utolsó kakaskukorékolás is elhangzott a parti községekben, már úton volt a hulla az első tutajjal együtt.

Az első állomáson még fatöknék nézték, mert csak alig feketéllett ki a víz színe alól.

Husznál fekete kutyának látták azok, akik legközelebb kerültek a folyamon úszó holttesthez.

Tokajban már tudták mind a négy tutajon, amely ezen a tavaszon először útra kelt a máramarosi bércek alól, hogy egy emberi hulla utazik velük együtt a folyamon.

Megfigyelték azt is, hogy hátával felfelé úszik a vízen, ha felbukkan a folyam medréből ahogyan a női hullák szoktak.

Hátát mutatja a napnak, az égboltozatnak most mindaddig az ismeretlen nő, amíg valahol utoléri, és arcára fordítja, hogy szemtől szembe nézzék. De ugyan kinek van ehhez kedve, ki akar megismerkedni egy ismeretlen nővel, aki néha úgy úszik a tutajosok előtt, mintha ő mutatná az utat, hogy igazában merre is kell menniök, hogy el ne tévedjenek?

*

Egyszer szándékosan elhagyták az úszó hulla irányát, és Tokaj után egy holtágban a Tiszának kanyarodott be a vezértutaj, hogy megszabaduljon a babonás útmutatótól. A három tutaj persze a vezér után. S alig haladtak egypár mérföldnyire, már rájuk csapott a veszedelem, amely a holttest eltűnése után érte őket.

Zátonyra szaladt mind a négy tutaj, illetőleg olyan alacsony medrébe került a Tiszának, ahonnan mindaddig nem mozdulhatnak, amíg áradása nem jön a folyónak. Lehet, hogy napok, de az is lehetséges, hogy csak hetek múlva éri el a megrekedteket az ár: addig gunnyaszthatnak a maguk elátkozottságában, mert nincs szerencsétlenebb ember a világon, mint a megrekedt tutajon ülő hajós.

Nagyon jó összeköttetésük lehetett a mennybeli hatalmakkal a tutajtulajdonosoknak (Sreiter és Heilmann fakereskedő cégnek), hogy már délre, néhány órai kénytelen álldogálás után jött

egy jelentős áradás a Tiszán, amely hátára kapta az iszapot ért tutajokat, igaz, hogy eleinte keményen kellett evezni az embereknek, amíg a Tisza-ágból egy nádas mellett kijutottak a folyam főmedrébe. Alighogy körülnéztek, már megint ott úszott előttük a hátára fordult hulla, mintha a nádassziget partján hallgatózva várta volna, amíg az előle megszökött tutajosok a közelébe érkeznek.

*

És úszott a hulla napokig a Tiszán, mindig a tutajok orra előtt, anélkül hogy többet láttak volna a mezítelen női hátból, amely bizonyos időszakonként felemelkedett a vízből, és mire a közelébe értek volna: megint elmerült a legcsendesebb helyen is, mintha szeme lett volna a hullának, amely időnként figyelmeztette, mikor kell nagy hirtelen lebújni a folyó medrébe, mert evezőlapátot nyújtanak utána.

Egy reggelen, mintha a holttest odáig aludt volna a folyó fenekén, mint valami víz alatti utas, aki ugyancsak nem ismerné ki az utat a rengő, holdtalan éjszakában: az első tutajjal megközelítették a víz forgójából felemelkedő hullát, mielőtt az elfoglalta volna szokott helyzetét. Mielőtt szokás szerint domború hátát mutatná annak a világnak, amely utazására figyelne.

Szép, fiatal nő holtteste volt az úszó hulla. Barnahajú, barnaszemű. Nem is lehetett idősebb, mint tizenöt esztendő.

De csak egy másodpercig láthatták szemtől szembe a holttestet a tutajosok, a következő percben elmerült az a tokaji fahíd egyik lábánál, ahol tudvalevőleg mindig örvénylik a Tisza.

- Melyitek hozta magával a szeretőjét?! - kiáltott fel az első tutaj orrán egy Herskó nevű sáfár, aki a tutajosok parancsolója volt, amíg azok célhoz érnek.

Herskó ötvenesztendő forma ember volt, aki már vénembernek számít itt a tiszai életben. Deres szakállában több volt a fehér, mint a vörös szál. Kemény, mogorva ember volt, amilyenre az örökös felelősség teszi a hajóst. A tutajosok legtöbbje húsz és harminc esztendő közötti ember, nincs tovább kedve a foglalkozásához, amíg jobb nem akad, mert ez a foglalkozás azt jelenti, hogy egész életében távolabb lehet a családjától, mint a havasi pásztor. De az legalább télire fedél alá kerül: de a vérbeli tutajos télen a tavasszal leúsztatandó fát vágja, és hámozza kérégtől, hogy készen legyen a tutajja első vízínápra. Így volt ez azon a tájon, ahol a Tisza folyóvá nevelkedik.

- Melyiktek hozta magával a szeretőjét? - kérdezte még egyszer Herskó sáfár, és olyan veszedelmes szemmel nézett minden nálánál fiatalabb embert, hogy félni lehetett tőle.

Asszonyoknak nem szabad még csak a lábát se tenni a tutajra, mert az veszedelmet jelent. A tutajos a parton búcsúzik el attól a nőnemű ismerőstől, akinek köze van az életéhez.

A tutajosok, amíg dologban vannak, úgy élnek, mint a kubikosok, akik ugyancsak asszonytalanul építik a Tisza mentén a töltéseket. A tutajon van elég dolog az épületnek, zsindelynek való fával, amelyet ott az elpusztult és most épülő Szegeden várnak a megfelelő kereskedők. A kubikos gátépítő munkánál, amelyet köbméter számra, azaz a föld mennyisége után fizetnek, minden perc pénzt jelent. Ezeknél a foglalkozásoknál csak útban volna minden asszony, aki a legjobb esetben is csak időpocsékolást jelent, de segítséget a legnehezebb munkában semmit.

Azért volt szokatlan élessége a komor tutaj-sáfár hangjának, amikor női összeköttetéssel gyanúsította a gubás, szótlán embereit, ha még egy holt nővel való összeköttetéssel is. Akinek egy nőhöz köze van a Tiszán, az félelmebernek számít.

És a holttest, amely a tokaji hídon túl megint csak kiemelkedett gömbölyű, felfúvott hátsórészával a folyamból, mint egy duda, amely talán egyszer valami nótát ereszt ki magából:

teljesen ruhátlan volt. Lehet, hogy már útközben vették le róla a ruhát azok, akik a holttestet aztán továbbbúztatták, miután vesződni nem akartak vele. De az is meglehet, hogy már halálába így indult el, mint egy vízi-nimfa, a szerencsétlen nő, aki a Tiszát választotta temetőül.

A sáfár veres szeme, mióta a hullát szemtől szembe látta egy pillanatra: most már gyűlölködve nézve a holttestet, mintha megutálta volna szépségeért, fiatalságáért, tüneményességéért. Akár látta, akár nem a víz színén is úszó barna, hínáros, babonás hajzatát, mint a hídlábnál látta, azon törte a fejét, hogyan vehetné el a hullának a haját, mert gondolata szerint: a varázslat ezzel gyengülne. Nem vinné többé maga után a tutajokat és a tutajokon lévő emberek gondolatát.

A sáfár nőtlen, magányos, komor ember volt. Az volt az egyetlen gondja, hogy egyszer maga is önálló fakereskedő legyen, mint a gazdái. Amíg ezt meg nem valósíthatja: mindenkit gyűlöl ezen a világon, az eleveneket és a holtakat. És már elmúlt ötvenesztendő, amikor az ember igazában gyűlölni kezd mindent és mindenkit, aki nála fiatalabb. A sáfár gyűlölte a tutaj előtt úszó fiatal női holttestemet is.

Az pedig nem sokat törődött Herskó sáfár vereslő szemével, hanem a folyam egy-egy kanyarulatánál úgy kiemelkedett a vízből, hogy még a lábszárai is látszottak, mintha tánra akarna kerekedni a hullámot megsarkantyúzó áprilisi napsugárral.

Herskó ilyenkor felemelte öklét a tutaj orrán, és megfenyegette a női hullát, a tutajosok rémét. „Csak kerülj kezembe!”

*

Szél kerekedett, alkalmatlan, utazást rontó szél, a tutajokat parthoz kellett volna kormányozni, hogy a tokaji Kopasz-hegy irányából száguldó szél eliramlását kivárják, amikor az utolsó tutaj felől, hátulról, kiáltozás hangjai értek el az első tutajon örökdő Herskó füléhez. Pogányul káromkodott hátul két máramarosi rusznyák, pedig a káromkodás nem volt szokásuk.

A tutajukat kikötés közben egy sziget sarkához vágta a szél, mégpedig olyan kegyetlenül, hogy a szálfákat összetartó kötelék elszakadt, és a tutaj a vízáramlásban bomladozni kezdett. Volt tehát okuk a hátsó tutaj rusznyákjainak a kivételes káromkodásra.

A sáfár, miután már előbb kikötött a korhadtt, régi fűzfákkal benőtt parton, kaftánját derekára kapva futamodott a parton lefelé a bajba jutott tutajosok segítségére. Ez különben minden Tiszát járó embernek kötelessége, még ha nincs is különösebb köze a szétmállott tutajhoz.

A hátsó tutaj nem volt túlságosan megterhelve, régi szokás szerint a középén úszó tutajokon helyezték el a szállított portékát, így a házfedélnek való zsindelet, a koporsónak való deszkát (s ezért mondják a Felső-Tisza mentén a holt emberre, hogy „elment deszkát árulni”), de a szétömlő szálakat mégiscsak meg kellett erősíteni a favesszőből csavart gúzzsal, mert kenderkóc helyett ez a legalkalmasabb a vízben való kötözéshez.

A szél Tokaj felől, azaz a hátuk mögül fújt, ugyanezért nagyot nézett Herskó, amikor a tutaj lábra állítása közben egyszer csak azt látja, hogy a bizonyos női hullá most hátulról közeleg a folyamon a vesztelő tutajosokhoz.

- Az ördög vigyen el, ha ez nem szeretője itt valakinek! - kiáltott fel a sáfár, pedig tán ő is tudta, hogy nem történt semmi boszorkányosság, csak a szélben megkerülte a szigetet a hullá, a gyors vízből bejutott a csendesbe, a csendes vízből megint a széljárta mederbe, és ilyenformán kétszer találkozott egy napon a tutajosaival.

Herskó ismerte a maga népét, az istenfélő, vallásos rusznyákokat, a babonás „oláhokat”, ahogyan közönségesen a tutajosokat nevezték az alföldi tájakon. Könnyű velük elhítni, hogy az úszó hullának valamely köze van a tutajt ért szerencsétlenséghez.

- Valamennyi tutajunkat szétveri ez a vízikisasszony, ha el nem tesszük az útból - mond tehát a sáfár, és előbb evezővel próbálta a tutajról elérni a hullát, amely a ködös tavaszi alkonyatban hirtelen, mint valami jelenés, felbukkant a tutaj mellett.

Csak hogy nem volt olyan hosszú az evezőrudja, amellyel a tiszai látományt elkaphatta volna. Herskó végigfutott a tutajon a hulla után, de hiába emelgette utána evezőjét. Az egy-két lábbal mindig távolabbra csusszant a vízbe az evező elől.

A sáfár nagy igyekezetében megcsúszott a tutaj szélén, és fejjel előre a Tiszába pottyant. Éktelen káromkodások között emelte fel fejét a vízből, a hulla immár olyan messzire úszott tőle, hogy a nyakig érő vízben nem mehetett utána. Örült, hogy a kezéből kicsusszant evezőt el tudta kapni, mielőtt az a hulla után úszott volna.

Ekkor már javában alkonyodott, a víz színe megtelt fekete árnyakkal. Nemcsak a parti füzesek, rekettyések, berkek vetették árnyékukat a folyóra, hanem az égen tanyázó, lappangó, lustán mozgó felhők is a nagy magasságból. Alsól járt a folyó felett, amely nem mozdíthatta meg a magas felhőket, ellenben annál inkább kergette a sötétséget a vízben.

És a sűrűsödő homályban a sáfár mindig látta vagy látni képzelte a rejtélyes holttestet, amellyel tán ötödször volt találkozója, mióta a tutajjal elindultak.

- Majd csak elviszi a víz! - dörögte Herskó, amint visszamászott a tutajra, és borzas, rókaszőrrel szegélyezett sapkáját, amilyent a máramarosi zsidók viselnek, száradás céljából a tutajból kiemelkedő villásfára tűzte. A hegyes sapka alá akasztotta az ágasra ázott kaftánját, két papucsát, amelyen hosszú vándorlások nyomai látszottak, mert Herskó azok közé az emberek közé tartozott, akik a tutajozáson kívül csak a gyaloglást ismerték; vonaton, kocsin még nem ült. Szolnokról, Szegedről, ahol a tutajokon túladdott, mindig gyalogosan tért vissza Máramarosba. A két papucs tehát nem a legjobb állapotban várta száradását az ágason.

- Hadd békén a hullát - mondta most az egyik rusznyák, bizonyos Csepkanics nevezetű, aki életkorra nézve megegyezett a sáfárral, sokszor járták már együtt a Tiszát, ugyanezért bátorságot vett magának, hogy a komor embert megszólítsa.

Herskó maga alá húzott harisnyás lábaival a tutaj közepén álló kunyhó küszöbén üldögélt. A hideg rázta a kénytelen fürdőtől, mert a Tisza vize olvadás után talán még hidegebb, mint télen a jég alatt.

- Az ördög vigye, csak bajt ne hozzon ránk - dörögte Herskó darabidő múlva Csepkanics megjegyzésére felelve. A tutajosok kevés beszédű emberek. De miről is beszélhetnének egyhangú, egyforma életükben?

Az éj úgy közelgett a Tiszán, mint valami temetés, amely mindent eltakarít a nappalból. Már körvonalai is alig látszanak a parti fáknak, az ég felhőinek, nagy, fekete posztó göngyölődik végig a folyamon, amelyet csak itt-ott szakít meg valamely világosabb hasadás. Ahol tán a halak járnak.

- Hol vagyunk? - kérdezte a sáfár, mielőtt magára öltötte volna még nedves kaftánját, borzas sapkáját. A papucsot mint legdrágább holmiját a két kezébe vette. Azon a vidéken, ahol többnyire mezítláb járnak az emberek, nagyon megbecsülik a lábtűt.

- Nem messzire lehetünk Eszlártól - felelt gubájába temetkezve, nagy, formátlan nemezkalapja alól Csepkanics, amint a tutajon guggolt.

- Mintha elállt volna a szél.

- Csak teszi magát - felelt a tutajos, és már ültében álomba merült, mintha egy kútba ereszkedett volna le, amelyből az első kakaskukorékolásig, körülbelül éjfél előtti fertályig nem jön vissza a világra.

A partról itt-ott virrasztó kutyák sivalkodó, szemrehányó ugatása hangzott, mintha egymást tartanák ébren az éjszakában, a tutajok közelségére, a folyamon úszó hulla szagára figyelmeztetve. Vagy talán a gazdáiknak akartak hízelegni az éberségükkel.

Herskó hangosan, dühösen, mint egy vízikutya, egyszerre ugyancsak ugatni kezdett, mintha lelket látott volna.

- Már megint itt van a sátán?! - kiáltotta, de az már nem volt emberi hang, amelyen kiáltott.

Úgy vélte, hogy a tutaj mellett láthatatlanul csobogó Tiszából ismét felmerült az annyiszor látott hulla, mintha az többé a világ végéig nem akarná elhagyni tutajosait. Ha megállnak: velük együtt megáll. Ha utaznak: velük utazik, anélkül hogy megkérdezné, hová igyekeznek a tutajosok.

Íme, most még késő éjszaka is bepillant a tutajra, hogy mit csinálnak ott barátai.

Herskó hirtelen dühében csaknem a papucsait hajintotta a hullához.

De aztán meggondolkozott, elfordította a fejét a Tiszától, a hullától, mintha észbekapott volna, mint a vén kutya, amellyel láncra kötve darabideig ingerkednek. Káromkodás helyett morgott egyet, és ugyancsak guggoló helyzetbe letelepedett Csepkaniccsal, az öreg tutajossal szemközt a kunyhóban, és a sötétségben is vöröslő szemével darabideig hunyorgatva nézte a vén, szuszogó rusznyákot, mintha azt akarta volna elalvás előtt kérdezni: vajon igazán alszik-e már társa, akivel a hosszú éjszakát a tutajon tölti? A tutajos úgy aludt, mint a fejsze a folyóban. Ugyanezért a sáfár is hosszabb időre lehunyta nyugtalan, félelmes, örökké gyanakvó szemét.

*

A sáfár, mert dél óta nem evett: pálinkával álmodott. Csak egy korty pálinkával, mert a sáfárok többet nem isznak, azt is csak azért, hogy kedvet csináljanak a tutajosaiknak a koronkint való pálinkázáshoz, mert enélkül használhatatlanná válik a mesterségre a legjobb tutajos is.

Csakhogy a pálinkásüveg ott maradt az első tutajon, a ládába zárva, miután Tokajban megtöltötték. Nincsen olyan ember a tutajon, aki a sáfár engedelmével nélkül a pálinkához merne nyúlni, mert az az ember többé tutajra nem tehetné a lábát. Szigorú törvények vannak a tutajosok között, amely törvények megtartására ők vigyáznak legjobban. Senki se lehet egy-magában részeg a többi részegsége nélkül. A sáfár tudja, hogy mikor szabad lerészegedni a tutaj népének; ő akkor is józan marad, mert valakinek vigyázni kell.

A kakasok először kukorékolnak valahol a láthatatlan partokon, mintha meghasadna valahol a síri nyugalma az éjszakának. A kakasok hangja néha úgy is hallatszik, mintha sarkantyúval vágnának bele a jégbe. Jó azt hallani mindenkinek, mert ráeszmél, hogy nem halt meg sem ő, sem a körülötte levő világ, akármilyen sűrű az éjszaka.

A sáfár kibújt a tutaj kunyhójából, és megszagolta a szelet. Amíg aludt, a szél a maga törvénye szerint irányt változtatott, a tokaji Kopasz-hegy helyett, amelyről idáig fújta a tutajokat, most a Mátra felől jött. Északnyugati irányt jelent ez, amelyben megint állni kell majd a tutajokkal, mert szemközt kapnak a Tiszán a szelet, ha útjukat folytatnák.

- Megint az ördöggel találkoztunk! - szólt oda a sáfár a kunyhóban megmozduló Csepkanicsnak.

(A sáfárok azzal is megmutatják kitűnőségüket, bátorságukat, hogy többször emlegették az ördögöt, mint ellenségüket, míg a felvidéki rusznyák csak kivételes esetben meri az ördögöt szidni, mintha alattomban félne annak bosszújától.)

- Istenem! - felelte a sáfár szavára az ébredező Csepanics. - Majd csak megsegít az Isten.

(A sáfár viszont az Istent nem emlegette gyakran, talán csak olyankor, amikor templomba ment egyszer egy esztendőben. Félt ő a maga istenétől, jobbnak vélte, ha nem találkozik vele minden hétköznap.)

A szélváltás a sötétségben és az ég állapotában is változást idézett elő azon néhány óra alatt, amíg a tutaj-sáfár és a rusznyák guggolva aludt.

Az újhoid lappangva jött elő az éjszaka mélységéből, és megjelenésével megszólaltatta a parti füzeseket, ahol a berkekben a futamodó szél fütyütései hangzottak a gyenge fák között. Hangosabban és sűrűbben csobogott a Tisza a tutaj alatt, mintha felbátorodott volna néhány óra alatt a segítségül jött szél ostromlására. Kotyogva, bőbeszédűen nyaldosta a tutaj lábát, holott este csak úgy suhant el mellette, mint egy szegény sorsüldözött, akinek alig van mondanivalója. És mintha világosság támadt volna arra is, amerről a parti kakaskukorékolás hangzott. A felhőket most már nyájastól kergette a magasban a szél, miután a felhők bikáit, vadteheneit előbb kihajtotta a szelíd csordából. A fekete, rosszkülső felhők már az ég alján jártak, amikor a nyáj utánaeredt a vezéreknél.

Az újhoid szelíden maradt a helyén, mint egy jó pásztor.

- Pálinkát kell inni - mond a sáfár, aki didergett az esti Tiszafürdőtől.

Vörösfehér, goromba szakállá úgy reszketett, mintha nem is az övé volna, hanem valami nyavalyásé.

Csepanics előbb négykézláb, aztán apránként kiegyenesedve, mint valami medve, ment a lengő, madárijesztő külső sáfár után, ki a tutajról, át a padlón, amelyet a deszkaszál jelentett, amely a szélben nyugtalankodó tutajt a szárazfölddel összekötötte. Az újhoid fütyült az eddigi rövid sípjelek helyett. A tutaj száljai egyet-egyet nyikorogtak, mintha a maguk nyelvén sóhajtottak volna mostani, fogoly állapotukon; a szél szabad hazájukat juttatta eszükbe, ahol a vizet csak a hegyoldalról nézegették, és a hold és a nap volt játékosársuk.

A sáfár a parton haladt, mögötte nagyokat botlott bocskorában a rusznyák tutajos, mert ő még annyira se volt szokva a szárazföldön való járkáláshoz, mint Herskó, aki az útban eső városokban, falvakban néha elment a tutajról, hogy pálinkát és élelmiszert vásároljon.

Még éjféle szaga volt az időnek, a tutajokon mindenütt aludtak, a csalékony holdfényben se mozdult semmi e nagy vízi ravatalokon, pedig a második tutajon többek között ötven gyalult koporsót is szállítottak egy szolnoki kereskedő számára a sztrókói főszolgabíró megbízásából, aki mindennel kereskedett a világon, így koporsókkal is. Egyik-másik vékonyabb dongájú tutajos a sztrókói koporsókban töltötte az éjszakát, mint mondták, kényelmesebben elfeküdtek ott, mint a tutajgerendákon.

A sáfár szokva volt hozzá, hogy mindenütt, minden lépésben kísérje valaki a tutajosok közül, ez már a hivatali rangjával jár. A vásárlásaiba szatyorral járt utána egy ember, mert a sáfár maga nem foglalkozott testi munkával. Máramarosi zsidó volt, ahol a könnyű kelmén kívül legfeljebb kenyeret készítenek a zsidók a kezük munkájával. A sáfár megvárta, amíg az első tutajhoz érve a lábához igazította a partról a tutajra vivő deszkát Csepanics.

A pálinkásüveget a kunyhójából nagy elővigyázatossággal hozta elő, és a holdfénynél megnézte a dugóját. Közönséges zöld üvegpalack volt az, de a sáfár tudta, hogy az aranynál többet ér az, amint a hűvös éjszakában a tutajosnak egy bádorpohárkába tölt, ő maga az üveg száját vette szakállához, és csak egy kortyot hajtott fel a tüzes alkoholból. A zsidók ezen a vidéken mindig pálinkát isznak, de senki se tudja, hogy az mért nem árt nekik, mint más emberfiának.

Részeg zsidót csak az Alföldön láthatni, a hegyvidéken nagy ritkaság, rendszerint a különben is hóbortos emberek isznak annyi pálinkát, hogy az megártson.

Csepkanicsnak szürke, szőrtelen, öreg arca nyomban foltos lett a pálinkától. Kevesebb hagymát esznek a hozzá hasonló emberek, mintsem elbírnák a pálinkát, amelytől valóban megmámorosodást várnak, amely náluk a gyógyulást jelenti mindenféle testi bajukban.

De a sáfárnak is hórihorgasabb lett a termete, keményebb a szakálla, érdekesebb a hangja attól a korty pálinkától.

- Nem nyugszom addig, amíg a hulla a Tiszán úszik. Megzavarja egész utazásunkat - mond a sáfár, kezében tartva a pálinkásüveget.

Újra meg újra körülnézett a holdfényben mindenféle színekhez jutott Tiszán, mintha a közelben sejtene a holttestet.

- Ne törődj vele, Herskó - figyelmeztette a rusznyák a maga akadékos hangján. - A víz úgy elviszi, ahogy hozta. Nekünk semmi közünk hozzá.

A tutajosemberrel kevés dolog történik, ami gondolatainak, eszmekörének új foglalkozást adjon. Pláne, egyhelyben tanyázva a vízen, mikor még idegen embernek hírért-hamvát se láthatni: a gondolat éppen úgy egyhelyben hányódik, mint a parthoz kötött tutaj.

- Én vagyok a sáfár. Te nem értesz hozzá, hogy miért kell azzal a hullával leszámolni, hogy ne lássam többé - felelte Herskó.

- Igaz, te vagy a sáfár - dünnyögte a tutajos, mert az úton a sáfár nagyobb úr a szolgabírónál is. Rá van bízva az egész rakomány mindenestől, emberestől, értékestől. A sáfárnak fáj a feje, ha legkisebb hiba történik útközben. Nála van a pálinka, a pénz, az üzleti levél. Egy Csepkanics-féle tutajost akkor se keres senki, ha örökre odamarad valamely utazásában. De a sáfárnak minden útba eső városban, községben vannak ismerősei, akik már a parton várják, a Tisza forrásaitól kezdve Szegedig, és érthetetlen nyelven kiáltanak a vízen úszó tutajra, ha az nem is kötne ki a parton. Ugyan ki nem ismerné Herskót a Tisza mentén?

- Te vagy a sáfár - ismételte megnyugodva a rusznyák, az üres bádogpohárkát a kezében tartva.

*

A hajnal lépett a Tiszára, amikor a hulla megint felbukkant, mintha a víz néma lakója tartaná magát a földi lények boldog szokásaihoz, akik hajnalra jönnek vissza az álom meseerdőségeiből, és a „vízimadár” ugyancsak hajnalra jött fel a folyam mélyéből, ahol a regék laknak.

Barna haja szétterülve úszott a vízen, mintha többé nem lett volna emberi haj, hanem átalakult valamely vízínövénnyé, amelyre rászáll a folyam egyik partjáról a másik partra átránduló tavaszi lepke: megpihenni.

A két karja kitérve úszott a vízen, mintha megölelésére tartaná mindazokat, akik a halálba követni fogják őt. Domború hátát kiemelte a vízből, amint fejjel előre úszna. De csak a folyó ment körülötte. A hulla megállott egy bizonyos helyen, ahonnan csak körben járt, mintha valami emlékezettel a helyhez volna láncolva, ahonnan nem mozdulhat, sem a szél, sem a folyó hívására.

A sáfár észrevette az egyhelyen keringő hullát, és elkomorulva nézte.

Bizonyára megfordultak a gondolatai között azok a tutajos mendemondák, amelyeket gonosz hullákról beszélnek a Tisza mentén, amely gonosz hullákkal való találkozás már sok bajt hozott vízi népekre. Rosszul sikerült a vásár, vagy csődbe ment a kereskedő? A kis fakereskedők között, akik a Felső-Tiszát járják a portékájukkal, nem nagyon ritka történet az, hogy váratlanul beadják a kulcsot, azaz üzletileg tönkremennek. Ráfogják az esetet valamely olyan

körülményre, amelyről ők a maguk személyükben nem tehetnek. A kereskedelem pang, mert egy hulla úszik a Tiszán...

(Aminthogy ebben az esztendőben így is volt, amikor Solymosi Eszter holttestét kezdték keresni a Tiszán, és a tutajosokat a megyék pandúrai követték a part hosszában, amikor megjelentek a folyón.)

A vezértutaj mellé oda volt láncolva a sáfár csónakja, amellyel a vízen szokott járni, amikor partmenti községekben dolga volt.

A hullára függesztve szemét, rövidesen a csónakba szállott, és a hajnali derengésben lassan evezni kezdett a hulla felé, mintha nem akarná magát észrevétni a vízi jelenséggel.

A holttest közelébe érve, kétszer-háromszor megkerülte azt, mintha nem merne hozzányúlni, vagy azt várná, hogy a hulla hirtelen elszökik előle. A csónakra is vigyázni kellett, hogy a holttest közeléből el ne sodorja a Tisza árja. S így óvatosan közelítette meg Herskó sáfár a hullát, mire olyan távolságnyra ért hozzá, hogy kibontott haját, mint valami vízen úszó moszatot, a közepe táján a kezével elkaphatta.

... Mint később vallotta Herskó, minden erőlködése hiába való volt, hogy a tehetetlen hullát magához közelebb vonja, csak a haját fogta, és azt húzogatta, amíg a hulla egy rántással - mintha a víz alól rántotta volna meg valami erő - kiszakadt kezéből, és oly gyorsan merült el a vízben, mintha ólomból lett volna; szerencse, hogy Herskó utána nem billent a csónakjából.

De a barna, hosszú női haj Herskó kezében maradt.

(„Ollóval vágta le! - mondta a csendbiztos, aki először kihallgatta Herskót ez ügyben. - El akartad adni a haját a parókakészítőnek Szigeten.” Herskó esküdözött, hogy a haj magától maradt a kezében.)

A hulla lemerülése után céltalan lett volna a további csónakázás, Herskó visszatért a tutajra.

A tutajokon mindenki aludt, még Csepkanics is, aki azt hitte, hogy Herskó Eszlárra ment bevásárolni hajnalban.

Reggelre kedvezővé vált az időjárás, a szél nem zavarta többé a tutajozást, és ezért a szokott szabályos sorrendben elereszkedtek a füzes partról. Elöl Herskó tutajja, középen a két zsindeyes és koporsós tutaj (Barthos József sztrapkói főszolgabíró ötven koporsójával), hátul a Csepkanics tutajja.

Mentek lefelé csendben a Tiszán, ahogy ezer esztendeje járnak a tutajosok, és tán még ezer esztendő múlva is járnak. A vörösfenyő és vörösszakállú szállítója mindig forgalomban lesz a világon.

Második könyv

I. A zsidógyerek, aki a világot megzavarja

Péczely Kálmán a szokásos kétkerekű talyigán járkált a Tisza mellett.

A huzamosabb ideig világtól elvonult úriember részére a talyigajárás jelentette a földi üdvösséget, amely után magányában ábrándozott.

A fakó, rugó nélküli, keréklócsös kiskocsi, amelyet talán egy vérbeli, nyíregyházi féderes-talyigás arra se érdemesített volna, hogy ráüljön itt, a talyiga hazájában, ahol a legfutósabb lovakat kékre, zöldre, pirosra festett, hintórugós alkotmányaikról olyan virtuozitással hajtottak kocsisaik, mint egykor a római gladiátorok a cirkuszban: a rossz talyiga nyikorogva járt Péczely Kálmánnal, a törvényszéki írnokkal az Eszlár környéki dűlőutakon. (Az országút, az úgynevezett „műút” csak Tokajnál kezdődött Nyíregyháza felé.)

Az „adatokat”, a híreket, a pletykákat, a mendemondákat az eszlári lány eltűnéséről szedegette össze a környéken a talyigájához hozzáfakult, rozzant testi állapotú Péczely. Van annak már harminc esztendeje is, hogy utoljára önállóan nyomozott, még csendbiztos korában, mint most Bary vizsgálóbíró megbízásából.

Péczely Kálmán kiélvezte a visszanyert hatalom minden apró örömét. Metszőfogáról, hegyesen vette a szót, mikor a kihallgatott emberekhez kérdéseit feltette, mert régi komisszárius módjára „gazembernek” és „vádлотtnak” tekintett mindenkit, aki kezeügyébe került. Nagy öröm ez olyan legényembernek, akinek tizenkét esztendeig hallgatni és ülni kellett. Csak az tudja, aki próbálta, hogy mit jelent megint két lábra állani, amikor már véglegesen leültették a földre az embert.

*

Egy koranyári este csak egy zsidófiút „fogott” ki Péczely azok közül a bűnösök közül, akik tengerként árasztják el a földet.

Csúnya gyerek volt. Falusi zsidófiú, amolyan tizenhárom esztendő forma, aki alig volt távolabb a faluja határánál, és még annyira se pallérozódott, hogy rendesen beszélni tudjon. Eddigi életében több verést kapott, mint ennivalót. Megverte a mostohaanyja, megrakták a falusi gyerekek, már csak azért is, mert ügyefogyott, félénk, ijedős fiú volt, amit faluhelyen hamar észrevesznek.

A külsejére nézve csak azt lehetne mondani, hogy sok ezer hasonló zsidógyerek akad a világon. Vereses a haja, a huncutkája, veres szeplők az arcán, mint a pulykatojáson. Talán a megjegyezni való rajta kék szeme, amely hunyorgatva nézdel ebben az ismeretlen nagyvilágban.

- No, Móric, szállj le - mond Péczely, amikor a talyigát rossz gebéjével bekormányozta egy orgonafás, petúniavirágos, szarkalábas udvarba, amelyből néhány fehér karóra tűzött, kerti üveggömb is hirdette, hogy itt urak laknak.

Recsky csendbiztos házában voltak Nagyfaluban.

A talyiganyikorgásra a zöldzsalugáteres ház felől a házigazda jött elő. Karcsútermetű férfi volt, mint minden Recsky, aki élete nagyrészt nyeregben és agarak után futtatva töltötte. Most is egy szukaagár nyújtózkodott utána, amint az udvarra lépett. Egy valódi Recskyt agár nélkül éppen úgy nem lehetett elképzelni, mint egy plébánost gazdasszony nélkül. Az agarászok emlékezetében úgy hangzik a Recsky név, mintha már Ádám és Éva idejében is élt volna egy Recsky a paradicsomban, akiről csak azért nem tesz említést a biblia, mert a világ

teremtése idején is agarászott. Ám a tréfától eltekintve a Recskyek valóban azok közé a magyar nemzetségek közé tartoztak, akik a letűnt századok alatt is mindig az agarat kultiválták. Amint a bizánci császárokat ábrázolják lábuk előtt nyugvó, oroszlánfogú, még a pusztai fenevaddal is szembeszálló agárral, úgy nem maradhat el egy Recsky, Jósá, Gencsy, Horthy, Kállay, Podmaniczky, Liphay, a hét agarászvezérek kezéből az agarászostor és a billikom, amelyet agaraikkal a versenyeken nyertek. Történetünk idejében valóban már csak az urak (és az amúgy is lótarató csendbiztosok) agarásztak Szabolcsban. Kiveszőben volt a költséges szórakozás. De Recsky még agarászott.

- Ez az a híres agár? - kérdezte Péczely Kálmán, hogy a házigazdának kedvében járjon.

- Ez a Szellő. Három billikomos. Kettőt Nyíregyházáról, egyet Szolnokról hozott haza.

Péczely láthatólag nagy szakértelemmel mérte végig tetőtől talpig az agarat.

- Nekem ebben is pechem volt. Három kitűnő agaram volt, amelynél jobb még nem fogott ezen a földön. Otthon úgy viselték magukat, mint az angyalok. A nyilvános versenyben elveszett a szívük. Mind a hármat felakasztottam.

Recsky félszemmel a talyiga melletti zsidógyerekekre nézett.

- Szebb gyereket is láttam már.

- Zsidóban aligha - vélekedett Péczely. - Ez a templomszolga nagyobbik fia. No, mondd meg, Móric, hogy hívnak, hogy a hangodat is hallja a tekintetes úr.

- Scharf Móricnak hívnak - felelt szepegyve a gyerek.

- Hát csak nem kell félni, itt nem bánt senki. Aki egy ujjal is hozzád nyúl: annak letöröm a derekát - mond Recsky, és olyan embernek látszott, aki megtartja az ígéretét.

A csendbiztos kiáltott:

- Koleszár, az apád...

Egy megyebeli vén pandúr lengedezett elő, mint valami fogatlan szájban lógó pipaszár.

- Vidd a konyhára a fiút, és úgy bánjatok vele, mint a keresztfiammal.

(Holott az se látszott egészen bizonyosnak, hogy ez a pogányképű Recsky maga is meg van keresztelve.)

A zsidófiú ránézett Koleszárra, és engedte, hogy az bütykös, érdes, harapófogós markába vegye a kezét. Az öreg pandúr volt ettől a perctől kezdve a leghatalmasabb úr a szemében, rendelkezett Eszlárról elvált élete felett.

- Hogy került ide ez a fiú? - kérdezte Recsky, aki bár gyanította a tisztaeszlári vizsgálat és a fiú megjelenése közötti összefüggést, mégsem hitte, hogy milyen fontos szerepre választotta ki őt a vizsgálóbíró.

- Nekünk kell kivallatni a gyereket, hogy mit tud a zsidók dolgáról. Merthogy tud valamit, az bizonyos, mint a kétszerkettő; csak éppen Eszláron nemigen volt kedve emlékezni, ahol a nagyszakállú apja meresztette rá a szemét - mond Péczely.

- A fene egye meg ezeket a bolond embereket, csak alkalmatlanságot okoznak az embernek - vélekedett Recsky.

Recskyné nem szerette a vendéget, mert takarítani kellett utána. Azt már megszokta, hogy az ura hol veri ki a pipáját, hova dobja a bűdös papírszipkáit, bagóit, de a vendég rendszerint felfedezett valamely rejtekhelyet, ahová ideig-óráig eldugta a nagyasszony elől a maga mocskát. Néha hetekig kellett kutatni a virágvázában, kínai porcelánokban, díszítésül

szolgáló cserepekben, ahová egy-egy vendég észrevétlenül szivarcsutkát vagy más hasonló rosszillatú holmit rejtett. Az asszonyosság járt fel és alá a szobáiban, a levegőben szagolgatta a vendég hátrahagyott szagát, és aludni sem tudott a fejfájástól, ha valamely rongyos harisnya vagy elhasznált kapca volt valamely sifonér mögé dobva. Persze, mindez azért volt, mert az ura, Recsky csendbiztos úr úgy szerette a vendéget, hogy még éjszakára is rázárta a vendégre az ajtót, hogy az valamiképpen el ne illan hasson.

Recskyné tetőtől talpig végignézte az új vendéget, és nem sok jót gondolt se Péczely girbegurba csizmaszárairól, se avas útiköpenyegéről. Abban a köpenyegben bizonyosan lesz gyufaskatulya, amelynek kormos szárait majd mindenféle lehetetlen helyekre eldugja a vendég a nagyszony elöl; vagy egy darab zsíros újságpapíros, amelyet majd karácsonykor, a nagytakarításkor találnak meg a Makart-csokor alatt.

Az volt Recskyné „kapric”-a, mint ezen a vidéken mondogatták, hogy minden vendég után marad legalább egy nadrággomb, ami majd neki okoz bosszúságot. Mért nem hagyják az emberek az elveszteni való holmijukat a kocsmában, fogadóban?

Ezért nem is sokáig időzött a vacsorázóasztalnál, csak addig, amíg megfigyelte, hogyan bánik a vendég a késsel, villával, asztalkendővel, hogy jellemére következtessen. Házisonka volt vacsorára, és a házigazda szelidesett belőle jókora falatokat a megfelelő késsel. Recskyné valamely véletlen folytán azt következtette, hogy a vendég után az indiai vázákban nyugvó fécántollakat, művirágokat kell kiporolni. S ezért gyorsan visszavonult.

- Eltört a feleségem zongorájában egy kalapács, ezért kedvetlen már napok óta - mondta mentegetésül Recsky. (Minden vendégnek ezt mondta.)

Mikor kettesben maradtak, Recsky intett az asztal körül sarkantyújában botladozó vén pandúrnak, hogy állítsa elő a fiút.

- Kaptál enni? - kérdezte a csendbiztos az ebédlő közepén álló fiút.

A fiú elmondta, hogy a cselédek a konyhán jóltartották.

- Itt jó dolgod lesz, amíg itt vagy. Nem is a kutyaólban alszol, hanem Péczely úrral egy szobában, a vendégszobában - mondta nyomatékkal a házigazda. - Otthon hol alszol?

- A pitvarban. Tessék?

- Az igazat mondom?

- A szalmakazal alatt, az udvaron. Tessék?

- No látod. Könnyebb az igazságot megmondani. Ismered azokat a zsidókat, akik nálatok a szalmakazal alatt szoktak aludni?

- Tessék? Ismerem.

- Mindegyiket?

- Tessék? Aki ott szokott aludni? Mostanában nem alszik senki. Tessék?

- Mert a madár se mer Eszlárra menni, még Buxbaum sem, a veresszakállú zsidó se Tarcáról - fűzte tovább a szót a csendbiztos. - Mikor volt nálatok az a Buxbaum?

- Régen. Tessék? Metsző-választáskor. Ő akart lenni a metsző. Tessék?

- Haragudott, hogy nem ő lett a metsző?

- Csak imádkozott, mert mindig imádkozik. Kevés olyan zsidó van, aki annyit imádkozna. Tessék?

- Talán sok a bűne? A leimádkoznivalója?

A fiú nem értette mindjárt a kérdést. Recsky segített:

- Hát miért imádkozik mindig ez a Buxbaum?

- Az Istenhez imádkozik, hogy segítse meg. Tessék?

Péczy mind ez ideig egy szót sem szólt, csak az asztalnál ült és hallgatott, mert a fiú némelykor pislogó szemével rá is vágott. Mikor Buxbaumhoz értek: Péczy helyeslően, bátorítóan bólintgatni kezdett a fejével az asztal mellől. Csak éppen hogy ki nem mondta, mily jó embernek tartja ő is Buxbaumot.

Recsky hallgatott egy darabig, aztán félfordulatot tett a széken, mintha a szoba sarkában valakit megpillantott volna.

- Hát a Lőbit ismered-e? - kérdezte elmerengő hangon, mintha csak úgy váratlanul jutott volna eszébe ez a zsidó is számos zsidói közül.

- Lőbi, ha őt tetszik gondolni, aki metsző-választáskor volt nálunk, csak egyszer aludt a szalmakazal alatt - felelte a fiú. - Tessék?

Recsky a kézmozdulatával a sarokba küldte a zsidófiút, mintha megelégette volna nyálas, idegesítő beszédét. Intett neki, hogy üljön le ott egy székre, amit a fiú több „tessék?” kérdésfeltevése után meg is cselekedett.

A csendbiztos töltött a poharába, és fanyarul nyúlt a borhoz. Mindig úgy ivott, mintha undorodna a bortól, mint valamely keserű orvosságtól, amellyel kénytelenségből él. Megrágta az italt a fogaival, kiöblögette vele a száját, mintha azoknak a szavaknak ízét akarná elvenni, amely szavak hivatalos elfoglaltságánál fogva elhagyták száját. Mit csináljon az ember, ha a felesége kedvéért kénytelen hivatalt vállalni? Most a zsidó metszők fokhagymás neveinek említése után kétszer is megforgatta a nyári vinkót a szájában, mielőtt lenyelte.

- Azt hiszem, nem lesz nehéz dolgod vele - vetette oda félvállról a szót Péczynek.

Hát hiszen ment is a kihallgatás, amíg az ijesztő Recsky úr jelen volt. Nemigen lehetett a fiúnak sokat gondolkodni a feleleten, amikor a csendbiztos „rátette” a szemét, amely nehezebb volt minden bilincsnél, villámlása fehérebb a kovácműhelyben izzó vasnál, vágása, mint a korbácsütés. Inkább huszonötöt kapni a hátulsó részre, mint a csendbiztossal sokáig szembenézni, vélekedtek öreg lóköttők, akik Recsky keze alatt tanulták meg a „miatyánkot”.

A csendbiztos néha hátrafordult ültéből, csak úgy, mintha lóhátról nézne vissza valami után, amit elfelejtett:

- Hát a Schwarcz Salamont ismered-e? A Salamon bácsit?

Öröm volt az ilyen kérdésre felelni, hisz minden gyerek ismeri Tiszaeszláron Schwarcz Salamont, a deresszakállú saktert, aki amellet olyan szépen tud énekelni, hogy mindenkit megríkat, aki hallgatja. Talán Dávid király óta se énekelt senki úgy, mint Schwarcz Salamon.

- Hát még a sakterkése! Az csak a nagyszerű kés. Egyetlen metszéssel elvágja a libának a nyakát - mondta Péczy Kálmán az asztal másik oldalán, mintha csak azért szólalt volna meg, hogy a maga elismerését is kifejezze a tiszaeszlári metsző iránt.

- Nem csoda, itt tanult Tiszaelőkön metszeni, innen választották meg sakterüknek az eszlári zsidók - mond Recsky Bandi, mintha váratlanul maga is büszke lett volna Schwarcz Salamon sakteri tudományára, de egy öblös pohárral hajtott fel, és csaknem megharapta a poharat.

A szukaagár kidugta a fejét a lópokrócból, amely alatt eddig aludt, mintha ő is felfigyelt volna Schwarcz Salamon nevére vagy talán a gazdája szokatlanul ropogós hangjára.

Egy darabig hallgattak az asztalnál ülő urak, mintha az emlékezetükben keresgélne azokról, akiket a fiútól megkérdezni akartak Eszlárról?

Recsky megint csak a pipaszára szópókája mellől vetette oda a kérdést:

- Hát... Lusztig Sámuel ismerek-e, Móric?

- Igenis.

- Hát?... Braunt? Braun Ábrist? Junger Ábrist? Hát?... Weiszsteint?

Hogyne ismerte volna a fiú ezeket, hisz egytől egyig eszlári zsidók voltak.

Azon se csodálkozott a fiú, hogy Recsky csendbiztos úr olyan jól tudja a zsidók nevét, mintha bizony az eszláriakat mindenki ismerné a világon.

- Igen értelmes fiúcska - mond a csendbiztos.

- Értelmes és tisztességtudó - szólt Péczely Kálmán, hogy ő se maradjon hátrább a fiú dicséretében Recsky úrnál, csak a poharak számaival nem követte őt, amely poharakat minden egyes zsidónév kiejtése után felhőrpintett, amíg sikerült a vacsora ízét és a nevek emlékét elűzni magából. S akkor többé egyetlen kortyot sem ivott Recsky András. Kétliteres ember volt. Azontúl egy lépést sem, amit a megyei hatóságok gyakran felemlítettek, mikor a Recsky erényei szóba kerültek.

A fiú nyugtalan pislogott szerteszét a szobában, miután darabideig megint egyetlen kérdést sem intéztek hozzá. Az ilyen fiú, ha megdicsérik feleleteiért: szeretne minél több kérdést kapni, hogy feljebbvalói elismerését egészen megnyerje. Most már nem szepegett, mint eleinte, szeretne volna, ha a csendbiztosnak nemcsak nagyon széles hátát, vadászharisnya bűjtatott lábszárait, sárga fűzőscipőit (amelyeknek viselete akkor jött divatba, hogy minden úriember azt viselte) és bőreszabott pepitanadrágját látja, hanem ismét diskurálhat a felejthetetlen úrral.

De Recsky úr többé egyetlen pillantást se vetett a fiúra, bármiként fészkelődött az. Egy darab összegyűrt papirost simítgatott a tenyerével az asztalon, azt nézegette nagy figyelemmel, mint valami aktát. A nyíregyházi országos vásárok dátumai voltak arra lenyomtatva.

Péczely Kálmán úr kérdezte meg:

- Tudsz írni, olvasni?

- Hogyne tudnék - kérkedett a fiú, amire Péczely úr kezébe adta a Nyírvidékből kitépett újságszeletkét, amelyről a fiú valóban hibátlanul felolvasta az országos vásárok sorrendjét. A négy vásár közül a legközelebbi csak Szentmihálykor lesz.

- De Solymosi Eszter már nem megy a vásárra - jegyezte meg csöndesen Péczely Kálmán. - Ismerted Solymosi Esztert?

Miután nem a szokásos zsidókról kérdezősködtek, a fiú megakadt a válasszal. Megtorpant, mintha a veszedelmet megsejtette volna.

- Solymosi Esztert nem ismerted volna, Móric? Akit Eszláron megöltek a zsidók? - kérdezte most a legnagyobb természetességgel, szinte maga is elcsodálkozva, Péczely úr, hogy ily egyszerű kérdésre nem tud nyomban választ adni a fiú, mintha csak a tanító azt kérdezte volna tőle, hogy mennyi a kétszerkettő.

A fiú állt, és nem jött hang a torkára.

Mire Recsky úr felemelkedett az asztaltól, kedvetlenül legyintett a kezével, mint aki nincs megelégedve a dolgok fordulatával, és rá sem nézve többé a fiúra, kalapját és fókását vette a sarokból.

- Fordulok egyet az udvaron lefekvés előtt - szólt, Péczelyhez intézve a szót. - Ha lefeküdni akarsz, tudod, hogy merre van a vendégszoba.

- No, Móric, nagyon csalatkoztam benned - mond Péczely, miközben az öreg hajdú a vacsorázóasztalt szedte le körülötte. - Nem ennél egy kis sódart?

A fiú válasz helyett rémülten takarta el az arcát. Szokva volt ahhoz, hogy a tréfás falusiak néha szalonnát akartak a szájába dugni, amit az ő vallása szerint még érinteni se volt szabad.

Péczely úr azonban vágott magának még egy szelet sódart, mielőtt a hajdú elvitte volna, és csemcsegetve megkérdezte:

- Hány disznót öltetek a télen, Koleszár?

- Négyet, tekintetes úr. Máskor hatot szoktunk, de az idő nem volt kedvező a disznóhizláshoz. Döglött a disznó a környéken.

- Hát azzal a bikabornyúval mi volt, amiről mesélnek?

- Ellopták, tekintetes úr. Fogadásból ellopták, miután a tekintetes csendbiztos úr erre nézve fogadott a helybeli bíróval. A csendbiztos udvarából lopták ki a bikabornyút, csak a kötelet küldték vissza.

- Hát azt a szép borjúcímet?

- Igaz, hogy küldött a bíró újesztendőre egy szép borjúcímet, de nem hiszem, hogy a mi bikabornyúnké volt. Átvitték azt a Tiszán még azon az éjjelen, nem merte volna itt senki levágni a csendbiztos bornyúját.

- Talán a metsző, az a Schwarcz Salamon, aki még akkor Tiszalökön lakott? - próbálgatta Péczely. - Nagy gazember az, habár szent zsidónak adja ki magát. Mostanában is elmetszette egy kereszténylány torkát Eszláron. Hát egy bikabornyútét hogyan metszené el?

- Lehetséges - felelt a vén pandúr, nagy gondossággal helyezve az asztalkendőket a sarokban álló szalvétaprésbe. Minden úriháznál volt ilyen, különösen faluhelyen.

- Hallottuk mi is a Solymosi Eszter dolgát. Két metsző elnyomta a lányt a templom pitvarában, Schwarcz Salamon meg elvágta a torkát, a vérét egy cseréptálba eresztették.

- Ez a fiú látta! - mond most Péczely Kálmán, és hanyag kézmozdulatot tett Scharf Móric felé.

- Éppen azért vagyunk itt, hogy jegyzőkönyvet vegyünk fel a históriáról. Ne felejtse el néhány árkus papirost készíteni a vendégszobába, Koleszár.

- Egy cserépkancsó bort is, mert tudom a tekintetes úr szokását a régi időből.

- Régen volt az, Koleszár. Tejet iszom. Mindig tejet, hiszen olyan íze van a számnak, mint egy csecsemőnek.

- A mi urunk is mindig azzal fenyegetőzik, hogy divatba hozza a tejivást, de hol a szakácsné térdepel le előtte, kérvén, hogy ezt ne tegye, hol a szobalányunk, hol meg én. Mi is lenne a házunk, ha a tekintetes úr beváltaná a fenyegetését?

Koleszár ezután tett-vett az ebédlőben.

Mégiscsak igaza lesz Recskyné nagyasszonynak, egy csomó tintás papirost találnak majd a vendég után, mikor a vendégszobát takarítják. Néhány ív kék diósgyőrit készített Koleszár a Péczely szobájába, a nőcselédeknek meg csendet parancsolt a konyhán, mert kihallgatás készül, ilyenkor a nyelvüket kell tartani. Azt már nem parancsolhatta meg a pandúr, hogy a cselédek néha mezítláb a zsalugáter alá ne lopózkodjanak.

*

Hát azt senki se tudta előre, hogy a veresszeplős zsidógyerek miatt majd se ember, se állat nem alszik ezen a májusi éjszakán a csendbiztosi lakban. Még a nagyasszony is felkelt, és miután hiába csengetett a szobalánynak, dajkának, kiment a hálósobájából. Búcsúkor, vásárkor se fordult még elő ilyesmi a csendbiztoséknál. Rabvállatásnál még kevésbé. A rabot éjszakára az ólba zárták, mert nem volt olyan pandúr a világon, aki egy rabért virrasztva töltötte volna az éjszakát.

Kancsárral, a híres lóköötővel se volt annyi baj. Megkérdezte tőle a csendbiztos, hogy katonakorában volt-e kikötve? „Hogyne, felelt Kancsár, azért szöktem meg Nyíregyházáról.” Erre a csendbiztos nem tett egyebet, mint amúgy huszárosan kiköttette Kancsárt. A pandúrok között volt huszárviselt ember, aki ennek az eljárásnak minden csínját-bínját ismerte. Kétszer kellett kikötni Kancsárt, de harmadszorra már nem engedte magát ama rongyos csikó miatt, amit rajta kerestek. „Lopsz te még, fiam, olyan csikót százat is, ha kiszabadulsz” - vigasztalta a csendbiztos Kancsárt, mikor az engedett rábeszélésének.

Itt tett vallomást a sánta Lévi is, aki Fleischer bérlőnek az ispánja volt Polgáron, és a szárazmalmot a biztosítás után felgyújtotta. Úgy látszott, hogy a malomgyújtogatás sohasem derül ki a sánta ispánra, aki még ügyvédet is fogadott magának Nyíregyházáról, hogy könnyebben szabaduljon ebből a rongyos gyújtogatási vádból. De a pandúrok a malom mellett váratlanul egy juhászgazda eltűnését is Lévin kezdték keresni. A juhásznak szép felesége volt, éppen Fleischer, az ispán gazdája vetett rá szemet. Arról volt szó, hogy a juhász vagy Fleischer marad meg a világon. Amíg Lévi eldöntötte a kérdést, és botpárbajban végzett a juhással. Csak nem ásta el elég mélyen a pusztai kút mellett a holttestet, a kutyái kikaparták a juhászt. Lévi inkább a malomgyújtogatást vállalta magára, mikor már nagyon szorult a kapca. Hisz éppen ezt akarta a biztosítóintézet, aki a pert indította. A juhással az ördög sem törődött.

Itt faggatták Sóvágót, aki nem kisebb ember ellen követett el rablógyilkosságot, mint az örmény milliomos, az öreg Dugály ellen, aki többek között a nyíregyházi királyi törvényszék elnökének, Korniss Ferencnek az apósa volt. Hogy, hogy nem gondolta Sóvágó, a börtönből kiszabadult rab ezt a cselekedetét, amely akkor se sikerülhetett volna, ha a mennybeli angyalok vigyáznak rá, ami pedig nem szokásuk az angyaloknak? Sóvágó észre sem vette magát, amikor már kezében voltak a rablógyilkosság számai a csendbiztosnak. Vallott, mint a karikacsapás. Meg is dicsérték eleget Recsky Andrást, amikor beszolgáltatta a megtört bűnöst a királyi törvényszéknek.

Hát most egy gyerek miatt volna ébren mindenki, ember és állat abban a házban, ahol a legelvetemültebb rablók is megtanulnak folyékonyan beszélni, akik máshelyt a kovácspöröly alatt se vallanak?

*

A nagyasszony hálóköntöst vett magára, papucsot öltött a lábára, és a gyertyát kezében magasra emelve elindult a sötét házban megkeresni annak az okát, hogy mért nem jelentkezett cseléd a csengetésre, holott tíz óránál nem ment előbbre az óramutató, ami télen sötét, nyugodalmas éjszakát jelent, de most még hangok hallatszottak az udvarról.

Valóban ott szellőztette a szoknyáját az idős szakácsné a konyha grádicsán ülve. A konyhából eredő világosság megmutatta az öregasszony hátát, fejét. Lehúzta a cipőit, amit csak olyankor merészelt, amikor az uraság vendégségbe ment a környékbeli úriházakhoz, mert Recskyné nem tűrte a mezítlábas cselédeket maga körül.

A szobalány ugyancsak ott vihogott az udvaron, és a kocsis karján ült, hogy jobban lásson-halljon a világos zsalugáter mögül kihallatszó dolgokról.

A dajka, a leghűségesebb cseléd, aki „kenni” szokta a nagyasszony fájós térdeit, derekát, hátát, a dajka a konyhában nézdelődött a fazekakba, holott ez nem volt szokásban.

Koleszár, az öreg pandúr térült-fordult az udvaron, mindig súgott valamit a cselédség fülébe, amikor kijött a házból, néha csak azért, hogy megforduljon az eperfa alatt kettőt-hármat, hogy csak köpjön, mintha ezért küldték volna ki az urak.

- A teremtésit! - monda a nagyasszony, amikor szemlét tartott virrasztó cselédein.

A cselédek ahhoz voltak szokva, hogy miután a dajka a szokásos kenegetést elvégezte a nagyasszony fájós testrészein: az nyomban álomba merült. Csak így lehet kibírni az életet, mikor a nagyasszony arra volt születve, hogy akármilyen rosszul érezte magát, reggeli öt órakor felébredt, és kötelességtudásból meg valamely más okból, talán élete rövidségétől félve: felkelt, és intézkedni kezdett a ház dolgaiban. Vannak ilyen asszonyok, akik minden éjszaka azt álmodják, hogy meghaltak, kiterítve feküdtek, koporsóba zárták őket, és felébredve, a legsürgősebben intézkednek, hogy megelőzzék netán valóban bekövetkezendő halálukat.

Recskyné főként azon aggodalmaskodott, hogy nem hagy hátra elég tennivalót a cselédeinek, akik nélküle kisujjukat se mozdítják. (Recsky majd csak elmegy ebédelni ide vagy oda az atyafisághoz.)

- A teremtésit - mondá Recskyné másodszor, amikor tétlen cselédeit látta, akik úgy nekiadták magukat a semmittevésnek, mintha most már a világ végéig az ujjukat se mozdítanák.

Nagy kertje, káposztása, lencseföldje volt Recskynének, úgynevezett belsősege, amelyen maga gazdálkodott.

- Ha egyéb tennivalók nincs, csináljatok madárijesztőket a lencseföldre, hogy a madarak el ne pusztítsák! - kiáltá Recskyné, mikor már jól kimérgelődte magát tunya szolgálóin.

Igaz biz az. Veteményeskert nem lehet el madárijesztő nélkül. A szolgálók az öreg dajka vezetése alatt a madárijesztők toldozásához-fokozásához láttak.

*

Miután Scharf Móric Péczely úrral a vendégszobában megtelepedett, és a nevezett úriember éppen a csizmáját helyezte el abban a kis kétlábú, kutyaformájú szerkezetnek a torkában, amelyet csizmahúzóznak neveztek, és minden valamirevaló ágy alatt feltalálható volt - Scharf Móric hirtelen nem akart emlékezni senkire és semmire, még Solymosi Eszterre se.

- Ne te, ne - mondta Péczely abbahagyván a csizmája húzását. - Talán bolonddá akarsz tenni?

Péczely öregember volt, nem szerette a meglepetéseket, úgy vette az életet, mint a csendes vízfolyást, nem örült, ha akadályokba ütközött.

- Pedig éppen azért akartam lehúzni a csizmámat, hogy nyugodtan nekiülhessünk a jegyzőkönyvnek. Nem hittem volna rólad, hogy megint okoskodni kezdesz, Móric - szólt Péczely némi szemrehányással. - Nem volt elég bajom veled eddig? Te is oda akarsz jutni, ahol az apád van, a nyíregyházi börtönbe?

- Az apám a tömlöcben van? - kiáltott fel a fiú először ezen a napon természetes hangján, azon a keserves, ruhatépő, sivalkodó hangon, ahogyan a lengyel-zsidók szoktak beszélni.

- Ej, ej, mintha nem tudnád? - felelt még mindig kényelmesen Péczely úr. - Hát csak valakit be kell záratni a vármegyének a Solymosi Eszter haláláért? Magyarországon vagyunk, magyar törvények alatt állunk valamennyien.

Amint beszélt Péczely úr: hangjába mind több keménységet vegyített, mert éppen az ilyen börtönviselt ember tud leginkább arról beszélni, hogy miért is kell tisztelni a törvényeket. Akivel a törvény már egyszer érezte a sújtó kezét.

- Az apám tömlőben van? - jajgatott a gyerek.

- No, no, hát hol lenne máshol, ha nem a tömlőben? - felelt Péczely most már oktató, érdes hangon, mintha bosszantaná, hogy ilyen feleslegesen kell magyarázkodni. - A zsidók össze-vissza keverték az eszlári gyilkosság dolgát. Kezdték hazudozni, kezdtek ábrándozni? Mikor azt hiszi valaki, hogy az ő hazug szájaskodása következtében nem derül ki az igazság. Az igazság pedig olyan, hogy a kutya is kikaparja.

Péczely áhítatos szavaira a fiú csak földhöz vágta magát, amint mindinkább erőt vett rajta a fájdalom apja sorsa miatt. Nem nagyon szerette az apját, aminthogy a gyermekek nem is igen tudják, hogy mit jelent nekik az apjuk, amíg az életben van. De a fiúban is felébredt valamely emberi gyöngédség, amint elképzelte magában, hogyan ül megvasalva, étlen-szomjan, gyötörve és kínozva Scharf József a sötét börtönben, és hiába minden jajgatás, nincs segítség semerre a földön.

Ott fetrengett a fiú a vendégszoba sarkában, mert így látta hitsorsosaitól a fájdalom kifejezését.

Péczely nem abból a fából volt, aki bármilyen „ceremónia” vagy „affektáció” miatt elfeledte volna a maga teendőjét. Nyugodtan, de érdesen beszélt, hogy a fiú jajgatás közben is megértse szavait:

- Csak azt ne hidd, hogy az apád egyedül került a börtönbe, odajut mellé minden eszlári zsidó, amíg az igazság kiderül. Ott ül talpig vasban az öreg Lichtmann, a Lusztig, a Weiszstein, a hasas Mócsi, a nyakigláb Sári, az Áron és a többi, mert minden eszlári zsidónak ki kell venni a porcióját azért, ami történt. Addig nem lesz békessége Eszláron egyetlen zsidónak se, amíg töviről hegyére el nem mondjátok az igazat. Akkor aztán meglátja a törvényszék, hogy ki a bűnös a becsukottak közül. A vétkesek Nyíregyházán maradnak, a többiek hazamehetnek Eszlárra.

- Az én apám nem csinált semmit! - kiáltotta a gyerek.

- Ezt szeretném hinni magam is, mert az öreg Scharf ellen még semmi panasz se volt, amit nem mondhat el magáról bármelyik eszlári zsidó. Még az öreg Lichtmann-nál, a leggazdagabb eszlári zsidónál is kerestek néha lovat, miegymást, ha elveszett a környéken. Igaz, hogy nem találtak - mondta Péczely úr, amely mondasában több volt a gyanúsítás, mint az elismerés.

A fiúnak voltaképpen hálásnak kellett volna lenni, hogy Péczely úr annyi fáradságot vett magának, megmagyarázván egy senkiházi kölyöknek a fennálló szokásokat, de az csak két marokra fogta a huncutkáját, és a homlokát a földhöz ütögette, amint valahol, valamikor láthatta a kétségbeesés kifejezését hitsorsosaitól.

*

Péczely úr mégis jobbnak vélte lehúzni a csizmáját, mert az már két napja a lábán volt, mióta ezeknek a „bolond zsidóknak” a dolgában fáradozott. Ki fizeti meg neki a fáradságot? Az állam? Az írnoki fizetése úgyis kijár, ha otthon, a törvényszéken fidibuszt vagdal naphosszat. Míg itt töri magát napok óta, holott egészségi állapotánál fogva már nyolcórái harangozásakor le szokott feküdni. Nem volt korhely ember, az asszonyfélét is elfelejtette a másfél évtized alatt, amit Illaván töltött, semmi értelme se volt tehát az éjszakázásnak. Juhász Etelének találták azt ki, aki mint afféle gavalléros, barátságos, jókedvű úriember, mindig ott volt, ahol

mulattak, kártyáztak, cigányoztak, reggel álmosan jött a hivatalába, igaz, hogy délután mindig kialudta magát. - Péczely úr tehát lehúzta a csizmáját, amit például Juhász Etele sohase vont volna a lábára, mert télen is kivágott lakkcipőben járt, mint Károlyi Pista Pesten. Igaz, hogy Péczely úr se járt Nyíregyházán csizmában, csak itt, a zsidók utáni falzásban, utazásban, mászkálásban, hogy már azt se tudta, hogy káromkodjon vagy nevéssen-e kínjában... Betegyet jelentett, s így került Recsky Bandi csendbiztos házába a gondjára bízott zsidófiúval. Azt pedig itt a nyavalya töri, ahelyett hogy megkönnyítené a törődött úriember dolgát, és nyugodtan jegyzőkönyvbe diktálná a vallomását.

Péczely úr, miután kínzó lábtyűitől megszabadult: csak úgy ruhástól rádőlt az ágyra, és nem sok jóakarattal kezdte nézegetni a sírdogáló fiút.

- Hát, Móric, ma este betelt a mérték. Én jó szívvel voltam eddig hozzád, mert azt gondoltam, hogy különb vagy, mint a többi. Talán embert faraghatok belőled, mert nekem amúgy sincs senkim a nagyvilágon. De hát, ha nem lehet másképp, holnap átadlak a pandúroknak, nem kivételezek többé veled tovább - mondta Péczely úr nagyot ásítva, mint aki már lelkéből megutálta az egész hercehurcát.

A fiúnak mintha elvágták volna a sírását. Torkán akadt a szó, mert valami olyasmit mondott Péczely úr, amire eddig csak rémálmaiban mert gondolni. A pandúrok kezére kerül... Elevenen a pokolba. Kifentbajszú, kegyetlen ördögök közé, akiknek a száján se jön ki emberi szó, csak mindig az a hajmeresztő káromkodás, amely úgy folyik szájukról, mint a litánia, amelynek nincs vége, csak olyankor, amikor valamely keresztény úriember haltot parancsol.

De a káromkodáson kívül tesznek a pandúrok egyebet is, amiről a hidegleléses mesemondásokban hallani. Ezek a rézvörösarcú, vágottképű, bőrnadrágos, sújtásos öltözetű, darutollas legények, akár öregek, akár fiatalok, emberfölötti lények. Leány- vagy asszonyféle megszéldítheti őket darabkaidőre, de férfival szemben kíméletet nem ismernek. Annak úgy mennek neki, mint a vadászok a vadászatnak. Az országúti farkasnak jobb dolga van - mert szaladni tud -, mint annak, aki egyszer a pandúrok kezére került. A legszilajabb parasztlegény is kókadtan, hangjavesztetten, kedvemúltan, megjuhászodva került haza Eszlárra, ha bizonyos időre a pandúrok magukkal vitték. Még Vad Marci, a bicskás is csak nagyot hallgatott, amikor azt kérdezték tőle, hogy milyenek a pandúrok Nyíregyházán?

- Hátról visszafelé is tudják a Miatyánkot - mondta Vad Marci hosszas faggatás után.

Hát ezeknek az álombeli szörnyetegeknek adja kezére a fiút Péczely úr, aki most már nem is sokat beszélt, hanem a fal felé fordult, és úgy tett, mintha elnyomta volna az álom. Előbb rövideket horkantott, mintha vonakodott volna az alvástól, később hosszabbakat, mint aki belenyugodott sorsába. Amikor a leghosszabbakat húzta Péczely úr, akkor a fiú hirtelen eltökélte magát, amire már régebben készülődött. Felnyitotta az ablakot, és kiteszította a külső zsalugátért, hogy majd azon kiugorjon.

De abban a másodpercben megrettenve hátrált az ablaktól. Az udvaron, valami faágason egy kétembernyi nagyságú emberalak állt ócska pandúrköpenyegben, nagy husángot szorongatta a kezében, és félre volt csapva kimustrált pandúrkalapja.

Ha a fiúnak lett volna bátorsága a holdvilágos udvaron álló őrt jobban szemügyre venni, nyilván rájön, hogy az nem más, mint madárijesztő, amelyet a csendbiztosné cselédei fabrikáltak éppen a lencseföldek védelmére. De a fiú csak eltakarta a szemét, és így húzta be szabadon maradt kezével a zsalugáter szárnyát, hogy még nyomát is eltüntesse szökési kísérletének.

Péczely úr egy hosszút-hosszút hortyogott az ágyon, és kinyújtózkodott. Úgy beszélt, mintha álmában szólott volna:

- Pedig sok mindenféle tervem volt ezzel a zsidógyerekkel. Azt gondoltam magamban, hogy embert nevelek belőle, aki majd megmutatja, hogy fajtájának vannak erényei is, nemcsak bűnei. Beíratam volna a keresztény iskolába, ahol együtt tanult volna a keresztény úrfiúkkal, és senki se csúfolta volna zsidónak. Megtartattam volna vele az ünnepeket, amelyeket a mi urunk Jézus Krisztus tiszteletére rendeltek. Karácsonykor éppen úgy odaállott volna a zöld fa alá, mint a többi gyerek. Húsvétkor elmehetett volna a keresztény templomba. Templomi énekest neveltem volna belőle, aki a pesti Bazilikában énekelt volna Isten dicsőségére, nem pedig az eszlári zsidó imaházban. Sajnálom ezt a fiút, hogy vissza kell adni szüleinek, akik majd fokhagymát etetnek vele, és világcsúfjára kaftánba öltöztetik. Kár az eszes, értelmes fiúért.

Péczy úr bizonyára hallotta a maga idejében, hogy a szegedi csillagbörtönben Ráday Gedeon álmukban hallgatta ki a befogott betyárokat, akikből másként nem tudott szót kicsikarni. Mi volna, ha a bíró beszélne el a vádlottnak álmában, hogy mit gondol felőle bensőjében, amit éberállapotban a vádlottnak meg nem mondhat?

- Azt gondoltam magamban, hogy megmutatom a világnak, hogy egy lengyel-zsidó ivadékból is lehet urat nevelni megfelelő rendszerrel. Nem kell kétségbeesni a zsidók elszaporodása miatt, magyarokká lehet őket tenni kellő bánásmóddal. Még örülni fogunk valamikor, hogy olyan szapora a zsidóság, mert a kiveszőben lévő magyarság száma növekedik velük. Persze, nemzedékek kellene hozzá, amíg ez a változás megtörténhetik, de Magyarországon vagyunk, ahol annyi tótból, oláhból, svábbból lett már magyar. Miért ne próbálnánk meg egyszer a zsidókkal is? Éppen ez a Scharf fiú látszott a legalkalmasabbnak, egyúttal a legjobb példának, hogyan lehetne egy zsidó templomszolga fiából kitűnő magyar embert nevelni. Bocsássátok meg nekem, hogy tévedtem.

Péczy úr ravaszdi álma, ki tudja, meddig tartott volna, ha a fiúnak megint csak eszébe nem jut a szökés megkísérlése. Akkor szökik a rab, amikor az őre alszik. Lábujjhegyen megint csak az ablakhoz lopózott, és lassan kitolta a zsugát.

A holdvilág a ház felett állott, és az udvar közepén újabb madárijesztőt fabrikáltak a csend-biztosné cselédei. Egy kaftános, hegyessapkás, kenderszakállas zsidót ábrázolt a madárijesztő, amely a holdvilágban a szakállát lengette a fiú felé.

Vannak a falusi fantáziának mesealakjai, amelyek bár a nép fantáziájában születtek: meg-rémítik azokat is, akik létrehozták. Ugyan ki nem ijedt már meg éjszaka a padláson nyikorgó lóborból? Az is, aki odaakasztotta.

Az alvó beszélt álmában:

- Félek ezt a fiút visszaadni az eszlári zsidóknak, mert nagyon megcsúfolnák. Talán még meg is köveznék. Mert egyet-mást mégis megmondott a titkokból. Sajnálom a fiút, ha valami baj érne a zsidók között. De hát hogyan védelmezzem meg, amikor mindenáron meg akar szökni tőlem? - kiáltott Péczy úr, és felült az ágyon fektéből, éppen abban a percben, amikor Scharf Mór az ablakon akart kilépni. - Megbolondultál? Széttépnek a kutyák és a pandúrok.

Péczy nagy dohogással felkelt az ágyról, ahol még éjszaka se pihenhet kedvére a kötelesség miatt. A nadrágján gyufát sercentett, és amíg a kénes gyufa sustorgott a kezében, fejcsóválva mondta:

- Vigyázni kell rád, mert vesztettedbe akarsz rohanni. Én bizony csak addig állok jól az életedért, amíg mellettem vagy. Ha elszóktél tőlem, többé nem tudlak megvédelmezni, de nem is akarlak.

Meggyújtotta az asztalon álló két gyertyát. Hivatalos rézgyertyatartók voltak, amilyeneket már látott a fiú a községházán. Aztán kiszólt az írnok a pandúrnak, hogy hozná be a feszületet a csendbiztos szobájából. Volt ilyen a református Recskynél is, mert ez adja meg a vallatás ünnepélyes jellegét.

A pandúr bejött a feszülettel, és végigmérte a fiút öklező szemével:

- Nem is értem, mit bajlódik a tekintetes úr ezzel a jordánnal. Elvégzik azt a legények odakint a kertek alatt - mond, és mintha véletlenül tenné: mellbe lökte Móricot.

- Egy ujjal se nyúlj hozzá, Koleszár! - parancsolt az asztal mellől Péczely, ahol kiteregette a diósgyőri árkusokat, elővette azt a rozsdás csendbiztosi tollat, amelyet csak ritkán szoktak használni. Karmolta a toll a papirost, mint a macska körme az ablaküveget.

Az írnok levetette hosszú, térdig érő kabátját is, amely nagyon jól eltakarta a nadrág kopásait a sok üldögélésben. Ingujiban és mezítláb ült neki a vallatáshoz, miután bezáratta Koleszárral a zsalugátert és az ablakot.

- Négyszemközt, egymás között beszéljük meg először a dolgokat. Menj ki, Koleszár, és vigyázz, hogy ne háborgasson bennünket senki. No, most ülj le, Móric, és beszéljünk egymással úgy, mint rendes emberekhez illik. Ki ölte meg Solymosi Esztert?

Talán egy óra sem telt bele, amikor a szobából megint hangzott az írnok hangja:

- Koleszár.

Megparancsolta a pandúrnak, hogy költse fel a csendbiztos urat, mert sürgősen beszélni akar vele. Recsky egy vállára dobott subában, papucsban, ingben-gatyában, ahogy éjszaka szokott járni, lépdelt be a szobába, és nagyon csodálkozni látszott Péczely türelmetlenségén:

- Mindig így jártok, amikor hivatalt ád nektek az Isten. A nagy ügybuzgóságtól aludni se hagyjátok az embert.

Péczely a falat vakargatta a késével a még nem száradó diósgyőrire, amelyre a maga nagy, öreges betűivel, vastag tollvonásaival, mintha az örökéletre készülne az irat, feljegyeztette Scharf Móric vallomását.

- A vizsgálóbíróért kell küldeni még éjszaka. Odaát van Eszláron, a királyi ügyésszel együtt. Nem gondolnám, hogy már lefeküdtek volna, mert Bary szeret diskurálgni a fehérszatalnál - mond Péczely, amikor az iratot a csendbiztos felé nyújtotta.

Recsky András arra gondolt, hogy mégiscsak igaza volt a feleségének, aki nem nagyon akarta a vendégszobába engedni a zsidófiúval érkezett falkaparó vendéget; tán még a tintásüveget is kiöntötte valahol a szőnyegre, amelynek nyomát majd nappali világosságnál találják meg.

De ekkor elolvasta az írnok jegyzőkönyvét, kétszer is, háromszor is egy-egy mondatot, hol közel a gyertyához, hogy az majd leégette a bajsztát, hol meg eltávolodva, fejcsóválva, mintha nem hinne a saját szemének.

A fiú ott ült a sarokban, a szőnyegen, és lélegzetét visszafojtva nézegette kisírt szemével, hogy mi történik körülötte.

A jegyzőkönyv, amit Péczely felvett, így hangzott:

„Solymosi Eszter szombaton délben tizenkét óra körül édesapám hívására, midőn az Ó-faluból jött haza, bejött házukba. Apám azzal hívta be, hogy a gyertyatartót vegye le az asztalról. Solymosi Eszternek, midőn apámmal a házukba bejött, kopottas fehéres kendő volt a fején, vöröses kendő a nyakán, fehéres forma vizitke és valami - ha jól emlékszem - kékes szoknya volt rajta...

Hogy a leányt Solymosi Eszternek hívták, onnan tudom, mert apám Eszternek szólította. A leánynak gazdasszonya Huri Andrásné volt, mert mama megkérdezte, hogy kinél lakik. Megnevezte, hogy Huri Andrásnénál lakik. Solymosi Eszter azonban majd úgy nézett ki, mint testvére, Solymosi Zsófia. Solymosi Eszter a gyertyatartókat amint levette asztalunkról, fölöttette atyusom meghagyása folytán a sifonra. Midőn a leány a székről leszállott, akkorra a templomból egy koldus zsidót beküldtek a lányért, a koldus zsidó megfogta a lánynak a kezét és kicsalta magával a templomba. Ott a templom pítvarában a magas, barna koldus a lányt megragadta és a földre terítette...

Ekkor kezdett a leány jajgatni és ordítani, de ekkor hirtelen a már ott volt téglási és tarcali metszők a leányt a földön megnyomták, és a Tiszalökről jött, jelenleg tiszaeszlári metsző, Schwarcz Salamon megmetszette a lány nyakát, és veres cseréptányérba eresztették a vérét, s midőn a tányér tele folyt vérrel, a vért fazékba öntötte...

E jelenetnél nem voltam bent a templomban, hanem kívül, a templom ajtaja kulcslyukán néztem. Apám ott nem volt, hanem bent volt a házunkban...

Midőn a lányt bevitték a templomba, a templomajtót belülről riglivel bezárták. A templomban a főttebb említettekén kívül jelen voltak: Lusztig Sámuel, Braun Ábris, Weiszstein Lázár és Junger Ábrahám...

A lányt előbb egy ingre vetkőztették s úgy metszette meg a metsző - a lány mezítláb volt. Midőn a lány már nem mozdult, a nyakát ronggyal bekötötték, úgy ismét felöltöztették. A lányt a metszők fogták, a koldus zsidó levetkőztette; midőn meghalt: ugyancsak a koldus zsidó felöltöztette. - Az eset után bementem apám és anyámhoz a szobánkba, és elbeszéltem nekiök, hogy a lányt megölték, akkor mámi megtiltotta, hogy senkinek ne beszéljek erről." (Eötvös Károly közlése.)

A csendbiztos elolvasta a jegyzőkönyvet, de még mindig olyanformán tekintgetett maga elé, mint aki nem hisz a szemének. A fiú a sarokban, Péczely úr az ágy szélén, amint nagy álmosan megint a lefekvéshez készülődik, de most már zsebórás mellényét is levetvén az alváshoz. Sehol a szobában nyomai annak, hogy valamely erőszakosabb vallatás történt volna. Nincs mosdótál, amelyből felmosni szokták a kihallgatásra jelentkezőt, se kézibilincs, se nádpálca, se kutyakorbács. Recsky szakember volt abban, hogy milyen eszközök kellenek egy sikeres vallatáshoz, habár ő személyesen nagyobb úrnak érezte magát, semhogy a kezét bepiszkítsa hasonló dolgokkal, ott voltak erre a célra a pandúrjai. De egy bikacsök, már csak szimbólum kedvéért, neki is kellett a vallatáshoz, ha másért nem, hogy az asztalra ütögessen vele, mert az öklét kímélte.

- Hogy ment ez? - kérdezte a csendbiztos.

Péczely vállat vont ültében.

- Magam sem tudom. Azért tartanám szükségesnek, hogy a bíró meg az ügyész még az éjszaka kihallgatná a tanút, mert nincsen olyan atyaúristen ezen a világon, aki nekem elhinné ezt az egész históriát.

Mikor Péczely így szólt: látszott rajta a betegség és fáradtság nyoma. Lekókadott a feje, és szomorúan nézte két vékony, csizmanadrágba bújtatott lábszárát, mintha búcsúzna tőlük. Valami azt súgta neki, a régi delikvensnek, hogy nem lehet jó vége ennek a dolognak. Fedezetről kellett a maga részére gondoskodni, ne nyomja minden súly az ő két görnyedt vállát, amely már amúgy is sok terhet vitt az életben.

A csendbiztos a fiúra nézett megint.

- Elmondod ezt a bíró úrnak is, amit itt a jegyzőkönyvbe diktáltál?

A fiú elkeseredve, de konokul bólintott.

Recsky megint kitárta az iratot.

- Ímhol most veszem észre, hogy még alá sem írta a tanú a vallomását. Ejnye, Péczely, hogy lehetett erről megfélekedezni?

Péczely már a dunna alól felelt:

- Írasd te alá a fiú nevét - felelt fogvacogva az ágyból, mert kitört rajta valamely hideglelés, amely már napok óta bujkált a megviselt öregemberben.

A csendbiztos intett a fiúnak, mire az a gyertyák közelébe jött.

- Hát lássuk, tudsz-e írni? Mert hogy a szájad fel van vágva: azt bebizonyítottad ezzel a vallomással.

- Ne bánts a fiút - intette az ágyból a csendbiztost Péczely. - Nem kell mindenkinek komisszáriusnak lenni, hogy vallomásra bírjon egy tanút. Szép és jó szó is van a világon, nem pedig csak bikacsök. Megígértem ennek a fiúnak, hogy nem bántom, és nem hagyom bántani. Úriember megtartja a szavát.

Recsky András talán az furdalta, hogy az ő és pandúrjai beavatkozása nélkül, minden szokásos vallatőeszköz felhasználása nélkül érte el a szokatlan eredményt Péczely, akinek nem is volt hivatása a bűnösök vallatása. A mesterségbeli tudásában érezte magát kisebbitve a csendbiztos, amikor az ő házában, az ő tudta nélkül beszélt el a zsidófiú olyan dolgokat, amelyek hallatára kétfelé fog állni minden bíróságnak a füle. Ugyanezért keményen megnyomta a szót, amikor a körmével megjelölte a papirosra azt a helyet, ahová a fiúnak a nevét kellett írni.

- Azt írd oda, hogy senki se kényszerített a vallomásra!

- Ugyan! - ellenkezett Péczely a párnáról. - Nem tud ez a fiú regényeket írni.

- Akár tud, akár nem tud, én nem akarok belekeveredni ebbe a dologba. Az én házamnál vagytok ugyan, de én tisztán akarok ebben az ügyben szerepelni - erősködött a csendbiztos. - Az egészen más dolog, amikor egy akasztófára való lóköttővel vagy útonálló betyárral ismergetem meg a törvény erejét, de ez a fiú még nem áll a törvény hatalma alatt.

A fiú megzavarodva nézett hol a csendbiztosra, hol Péczely úrra.

- Ne bánts a fiút! - ismételte Péczely, és könyökére támaszkodott. - Én vállalom érte a felelősséget. Az enyém a fiú. A pandúrok csak menjenek a bojnyikok után.

Amíg így vitatkoznak Scharf Móric felett a hatóság képviselői: Recskyné nagyasszony megint felkelt az ágyból, ahol az éjszakai jövés-menés miatt nem tudott aludni. Bár csendbiztosné volt, a rendet és a nyugalmat szerette éjszaka a háznál.

- Mit kínozzák azt a szegény zsidó „pulyát”? - mondta, benyitva az ajtón.

De a csendbiztos kitologatta a feleségét a szobából:

- Maga, kedves, ne avatkozzon a mi dolgunkba. Majd ha a maga lányának a torkát vágják el az eszlári zsidók, akkor beszéljen.

- Ugyan, Andris, ne hagyja magát bolonddá tenni - szólt az asszony a szomszédból, mielőtt papucsos csoszogása elhangzott volna. - Nézze meg a Péczely barátja kezét.

(Recskyné azon babonának volt híve, hogy a kéz formájából, állásából, alkatából következtet az emberi jellemekre. Már vacsoránál nem tetszett neki a vendég keze, azért is ment el hamarosan az asztaltól.)

A zsidófiú most már tökéletesen megzavarodva állt a sötétpiros arcú csendbiztos előtt.

- Írd alá - dörmögte az.

- Mit, kéremalásson?

Recsky csaknem meglegyintette a fiút.

- Azt írd oda, hogy minden kényszer nélkül vallottál. Én nem kényszerítettelek a vallomásra.

A fiú leült az asztalhoz, és kezében tartotta a tollat. Vakarózott, mint a gyerekek szokták írás előtt. Kétszer, háromszor is bemártotta a tollat a kalamárisba, amíg a megjelölt helyre írta.

„Vallottam, minden kényszer nélkül. Scharf Móric.”

A csendbiztos megvárta, amíg az írás megszáradt, aztán összehajtogatta a diósgyőri árkust: Péczelynek nyújtotta. Az írnok nyomban párnája alá dugta a papírost, és a fal felé fordult. Onnan dörmögte:

- És most küldj át Eszlárra a vizsgálóbíróért, Recsky csendbiztos. Mi addig alszunk egyet, mert nagyon ránk fér. Feküdj, Móric, a sarokba.

A csendbiztos hangja az udvaron hallatszott, amint a vén pandúrt biztatta, hogy szedje a lábát.

A kakasok az udvaron éjfél előtti kukorékolásukat hangoztatták. Nagy udvara volt a csendbiztos-háznak, sok baromfi fért el benne. De még akkor senki se tudta, hogy ezen az éjszakán nagy sütés-főzés lesz itt, paprikáscsirkét készítenek hajnalban, vendégeknek, akikről este nem gondoskodtak.

II. A huszárok

A nyolcvanas években Nyíregyházán, azon a helyen, ahol most a vármegyeháza kertje áll a világháború hőseinek emlékművével: egy nádfödeles, földszintes nagyvendéglő terpeszkedik, amely külsejében hasonlított a pesti Két pisztolyhoz, mert a kőművesek Magyarországon akkoriban minden vendégfogadót a Két pisztoly mintájára építettek.

Tágas, szalmás udvara volt a nagyvendéglőnek a kocsik számára, lóistállóiban huszonnégy pár ló fért el. Apró, vasráccsal ellátott ablakai mögött gyakran hangzott Benczi Gyula „társulatának” muzsikája, mint Szabolcsban nagyzolva a híres prímás cigánybandáját nevezték. De most Benczi Gyula, a főúri külsejű, feketebajuszú, mágnás-büszke prímás zenekarával külföldön járt, Széchenyi berlini osztrák-magyar nagykövet csalogatta magához egy báljára, és Benczi azóta a Rajna menti városokban hangversenyezik. Egymás után aratja a dicsőséget Frankfurtban, Magdeburgban, Erfurtban, már zsebében a meghívó Brüsszelbe, a királyi palotába, ahonnan Párizsig meg se áll. A Berliner Börsen Courir, amelyre Rózsakerti József, a fogadós előfizetett, mindennap ír „Gyulánk” dicsőségéről. Ott függ az újság a fogadó kávéházában a fogason, csak olvasni kell tudni.

Hogy a szabolcsiak itthon ne maradjanak muzsika nélkül: esténként Dombi Laci, Benczi sógora óvakodik be a nagyvendéglőbe, hogy nem kell-e valakinek abból a magyarnótából, amelynek maholnap (ha Benczi sokáig külföldön koncertezik) leszáll az ázsioja Nyíregyházán.

A nagyvendéglő éttermében ép minden tükör, ami a csendes, szomorú időknek a jele. Ferenc József, Rudolf trónörökös arcképe mellett fehérlik Kossuth Lajos szakála a rámak közül. Női kép nincs a falakon, mert nőnek elevenen itt van Rózsakertiné, a híres fogadósne, aki más

asszonyfélét amúgy se állna ki maga mellett. Rózsakertiné felesküdt lovagja minden úriember, aki a nagyvendéglőben megfordul.

Itt nyúlik el Ferenc József arcképe alatt a tiszti-asztal. Elek Mihály kapitány, a hadsereg legdélcegebb huszára itt tanyázik 5. ezredbeli honvédhuszár tisztjeivel. Éppen akkor nyerte (bátyjával, pazonyi Elek Gusztáv ezredessel együtt) a kamarási rangot. Sok bámulója van az aranyos attilája derekára varrott két gombnak, a kamarási jelvénynek.

Állandó civil vendége a tiszti-asztalnak Szentmáriay György, „volt huszárfőhadnagy és őrmester”, mint a macskabajszú, kesely úriember magát nevezi. A szabadságharcban főhadnagyságig vitte, az utána következő hadiszolgálatban őrmesterségig. Ez maradt a „foglalkozása” a civiléletben is, mert nem tudott máshol elhelyezkedni, mint „déli sörnél” a tiszti-asztalnál. Egyébként kifogástalan úriember, aki nélkül nem lehet teljes egy jóra való kompánia. „Átkozottan” szerelmes volt Cservári Irénbe, a városban működő Csóka-színtársulat szubrett-primadonnájába (akinek éppen akkor olyan jelentős sikere volt az Angot asszony leánya című operettben, hogy a Hársfa-fogadó udvarán álló faszínház csaknem szétverte a publikum lelkesedésében), ugyanezért Elek Miska, a méltóságos kapitány úr éjszakánként huszár-őrjáratot zárta el a Selyem utcát, ahol a primadonnának kvartélyja volt. Ezt annál inkább megtehetette a méltóságos kapitány úr, miután ő volt a legmagasabb katonai sarzsi Nyíregyházán, az 5-ös honvédhuszár osztály parancsnoka. - És Szentmáriay Gyurkára vigyázni kellett, mert minden éjszaka „nachtsusikot” vett tervbe Cservári Irén ablakai alatt. De vigyázott a huszárőrjárat is!

Ettől eltekintve, a méltóságos kapitány úr és Szentmáriay György a legmeghittebb barátok voltak. Cservári kisasszony tán maga sem tudta volna megmondani, hogy magános éjszakáin, amíg elcsörtetett ablaka alatt a karabéllyal is felfegyverkezett eszkort: a két barát közül melyik után sóhajtozott igazában?

A huszártisztek, akik még az asztalnál helyet foglaltak, mint Kralovánszky Gyula főhadnagy, Ékes főhadnagy, Kerekes hadnagy, Csicsery Géza főhadnagy és a többiek a vidéki, istenhátamögötti garnizonokban szokásos érdeklődéssel figyelték a primadonna körül folyó vetélkedést. Tudták ők a magukét arra nézve, hogy a Selyem utcai primadonna a huszárőrjáraton kívül mely szintársulati taggal őrizteti legközvetlenebbül lakását; a vidéki szintársulati tagok nem voltak a legdiszkrétebbek, ha női sikereket mondhattak magukénak, csak azért hallgattak, mert sem az „elátkozott” Gyurkát, sem a kapitányt nem akarták megbántani.

A parancsnoknak különben régi szokása volt már a nők őriztetése. Nemigen fordult meg Nyíregyházán szemrevaló színésznő vagy érdemesebb kasszírő, akit Elek Miska osztályparancsnok hosszabb vagy rövidebb ideig ne őriztetett volna.

*

Ezen a tavaszi napon, amikor a közeli katolikus templomban a harangozó a déli versbe kezdett: Elek Mihály kapitány, hóna alatt hordott kardjával, térdig sáros csizmájával, a szolgálati szabályzathoz nem egészen alkalmazkodó, rövid köpenyegében, gyűrött sapkájában, kékre borotvált arcával, mérgesebben bukkant be a fogadó kapuján, mint máskor. A parancsnok megérkezését a tiszti-asztalnál felállással és halk sarkantyúpendítéssel üdvözlötték, a konyhából kivirult Rózsakertiné szeretetreméltó arca, Rózsakerti, a sovány, kistermetű, de úrias magaviseletű fogadós sietett a parancsnok szokásos söröspoharával.

Az asztalfőről a kapitány a söröspoharába merengő Szentmáriay Gyurkára vetette gyors pillantását, mintha csak azt akarta volna megnézni az úriember arcán, hogy meddig tartott az éjszakai nyugalom, aztán a zubbonya felsőzsebéből sárgaborítékos levelet vont elő.

- Levél jött Kassáról, az ezredtől - kezdte a kapitány a levelet bontogatva, mintha még egyszer megismerkedni akarna annak tartalmával. - Negyven legénynek még ma el kell indulni Tiszaeszlárra. Kinek volna kedve az urak közül az expedícióra?

Ilyen barátságosan folyt akkor a „szolgálati élet”, nemigen volt szükség a parancsnoki hangra az egymáshoz illő úriemberek között.

Amíg a kapitány peregtette a porzót az ezredparancsról, a szeme megint Szentmáriay Gyurkára tévedt. Az említett úriember bóbiskolt söröspohara felett, mint akinek Hekuba az egész világ.

- Legjobban szeretném Szentmáriay barátomat Eszlárra expedíálni, legalább kialudná magát egyszer valahára. Sajnos, már nem tartozik a magyar királyi honvédség kötelékébe - dörmögte a kapitány, és nyíri pajkossággal nézdelődött a szerelmes vetélytársra. - Csicsery főhadnagyot sem küldhetem, mert ma hetivásár van, és a beduinparti bizonyosan megalakult a cukrászdában. (Fehér kendőt jeges vízben kiáztatva viseltek ugyanis fejükön az úriemberek, amikor a ferbljáték hosszadalmasan tartott.) Ékes főhadnagynak a Nádosi hölgyek szolgálatában kell lenni. Van-e Risdorferéknél ma koncert?

- Van - felelt egy hang a tisztek közül, amely hang tulajdonosáról tudták, hogy pontosan vigyázza, mikor kapnak új kottafüzeteket a zenekedvelő Risdorfer kisasszonyok a Ferenczi-féle könyvkereskedésből, sőt a hangjegyfüzeteket néha személyesen hordja a kisasszonyok mulattatására. Mostanában Beleznay Tóni új nótái vannak divatban...

- Tehát Kralovánszky főhadnagynak kell megmenteni az osztály becsületét most is, mint már annyiszor; ő vezeti Eszlárra a huszárokat.

Kralovánszky szolgálatkészen bólintott.

- Parancsára, kapitány úr. Csak azt nem tudom, Tiszaeszláron mit csináljak a huszárokkal.

Elek Mihály parancsnok megint a porzós írásba mélyedt, mintha a kassai ezredírnok soraiból akarná kiolvasni a nagy titkot, hogy mit is kell csinálni a két szakasz huszárnak Tiszaeszláron. Magában pedig dicsérte a sorsot, hogy ilyen kitűnő főhadnaggal áldotta meg a sors a huszár-osztályt, akit nemcsak Eszlárra, de talán Kamcsatkába is el lehetne küldeni az első szóval.

Persze a „sreiber” a parancsban mit sem írt arról, hogy mit kell a huszároknak Eszláron csinálni.

- No majd azt később úgyis megtudjuk. Ismerjük a terepet, voltunk ott már lóúsztatáson a Tiszában - vélekedett Elek Miska kapitány.

A tiszti-asztalnak volt egy újságolvasó tagja, aki éppen Benczi Gyula primás külföldi sikerei miatt kísérté figyelemmel mostanában az újságot.

- Hacsak nem az eszlári zsidókról van szó, akik mostanában megöltek egy keresztény cselédet - mondta Ékes főhadnagy.

A tisztek nagy szemeket meresztettek. (Második hónapja folyt már a tiszaeszlári vizsgálat, de a tiszti-asztalnál talán csak akkor esett szó először Tiszaeszlárról, amikor az ezredparancs szerint tudomást kellett róla venni. Sok dolga van a huszártisztnek. Ezen az áldott sík vidéken többnyire nyeregben vagy kanapén töltik az életüket. Nem érnek rá az újságolvasásra.)

Kralovánszky főhadnagy, az expedíció kiszemelt vezetője márványhideg, örökös „szolgálati” arcán egy kedvetlen vonás mutatkozott, amikor a tiszti-asztalnál az eszlári esetet megbeszéltek. Mintha csak azt gondolta volna magában, hogy mit csináljon ő egyéb feladatokhoz szokott huszáraival a sakterekkel? Még ha Andrássy Gyula külügyminiszter tiszadobi dohányosai között kellene rendet csinálni, mint minden esztendőben, az más. A dohányos azt

hiszi, hogy pénccal van dolga, amikor a huszár először szelíden figyelmezteti. Némelyiket ki is kell „kötni”, amíg megtanulja, mi a különbség a pénzügyőrség és a lovasság között; de végül mind megnyugszik. - De mit csináljon egy huszár azokkal, akikkel majd dolga lesz Tiszaeszláron?

A parancs: parancs. Kralovánszky főhadnagy éppen a kardját készült felkötni, amikor a nagyvendéglő ajtaja nyílt, és Ónody Géza lépett be. Szokása ellenére nem a „megyeasztalnál” telepedett meg - ott húzódott az, szinte az étterem falán túl nyúlva, Kossuth Lajos arcképe alatt, a terem másik részében -, a macskanadrágos követ a tisztek asztala felé tartott. Csupa jóismerős ült itt, akikkel agarászatnál, vadászaton már eleget találkozott az életben. De most nem arról volt szó, mint egyébkor, hogy a vándor-szintársulat hölgyei és férfitagjai ügyében elmondandó interpellációját megbeszélje pazonyi Elek Mihály kapitány úrral, mint a hazai színművészet pártfogójával. (Menedékházat kell építeni az öreg színészeknek, mint a 48-as honvédeknek, ahol régi dicsőségük után gondtalanul öregedjenek. Férfiak, nők együtt, mint hajdan a vidéken pályáztak.)

Ónody Géza most a Szentmáriay György vállára tette a kezét, és azt kérdezte tőle, nem volna-e kedve Eszlárra kijönni.

- Most kezdi Bary bíró a zsidók vallatását, szükség van ott az okos emberre, hogy kellő mederben menjen a kihallgatás.

- A fene egye meg ezeket a bolondokat, még rossz hírbe keverik a megyét - mondta Szentmáriay.

- A rossz híre Szabolcsnak már megvan, most már csak arra kell vigyázni, hogy valami jóvátehetetlen számárság ne történjen - felelte Ónody. - Maholnap szégyellek Pestre menni, annyit kérdezősködnék a zsidóim felől. Mintha nem volna más választóm. Pedig csak huszonöten vannak.

Szentmáriay, mielőtt választ adott volna Ónody meghívására: kivette zsebéből az összehajtogatott zöld színlapot, és azon tanulmányozta a Hársfa Színkörben hirdetett előadásokat. Csupa „tragédia” volt műsorra tűzve, Don Caesar de Basan Molnár György felléptével, Desdemona Fehérváry Kamillával, Stuart Mária Medgyaszay Evelinnel. Az orrára biggyesztett csíptető alól az asztalfőn ülő parancsnokhoz szólt: „Mikor jön már az a régen ígért operett, a Bőregér?” „A jövő héten okvetlenül bemutatja Csóka igazgató” - felelt a parancsnok. „Hát addig rendelkezéssre állhatok, kedves barátom” - mond Szentmáriay Ónodynak, mintha legalábbis annyi szerepe volna a Bőregérben, mint Cservári Irénnek.

- És nálad száll meg Kralovánszky Gyula főhadnagy is, akinek ugyancsak Eszláron van teendője a huszárjaival - szólt most a parancsnok Ónody Gézához, nem minden öröm nélkül, hogy az „elátkozott szerelmest” darabidőre sikerült a Selyem utca környékéről másfelé helyezni. Utóvégre a huszárosztály parancsnoka részére volt emberemlékezet óta fenntartva az a teendő, hogy a váltakozó társulati operett-primadonnákról gondoskodjon. Miért nem ment Szentmáriay a drámai szakmára? Érthetetlen némely úriembernek a makacssága. Kár ezért a jó fiúért, hogy nem hallgatott az okos szóra.

Kralovánszky látogatásának úgy megörült Ónody Géza, hogy most már végleg a tisztek asztalánál maradt. Az öreg Baruch, a nyíregyházi bankár, aki éppen Ónody Géza zavaros pénzügyeinek a rendezésével volt megbízva, a déli harangszó után is hiába várta az irodájában, pedig az csak szemközt volt a nagyvendéglővel. Dombi Laci cigányprímás, akinek persze mindent leghamarább kellett tudni a városban, csakhamar megjelent cigányaival, hogy Szentmáriay urat darabidőre elbúcsúztassa Nyíregyházától.

*

... A huszárok a József főhercegről elnevezett laktanyában nyergeltek, és alkonyattal indultak. Míg a nagyvendéglőben éppen ezen időtájt találták el Dombi és hangásza a hallgatag Szentmáriay György nótáját, egy akkoriban divatba jött Beleznai-dalt: „Ha elmegyek kedves rózsám messzire, Jutok-e még valaha is eszedbe...” Az urak indulása tehát némi késedelmet szenvedett.

... Selyem utcai kvártélyán üldögélt Cservári Irén, a társulat szubrett-primadonnája, és két öreg színésznő barátnéjával kalabriász játékot játszott, Kossuth-kontrával és teázással egybekötve. (Ezt engedélyezte a parancsnokság a négy fal közötti szórakozások közül.) Irén azonban néha az ablakfüggönyök felé pillantott. Ugyan mikor közeleg már a távolban hangzó zene az ablak közelébe?

... Ónody Géza régi szokása szerint eltűnt egy pillanatra, amely pillanat aztán órákhosszáig tartott. Minden városban volt neki tán valami „Rebekája”, akit meglátogatni kellett éjszánkánként? Ónody Géza úriember volt, női neveket sohase mondott ki hangosan.

... A Gredig-, Tester- és Hosig-féle cukrászdákban, mintha csak a Svájcban származott cukrászok kedvéért tennék: a svájci szabadsághősökre gusztáltak kártyáikban a nyíregyházi urak, keresztények, zsidók vegyesen, mert a kártyázás idejére felfüggesztették a vallási ellentéteket. Jó kártyások voltak Blau Géza földbérlő és Halasi ügyvéd urak, bár zsidónak születtek. A keresztények közül Csicsery Géza főhadnagy és Keresztessy, a királytelki grófok tisztartója érdemelnek felemlítést szorgalmukért. Ferblíjáték járta, és az emlékezet szerint sohasem fogyott ki a bankó az asztalról, bár sok mindenfelé elhurcoltak abból kasszíroknők, gibicek, cigányok.

... A Tokaji utcán a városból kifelé akkor vonult a panyókára vetett mentéjű, de köpenyegét is nyeregbe akasztott, fehér lószőrforgós huszárság előbb Tokajnak, azután Eszlárnak. Kralovánszky Gyula főhadnagy, a századparancsnok még mindig nem tudta, hogy miért kell Eszlárt megszállni a huszáraival. De annál jobban ismerte a dörgést Karkovány őrmester, akinek mint régi manipulánsnak már alkalma volt néhány követválasztáson résztvenni.

- Valószínűleg megsütjük az eszlári zsidókat! - mondta az őrmester, amikor a Bundi-csárda, a nyíregyházi határ elmaradt a lovasok mögött.

*

Amint a huszárok a tokaji útra kiértek, a holdas éjszakában egy karavánnal találkoztak. Lovas pandúrok jöttek szemközt az úton, és rabokat vezettek. Nem volt az nagy ritkaság abban az időben, amikor a Nyírségben, a homokon lovas pandúrok tartották fenn a rendet. A pandúr lovon ült, a ló előtt megkötözött kézzel ballagott a delikvens, akit verekedésért, lókötésért vagy hasonló dologért kísért a pandúr a szolgabíró vagy a törvényszék elé.

Ám most egész csapat fegyveres pandúr jött a holdvilágos országúton. A pandúrok kalapja mellett darutoll. A huszárok csákóján fehér forgó. Nem szokott simán menni az ilyen lovascsapatok találkozása.

A pandúrok vezetője Kovács András nyíregyházi csendbiztos, aki már többször beleavatkozott a huszárok verekedésébe, amikor azok a városban, a Sasnál, Bundinál, Zöldfánál és más nevezetesebb kocsmáknál a parasztleányoknak, főként a harcias nyíregyházi talyigásoknak azt bizonyígtatták, hogy a huszár a legkülönb teremtménye az Atyaúrstennek. Nem mindig volt elegendő idő arra nézve, különösen olyankor, ha már a kocsmá padlóján patakokban folyt a vér, hogy a kaszárnnyába futtassanak a készségért, a huszár-járórért, amely különben is rendszerint azért szokott megérkezni, hogy a verekedő huszároknak segítséget hozzon, és megtanítsa mőresre a civilek közül azokat, akiket még nem tanítottak volna meg. Kovács

nyíregyházi csendbiztosnak és legényeinek kellett rendszerint a vasárnap délutáni verekedéseknek véget vetni, mert talán még most is folya a harc a Sas-kocsma körül.

A pandúrok egy csomó eszlári zsidót kísértek az éjszakában, nem akartak a nappali utazással feltűnést kelteni a falvakban, amelyeken Nyíregyháza felé átvonultak. Kettesével voltak egymáshoz láncolva a kaftános, pajeszes zsidóférfiak. Volt közöttük fáradt, öreg, de volt keménytartású, fiatal ember is, akit nem tört meg az utazás. Vasútnak még híre-hamva se volt ezen a vidéken, de különben is arra való volt a pandúrnak a lova, hogy fennakadás nélkül járjon a homokon. A befogott emberrel meg nem törődött senki, akár bírta a gyaloglást, akár nem.

Kralovánszky főhadnagy a pandúrok közeledtére hátranézett a huszáraira. Azt látta, hogy még az a huszár is, aki aludni szokott a nyeregben, kiegyenesedett derékka ül a lován a közeledő „ellenség” láttára. A huszárlovak pedig, amint a csizmaszár szorítását érezték: kapkodni kezdték a fejüket, táncoltak, farukat hányták, mintha ők is éreznék, hogy következik valami.

Hat pandúrja volt a csendbiztosnak. A hetedik úgynevezett kocsis-pandúr volt, aki kétkerekű talyigán hajtotta a lovát. A saroglya mellett ugyancsak egy rab ballagott, mégpedig egy öreges zsidóasszony.

Mikor a pandúrok elvonultak volna, szigorúan tartva magukat az árokszélhez a huszárcsapat mellett: Kralovánszky lecsendesítette a lovát, és a vászonnal bevont csákója alól összevont szemöldökkel nézte az elvonulást. Mindegyik pandúr köszönt a tisztnek tisztességtudóan, megemelve a homlokán zsíros kalapját, csak a csendbiztos nézett a köszönés után is farkasszemet a főhadnaggal. Egy másodperc múlva már kilobbant a szó a huszártiszt viharszíjas csákója alól:

- Micsoda emberek ezek? - kérdezte lovaglópálcájával a zsidókra mutatva.

- A vizsgálóbíró parancsából kísérem őket Eszlárról Nyíregyházára - felelt Kovács csendbiztos.

- Ahhoz semmi közöm. De mért nem ültetik fel azt a nőt a talyigára, ahol egymagában terpeszkedik az a hízott sertés?

(Ez a „hízott sertés” a pandúr lett volna, aki a kocsin való járásban, ülésben kövérebbnek tűnt fel társainál.)

- A vádlottakat gyalog kell vezetni. Nincs kivétel - felelt fogai között a csendbiztos.

- Egy nő mindig kíméletet érdemel ott, ahol a férfi kocsin ül - mond Kralovánszky. - Különben is úgy nézem, hogy az asszony alig áll a lábán.

- Ne tessék törődni a boszorkánnyal - felelt a csendbiztos még mindig mérsékelve a hangját, de a komisszárius szemét úgy szegezte a főhadnagy arcába, mint a késpengét.

A pandúrok is megálltak, a huszárok is. A zsidók egy csomóba szorítkoztak, amint ijedtükben összedugták a fejüket a két lovascsapat között. Az a rabasszony pedig, mintha csak most vette volna észre fáradtságát, a földre ereszkedett az álló talyiga mellett.

- A ponciusát! - mondta a főhadnagy. - Tegyük a talyigára azt a nőt, nem tudok ilyen disznóságot nézni!

Hiszen igaz, hogy a főhadnagynak nem volt joga beavatkozni a pandúrok dolgába, de nem azért úriember az ember, hogy mindent lenyeljen, amit lát ettől a civiltársaságtól.

- A főhadnagy úr ne törődjön a mi dolgunkkal, mi sem törődünk a főhadnagy úr dolgával. Jóéjszakát kívánok - felelt a csendbiztos, és megsarkantyúzta a lovát.

- Menjünk, pandúrok!

Véletlenül, vagy szándékosan történt? Az országúton fekvő rabasszonyra rálépett (vagy talán csak mellélépett) valamelyik pandúrnak a lova, mire az asszony éktelenül felsikoltott.

Kralovánszky hátrafordult, az őrmester állott mögötte a lovával, parancsot várván. Az őrmester keze a kardmarkolaton motoszkált, az arca, mint a vért szomjazó fenevadé. Csak egy intést várt, hogy cselekedjen. A huszárok lovain csörgött a szerszám, mintha készülődnének valamihez. A holdvilágnál jól felismerték a pandúrokat, akik a verekedéseikbe szoktak avatkozni.

- Tegyétek az asszonyt a talyigára! - mond rekedten Kralovánszky.

Három huszár ugrott le lováról a parancs teljesítésére, a főhadnagy pedig odalovagolt Kovács András csendbiztos mellé, és közvetlen közelből az arcába dörmögte:

- Engem Kralovánszkynak hívnak. Én parancsolom, hogy azzal a rabnővel emberségesen bánjanak.

A huszárok ezalatt nagy vidámsággal rakták fel a „nagyamát” a pandúrok talyigájára, még szalmát is tettek alája, hogy kényelmesen üljön. Az őrmester ott járt lóháton mindenütt a huszárok mögött, mintha neki az lenne élete egyetlen feladata, hogy a vénasszony minél kényelmesebben tegye meg az utat Nyíregyházára. Van az így néha, hogy egy vénasszony miatt tör ki a háború.

- Majd megkérdem Elek Mihály parancsnok úrtól, hogy ő adta-e ezt a parancsot főhadnagy úrnak! - szólt a farkastekintetű csendbiztos.

A lóról leszállt huszárok most már a talyigát is tolni kezdték a rabasszony alatt kutyakedvükben.

Olyan jókedve lett az országúti találkozástól a huszárcsapatnak, hogy nótázni kezdtek az éjszakába. Amíg a Tiszáig értek: dőlt a dal a csákók alól.

III. A nagy kő, amelyet egy bolond a kútba dobott

Mikor a huszárcsákók az 5-ös számjeggyel megjelölve feltűntek Eszláron, és a jómódú parasztoknak jutott két huszár is lovastul együtt a házához, azóta lecsillapodott Eszlár, nem jajgattak a zsidók, nem káromkodtak a keresztények, mindenki végezte a maga dolgát.

Jó dolog volt az Ferenc József uralkodása alatt, hogy ott, ahol a polgári hatóság már majdnem elvesztette a fejét, megjelent a parancshoz és engedelmességhez szoktatott katonaság, és jöttére a régi kerékvágásba fordultak a dolgok. Árvíznél, tűzvésznél, választásnál, ahol a hatóságok erélye felmondta a szolgálatot, a legbolondabb kedélyek is megnyugodtak, amikor a bakák szuronyai feltűntek, vagy huszárok lovainak a dobogása hangzott. A katonákkal nem lehetett tréfálni. A Ferenc József-korabeli baka úgy volt oktatva, hogy az apjába is belelőtt volna, ha erre parancsot kapott.

*

A Scharf fiú, akinek vallomása okozta a zsidók összefogdosását: különben is eltűnt Eszlárról! A mostohaanyja a nevét nem eresztette ki a száján megvetésében, apját, a „hatvékás zsidó-harangozót” pedig pandúrok kísérték el Eszlárról. Hová, merre? Egy darabig nem lehetett tudni, mert a börtönből csak lassan szivárognak a külvilágba a hírek.

Eszláron úgy tudták, hogy Scharf Móricot, az „árulkodó” zsidófiút darabideig a nagyfalusi csendbiztos-házban őrizték, amíg ott a zsidókról mondott vallomását kétszer és háromszor is megismételte a helyszínére utazott Bary vizsgálóbíró, valamint Egressy Nagy László királyi ügyész előtt. Péczely írnok, de Recsky csendbiztos sem vett részt többé a vallatásban amaz első éjszakai kihallgatás után. Olyan súlyosnak látszott a fiú vallomása, hogy a két alárendelt hivatalt viselő férfi nem merte a felelősséget vállalni a fiú vallomásaért. Átengedték a fiút a vizsgálóbírónak és a királyi ügyésznek. Bajlódjanak ők a fiú különös vallomásával.

De nem sokáig, egy napig se vállalták a felelősséget a fiú vallomásaért a bíró és az ügyész sem. Utóvégre ők is csak függő állásban lévő és csupán kiküldetésben lévő, hivatalukból távoli emberek voltak. Felvették jegyzőkönyvbe Scharf Móric vallomását, de Egressy Nagy László királyi ügyésznek, bár a kihallgatásnál mindvégig jelen volt, skrupulusai támadtak.

- Én ugyan királyi ügyész vagyok, de kevésnek érzem magam ehhez a rettentő vádhoz - írta Egressy a nyíregyházi törvényszék elnökéhez. - Gondoskodjék a királyi törvényszék, hogy a fiú olyan módon tehesse le vallomását, hogy az egyszer és mindenkorra kétségtelenül hitelesítve legyen.

- No, erre magam is kíváncsi vagyok, hogyan jön majd Eszlárra a magyar királyi kúria elnöke, hogy a Móric gyereket még egyszer kihallgassa - mond Péczely úr, aki hidegleléssel feküdt a csendbiztosi házban, és a vizsgálóbírótól néhány napi felmentését kérte az ügyektől. (Nagyon megnyomhatta a gyomrát Scharf Móricnak a vallomása, amelyet ő hallott először az éjszaka csendjében.)

A királyi kúria elnöke ugyan nem szállott ki személyesen Eszlárra, de a nyíregyházi törvényszék mégis megtalálta a módját annak, hogy a fiú vallomását minden kétséget kizáró módon hitelesítse. Elrendelte, hogy a tanút megfelelő biztonsági eljárással hozzák be Nyíregyházára, ahol majd a törvényszék elnöke személyesen hallgatja ki.

A csendbiztosi ház vendégei, a vizsgálóbíró, az ügyész, az írnok, a csendbiztos, de még a pandúrok is megkönnyebbülve sóhajtottak. Hál' istennek sikerült a felelősséget egy nagyobb hatalomnak, a törvényszék elnökének a vállára helyezni.

Scharf Móricot most már a vizsgálóbíró kocsijára ültették, és fényes nappal vitték át Eszlárra. Követte az egész társaság, bíró, ügyész, csendbiztos, pandúrság, csak Péczely úr maradt el útközben. Úgy törte a betegség, hogy egy lépést se tudott tenni. Kerülő úton ment vissza két-kerekű talyigán Nyíregyházára, és hazaérve ágyba bújott, és az orráig betakarózott. A világon senkinek se szólt a vallatásról, az éjszakáról, a módról, ahogy a fiút vallomásra sikerült bírni. (Évek múlva azt is letagadta, hogy valaha köze lett volna az egész dologhoz.)

Scharf Móric Eszláron a hatósági emberek jelenlétében megmutatott minden helyet, ahol a gyilkosság történt. Megmutatta azt az ablakot, amelyen át az atyja, a templomszolga Solymosi Esztert beszólította, hogy a gyertyatartókat tegye az asztalról a szekrényre. Megmutatta a templom pitvarát, ahol a gyilkosság történt. A belső rigli, amellyel az ajtót elrekesztették: valóban ott volt a templom kapuján. A földes pádimentumon azonban vérnek nyomát sem találták. Csak egy helyen volt friss vakolás a pitvar falán, mintha onnan a kihullott maltert pótolták volna tapasztással, amelyet aztán egyszínűvé festettek a fal többi részével. Móric megmutatta a kulcslyukat, amelyen át a keresztény lány meggyilkolását végignézte. A kulcslyuk valóban úgy esett, hogy a fiú azt elérhette.

- Máskor is leskelődöttél már a kulcslyukon? - kérdezte a bíró.

- Nem kellett leskelődni, nem titkoltak előttem semmit. Ezt az egy dolgot akarták eltitkolni. Bizonyosan az idegen zsidók rábeszélésére - felelt a fiú, mintha még mindig bosszantaná az eljárást, hogy a más faluból való metszők kedvéért őt, a templomszolga fiát nem eresztették be a templomba.

A királyi ügyész felszólítására a fiú lábával megjelölte azt a helyet a pitvarban, ahol a leányka megállott, mikor a barnaszakállú bolygó zsidó, aki idáig vezette: eleresztette a kezét. A pitvar egyik falánál lapult Buxbaum, a tarcali metsző. A másik fal mellett állott Löbi, a téglási sakter, szokása szerint vallásos áhítatba merülve. A templom belsejéből közelgett Schwarcz Salamon, az eszlári metsző, és valamit kiáltott a körülvevő lányra, aki hátrálni kezdett, de a bolygó zsidó ugyanakkor a háta mögé ugrott, és mielőtt az ajtót elérhette volna, becsapta azt, és a riglit az ajtóra tolta.

- Jézus Mária, Szent József! - kiáltotta Eszter falusi leányok módjára.

- Ki nyúlt először a leányhoz? - kérdezte Bary József, a vizsgálóbíró.

- Az a magas, barna ember, akit sohasem látott senki Eszláron, aki idáig vezette, aki a riglit bezárta, aki a földre vágta a leányt, amikor az először kiáltott - felelt Móric.

- Hát ezt az embert meg kell fogni a föld alól is! - ismételte a királyi ügyész, mint már annyiszor a vizsgálat alatt.

- Hol van az már! Még aznap elment Eszlárról - felelt a fiú, mintha reménykedett volna, hogy ezt a titokzatos embert amúgy se lehet kézrekeríteni.

- Megismernéd, ha látnád?

- Ezer közül is - mondta Scharf Móric nagy magabiztában.

A tarcali és a téglási zsidók megvárták, a fiú előadása szerint, amíg a nagy, magas ember egymagában végez a leánnyal, de a leány kapálózott, rugdalózott, kiáltozott, sehogy se ment a levetköztetése annak az egy embernek. „Nem bírok vele!” - kiáltott fel az idegen. S ekkor léptek a fal mellől előre a vörös Buxbaum és a téglási Löbi, amikor is letérdepeltek a pitvar földjén hánykolódó leány mellé, és segítettek annak levetköztetésében.

Mikor már csak egy szál ing fedte Solymosi Eszter testét, akkor vette elő a hosszú metszőkést Schwarcz Salamon.

A három ember erősen tartotta a földre szorított leányt, amíg az teli tüdőből ordított segítségért. De mindig gyengébb lett a hangja, végül csak kimerülten hörgött, amikor Schwarcz Salamon egyetlen metszéssel elvágta a leány torkát.

- Mint a libáét? - kérdezte Bary bíró.

- Mint a libáét - felelte Scharf Móric.

A fiú ezután megmutatta a cseréptál helyét, amely a földre volt készítve a leány fejének közelében. Ebbe a cseréptálba eresztette a leány torkából vastagon ömlő vért Schwarcz Salamon. A tál gyorsan megtelt vérral, tehát egy nagyobb fazekat hoztak elő a háttérben állók, amely fazékba beöntötték a habos, piros vért. Aztán újra a sebhez tartották a tálat, de abból már csak gyengén csörgedezett a vér.

- Hányszor telt meg a tál vérral?

- Kétszer. Vagy háromszor - felelte bizonytalanul a fiú. - Nagyon félttem, ezért nem emlékszem pontosan.

Scharf Móric megmutatta azokat a helyeket a templom belsejében, ahol Lusztig Sámuel, Unger Ábrahám, Braun Ábris és Weiszstein Lázár eszlári emberek álltak, és mozdulatlanul végignézték a gyilkosságot, anélkül hogy egyetlen szavuk lett volna ellene. (A vizsgálóbíró közben írta az elfogatási parancsokat az említett zsidók ellen.)

- Az apád nem volt a templomban? - kérdezte a bíró írás közben.

- Nem volt itt. Az apámat se eresztették be ezek az idegenek, akik Schwarcz Salamonnak segédkeztek - felelte a fiú, és új erőre kapva bizonyítgatta, hogy a Tiszaökről ideköltözött új metszőnek voltak hívei a tarcali és téglási gyilkosok, akik itt tartózkodásuk alatt birtokukba vették a templomot, és lám, még a régi templomszolgának se adtak helyet ilyen fontos szertartásnál.

- Általában az új metsző rendelkezett, mert meg akarta mutatni, hogy megérdemelte a választást.

- Mi történt tovább Solymosi Eszterrel? - szólt közbe az ügyész.

A fiú szemhunyorítás nélkül felelte, hogy a leány körül guggoló emberek megvárták, amíg utolsó csepp vére is kifolyt Eszternek. Mikor már a seb nem vérzett, és a leány halotti mozdulatlanságban feküdt a pitvar közepén, a tettesek ráparancsoltak a barna, magas, idegen emberre, hogy öltöztesse fel ismét a hullát. Ámde alig nyúlt ez a holttesthez, az megint vérezni kezdett. Valamit kiáltott az idegen, mire Schwarcz Salamon visszatért a holttesthez, s a zsebkendőjével bekötözte a torkát. „Most már aztán siess, mert mindjárt dél van” - mondta Schwarcz Salamon, jól meghúzván a vérzés felett a kötést. Mire az idegen valóban gyorsan öltöztetni kezdte Solymosi Esztert ruhájába, míg a többi a vérrel telt fazékkal visszahúzódott a templom belsejébe. Hogy mit csináltak ott tovább, azt Scharf Móric nem tudja, nem látta, mert ijedtében nem tudott a kulcslyuknál maradni, rosszullet fogta el, és közeli házukba kellett sietve mennie. Mostohaanyja, később apja is megtiltotta, hogy bárkinek szóljon arról, amit látott, mert nagy bajba keverednének a zsidók, talán még Eszlárról is el kellene költözködniök.

... A vizsgálóbíró és a királyi ügyész most már nyomban határoztak arról, hogy a fiút Nyíregyházára kell vinni, mert aki ilyen nagy titokról folyamatosan, szinte természetes módon beszél: nem maradhat tovább se Eszláron, se Recsky csendbiztosnál. Különb őrizetre, különbságra van annak szüksége, mint nekik, a kiküldetésben lévő vizsgálóbíró és ügyész. Másrészt Bary József ekkor még fiatal ember volt, vizsgálóbírói gyakorlata jóformán semmi, de még öreg, kipróbált bíró is megrendült volna Scharf Móric vallomására. Ugyancsak fiatal ember volt a királyi ügyész, aki helyett idáig tulajdonképpen mindent főnöke, Both Menyhért ügyész végzett. Bothnak kell hallani a fiú vallomását, az ő gyakorlata, tapasztalata majd megmondja, hogy mi a teendő a rendkívüli esetben. Vizsgálóbíró és ügyész egyaránt szabadulni akart a súlyos tehertől, amellyel a fiú vallomásával őket illette. Vállalja más a felelősséget Scharf Móricért. Az ördög vitte volna el ezt a fiút, hogy ilyen pontosan emlékszik mindenre, mindenkire! Jóformán semmi dolgot se ad vallomása után a vizsgálóbírónak, a hatóságnak.

Csak éppen azt az ismeretlen embert kell előkeríteni, akinek amúgy se volt egyéb része a gyilkosságban, mint annyi, hogy a leányt levetkőztette és felöltöztette. Ez szökött meg nyomtalanul. De a többi terhelt, az eszlári metsző, Singer, Lusztig, Braun és Weiszstein kéznél van, csak a csendbiztost kell értük küldeni a pandúrjaival. Óvatosságból persze nyomban el kell fogatni a fiú apját is, hogy az a vallomás megtétele után ne érintkezessen a fiával. A tarcali és téglási metszőket pedig az odavaló hatóságoknak lesz gondjuk előállítani. Rend van Magyarországon, a távíró pontosan működik, a vizsgálóbíró parancsa szent, a vádlottakat nyomban összefogdossák, amint a távirat megérkezik Tárcáira és Téglásra.

Bary bíró és Egressy Nagy ügyész elhatározták, hogy a fiút a megbízható Péczelyvel küldik Nyíregyházára, hogy prezentálja a bárányszelíd tanút a törvényszék elnökének, csináljon vele tovább azt, amit akar.

De hol volt már akkor Péczely? Se Eszláron, se Nagyfaluban nem találták nyomát. Betegsége ürügye révén már régen, már javában útban volt Nyíregyházára. „Betegsége” átragadt a vizsgálóbíróra és az ügyészre is.

- Még mindnyájunkat megbetegít ez a konok fiú! - vélekedett a vizsgálóbíró, amikor Scharf Móric a jó felelet után elégedetten állt az eszlári zsidótemplom pítvarában.

A bíró és az ügyész is elhatározták, hogy felfüggesztik a nyomozást, és visszatérnek Nyíregyházára.

*

... Mikor a huszárság Kralovánszky főhadnagy vezetése alatt Eszlárra érkezett, nem volt ott már nyoma se bírónak, se ügyésznek. Scharf Móricostól együtt bevonult az egész társaság Nyíregyházára. A másnap megérkezett Ónody Géza és Szentmárai Gyurka hozta hírért, hogy Korniss Ferenc elnök május 23-án, mikor már az egész eszlári társaság Nyíregyházán volt: törvényszéki ülést hívott össze. Az öreg Gruden Ernő és Russu Gusztáv bíró az elnökkel együtt a törvényszék nagy üléstermében hallgatta meg a fiú vallomását. Scharf Móric szó szerint ugyanúgy vallott, mint odáig. Nem tett semmit, nem vett el semmit vallomásából. Both Menyhért, a királyi ügyész különböző kérdéseket tett fel a fiúnak, de az mindenre megfelelt.

- Vagy ez a fiú gazember, vagy mi, akik hallgatjuk - mond a királyi ügyész -, de valami itt nincs rendben.

Both Menyhért egyébként is idegbeteg, életunt, keserűkedvű, májbajos férfiú volt, aki néha kiszámíthatatlan dolgokat mondott és cselekedett. A három bíró azonban tiszteletben tartván a törvény rendelkezését, Wouermans törvényszéki jegyzővel írást készíttetett a fiú vallomásáról. A törvényszék elnöke aláírta a jegyzőkönyvet, ráütötte a nyíregyházi királyi törvényszék pecsétjét, és a paksamétát még aznapi postával expedálta Budapestre, a magyar királyi igazságügyminiszternek.

Ő is kevésnek találta magát a felelősség viselésére. Hadd fájjon a miniszter feje is Scharf Móric világos, szabatos, kétségtelen vallomása miatt.

Korniss Ferenc, a törvényszék elnöke a következő jegyzőkönyvet adta postára:

„Jegyzőkönyv, felvétel a nyíregyházi kir. törvényszék büntetőosztályának 1882. évi május hó 23. napján letartóztatva levő Scharf Móric vallomása hitelesítése tárgyában a vizsgálóbíró szóbeli jelentése folytán. Jelen voltak: Az ügyészség részéről: Both Menyhért kir. ügyész. A bíróság részéről: Korniss Ferenc elnök, Russu Gusztáv, Gruden Ernő bírák, Wouermans Ferenc t. jegyző. - Vizsgálóbírói határozat által letartóztatott Scharf Móric elővezetettén, miután elnök által a hamis vallomás káros következményeire figyelmeztetve lett, a tiszta igazság lelkiismeretes előadására felhívott. Kihallgatása következőleg ejtetett meg. Az 1882. május 22. 1/2 2 órakor Nagyfaluban Recsky András csendbiztos lakásait, majd folytatólag ugyanazon napon Tisza-eszláron a község házában a nyíregyházi kir. törvényszék vizsgálóbírója által felvett jegyzőkönyv tartalma iránt felkérdeztetvén, az ott bementeket egész terjedelmében fenntartja és megerősíti s pontról pontra részletesen újra elbeszéli, vallomására esküt tenni bármikor késznek nyilatkozván. Felkérdezésre előadja, hogy ezen vallomását saját jószántából, minden fizikai vagy morális kényszer nélkül tette, és hogy az 1882. május 20-án Eszláron a vizsgálóbíró előtt történt kihallgatásakor a dolgot nem így adta elő, illetve mindent tagadott, az csakis ama félelmének volt tulajdonítható, miszerint a történetek bevallása által atyja haragját magára vonva, ez házatól elűzni fogja.

A hitelesítési eljárás ekként történt befejeztével kir. ügyész Scharf Móric miként való tekintése iránt, kit tanú s nem vádlott gyanánt lát alkalmasnak: határozatot hozni indítványozza s egyszersmind beleegyezék, hogy Scharf Móric vallomása netaláni visszavonása vagy módosításának megakadályozása céljából továbbra is felügyelet alá helyezzessék. A bíróság erre hozott határozatában kir. ügyész indítványától, tanú vagy vádlottként tekintessék-e Scharf Móric, mint időelőttitől eltekint, ennek meghitelését ezúttal mellőzi s a vizsgálati iratokat azon meghagyással rendeli a vizsgálóbírónak rövid úton visszaküldetni, hogy a további letartóztatás kérdésében a fejleményekhez képest sürgősen határozatot hozva, a vizsgálatot mielőbb befejezni igyekezzenek.

Kelt mint fent. Korniss Ferenc, s. k. elnök. Wouvermans Ferenc s. k. t. jegyző.”

A törvényszék jegyzőkönyvében felemlített urak közül néhány nap múlva valaki olyasmit tett, ami a bíróságok szokásaiban ritkán fordul elő. Both Menyhért királyi ügyész úr, aki a törvényszék ülésén gyanakodva, összevont szemöldökkel hallgatta a fiú vallomását, és arra különös, ügyésztől szokatlan megjegyzéseket tett: három nap múlva úgy érezte, hogy sem a királyi ügyészi pálya, de még maga az élet sem az ő betegesen érzékeny és fájdalmas életmódjának megfelelőképpen alakul. Már régebben is észrevették rajta azt a bizonyos életunalmat, amelyet az angolok „találtak ki” a múlt században, a „szplínt”, amely ellen nem volt az orvosi tudománynak semmi gyógyszere. A „bolond angol” is addig utazott, amíg kapta magát, és Olaszország megtekintése után: fejest ugrott a Vezúv kráterébe. A fentebb említett ügyész úr is addig foglalkozott a bűnös emberekkel, amíg végleg elment a kedve tőlük, még az éppen jelentkező eszlári zsidóktól is, akikből most már naponként kergettek a pandúrok lova előtt néhányat a nyírségi országutakon. Megkerült a veres Buxbaum, előteremtették Lőbit (Braun Lipótot), a téglási metszőt is, mert a vizsgálóbíró kezei messzire nyúltak. Még csak éppen annak az ismeretlen, nagy, magas, barnaszakállú embernek a megtalálása volt hátra, akinek egyelőre neve sem volt, de Bary József ígérte, hogy nincsen olyan egérlyuk, amelybe előle elbújhatna. Ezt a vizsgálóbírói remeklést már nem várta meg Both Menyhért ügyész úr. Kapta magát, és fejbe lőtte magát, amikor legjobban haladtak volna a dolgok.

- Gyógyíthatatlan életunalom - mondták a törvényszéken, amikor az ügyész öngyilkosságának híre jött.

No de Both Menyhért egyedül maradt a maga „szplínjével”. Nem unatkoztak bezzeg mások, akik az eszlári rejtély dolgának felderítésében az igazságszolgáltatás kezét jelentették.

Both Menyhért helyét a törvényszéken Lázár Kálmán ügyész úr foglalta el, aki olyan életvidám ember volt, hogy szürke nyári kabátján mindig rózsabimbót viselt, mint általában az úriemberek Szabolcsban, mert ebben az időben az volt a divat, hogy virágot tűzött a gomblyukába minden megyei és törvényszéki tisztviselő, akinek a rossz-szagú zsidókkal volt dolga. A hivatalszobák áporodott levegőjét a kabát rózsája enyhítette.

IV. Móricnak jobb dolga van, mint az anyja ölében

„Soha olyan jó dolga nem volt Nyíregyházán zsidógyereknek, mint Scharf Móricnak, az eszlári templomszolga fiának volt” - mondják az egykorú feljegyzések. Különösen azután, miután az öreg Scharf Józseffel együtt a mostohaanyját, született Müller Lénit is lakat alá tették, és így senki se szólhatott bele a fiú viselt dolgaiba.

Nézzük, miként áll Scharf Móric dolga Nyíregyházán 1882 májusától kezdve, amikor a törvényszék kétkerekű talyigáján megérkezett a nagy, poros, akácfás városba, amely csak az imént lett megyei székhely, de lakosainak száma még nem múlta felül a húszezret.

*

Krasznay Gábor, az előbbi köz- és váltóügyvéd volt a város polgármestere, és az Angyalzug nevű utcácskából, egy zöldkapus, földszintes házból dirigálta a város lakosságát, mert a hivatalába nem szeretett bejárni. Ugyanabban a két szoboralakos, az igazság mérlegét és Justitia kardját tartó szobrok alatt levő egyemeletes házban volt a polgármester hivatala, ahol a törvényszék és a vármegye is felütötte a székhelyét. A földszinti szobákat a különböző járásbírói hivatalok, a megyei irodák foglalták el, az emeleti közgyűlési teremben mindenféle gyűléseket tartottak, az eszlári vérvád tárgyalását is itt tartották, csak városházi üléseket alig. Vendég volt a városi kormányzat a maga házában. A polgármester inkább angyalzugi házából bocsátotta ki a plakátokat, amelyekben az eszlári zsidók megérkezése miatt nyugtalankodó lakosságot csendre, rendre, nyugalomra intette. Nem kell mindjárt a polgármesterhez szaladni, ha egy-egy cselédleányka elbeszélget a debreceni utcai kútnál, vagy a Sas-kocsmá mellett lévő kútnál, ahol az ivóvizet merték, és a lányok, asszonyok ellocsogták az időt. Nem minden szolgálólányt ölnek meg a zsidók, akik különben is a városházával szemközt lévő, mind a négy oldalán szabad, földszintes börtönépületben vannak. A börtönablakok a piactérre nyílnak, de félig deszkával vannak befödve, hogy oda bévülről legfeljebb a házereszt vagy az égboltozatot látni. Hetivásárkor kihallatszik a zsidók jajgató imádkozása, de hát ugyanúgy imádkoznak a szabadlábon lévő zsidók is a Szentmihályi utcai zsinagógában.

Krasznay Gábor kitűnő polgármester volt, de hipochonder, mint abban az időben ezt a szót értelmezték.

Az eszlári zsidóság bevonulása után különböző dolgoktól féltette Nyíregyházát: a zendüléstől és a nyilvános kutak megmérgezésétől.

Igaz, hogy a csizmadiaszínben, amely nem messzire esett a nagy börtöntől, ahová a szakállas rabokat zárták, mindenféle gyűléseket tartottak, amely gyűlések megtartásához nem kellett annyi mindenféle engedély, mint napjainkban. Szerdán és szombaton, a hetivásárok napjain, a vásár végeztével a csizmadiák felpakolták a megmaradott csizmákat párosával azokra a hosszú rudakra, amelyeknek egyik végét egy csizmadiainas, a másikat egy legény vette a vállára, és hazaexpediálván a portékát: az üresen maradt színben nekiálltak a gyűlésnek, a szónoklatnak, a helyzet megbeszélésének. Másfajta iparosok is ellátogattak a piactéri színbe, de bármily tömegben jöttek: annak csizmaszaga megmaradt. A csizmadiák döntötték el hosszú éveken át, ki legyen a város követe, polgármestere. Volt ugyan már úri kaszinó is a városban, éppen a Greiding, Tester és Hosig cukrászdája feletti emeleten, a takarékpénztár épületében, de a közéleti kérdésekben mindig a csizmadiaszín döntött.

Az eszlári zsidók nyíregyházi fogsága idején bizony meglehetősen hangos gyűléseket tartottak a csizmadiaszínben. A már említett Puczér (Mikecz) József ipartársulati jegyző, akármilyen kistermetű ember volt: hanggal jobban győzte mindenkinél. Még Tomasóczkit, az elnököt is lehurrogta. Amely gyűlésen Mikecz József tette le a garast: arról a gyűlésről vérbeborult szemmel, ökölbe szorított kézzel mentek haza a csizmadiák. Páratlan népszónok volt, fanatizálni tudta a hallgatóit. Nem lehetett tudni, hogy mely napon jut eszébe annak indítványozása, hogy a zsidókat ki kell irtani a világból.

Mit tehetett ez ellen a polgármester?

A közbiztonság érdekében vasláncokkal záratta körül a börtönépületet. Karnyi vastag láncokkal záratta körül a városházát, ahol a bíróság székel, és a városi hajdúk számát megszaportotta. Az az idő volt még, hogy a hajdú nem nagyon különbözött a pandúrtól. Hosszú kardja, karabélyá volt mindkettőnek. Többnyire katonaviseltségi kvalifikáció kellett az állás elnyeréséhez. Messze volt még az az idő, amikor a városi hajdúkat altiszteknek nevezik, és kard helyett kikézbésítendő aktákat hordanak a kezükben.

Krasznay Gábor őriztette kívülről a zsidókat, a belső börtönőrökön kívül, hogy egy esetleges zendülés alkalmából kár ne essék a ritka foglyokban.

A kutak megmérgezésétől pedig egy véletlen folytán félt a polgármester. Az orvosi tudomány akkori állása szerint a kutak vize volt okozója a tifusznak és kolerának. A Nyírben mindig rossz volt az ivóvíz, artézi kútnak híre se, egy-egy „jókútra” messzeföldről eljártak. „Jókút” volt Nyíregyházán a Morgó-temető mellett, a vasúti állomáson, a Debreceni utcában, a későbbi Hatzel téren. A magánházak udvarain levő kutak vizét legfeljebb állatok itatására használták. Ennek a négy-öt „jókútnak” a vizét féltette a polgármester, mert éppen abban az időben történt, hogy a pesti kútúrók kerülgették a várost, és a város költségére mindenáron fúrni akarták a földet, hogy majd forrást keresnek. Az ilyen kútúrónak természetszerűleg az a legelső dolga, hogy a meglévő „jókutak” vizét használhatatlanná tegye, mert így van kelendő-sége a mesterségének. A városnak pedig sokkal kevesebb pénze volt, mint hogy kockázatos kútúrásra költskezzenek. Azt azonban könnyű volt elrendelni, hogy a víz romlása ellen úgy kell védekezni, hogy ivás előtt felforralják a vizet, mint akárcsak kolerajárással idején.

A megye büszkesége, a már akkor is országos hírnevű orvosdoktor: Jósa András, a megyei főorvos, Nagykállóban lakott, csak akkor jött Nyíregyházára gyors talyigáján, télen is kis-kabátban, ha sürgősen beteghez hívták, ahol már csak a csoda (vagy Jósa András) segített.

A főorvos soha egyetlen pohár vizet nem ivott. Se forralt, se forralatlan állapotban. A vízből a parádi vizet nevezte ihatónak, különösen akkor, ha nyíri vinkóval keverik.

A főorvos példáját sokan követték a vármegyében. Sehol annyi úgynevezett savanyúvizet, bikszádít, eperjesít, szolyvaít nem fogyasztottak, mint Szabolcsban. Akinek azonban nem tellett a messzi vidékről való savanyúvízre, annak meg kellett elégedni az itt helyben termett nyíri vinkóval. Mindig termelt annyi nyíri vinkó, hogy a rossz ivóvizet pótolja. Némely esztendőben elegendő edény (hordó) se akadt az Orosi út mentén elterülő szőlők termésének felfogására, ilyenkor gödrökbe, kutakba eresztették a mustot.

Az ördög törődött volna azzal, hogy víz is van a világon.

De nem így az eszlári vizsgálat idején, amikor a világ minden részéből, főleg a közeli észak-keleti tájakról látogattak az emberek Nyíregyházára, hogy könnyítsenek a bezárt hitsorsosaik állapotán. Néha, különösen emlékezetes zsidó ünnepnapok közeledtével feketéllett a börtön tájéka a kaftános lengyel-zsidóktól, akik naphosszat azon mesterkedtek, hogy életjelt adjanak magukról a bebörtönözötteknek. (Ezért kellett láncokkal elkeríteni a börtönépületet.) Ezek a látogatók nagyon jól tudták, hogy még a helybeli zsidók se látják szívesen nyíregyházi szereplésüket - mert óvakodtak a lengyel-zsidókkal közösséget vállalni -, a keresztény lakosságtól pedig még csak annyi barátságra se számíthatnak, hogy egy pohár vizet kapjanak - de mégis eljöttek a fanatikusok.

Ezeztől a hajtincses, elkomorult emberektől féltették a nyíregyháziak nyitott kútjaikat a Morgó-temetőnél és a város elhagyatottabb részeiben.

Ugyanakkor gyújtogatással is gyanúsították ezeket.

Az akkori Nyíregyháza házai többnyire náddal voltak fedve. A cserepes, bádogos ház még ritkaság volt. A faszindely is jelentékenyen drágább volt, mint a nád, amely bőségesen termelt a vadvízes Nyírségben.

Az eszlári történet előtt is voltak tüzek, amelyek a gyúlékony, nádas házakat elhamvasztották. A mindenkori iparos ifjúság és a városban állomásozó huszárok segítettek a tűzoltásnál a kéményseprőknek. De komoly jelentőséget tulajdonítottak a tüzeknek akkor, amikor a változó idegenek lepték el a várost. Mikor a város közepén álló luteránus toronyban megkondult a harang, és a toronyablakok egyikéből kidugott vörös zászló mutatta a tűz irányát: a nyír-

egyháziak, feledvén minden régi tüzet, szentül hitték, hogy a furcsa vendégek gyújtogatnak, bosszúból bebörtönözött társaikért.

Ennek a gyanúsításnak azonban áldásos következménye lett, mert megalakult az önkéntes tűzoltóság, Sztárek Ferenc ügyvéd úr parancsnoksága alatt, amely önkéntes tűzoltóság a javakorabeli férfilakosságot egyesítvén kebelében, sok veszedelemtől mentette meg a várost még azután is, hogy a nagy zsidóper hullámai elcsendesedtek, sőt a különböző országos és külföldi tűzoltó-versenyekből a nyíregyházi tűzoltók mindig sok dicsőséget hoztak haza.

... Így állt a dolog, amikor Scharf Móric elfoglalta helyét Nyíregyházán, mégpedig a megyei várnagy, Henter Antal úr felügyelete alatt, annak lakásán, ahol több mint egy esztendeig részesült abban a nevelésben és bánásmódban, amelyben a várnagy édesgyermekai, emlékezet szerint egy fiú- és két leánygyermek.

*

Henter Antal, vagy mint általában nevezték: „Tóni bátyánk”, úriember volt.

Barnapiros arcú, feketére pödrött bajszerű, testes ember volt, akin megfeszült a lovaglónadrág, amikor délutánonként lóra ült, és megsétáltatta az agarait a nyíregyházi határban. Az agarászat volt a szenvedélye, egyébbel tán nem is törődött valami komolyabban az életben. Ha agarairól beszélhetett a megfelelő társaságban („déli sörnél” a Rózsakertnél), eszébe se jutott neki az a másik körülmény, amely miatt országos nevezetességet tulajdonítottak személyének. Nála lakott Scharf Móric, aki vallomásával olyan kritikus helyzetbe hozta a magyarországi zsidóságot.

Henter Antal vállalta a fiú nevelését, már csak abból a szempontból is, hátha sikerülne „lelkét megmenteni” a rokonaitól, akik Móricra úton-útfélen lesekedtek, és átkokat suttoztak a fülébe, ha megtehették.

A várnagy nem volt valami nevezetesebb antiszemita, csak éppen azért haragudott a zsidókra, mint a legtöbb nyíregyházi úriember, hogy miattuk megzavarodott a város nyugalma.

- Egye fene a bolondokat, miért csinálják ezt a számárságot? És éppen itt, Szabolcs vármegyében, ahol soha senki se bántotta őket - dörmögtek a nyíregyháziak, és dörmögött Henter Antal, mert a Nyírben valóban olyan jó dolguk volt a zsidóknak, hogy az érdemesebbeket közülük már megyebizottsági tagsággal is megtisztelték. Azonkívül mindig akadt köztük egy-két gazdálkodó, akit az urak annyira „bevettek” maguk közé, hogy a mulatságaikba, barátkozásaikba befogadták. Persze változott az eszlári „bolond eset” után a helyzet. Kinek lett volna kedve és bátorsága leülni az asztalhoz olyannal, akinek „vallásában olyan rejtelmes titkok vannak, amelyekről éppen a Scharf fiú vallomása rántotta le a leplet”?

A karakánabb szabolcsi zsidók eleinte persze védekeztek a vérvád ellen.

- Az meglehet, hogy megölték Solymosi Esztert, az is meglehet, hogy zsidó volt a gyilkosa, de a vallásunknak ehhez semmi köze, mert akkor én is éppen olyan bűnös vagyok a gyilkolásban, mint az eszlári zsidók. „Zárjanak melléjük!” - kiáltotta egy városházi gyűlésen Baruch Mór, aki törvényszéki orvos volt, és különben is kifogástalan úriembernek ismerték. (Agglegény létére takaros gazdasszonyokat tartott, mégpedig nem is zsidókat, és egynek se vágta el a torkát.)

Bleyerék, Klárék, Blauék, Burgerék és a többi, régebben megtelepedett zsidócsaládok, akik többnyire mezőgazdasággal foglalkoztak, ugyancsak védekeztek a maguk módja szerint.

- Az lehet, hogy az eszlári zsidók csináltak valami bolondot, de ehhez nekünk, zsidóknak semmi közünk. Ha már be kell csukni valakit, csukják be a „veres Burgert”, azt a ragyás embert, aki csak azzal tölti az idejét, hogy a kávéházban verekszik az új kasszírnök miatt, és

most is ott támogatja a kasszát a Betyár-kávéházban, hogy senki közel ne mehessen a Micikéhez.

Persze ezt az ajánlatot nem fogadták el. Nem kellett senkinek a „veres Burger”, akiről mindenki tudta, hogy valami gyanús szoknyafodor miatt előbb-utóbb úgyis agyonverik.

A „veres Burger”, aki Henter Antalnak is ismerőse volt a jövő-menő „hölgyek”, kasszatündérek, színésznők, nevelőnők révén, akik darabidőre megzavarták a régi nyíregyházi gavallérokat, a „veres Burger” valóban nem volt gyanúsítható azzal, hogy valami nagyon „tartja” a vallását, „hosszúnapkor” is dominózott a kávéházban Halasi ügyvéd úrral, a „Micike” kegyéért versengve.

- Mindenki van egy zsidója, akinek megkegyelmezne, ha a zsidók kiirtására kerülne a sor. Ugyanezért nem is lehet soha a zsidóüggyel dűlőre jutni - mondta Henter Antal, aki titokban a „veres Burgernek” kegyelmezett volna meg, mert kár volna az ilyen emberért.

Henter Antal, miután maga nem ért rá, tanítót tartott Scharf Móric mellett. Orsovszky Gyula, a helybeli katolikus tanító, egy pirosképű fiatalember járt a gyerekekhez, nem Szabó Endre, aki ugyan a legjobb tanítónak volt elismerve Nyíregyházán, de szigorúsága miatt féltek tőle a gyerekek. Orsovszky úgy bánt a zsidófiúval, mint a „hímes tojással”, mert Henter Antal arra utasította, hogy nádpálcát még csak látásból se ismertessen meg a fiúval.

- Az egész világ zsidósága ott lesz ennek a fiúnak a vizsgáján, mikor majd a törvényszék előtt vizsgát tesz, úgy vigyázzon, tanító úr! - emlegette Henter Antal nagy dicsekvéssel a fiú jövődjét. Amint a fiú előmenetelt mutatott a tanulásban: a várnagy büszke kezdett lenni Scharf Móricra, mint akár agaraira.

Néha magával vitte a fiút sétálni is. A megtermett, kifent, sarkantyús várnagy mellett trappolt a zsidófiú a nyíregyházi akácfás utcákon. Varratott a fiúnak ruhát, de a huncutkáit nem engedte levágtatni, mert Móricnak csak úgy volt „értelme”, ha megmarad eredeti eszlári külsejében.

A várnagy benézegetett a fiúval ismerőseihez, bár Henter Antalt magát felfuvalkodott természete miatt nem nagyon szerették, de Móric miatt sok mindent megbocsátottak neki Nyíregyházán, miután a fiú sohase panaszkodott őrizetére.

- No lám, nem ütötte még eddig agyon a fiút, mint mondták - beszéltek a nyíregyháziak, amikor a várnagyot gombos nádpálcájával, kifényesített csizmáiban a vasúti úton látták, ahová nyári időben levegőzni hordta növendékét. A vasúti állomással szemközt volt egy vendéglő, ahol vasárnap délután muzsika szólt, és a várnagy itt ivott meg néhány pohár sört, amíg a fiú sóspercet majsolt a háta mögött.

A nyíregyházi iparosság, amely a vasúti állomás melletti kuglizót látogatta, nagyokat köszönt Henter Antalnak, az eszlári fiú ilyenformán részt vett a pártfogóját körülvevő tiszteletben.

- Növekedik a fiú - mondta a peckes járású Mikecz József, és a fokosa nyelét elébe tette Henter Antalnak, mint mindazoknak, akik nem akartak vele szóba állni. - Vajon mit eszik? Tán sült tököt?

- Nem a kutyák gondja - felelt foghegyről Henter Tóni.

- Csak arra kell ügyelni, hogy ne vigye majd olyan magasra, mint az apja viszi - évődött tovább Mikecz Józsi a képzeletbeli akasztófát jelezvén a két kezével. Az egyik kezét, a fokososat kinyújtotta, míg a másikat torkára szorította, ami minden nyelven akasztást jelent.

- Majd csak megleszünk valahogy a szerkesztő úr segítségével is - szólt terjedelmes vállait kifeszítve a várnagy. Mert általában nem szerette, ha a fiú „neveltetésébe” avatkoztak.

De Henter őrizte a fiút azoktól a városban feltűnedező idegenektől is, akik messzeföldről jövet „mindent” akartak látni Nyíregyházán. Miután a fogva levő zsidókhoz nem eresztettek be senkit, a kaftános látogatók naphosszat a katolikus iskola udvarán időztek, hogy onnan láthassák a szomszédos városházán őrzett Scharf Móricot. Különböző leveleket dobáltak a városháza udvarára, amelyeket, mint „mérgezeteket”, a vizsgálóbíróhoz juttatott a várnagy. Általában az a hír járta, hogy „a zsidók összeesküdtek arra nézve, hogy a fiút a törvényszéki tárgyalás előtt elteszik láb alól”. Néhány pandúrlegény, városházi hajdú, kisebb közember el is dicsekedett vele, hogy a városban megszólították idegenek, és a fiú állapota felől tudakozódtak. (Ami nem is volna csodálatos, ha meggondoljuk, hogy milyen nagy hírre vergődött Scharf Móric különös vallomása után.) Henter hivatali hatalmánál fogva a legkisebb gyanúra elcsapatta a fiúra vigyázó pandúrokat. Soha annyi hajdút nem kergettek el a városházáról, mint abban az időben, amikor a fiúra kellett ügyelni.

De megjárta a városkába esztendőnként megérkező táncmester, a debreceni Alföldi Károly, aki vasalt, kipomádézott figurájával vizitet szokott tenni a nyíregyházi úriházaknál, növendékek után érdeklődve, mielőtt táncanfolyamát Szénffy Gusztáv, a híres zeneszerző és nyíregyházi tanító iskolájában megnyitná. Valamely jókedvű ember azt ajánlotta Alföldi úrnak, hogy keresse fel a várnagyot, akinél van egy kosztos fiú, akit mindenáron táncolni akar taníttatni Henter Tóni. A debreceni táncmester megköszönte az ajánlatot, és szokott Ferenc József-kabátját felöltve, egy téli délután „tiszteletét tette” a várnagnál, hogy ama kosztos fiú iránt érdeklődjék, aki mindenáron táncolni akar tanulni. Henter Antal első felháborodásában nyomban vásra akarta veretni az ajánlkozó táncmestert, később megelégedett azzal, hogy rettentő fenyegetések között kiutasította házából. De Henter Antalt élete végéig ugratták a jóbarátok, hogy majd táncmestert küldenek hozzá, aki a legújabb táncokra és udvarlásokra megtaníttja.

Scharf Móricot Henter várnagy sétáiban gyakran elvezette a zöldkerítéses kert mellett, amelynek közepén az evangélikus líceum állott, ahol a hatosztályos gimnázium sárga salétromos falai világítottak ki a fák közül. Fiúk labdáztak az udvaron, és feketekabátos professzorok ültek az ablakoknál földgömb és fizikai műszerek között.

Mezőssy Béla, a későbbi földművelésügyi miniszter volt akkor a líceum büszkesége, a legjobb tanuló, akivel csak egy Gutmann (Guti Soma) nevű zsidófiú versenyzett a vizsgajutalomért.

Scharf Móric, a zsidófiú tanulnivágyásával leskelődött be a gimnázium zöld rácsán, és mindenáron azt a bizonyos Gutmannt akarta látni.

- Te is lehetsz még itt diák valaha! - mondta Henter Antal, amikor a diákok a kerítéshez tolongtak, és a maguk módja szerint megbámulták az eszlári fiút.

Martinyi József, a gimnázium igazgatója végre felkérte Henter várnagyot, hogy ne sétáljon az iskola körül a fiúval, mert a nyugalmat zavarja.

- Csak nem vihetem a börtön mellé sétálni! - kiáltott fel bosszúsan a várnagy.

Abban a börtönben ültek az eszlári zsidók, köztük Scharf Móric édesapja is, a templomszolga, akinek ugyancsak vasat tettek a lábára, ha nyugtalankodott a hosszadalmas vizsgálat miatt. Amíg a fiúnak olyan jó dolga volt odakünn, a börtön falain túl, amilyen jó dolga az édesanyja ölében sem volt soha.

V. Az ötezer forintos hulla megjelenik

A tokaji fahíd már javában állott a Felső-Tiszán, de ezen a vidéken utazók szívesebben jártak át a folyó egyik partjáról a másikra csónakkal, dereglyével vagy komppal. A hídon mindig találkozhatott az utazó valakivel, talán olyannal is, akivel nem akart, csendbiztossal vagy szolgabíróval, míg a csónak, a révészháztól elindulva, nyomtalanul jött-ment a Tiszán, sohase kérdeztek senkit, hogy mi dolga van a túlsó parton, ha nappal vagy éjjel bezörgetett a révbe. Magános folyóparti csárdákban, senkinek útjában nem eső halászkunyhóban be lehetett várni az átkelésnek alkalmas idejét.

A víziemberek természetüknél fogva hallgatag, zárkózott emberek. Másnap se emlékeztek már arra az utazóra, akit átvittek a Tiszán. Különben is ezen a vidéken, a Felső-Tisza folyásánál szótlanabb, mogorvább a lakosság, mint távolabb a folyótól. Nemrégén múlt el a betyárvilág, amely miatt sokaknak mindenféle zaklatásban volt részük. Elkötött lovak, elemelt portékák mentek át a Tisza egyik partjáról a másikra. Azonkívül elég gondot ad a szabályozatlan folyó, amely itt még javában éli féktelen ifjúságát. Nincs benne semmi bölcsesség; rakoncátlan, mint egy csikó, vagy mint éppen Tisza Kálmán, aki azidőtájt Magyarországot kormányozta.

A Felső-Tiszánál fekszik Eszlár. Kis Szabolcs megyei község, amilyen számtalan van a Tisza környékén. A folyam háromszor is megárad esztendőnként, hogy elszakítson egy-egy darabkát a faluból, egy házikót vagy egy udvart, egy gyereket vagy egy jószágot, egy virágos parti bokrot vagy egy szomorú leánykát. Eszlár sem kivétel, mindenütt így tesz a Tisza, ahol közel eresztik a faluhoz. Eddig büntetlenül lopdosta Eszlár szegénységéből azt, ami Eszlárnak éppen a vagyonában volt: néha egy darabka partmenti földet, máskor egy lelket, aki a földi bajokat megunta, és a Tisza mélyében rejtőző tündérek közé kíváncszott. A földet is, a lelket is elvitte a Tisza messze földre, más határba, más világba.

*

Lám, Solymosi Eszterről is egyszerre Tiszadadáról hallunk hírt, pedig Tiszadada nem Eszlár, lejjebb fekszik az eszlári partnál, ahol a hagyomány szerint nyoma veszett a tizennégy esztendő leánykának, aki miatt görbeszemmel nézték még távolabbi országrészekben is a zsidókat. Nem volt addig békessége itt senkinek se, amíg a tisaeszlári rejtélyre valamiképpen világosság nem derül. Tudták ezt a zsidók, azért nem is sokáig gondolkodtak. Az országos központi zsidóiroda útján közhírré tették, hogy ötezer forintot fizetnek annak, aki Solymosi Esztert élve vagy halva megtalálja. Hát ezért az ötezer forintért érdemes megmozdulni a Tisza menti lakosságnak, habár többnyire álmodozó emberek ülnek a parti füzesek alatt.

Kidobolták Eszláron, Dadán, Lökön s végül a tiszántúli községekben, városokban az ötezer forintos díjnak a hírét. Megjelent a hiteles hirdetmény a Hivatalos Lapban, a Budapesti Közlönyben. Több pénzt tűztek ki az elveszett leánykára, mint valaha is a leghíresebb betyárra, aki Magyarországon volt. Ötezer forintért a legszebb házat meg lehetett venni azokban a falvakban, amerre a Tisza folyt. Egész életében a lábát lógázhatta volna az a csendbiztos, aki Esztert előkeríti. Szegény emberből egy nap alatt gazdag emberré rukkolt volna elő, aki a leánykát kézenfogva elővezeti arról a helyről, ahol rejtőzik. Még a megtaláló ivadécai is áldották volna Solymosi Esztert, hogy segített eltűnésével a zsidók erszényét megvágni. Ha Solymosi Eszter él valahol, mint némelyek még mindig mondogatják abban az időben, a kéményen is kibújik arra a hírre, hogy ötezer forintot tűztek ki a megtalálójának. Megtaláltatta volna magát egy országúti királyfival, miután még a királyokért sem tűztek ki ennyi jutalmat sehol a világon. De Solymosi Eszter nem jött elő se a tanyáról, ahová állítólag látogatába ment, se Ónody Géza házából, ahová ez a kalandos uraság éppen az országos zsidóság megbosszantása miatt: elrejtette volna a leánykát. Halottaiban és a Tiszában kellett őt keresni

mindazoknak, akik az ötezer forintot megjegyezték az emlékezetükben. Sok ember volt ilyen akkor Magyarországon, mert nagyon szegény világ járta. Több volt az adó, amit a magyarság valaha fizetett, még a kútágast is megfejték volna a végrehajtók, mint a boszorkányok. A napszám meg jóformán semmi; a lutriból élt mindenki, akinek nagyobbbszabású tervei voltak.

Nagy dolog volt tehát, mikor a pesti zsidóiroda ötezer forint jutalmat tűzött ki annak a részére, aki Solymosi Esztert élve vagy halva feltalálja. Csak egy Hirsch bárónak lehet ilyen jó szíve. Az is Párizsban él, és onnan jótékonykodik Magyarországgal.

*

Egy falevél se mehetett volna el a Tiszán, mióta a királyi jutalomnak a híre eljutott a Tisza-parti emberek közé, anélkül hogy a tokaji fahídról vagy a szolnoki vashídról valaki figyelemmel ne kísérté volna. Révész, halász, csónakos azzal a gondolattal merítette evezőjét a folyóba, hogy egyszer csak a jóisten megsegíthetné olyan hálnak a fogásával, amelyért ötezer forintot adnak a pesti zsidók. Kerülő, csendőrörs, szolgabíró, szabad levegőn járó Tisza menti ember hosszasan elnézegette a folyamot, amely árvizeivel már annyi bajt csinált itt, a Szabolcs megyei határon, ahol kiszámíthatatlanok a szeszélyei, de örömet azóta se okozott, mióta az ősmagyarok vándorlásukban megelégték a táltosok vizét. Ezer esztendő múlt el azóta. A Tisza megint okozhatna némi örömet a honfoglalók maradékainak, ha Solymosi Eszter hulláját a partra veti - gondolta magában például Vay Gyurka csendbiztos is, aki az ötezer forint hallatára elgondolkozott Solymosi Eszter esetén. (Fegyelmi ügyei még mindig úgy összevissza voltak keveredve, hogy Zoltán önágyasága, a megye alispánja úgy gondolta jobbnak, hogy majd csak akkor veszik elő ezt az ágas-bogas, cselszövényes ügyet a megyeházán, ha az alispán tátrafüredi fürdőzéséről visszatér. Igaz, hogy akkor aztán nemsokára következik a szüret az alispán falujában, amely itt van a Nyírben, de a népszerű alispán nem szüretelhet olyan rövid ideig, mint mások a nyírségi szőlőskertekben, sok jóemberét látja vendégül, akik nélkül a szüreti időszak nem múlhat el.)

Az ötezer forintos hullá úszott a Tiszában, míg a dadai füzeseknél egy június végi nap mégiscsak megakadt.

- Hát mégiscsak Szabolcsnak jut az ötezer forint! - kiáltottak fel első meglepetésükben az urak, amikor a Nyírvidék című újságból olvasták a híres hullá hírért, amelyet már Szolnoktól kezdve Szentesig, Szegedig minden Tisza-parti község és város a magáénak akart mondani az ötezer forint kidobolása óta. (Tiszadobon a dohányosok már egy fejetlen holttestet is találtak, kifogták, áldomását megitták, amikor kisült róla, hogy egy fekete kutyának a tetemét halászták ki. Aki bicskát akart látni: annak csak az ötezer forintos fekete kutyát kellett említeni Andrassy Gyula gróf dohányosai előtt.) Másrészről, Szentesről egy férjholttesttel pályázták meg a zsidók ötezer forintját, de még a befektetett költséget se kapták vissza. Kevés női hullá volt abban az évben a Tiszában, mert talán még mindig tartana a veszekedés a holttest felett.

*

A tiszadadai hulláról Zoltán István segédszolgabíró küldte az első hivatalos jelentést Zoltán Jánosnak, a vármegye alispánjának.

Szabolcsban még a régi rendet tartották a hatóságok. A legelső fórum volt a vármegye területén az alispán. Ő volt az „isten”, mint tréfásan mondogatni szokták, aki után nem következett egyelőre semmi látható uraság. „Első az alispán, második az alispán, és harmadik megint az alispán. Aztán nagyon sokára jön még valaki, Dobos Imre, a tiszalaki főszolgabíró. S ezután nem következik senki.” Nem volt tehát ebben a „litániában” szó sem vizsgálóbíróról, királyi ügyészről vagy más hatóságról. Ha az alispán jónak látta, hogy a maga hatalmán kívül másnak a beleszólását meghallgassa a Szabolcs megyei ügyekben - az eszlári vérvád pedig

tisztán megyei ügy volt -, annak legalábbis az országos főügyésznek kellett lenni, aki Budapestről írhatott kérő levelet, egyben-másban az alispán támogatását kérve.

Korniss Ferenc, a királyi törvényszék elnöke se hivatali rangjának köszönhette, hogy a Szabolcs megyei alispán szóba állt vele. (Utóvégre ott a rangot Ferenc József kinevezése révén nyerte Korniss Ferenc; míg az alispánt közakaratból választották.) Korniss Ferenc nagyrészt azért részesült az alispán kivételes gráciájában, hogy a tiszaezlári ügyben néha tanácskozott vele, mert Korniss törvényszéki elnöksége mellett Szabolcs vármegyei földbirtokos is volt. Csepei Zoltán János alispán ezért küldte át délelőtt a tiszalöki segédszolgabírója jelentését a partra vetődött hulláról. Vegye tudomásul Korniss Ferenc is, hogy valami hullát dobott ki magából a Tisza, és ha kedve van: intézkedjen, hogy a hullát lássa a vizsgálóbíró.

*

Miként bukkant elő a hulla?

Június végi este volt, amikor a tiszalöki szolgabírószági segédnél egy Weinberger nevű eszlári zsidóbérlő jelentkezett a hírrel.

Weinberger az úgynevezett „jobb zsidók” közé tartozott: rekedt, kürtös gégehangon káromkodott, danolt; vadkacsatollas vadászkalapot viselt: bár Weinbergernek hívták: egy szót se tudott zsidóul. Nem is gyanúsította senki Eszter meggyilkolásával. Weinberger kocsival jött a tiszalöki szolgabírószági segédhez, akinek éppen vendégei voltak. Vacsora utáni borozgatás folyt a fiatal szolgabírószági segédnél; magához hasonló fiatalemberekkel iddógált a szolgabíró főnöke, Dobos Imre főszolgabíró távollétében. Zurányi Kálmán helybeli gyógyszerész volt az egyik vendég. Ugyan még csak segédi minőségben működött a tiszalöki gyógyszerertárban, de a gyógyszerészsegédek, úgy is mint diplomás emberek, úgy is mint többnyire úri származású fiatalemberek: a vidéki társadalomban jelentős szerepet játszottak. Zurányi különösen fuvola-játékával tűnt ki. Minden valamirevaló tiszalöki vacsorán felvetette valaki az óhajt, hogy Zurányi hozatná el a flótát a patikából. A patika kulcsa mindig a Zurányi zsebében volt, ugyanezért a tokba zárt fuvolának elhozatala nem volt lehetetlenség. Ezen az estén is az „Elmerengek csendes éjjel” című divatos dalt fújta az olajszagú ébenfa fuvolából, és az ezüstbillentyűket gyakorlott kézzel nyomogatta.

A másik vendég volt Horváth Géza orvosnövendék, aki nyári vakációját töltötte Tiszalökön. Tele volt az emlékezete pesti történetekkel, amelyeket nagy sikerrel adott elő a vidéki társaságokban. De legfeltűnőbb volt vászonsisakja, amelyet úgy viselt fején, mint egy angol tiszt Indiában.

Kilenc óra elmúlt már, mikor Weinberger „úr” megérkezett kocsijával, és jelentette, hogy a dadai kerülők valami asszonyhullát piszkáltak ki a Tiszából, és Eszláron már megbolondultak örömben a zsidók, hogy megkerült Solymosi Eszter hullája.

- Ez ugyan a legrosszabbkor történt, mert a főbíró úr nincs itthon - mond Zoltán Pista, mert jó házigazda módjára sajnált vendégeitől megválni, mikor éppen olyan jól együtt voltak a korban és világnézetben egymáshoz való fiatalemberek. A jóbarátok azonban ajánlkoztak, hogy elkísérik a házigazdát a hullaszemlére, hogy arra a kis időre se legyenek kénytelenek megválni egymástól.

- Köszönöm önnek, Weinberger úr, hogy értesített, most még Kiss Jenő doktort, a járásorvost kell előteremteni, mert doktor nélkül egy lépést se tehetünk - mond Zoltán Pista, mialatt Zurányi a fuvolát tokjába zárta, és ugyancsak készülődött az útra. (Fájós lábú ember volt, mint a legtöbb gyógyszerész, aki a patika hideg kőpadlóján talpal, de Weinberger úr megnyugtatta, hogy elég kényelmes a kocsija.)

Horváth, a pesti orvosnövendék ezalatt arra vállalkozott, hogy Kiss Jenő körorvost értesíti. „Habár az öreg pofonvág, ha felköltöm” - vélte. Mert mióta Jósza András a megye főorvosa, aki tudvalevőleg éjszaka a herkópatérnek se megy beteghez, mert éppen elég betege van nappal is, a szabolcsi orvosok szeretik Jósza Andris példáját követni. „Csak ebben az egy dologban, de nem a virtuozításban. Szabolcsnak két híressége van: Jóska, a zseniális orvos és Benczi Gyula, a hegedűvirtuóz” - mond a segédszolgabíró.

Kiss Jenő járásorvos a feltalált hulla hírére minden különösebb káromkodás nélkül bújt ki az ágyból. Bár éjszaka volt, nagy, szürke, félselyem napernyőjét nem felejtette otthon. Egyéb-ként természetes észjárású, régi modorú, „régiszlágerű” körorvos volt, aki többet tanult a praxisban, mint az egyetemen. Felnézett a kevéscsillagú égboltozatra, és indítványozta, hogy lámpást ne felejtessenek magukkal vinni, mert a tiszai füzesekben árnyék van. Ez volt az első praktikus tanács, amit az öreg doktor mondott.

- Másrészt valamelyik lovaspandúr menjen előre, hogy a holttesthez senki se nyúljon, amíg mi a szekérrel oda nem érünk - indítványozta Kiss doktor, ami ugyancsak okos dolog volt, mert az alkalmas lámpa, gyertya előteremtése időbe telt, miután este kilenc óra után a boltok be vannak zárva Lökön.

Ennek a lovaspandúrnak, bizonyos Szentesinek az előreküldése már csak azért is jó volt, mert nélküle talán mostanáig kereshetnék a holttestet. A két eszlári kerülő, aki a Tiszából kikaparta a füzesek között fennakadt hullát, ugyanis hiába kereste a parton a holtat, akinek hírével már felverték a falut. Amíg ők estefelé Eszláron jártak: azalatt szőrén-szálán eltűnt a holttest arról a helyről, a füzesből, amely helyre ők a folyamból kihúzták és lefektették. Szentesinek, a lovaspandúrnak jutott eszébe a holttest keresgélése közben, hogy szemügyre vegye azokat a tutajosokat, akik nem messzire a füzesből, éjszakáztak a Tiszán. Időbe tartott, amíg a bepálinkázott rusznyákba lelket lehetett verni; időbe telt, amíg az álomtól ittas tutajosok közül valamelyik bevallotta a pandúr éktelen káromkodására, hogy ők a holttestet bizony a föld alá tették, miután annak rossz szagát éppen feléjük fújta a szél, hogy még a pálinkásbutykoson át is érezték az orrfacsaró, szemcsípő hullabűzt.

Megtörtént tehát az az eset, hogy odabolondult sok ember a Tisza-partra éjnek éjszakáján, és holttestnek nyoma se volt egy darabig.

Ott volt az eszlári előljáróság a bíróval és a községi jegyzővel, ott volt a zsidó tanító, ott a katolikus tanító, ott egy nevelősködő joghallgató és annyi ember, amennyi csak meghallotta a partra vetődött hullának a hírét az éjszakába hajló időben.

Hullának pedig semmi nyoma, hiába piszkálják hosszú kerülőbotjaikkal a csőszök a füzeset. (Ezen a vidéken különben is a hosszú, embermagasságú botok divatja járta. Talán éppen azért, mert gyakoriak voltak a verekedések. Vagy talán azért, hogy legyen mivel a fekete szűrt a vállán vinni az embernek, ha kimelegedett az idő.)

A rusznyák tutajosok a sokadalom láttára azon törnek a fejüket, hogyan oldozhatnák el a lábukat észrevétlenül a Tisza-parttól, hogy nyomban megszökhetnének. Az ördög hitte, hogy ilyen nagy kavargás lesz ama elföldelt holttest miatt még azon az éjszakán. Hajnalban amúgy is tovább szándékoztak volt utazni a Tiszán. Kereshették volna aztán a tutajost, hullát a lármázó kerülők végig a part mentén. Az ördög hitte volna, hogy még az éjszaka megnyomják őket a rossz-szagú hulla miatt, amit becsületbeli kötelessége minden rendes embernek a föld színéről eltakarítani. Mit tudták ők, hogy ötezer forintot temetnek el, amikor a füzesekben fennakadt holt asszonyt a föld alá dugták?

Az idebolondított dadaik és eszlári emberek pedig csak állnak egy csomóban, szemközt a tutajosokkal, a csillagos éjszakában. Egymás között beszélgetnek, talán éppen arról, hogy miféle büntetésben részesítsék a máramarosiakat, akik megszegték a törvényt. Jó volna már a tizedik határban lenni.

Ilyen volt a helyzet, amikor Zoltán István segédszolgabíró kocsin társaságával megérkezett. Leugrott a kocsiról, és az volt a kérdése: hol a holttest?

- Eltemették ezek a rusznyik - jelentette Szentesi pandúr.

Ilyenkor látni csak, hogy milyen hatalom a hatóság Magyarországon! Az az egyszál pandúr a szolgabíró jelenlétében olyan nagyot nőtt, hogy egyszerre engedelmességni kezdett neki az az egész embercsoport, amely a tutajosokkal együtt lehetett valami harminc főből is ott a sötét Tisza-parton.

- Mondd meg nekik, hogy adják elő a holttestet, amíg fel nem akasztatom őket - bízta meg a segédszolgabíró pandúrját.

Hogy, hogy nem adta tovább a parancsot Szentesi? Egy perc múlva már égett a petróleumlámpás, a gyertyaszál, a hevenyészett sírhalom felett a füzesben, és levett kalappal állták körül a sírdombot a tutajosok. A dadaik és eszláriak is közelebb merészkedtek, de a szolgabíró intézkedésére a pandúr megint úgy rendezte, hogy mindenki távol maradjon a sírtól, csak a hatóság lehessen a közelében.

- Ha elásták a hullát a tutajosok, ássák ki - parancsolta a szolgabíró.

Hát ezt már nehezebb volt végrehajtani, mint az előbbi parancsokat. A tutajos mind született tunya, lassúmozgású ember. A foglalkozásával jár együtt az álomszuszékság, a tétlenség, a mozdulatlanság. Pláne éjjeli időben mind megszokta, hogy a parton vagy a tutajon nyújtózkodjon, lehetőleg jól bepálinkázva. Csak nagyon erős holdvilágnál és kemény sáfár vezetésével utazik éjszakai időben is a tutajos a folyamon.

Alig mozdult valaki a szolgabíró és a pandúr felszólítására. A dadaik, eszláriak most már maguktól is hátrább húzódtak. Az ott lévő zsidók pedig inkább a kezüket vágatták volna le, mint hogy földet ássanak.

Csak lármáztak, gesztikuláltak, magyarázták, amíg a sírt távolról nézegették, amelyben annak a leánynak kellene feküdni, aki miatt már harmadik hónapja bántják őket, hogy az életüket is megunták. Nem ajánlkoztak volna a sírásásra, még ha az üdvösségük függött volna tőle. Ilyen emberi természetek is vannak.

Ásson maga a szolgabíró, azért szolgabíró.

No de erre nem került sor, mert a löki elindulás percében még felkapaszkodott a kocsis saroglyájára egy odavaló magyar ember, aki a főszolgabíró tőszomszédságában lakván, máskor is „élvezte” a hatósági eljárások látványosságát. A szomszédság révén félig-meddig hivatalos embernek érezte magát „Szűcs szomszéd”.

Ha már itt volt „Szűcs szomszéd”, segíteni akart a fiatal segédszolgabírón, ne mondhassa senki: hogy nem volt ember a talpán.

- Hol egy ásó? - kiáltott a rusznyákokra, zsidókra, parasztokra, és felgyűrte az ingét a két karján „Szűcs szomszéd”.

A tutajról került egy ásó, mert a tutajon minden szokott lenni. „Szűcs szomszéd” megköpte a markát, és egymaga nekilátott a sír felásásának. A rusznyákok, parasztok csak nézték a fürge kis parasztember munkálkodását. Pedig nem mindennapi munka víztől ázott, parti földben ásni, még akkor is, mikor nem régi a földhányás. Negyedóra sem telt belé, amíg a háromláb

mély, négyszögű gödör alján ott feküdt a csillagos égboltozat alatt a hulla, amely miatt Eszlár, Tiszalök lakosságát fellármázták a megyei csőszök. A kerülők a „Szűcs szomszéd” ügybuzgalmától felébredve, hosszú botjaik keresztbevetésével tartották távol a nyitott sír felé tolongó éjszakai embereket.

Csak a tutajosok, akik elásták a holttestet, nem jöttek közelebb. Ők már láttak mindent.

Szép csendesen, amikor senki se vette észre, eloldoztak, és a szálakkal megszöktek a parttól. Még az ásójukat is otthagyták.

(Mikor a szolgabíró kereste volna őket, hogy velük bizonyítsa a hulla azonosságát, amelyet elástak: tutajosnak már híre-hamva se volt. Talán éppen ez a szökés okozta a későbbi bonyodalmakat a holttest körül, amely bonyodalmak az eszlári pör elhúzódását okozták. Ha tán ott van a sír kibontásánál egy Recsky, egy Vay vagy más félelmetes megyei csendbiztos: a tutajosok nem viszik el olyan szárazon az irhájukat, legalábbis nem szökhetnek meg. De úgy megörültek Eszláron és Tiszalökön a fennakadt hullának, hogy elfelejtették az erélyes csendbiztosokat értesíteni; elég volt nekik a tapasztalatlan fiatal szolgabíró segéd.)

*

A petróleumlámpa világosságánál a füzesek alatt, a gödörben fekvő holttest nem ötezer forintot, de öt garast sem ért.

Az első pillanatban azt sem lehetett tudni, hogy fiú vagy lány a rongyos iszapcsomó, amelyet a Tisza a vén fűzfák tövéhez sodort. Lehetett valami vén boszorkány is, aki a füzek között leste áldozatait: de lehetett fiatal vászonzseléd is, aki az elhagyott helyen szennyes ruháit öblögette, hogy megtévelyedését elrejtse az emberek elől. Sok ilyen titok van ott, ahol sötét az éj a füzes berkekben, nemcsak Tiszadadánál, de másfelé is a Tiszán.

- Nőnemű! - kiáltott fel a gödörből Horváth, az orvosnövendék, aki nagy hozzáértéssel leszállott a gödörbe, és a sáros, iszapos ruhacsomóban babrált.

- Valami asszony lehet - ismételte „Szűcs szomszéd”, aki a gödör másik oldalán mászott le a föld alatti rejtelemhez.

Kiss Jenő, a körorvos, aki kipödrött bajszával, galléros porköpenyegében (amilyenben a vidéki doktorok faluzni szoktak) a sír felett állott, lekiáltott:

- Milyen korú lehet?

- Olyan kicsi, mint egy gyerek - válaszolt a sírből „Szűcs szomszéd”. - Valami pesztonka... Solymosi Eszter lehetett ilyenféle.

- Hát nem Solymosi Eszter? - kérdezte most a szolgabíró.

- Én sohase láttam a lányt - felelt „Szűcs szomszéd”.

- Hát te, Géza? - fordult az orvosnövendékhez Zoltán Pista.

- Én se ismertem Solymosi Esztert - mond a kérdezett.

- Hé, emberek, ki van itt, aki Solymosi Esztert ismerte? - kiáltott a sötétbe a szolgabíró.

Két-három hang morgott a fák alól.

- Ismertük. Hogyne ismertük volna Eszterkét.

- Hát közelebb a testtel! Nézzék meg közről a holttestet - intézkedett a sír szélén álló szolgabíró.

De a sötétből senki se közelgett, mintha csak a barna fűzfáknak beszélt volna a szolgabíró.

- Nagyon rossz szaga van - dörögött valaki a sötétben.

- Bűdös, mint a kutya. Én ugyan nem nézem! - erősítette más, aki fehér gatyáját hozta csak a gyertya fénykörébe.

- Ez lesz az! - kiáltotta a kerülő, bizonyos Váradi, akinek része volt a hulla megtalálásában. - Persze hogy Solymosi Eszter. Ott van a verescsíkos kötény a derekán.

A holttest arcából ugyanis alig lehetett valamit is látni. Szürke, sárga volt az a Tisza iszapjától.

- Fityeg a jobbkarja! - kiáltott fel most vizsgálódás közben Horváth orvosnövendék.

Zurányi, a sánta gyógyszerészsegéd, aki eddig néma szemlélődéssel állott a sír partján, hirtelen felkiáltott:

- Ez Solymosi Eszter! Felismertem.

Most a fűzfák alól a biztató kiáltásra más tiszadadaik is a sírhoz bátorkodtak. Benéztek a sötét sírba, és azt mondták:

- Ez valóban Solymosi Eszter.

„Szűcs szomszéd”, aki a sírban a hulla mellé guggolva nézelődött, mert ő volt a legszemesebb a jelenlévők között, most már felemelkedve diktálta:

- A balkezeben kendő van, amely a csuklójára van kötve, és benne valami sárga papír. Nagykendő van a derekán átkötve. Kék szoknya a testén. Mezítláb van, szegény.

- Hát csak gyereink, emberek, most úgyse láthat többet Eszterből az se, aki ismerte - rendelkezett a szolgabíró.

- Így nem maradhat a hulla - figyelmeztette a szolgabíró a körorvos.

- De hozzá se nyúlhatunk, mert tilos. Talán újra beföldeljük?

- Az se lesz jó - tűnődött a körorvos. - Valamivel be kell takarni, és őrséget állítani mellé.

„Szűcs szomszéd” segített most is. Amint az eltűnt tutajosok után nézelődött, két deszkát talált a parton. (Ezen kártyáztak délután a tutajosok, amíg itt lebzseltek. Sietségükben a deszkákat itt felejtették.) „Szűcs szomszéd” a két deszkával addig ténfergett a szolgabíró körül, amíg a fiatalember észrevette.

- No, ezt helyesen szerezte, „Szűcs szomszéd”. Ezzel a deszkával beföldjük a sírt reggelig, és a kerülőket melléje állítjuk.

- Krisztus koporsóját is többen őrizték. Maradjon itt egy zsidó is őrségnek, mert az ő ügyükről van szó - mond a körorvos. - Legalább négyen őrizzék a sírt. Nem tetszik nekem valami ebben a dologban. Mégpedig az, hogy a tutajosok olyan hamar elszeleltek.

- Igaz biz az! - kiáltott fel a szolgabíró. - Híre-hamva sincs már tutajnak a Tiszán!

„Szűcs szomszéd”, amíg a deszkákat a nyitott sírra rakosgatta, tisztelettel, de hozzáértéssel szólt az urak beszélgetésébe:

- Ismerni kell ezt a gyáva mármarosai fajtát. Szökik az onnan, ahol pandúrt lát. De különben is, ha szükség volna rájuk: elő lehet őket teremteni. Nem nyeli el őket a Tisza.

- Szükség lett volna rájuk a jegyzőkönyvnél - válaszolt a szolgabíró. - De most már mindegy. Itt vannak a dadai csőszök, akik a hullát kifogták.

- Itt vagyunk, kéremalásson - felelt Váradi, a kerülő, mintha már az ötezer forint átvételéről volna szó. - Csak lábatlanságot okoznának azok a tutajosok, akik bizonyosan ijedtükben oldottak kereket, mert a hullát eltemették.

- Megálljunk csak! - akadékoskodott a szolgabíró. - Valakit be kell írni a jegyzőkönyvbe, aki Solymosi Esztert felismerte a hullában. Ki ismerte meg Solymosi Esztert? - vetette fel a szót a szolgabíró, a bedeszázott sírgödörre állván.

Némaság felelt a szolgabíró szavaira, holott néhány perc előtt még az egész gyülekezet ismerni vélte a holttestet.

- A teremtésit! - kiáltott most a kipedrett körorvos. - Hát nem jelentkezik senki az előbbieik közül? Talán elmentek innen Solymosi Eszter ismerősei?

Megint csak nem felelt senki a füzesek alól.

A parasztok, zsidók mozdulatlanul pislogtak egymásra, hogy ki lesz közülük az a bátor ember, aki az ötezer forint után kinyújtja a kezét. De nagyon nagy volt a jutalom: nagy a felelősség. Mintha bűvölet szállta volna meg az éjszaka embereit. Csak álltak csendesen.

- De hát valakinek a nevét csak fel kell írni?! - kiáltott a szolgabíró. - Hát ki ismerte fel Solymosi Esztert a jelenlevő hullában?

- A tutajosok - mondta egy bátortalan hang.

A szolgabíró elvesztette a türelmét. Erre a vonakodásra nem volt elkészülve. A körorvos csak jelentősen integetett a fejével, mintha azt akarta volna mondani, hogy sejtette ő előre: ilyen ez a nép, amikor valami kell. Makacs, konok, hallgatag Tisza-parti nép, aki inkább a nyelvét tépné ki, mintsem egy szót szóljon.

- No megálljatok! Hát megnémultatok? Szűcs!

- Igen, kérem - felelt „Szűcs szomszéd”. - Én mindig mondtam, hogy sohase láttam életemben Solymosi Esztert, tehát fel se ismerhettem. Én tiszalöki vagyok. Eszter pedig eszlári volt, amíg élt. Nekem is elvitte egy gyermekemet a Tisza tavalý.

- Megálljunk csak! Itt nagyon kiabáltak, amikor jöttünk, hogy megvan Solymosi Eszter. Lássuk, ki volt az, aki kiabált!? - kérdezősködött a körorvos. - Ki kiabált?

- A Lefkovics! - felelt valaki megint a sötétből.

Lefkovicsot a lámpa világosságába taszigálták. Nem szívesen jött. Habár meglátszott rajta a nagy örömfelindulás, hogy a keresett Solymosi Esztert végre megtalálták, és a zsidók üldöztetésének ezzel vége lesz. Negyvenesztendő forma, tiszadadai bérlő volt, aki a kuglizóból ingujjban szaladt a hely színére vasárnap este. Híres kuglidobó volt, de most csak állt, mintha elveszítette volna a szavát.

- Maga lármázta fel Dadát, Lefkovics! - mondta határozott hangon a szolgabíró. - Magának tudni kell, hogy ez a hulla Solymosi Eszteré vagy másé?

- Hát kérem, én megnéztem a holttestet - felelt Lefkovics nagy óvatossággal, mintha most ébredt volna felelőssége tudatára. - Én zsidó vagyok, gyanús vagyok, senki se hiszi el, még ha igazat mondanék is. Hát én csak azt mondom, amit mindenki, a ruha Solymosi Eszteré. De hogy a hulla kié? Mást is lehet Solymosi Eszter ruhájába öltöztetni! Én a holttestről többet nem mondhatok.

*

Hej, te bolond, furfangos Lefkovics, aki „se hideg, se meleg” feleletteddel el akartad tolni magadtól a felelősséget, most dobtad csak a nagy követ a kútba, amelyet egy esztendeig az ország egész közvéleménye, rendőrsége, bírósága nem tudott kihúzni onnan! No, te híres Lefkovics, most találtad csak el „szarva közt a tőgyét” - mint ezen a vidéken szokásos közmondás járja.

„A ruha Solymosi Eszteré, de a holttest lehet a másé is!”

Csak egy okoskodó, fölényeskedő, politizáló falusi ember találhat ki ilyesmit, aki a maga elszigetelt helyzetében egyaránt túl akar járni urak és parasztok eszén. Aki igazat akar adni Péternek és Pálnak egyformán, anélkül hogy a maga véleményét megmondaná.

Csak annak lehet ilyen ötlete, aki az örökös hajszában, a körülötte meg-megújuló ellenségeskedésben, elalvó meg lángra lobbanó gyűlölködésben (amint Solymosi Eszter dolgát kevergették hol jobbra, hol balra azok, akik a közvéleményt irányították) már nem tud természetes észjárás szerint se gondolkozni, se érezni, se hangot adni véleményének.

„A ruha lehet Eszteré, de a holttest lehet másé.”

Te bolond Lefkovics, nem is tudtad akkor, mikor mondtad, hogy mondásoddal új irányt adtál egy világtörténelmi pernek. Ez volt a löporoshordó, amelybe a kanócot lehetett dugni, hogy az felrobbantsa az igazságkeresés építményét. Nem a kótyagos, nyálasszájú, vereshajú fiú, a vallomását szajkó módjára ismételtető Scharf Móric tanúsága lett forróbb ettől a nyári éjszakától fogva a tiszaszlári vérvád perében, hanem egy okoskodó, vakarózva beszélő, szavaira ügyelő Lefkovics megjegyzése.

- Magam is ezt gondoltam! - mondta Kiss Jenő körorvos úr.

*

S ezzel a gyülekezet a füzesből oszladozni kezdett. A kocsisok megint a bakra ültek. „Szűcs szomszédal”, a fürgé kis parasztemberrel, aki tevékenységével, sürgölődésével eddig motorja volt a vizsgálatnak, most már nem törődött senki. Rákapart a fedődeszkákra földet, fűvet, jelet tett a holttest fejéhez, mint keresztény emberhez illik, de tevékenysége többé egyetlen oldalról se méltányoltatott. A hold éjfél utáni ébredésével világított a Tisza-parton. A szolgabíró, körorvos, Zurányi patikus, Horváth Géza orvosnövendék hallgatva ültek fel kocsijukra.

- Még korán reggel lovasembert küldök az alispán úrhoz a jegyzőkönyvekkel - mondta Zoltán Pista.

Ez a mondás pedig azt jelentette, hogy erre az időre szüksége lesz Kiss Jenő körorvos úr jegyzőkönyvére is, ami nem sok éjszakai nyugodalommal kecsegtette az illető urat.

- Ne légy körorvos, fiam. Különösen pedig Szabolcsban ne légy körorvos - mond atyai figyelemzetéssel Kiss Jenő doktor úr a kocsin mellette üldögélő orvosnövendéknek.

- A jobbkar sérüléséről ne feledkezzen meg, Jenő bácsi - ismételte felfedezését az ügybuzgó növendék, miután nem akart kimaradni a vakációra eső orvosi teendőből, ahol majd bizonyítékot tehet arról, hogy mit tanult évek óta a budapesti egyetemen.

A körorvos legyintett.

- Az hiszem, másodszor is megjárjuk Solymosi Eszterrel, mint a múlt hetekben a tiszalöki Brenner lány holttestével, akit a Tiszából fogtak. Az se volt Solymosi. Ez se lesz Solymosi.

A parti füzesből haloványan integetett a hatóság szekere után az ottmaradt petróleumlámpás. Egy fára akasztották, és a kerülők hosszú botjaikra támaszkodva helyezkedtek el a sír körül, hogy abból a hulla meg ne szökhessen.

Éjfél után egy óra felé járt már az idő. A holttest rettenetes szaga az egész vidéket betöltötte. De nemcsak a vidéket, hanem ment az fekete szárnyaival szerte az egész világon.

VI. A holttest elindul világ körüli útjára

Vay Györgynek, a mellőzött tiszalöki csendbiztosnak jó napja volt 1882. június 19-én, holott az elkeseredett úriember ezt már nagyon hosszú idő óta nem mondhatta el a napokról, a hónapokról, amelyek felett a kalendáriumba is átlevelezett.

Az irodai naptárak még akkor nem voltak divatban, és a csendbiztos a szállásán Víg Cimbora naptárát lógatta az ablak melletti szögön. A Víg Cimbora zöldborítékos kalendárium szerint mindenkinek volt valami teendője az 1882-iki közönséges esztendőben, hol az egészség, hol a gazdaság, hol meg az országos vásárok körül, csak Vay György várta egykedvűen, hogy mi történik ügyében a „megyénél”, ahol különböző feljelentések miatt „fegyelmi vizsgálatot” rendeltek ellene. Megesett, hogy egy hétig se sározódott be a csizmája; ha nem nyerített volna panaszosan a lova utána az ólból, tán arra sem ült volna. - Azon a júniusi napon üzent Vayért Dobos Imre, a löki főszolgabíró.

- Akárhogy van a dolog... így lesz vagy úgy lesz... Fegyelmi ide, fegyelmi oda... Csendbiztos nélkül nem maradhat a járás. Most már hullát is úsztatnak a Tiszán.

Rövid, rapszodikus szavakban beszélt a rövidre nyírt hajú, kerekfejű, deres, felpödrött bajszerű, villogó, szürkeszemű főbíró.

- Nem lehet az, hogy Szabolcsban minden úgy történjen, ahogy a zsidók akarják... vedd vissza a csendbiztosságot, Gyuri... délután itt lesz a vizsgálóbizottság a füzesben talált hulla dologában - mond a főbíró, egy táviratot tartva a kezében. - Az országos főügyész-helyettes, Székely Ferenc öméltósága is kiszáll, mert éppen Nyíregyházán időzik, az eszlári zsidók kérelmére.

- Jobb szerettem öméltóságát Pesten, mint itt, a vármegyében - felelt Vay György. - Azt hallom, hogy kedvezni jött a zsidóknak.

- Kedvezhet nekik, ahogy tud, mert mi is rajta leszünk, hogy a mi zsidóinkat ne bántsa senki - mond a főbíró. Ezen aztán a régi megértéssel rendbejöttek a „felfüggesztett ügyek”.

Nagy dolog volt az, hogy a királyi főügyész helyettese kiszállt Pestről Szabolcsba a vizsgálat „felülvizsgálatára”. Magától nem indul neki ilyen nagyúr a fáradságos utazásnak. Valami nagyon nagy befolyásnak kellett érvényesülni, hogy a koronaügyész helyettese útra keljen. Ez volt az első jel arra nézve, hogy a zsidók kezei messzire nyúlnak. Nem azoké a koldusszegény eszláriaké, akik a nyíregyházi börtönben várták a végzetüket, hanem azoké a szabadlábbon maradottaké, akik fűt-fát megmozgattak a hitsorsosaik érdekében.

A főügyész-helyettes látogatása volt az első jele a hatalomnak. A második jelet a vármegye adta a maga ellenállásáról Vay György csendbiztos hirtelen hivatalba való visszahelyezésével. „Ha ti így, mi is így!” - tartja a régi mondás. Vay Gyurkának rossz híre volt a zsidók között. Nem is felelhetett másképpen Szabolcs vármegye, amikor az ő dolgába avatkozott a pesti főügyészség.

Vay György, vagy amint általában nevezték: a Gyurka, egy jó fejfel magasabban ment ki a szolgabírósi hivatalból, pedig idáig is az öles emberek közé számított, aki mindenkinél magasabban hordta fejét herkulesi termetén.

Vörös bajszerűt soha olyan dédelgetve nem pödörgette a tükör előtt. Felfrissült, újjászületett, megemberesedett a változásra.

- Hej, Róka! Hej, Kazimir! Hej, Szentesi! - kiáltotta a kedvenc pandúrjai nevét.

Nyeregbe zökkent a társaság a löki csendbiztosház udvarán, és szélesebben indult a dadai füzes irányába. Nem hagyjuk a mi dolgainkat senkitől se! - volt a jelszó.

*

A dadai füzesben három ember őrizte a sírt.

A két községi kerülő és Zeisler dadai suszter, aki otthagya műhelyét, családját, hogy a Solymosi Eszter holttestének ügyében neki is szerep jusson.

Burger Mór, a másik dadai zsidó, akinek ugyancsak egy nagy botot adott kezébe Zoltán segédszolgabíró, hogy ezzel járkáljon a sír körül, már éjfél után elunta a dicsőséget, a Tisza-parti szúnyogokat, a békák kuruttyolását, amelyek a füzeset benépesítették. Észrevétlenül megszökött az őrségről. Kövér ember volt, „gabona-szenzál”-nak mondta magát, bár életében soha semmit nem csinált, de még csak őrséget se akart állni a füzesben, amikor ezt parancsolták.

„Örködjön Rothschild. Én szegény ember vagyok. Velem nem történhetik más, mint ami eddig történt. Szegény ember maradok” - mondta. Elment a Kutyakorbács-csárdába, ahol még világosságot látott, és vasárnapról hétfőre virradó éjszaka lévén: sikerült is valamely juhászos verekedésbe keverednie, aminek folytán többé semmi szerepet nem vállalt a tiszaezláriak dolgában. Őt is megverték, ő is megvert valakit. Jobb ilyenkor csendesen lenni.

Vay csendbiztos a legényeivel déltájban érkezett ki a „helyszínére”.

- Az is gazember, aki ezt a rongyot Solymosi Eszternek mondja! - vélekedett a csendbiztos, amikor a deszkák félrevonása után nagyjában egy rövid pillantást vetett a sírgödörbe.

(Vay Gyurka, mint később bevallotta: még csak a metszőkés vágását sem látta a holttest nyakán, amit „sokan láttak” azok közül, akik Eszter állítólagos holttestét megtekintették. Ő csak egy összegöngyölt, hitvány, besárosodott, „megbűdösödött” cselédhullát látott a sírban, akivel nem is érdemes tovább törődni. Tucatjával veti ki a Tisza az ilyen hullákat esztendőnként. Egyik így, a másik amúgy kerül a folyamba. A víz továbbcsodorja, sohase keresi senki. A körorvos, akit végette felzaklatnak: beírja őket valami könyvbe, hogy ekkor meg ekkor látta őket, aztán eltemetik valamely határmenti falubeli temetőbe, közel az árokhoz, ahol senki más nem fekédné a falubeliek közül. Ez már emberemlékezet óta sorsa a vízhullának. Vajon miért csinálták megint ezt a nagy lármát - „gezéreszt”, mint Vay mondta - a hulla miatt a zsidók, mikor éppen a múlt hetekben „buktak meg” egy másik női hullával, amelyről kiderült, hogy az egy idősecske zsidólány, a Brenner lány holtteste? Még csak százlépésnyiről se hasonlított Eszterhez. (Nem is sokáig próbálkoztak vele, mert Brennerék, a szülei, hamarosan felismerték télen elveszett lányukat.)

Délután sokasodni kezdett a füzes környéke: mindenfelől jöttek emberek a dűlőutakon, mert a híre úgy mondta, hogy most már végérvényesen megtalálták Solymosi Eszter holttestét, sehol nincs metszés a testén. Móric gyerek és vele az egész „kupaktanács” hazugságban maradt.

A füzesben egyszerre csak feltűnt Szomjasi alakja is.

Ez a Szomjasi jókedvű úriember volt, környékbeli birtokos, semmi jónak az elrontója, sőt a vidék tréfacsinálója, ha alkalom kínálkozott.

- Na, Gyurka, itt az ideje, hogy pénzt lássunk a komédia révén - mondta Szomjasi, a csendbiztossal parolázva. - Csak két hatosért mutatjuk meg a hullát azoknak, akik látni kívánnák.

Egy Molnár nevű tiszadadai esküdt lődörgött a sír környékén, ezt a komoly, hivatalos embert választotta ki Szomjasi úr a tréfa véghezvitelére. Megparancsolta a falusi esküdtnak, hogy pénzt szedjen a néptől, aki a hullára volna kíváncsi.

- Igenis, értem - felelt az esküdt, akinek tetszett, hogy hivatalos hatalmát még itt a füzesben is megmutathatja az alpári népségnek.

- Elég lesz, ha négy krajcárt fizetnek, jó lesz a pandúroknak borra, pálinkára - vélekedett Vay Gyurka, aki ilyen jótékonysággal akarta megünnepelni hivatalba való újrалépését.

Az esküdt azzal vetett véget a tanácskozásnak, hogy ő már úgymint ismeri az embereket, hogy ki mennyit tud fizetni a kíváncsiságáért. „De ne nagyon erőszakoskodjon kend, különösen az Eszter rokonaival ne!” - intette Szomjasi úr a falusi hatalmasságot.

- Csak tessék rám bízni. Majd a zsidókon hajtom be a „deficitet” - találta ki az esküdt a legjobb megoldást, mert ugyan kinek volna pénze a világon, ha nekik nem volna!

- Az ördög vigye el ezeket a zsidókat, amúgy is megszorították az ember életét, mióta ezt a bolondot a pesztonkával elkövették. Most már a legjobb zsidóbarátaimmal is haragba kell esnem. Úgy kerülnek, mintha én öltem volna meg Solymosi Esztert, nem pediglen ők - mondta Szomjasi úr őszinte elkeseredéssel. - Már Blauval se lehet együtt mulatni nyilvánosan, pedig Blauért mind a két kezemet tűzbe teszem. (Ez a bizonyos Blau, bár zsidószármazású ember volt: minden vagyonát elmulatta. Főleg debreceni és nyíregyházi urakkal, cigányokkal. Mikor meghalt: a cigánybandák temették el, és ők muzsikáltak a négylovas temetőkocsi mögött ingyenesen, hogy olyan szép nótákat még nem hallottak Debrecenben.)

- Megengedem, hogy Debrecen két dologról nevezetes: kisvasútról és Blau Samujáról, aki kerek kedvében a Zikcene-zakcenét húzatja a zsidók ablaka alatt. De a mi zsidóink is tudnak táncolni, mikor én húzatom nekik a lakodalmast, a „Sárga kukoricaszál, kapálatlan maradtál” nótát - mondta Vay György hivatalos komolysággal. - Különben is Debrecen messze van innen.

Amíg így vitatkozott volna a két úriember: megérkezett Szentmáriay Gyurka, aki csak úgy „civilben”, ahogy járni szokott: panyókára vetett kiskabátban, sárga macskanadrágban itt volt látogatóban Ónodyéknál és Zathureczkyéknál a környéken. Ő volt az első idegen ember, akitől az őrésre kiállított falusi esküdt belépődíjat kért a hulla megtekintéséért. Kapott is mindjárt balkézről egy olyan pofont, hogy holtáig nem lehet elfelejtenie.

- Már csak azért is megérdemelted, mert nem ismered Szentmáriay urat - tett igazságot Vay György, amikor az esküdt panaszt emelt.

Szentmáriay úr azzal a hírrel jött, hogy a zsidók „mindenütt” azt beszélnek, hogy a főügyész-helyettes azért küldetett Nyíregyházára, hogy kivegye a vizsgálat vezetését Bary József és Egressy Nagy László ügyész kezéből, már ki is van szemelve a vizsgálóbíró utóda: Megyery Géza törvényszéki bíró személyében.

- Aki mindig búzavirágot hord a kabátján? Idevaló, Vasmegyerre - mondta Vay.

- A mi kutyánk kölyke - tódította Szomjasi úr.

- Nem arról van szó. Megyery Géza kezében is jó kezekben lehet a vizsgálat - mondta Szentmáriay György. - De Baryt nem hagyjuk, ha már ennyit fáradozott a zsidók dolgában. Szólani kell Kornissnak, a törvényszéki elnöknek, hogy elégedetlenkedik a nép erre a hírre, aminthogy igaz is. Nem tanácsos a mai beretvaélre állított időben a nép bizalmát megrendíteni, mert nem lehet kiszámítani a következményeket. Nem lehet tudni, hogy és miként robban ki a nép gyűlölete.

Szomjasi úr, aki néha tudott mélyebben is gondolkozni, bólintott:

- Meg kell értetni Kornissal, hogy ez a tiszaezlári vérvád nem is annyira az elveszett leányka miatt kerekedett, hanem a népben forrongó zsidóharagnak a kitörése. Kiettek ezt a népet az ide betolakodó lengyel-zsidók. Azért nagyon csínján kell bánni a tiszaezlári ügygel. A teljes igazságot kell itt kideríteni, ha törik, szakad. Erre volt jó Bary Józsi, akiben bízott a nép.

A népség a közeli falvakból, Tiszalökről, Tiszadadáról, Eszlárról, de még a Tisza túlsó partjáról is gyülekezett a füzes félsziget táján, mert bár hétfői nap volt, sokan útrakeltek arra a hírre, hogy Solymosi Eszter holtteste megkerült. Fekete fejkendő asszonyok, feketeszűrös,

túl a tiszai férfiak álldogáltak a dűlőúton. Talán százan is voltak már. Szentmáriay úr megjegyezte:

- Kevés lesz az a néhány pandúr a rend fenntartásához, te Gyurka!

- Egymagamban rendet csinállok én a nép között, csak a zsidók miatt van aggodalmam. Félek a lármájuktól, különösen, ha itt lesz az az idegen nagykutya, a főügyész-helyettes is.

Vay György felemelte a fejét a bedeszkázott sírról, amelyet elgondolkozva nézegetett.

- Ha engem látnak a zsidók: megbolondulnak. Nem szívelnek, nem akarnak, mert sohase járt kedvükben még az öregapám se. Nem lehet az, te Gyurka, hogy a zsidók csak úgy, szó nélkül tudomásul vegyék, hogy Vay megint a világon, az útjukban van. Nem csináltam velük semmi kontraktust.

Szentmáriay csak nevetett a bajsza alatt a csendbiztos tépelődésein, mintha valamit tudott volna:

- Még egyszer mondom, hogy állom a fogadást, hogy itt ma, a „Csonka” füzesben egyetlen ember ki nem meri nyitni a száját.

- Akkor se, ha ez itt Solymosi Eszter volna? - kérdezte a csendbiztos elhalkított hangon, a csizmájával megérintve a sírgödört fedő deszkákat.

- De nem az.

- Hát kicsoda?

- Egy kimustrált kasszírné holtteste, akit Betegből úsztattak le ide a tutajosok.

Vay lassan, szinte alig eszmélve nézett körül bozontos szemöldöke alól:

- Ezt merték volna?

- A bőrünkről van szó, mindent kell nekik merni! - válaszolt Szentmáriay. - Ónody Géza különben a vizsgálóbizottság elé utazott ma reggel. Ha valaki ismeri az idevaló dolgokat: ő ismeri. A nép barátja.

Vay csendbiztos ekkor lélegzett fel igazi megkönnyebbüléssel.

- Ezt mondtad volna mindjárt legelőször. A fene bánja a beregszászi kasszírnet!

*

A vizsgálóbizottság kocsijai már közelegtek a tiszadai füzes felé. Éppen ideje volt, mert a hulla rossz illata miatt nem akadt ember, az egy Váradi kerülőn kívül, aki a holttest közelében kívánt volna tartózkodni. Váradi kerülő „nem érzett szagot”.

Nyári délután volt. Péter és Pál napja már nincsen messzire, amikor a mezőkön amúgy is más teendőjük lesz a Tiszaparti embereknek, mint egy gyanús hullát nézegetni.

Nézegették a vetést, a várható termést, az égboltozatot, amely felhő nélküli szokott lenni ilyen júniusi délutánon. A jelenlevő urak között se volt olyan ember, aki inkább ne kuglizni szeretett volna ezen a délutánon. Vay Gyurka gondolkozott is egy darabig, hogy vajon ne lepje-e meg az urakat egy hordó jégbe hűtött sörrel a vizsgálatnál, de a pesti jövevény miatt elment a kedve mindenféle „akciótól”. Kimondhatatlan bűz terjengett a sír körül.

- Kórház, sírház szaga keveredik a pomádé szagával - mormogta Szentmáriay Gyurka, aki, mint ismeretes: nőies dolgokban szakértő volt. - Én még néha a vidéki kasszírnök pacsuliszagát is érzem a sír mélyéből feltörekedni.

- Hát ti itt mindenkinél többet tudtok - mond Miklós László, a vármegye főjegyzője, aki fűrgeléptű ember létére előresietett a dülőúton megállított fogatokról. (Ő viselte az első gumitalpú cipőt Szabolcsban.) - Hát most már mi lesz az egész eszlári pörrel, ha azt a bizonyos Solymosi Esztert megtalálták?

Vay szólt:

- Félek, hogy a pör sorsa nem azon a sárkölöncön múlik, amely ebben a gödörben fekszik. Mintha már egypárszor eltemették, kiásták volna ezt a hullát. Én sok tiszai holttestet láttam életemben, de ez a hulla nem a Tiszából való.

- Hogyan? Nem itt fogták ki?

- Itt fogták.

- Nem a vízből halászták ki?

- A vízből húzták ki, mint egy dögöt.

- Hát akkor mi kifogásod van a hulla ellen?

Vay György elgondolkozott. Vajon beszéljen-e idő előtt?

- Én azt hiszem, hogy ez a hulla nem a Tiszába fulladt. Valahol kiásták egy temetőben, és úgy eresztették a Tiszára.

Miklós László a deszkák között a gödörbe nézett. Nagyon bántotta az onnan feláramló szag.

- Azt hiszem, mindnyájan eldobhatjuk a ruháinkat, ha ennek a hullavizsgáltnak vége lesz. Sohase megy ki a kabátomból a bűdösség.

(Miklós László híres volt gavalléros öltöneiről.)

A vármegye főjegyzője ezután nem is nagyon mutatkozott a sírgödör környékén. Azon gondolkodott, hol mossa meg a kezét, bár azt jóformán a kesztyűből ki sem vonta. De más vizet nem látott semerre, csak a Tiszát, amely nyári lomposággal, barnán, szennyesen ballagott partjai között. A főjegyző megerősítve látta régi felfogását, amely szerint könnyű az északi népeknek tisztáknak és szőkéknak lenniök, amikor országaikban kristályvizű hegyipatakok omlanak. De legyen valaki tiszta a barna Tisza mellett? Ez az egy baja van ennek a jóra való népnek. Nem kedvelheti meg a tisztaságot ilyen folyók mellett! - gondolta a főjegyző, s többé közelébe se ment hullának, parasztnak, zsidónak, de még a megyei urakon tíz esztendő múlva is érezni vélte az „eszlári szagot”. („Csak azon csodálkoztam magamban, hogyan tudtunk esztendőig ezzel a szennyes dologgal foglalkozni” - mondta Miklós László, amikor Szabolcs vármegye alispánja lett.)

*

A hullavizsgáló bizottság tagjai a pesti főügyész-helyettessel a füzesbe érkeztek.

Kedélyes, jóra való, adomázó úriembernek látszott a pesti főügyész, aki bizonyára sok kedves barátságot tehetett volna el emléke Szabolcsból, ha nem ebből az alkalomból látogat el a vármegyébe, hanem például az agarászbálon lehetett volna szerencsájük hozzá a megyei uraknak, ahol mindenki a legkedvezőbb oldaláról igyekszik bemutatkozni a barátság szent nevében. De most csupa gyanakvó, görbe ábrázat vette körül Székely Ferencet, mintha született ellenségek kíséretének útjában a pesti hatóságot, aki azért jött ide, hogy a megyét valahol „elbuktassa”.

- Csak ne titkoljatok előtte semmit, akár jó, akár rossz - mondta az alispán, amikor a vizsgálóbizottsággal megbeszélte a dolgot (ő maga a falusi birtokára utazott, hogy ne kellessen itt „mindenkivel” szóbaállni), ugyanezért Bary vizsgálóbíró a sírgödör felnyitása után nyomban

kiadta a parancsot, hogy a holttestet vetkőztessék le, mossák meg, hozzák „emberi állapotba”, hogy mindenki megközelíthesse.

Kinek van kedve ilyen szörnyű munkával foglalkozni?

Ott volt a jeleskedő „Szűcs szomszéd”.

Vállalkozott ez a ürge kis paraszt mindenre, amit a hatóság kívánt. (Mondják, hogy „Szűcs szomszédnak” sok minden volt a füle mellett, de még a múltjában is, amit a hatóság előtt tanácsos volt titokban tartani.)

Ezenkívül ott voltak a dadai csőszök. A községi kerülő „hatósági” személy, tudni kell neki a törvényt, kit jelentsen fel, kit kísérjen be. De viszont rangban alacsonyabb fokon áll, mint a kisbíró. - A csőszöknek azért is segédkezni kellett a hulla körül, mert az ő területükön találták azt. Nem hívhatták segítségül helyettük a löki csőszöket.

„Szűcs szomszéd” karjaiba vette a gödör fenekén összekuporodott helyzetben fekvő hullát, és kiemelte a sír szélére. Erős ember volt a kis paraszt, senki se csinálta volna utána a virtust. Az elismerés nem is késett. Dobos főbíró nyomban odaszólt „Szűcs szomszédnak”:

- Aztán tovább is kéznél legyen, „szomszéd”.

„Szűcs szomszédot” ez a pár szó később annyira felbátorította, hogy a pandúroknak is parancsolgatni kezdett. De itt eltört a bicskája, mint majd kiderül.

A dadai csőszök, hogy ők se maradjanak hátrább a „szomszédnál”, gyorsan levetkőztették a két deszkára fektetett holttestet. Sőt az egyik kerülő, Váradi András nyomban megjegyezte:

- Nagyon piszkos ez a ruha, ki kellene mosni egy kicsit a Tiszában!

- Hát mossa ki - hagyta rá a főbíró.

Mire a vizsgálóbizottság a sírhoz ért, és azt körülállotta főügyész, alügyész, vizsgálóbíró, csendbiztos, járásorvos, a gyógyszerész, a tegnap esti orvostanuló: a holttest már ruhátlanul feküdt a deszkákon, a másik dadai csősz öntözőkannával hordta a folyóból a vizet, hogy a holttest arcát láthassák a ráakódott sártól, iszaptól.

Csak egy ponyvadarabot vetettek a dereka tájára, mert mégis nő volt a szerencsétlen.

Levette eközben a fekete kendőt is a holttest fejéről a ruhát mosó kerülő. A holttest arca, feje a lemosott sár alatt látható lett, és ebben a percben egy megdöbbenő kiáltás hangzott fel.

A hullának egy csepp haja sem volt.

Kopaszon, elkékelten, sebként borítva feküdt ott a fej, hogy gyöngébb ember már erre a látványra is rosszul lehetett.

Nem mutatta azon a fejen semmi, hogy azt valaha asszonyok díszé, leányok szépsége, nők jelvénye: hajkoszorú koronázta. - Nyoma sem látszott a boldogtalan fön a nőiesség emlékének, a szemöldöknek, a szempillának, költők megénekelte nőies hajzatoknak sem. Ijesztő szörnyűséggel jött fel a vizek mélyéből, hogy megdermessen az embereket, akik majd hideglelősen, arcukat eltakarva, megundorodva szemügyre veszik.

Álmában sem látott még ilyen szörnyűséget az ember. A borzalom látványa semmiféle elképzeléshez nem hasonlított, amit a másvilágiakról gondolhatnak magukban az elmék. A népmesékben sincs hozzá hasonló. A vizek boszorkánya tündér lehetne ehhez a víz alól jött rémhez hasonlítva. Kegyetlen látvány volt. - Jól imádkoztak, akiknek nem kellett vele szembenézni.

- Hát ez nem mindennapi eset! - mondta a főügyész-helyettes, miután valakinek meg kellett törni a dermedt hallgatást.

De senki se merte folytatni a beszélgetést a holttest felett. Hallgatást parancsolt az a véleményeknek, a kivicsorított fogaival, eltorzult arcával, mintha némaságával azt mondta volna:

- Kerestetek, itt vagyok. Visszajöttem a másvilágról, hogy megmutassam magamat. Gyönyörködjete bennem. Így járjatok, mikor a halálon túl az elmúlás rejtelseit keresnétek ti, akik ugyancsak mulandók vagytok, mint én.

Várad András tiszadada i öregcsősz, aki idáig a Tiszaparton guggolva dörzsölgette a ruhadarabokat: a kopott szoknyácskát, a csikos köténykét kitergette a parti hitvány bokrokra.

- Szegény lánynak szegény cókmókja - jelentette a vizsgálóbírónak, amikor a mosásból visszatért.

- Hát az már igaz, hogy nyolc hét alatt nagyon elbánt a Tisza ezzel a leánnyal, de talán mégiscsak felismeri valaki - indítványozta Egressy Nagy László királyi ügyész.

A mezőn, a dűlőút felől egy parasztleány lépdelt a füzes felé.

Van az úgy néha, amikor a felnőttek, férfiak, bírók, pandúrok, csőzők tanácstalanul állnak a nagyvilágban: egy ártatlan leányszív a helyén van.

- Megnézem szegény Eszterkét! - mondta a leányszív a habozva állongók között.

A parasztleány, aki olyan korú volt, mint Solymosi Eszter, amíg élt, és éppen jóbarátnője volt az eltűnt leánykának: legelőször lépett a megcsúfított holttesthez.

- Az ám, Eszter! Itt van a tehéntaposás nyoma a lábán! - kiáltott fel Szokolczai Julcsa, mert bármilyen bátor volt elhatározásában: a holttest lábánál nem merte feljebb emelni a szemét. Elmúlt addig a bátorsága.

El is szaladt nyomban a hivatalos urak mellől, elfutott a leánytársa holtteste mellől, miután hánnya magára a keresztet. „Istenem, segíts!” - pihegte ijedtében. Nem ilyennek képzei a falusi leány a halált, amikor az néha bánatos órájában eszébe jut.

Csak messziről hívogat a halál a földi szenvedések, a gonosz cseléd tartó asszonyok, a sok munka, sőt a szerelmi csalódás elől, de közről riasztó a halál. Még tán Hurainé is szebb, akinek bánásmódjáról a két kis cseléd sokat beszélt falusi estéken egymás között, amíg Eszter élt, és panaszkodni tudott.

- Hova, Julcsa? - kiáltott utána futamodva „Szűcs szomszéd”.

- Jaj, eresszen, Szűcs bácsi. Egy mákszem álom sem lesz többé Esztertől.

Olyan az elbúsult falusi leány, mint a letört virág. Nem lehetett több szavát venni Julcsának, pedig tízen is faggatták a dűlőúton, ahová visszamenekedett a falubeliek közé. Csak elbújt ott, ahol a legöregebb asszonyt, a legszélesebb férfi szűrvállat látta, mert a két kezét most már le nem vette az arcáról, akár mint beszélt hozzá „Szűcs bácsi”.

- Azt mondják az urak, hogy meg kell nézni Esztert, mert jegyzőkönyvbe akarják írni - simogatta „Szűcs szomszéd” a leánykát.

Eközben észrevette Solymosinét, amint a testvérevel ott állnak a falusiak között, és nyomban az özvegyasszonyra vetette magát:

- Hát asszonynéni, nem nézi meg a lányát?

- Nem - felelt Solymosiné.

Solymosiné öreg kinézésű asszony volt, mint az akkori feljegyzések felírják.

De nem is volt olyan öreg, mint most a távlatból látjuk: negyvenedik életévét sem töltötte be, habár az özvegyi élet, a napszámos munka, amit ez az asszony életében élt, duplán számít. Ha korábban akarta volna, tán másodszor is férjhez mehetett volna özvegyiségében egy másik eszlári özvegyemberhez. A gyermekei: a fia, János, Zsófi és Eszter leányai korán elkerültek a tehetetlen özvegyasszony mellől. Cselédnek mentek, mint ahogy cseléd volt az anyjuk is.

A sors viselte meg özvegy Solymosinét, nem pedig az életkora... Az a keserves sors, amely a javakorbéli özvegyasszonyokat, támasz nélkül maradottakat meggyötri.

Három gyerekkel maradt az ura után, aki ugyancsak napszámos-ember volt, vagyont nem hagyott hátra. A bibliában voltak olyan szegény emberek, mint Solymosiék voltak. Szolgálatban volt a piszeorrú Jancsi fiú, húsz esztendő felé haladván; cseléd volt Solymosi Zsófi, ugyancsak Eszláron, egy parasztasszonynál: már betöltötte a 17-ik életévét, legényekkel volt ismeretsége, tehát tudott foghegyről is beszélni a férfiakkal, mert már ismerte őket.

De Eszter volt a legkisebb, a legkedvesebb, a legártatlanabb. Fejlődő virágszál, igaz, hogy a legszomorúbb a Solymosiné gyermekei között, mert akkor jött világra, amikor az apját eltemették. Az ilyenkor született gyerekeknek az arcán sohase nyílik igazi mosoly.

Nem tanulnak meg mosolyogni az édesanyjuktól, akit legelőször látnak.

Csak keserves, bánkódó, mérges asszonyarcot látnak maguk felett, amíg az anya emlőjét szívják. „Minek volt még ez is?” - kérdezi az édesanya gyermeke felett, amikor a csendes éjszakában arra a férfira gondol, aki a temetőből sohase jön haza. Nem olyan szép a paraszt-embernek az élete közéről, mint azt a költők leírták.

Solymosi előbb hagyta itt a világot, mintsem legkisebb gyermekét elevenen látta volna. Talán ez is a sorsnak volt valamely akarata a leányka jövődjére nézve. Nem kellett volna, hogy annyi fogadatlan apja legyen egyszerre az elpusztult gyermeknek, mint lett a bíró, csendbiztos, pandúr személyében, aki mind az ő szomorú sorsával, virágtalan életével kezdett törődni, amint nyoma veszett. Addig, amíg élt, az édesanyja se sokat törődött vele.

- Éppen olyan kendő van az asszonyság kezében, amilyennek párját annak a kis cselédnek a kezében láttam, akit most nézegetnek az urak - folytatta „Szűcs szomszéd”, akiről már mondtuk, hogy a „hatósághoz” kezdett volna tartozni. (Később csakugyan csősz lett Tiszalökön. A törvényszéki tárgyaláson már így vallott a bíróság előtt.)

Solymosiné végigmérte „Szűcs szomszédot”.

- Mi köze van magának az én kendőmhöz? Már egyszer megkérdem magától, hogy mit akar folyton tőlem? Nincsen egy hónapja se, hogy egy zsidólány vízi holttestét akarta kommentálni nekem a leányom helyett.

- Az Lökön volt. Azóta kiderült a tévedés - felelt „Szűcs szomszéd”. - De most Dadán vagyunk, és mindenki azt mondja, hogy a maga lányát fogták ki a vízből.

- Ki az a mindenki? Talán ez a bolond Julcsa? - kérdezte özvegy Solymosiné, és most már a kis parasztlányt vette szemügyre, mintha az is ártott volna neki a szavával.

(A lány elbűjt, de Solymosiné olajos szeme, megmerevedett tekintete, fájdalmas arckifejezése utolérte, bármint rejtőzködött egy szűrősember mögött. „Ez a lány? Tán még az anyjánál is jobban akarja ismerni Esztert?” - kérdezte Solymosiné.)

*

Mióta Eszter eltűnt, és özvegy Solymosinét sokan látogatták: bírók, ügyvédek, csendbiztosok, de még egészen idegen emberek is, akik csak beszélni akartak vele: az asszonyon bizonyos változás történt. Tartotta magát valamire, holott azelőtt a szegény napszámos-asszonynak ez

nem jutott eszébe. A máriapócsi búcsújárásban megelégedett magával a többi mezítlábas asszonyok között, akik Mária hónapjában gyalog zarándokolnak a Szent Szűzhöz, Pócsra. Az idei augusztusban tán ott fog haladni a karínges plébános mellett. A lánya eltűnése óta gyakran forgatta a bibliát, ami egyszerű parasztasszonynak nem szokása. Hangosan olvasott, amikor idegenek beleskelődtek az ablakán... Egy szegény, gyermekét veszített édesanyának minden megbocsátható. Jó, hogy tiszta eszénél maradt. És a bírói igazságszolgáltatásba vetette a bizalmát. „Nem hagynak el az urak, mert nem hagyhatnak el - mondotta Solymosiné. - Most a vallásról van szó, nemcsak az én szegény Eszteremről.”

És sohase hagyta el párját a kendőnek, amelyet Eszter lánya csuklójára kötve láttak utoljára a falubeliek, amely kendőbe a festék volt kötve. Amely kendővel kezén megölték a zsidók.

- Hát nem nézi meg a lányát, Solymosiné? - okoskodott „Szűcs szomszéd”.

- Nem nézem meg, mert nem az én Eszter lányom - felelt Solymosiné.

- Honnan gondolja?

- Onnan gondolom, hogy egy döglött kutyának se lehet ilyen szaga - felelt fejkendője mögül a sápadt, felindultságát rejtegető, barna parasztasszony, aki összekulcsolt kézzel állott a dűlőút sarkán, és a szemét a mező földjének egy bizonyos pontjára szegezte, s onnan nem mozdította. Állt lehajtott fejjel, magábaszállva, imádkozva, mint azóta mindig, amióta Eszter elveszett. Eleven vértanú volt. Nemcsak az Istennek, de az embereknek is meg kellett segíteni ezt a valósággá váltott emberi szerencsétlenséget.

- Hát mért nem akarja felismerni a gyermekét, mikor megvan? - kezdte volna „Szűcs szomszéd” a további rábeszélést, de most egy eddig nem hallott hang avatkozott a parasztemberek, parasztasszonyok zúgásába, búgásába.

- Kendbe pedig nyomban belerúgok, ha el nem hordja magát! - mondta a reccsentő hang, mintha szóдавизet nyomnak valakinek a szeme közé.

„Szűcs szomszéd” megfordult. Ónody Géza állott előtte. Dehogyan előtte: felette mint egy ítélőbíró, aki meg is teszi nyomban, amit ígért.

„Szűcs szomszéd” elvörösödve húzódott hátrafelé, amerre a szekerek álltak.

- Hová megy, „szomszéd”?! - kiáltott most Dobos főbíró a sír mellől a hátrafelé húzódó parasztemberre.

De az nem felelhetett, mert Ónody felemelt lovaglópálcájával mutatta neki az utat.

- Csak nyugalom, emberek. Nem kell félni, amíg engem látnak - mond a képviselő, és lengedező, egykedvű léptekkel baktatott végig a mezőn a füzes felé, mint akit amúgy se nagyon érdekel ez az egész dolog.

- Csinálhatnak a zsidók akármit. Most nyakukon a kötél - vélekedett az eszlári tanító, aki Ónody után lopózott.

*

Ónody Géza kétszer körüljárta a holttestet, aztán olyan arcot vágott, mint egy hóhér. Az indulattól lüktetett a halántéka, tűzbe borult a szeme, és remegett az ajka.

A bíró, ügyész, csendbiztos várakozólag néztek rá. Ónody Géza volt az eszlári képviselő. Többször hangoztatta, hogy ismerte Solymosi Esztert, aminthogy minden embert ismer Eszláron.

- Azt hiszem, csúfot űznek a bírósággal! Különben nem gondolnám, hogy ezt a szörnyűséget Solymosi Eszterként bemutatathatnék - csikorogta Ónody a fogai között.

(Régi népképviselő volt. A szónoklatot, a beszédmodort, a nyilvános helyen való magaviseletet azoktól a hazafiaktól tanulta, akik hittek a szavaikban, mint Kossuth, akit száz esztendeig akart utánózni minden szónok Magyarországon.)

Székely Ferenc, a főügyész-helyettes a vállán át nézett Ónodyra. Hírből már ismerte emberét.

- Ónody az eszlári katolikus tanítóhoz fordult:

- No, tanító úr, megismeri a növendékét?

Várkonyi szinte sértődve tiltakozott:

- Engedelmet, ez a személy sohase volt az én növendékem - szólt a tanító, mintha az eszlári katolikus népiskola becsületét védelmezné. Nem úgy tanítják ott a falusi lánykákat, hogy majdan a Tiszába ugorjanak vallástalanságukban.

A főügyész-helyettes kopott Ferenc József-kabátjában, kemény inggallérjában, trombitaalakú, kőkemény kézelőiben izzadozott. Nem az ő korához és tekintélyéhez méltó a falusi emberekkel való disputa. Mit mondjon ennek a falusi mesternek, aki már jóelőre azzal a gondolattal jött ide, hogy az ő egykori növendékei nem fulladnak a Tiszába?

A főügyésznek váratlanul segítségére volt a vizsgálóbíró:

- Méltóságos uram, azt indítványoznám, hogy a hullát innen a dadai határból vinnénk Eszlárra. Ott több ismerőse volt a keresett lánynak, mint itt, az idegenben.

- Nagyon helyes - vélekedett a pesti főügyész. - A vizsgálatnak mindent meg kell tenni, hogy világosság derüljön erre a rejtélyes dologra.

Bary József hivatalos komolysággal állott:

- Ugyanezért már intézkedtem, hogy azok a bizonyos tutajosok, akik a hullát először megtalálták: kihallgatás céljából előállíttassanak.

- A vizsgálat érdekében mindent - felelt a főügyész, és Bary nem titkolhatott el egy megelégedett pillantást, amelyet a körülötte álló urakra vetett. (Addig ugyanis az volt a híre, hogy a vizsgálóbíró messze túllépi a hatáskörét, amikor tucatszámra fogatja el az embereket, akik még a gyanútól is mentesek, hogy az eszlári gyilkosságban részük lett volna.)

A vizsgálóbíró tehát nyomban kiadta a parancsot Vay csendbiztosnak, hogy most már senkit se engedjenek a holttesthez, a vizsgálat Eszláron folytatódik tovább. A pandúrok természetesen úgy értelmezték a parancsot, hogy főként a zsidókat kell távol tartani, akik eddigi mozdulatlanságukból engedve, a füzes széléről a vizsgálóbizottság, főként a főügyész közelébe akartak furakodni. (Sok panaszkodott, ha ilyen nagyúrnak se? De amíg sügtak-búgtak, okoskodtak, meghányták-vetették az esélyeiket falusi zsidók módjára: idejük lejárt. Csak azon vették magukat észre, hogy a pandúrok oszlatni kezdik őket.)

- Azt üzeni a csendbiztos úr, hogy aki öt perc múlva itt lesz: azt megvasaljuk - ígérték a pandúrok szokásos szelídségükkel.

Ilyen félreértések történnek néha a hivatalos eljárás közben. Nincsen olyan okos zsidó, aki ezen eligazodjon.

Vay is a csoport felé tartott. Főként Molnár esküdtet kereste, aki a belépődíjak beszédével volt megbízva.

- Fizettek a zsidók? - kérdezte a csendbiztos.

Kitűnt, hogy a füzes szélén ácsorgó zsidók mindegyike fizetett, hogy alkalomadtán a bizottság elé járulhasson. Némelyik pénzesebb két-három társáért is befizetett.

- Mennyi gyűlt össze?

- Két forint és harminc krajcár - jelentette ki az esküdt.

- Vissza kell adni az utolsó krajcárig. Ma nincs előadás! - parancsolt Vay Gyurka bizonyos jóakarattal. Tetszett neki a dolog, hogy a zsidók szó nélkül belépődíjat fizettek. Van ezekben az emberekben áldozatkészség!

Az esküdt savanyú arccal kezdte visszakotorni a pénzt a szűre ujjából. Nehezen vájkált a penészes krajcárok között. (Holott egy év múlva külön megdicsérték törvénytisztelő készségét a nyíregyházi királyi törvényszék előtt. Mintha bizony magától adta volna vissza a krajcárokat.)

Ekkor kezdte meg az ismeretlen holttest világ körüli utazását, amikor a pesti főügyész-helyettes levette róla a szemét. Addig még csak lehetett valami reménysége, hogy a nagyfelelősségű bírósági méltóság pártfogása alatt eljut arra a helyre, amelyet halálával kiérdemelt magának: a föld alatti nyugalomba. De a főügyész levéve róla hatalmas tekintetét: megkezdődött viszontagságos, küzdelmes második élete, amely gyötrelmesebb volt, mint előbbeni élete, bármily sorsfordulatok között hanykódott is élete hajója.

Ha dühös falusi ebek kergették volna, mint éjfélí kísértet: se lehetett volna üldözöttebb.

Ha vesztőhelyen és akasztófa tövében találtak volna rá, mint valami nagy bűnösre: se firtatták volna alaposabban múltját, amely miatt a lelke a pokolba szállott.

Ha a mezők csörgő, futamodó, átkozott boszorkánya lett volna, aki vészt, betegséget, pusztulást hord a határokba, ahová a vihar sodorja: akkor se foghattak volna rá egyebet vasvillánál a babonás parasztok, akik ettől a naptól kezdve őrizték.

Jelenlétével elsápasztotta az arcokat. Kiforgatta a szemeket, felzaklatta a legsötétebb emberi indulatokat, amelyeket csak őskorában érzett az állati sorban lévő ember, aki kövel agyonverte testvérét.

Átok volt, amint utazni kezdett körös-körül a világon, dögvész járt nyomában, aminthogy abban az esztendőben a kolera is elindult föld körüli útjában, és Magyarországon éppen akkor tart stációt, amikor a holttest ruháit kibontogatják a királyi törvényszék előtt.

*

... Első szárazföldi útját a holttest „Szűcs szomszéd” szekerén tette a tiszadadi füzesből, ahol kikötött: az eszlári zsidótemplomig, ahonnan a közvélemény szerint elindult.

Hasznos embernek mutatkozott Zurányi, az eperjesi születésű gyógyszerész, akiről eddig azt hitték, hogy csak a piruladörzsöléshez és a fuvolázáshoz ért. Egy nagy üveg karbolt hozott magával, amellyel egyszerre új szagot kevert a dögletes levegőbe. Kórházak, kaszárnyák, vasúti állomások karbolszagát, amelyet a régi Magyarországon a járványok idején megszoktak a szaglószervek. Minden falusi orvos, minden vidéki patika karbolszagú volt. Szinte beparfőmözte a füzesben megrekedt levegőt karboljával. A locsolókba, amelyekből a hullát öntözték a csöszök a karbolla: mindenki beledugta a kezét, mint a templomban a szenteltvízbe. Még a kényes Miklós László főjegyző is lehúzta a kesztyűjét, amelyet pedig a holttest közelében odáig nem vetett le.

A holttestet lepedőbe csavarták, és „Szűcs szomszéd” elhajtott vele.

Közben valahol pálinkát ivott, és ezért részegnek nézte az egész világot: főként azokat a vas villás parasztokat, akik régi szokás szerint a holttestet kísérték, hogy valamiképpen le ne tévedjen a kijelölt útról a holttestes kocsi. „Szűcs szomszéd” csak nevetett a bakon a babonás parasztokon. Azt látták volna ezek a félénk emberek, amikor ő előző éjszakán ölében emelte a hullát, amitől mindenki irtózott!

Az urak a maguk kocsiján telepedtek meg.

Javában panaszkodott Ónody Géza a zsidókra, akikben még annyi tisztesség se volt, hogy legalább egy „hasznos” holttestet kerestek volna országszerte, amely legalább „megközelíti” Solymosi Esztert! Nem. Az első női hullát, amit valami halottaskamrából vagy temetőből kilophattak: nyomban felöltöztetik Solymosi Eszternek, mintha az egész világ „vak volna”.

- Már csak azért se érdemelnek kíméletet, hogy egy zsidónőt akarnak a keresztény temetőbe csempészni! - vélekedett Vay György csendbiztos, aki ugyan nem volt vallásos ember, de bizonyos dolgokban „delikát” volt.

- Honnan tudod, hogy zsidónő? - kérdezte Miklós főjegyző.

- A lengyel-zsidóasszonyok szokták levágnak a hajukat. De a mi kis Eszterünknek olajbarna haja volt, és fekete szeme, mint a bogár.

- Ahogy én néztem, ennek olyan kékes, „szeszínű” szeme van, mint a víznek! - mond az orvosnövendék.

- Engedelmezzel, fekete szeme van - dühöngött a gyógyszerész, aki a bakon, a kocsis mellett foglalt helyet, és most hátrafordult, miután csak hajdúnak nem szabad beleszólni a kocsió urak beszélgetésébe.

- Kék volt az! Nem ért hozzá, öcsém! - intettek a kocsiból.

A gyógyszerész elpirult. A szemek színéhez már ő is csak ért, habár sántikáló ember volna. Az ilyen testihibás emberek érzékenyebbek, mint az épkezők, éplábúak. A gyógyszerész dühöngött magában a „leintésre”, de elhatározta, hogy alkalomadtán bebizonyítja az uraknak, hogy neki volt igaza.

A kocsikulcsból pedig minden zökkenőnél hallatszott a vitatkozás:

- Kék, mint a víz.

- Fekete, mint a szurok.

Gyalázatosak erre az utak. Sokszor zökkent a kocsi, mintha a lelkét akarná kirázni az utazónak.

- De bizony fekete volt - ismételte a gyógyszerész, pedig megfogadta, hogy hallgat.

- Nézze, gyógyszerész úr, úgy áll magának a nőies dolgokban való vitatkozás, mint tehén a gatyá - mond végre türelmét veszve Vay Gyurka, a veresbajszú csendbiztos, aki asszonyi ügyekben híres szakértő volt a vidéken.

A gyógyszerész másodszor is elpirult, és hallgatást fogadott mindaddig, amíg a hencegő csendbiztos az igazáról másként meggyőzheti, mert a dolgait „kiegyenesedő irányba” látó Vayval úgyse lehetett ezen a napon beszélni. A csendbiztos elmondotta mindazon tapasztalatait, amelyeket a nők szemének színei körül összegyűjtött.

- Az lehet, hogy egy nő szemének a színe megváltozzon, de ahhoz szerelem, gyermekszülés vagy egyéb betegség szükségeltetik. Normális körülmények között a nők szeme nem változik, legfeljebb a fiatalság elmúltával enged tüzeiből. De amíg egy nő kacsintani tud, tessék csak rábízni a szemét, urak és patikáriusok!

Körülbelül ez volt a bölcselkedés érdemleges része, amit Vay csendbiztos a női szemekről szükségesnek tartott elmondani, mialatt a halottaskocsi a lepedőbe burkolt holt nővel lassan ballagott a dülőúton az eszlári torony felé.

Harmadik könyv

A holttest

I. A bolygó zsidó második megjelenése

Újra látták őt Eszláron.

Mégpedig azon a napon, amikor a tiszadadi holttestet a zsidótemplom tözsomszedságában lévő udvaron, egy eresz alatt vasvillás ember őrizete mellett kiterítették: egy ajtóra, amelynek felső részén még látszottak a G + M + B betűk, amelyeket krétával vízkereszt napján az eszlári harangozó írt. Keresztény ajtó volt, özvegy Bátoriné házáról.

Mezítelenül feküdt a holttest, csak egy kötőféle volt a derekára vetve.

Ez azoknak a sorsa, akik a Tiszában keresnek menekvést az élet elől. Az öngyilkosok, ismeretlen, családtalan halottak kálváriáját járta a tutajosok holtteste, amely kálvárián minden parti őr, mezei csősz, bíró és kisbíró benézeget a holttest szájába, mintha a régi vallások pénzdarabját keresné az elnémult szájban, a megmerevedett nyelven.

A holttestnek nem volt pénz a szájában, csak fogai voltak, mint egy másvilági kutyanak, amelyeket az emberekre vicсорított. Álla leesett, és komolyan haragudni látszott azért, hogy még holtában is háborgatják. Az egyik szeme nyitva volt, és azt ijesztő merevséggel függesztette mindazokra, akik megközelítették. A balkeze ökölbe volt szorítva, mintha még mindig tartogatna valamit benne.

Kiss Jenő, a tiszalöki járásorvos megállott a holttest mellett:

- Sok vízbe fulladt holttestét láttam, mióta a Tisza partján vagyok orvos. De minden vízbe-fulladtat az jellemzett, hogy homok vagy iszap volt a szájában, a markában, amint végső életerejében még egyszer megkapaszkodott a földben, mielőtt elbúcsúzott volna az élettől. Ennek a holttestnek csak az orra volt teletömködve homokkal, ahová máskor nem jut be iszap, se föld. Ezt kérem jegyzőkönyvbe venni.

Horváth László, a nyugalmazott járásorvos lépett most a hullához. Az öregúr közelebb volt a hetvenhez, mint a hatvanhoz. Ebből harmincöt esztendő hivatalos orvosi minőségben Vencsellő és Csege között nemes Szabolcs vármegye szolgálatában töltött, a Tisza-parton, amikor is körülbelül hétszáz vízbefúlttal ismerkedett meg.

- Habár már évek óta nem praktizálok, azért figyelemmel kísérem az orvosi tudomány haladását, meghozatom a legújabb könyveket, hogy könyvtáramat majd egykor arra érdemesnek hagyományozzam. Régi és újabb tapasztalataim alapján kijelentem, hogy az előttünk lévő hulla nem egy vízbe fulladt egyén hullája, még ha a folyamból vonták is elő. Ez a hulla legfeljebb tíznapos, halálát nézetem szerint vérvesztés idézte elő, de nem fulladás.

A harmadik orvos, aki a holttest mellé lépett, hogy az udvar közepén helyet foglaló bizottságnak bejelentse a maga véleményét, a már említett Horváth Géza orvosnövendék volt.

- Harmadszor látom a kérdéses holttestet. Pontosan megállapítom tehát, hogy a hulla ruganyos, ép és egészséges húszéves nő tíznapos teteme. A vízhullák puffadtságának nyoma sincs rajta. Körmei gondosan ápoltak, hegyesre vágottak, mint egy úrihölgyé. - Felemelte a hulla szabadon lógó kezét. - Ilyen szép körmöket ritkán láthatni. Cselédé nem lehet. A jobb-lába kisujján mutatkozó tyúkszem is azt bizonyítja, hogy a mezítelen lábbal talált tetem azelőtt cipőt viselt.

Negyediknek Trájtler, a nyíregyházi királyi törvényszék orvosa állott a hulla mellé. Katonás, feszes, élénk fiatalember módjára gesztikulált. Közben a kabátja gomblyukában nyíló rózsát szagolgatta.

- Az én véleményem mindenben megegyezik a kollégák véleményével. A felhám teljes épsége, a hullafoltok hátán való jelentkezése, a test rugalmassága azt bizonyítja, hogy egy- vagy kéthetes hullával találkoztunk. Életkora inkább közelebb a húszhoz, mint a tizennyolc-hoz. *Olyan ez a hulla, amilyennel ágyban is találkozhattunk volna, nemcsak a Tiszában.* A vízbefulladás kizárt dolog. A hullának most, miután ruháitól megfosztották, jóformán semmi szaga sincs. Tehát azt kell következtetni, hogy a rajta lévő ruha volt bűzös, amely félrevezette az eddigi szemlélőket. Ha Taylor, aki könyvet írt a hullákról: látná, ugyanez volna a véleménye. De Hoffmann, aki a bonctant tanítja a bécsi egyetemen, és Maska, akinek könyvét ugyancsak tanulmányoztam: megerősítenek véleményemben, amelyet lesz szerencsém írásban is előterjeszteni.

- Tehát a hulla nem Solymosi Eszteré? - kérdezte Egressy Nagy László királyi ügyész, miután a főügyész már elutazott Budapestre, a vizsgálat vezetését jókezekben látván.

- Amennyiben Solymosi Eszter tizennégy esztendő cselédleány volt: a hulla nem az övé - jelenti a törvényszéki orvos. - Ennek a hullának tápláltsága, fejlettsége, asszonyossága nem egyezik egy tizennégy esztendő leányéval.

A vizsgálóbíró és környezete az asztalnál, a falusi udvar közepén szorgalmasan jegyezte az orvosok vallomását.

- Azt hiszem, a törvényszéki orvos úr kijelentése után más orvosi vizsgálatra nem reflektál, ügyész úr? - kérdezte a vizsgálóbíró.

- Indítványozom a boncolás elrendelését.

- Ez megtörténik - felelt a bíró -, miután a község lakosai közül Solymosi Eszter ismerősei megtekintették a hullát. Jöjjenek a tetemnézők!

*

Mint említettük, az udvar (özvegy Bátoriné udvara) a zsidótemplom szomszédságában volt. A templomnak nem volt ablaka errefelé, mert ablakai (három, ívelt ablaka) az utca felé nyíltak. De a templomban összegyülekezett eszlári zsidók valamiképpen megtudták a vizsgálat eddigi állását, és a templom belsejében keserves imádkozásba kezdtek. Mind a négy orvosi vélemény, amely eddig elhangzott, egy-egy kő volt az ő befalazásukhoz. Mindinkább foszladozóban volt a reménységük, hogy a kifogott holttestben Solymosi Eszterre ismernek. Sőt, titkos veszedelmet, közelgő borzalmat sejtettek a maguk sorsára nézve, amikor mindinkább kitűnt, hogy Solymosi Eszter ruhájába egy idegen nőt öltöztettek. Kik juthattak Solymosi Eszter ruhájához? „Csak a zsidók, akik Esztert ruhástól együtt templomukba vonszolták, és ott elemésztették!”

Mind hangosabb lett tehát a keserves imádkozás a szomszédos templomban, amint a parasztház udvarán a vizsgálat lépésről lépésre előrehaladt. Kétségbeesésüket növelte, hogy Székely Ferencet, a pesti főügyészt, akiről igazságosságot és a megyei hatalommal szemben való túlemelkedett fölényt reméltek: nem látták többé a vizsgálóbizottság tagjai között. Tegnapelőtti, tegnapi reménységük, amely a tiszadadi hulla megtalálásának hírére felcsillant előttük, a múlt napokkal, órákkal, percekkel muladozott. Sőt, mint helyesen érezték; még feketébben közelgett feléjük az átok, ha a vizsgálat majd azt kezdi firtatni: honnan kerültek elő az eltűnt Solymosi Eszter ruhái?

„Sohasem volt túlságosan jó zsidónak lenni, de azokban a napokban a kutyanál utolsóbb volt eszlári zsidónak lenni” - írta e kornak egyik naplóiírója, akinek feljegyzései között is lapozgattunk. (Idősb Krúdy Gyula, 1848/49-iki honvédszázados és nyíregyházi ügyvéd naplója.)

Ónody Géza a vizsgálóbizottság asztalától nem messzire álldogált, és az elhangzott orvosi nyilatkozatok után félhangosan a maga megjegyzését is megmondta:

- Ez a szerencsétlen hulla annyira nem Solymosi Eszteré, hogy erős a gyanakvásom arra nézve, hogy egykori szőke, vörösbe hajló zsidónőé a hulla. A hónaljon lévő szőrzet legalábbis ezt látszik bizonyítani. Az orrnak keleties hajlása, az ajaknak domborulata, a nőnek érzéki testessége pedig a szemita származásnak alfabétája.

- De a szem, a szűzmáriásan kék, vizenyős szem, Géza bátyám! Csak keresztény nőnek van ilyen szeme - duruzsolt Ónody mellett az elválhatatlan csendbiztos, Vay Gyurka.

- A szem és az orr bizonytalan, mert tele volt iszappal. Horváth Gézának kellett kipiszkálni egy fadarabbal a mocskot a szemüregből, hogy láthassuk - jegyezte meg Dobos főszolgabíró, aki az urakhoz csatlakozott.

- Úgy látszik, még sohase jártatok a lengyel-zsidó városokban. Munkácson, Ungváron, Beregszászon, ahol temérdek kékszemű és szőkés zsidónő található. Akiknek szőkesége éppen olyan dús, termékeny, pelyhes, mint az igen fekete nőké. Csak éppen szőke a bajuszuk, a nyakszirtjük! - válaszolt Ónody Géza. - Véleményem szerint a szőke zsidónők sokkal veszedelmesebbek, mint a barnák. Szívtelenebbek.

- Azt mondtad egyszer, hogy napsugarak a sötét gettóban a szőke zsidónők. Az árnyékos szobában énekelgető sármányok. Aranybetűk a zsidók fekete imakönyvében - dörögötte Dobos főszolgabíró Ónody fülébe.

Az eszlári uraság arcán könnyű pirosság suhant át, mintha egy lámpával világítanak hirtelen valakire éjszaka.

- Az ember fiatakorában nem ismeri még az életet - felelt, és távolabb ment az emlékeztető főbírótól.

(„Ónody úr szívét több zsidónő lába elé helyezte már elmúlt életében” - mondták némelyek, akik az úriembert közelebbről ismerték, és eszlári szereplése idején múltidejében lapozgattak.)

A csendbiztos dörmögött:

- Pedig fogadni mernék, hogy még most is zsidónők járnak az eszében. Van ilyen megátkozott férfi, fogadni mernék.

De Vay Gyurka többnyire fogadni akart egész életében. Sajnos, a Felső-Tisza mentén nemigen mertek vele fogadni.

*

A kaput kinyitották a pandúrok. A nép, amely az utcán gyülekezett, elfoglalta a kapu nyílását. Elöl asszonyok, hátrább a férfiak.

A vizsgálóbíró intézkedett:

- Mindenki menjen hátrább az udvarra, akinek itt dolga nincs. Egyenként jöjjenek be az eszláriak, akik Solymosi Esztert ismerték. Nézzék meg a holttestet.

A falusi kisbíró, mint már ilyenkor szokás: sokáig bajlódott a kapu kitámasztásával, és annak szidta mindenséjét.

De a kapun át már belépett egy harmincéves forma asszony.

Feketében, kendővel a kezében, amint a Solymosi Eszter utolsó látására felkészülődött.

Megállott a hulla lábánál, és fekete, erős parasztszemével keményen ránézett, mintha felelőségre akarná vonni a holttestet. Aztán körüljárta egyszer. Majd még egyszer, sietősebben, ruganyosabban, mindinkább kiegyenesedve, mintha végleg meggyőződött volna arról, amit magában előre gondolt.

- Ez a cseléd nem Solymosi Eszter! - állott meg a vizsgálóbíró előtt.

A bíró rápillantott. Az asszony méltatlankodó arcot vágott:

- Sohase volt Solymosi Eszter - ismételte.

- Hogy hívják?

- Száki Györgyné, született Schwartz Katalin.

- Ismerte Solymosi Esztert?

- Mint a magam gyerekét. Szomszédja vagyok Solymosinénak. Bár nem vagyok egy valláson vele.

- Az nem tartozik ide.

- Csak azért mondom, mert szerettem Eszterkét, mint a magam gyerekét.

- Elég volt. Még mások is várnak...

- Tessék meghallgatni. Ez a szélesarcú, szőke fehérszemély azért se lehet Eszter, mert ő vékony, kedves, keskeny volt. Barna volt.

- Elég.

Az asszony nehezen és méltatlankodva szólott:

- Az igazi Esztert tessék megmutatni, bíró úr. Azt mondják, hogy ott hátul, a kertben van még egy holttest.

- Ne locsogj, menj a dolgozóra - szólt most Ónody Géza a tanúhoz, mire az asszony visszavisszafordulva, pillangós cipellőjében kilépdelt a kiskapun, mintha kevesellte volna eddigi szereplését.

Másik asszony állott meg a kiterített hulla mellett. Olajos Bálintné Szokolczai Erzsi, tanyásember felesége, az elmúlt évben nála szolgált Eszter.

- Nem ismerem, sohase láttam, nem az én jó kis cselédem volt ez a kövér, veres asszony.

- Bizonyos ez?

- Tán csak ismertem a cselédemet, aki mellettem volt?

Ez az asszony is haragudni akart a félrevezetésért, mert a tanyáról Eszterhez hívták.

- Íme, egy idegen.

- Ne feleselj! - intette Ónody. - A bíróság dolga az igazságtevés.

Az asszony a kapu felé húzódott, és még akkor is hajtogatta:

- Nem engedhetem csúffá tenni az én jó kis cselédemet.

Harmadik asszony járta körül az asztalt. Fiatalos, menyecske, szégyellős, aki többször tartotta a szemét a földön, mint az előtte egészen feltakart holttesten. Gazdag Józsefné, huszonhét éves.

- Igenis, nem Eszter. Kopasz ez, szegény, mint a tenyerem.

- Jöjjenek már a férfiak - vélekedett a bíró.

- Legalább tessék betakarni szegényt - mond Gazdag Józsefné, és a holttest dereka tájékára visszaigazította a rongydarabot, amit az asszonyok előtt levettek. - Van mindenféle suhancgyerek is odakint, nemcsak vénember.

Hát éppen egy öreg paraszt, gatyásan, fekete szűrben, csizmában, mintha a városba menne, lépegetett befelé a kapun. Molnár János.

- Hatvannyolcadik évemet taposom - felelt a bíró kérdésére.

- Hát mondja meg, Molnár János, igaz lelkére: ez Solymosi Eszter?

- Huncut gazember volt, aki kitalálta - felelte Molnár János, körüljárva az udvaron, miközben szemrehányó fejcsóválással nézte a holttestet. - Nincsen olyan ember Eszláron, aki idevalósinak vállalná ezt a nőt, pedig sok csúnya zsidóasszony lakik a faluban.

Szalai Gábor napszámos, aki csak negyvenegy esztendő volt, nem haragudott úgy az asszonyokra, mint előbbi földije. Neki csak a kifordult szeme nem tetszett a holttestnek. Különben maradhatós volt.

- Nem azt kérdeztük, hogy milyen a gusztusa kendnek. Arra feleljen: ez az Eszter, vagy nem ez az Eszter?

- Istenem, ne vígy a kísértésbe. Öreg lány ez Eszterkéhez mérve - felelte a parasztember. - Anyányi már ez a madár. Többet hánytá ez a farát, mint én pipáltam.

Szalai Gábor azt hitte, hogy ezzel mindent elmondott a holttestre nézve, de még kérdezgette a bíró. Szalai Gábor azonban mindvégig megmaradt a maga férfias véleménye mellett a női holttest közelében. Csak úgy vette, mintha élne.

- A szentem! - mondta elmenőben.

Ifjú Pán József, Aradi István, Sós András eszlári parasztemberek következtek sorra.

- Nem ismerjük az árvát! - hangzott az egybehangzó vélemény, és a férfiak szökeségét, kék szemét hányták a holttest felett mint kifogásaikat.

Juhász Józsefnek „túlságosan fonnyadt, kiszáradt” volt a vízi jövevény. Csak a balkezével legyintett, amikor Solymosi Eszterhez hasonlították. „Az ángya térdét!” - válaszolt Juhász. Bár nem fejezte ki világosan a gondolatát, megérthette, aki akarta. Újabb kérdésére a vizsgálóbírónak azt felelte: „Ne szégyenítsék meg legalább a falut.” Ez volt az utolsó gondja Juhász Józsefnek, amikor kétszer körüljárták vele a hullát.

Suhanc parasztfiú állott a bizottság elé az eszlári disznókondás személyében. Jakab István a neve, tizenhárom esztendő, együtt járt iskolába Solymosi Eszterrel, mint faluhelyen szokás, ahol a lányok, fiúk együtt tanulnak.

- Megismered Esztert? - kérdezte a vizsgálóbíró a holttestre mutatva.

- Meg ám az öreganyámat - röhögött a kondás.

Vay György köhintett egyet az udvar sarkában. Csak egy olyan köhintés volt, amilyent pipás-emberek sokszor hallatnak, mert a pipának az a jó tulajdonsága is megvan, hogy betegség és egyéb nyavalya nélkül is megköhögteni az embert, amire éppen olyan szükség van, mint a tüszentésre, böffentésre, csuklásra, amely hangok az ember szájából hangzanak.

A kondás azonban már megjuhászodva, kalap levéve állott a bíróság előtt, és vallott, mint a parancsolat. Eszter kisebb, vékonyabb, gyengébb volt.

Most még egy asszonyság jelentkezett a férfinépség elvonulása után.

Az asszony elkésett volt a nők csoportos felvonulásából, ezért egészen egyedül lépdelt be a férfiak után az udvarra. Vannak ilyen asszonyok, akik sohase járnak együtt a többivel, lenézik asszonytársaikat különféle szokásaik miatt. Macskában is van ilyenfajta, amely egész életén át egyedül csavarog, mert a macska nem társaslény, mint a kutya.

Az asszonynak, Jajczainénak az volt a kívánsága, hogy mutassák meg neki a holttest ruháit.

Amíg az egyik pandúr a rossz-szagú batyut bontogatta az udvar sarkában: Jajczainé körüljárta a holttestet, külön megnézte kezét, fülét, lábát.

- Nálunk másformájúak az asszonyok - mondta Jajczainé, mikor a hajatlan holttestet megszemlélte.

- Nem is asszony ez! - vélekedett a menyecske. - Csak a ruhája, az inge, a szoknyája, az volt fehércselédé.

(Jajczainé azok közé a ritka parasztasszonyok közé tartozott, aki törvényesen elvált - egy nyíregyházi ügyvéd révén - az első urától. Igaz, hogy három évig tartott a válópör, ráment ötköblös földje, de az asszony megmutatta, hogy ahhoz ment férjhez, akihez ő akart, nem pedig ahhoz, akihez a szülei erőszakolták. Ötköblös asszonynak hívták a ritka paraszt-asszonyt.)

- No, most már eredj a dolgozra - morgott a csendbiztos, amikor Jajczainé szereplése folytán a bíróság minden tagjával meg akart ismerkedni. (Az urak között keresett ismeretségeket, miután amúgy úrimódon, törvényes válópör révén rendezte be az életét. „A fejébe szállt a sok bírósági levelezés.”)

- Ha pedig Hurainét látnád valahol, megmondhatod neki, hogy illene eljönnie a régi kis cselédjéhez.

Mert Hurainé mindmáig hiányzott a tetemnézők közül.

Jajczainé védte:

- Gyenge szíve van annak az asszonynak.

- Gyenge. Mint neked.

*

Zathureczky nem merte megnézni a tiszaezlári hullát, mert többet adott az étvágyára, a jóérzésére, az éjszakai nyugalmára, mint ezek a „vasgyomrú” szabolcsi urak, akik mindenféle időjárást elbírtak.

- Azt kell hinnem, hogy ez az eszlári holttest is a maga révén került a vízbe, Zathureczky - mond a felesége -, mint az a Brenner lány, akit egy hónappal ezelőtt Tiszalöknél kifogtak.

Zathureczky Gyulának még csak ideje se volt feltenni a szokásos kérdést felesége szavaira: „Hogy érti ezt, asszonyom?”, amikor a hallgatag Irma, Zathureczkyné nővére hirtelen elszólta magát féltékenységeiben:

- Igazán nem tehetünk arról, hogy nem születünk zsidóknak. De ha tudtuk volna, hogy ön csak a zsidónőkért rajong: legalábbis rabbinust választottunk volna atyánknak. Mert elbolondítani éppen úgy elbolondított minket is, mint akár a Brenner kisasszonyt, aki januárban a Tiszába fagyott, és csak májusban húzták ki onnan.

(Vajon mi volt az igazság Zathureczky nőhódításaiból? Sohasem lehetett világosan megtudni a dolgokat, mert a nyomokat eltakarította maga után ez a rókavörös-arcú úriember.)

Zathureczkyné tehát férje nélkül jelent meg a tiszaezlári hullaszemlénél, és nyomban pártfogásába vette özvegy Solymosinét.

A vörösbarna slájeres, lovaglóruhás, lakkcsizmás úrhölgy bizonyára másfelé is feltűnést keltett volna, nemcsak Tiszaezláron, a mind sötétebbé váló hulla környékén, ezen a júniusi napon. A falusi nép egyhangú vallomása után, a parasztok kedvetlen vagy sercentő válaszai közben, a kerítésen tolláskodó tyúkok alatt, ebben az álmos, rosszindulatú, unalmas világban sokatígérő volt az uszályos hölgy megjelenése, aki vékony, ezüst agárfejű lovaglóvesszejével intett helyet magának az ásító pandúrok és a falusi elöljáróság kisbírái között.

Vay csendbiztos sarkantyúpengéssel igyekezett az úrnő elébe. Dobos, a főbíró is hátrábbtolta vadkacsatollas vadászkalapját a rövidre vágott, hóka fején, ügyész, bíró, doktor felemelte az arcát a karcsúra fűzött úrhölgy megjelenésére.

Már fejbólintásával és zavarodott nőies mosolyával a férfitársaságban megnyerte magának a tekintélyeket, akik szeretik, ha bizonyos tiszteletben részesülnek. Hozzá még kissé selypített is Zathureczkyné, ami hallatlanul tetszik némely férfinak:

- Nem akarok az urak dolgába avatkozni... Tudom, hogy milyen kiállhatatlanok azok az asszonyok, akik férfiak dolgába ütik az orrukat. De abban mégiscsak nő vagyok, hogy a kíváncsiság nem hagyott nyugodni. Ez legyen mentségem, uraim.

Így szólt mély, elfogódott, szinte csukló hangon Zathureczkyné, és olyan ünnepélyesen hajolt meg a „bizottság” előtt, amely meghajtásban bennfoglaltatott annak elismerése, hogy a világot Isten és a férfiak kormányozzák.

Solymosiné ezalatt lesütött szemmel állott Zathureczkyné háta mögött, és egy lépést se mert előrejönni. Nem emelte a szemét a holttestre, nem nézett szemközt a bírókkal, csak állt a kendőjével kezében, azt babrálta barna napszámos-kezelével, a dolgok elintézését rábízta pártfogójára, Zathureczkynéra.

- Itt van az elveszett leány édesanyja, szegény.

- Özvegy Solymosi Jánosné? - kérdezte Bary vizsgálóbíró.

Az említett asszony csak állt homlokába húzott kendője alatt, és a kezét lassan a szívéhez emelte.

- Maga özvegy Solymosiné? - ismételte a bíró. - Nézze meg a holttestet.

- Ne tessék azt kívánni tőlem, tekintetes úr. Anélkül is nagyon szerencsétlen vagyok. - És kendőjét szeméhez emelte, hogy még jobban elfödje tekintetét.

- Tehát nem ismeri fel a lányát? - próbálkozott a vizsgálóbíró. - Menjen közelebb. Hajoljon az arcához. Ha valakinek ismerni kell Esztert, az maga, az édesanyja.

Az asszony csak állott a „bizottság” előtt, és egyetlen pillantást sem vetett a holttestre, mintha babonás konoksággal került volna a tekintetével.

- Nézzen rám, Solymosiné - kezdte a bíró. - Azt mondja meg nekünk, hogy ez a maga Eszter lánya, vagy nem?

Solymosiné félszemmel a bíróra nézett.

- Forduljon meg, és nézze meg a holttestet.

- Ne tessék tőlem kívánni - felelte az asszony. - Meglátogatott engem a baj és szenvedés. Mit vétettem én az Istennek?

Most az ügyész is közbeszólt:

- Solymosiné. Mi azért vagyunk itt, hogy a törvény nevében igazságot tegyünk. Azt kell tudnunk, hogy a maga Eszter lánya fekszik-e itt előttünk, vagy nem?

Az asszony hangosan felzokogott.

- Nem szenvedtem még eleget? Kinek a bűnéért ver engem az Isten, mikor ártatlan vagyok?

És keservesebben zokogott Solymosiné, mint valaha is parasztasszony. A kemény, egykedvű asszony, aki látszólag már érzéketlen volt a fájdalom iránt: szinte összerogyott feltörő zokogásában.

A „bizottság” némán várta az asszony fájdalomának csillapodását. Nehéz sor egy édesanyával keményen beszélni, aki gyermekét veszítette el. Az anya fájdalma a hivatalos urak száján is visszafojtotta a szót. Csupán a kendő alatt az asszony könnye, nyála... Az ügyész rosszkedvűen fordította el a fejét. Bary bíró a jegyzőkönyvekben lapozott, mintha a zörgő papirosokban találna vigasztalódást keserves pályáján.

Az asszony csillapodott egy percre...

- Tehát a lánya, vagy nem a lánya? - kérdezte a bíró szárazon.

- Hogy tetszik ezt gondolni? - mondta kétszer egymásután az asszony, majd újra vontatott, hosszadalmas sírásba kezdett. Akik ritkán sírnak: azok alaposan sírnak, ha utat talál bennük a könny. Nem lehet megállítani, amíg egy csepp van bennük. Már nem is emberi ez a hang, amely Solymosinét töri, hanem hasonló az állat fájdalmas panaszához, hörgéséhez, bajához. A fájdalom vonítása: ez volt a nehezen kezdő Solymosiné sírása.

Zathureczkyné, aki nőies bánattal állott szegény asszonytársa mellett: bocsánatkérőleg fordult a bírósághoz:

- Solymosinét legutoljára, alig egy hónapja nagyon meggyötörték a tiszalöki hullaszemlénél, amikor a Brenner lány holttestét akarták vele megnézetni. És a kerülő két aranygyűrűt húzott le a Brenner lány kezéről előzőleg, mert hisz Eszternek gyűrűje egy se volt.

- „Szűcs szomszéd” húzta le a gyűrűket - sírt most Solymosiné zokogásából felfigyelve. - Majdnem csúffá tett az az ember a Brenner leány holttestével. Rábeszélt, rábeszélt... Pedig a gyűrűk már a mellénye zsebében voltak.

A bíró összevonta a szemöldökét:

- Itt nincsenek semmiféle gyűrűk. Megmondhatja az igazat. A maga Eszter lánya ez a hulla, vagy nem?

Az asszony konokul a földre nézett, mintha erre fogadalmat tett volna magában.

- Se éjjelem, se nappalom, mióta Eszter elveszett. Nem is lesz többé egy percem, hogy elfelejthessem. Talán a másvilágon se látjuk többé egymást, pedig katolikusok vagyunk a lányommal együtt.

- Istentagadó beszéd ez, Solymosiné! - szólt valaki a bírósági asztal mellől, mire Solymosiné nagyhirtelen felvetette a szemét.

- Nem a mi temetőnkbe tették Esztert. Azt csak a zsidók tudnák megmondani, hová tették. Hogyan találkozhatunk? Nekem halottam sincs, akit sirathatnék.

Az asszony gyorsan elmondott szavaiból kiérzett, hogy sokszor gondolkozott ő már a helyzetén, mostani és másvilági állapotán, amíg ezek a szavak összegyülemlettek benne.

- Nézze meg a holttestet, mert délután az orvos urak a Tisza-parton felboncolják. Oda nem eresztenek senkit - intette a vizsgálóbíró még egyszer Solymosinét.

De az csak állott, szemét a földre szegezve, mintha arra volna elátkozva, hogy ne vethesse fel a tekintetét.

- Nem jól van ez így - dörögte Dobos Imre, a tiszalöki főszolgabíró, és fanyar, hangtalan fütyöréssel, ahogy bosszúságában szokta az ember, kiment az udvarról. A pandúrok az öklükbe fogták a bajsukat, amikor rosszkedvű főbírójuk után néztek. Szívesen elverték volna valakit, hogy a főbírónak jobb kedvet csináljanak, de nem mutatkozott senki a láthatáron.

*

... Solymosiné valóban úgy ment el a zsidótemplom melletti udvarról, hogy látszólag egyetlen pillantást se vetett az ajtófélfára fektetett holttestre. De hát az édesanyák látnak azzal az érzékükkel is, amely a szívükben maradt meg azután, akit valaha a szívük alatt hordtak. Vajon kell-e sokat szemlélgetni egy édesanyának, hogy megismerje a gyermekét, ha az élve vagy holtan a közelében van? Solymosiné tudta, hogy nem az ő Eszter lánya fekszik az udvaron kiterítve, ezért nem is vetett egy pillantást sem a fájdalmas anya az idegen holttestre.

- De ha a ruháskáit, a köténykáját, a nagykendőjét, a vizitkáját, nékem kedves emlékeit megkaphatnám: nagyon megköszönném a tekintetes bíróságnak - mond Solymosi Jánosné.

- Ezekre a tárgyakra darabideig még szüksége van a bíróságnak - felelt Bary József, és olyan „csúnya arcot” vágott az asszonyra, hogy annak torkára forrott az a kevés szó is, ami még benne lett volna.

- Paraszttempó! - dünnyögte az ügyész is, az asszony után tekintve. - Aminek egy krajcár értéke van: arra vásik a foga. De mit bánja ő a holttestet? Mintha neki kéne eltemettetni.

Így változik néha a hangulat az emberekben, még akkor is, ha a király nevében végzik hivatali teendőiket.

- Csak az Isten, aki felettünk van, lát bele az emberi szívekbe - mond áhítatosan Vay György csendbiztos, akinek nem akadt jóformán semmiféle hivatalos teendője ezen a napon, és ilyenkor nagyon áhítatosan gondolkodott. Szeretett az Isten csendbiztosságára bízni mindent és mindenkit, amíg nem „adtak valakit a kezére”. Bezzeg akkor ő volt az, aki a szívekbe és vesékbe akart nézni.

*

Ekkor, midőn a vizsgálóbíróság már ebédeléshez készülődött volna: jelent meg a láthatáron a veresszakállú bolygó zsidó, ismeretes borzasszélű sapkájában, hosszú, fekete kaftánjában, harisnyás lábával.

Csendőrök hozták feltűzött szuronyok előtt a falusi utca közepén.

Herskónak hívták. Ő volt a sáfárja a tutajosoknak, akik a holttestet a Tiszában először észrevették.

Régi emberek mondása szerint akkoriban még minden felső-tiszai zsidó úgy hasonlított egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Legfeljebb az életkoruk volt különböző. Egyiknek lángvörös volt a szakálla, a fiatalabbjának. Az öregebbeké deresedett, és olyan színű lett, amely a foglalkozásukhoz illett. Az útonjáróké, marha- és ruhakereskedőké, akik az ujjaikkal pedergették a szakállukat: sokáig göndör és vörös maradt, az egyházi embereké, saktereké, rabbinusoké a tenyérrel való simogatástól, az üldögélő életmódtól kinyúlott, elfehéredett vagy elbarnult. Hófehér, Ábrahám-szakállú ember ritka szokott lenni a zsidók között, amíg mozogni tudnak. A nagyon fehér szakállhoz ülő életmód kell. Ugyan hol van az a zsidó 1882-ben

Magyarországon, aki nyugodtan üldögélhessen, hogy már minden befejezett? Herskó pláne utazó zsidó volt, aki fiatalkorától a Tiszán tutajozott, tavasztól télig. Most negyvenhét esztendő volt Herskó Dávid, ami a Tiszán eltöltött szolgálati évek után már öregségi kornak számít.

Szolnokon fogták el, amint tutajjaival kikötött.

- Mindig utáltam a holttesteket, mindig gödörbe kapartattam őket, ha utamba kerültek. Egy holttest csak a föld alatt hallgat. Addig mindig megszólalhat. Ez még a föld alatt se hallgatott - mondta Herskó, a tutajásfár, amikor először hallgatták ki Szolnokon.

Eszláron már azt kérdezte, hogy miért bántják őt a holttest miatt, amelynek színét se látta. Ha találták: a tutajosok találták. Ha elföldelték: a tutajosok földelték el. Neki nincs köze máshoz, csak a tutajrakományhoz. A holttest nem volt a tutajon.

Vay csendbiztos régebből ismerte Herskót. Eleget találkozott vele nyáridőben a Tiszánál, ameddig a csendbiztos területe terjedt.

Vay egy szót sem szólt: csak ránézett Herskóra azzal a két bikaölő szemével. A sáfár nyomban elhallgatott. A vizsgálóbíró kérdésére engedelmesen bevallotta, hogy a tiszzaeszlári udvaron kiterített hulla azonos azzal a hullával, amit a tutajosok a rossz szaga miatt eltemettek. Mindig így szokták, mert a hullák rendszerint bűzösek. Néha megjelölik a sírt, néha meg nem.

- Hát ez nagyon törvényellenes cselekedet - vélekedett a vizsgálóbíró az iratai között lapozva.

Herskó azzal védekezett tovább, hogy az eltemetésről neki igazában fogalma sem volt. Azok a tutajosok cselekedtek, akik a parton kártyáztak, ő egész idő alatt a tutajon, a kunyhójában aludt. Ő földmunkával nem foglalkozik. Már csak azért se engedte volna eltemetni a hullát, hogy a parti csőszöknek kellemetlenséget szerezzen. Ezeknek a haszontalan embereknek úgy sincs más dolguk, mint a tutajosok szekírozása. Itt nem szabad kikötni, ott nem szabad kikötni: ez a föld az uraságé, amaz a községé... Ahány csősz van a Tisza mentén, mind született ellensége a tutajosnak.

- Megesküszöm, hogy ártatlan vagyok - felelt Herskó, mire Vay csendbiztos arca sötétpiros lett, és a vizsgálóbíróhoz azzal a szóval fordult, hogy kéri az előállított tutajásfárt neki a további nyomozás céljából kiadni...

Bary József egykedvűen vállat vont.

- Miután ennek a tutajosnak se hazája, se rendesen megtalálható lakása nincs, a csendbiztos kérelme teljesítettik.

Nagyobb dolgokról volt szó, mint egy zsidó tutajásfár sorsáról.

Csak a sáfárnak nem tetszett nagyon a helyzete, amikor egy lovaspandúr noszogatni kezdte, hogy induljon el a ló előtt arra, Tiszalök felé.

*

Ez volt a bolygó zsidó második megjelenése Eszláron.

Amikor Herskót a lovaspandúr elindította Tiszalök felé, a zsidótemplomból iszonyú dörömbölés, sírás, jajveszékelés hallatszott, mint akár ugyanakkor, amikor Solymosi Eszter eltűnt. Mintha a falakat döngették volna, a földet verték volna, mintha bibliai veszedelem hangja hallatszott volna a templom belsejéből. Némelyek hallották, azt mondják, hogy ez a lárma nem is lehetett emberektől eredett, másvilági szellemek ordítottak a néptelen zsidótemplomban.

Amikor Bary József vizsgálóbírónak jelentést tettek a zsidótemplomban történt földindulásról, a vizsgálóbíró végzést hozott, amely szerint a zsidótemplom ajtaját, amelynek kulcslyukán át Scharf Móric a gyilkosságot látta, bűnjelként lefoglalni és a nyíregyházi törvényszékre szállítani rendelte.

Nem volt tehát többé ajtó az eszlári zsidótemplomon. Szabadon járt be az imaház belsejébe a szél, a kutya, a legelésző baromfi a közeli falusi libalegelőről. Az eszlári zsidók imádkozni se jártak többé oda. Az ajtó nélküli házban szél és eső lakott.

Ezt a bajt hozta a bolygó zsidó második megjelenése Eszlárra.

II. Ónody Géza szerelmei

A szellemet rút szennybe ölni kéj,
kéj a tettben, és kéj hozzá az út,
vad, hitszegő, állati szenvedély,
nyers, gyilkos, véres, becsstelen, hazug.
Gyönyör, s mihelyt tiéd, utálni kell...

Shakespeare

(Szabó Lőrinc fordítása.)

Ónody Géza talán álmában sem gondolhatta, hogy így végződik június 19-ének napja, diadallal az egész vonalon. S ekkor megragadta a szenvedély, amely gyötörve, nyugtát nem találva ragadta tova diadalma színhelyéről, az elámult Tiszaeszlárról. S talán a távoli város vonzotta Ónodyt, ahol barátai egyhangú szórakozásaiban, kártya és ivás közben akarta magára terelni figyelmét azoknak, akiket a makkfilkón kívül amúgy sem érdekel semmi? Vagy talán a még távolibb főváros hívta ígézetével, hogy ott a Hatvani utcán vagy az Andrássy úton rámutassanak, mint nevezetes emberekre szokás: „Ott megy Ónody Géza, aki a zsidóktól megszabadítja Magyarországot.” S közben megigézten villanjanak fel a női tekintetek a férfiak dicsérő beszéde után?

Nem. Ónody Géza, Eszlárt elhagyván, kétkerekű talyigáján az országúti csárdába igyekezett, amely ott van Nyíregyháza és Kalló között, és benne mindig egy nagyszakállú zsidó a kocsmáros. A gazda változhat, de a szakáll soha. Kell annak lengeni a csárdás állán, mint a gyaluforgácsnak a padlásablakból. Mind a két jelvényre szükség van, hogy a csárda jó menetele biztosíttassék.

A két csárdáslány, aki titkosan vonzotta e helyre Ónodyt, szemérmes, rejtőzködő vendég előtt csak közömbös orcával mutatkozó két zsidólány, akinek hangját se hallani, szemét se látni, legfeljebb színes szoknyája villog olyan férfi emlékezetében, amilyen férfi Ónody Géza is volt, aki hihetetlenül: olyan nőket rakott el az emlékezetébe, akiket más férfiak a kocsira szállás után elfelejteni szoktak.

Az egyik csárdáslányt Esztellának hívták, mint valami vándorkomédiásné. S ki adta neki ezt a nevet? Akárki... rajta maradt kondor, éjsötét fürtű fején, amely dúsabb volt, mint a fekete báránnyé. Esztellának mondták torkából csengő forrásként buggyanó hangját, amely úgy hangzott néha, mintha aranyüvegből ezüstpohárba öntene, kotyogtatva aranybort. Esztellának mondták a bogárszemét, amely olyan piros is volt, mint egy pejcsikóé, és nedves volt a leg-szárazabb éjszakán is. „Megállj!” - mondta Ónody Géza, amikor ezt a lüktető szemet nézte. Bele kell írnom a nevemet, hogy sohase felejtse el, még a lakodalmad napján se, amikor majd sátor alatt táncolsz egy görbelábú zsidólegénnyel, akit vén apád bankóért vett a Tiszántúl.

Ez volt a vágya Ónody Gézának, és mozgott az ínyje, a két pofacsontja, mint a Nyírben szokott a szerelmes embereké, amikor Esztellára gondolt.

Neki életcél volt az a leány, aki más szemében talán csak egy boglyas, lompos zsidólány lett volna.

*

A talyiga befordult a tárva-nyitva lévő csárdaudvarra. Mély kátyú volt a bejárásnál, de az ilyen talyiga, amelyet homokon született kocsisfiú hajt oly gyorsan és vakmerően, mintha mindig láthatatlan talyigásokkal versenyezne: sohase borul fel.

A csárdából a Kacsari fiúk muzsikálása hallatszik, amelyet minden cigánybandától azért is meg lehetett különböztetni, mert a héttagú bandának valamennyi tagja Kacsari fiú volt. Olyan szenvedélyesen muzsikáltak, mintha örökösen vetélkedtek volna. Mint a Nyírben mondták: minden nótát úgy játszottak, mint a Rákóczi-indulót.

Puczér Jóska húzatta a nótákat. De persze csak a parancsolás volt a teendője. A fizetést, azaz a „gubát” „Benyiczki” Miksa vállalta magára, akivel elhitette a „szerkesztő”, hogy az Úristen is nyíregyházi követnek teremtette. Az olyan társaságban ahol Puczér Jóska rendeli a nótákat, gyakran megjelenik a kocsmáros a krétájával, nem engedheti megnövekedni a kontót. Puczér Jóska tehát gyakran bökött oldalvást a követjelölt felé:

- A szomszédban rejlik az elégtétel.

Ami azt jelentette, hogy a szomszédban kotorássza elő valaki a bugyellárisát.

Persze, „tussal” fogadták Ónody Gézát, mint mindig, ha a zsidóság ellen való harcában felébíllent a szerencse mérlege.

- Isten éltesse az ország megmentőjét! - harsogott az országúti csárdában is a falrengető kiáltás, sípos, cimbalmos, nagybögös veszettül belevágott a hangszerébe.

Ónody csak a cigányokat számlálta össze.

- Hét messzely borovicskát a romáknak - rendelkezett a mőzesszakállú csárdásnál, és a belső szobába vonult, ahol zsidóáldás volt a falon, birsalma sárgult a ruhásszekrény sarkán, nőies hímzés volt a kanapé hátán, és régi fényképek a falon mutatták a zsidócsalád múltját attól fogva, mióta Újhelyből a Nyírbe költöztek. Itt ült a két zsidólány a csárda vad mulatságaitól, útonjárók mosdatlan beszédétől elrekesztve, aminthogy mindenki kíméli a gyermekét a viszontagságoktól.

Ónody nem volt borissza-ember, kis kortyokban vette magához a porcióját. „Anélkül is kovácsok kalapálnak a két halántékomban” - mondta, arra célozván, hogy szenvedélyessége néha elragadta. A zsidócsárdában leginkább „húsvéti bort” vagy „húsvéti pálinkát” ivott, amelyből a gazda iszik. A tolcsvai rabbinak, a híres Teitelbaumnak a kézjegye szokott lenni azokon a ledugaszolt palackokon, amelyeket híveinek ajánl. Ilyen palackból szeretett inni Ónody Géza is az országúti csárdában.

Akkoriban éppen Petőfinek egy híres versére tanítgatta Esztellát; ennek a versnek kikérdezése végett jött most is. Az ablakpárkányon feküdt Petőfi díszkiadásos, rajzos könyve, amelyet a nyíregyházi Ferenczi-féle könyvkereskedésből hozott ajándékba a lányoknak.

- No, Esztella, meddig tudja már a verset?

- Jóformán már megtanultam végig, mert nem tartozik a nehezebb versek közé.

És halkán mondani kezdte:

*Szeretlek, kedvesem,
Szeretlek, tégedet,
Szeretem azt a kis
Könnyű termetedet,
Fekete hajadat,
Fehér homlokodat,
Sötét szemeidet...*

Ebben a versben telt öröme Ónody Géának, amint kimondhatatlan figyelemmel hallgatta a nagy költő gyöngysorának pergetését a zsidólány ajkáról.

- Ha király volnék, bárókisasszonynak tenném meg, Esztella. Jobban megérdemli, mint Dux Lajos, akit most Dóczi bárónak nevezett ki Ferenc József. Nemcsak a költőket kell jutalmazni, hanem azokat is, akik a verseket szépen elmondják - lelkesedett Ónody Géza.

Egy diák se udvarolhatott volna szemérmesebben Esztellának, mint a „vérivő tigris” ábrándozott a csárda virágai között, amíg odakint az ivóban a tiszteletére Puczér Jóska egymásután rendelte az akkoriban divatos nótákat: „Erger-Berger-Sószberger...” kezdetű nótát követték a „Hep-hep-hep” nóta és a különböző rituális nóták. A Kacsari fiúknak cimbalmostól az ajtó elé kellett állni, mintha valami pesti ügynök mulatozna odabent a szobában, akinek „kedvéért” mindig elhúzták az „Erger-Bergert”, mikor az már javában aludt a vidéki szállodában. De ezt a nótát húzták az antiszemiták vezérének, Ónody Géának a tiszteletére is, mikor az valahol megjelent.

- Az ördög vitte volna el Mikecz Jóskát! - dörögte Ónody Géza, amikor az fokosával a mestergerendába vágott, és a cigányok pihenése közben kitört rajta a szónoklási düh.

*

A bezárt ajtó előtt ágált a nagyszakállú kis ember, és hosszúnyakú üveggel a kezében felköszöntötte Istóczy Győzőtől kezdve Aquinói Szent Tamásig mindazokat, akik a zsidók uralmának megszűnése ellen valamit tettek. Természetesen Rudolf császár, a spanyol inkvizíció, Verhovay Gyula, Rohling, a Talmud fordítója, Holubek Ferenc, a bécsi antiszemita vezér, Máté evangélista és Dühring doktor, a német antiszemita tanár felemlítése után nem maradhatott ki Ónody Géza se. Megvolt már az ilyen pohárköszöntőnek a mintája minden közkézen forgó kalendáriumban, amióta Istóczy kiadta a 12 röpirat című közlönyét, és a zsidók ellen megszületett a háború.

Puczér Jóska nem elégedett meg a zsidók ellen fogatosítandó eljárások közül sem a zsidók felszívódását célzó polgári házassági törvénnyel, sem a kikeresztelkedés törvénybe iktatásával, de még a zsidók egyenjogúsítását hirdető emancipációs törvény visszavonásával se. Ő a zsidók egyetemleges kiűzetését Európából, mint az arabokét, törökökét, tatárokét követelte. Főként Magyarországból menjenek ki a zsidók, a többit majd meglátjuk.

- Még ránk gyújtja a házat! - dörögte Ónody Géza, akinek nem volt mindig kedve a „politizáláshoz”. Különösen olyankor nem, amikor a zsidó kocsmáros leányának udvarolt.

- Tartjuk magunkat a tavalyi drezdai kongresszushoz, ahol a szász király öfelsége elnöklete alatt a világ minden részéből összegyűlt kiváló férfiak kimondták, hogy a zsidókat ki kell kergetni Európából! - harsogott odakint Puczér József, aki meglehetősen ismerte az antiszemitizmus kiskatéját.

Nem volt ugyan ellenfele a kocsmában, mert Beniczky Miksa (a későbbi nyíregyházi követ), a cigányok, sőt talán maga a kocsmáros is (miután a távol lévő zsidókról volt szó), egyetértettek

a drezdai kongresszussal: Mikeczet nem lehetett lecsillapítani. Neki hallgatóság kellett, mégpedig Ónody Géza személyesen, akinek nem ismerte el jogát arra nézve, hogy az aktuális politikai kérdéseken kívül mással is (mint például hölgyi udvarlással) foglalkozzon.

A kis ember kihúzta fokosát a mestergerendából, majd ismét beleverte, mintha az elmúlt szép betyárvilágot akarná felújítani.

- Nem beszélek régi királyainkról, Könyves Kálmánról és a dicső Szent Lászlóról, akik a zsidók ellen hozták első törvényeiket, de igenis felemlítem az 1578-iki törvénycikket, amely nem engedi meg a zsidóknak a házépítést, felemlítem az 1647-iki törvénycikket, amely eltiltja a zsidókat a vámok és révek kezelésétől, mert megbízhatatlanok; felemlítem az 1741-iki törvénycikket, amely örök időre kimondja, hogy a zsidóknak nem szabad borkereskedéssel foglalkozni. És felemlítem az 1789-iki törvényt, amely Horvát- és Szlavónország területéről kihajtatni rendeli a zsidókat, mint a cigányokat.

(Benne volt ez a passzus minden korabeli antiszemita szónoklatban. Nem kellett törvénytudósnak lenni Puczér Jóskának, hogy a törvényeket idézhesse. De ami azután következett: azt már kevesebben tudták.)

- Hiába írta Jókai Móric úr legutóbbi regényében, hogy a mi gyönyörű kunjaink, jászaink a szemita-fajból erednek, mégis jó magyarok lettek.

(Ezeket a cifraságokat már csak a magasabb iskolát járt antiszemiták tudták.)

Ónody Géza felállott a lányok szobájában:

- Nem akarom, hogy az ember, aki ott van az ajtón túl, végül leleplezzen maguk előtt, hölgyeim, mikor majd talán kisüti rólam, hogy a zsidók megfizetett bérence vagyok. Ő olyan ember, akinek Curtius se lehet eléggé római, Ónody se elég antiszemita. Ezért inkább más alkalomra tartom fenn a szerencsét, hogy a hölgyekkel megbeszélhessem a dolgokat - mond igen udvariasan Ónody úr a kocsmároslányoknak, és elmenőben intett Puczér Józsefnek, aki felhevülten újabb szónoklatra készült:

- Egészségére váljon, Mikecz úr. De a sok a jóból is megárt.

(Ónody távozása után a hoppon maradt szerkesztő még néhány kísérletet tett, hogy torkában maradt szónoklatait a helyszínen lévőknek elmondhassa. De úgy Beniczky Miksa, mint a Kacsari fiúk már sokszor végighallgatták a szerkesztő mondanivalóit. A dolog nem nagyon érdekelte őket. A nagyszakállú zsidó kocsmáros pedig bölcs legyintéssel intézte el a szónokot, mikor az a kármentő elé állva ismételten felsorakoztatta érveit a zsidók kihajtására nézve: „Jó, jó, Mikecz úr. De ki helyettesíti aztán a zsidókat?”)

*

Ónody Géza kétkerekű talyigán a közeli Nyíregyházára tartott.

Van olyan nap, amikor az ember nem tud magányosan megnyugodni. Keresni kell az emberek társaságát, még ha nem is szeretné őket valami túlságosan. Viszi az embert a benne rejtőző nyugtalanság. Kielégületlenség. Boldog ember az, aki az élet minden körülménye között megelégszik azzal, hogy az ágyon fekve a lába nagyujját nézegesse, és azzal beszélgesse.

A hold a lutheránus torony felett állott, amikor Ónody Géza talyigán a nyíregyházi Betyárkávéház előtt visszahúzta a kieresztett gyepőlőt. Az akkori nyíregyházi sár miatt lépcsőkön kellett a kávéházba felmenni. (Ez még csak könnyen ment: de kijönni aztán annál nehezebb volt némelyeknek a Betyárból.)

A Betyár hátsószobájában most is, mint mindig, bort ittak szolyvai vízzel, és cigányokkal nótákat muzsikáltattak a kasszírnő tiszteletére. A Betyár kasszírnőjének kellett tudni a legújabb, legjobb nótákat, hogy a cigányok és urak mindig tanulhassanak valamit, amikor a kávéházat meglátogatták.

Mostanában olyan kasszírnője volt a Betyárnak, aki a nóták mellett politizálni is tudott. Nem ritkaság abban az időben, amikor a politikai szenvedélyek fűtötték a magyar társadalmat. A nőknek éppen azért volt politikai meggyőződésük, mert nem volt semmi joguk hozzá. Még hírből sem ismerték a „nők egyenjogúsítására” szolgáló mozgalmat Magyarországon. Csak „suba alatt” politizáltak a nők, de annál szenvedélyesebben.

Malvin Ónody Géza megérkezéére nyomban elfoglalta a helyét a kávéházi pénztár Makart-csokrai alatt, mert Ónody képviselő úrnak az volt a szokása, hogy a kasszára könyökölve beszélgesse Malvinnal. Minden úriembernek tiszteletben kell tartani a szokásait.

- Tetszett hallani, hogy Rothschild intézkedett a zsidók dolgában? - kezdte Malvin.

- Még nem hallottam semmit, mert falun voltam - felelt Ónody.

- Hát kérem szépen, a Neues Pester Journalt tessék elolvasni. Ez a magyarországi zsidók hivatalos lapja. Ebben a német újságban benne van, hogy a párizsi Alliance Izraelire, a zsidók központi irodájának felhívására Rothschild báró, a Monarchia frankfurti konzulja levelet küldött Tisza Kálmánnak, hogy hagyják abba a zsidóhecceket Magyarországon, mert különben nem kapnak többé egy krajcár külföldi pénzt se a magyarok.

(Ilyen dolgokat olvasott Malvin, ezért is megbecsülhetetlen kasszírnő volt a Betyárban.)

- Hát bizony ez Rothschildtól, a főzsidótól, ez nagyon kitelik - dörögte Ónody Géza.

- Azt is írja Bródy Zsigmond lapja, hogy Tisza Kálmán megszívlelte Rothschild figyelmeztetését, és már utasította is Kozma Sándort, a főügyészt, hogy mindenki ellen eljárjon, aki a zsidókat bántja.

- Ez meg Kozma Sándortól telik ki, mert az országos főügyész a zsidók hatalmában van - felelte Ónody Géza.

- Csak azért mondom a képviselő úrnak, hogy vigyázni kell az eszlári zsidókkal, messzire elhangzik azoknak a jajgatása.

Ónody Géza legyintett:

- El van már intézve azoknak a dolga. Meg vannak tökéletesen bolondulva. Egyik számárságot a másik után csinálják. Úsztatják a hullákat a Tiszán... Senki se hisz többé nekik.

Malvin Ónodyra nézett.

- Csak azért mondom, hogy ne forduljon egyszer úgy a sors, hogy képviselő urat nem figyelmeztette senki. Én sok mindent látok és hallok.

Ez a leány mintha szeretne volna Ónody urat, de az volt a baja, hogy „félvér” volt, s ezért Ónody úr nem szerethette őt viszont. Malvinnak csak az anyja volt zsidóasszony. Nagy baj ez, mikor Ónody úr csak a legvallásosabb, legigazibb zsidónőkért tud rajongani. Sokszor búsult amiatt Malvin, hogy nem göndörödik úgy a haja, mint a vérbeli zsidónőké. Hiányzott belőle a „rassz”, mint Ónody úr mondta.

S Malvin hiába festette veresre a haját.

- Magyar képviselő vagyok. Velem nem történhetik semmi nagyobb baj, amíg mentelmi jogom védelmez. Törvényeink szentek. Még Ferenc József is megesküdtött rájuk.

- Aggódom, ha önre gondolk - felelt Malvin.

Abban az időben „knikebájnt” ittak a nóbel emberek éjjel a kávéházban. A knikebájn elkészítése a kasszírő feladata volt. Nyers tojás sárgáját öntötte a likőröspohárba. Az extraszobában olyan urak mulattak, akik tucatjával rendelték a knikebájnt. Malvinnak tehát egyelőre a tojásokkal volt teendője.

Ónody Géza a sétatálcikájával ütögette a lábaszárát.

- Nem kell a zsidókat olyan komolyan venni, lehet azokkal beszélni, akiknek kedvük van hozzá. Kadétkoromban Galíciában szolgáltam, amelyet az isten háta mögöttinek mondanak. Pedig sehol olyan szép városok nincsenek, mint a galíciai városok. A francia illatszer hazája... A zsidók ékszereinél csak nőknek szeme fénylik szebben. Ott parfümmel ittuk a knikebájnt, púderrel borotválkoztunk, arcfestéket kentünk az arcunkra, mert a zsidónőknek így tetszett. Nem baj: felejtethetlenek.

A pincér vitte a knikebájnt az extraszobába, mire odabent csakhamar felhangzott az akkor divatos nóta:

*Hej, zsidólány, zsidólány!
Mért nem fészülködöl már?*

Malvin megigazította fürtjeit a háta mögött lévő tükörben. Neki szólt ez a nóta. A gavallérok nem tudtak nála nélkül mulatni.

Ki is nyílt nemsokára a szeparé ajtaja, és lábujjhegyen, táncos léptekkel, bokáit alig ringatva, inkább csak derekával hajladozva, egy délceg, ezüstös hajú, magyarruhás úriember, mint-ha valamely fotográfus kirakatából lépne ki a 19. század „nagy magyar éveiből”, közelgett a „félvérű” kasszírő felé. A cigányprímással, akit magával intett, a saját nótáját húzatta:

*Szomorúfűz ága
Hajlik a virágra...*

Így hívogatta, így csalogatta társaságába a kávéház hölgyét.

Boruth Elemér volt ő, a hegyaljai költő, Sátoraljaújhelyből rándult át Nyíregyházára egy kis parázs mulatozásra, miután az újhelyi cigányokkal jóllakott.

Az urak ismerték egymást, Zemlén és Szabolcs egy égborulat, csak éppen a Tisza ezüstpántlikája köti át az idevaló szíveket, kedveket, hogy soha el ne szakadjanak egymástól. Ónody felelevenedett:

- Majd megmondom én, hogy melyik nótát játsszák a nótáid közül, ha már Benczi Gyula nincs itthon Nyíregyházán, és a cigány várja, hogy rendeljék nála a nótát, mint a cipésznél a topánkát.

- Hát melyik nótámat szeretted? - kérdezte a zemléni úr.

Ónody egy kicsit gondolkozott, aztán Malvinra vetette szemét:

Két gyöngye volt a falunak, két virága...

De már nem kellett tovább mondani a nótát se Malvinnak, se a cigányoknak. Tudták azok maguktól a híres dalt. A nótacsináló Boruth Elemér pedig leroskadt egy székre, így hallgatta a maga nótáját, amit a feje felett énekeltek.

Érzékeny volt szegény, mint minden poéta. Sírt, amikor a maga nótáját másoktól hallotta.

- Csak nem kell restellni. Így járt Tompa Mihály is, amikor Rimaszombatra utaztában egy falusi kocsmaszolgálótól, a kút mellett a nótáját hallotta énekelni.

- Nem is arról van szó... - igazolta magát az ábrándos dalköltő.

- Arról van szó, hogy jobb lett volna itt a Nyírben maradni. (Boruth Elemér, családi nevén Steiger Alajos, darabideig Nyíregyháza város tanácsosa volt. Vissza-visszajárt mulatni az egykori vereshasú tirpákok közé, mert az volt a véleménye, hogy cigánnyal, barátságosan, részegség nélkül, csak a könnyű nyíri vinkó mellett lehet eltölteni az időt.) Elnyomnak ott Zemplénben a kisemberek. Kossuth Lajos óta nem született Zemplénben úriember.

- Pedig még az se volt az igazi! - rőffent bele egy hang Ónody Géza beszédébe.

A királyteleki grófok tisztartója volt, Füzesi úr, aki aulikusabb volt a Desseffy grófnál is. Most már eleget ivott ahhoz a nagy, mahomet ember, hogy vörösen, kövéren, kigombolkozva kipihenje magát a kávéház közepén, a biliárdasztalon fekvén. Malvin már készítette is a párnáskát feje alá, a cigányok pedig Beethoven gyászindulójához stimmeltek, mert a „halottak” ezt kellett muzsikálni, mikor „kaput” lett.

- Hát a zsidóiddal mennyire mentél? - kérdezte a szomszéd megyéből ideruccant úriember. - Újhelyben azt mondják, hogy zsidópápa akarsz lenni, vagy mi a fekete fene. Reformálni akarod a Talmudot, mint Luther Márton...

Léderer, a nyíregyházi gyógyszerész, aki nélkül úri mulatozás nem történhetett, nyomban ajánlkozott, hogy a Magyar Koronához címzett gyógyszerertárában holnaptól kezdve megkezdik a zsinat előkészületeit. A három pap, aki alkonyatonként egymás mellett üldögél a közeli katolikus plébánia előtti zöld padon (amelyet a harangozó esténként kulccsal zár le, hogy oda avatatlan ne ülhessen), a három pap: Verzár István, a katolikus plébános, Lukács Ödön, a kálvinisták költőpapja és a zsidó rabbinus az üldögélésen kívül úgyse jut előbbre. A Magyar Koronához címzett gyógyszertert kell megjelölni, ahová az urak délelőtt amúgy is pálinkázni járnak, hogy a vallási kérdésekben végre rend teremtesék.

- Mit szólna Korányi meg Szopkó, a másik két patikus? - vetette ellen Ónody. - Nem lehet visszavonást szítani - mondta éppen ő.

Lehetséges, hogy abban az időben, amikor még a megyei urak nem felejtették el a nyájasságot, barátságot, kedvességet: rövide volt nyírva az oldalszakálluk, mint a hajuk, és csak a nagyratörők, az úgynevezett „stréberek” nevelték meg a pofaszakáll hegyét, hogy azt később göndöríteni, idomítani lehessen a politikai változásokhoz, még ebben az időben a „szimpatikus patikus” indítványa nyomán meg lehetett volna reformálni a Talmudot... Az urak még nem tudták valamennyien Istóczy Győző 12 röpiratának tartalmát. Jóhiszeműség, gavallérosság, egyenrangúság volt a jelszó az imént tönkrement dzsentrí-osztályban, amely jelszavak nélkül is jól tudta, hogy a saját könnyelműségének áldozata, „mindenét feltette egy lapra”, mint közönségesen mondták, és Kossuth és teóriái is „befuccsoltak”. A régi világ megszűnt, de ennek nem a zsidók az okai...

A szakállak kezdtek megnövekedni. Hol Ferenc József szakállához, hol Kossuth Lajos szakállához igazodtak. Aztán már nem lehetett többé semmit sem kezdeni a szakálltulajdonosokkal. De még akkor, amikor Boruth Elemér harminckét nótájával a legnépszerűbb és legtiszteltebb férfiú volt a Felső-Tisza mentén az ábrándok, alig elmúlt uraságok, az emlékek világában: reformálni lehetett volna a Talmudot...

- Nem hiszek doktor Blochnak, a pesti rabbinusnak - mond Ónody.

*

A Betyár a kávéház címerében fokosára támaszkodva állott piros mellényben és félrecsapott kalappal. A cigány a halotti marsot húzta a királyteleki grófok tisztartójának ravatala körül. Malvin, mint szegény áldozata az urak „szeszélyének”, hosszú, marasztaló pillantásokat vetett Ónody úrra. De odakint a talyigás-ló nyerített, mint annyiszor, mikor az időnek amolyan éjfél utáni szaga kezdett lenni.

(De azért a Magyar Koronához címzett gyógyszertárban, ott a Piac tér sarkán sok minden történt a következő esztendőben, amivel a tisztaeszlári pör dolga apránként tisztázódott. Léderer, a „korhelypatikus”, az „urak barátja” nevezetes szolgálatokat tett a zsidóságnak, amíg a világ szeme Nyíregyháza felé volt fordulva.)

*

Ónody Géza útja a Betyárból a Vörös Tehénbe vezetett.

Ez is kávéház volt, mégpedig olyan kávéház, hogy meszesgödörök voltak előtte, és megesett, hogy a kávéházi verekedő egyszerre csak azon vette magát észre, hogy nyakig a meszesgödörbe dobták, ha a túlerő a Vörös Tehénből kivetette.

Itt Hazafi Veral János népköltő tartotta estéjét, aki bebarangolván az egész országot, ezekben az időkben Nyíregyházára is elvetődött mint afféle bőrében nem férő „vándorlantos”, mint önmagát nevezte a kistermetű, magyarruhás, kipedrett hajú, bajszú, rézvörös arcú, fogatlan szájú, piros és zöld papirosokra nyomtatott verseivel házaló, fokosos emberke. Vásárok bolondja, csöcselék bohóca, de egyébként ártatlan rímfaragó, aki „megverselt” mindenkit, akinek egy jó szava volt hozzá. De miután többnyire görbe hangot kapott az emberektől: verseiben, „megrovási kalandjaiban” a maga bűját, baját panaszolta. Kőszá lélek egy országban, ahol minden második ember költő volt. Mit akart itt Veral János? Ezt a versét árulta a kávéházban:

... *Tirpák... többi barmok.*
Dőljön rád az Iparcsarnok.

Így végződött a vers, és bizonyára nem sok dicsőséget és elismerést szerzett itt az egykori pesti házmasternek.

A Veres Tehén - a kocsmárosné - éppen olyan zsidóasszony volt, mint ahány ezrével van Magyarországon, de Ónody Géza mégis felkiáltott láttára:

- Hála istennek, most már nyugodt vagyok. Rebeka sem azonos a tiszadadaai hullával, mint egyik sem nagyon tisztelt hölgyismerőseim közül. Most már vághatja Trájtler doktor a holttestet! Nem jelenik meg többet előttem fantomja, mint a hóesésben a lovak feje előtt szokott megjelenni a téli kísértet, aki felemeli a kezét... A talyigás reggelre kihajt Tiszáeszlárra, anélkül hogy valami nagyobb baj történne útközben.

A Veres Tehén nevezetes asszonyság volt még azok között a kocsmárosnék között is, akik Magyarországot valaha igazgatták. Veres volt a szénakazal-bőségű hajzata, veres volt a nyakszirtje, a válla, de még a lábának kisujja is. „Mint a villamosság!” - mondták azok, akik haját megérintették. Elektromos szikra pattogott a mezítelen karjából, a bokájából. A szeme álmatag, hosszú, fekete szempillájú volt, többnyire lesütötte, mintha valami kedves álmán merengene; ugyanezért nem lehetett könnyen feledni, ha valakire rányitotta a szemét. Külsejében minden kellék megvolt, hogy a nyolcvanas években bolonduljanak utána.

Vallásos nő volt. Többször kijelentette, hogy inkább meghalna, mintsem egy mamzert (keresztényt) szeretne a férfiak közül, s Ónody úr ezért néha napokig rágondolt, ha rájött a hava. Veres slafrokja zöld papucsai felett kísértetként járt álmában.

- Nyissa ki a szemét, egyetlen szerelmem, én vagyok - köszönt halkan Ónody úr, amikor a kávéházba lépett, és mint egy dongó, kezdett járkálni a ringó asszonyság körül.

*

A Veres Tehénben kevésbé válogatott társaság tanyázott. Úgynevezett „kisbirtokos” kávéház volt. Igazi neve Polgári Kávéház. Korhelykedő iparosok, lármás parasztok kezelték itt a szódavizes üvegeket olyan bőséggel, amilyent csak a nyíri vinkótól való felhevültség magya-

rázhat meg. Szivaroztak még a pipások is. A szemek éjfél utáni kancsalításai közben tán fel se tűnt volna itt egy valódi, szerfölött kancsi fiatalember, bizonyos Zarándy A. Gáspár, aki a pesti „antiszemita párt” megbízásából időzött Nyíregyházán.

- Lovag Steféziusnak mondta magát - szólt a Veres Tehén, amikor Ónody Gézát informálta az idegenről.

„Stefézius” természetesen kötelességének tartotta, hogy a kávéházban helyet foglaló képviselőnek bemutatkozzon. Mély hangú, szenvedélyes, kancsisága miatt gyűlölködő fiatalember volt, aki a zsidókat már csak azért is szívből szidta, mert beteges érzékenységgel sújtotta a végzet.

- A budapesti egyetemi polgárok nevében ellenőrzöm a tisztaeszlári vizsgálatot! - mondta a magyarruhás ifjú. - Rossz hírek vannak a fővárosban arról, hogy „elaltatják” a zsidók dolgát.

Ónody a kávéházi kassza közelében üldögélve: megnyugtatta a fiatalembert, hogy a zsidók dolga most az egyszer jó kezekben van.

- Jukker-kocsin, remek almásszürkékkel, valódi Kölber-kocsin láttam egy zsidót tegnap Nyíregyházán - panaszkolta Stefézius. - Holott nyúlőr való a kezükbe, nem pedig gyeplő.

- Ezen már nehéz Szabolcsban változtatni. Az urak helyett most a zsidók járnak kocsin Szabolcsban.

- Gerinctelen nép. Elfajzott nemzedék. Majd az ifjúság leszállítja a bakról a zsidókat.

- Csak rajta, kedves Stefézius. Hallottam, hogy önnek van elegendő pénze is ahhoz, hogy antiszemita elveit nyíltan hirdesse. A minap is százforintossal gyűjtött rá szivarjára a pesti kávéházban. Igaz?

Zarándy A. Gáspár vállat vont:

- Ezt mindenki megteheti, akinek van fölösleges százforintos bankója. (Zarándy A. Gáspár valóban hasonló körülmények között pazarolta el tekintélyes örökségét. Idősebb korában Szemere Miklóstól kapott kegydíjat. Történetírással foglalkozott.)

A korától elkésett lovag után egy másik fiatalember mutatkozott be Ónody Gézának. Zömök, kövérségre hajlamos, vörösés fiatalember volt.

- Engedelmeivel én is bemutatkozom képviselő úrnak. Az én nevem Weinstein, pesti rabbinövendék vagyok, és azért időzöm Szabolcsban, hogy a zsidók ártatlanságát segítsek bebizonyítani.

- Boszorkányosát! Bolond ön, fiatalember, vagy vakmerő? - kiáltott fel Ónody Géza, amikor tetőtől talpig végignézte a rabbinövendéket.

- Egyik sem vagyok a kettő közül. Csak előre tudom, hogy elkerülhetetlen, hogy a közeli időben találkozunk egymással. Jobb, ha tőlem hallja meg a képviselő úr, mint mástól, hogy miért vagyok itt.

- Csak arra vigyázzon, fiatalember, hogy épkézláb jusson el innen - felelt Ónody. - Az ön helyzete itt nem mondható valamely rózsaszínűnek.

- Tudom, képviselő úr. De sohase voltam elkényeztetve a sorstól. (Ez a bizonyos Weinstein rabbinövendék, aki a tisztaeszlári zsidók bűnügyében önkéntesen nyomozott, és a későbbi védőügyvédeknek sok szolgálatot tett: Szabolcsi Miksa néven hírlapíró lett Pesten, és zsidó hetilapot szerkesztett.)

*

Ónody körülnézett a Vörös Tehén-kávéházban, vajon mily furcsa vendégek mutatkoznak még itt a láthatáron?

A középén, egy hosszú asztalnál „tírpákok” üldögéltek. Így nevezték Nyíregyházán azokat a tanyai gazdákat, akik tulajdonképpen a város megalapítói voltak, de amikor a várost felépítették: kihúzódtak a város környéki „bokor-tanyákra”, mert jobban szerették a mezei életet. Remek lovakat neveltek, és legfeljebb templomba jártak be a városba. Most azonban más okból is a városban felejtkeztek. Értekezlet volt a városházán, hogy a város hatosztályos gimnáziumát nyolcosztályos gimnáziummá kell emelni, és új gimnáziumi épületet építeni. Miután a tírpákoknál volt a pénz, a vagyon, a „tehetség” - a város polgármestere a mezei gazdákat hívta össze, hogy gombolják ki a bugyellárist.

Nikelszki, Tresztyánszki, Csengeri, Bencs és a többi tírpákvezérek már dél óta tanácskoztak. Habár értekezletüket különböző vendéglőkben tartották: józan, nyugodt, meggondolt volt mindegyik még a Veres Tehénben is, ahová egy feketekávé végett elballagtak.

Ónody Géza, mint magyar képviselőhöz illik, érdeklődött az iskola ügye iránt is.

- Ha már olyan nagyra építették önök a helybeli lutheránus templomot, amilyen nagy templomuk nincs sehol egész Magyarországon a lutheránusoknak: illő, hogy megfelelő iskolát is emeljenek hozzá - mondta Ónody Bencs Lászlónak (akire hallgattak a tírpákok, annyira, hogy később polgármesterüknek is választották).

- Teljesen igaza van a képviselő úrnak. Büszkék vagyunk a templomunkra ebben a vallástalan világban - felelt Bencs László. - De az iskolákba nemcsak evangélikus ifjak járnak, hanem másvallásúak is felszedik a tudomány magvát, amelyet jeles professzoraink elhintenek. Illő volna, hogy más felekezetek is benyúljanak a zsebbe, amikor az iskola fejlődéséről van szó.

A „legokosabbat” azonban Nikelszki tírpákvezér mondta:

- Itt volna a legjobb alkalom a zsidók elővételére. Ki kell velük egyezni az eszlári dolgokban. Hagyjuk azokat a kolduszsidókat, a tehetősebbek járuljanak hozzá a gimnázium fejlesztéséhez.

- Ez már aztán döfi! Kieresszük a zsidókat az eszlári pörből néhány rongyos ezerforintért, amit a tírpákok nem akarnak kigubázni! - kiáltott fel méltatlankodva Ónody.

- Ritka jószág a pénz. Az van a legkevesebb Nyíregyházán - sóhajtott Csengeri.

- Mert ha egy tucat tojást eladnak a hetivásáron a tírpákasszonyok, a garasokat nyomban viszik be a Nagytakarékba. Hogy legyen ott pénz, ahol minden krajcár fiadzás szempontjából a takarékpénztárba vándorol?

- Így élünk, szegények vagyunk - ismételték a tírpákok. (De mégis felépítették a következő évben az iskolát, a mai Kossuth Lajos Főgimnáziumot.)

A Veres Tehén, a gyönyörű kávésné, aki végighallgatta az Ónody Géza és a tírpákok közötti diskurzust, közbeszólt, az egyedül maradt képviselőhöz intézve a szót:

- El is vinne az ördög, ha ezekből a zsugori tírpákokból akarnánk megélni. Én még nem láttam nyíregyházi tírpáknál egy huszonötkrajcárosat se - mondta a menyecske, aki néha büszke volt tolcsvai születésére.

- Azért megy köztük olyan nehezen a névmagyarosítás. Sajnálják az öthatost a kérvényekhez - válaszolt Ónody.

Aztán az asszony bámulatába merült, mert van is azon valami csodálkoznivaló, amikor egy nőnek az igen fehér bőre alatt még a rubintpiros vérét is látni, amint az pezsgő módjára „musszírozik” ott, ahol a legfehérebb a nyaka.

*

Lovaspandúr jött a hajnalodó éjszakában Tiszalökről.

Miután nem olyan sok vendéglő volt nyitva ebben az órában, hamarosan megtalálta Ónody Gézát a rábízott levéllel.

Vay György küldte a levelet:

„A zsidók bevallották a hullaúsztatást. Sürgősen szükség van jelenlétedre. Hagyd a Rebekát!”
- írta Vay György.

Igaz, hogy e nélkül az üzenet nélkül tán mai napig ott nézegetné a Vörös Tehénben Ónody Géza, hogyan göndörödnék a hajfürtök a kávésné nyakán. Vajon kolmizóvassal csinálja? Vagy a természettől fogva jönnek létre azok a gyűrűs fürtöcskék, amelyek között elvész a képzelet?

Éppen idején jött az üzenet, amely Ónody Gézát talyigájára felültette, és a nyírségi ló a homokban ügetve vitte sorsa felé.

III. A holt utazónő mesemondásai

Ha Recsky Bandi csendbiztos felejthetetlené tette a nevét Scharf Móric, a mindentudó eszlári zsidófiú egyetlen éjszakán való kivallatásával a 19. század nagy zsidóperében: Vay György, a tiszalöki csendbiztos se maradt Recsky mögött, amikor alig huszonnégy óra alatt kiderítette annak a holttestnek az eredetét, létrejövetelét, Tiszán való úszását, a dadai füzesben való megjelenését, amely holttestet Solymosi Eszter helyett akartak „eladni” a zsidók.

1882. június 13-án jelent meg a Budapesti Közlönyben (a hivatalos lapban) a központi zsidóiroda felhívása, amely hirdetmény szerint 5000 forint jutalom tűzetik ki annak a részére, aki Solymosi Eszter holttestét megtalálja. Lám, már négy nap múlva, június 19-nek alkonyatán fennakadt egy holttest a tiszadadai füzesben, amelyet az első pillanatra a keresett holttestnek lehetett volna mondani, ha a hatóság nem tartja nyitva a szemét. Talán rá is fogják a megkopaszított leányhullára, hogy az azonos Solymosi Eszterével; tán el is temetik, hogy a temetéssel együtt végleg „lemúljon az átok” a zsidóságról, amelyet maga vont a fejére.

„De nyitva a kormány szeme”... (A korszak történetírói azt mondják, hogy a tiszaezlári gyilkosság pöre volt az utolsó alkalom, amikor az ősi vármegye megmutatta erejét az állami hatalomnak; különösen Tisza Kálmán kormányának az volt a szempontja, hogy eltussoltassék az egész pör, a vérváddal együtt. Nem lehet egy olyan országnak - mint éppen Magyarország - , amely a külföldi bankárok, a Rothschildok és társaik kölcsöneiből él: egy kiszámíthatatlan következményű rituális gyilkosságnak vádját bíróilag hangoztatni, amikor már annyi magyar törvény kimondta, hogy vérvád nincs. A vármegye azonban más nézetten volt. Azért volt alispánja, főszolgabírója, csendbiztosa, pandúrja, hogy ne hagyja az igazságtalanságokat, amelyeket a korrupt Tisza Kálmán-kormány szabadelvűségéből vagy anyagi érdekből „lenyelt” volna.)

„Lehet, hogy Tisza Kálmán újra megalapítja Magyarországot a maga módja szerint, de a mostani Magyarországot tönkreteszi!” - ez volt a Szabolcs vármegyei jelszó. - „És jó neki még a zsidó is arra, hogy a régi Magyarországot minél hamarább eltüntesse; ezért kedvez a zsidóknak, még ha gyilkoltak is.”

De ezenkívül a zsidók se hagyták egészen magukat, amikor az eszlári vérvád adatai apránként nyilvánosságra jöttek. Vissza-visszavágtak a szabolcsi közvéleménynek, amely a zsidóságot egyetemlegesen akarta felelőssé tenni azért, ha egypár kótyagos zsidó valami bűncselekményt el is követett Eszláron.

Mert a nyomozásnak ebben a stádiumában a megfélemlített zsidók se tagadták szó szerint, hogy Eszláron igenis történt valami. Gyilkosság, verekedés vagy leányrablás? Ők maguk se tudták. A kívül lévő, szemlélődő zsidók, akik távolról nézegették a dolgokat, se merték egyszerűen tagadni az eszlári zsidók bűnösségét, de még a bebörtönzött vádlottak egyike-másika is azt hihette, hogy a „másik” befogott zsidó „csinált valamit”, ami miatt neki szenvedni kell.

(Ennek a börtönbeli hangulatnak később jelentkezett egy szegény áldozata, az eszlári metsző, Schwarcz Salamon alakjában, akiről „kortársai” is mindig úgy emlékeztek meg, mint a „legtisztességesebb zsidóról” Eszláron. A „legtisztességesebb zsidó” a börtönből a vizsgálóbíró elé kíváncszott, és vallomást tett, amely szerint ő egymagában ölte meg Solymosi Esztert. Agyonütötte, mert a zsidókat gúnyolta. De nem hitték el vallomását a „legtisztességesebb zsidónak”, mert kitűnt, hogy a vállalkozásával nyilván azt akarta elérni, hogy hitsorsosait megkímélje a további üldöztetéstől. - Erről az önfeláldozási kísérletről még szó lesz ebben a történetben.)

*

Mint mondom, az eszlári vizsgálat alatt se hagyták már magukat a zsidók. Volt egy német nyelven megjelenő napilap Pesten: a Neues Pester Journal, Bródy Zsigmond lapja. Ezt a lapot akkoriban nagyon sokan olvasták, mert ez védelmezte legszenvedélyesebben a zsidókat az eszlári vérvád ellen. A védelem hevében persze történtek támadások is. Így a Neues Pester Journal egyes számai, különösen az 1883-ik évi januári számok eljutottak Szabolcs vármegyébe is, ahol ugyan kevesen tudtak németül, de azt mégis megértették, hogy a Neues Pester Journal vezércikkeiben a magyar dzsentrit okolja azért, hogy Magyarország a tönkremenés felé közeleg, és lassan elpusztul. Ez a „történelmi osztály”, amely alatt a magyar nemességet is lehet érteni, megérett arra, hogy végképpen megszűnjön, megsemmisüljön, mert csak az útjában van az új időknek. - Így írt a Journal, és volt felhőrdülés Szabolcsban!

- No megállj! - csikordultak a hangok az alispánétól kezdve az utolsó úriemberéig, aki nadrágban járt, és Y-nal írta nevét.

Voltak zsidószellemű élclapok, amelyek ugyancsak csiklandozó tollukra vették a megyei „harámbasákat” ott a Tiszántúlon, ahol már nem parancsol se törvény, se igazság, se Tisza Kálmán, se Kozma, a királyi főügyész.

Az akkori zsurnalisztika, amennyit később használt az eszlári vérvád törvényszéki nyilvános tárgyalásának a teljes igazság kiderülésében, éppen annyit ártott az igazság ügyének a vizsgálat alatt örökös gyanúsításaival, heccelődésével, személyeskedésével.

Látszólag két pártra szakadt Magyarország: zsidóbarát pártra és antiszemita pártra. Csak éppen a fegyveres hadak hiányoztak még, mint a fehér és piros rózsza idején Angliában. De azok is nemsokára meglesznek. Híre terjedt, hogy Székely főügyész eszlári látogatása után a budapesti rendőrség is parancsot kapott, hogy a Szabolcs vármegyei közigazgatás által vezetett vizsgálatba beleavatkozzon. Pesti titkosrendőrök (detektívek) utaztak Szabolcsba, akik a megyei hatóságot ellenőrzik.

- No megállj! - hördült fel újra a hang, amikor az ősi vármegye ügyeibe való intézkedés végett csakugyan felbukkantak a pesti detektívek Tiszalökön. (A pandúrok elől azonban idejében kerekelt oldottak.)

Ilyenforma volt a helyzet, amikor Vay György csendbiztos azt írta Ónody Gézának: a zsidók az idegen hulla csempészetét a Tiszán bevallották...

Bevallották.

*

A tiszalöki faluszélen, ahol az urasági lakok épültek a régi Magyarországon, hogy elkülönözöttségükkel így is példázzák a ház lakói és a falu egyéb lakói között való differenciát: régi kert közepén állott egy úriház, amely történetünk idejében ugyan lakatlan volt, de amelynek tulajdonosáról kérdés nélkül fel lehetett tételezni, hogy mindenben, az eszlári ügyben is szívvel-lélekkel együttérez a megyei hatalommal, ugyanezért ennek a régi háznak a kertjében, a falakkal körülvett udvaron folyt a tutajosok vallatása, akiket a betyárvilágból maradt pandúrok rövidesen előteremtettek a Tisza mentéről.

A betyár, amíg élt: gyorsabb lovon járt, mint a pandúr, vele nehezebb volt a helyzet, amikor meg kellett fogni. De a tutajos a maga tunyaságában, a vízenjárók lustaságával nem is próbált menekülni Vay György pandúrjai elől. Megadta magát sorsának ott, ahol érték.

Az urasági kert tele volt tutajossal azon a júniusi délelőttön, amikor Ónody Géza talyigáján a helyszínre érkezett:

- Hol a grófné, a háziasszony? - kérdezte Ónody, miután régi gavallérszokás szerint első-sorban a ház úrnőjénél akarta tiszteletét tenni.

- A grófné felült tillburyjára, és elhajtott - felelt Vay György, aki hátrafont kézzel, gyümölcsöző munkálkodás után sétálgatott az udvaron, és hol kifényesített csizmáit nézte fejcsóválva, hol pedig a kertbe zárt nagykalapos, gubás, bocskoros rusznyákokat, akik a fűvön üldögéltek, és a szabadban tüzet raktak, amelynél főzni akartak.

- Mind ilyen a tutajos. Amikor szárazföldre teszi a lábát, nyomban főzni akar. Bánja is, hogy utána felakasztják - mond a csendbiztos nagy, lompos, vöröslő bajsza alatt mosolyogva.

A tutajosok voltak legalább tizenöten, négy tutaj népsége, kormányosa, napszámosa, aki a máramarosi hegyekből jövet talán először került életében a Tisza-parttól beljebb is a világba. Az urasági kert nyesett fáival, bokraival, virágágaival bizonyára nagy látnivaló volt előttük. A kőrisfa-lugas bolthajtására úgy néztek, mint valami kápolnára. Beszélni se nagyon tudtak a megilletődéstől. Volt közöttük öregebb ember is, de körülbelül mindnyájan úgy viselkedtek, mintha katonasorozásra hajtották volna őket ide a Tiszáról, hiszen a tutajost ott sorozzák, ahol megcsípi.

A virágágakban kék és rózsaszínű üveggömbös rózsakarók fehérlettek. Mikor a csendbiztos hátat fordított: egyik-másik bocskoros tutajos mindig odalopakodott az üveggömb mellé, és megnézte annak tükrében elferdült, torzított arcát, amin csendes nevetés keletkezett.

- Hát bevallották? - kérdezte Ónody Géza, végignézte a gyerekes népségen.

Egy Karancsai nevű „orosz” pandúr, aki a megyénél kulcsár is volt, pipázott a tótok között. Ő volt a tolmácsuk, mert legtöbbje nem tudott magyarul. Szabolcs megyében sok a görög-katolikus, ezek közül való volt Karancsai. Ő tudott valamit „oroszul”.

- A legtöbbjük a nevét se tudja teljes bizonyossággal - mond a pandúr, amikor Ónody Géza a hullausztató tutajosokat közelebből szemügyre vette.

- Szavinicz Péter, Csepkanics Gyuró, Matej Ignác, Herskó Juda... a fene tudná valamennyit. Ez itt köztük a legértelmesebb, ez a Matej Ignác. Ez volt a zsidó sáfárnak segítője a hullausztatásban.

- Hát a sáfár hol van?

Karancsai az ujjával a háta mögé mutatott, a kertészkunyhóra, ahová a kerti eszközök, ásók, kapák, gereblyék közé bezárták a „főmachert”, Herskó Dávid tutajos sáfárt. Veszedelmes ember, lakat alatt kell neki lenni.

A csendbiztos aztán megmutatta jegyzeteit a tutajsáfár vallomásáról.

A vallatás során kiderült, hogy a tutajosok Hillmann és Sréter máramarosszigeti fakereskedők szolgálatában állanak.

Zsidópünkösd előtt szerződtek a fakereskedők Herskó Dávid szeklencei lakost, akinek különben ott háza is van, hogy négy tutajjal lemegy a Tiszán Szolnokig, ahol majd egy másik fakereskedő várja a tutajosokat, és átveszi a portékát, amely áll a vízen úsztatott szálfákból, ölfa-rakományból, zsindelyből, deszkából, amivel a fakereskedők seftelni szoktak.

Herskónak csak annyi köze volt az üzlet anyagi részéhez, hogy ő tartozott a tutajok utazásairól, hiánytalanul való megérkezéséről gondoskodni. Herskó egész életében ezt csinálta. Értette tehát a dolgát. Hol kell tutajra való kormányost, napszámot fogadni, miután a tutajokat Bustyaházán összeállították, Husztra érve rakománnyal megterhelték, ami után a négy tutaj elindult szokott utazására a kanyargó Tiszán lefelé, amerre az Alföld van. Ahol nagy örömmel várják mindig a fával megrakott tutajokat.

Mentek a tutajok a csavargós Tiszán. A kormányosok tudták a magukét. Ha nagy szél járt, kikötöttek; ha nagy víz volt: pihentettek. Elöl a tutajsáfár, akire a rakományt a fakereskedők bízta.

- Akár csak az Aranyemberben megírta Jókai.

- Amikor még tisztességes ember volt Jókai, nem adta el magát a zsidóknak - felelt Vay György csendbiztos Ónody Géza megjegyzésére, mert regényolvasó ember volt ő is, hiszen szeretett néha női társaságban forogni. Miről beszéltek volt akkoriban az úrinők Magyarországon? Jókai regényeiről.

Szálltak a „szálak”, aludtak vagy eveztek a tutajok napfényben és holdfényben, néha se aludni, se evezni nem kellett nekik, mert a Tisza magától dolgozott. A kormányos csak rádőlt a hosszú fára a tutaj végén, míg a többi a lábát lógatta le a tutajról.

Míg Tárkány tájékán egyszer egy vörösszakállú, kaftános, rókasapkás ember, aki ott egy fának dőlve állott a Tiszaparton, és valamit tartott kötelénél fogva a Tiszában; rákiáltott a legelő haladó tutajra, amelyen Herskó Dávid úszott. Zsidóul kiáltott, a tutajosok nem értették. Csak abból látták, hogy valami mondanivalója volna a parti embernek, mikor az első tutaj a part felé kormányzott és kikötött. Kikötöttek a többi tutajkormányosok is, mert Herskó példáját követték.

A tutajsáfár a partra ment, és beszélgetni kezdett azzal az emberrel, aki a fa mellől rákiáltott.

- Milyen ember volt? - kérdezte Ónody Géza. - Zsidó volt?

- Zsidó, mégpedig az igazi galíciai fajtából. Jankelnek hívják - felelt a bajusza alatt a mindentudó csendbiztos.

Alkonyodott a Tiszán, s a tutajosok látták, hogy ma már tovább nem mennek, ugyanezért szokás szerint elnyújtózkodtak és aludtak, mint egész életükben. Az igazi rusznyákat még a halál is álmában találja meg, s úgy viszi el a másvilágra, hogy észre sem veszi. Ritka az olyan rusznyák, aki Szent János júniusi tüzének ugrálása közben, az ifjúság korában, amikor a legszebb az évszak a magyar-orosz havasok között, ne gondolna a halálra. Mélabús, szomorúságra hajlamos nép ez... Asszonya, férfia egyforma... De az asszonyok néha búcsúra járnak, és virágos mezőkön is alusznak útközben. De a férfiak, ha utaznak is: a fekete tutajról, a munka, a kötelesség tutajjáról egy lépést se mozdulnak.

Alkonyodott, amikor a partról a sáfár visszatért a tutajra, az a másik zsidó pedig eltűnt.

A sáfár visszatérését a tutajokon már senki se várta ébren, csak Matej Ignác, aki bizalmasa, földije (szeklencei ő is) Herskónak. Matej volt a jobbkeze a sáfárnak. Ez a huszonnyolc esztendő, a munkácsi bakáknál kiszolgált kormányos az értelmességével imponált a sáfárnak.

Mikor Herskó sáfár a partról visszajött, húzott maga után valamit a vízben, aminek kötelét attól az idegen zsidótól vette át.

Egy meztelen holttestet húzott Herskó a Tiszában, és azt Matej Ignác sorban utolsónak álló tutajához kötözte, mégpedig olyanformán, hogy a holttest a tutaj szálfái alá került, abból senki egy darabkát se láthatott.

- Miért kötöződ az én tutajomhoz, mért nem a magadéhoz? - kérdezte Matej, aki egyébként semmi rendkívülit nem látott Herskó cselekedetében.

- Azt akarom, hogy te is kapjál a pénzből, amit ezért a hulláért kapni fogunk. Csak hallgatni kell, hogy a többiek meg ne tudják - felelt a sáfár.

Az ilyen régen együtt szolgáló emberek, mint a két szeklencei tutajos: Herskó és Matej, úgy össze vannak tanulva, hogy kevés szóból is megértik egymást.

*

- A gazemberek! - csikorgott Ónody úr, amíg a csendbiztos elbeszélését hallgatta.

- Nem gazemberek - felelt szokatlan szelídséggel Vay György, aki nyilván nagyon megnyihült a maga „kunsaftjai” iránt, hogy azok úgy vallottak, mint a karikacsapás, jóformán alig adtak dolgot a pandúroknak. Csak a tutajosokat, akiket megneveztek: kellett a pandúroknak egyenkint behozni, magától egy se jelentkezett volna.

- No és a parti zsidó?

- Az még úton van. De mára, holnapra itt lesz.

*

Így utaztak aztán másnap virradóra Tárkány alól tovább a tutajok, anélkül hogy Herskón, az első tutajon utazón és Matejen, az utolsó tutaj kormányosán kívül valaki is sejtette volna a tutajok emberei közül a rakomány megszaporodását. Egy holttest utazott velük alatt a Tiszában, az utolsó tutaj fenekéhez tapadva, karjánál fogva odakötözve, mint egy néma kísértet.

- Nem csoda, hogy elveszítette a haját a szokatlan kupében - vélekedett Ónody úr.

A tutajok Tokajhoz közeledtek, ahol tudvalevőleg a „világ” összes tutajosai kikötni szoktak. Ez az állomás, amely mellett szóltanul nem mehetnek el a vörösnadrágos huculok se, a tutajosok verekedői. Valami mindig kell a tutajon, amit csak Tokajban lehet megvásárolni, mégpedig Widder boltjában, akit minden tutajos ismer a Tiszán. Tokajban ősidők óta leissza magát a tutajos, még ha sohase ivott életében, Tokaj az a pont a Kopasz-hegy alatt, ahol a barátságos magyar világ kezdődik, ahonnan kezdve valóban olyanok lesznek a partmenti emberek, mint a magyarok: urak. Tokajnál bevégeződnek a viszontagságok a szeszélyes Felső-Tiszával, a váltakozó mélységű vízzel, a cifrázó folyamossal, a vencesellői gátörökkel, akik emberemlékezet óta sóval töltött csőszpuskával minden tutajosnak a nadrágja fenekébe szeretnének lötni. Tokajnál kezdődik a tutajos paradicsoma, amikor dologtalanul heverészhethet napközben is a csendesen úszó szálon. Tokajban meg kell inni a porciót, akár szelíd rusznák, akár fekete, bozontos és szilaj hucul a tutajos. Widder boltjában addig jönnek-mennek, amíg tántorogni kezdenek a mézespálinkától, és alusznak ott, ahol a mámor fejbekólintotta őket. (Az utcán vagy a tutajon.) És ezt a mindenható mézespálinkát akarják az antiszemiták betiltani!

- Pedig nem kevernek többé mézespálinkát a zsidók a felvidéki népnek, ha addig élünk is! Nem hagyhatja a törvényhozás elpusztulni az egész rutén-földet - szólt ismét Ónody úr.

*

Widder boltjába tért be Tokajon Herskó és Matej. Valahol csak meg kellett inni a holttest áldomását, amely még mindig Matej Ignác tutaja alatt hallgatott a vízben, holott Matej többször szeretett volna szabadulni a vendégtől, amint mind embersűrűbb partok közé értek lefelé utaztukban a Tiszán.

Herskó azt ígérte, hogy majd Tokajban megmondja, hol válnak meg a hullától, addig csak tartsa nyitva mind a két szemét Matej, holott a tutajos a sok virrasztástól már alig állott a lábán. „Katona voltál! Neked a legkülönbnek kell lenni a tutajon! - biztatta a sáfár a kormányost. - Talán még bojtod is van, mint a vitéz káplároknak!” Sarzsija nem volt ugyan Matejnek, mert nem tudott írni meg olvasni, de azért Tokajig keményen állott a posztján.

Widder boltjában azonban a pálinkától felbátorodva: a kormányos kijelentette, hogy ő tovább nem utazik együtt a holttesttel, az első éjszakán elereszti a tutaj mellől.

- Azt nem teheted, mert még nem értünk el a kijelölt helyre - válaszolt Herskó, és Widder boltjában pálinkázás közben 58 forintot számolt le Matej kezébe, amely pénz az övé lesz, ha tovább is őrzi a vendéget.

Ennyi pénzt még sohasem látott Matej Ignác egycsomóban. Négy ötforintos is volt a pénzcsomóban, a többi egyforintos bankóból és ezüsttallérokból volt összerakva, hogy még az elköltése se okozzon gondot a tutajkormányosnak, aki „zsidóasszonyszemű” tízforintos bankótól például félt volna. (Hol váltják fel az ilyen pénzt, ha egy rongyos tutajos jelentkezik vele?)

Matejnek a pénz birtokában többé nem volt kifogása a tutaja alatt rejtőzködő „vendég” ellen, de aggodalom szállotta meg azért, hogy a pénzt majd egyszer álmában ellopják tőle a társai.

Herskó ezen is segített.

Néhány szót váltott zsidóul Widderrel, mire az hajlandónak mutatkozott arra, hogy a tutajos pénzt megőrzi. A szeme láttára tette el az 56 forintot a pénzesfiókja egy külön rekeszébe, mert Matej két forintot a summából megtartott magánál, hátha szüksége lesz útközben valamire.

De még nem ivott elég pálinkát Matej a Widder boltjában, hogy eszébe ne jutott volna, miszerint írás is kellene a pénzről...

- Felesleges. Én jót állok Widderért - mond Herskó. - De különben is ilyen gazdag ember, mint Widder, nincs rászorulva a te pénzre.

Widder valóban gazdag ember: annyi pálinka van a boltjában, hogy egy tutajos-ezred leihatja magát vele, nem pedig egy 65. gyalogezredbeli közlegény.

A magyar-orosz, amint a rusznyákokat nevezik hivatalosan: bízik az ő zsidójában, hisz falujában az helyettesíti eszével a jegyzőt, ügyvédet, bankárt. Minden zsidó egy-egy főnök a falujában a ruszinok között. Ő a tanácsadó, az orvos, a fiskális, aki ügyes-bajos dolgaiban a rusznyákokat kitanítja.

Herskó, a tutajfőnök jótállt Widderért, mért ragaszkodott volna az íráshoz Matej?

Megint áldomást ittak, és a gazdaggá lett Matejnek olyan jókedve kerekedett, hogy Tokajban való lödörgésében, amely a Tisza-parttól a Widder boltjáig meg vissza értendő, még egy kubikoslegénnyel is barátságot kötött. A kubikosnak nem volt egyebe, mint egy ásója. Ezzel ácsorgott Tokajban. Azon törte a fejét, hogyan juthasson vissza Szentesre, ahonnan munkakeresés végett Tokajba jött, mert valaki elbolondította.

Matej először pálinkát fizetett a parasztlegénynek, másodszor meghívta a tutajra, hogy majd a legényt is továbbviszik az Alföldre, hogy közelebb legyen Szenteshez. A magyar legény nagy örömmel felcsapott. Csak Herskó nézte görbe szemmel az alkudozást:

- Matej, te félsz! Vigyázz magadra! - mondta a tutajos fülébe a sáfár.

Hát igen, Matej félt. Nem bírta tovább bátorsággal egyedül utazni az utolsó tutajon a láthatatlan hullával, ezért kellett neki a fütyös, nótás kubikoslegény.

Így is történt: a kubikos fütyült meg danolt, amint Tokajtól kezdve helyett kapott Matej tutaján.

*

És így utaztak tovább a tutajosok a füzessel benőtt habok között, ahonnan mind sűrűbben mutatkoztak az alföldi fehértornyú falvak. Matej mint gazdag ember, a kubikos mint szolgálja, aki azért is szegényebb lett, mert egyetlen vagyonának, ásójának, a tutajon semmi hasznát se vette. (A szárazföldön legalább ásott, ha már egyebet nem tehetett az unalomtól és az éhségtől.)

Megint múltak a napok és az éjek, amint a lassú tutajozás közben szoktak.

Senki se tudná megmondani, hogy mivel töltötték a tutajosok az időt addig a délig, amíg egyszer csak szemben Tiszaeszlárral, a ládányi oldalon kikötött az első tutaj, amelyen Herskó utazott, a többi tutaj követte a példáját, és ugyancsak a partmenti füzesek alá kormányzott a Tiszáról.

A tutajosok a partra szállottak, és nyújtóztatták tagjaikat, mintha nagyon elfáradtak volna idáig. A tutajos örül a szárazföldnek, de még jobban örült a víziélethez nem szokott kubikoslegény, aki ásójával mindjárt talált magának tennivalót.

Herskó Matej tutajára egy röögöt dobott, mire Matej ugyancsak kimászott a partra a tutajnak arról a pontjáról, amelyről a tutaj alatt vízben úszó hullát idáig őrizte.

- Ma este szükség lesz a holttestre. Légy egyedül a tutajon. Itt éjszakázunk - mondta Herskó, és lefelé ment a parton, egészen odáig, ahol egyenesen szembekerült Tiszaeszlárral, és ott a parton megállott egy kopasz fűzfatorzsnél, mint ugyancsak az a zsidó, aki Tárkánynál a tutajokra várt.

Matej, mint pénzen is hűségre vásárolt szolgálhoz illik, a távolból se vette le szemét Herskóról. S így láthatta, hogy arra a helyre, ahol Herskó a fűzfa mellett álldogált, a túlsó partról egy csónak érkezik. Miután már alkonyodott, Matej csak annyit látott, hogy egy asszonyforma szállott ki a csónakból, aki valami csomagot adott át Herskónak. Aztán megint visszament a csónakba, és a csónak visszahajtott Tiszaeszlár felé.

Ezzel a csomaggal jött Herskó Matej tutajára, amikor az estefelé jelt adott, hogy egyedül van a lábon. A tutajosok a kubikoslegénnyel messze a füzesben tüzelnek és kártyáznak.

Körülbelül este kilenc óra felé járt az idő, amikor az újhold világítani kezdett, és Herskó Matejjel megkezdte a munkát a tutajon, amely abból állott, hogy a tutajfenekéhez ragaszkodó holttestet elő kellett kotorni. A vízből kivett hulla oly rettenetes szagot kezdett árasztani magából, hogy Matej elájult. Még az ő mindenféleképp szokott szaglószerve sem bírta ki a hullával való foglalkozást. „Dugd be az orrod falevelekkel” - parancsolta Herskó. A tutaj tele volt fűzfagallyakkal, amelyeket a nap ellen árnyékcsinálásra használtak. Miután Matej még mindig gyomorfelfordulásról panaszkodott, Herskó egy marék fűzfalevéllal betömökdte az orrlyukait.

Így kezdtek hozzá a holttest öltöztetéséhez.

A csomagból egymás után kerültek elő a női ruhadarabok, a rövid, pendelynek is nevezett ing, a vizitke, a kötényke, a kék szoknya, a csuklóra való kendő, amelybe Herskó előbb sárga papírosba burkolt csomagocskát helyezett el, olyan sárga papírosba, amilyenbe a kénesgyufát szokták pakolni.

Ezalatt a szárazföldre került kubikoslegénynek a parton olyan kedve kerekedett, hogy hangos lett az éjszaka a lármájától; de még a tutajosok is azt hitték, hogy már eljött Szent János éjszakája, és átugrálták a parton lobogó tüzet, miközben a maguk dümmögő hangján énekeltek:

*Éjszakád világos,
Világos szent János,
Míg előtted leszek,
Tiszteletet teszek...*

Amilyen nóta azok között a hegyek között terem, ahonnan a tutajosok leereszkedtek ide az alföldi Tiszára.

Ennek a tutajosbálnak a hangjai mellett öltöztette Herskó sáfár és Matej, a kormányos a szálfák alól előhúzott ismeretlen hullát, mintha bálhoz öltöztetnék a vízi szörnyeteget is.

Mind a ketten megizzadtak, amikor a hulla felöltöztetésével elkészültek, és azt megint a vízbe eresztették.

- Most már mehetsz utadra! - intettek a hulla után, amely ott keringett a tutaj körül, de Herskó és Matej hosszú rudakat kaptak fel, és egymást biztatva távolították tovább és tovább a holttestet a Tisza sodra felé! Megkönnyültek, amikor egy forgó víz alámerítette a holttestet, és eltűnt előlük.

Most már Matejnek is olyan jókedve kerekedett, hogy danolva közeledett parton mulatozó társaihoz. Eszébe jutott a gyermekkori nóta:

*Hajtogassuk
A cseresnye ágát,
Most éli, most éli
A legszebb világát,
Tépek leveléből,
Szeretőm szivéből.*

Herskó Dávid, bár más valláson volt, háromszor is átugrotta a parti tüzet, miközben kaftánja két szárnyát a levegőbe emelte.

Így mulattak a tutajosok azon az éjszakán, mikor a holttestet útjára bocsátották.

*

- Ez a tiszadadai holttest rövid története - mond Vay György, befejezván szavait.

Ónody úr az elbeszélés hatása alatt még mindig hitetlenkedve állott az urasági ház ámbitusán, amelyet kimustrált családi képek díszítettek. Vándorpiktorok alkotásai voltak ezek a festmények, amelyek néha egy jó ebéd fejében készültek. A képről nem lehetett teljes bizonyossággal tudni, hogy a házigazdát vagy kéznél levő ispánját ábrázolja. Néha még zsidóknak is látszottak ezek a régi urak, miután a festő annyi szakállt festett rájuk.

- Itt, ezen a szent helyen vallottak be mindent! - mond Vay György az ámbitus téglával kirakott pádiumentumára mutatva.

Ónody úr még egyszer körülnézett, mintha keresett volna valamit.

- Nagy ember vagy, Gyurka - mondta darabideig való hallgatás után. - De nekem megmondhatod, hogy ment ez a dolog. Tudjuk, hogy milyen makacs konoksággal hazudoznak a terheltek, a tanúk ebben a zsidóügyben, mintha mindegyik a Fortunában tanulta volna meg előzőleg, hogyan kell a bíróságot félrevezetni.

- Nem történt semmi - ismételte Vay.

Ónody tréfásan megtapogatta a csendbiztos pulzusát.

- Nem is nagyon vagy felhevülve a vallatástól. Máskor rekedt szoktál lenni napokig az ordítózástól, amikor egy rongyos kapcabetyárral kibeszélted magad. Most még csirkevért se látok az arcodon, amellyel bekented volna.

Vay György felkiáltott:

- Már te is így gondolkozol rólam? Hát nem lehet Szabolcs vármegyében egyszer becsületes módon, minden kínvallatás nélkül kivenni a rabokból az igazságot?

- Persze, persze, ezek nem idevalósi emberek - dörmögte Ónody Géza. - Ezek még nem tudják, hogy elsősorban is tagadni kell a csendbiztos előtt. No de majd kitanítod őket. Egyformán vallott a zsidó és a tutajos?

- Mintha összetanultak volna. Néha azt hittem a vallomások alatt, hogy bolonddá akarnak tenni. Nem lehet az, hogy mindent ilyen szépen, simán elmondjanak. Csalnak ezek valahol, te Gyurka! mondom magamban. Kitanították ezeket valahol, te Gyurka, hogyan kell bolonddá tenni Vay Gyurkát, a tiszalöki csendbiztost, mondom magamban, és kezdem előlről a dolgot. Mikor indultatok, hol találkoztatok Jankellel, aki a hullát a Tiszában úsztatta, hol jött az asszony a Solymosi Eszter ruhácskáival?... A rabok újra meg újra úgy vallanak, mint a karikacsapás. Különben Bary Józsi, a vizsgálóbíró és Egressy Nagy László, az ügyész megmondhatója a dolognak, ha nekem nem hinnéd.

- Már jegyzőkönyvben van a vallomás?

- Az volt az első dolgom, hogy a bírót és az ügyészt értesítettem. Tudod, hogy bajban lévő ember vagyok, az ellenségeim lesik minden lépésemet. Ohó, Vay Gyurkát nem lehet még egyszer megfogni. Törvényes minden szavam. Csak egyszer volt Budán kutyavásár, hogy kelepcébe csaltak. A bíró és az ügyész, Karancsai és a többi tutajosok a tanúim, hogy a vallatásnál egy mákszemmel se segítettem a zsidó mondanivalójában.

- Lehetetlen, Gyurka.

- Sőt még én voltam az, aki Bary Józsitól szelíd elbánást kértem Herskó részére. Ártatlan, szegény ember ez, vizsgálóbíró úr, mondtam, amikor a bíró a sétapálcájával egy kicsit megérintette a zsidót, mert ennek valami hirtelenében nem jutott eszébe. Olyan ártatlan ez, mint a ma született gyermek, ha csinált is valamit, csak butaságában tette. Kímélet szegény, tudatlan fejének. Honnan tudná egy tiszai tutajosfár, hogy nem szabad holttestet úsztatni a Tiszán?

- Szentigaz. Honnan tudná? - vélekedett Ónody úr is.

- Nem engedem, hogy egy ujjal is nyúljon valaki Herskóhoz. Velem gyűlik meg a baja annak, aki ezt a jámbor, vallásos, tisztességes zsidót bántja. És majdnem összerúgtuk a patkót Bary Józsival, amikor sehogy se akarta elhinni Herskó ártatlanságát.

Ónody Géza hol nevetett, hol káromkodott, amikor a csendbiztos szavait hallgatta. „Sekszpíri” humor, amikor a híres vérszopó Vay György védelmezi a bírótól a maga rabját!

- Hát hogy ezt is meg kellett érnem - szólt Ónody a derekát fogva.

- Ezentúl mindig így lesz. A csendbiztosnak is szelídebbnek kell lenni, ha a bűnösök változnak. Büszke lesz még ez a vármegye Vay Györgyre.

Amíg Ónody helyeslően bólintgatott, a csendbiztos azt mondta el, hogy ma újabb esemény készül a vizsgálatban. Ma lesz Herskó szembesítése az eszlári zsidóasszonyokkal, akik közül meg kell mutatni azt az asszonyt, aki csónakkal jött át a Tiszán, és Solymosi Eszter ruháit hozta.

- Tizenhat asszonyt idéztünk be délre az eszlári községházára. Odamegyünk valamennyien, hogy szemlét tartsunk az asszonyok felett.

- No, ez már a régi Vay Gyurka! - kiáltott fel Ónody. - Azt hittem, hogy kicseréltek. Remélem, mezítelenül sétáltatjuk el az asszonyokat a bíróság előtt.

A csendbiztos egy nóta töredékével felelt:

- Zsidóasszony szobájában nincs kereszt.

Herskó forsponttal, azaz kocsin tért vissza Tiszaeszlárra, ahonnan úgy hajtották el a pandúrló előtt, mint a zsványokat szokták. Herskó vallott, minden kényszerítés nélkül elmondta, hogyan vette rá a tárkányi Smilovits Jankel nevű tutajsáfár a holttest úsztatására, ötszáz forintot ígért, rábeszélte a hulla szállítására, felöltöztetésére és a tiszadadaí füzesben való elhelyezésére. Herskó ártatlan, mint a ma született gyermek, bíró, ügyész, csendbiztos hangoztatta is ezeket a gyanakvó sáfár előtt.

Mikor Herskó azt kérdezte, hogy mikor mehet haza Máramarosba, hogy gazdáinak, Hillmannnak és Stréternek beszámoljon utazásáról, a tutajok sorsáról: Vay csendbiztos, a bíró, az ügyész megnyugtatta, hogy rövidesen hazamehet Matej Ignáccal és a többi tutajossal együtt, amint Eszláron megmutatta azt a zsidóasszonyt, akitől azokat a bizonyos ruhákat átvette, amelyekbe a Tiszán, a tutajon a meztelen holttestet felöltöztette.

Herskó megvakarta a fejét. Hogyan mutassa meg ő Eszláron azt az asszonyt, akinek a nevét sem tudta, akit csak egyszer látott életében, alkonyattal a tiszaladányi füzesben?

- No majd segítünk - biztatta Vay György Herskót, amikor a kocsin maga mellé ültette a tutajoszsidót, és dohánnyal, szilvóriummal kínálta Herskót, aki ijedtében befogása óta se nem ivott, se nem pipázott. Nagy büntetés olyan embernek, aki hozzá van szokva mind a két élvezethez. Csak éppen nem ízlett úgy a csendbiztosi pipa és pálinka a sáfárnak, mint máskor szokott.

*

Bary József bíró és Egressy Nagy László királyi ügyész már előbb elmentek Eszlárra, hogy a szükséges intézkedéseket megtegyék az asszonyok összegyűjtésére. Mire a csendbiztos Herskóval megérkezett, már a községháza udvara feketéllett az ünnepi ruhájukba öltözött zsidóasszonyoktól. Volt ott legalább két tucat, némelyik az ölbeli gyereket is magával hozta. Mindegyiknek ki volt sírva a szeme, gyúlt az ijedelemtől az arca, mert az asszonyokat eddig még senki se keverte Solymosi Eszter meggyilkolásának ügyébe. A férfiak dolga, ha történt is valami, a férfiak lássák, hogyan evickélnek ki a csávából, ha csináltak valamit. Az asszonyok legfeljebb sajnálták, siratták édesanyjával együtt az eltűnt leánykát, mert az asszonyszív körülbelül egyforma, akár zsidó, akár keresztény. A falusi zsidóasszonyok pláne sok mindenben egyformák a keresztény nőkkel. Ha csak azt vesszük, hogy ugyanolyan kínnal, fájdalommal, gyötrellemmel hozzák világra gyermekeiket... Az anyaság vértanúsága összeköti az asszonyokat akkor is, ha a férfiak dúló csatákban állnak egymással szemközt. Nagy volt tehát a kétségbeesés az eszlári zsidóasszonyok között, amikor a községházához hívták őket.

Volt közöttük öreg és fiatal, mint már az életben. Egyik csúnya volt, mint a gyötrelmes esztendő, a másik rózsanyílás, mint a fiatalság. Aki lesütötte közöttük a szemét: annak bizonyosan volt takarnivalója: szép szeme volt. De ott volt „Lencsi néni” (Scharf Móric

mostohaanyja), „Szüszmann néni” (az egyik vádlott felesége) és a nyíregyházi nagybörtönbe befogott korosabb zsidóknak korosabb feleségei, női hozzátartozói is, és ilyenformán inkább a vénasszonyok voltak többségben, mert különben is, ahol egy öregasszony feltűnik a fiatalság koszorújában, mindjárt homályos lesz az ablak. Vénasszony lesz a legtöbb fiatal nőtől is - gondolja magában az, akinek egyébként sohase volna ilyen gondolata.

*

Mikor Herskó kaftánjában, rókaszörös sapkájában átment a községháza udvarán az asszonyok csoportján: egyik-másik asszony gyűlölködve nézett a szakállas zsidóra. A szakállas zsidó csak álmoskönyvben jelent jót (pénzt), a valóságban húzódni szoktak tőle.

- Mit akar itt ez a vadliba? - kérdezték az eszlári asszonyok.

De Herskó nem sokáig időzhetett az udvaron, a csendbiztos behívatta a községházára, és ott egy hátulsó szobában dugta el az ablakfüggöny mögé, olyanformán, hogy Herskó mindenkit láthatott a kertben, de őt nem láthatta senki.

Most már csak Ónody Gézát várták, mert ez az úriember ismert minden asszonyt a kerületben. Csakhamar megérkezett ő is Farkas Józseffel, a községi bíróval, akivel odáig a faluban néztek körül, hogy nem maradt-e otthon valamelyik zsidóasszony. Hideg volt mindegyiknek a tűzhelye.

- No hát, hölgyeim, arról van szó, hogy tudnak-e önök a napba nézni? - kezdte Ónody Géza, mintha valami társasjátékról lenne szó.

Tizenhat zsidóasszony volt a községháza udvarán, nem is jutott mindegyiknek ülőhely. Álltak a fal mellett, a kerítés mellett, asszonyi tehetetlenségükben várták, hogy mivel vádolják őket. Némelyik előre sírdogált, és kétségbeesett hangokat hallatott.

- Képviselő úr, nekünk nincs kedvünk, se időnk itt maradni - mond Lichtmann-né, egy zsidóbérlő felesége, aki intelligens asszony léteire érezte a lealázó helyzetet.

Ónody zavarodottan állott az asszonyok csoportjában. Hogyan magyarázza meg nekik, hogy miről van szó? Hogyan értesse meg velük, hogy egy ablakfüggöny mögül azt lesik most ki közülük, hogy ki volt az, aki a Tiszán átcsónakázott Solymosi Eszter ruháival? Nem, ez nem úriembernek való munka.

A házból azonban már kiáltás hallatszott.

- Hazamehetnek a nők!

Mire az asszonyok szedelőzködni kezdtek.

- Nos, ki volt? - kérdezte Ónody a községháza szobájába lépve.

- Groszbergerné, a boltosné. Azt ismerte fel Herskó - mond a csendbiztos, a tutajossáfár vállát veregetve.

Ónody csak elcsodálkozott:

- Az a hektikás asszony, aki jóformán sohase megy ki a házból, mert többnyire fekszik? Ez ment volna átal a Tiszán?

Herskó figyelt az urak szavaira, de nem beszélt többet.

- Olyan gyenge az az asszony, hogy a szél is elfújja. Lám-lám - csóválta fejét Ónody, és gyanakodva nézett a tutajossáfárra. Úgy érezte, hogy a tutajos hamisan vallott most az egyszer, még ha a többi dolgokban az igazat mondta is.

- Nem hihetem Groszbergernéről. Hálni jár bele a lélek.

- Talán éppen azért. Az ilyen nagybeteg asszony bátrabb, mint a többi. Különösen, ha azt hiszi, hogy a zsidók érdekében cselekszik. A hitsorsosai majd visszaimádkozzák az egészségét. Miért tévedett volna ez a jó Herskó bácsi? - mond a csendbiztos.

- Most már elmehetek Máramarosba, ugye? - kérdezgette Herskó, amíg az urak szünetet tartottak beszélgetésükben.

A bíró és a királyi ügyész is tanácskozott ezalatt, s úgy határoztak, hogy Herskót és Matejt, a Tiszalökön maradt tutajkormányost, mielőtt szélnek eresztenék: előbb beküldik Nyíregyházára, hogy ott a törvényszék előtt ismételjék meg vallomásukat.

- Sok már rajtunk a felelősség, napról napra növekszik, hadd legyen nagyságos Korniss Ferenc törvényszéki elnök úrnak is egy kis öröme - mond bizalmasan Bary Józsi vizsgálóbíró Ónodynak, miután a határozatot kihirdette.

- Ez nagyon helyes. Legalább bebizonyosodik, hogy a vármegye tud nyomozni és világosságot deríteni a dolgokra, amelyeket mindenki eltitkolni szeretne - vélekedett Vay György csendbiztos.

... És hogy öröme teljes legyen, még aznap estére meghozták a pandúrok a Felső-Tiszáról Smilovics Jankelt, azt a másik tutajsfárt is, aki Tárkánynál a holttestet Herskónak átadta. Ez volt csak az igazi „echt” máramarosi! Vörösszakállú, vöröshajú, vörösszeplős arcú, harmincnyolc esztendő, aki megérkeztekor nyomban egy másik zsidóra, bizonyos Vogel Amselra hivatkozott, akitől a holttestet úszatás céljából kapta.

- Előkeríteni Vogel Amselt! - ordított magánkívül Vay György.

Ötven esztendő távlatából nézve az eszlári vizsgálatnak ezeket a bonyodalmait: könnyen megérthetjük, hogyan volt az lehetséges, hogy ebben az időben (1882-ben és 1883-ban) nem volt az országban olyan ember, aki világosan láthatta volna, hogy mi is történt Solymosi Eszter tizennégy éves cselédlánnyával. Mintha bolondok, gonoszok és kísértetek földjén volnánk. Szellemeikkel kellett viaskodni, az ördögtől megszállottakkal vitatkozni, a fanatikusak mesemondásait kellett elfogadni igazság gyanánt, mert még senki se tudta a valót Magyarországon, amikor így állt az eszlári vizsgálat ügye.

Igaza volt a naplóírónak, akire már a feljegyzésekben hivatkoztunk. „Nem volt valami jó dolog ebben az időben zsidónak lenni Magyarországon.”

IV. Egy holdkóros asszony a férfiak dolgában

Habár Máté evangélista világosan megírta, hogy a „zsidóktól elvételük Isten országa és adatik pogány népnek, hogy annak gyümölcsét teremje” - a zsidók mégse nyugodtak bele, egy eszlári pesztonka, Solymosi Eszter eltűnése miatt esetleg kiűzetessenek Magyarországból, amint sokan mind nyomatékossában követelték a tisztaeszlári vérvád vizsgálata előbbre haladtával; s napról napra újabb adatok merültek fel arra nézve, hogy nem is egy, nem is két vagy három zsidó szövetkezett a gyilkosság ügyében, hanem annyi, amennyinek befogadásához csakhamar szűk lett a nyíregyházi börtön. Régi, kipróbált lókötoke, betyárvilági maradékokat kellett ideiglenesen szabadlábra helyezni, hogy a börtönben helyük legyen.

Hiába írja ugyanekkor Kossuth Lajos Turinból a ceglédiekhez intézett levelében, hogy: „Szégyen és gyalázat, hogy Magyarországon zsidókérdés lehet.” Ha Solymosi Eszter hirtelen megjelenne személyesen, mint Privardiére Franciaországban, akinek meggyilkolása miatt a gyanúokok és vizsgálatok alapján éppen halálra ítélték a feleségét (mint Voltaire írja), ugyanannyi vagy talán még több bizonyításra lenne szüksége életben lételéhez, mint a francia

polgárnak. Minden bizonyíték mellett volt, hogy a tiszaezlári zsidók Solymosi Esztert megölték, és mikor tettük nyilvánosságra került, álhulla úsztatásával, felöltöztetésével akartak a csávából menekülni.

Ráday Gedeon, aki az alföldi betyárvilágot annak idején kiirtotta, tudna valójában rendet csinálni, az ő receptjét a vallatásoknál azonban már senki se tudta, még Róka Sándor, a szentmihályi (Szabolcs megyei) csendbiztos sem, aki Recsky Bandi és Vay Gyurka komisszáriusok után személyesen beavatkozott a nyomozásba, hogy ismert erélyével, betyárölő módszerével teljes világosságot derítsen az eszlári ügyre. A nyomozó csendbiztosok Rókával együtt koptak ki a vizsgálatból. Elfáradt már Bary Józsi vizsgálóbíró is, pedig az acélból látszott lenni, helyét Megyery Géza, az a virágos kabátú, bakonbartos bíró veszi át. Vajon hány ember, bíró, csendbiztos, ügyész bukik bele a vizsgálatba, amely mind szövevényesebb lesz, amint a zsidók védőügyvédei is megérkeznek, és még jobban növelik a zavart? Igen, az egy Ráday, aki egymagában csaknem ezer embert „kezelt”, amíg az alföldi betyárvilág ötvenesztendő múltját kiderítette, az egy Ráday már nincs az élők sorában. A Szabolcs megyei csendbiztosok rágódnak tovább hamis és valódi nyomokon.

*

Amikor már úgy látszott, hogy no, most már mindenre világosság derült: Solymosi Eszter megöletését rábizonyították a zsidókra, az álhulla úsztatását hárman is bevallották: Matej Ignác tutajkormányos, Herskó Dávid és Smilovics Jankel tutajsáfárok, akkor a negyedik zsidó, bizonyos Vogel Amsel técsői tutajsáfár, akinek kezén ugyancsak keresztül kellett volna menni a holttestnek, hogy a láncszemek egymásba kapcsolódhassanak: Vogel Amsel megbicsaklik, az istennek se akar tudni a tiszadadaai hulláról, hiába húzta felfelé a szakállánál fogva a tiszalöki csendbiztos, akit mérhetetlenül felbőszített a técsői zsidó konoksága. Hogyne! Teljes joggal haragudott a csendbiztos. Vogel Amselen, egy ötvenesztendő zsidó tutajoson akadt meg a dolog. Mikor már minden ki volt derítve!... Vannak ilyen kemény diók, mint Vogel Amsel, aki a legnehezebb körülmények között is megmaradt amellett, neki a tiszadadaai hullához semmi köze, mikor már mindenki úgy vallott körülötte, mint a karika-csapás.

Az ilyen Vogel Amsel tönkreteheti a legszebben felépített nyomozást.

- Nem - ismételte Vogel Amsel -, én nem adtam Smilovicsnak semmiféle hullát. De még csak nem is láttam Smilovicsot. Hazudik Smilovics. Hazudik Herskó! Hazudik Matej, a kormányos!

Nem is lehetett hirtelenében tudni, honnan veszi a lelkierőt némely ember, amely lelkierővel tűzön-vízen át megmarad a maga „igazsága” mellett.

Persze, Tiszaezláron és környékén kívül is mendegélt az élet tovább a maga megszokott útján.

A csendbiztosok csak törjék a fejüket az úszott hulla eredetén, de Pestre megérkezik az állomásra az Orient Expressz első vonata, amely új közlekedési eszköz a Nyugatot a Kelettel köti össze, amikor csaknem egyhuzamban megy Párizstól Konstantinápolyig. Persze, nagy ünnepélyességgel fogadják a pesti állomáson a barna vasúti kocsikat az eddig nem látott nagyságú mozdonyal. Fellobogózzák az állomásokat az országban, amerre a vonat útjában elhalad, és általánosan irigylik Ludvig Gyula vasúti mérnököt (később elnökgazgatót), aki az Orient Expresszt először átvezeti Magyarországon.

A Nemzeti Színházban is nagy esemény van. Risley kisasszony énekli Rosina szerepét a Sevillai borbélyban, és Pesten majdnem úgy rajonganak a világhírű énekesnőért, mint az Orient Expresszért.

Az irodalomban is nagy esemény történik. Kossuth Lajos Iratai első kötetei jelennek meg, és a könyv kiadója azt hirdeti, hogy ez a mű éppen úgy nem hiányozhatik egy magyar házból, mint a biblia. Dőlnek is az előfizetők, mert Helfy Ignác, Kossuth megbízottja személyesen jár utána az előfizetőknek, mégpedig abban a zöld mentében, amelyben Kossuth valaha az isaszegi csatában a honvédek között megjelent.

Másfelől még egy irodalmi hír szomorítja a regényolvasókat, Turgenyev Iván, akinek Tavaszi hullámok című regénye csak nemrégén ejtette lázba az érzelmes szíveket: haldoklik Párizs mellett, Battignolles-ban, ahol egy francia énekesnő vendégszeretetét élvezte az orosz száműzött regényíró. S halálos ágyán azt mondja:

„Jobb volna szent Oroszországban meghalni!” - Pedig ott börtön várna az íróra, ha visszatérne.

Majd Zichy Jenő gróf, a magyar ipar ismert pártfogója utazza be Magyarországot (később Ázsiát), hogy az iparos ifjúságot országszerte szervezze és egyletekbe gyűjtse.

Csak egy bolond grófnak van ilyen ötlete, hogy a csizmadialegényekkel törődjön, akik idáig is megvoltak nélküle. Nyíregyházán a suszterinasok abcúggal és „macskazenével” fogadják a grófot, mert valaki kitalálta, hogy Zichy a bebörtönzött zsidókat jön kiszabadítani. Egy másik Zichynek, a félkezű Zichy Géza grófnak kell megmenteni Nyíregyházán a Zichy-név glóriáját, amikor ottani hangversenyzés közben - híres zongoraművész volt a félkezű gróf - elmondja, hogy Rudolf királyfi és Stefánia, a felesége a tiszaszlári gyilkosok méltó megbüntetését kérte tőle.

*

Mennek, mendegélnek az események.

Oroszországból a zsidók kiirtásának a híre érkezik napról napra. Az orosz zsidók menekülnek Galícia felé, és maholnap itt lesznek a magyar határon. A vármegyék, Nyitra, Szatmár, Szabolcs már egymás után küldik felirataikat az országgyűléshez a bevándorlásuk ellen, de hol van már az az idő, amikor a vármegyék felirataira hallgattak az országgyűlésben! Mindenki a zsidók zsebében van ott, talán csak az egy Istóczy Győzöt, az egykori törvényszéki bírót kivéve, akinek bírói állását kellett elhagyni a zsidók vádaskodása miatt, no de most a képviselőházban kamatostól visszafizeti, amit ellene vétettek. Istóczy Győzőben van sokaknak a reménysége. 12 röpirat című antiszemita iratát olvasták is országszerte. Hírlik, hogy Kozma Sándor, az országos főügyész utasította a budapesti királyi törvényszéket, hogy „kérje ki” az országgyűléstől Istóczyt, hogy felelősségre vonhassák a 12 röpirat miatt. És Istóczyt ebben a „korrupt” Tisza-korszakban ki is adta a képviselőház. Most már a sajtóbírárságtól, a független esküdtpolgároktól függ Istóczy Győző további sorsa.

*

Keletről pedig mind ennek tetejébe a kolera híre érkezik.

Ezekben a szomorúságokban örömteljes esemény is feltűnik a magyar égboltozaton. A bukovinai magyar testvérek, a csángók látogattak el hazájukból Magyarországra!

A csángók azok a magyarok, akik a honfoglaláskor nem jöttek el a Tiszáig, Dunáig, hanem ottmaradtak Magyarország határánál, Bukovinában, és ott telepedtek meg. Száz esztendő múltva eszükbe jutott meglátogatni régi testvéreiket, és avégből jelt adtak magukról. Hát persze hogy szívesen látjuk őket, csak jöjjenek minél többen. Ölelésre táruult Magyarország két karja a csángó testvérek felé. Megindultak a gyűjtések a csángók méltó fogadtatására, mert pénz nélkül akkoriban se lehetett valami sokra menni. Leginkább egy Verhovay Gyula nevű hírlapíró pártolta a csángók ügyét a Függetlenség című lapjában. Gyűjtött is a csángó

testvéreknek bőven, hogy azoknak látogatása kellő ünnepélyességgel történjék. „Különvona-
tok” hozzák a csángókat, amilyen különvonattal csak Ferenc József utazott eddig Magyar-
országon.

És a csángó testvérekhez verset írt Luby Sándor, az országos nevű poéta, amely verset
országszerte szavalták a vasúti állomásokon, amikor tarkabarka öltözetű, szűrös, ködmönös,
magyarkalapos, de azért kissé tótos külsejű csángók szállingózni kezdtek. A cigánybandák
megszóltak a bukovinai határtól végig a magyar Alföldön, amerre a csángóvonatok jártak
(mert igazándiban megélhetésre való munkát majd csak délen, Torontálban kapnak), volt
azonban ünnepély egész Magyarországon.

Verhovay Gyula pedig gyűjtötte a hazafias közönség adományait, mert nyilvánvaló, hogy a
csángók a Bukovinába is beözönlő zsidók elől menekülnek Magyarországra.

S hangzott a vers országszerte: *A csángókhoz* -

*Hódítanak - nem fegyverrel,
Hont foglalnak - szerelemmel,
Hazafiság - ez a vértjük,
Ezért élünk, halunk értük.*

Híre jár, hogy az Osztrák-Magyar Bank új bankókat bocsát ki. Talán csak nem a csángók közt
akarja kiosztani? Szó sincs róla. A bank Rothschild és társai kezében van. Az új pénz a zsidók
nagy pöréhez kell. A csángóknak egyelőre csak a műkedvelői előadásokból jut, ahol mindig
akad vállalkozó.

*

A csángók a lampionokkal, zászlókkal feldíszített nyíregyházi állomásról, miután Bencs
László a város nevében megkínálta őket sörrel, borral, üdvözlőszavakkal: éppen úgy tovább
utaztak, mint a többi stációról, mert vigyáztak arra, hogy egy se maradjon a helyszínen az
ünnepély után - most már megint a befogott és szabaddá váló zsidók dolgával kezdtek
törődni.

Védőjük, illetőleg ügyvédjük volt eddig is a zsidóknak, bizonyos Heumann Ignác nyíregyházi
ügyvéd, akit éppen az a tizenhat zsidóasszony keresett fel, akiket az eszlári községhez
együtt láttunk, és akik azóta nem tudtak megnyugodni. Az asszony akaratosabb, mint a férfi,
nekik ügyvéd kellett, mert amúgy is eléggé érezték árvaságukat, miután férjeik nagyrészt
börtönben ültek.

Heumann Ignácot már akkoriban is a vármegye legelső ügyvédei között emlegették, akinek
jogászi tudása előtt kalapot emeltek zsidók, keresztények egyaránt. Igen jóképű, egyenes
derekú, kékszemű, szőke, császárszakállas úriember volt, aki korántsem látszott zsidónak,
holott a vallására egész életében büszkén hivatkozott.

Ettől „az egy hibájától” eltekintve a legkorrektebb gentlemannak ismerték még a legkénye-
sebb Szabolcs megyei uraságok is, akiket személyes barátság is fűzött Heumannhoz, amellyel
ügyvédje volt Kállay Andrásnak, Gencsynek, Fráternek, Szunyoghynak, a megyei előkelő
uraknak. „Ritka zsidó” volt, mint a közvélemény mondta. Tárva-nyitva előtte minden ajtó
Szabolcsban. „Talán még alispán is lehetett volna belőle” - mondták tréfásan a kortársai, ha
nem avatkozik a tisztaeszlári vérvád pörébe.

De Heumann elsősorban igazságszerető ember volt. Semmi befolyás, barátság nem tarthatta
vissza attól, hogy a kolduszsídok segítségére legyen, amikor azoknak ártatlanságáról meggyő-
ződött. Tudta, hogy árt vele a megyében elért tekintélyének, meglanyhult a közszeretet is,
amely személyét eddig körülvette.

Soha nem lesz belőle vicispán - mondták találóan, amikor az eszlári zsidók védelmét vállalta.

Heumann valóban nagy áldozatot hozott, amikor szembeszállt a közvéleménnyel, és a nyíregyházi „társaséletben” kezdettől fogva hangoztatta a zsidók ártatlanságát, holott a helybeli zsidók is inkább elhallgatták erről az ügyről való véleményüket. A fene egye meg az eszlári zsidókat, amit főztek, egyék meg, de a többi zsidót ne keverjék a maguk ügyébe. Csak Heumann kiáltozott, hogy nem hiszi az eszlári vérvádat, bármily világosságot derítettek is a hatóságok a zsidók bűnösségére.

A görögkatolikus (orosz) templom környékén, ahol egy földszintes sarokházban lakott, nem a legbiztonságosabb volt az ablakok állapota. Itt danolták a nyíregyházi dalárda későbbi híres basszusai és pályadíj-nyertes tenorjai a Zikcene-zakcene nótát az ablakok alatt, amikor még nem alakult meg a Dalegylet, hogy komolyabb énekszámokkal is versenyezhesen a helybeli énekkar az országos versenyeken. A krétának is volt dolga, amely a helybeli ifjúság kezében különböző feliratokkal látta el besötétedés után Heumann Ignác ügyvéd úr házát, amely feliratokban becsületsértések és halálos fenyegetések is előfordultak, amíg az ügyvéd úr a petróleumlámpa alatt a francia enciklopédisták munkáit olvasta. Modern ember volt, Rousseau és Montesquieu voltak a kedvenc írói, a bírósági tárgyalásokon kisebb perekben is hivatkozott arra, hogy ő jól tudja, hogy vannak még bírák Magyarországon... „Szabadgondolkodók” a barátai, többnyire azok a protestáns algimnáziumbeli tanárok, akik azelőtt katolikus papok voltak, de szerelem vagy egyéb életzökkenés miatt elhagyták a papi pályát, ami akkoriban szokásos volt. Kultúra és bölcselet: volt a jelszava, és harcokat vív a kaszinóban, hogy mely lapokra fizessenek elő. (Mindenesetre a Természettudományi Közlönyre is.) De a sors másként akarta. Az eszlári zsidók ügyvédje lett, és Carlyle akadémiai kiadványai a könyvespolcra kerültek. Az orosz templom közelében lévő földszintes ház falára mindennap újonnan felírták: „Üsd a zsidót!”

Heumann Ignác írta is a különböző beadványokat a hatóságokhoz a zsidók érdekében, mindenféle javaslatokkal állott elő a vizsgálat kiegészítése szempontjából, míg aztán megmondták neki, hogy „ne okoskodjon”, ha általában nyíregyházi ügyvéd akar továbbra is maradni. Csernyik, az úrivilág mészárosa „másodrangú” húst kezdett küldeni mészárszékéből, és Csernyikkel nem lehetett okoskodni, mert neki voltak a legnagyobb és legvadabb kutyái (Henter Antal, a vármegyei várnagy után).

Általában ebben az időben minden házban haragos ebeket tartanak Nyíregyházán, részint a sok mindenféle idegen ember miatt, aki a zsidók bebörtönzése óta Nyíregyházára ellátogatott, részint pedig az emberek magányos, négy fal közé szorult életet éltek, mert mindenki haragudott valamiért. Csak nagynéha került a sor olyan társas-összejövetelre, ahol pártkülönbség nélkül találkozott a helybeli lakosság. Például olyankor, midőn veszett kutyát (vagy annak hírében álló kutyát) végeztek ki, amit a Bujdosón, a városka ligetében telegráfpóznához kötöztek, és a legjobb céllövők durrantották rá a vadászpuskájukat. Csóka színházigazgató előadásaira már kevesebben jártak (pedig a Hársfában minden este volt előadás), annál kevesebben rándultak ki a Sóstó nevű közeli fürdőhelyre. Már csak azért is tartózkodtak a Sóstótól, mert ott a tölgyfák alatt rendszerint hamar elunták a cincérek fogdosását, a cigányok muzsikálását, és inkább azon gondolkodtak a kirándulók, hogy valakit a tóban megfűrösszenek. Minden vasárnap a tóba dobtak valakit; persze valami zsidó kirándulót, ha az antiszemita fürdővendégek voltak többségben. Heumann Ignác ünnepélyes, magára sokat adó férfiú volt, nem akarta magát a Sóstóba dobni.

*

Védelemről kellett gondoskodni a zsidóknak, mert Heumann elszigetelt helyzeténél fogva nem tehetett értük semmit Nyíregyházán.

Ekkor, a zsidók többhónapi bebörtönözése után jött híre, hogy Eötvös Károlyt, az ismert függetlenségi képviselőt és ügyvédet kérték fel védőjüknek a vádlottak, aki vállalta is védelmüket. Ekkor váltott nyilvánossá, hogy megmozdultak azok a bizonyos „hasas pénzeszsákok”, amelyeknek megnyílását mind ez ideig hiába várták. Ez már komoly védelem volt, nem olyan, mint az idealista Heumanné vagy a gyalogszerrel vándorló rabbinövendéké, ama bizonyos Weinsteiné, aki félig-meddig jótékonyági alapon (mert magának pénze nem volt) prédikált, kutyagolt a becsukott zsidók érdekében.

- Eötvös Károly! Ez már beszéd! - mondta Ónody Géza, amikor hírét hallotta Eszláron a változásoknak, és kétkerekű kocsiján nyomban Nyíregyházára jött, ahol Rózsakertiné vendéglőjében meghányták-vetették a dolgokat.

- Már megüzentük Eötvösnek, hogy mi történik vele, ha Nyíregyházára teszi a lábát - nyugtatta meg Szentmáriay Gyurka a képviselőt.

- Mit üzentetek neki?

- Levelet írtunk. Tudomására hoztuk, hogyan szoktak itt helyben a veszettség gyanújába került kutyákkal elbánni, akár a vármegye kutyája, akár csak Csernyiké.

- Azt bizony rosszul tettétek. Eötvös képviselő, és messzire hangzik a szava. Furfangos kálvinista ember. Tollforgató. Még bátor is, hisz bakonyi betyárokkal volt neki dolga, amíg a megyéjét szolgálta.

- Az lehet, ott... valahol túl a Dunán, de itt, Szabolcsban vagyunk - mond Szentmáriay György, és nem is tulajdonított nagyobb jelentőséget Eötvös Károly szerepvállalásának.

(Amiben látszólag igaza is volt, mert Nyíregyháza abban az időben még oly messzire esett a fővárostól, hogy a vegyesvonaton egy hosszú éjszakai utazás után, Miskolcon vagy Debrecenben át lehetett megközelíteni.)

- De Eötvös okos ember is - vélekedett Ónody Géza. - Nem megy fejével a falnak. Azt hiszem, hogy nem egészen magától vállalkozott a zsidók védelmére. Biztatták, hogy hogy nem végez hiábavaló feladványt.

*

(Eötvös Károly középtermetű, inkább szélesedésre, „mélyülésre” hajlamos testalkatú férfiú. Kerek koponyája sokat gondolkozó, régi magyar táblabírák koponyája, akik életük folyamán egyirányú szellemi utazást végeztek koponyájukban: születésüktől a sírjukig. Mindig előre-mentek egy kicsit gondolataikban, nem repülve, nem villámcikázattal, hanem fokról fokra, előre, mint az iskolában egyik osztályból a másikba való belépéssel. Közben jól megtanultak mindent, ami előadódott, hogy a gyermek- és ifjúkori tanulmányokra, grammatikákra, fabulákra, históriákra késő öregségében is úgy emlékszik a koponya, mintha tegnap öntötték volna belé a tudományt. - Eötvös Károly koponyája a memóriára volt szánva, berendezkedve, bebútorozva, mint általában a magyar gondolkozók koponyája, akik a múlt idők, főként a nemzeti múlt hagyományain erjedtek, tisztultak, világosságot terjesztettek magukból. A legtöbb történés ebben a koponyában a szülői házban vagy „veszprémi fiskus” koromban kezdődik, mesélődik, folytatódik. Mintha azóta nem történt volna semmi... Eötvös Károly élete végéig sohase kezdett egy történetet ilyen formában: „Tiszaeszlári védőkoromban...” Megírta ugyan „a nagy pör” történetét, de mégis inkább hallgatott róla. Okos ember volt. Tudta, hogy őnélküle is felmentették volna a zsidókat a vérvád alól. Ha pedig a végzet azt akarta volna, hogy bűnösnek találtsanak a zsidók: az ő, de senki védelme nem tudta volna őket megmenteni. Eötvös Károlynak a zsidók felmentésében nem sokkal volt több része, mint Szalay Károly, ugyancsak dunántúli ügyvédnek, aki a zsidók elítélését követelte.)

De aggodalmaskodásával Ónody Géza egyedül maradt Rózsakertiné vendéglőjében. Hogyan képzelhető az, hogy onnan Pestről egy „dunántúli ember”, aki sohase járt Szabolcsban, itt se ija, se fia: beleavatkozhatik a helybeliek dolgába! És ha mégis bátorságot venne magának ahhoz, hogy itt „okoskodjon”, majd megkapja a magáét. Jártak erre nagyobb legények is, csak éppen a közelmúltban Fabinyi Teofil, a miniszter, Péchy Tamás, a képviselőház elnöke, akik itt képviselők akartak lenni: örültek, hogy épkez láb hagyhatták el a vármegye határát. Ami pedig Eötvös Károly ügyvédi tudományát illeti: annyi tudománya van Korniss Ferencnek, a nyíregyházi törvényszék elnökének is, aki bizonyára nem tartaná bebörtönözve a zsidókat, ha nem volna meggyőződve azok bűnösségéről.

Kornisst bántjuk meg vele, ha Eötvös Károlytól félünk - volt az akkori ábrándos közvélemény, mert a magyarok a honfoglalás óta hozzá voltak szokva, hogy vezérekben életrehalálra bízzanak. Mindenképpen Korniss Ferencnek lesz igaza a tiszzaeszlári zsidó vérvádban.

Leugrott ekkor talyigájáról, amelyen járni szokott, Józsa András, a vármegye főorvosa, télenyáron kiskabátban, legfeljebb a penicilusát tette a mellényzsebbe, ha váratlanul operációra volt szükség látogatásai közben. (Így „vágta fel” édesanyám mellét - szerencsésen. De sikeres, hirtelen sebészeti beavatkozásainak csak a legendák tudnák számát. Virtuóz sebész volt, a tudományának zsenije, amit országos híressége is bizonyított.)

- Egy pohár sert! - kiáltotta a vendégfogadóba belépve. - Csak gyorsan azzal a sósperccel. Tiszaeszlárra kell mennem.

A „megyei asztalnál”, ahol az alispán elnöklete alatt az urak szokás szerint együtt ültek, nagy feltűnést keltett a megyei főorvos megjelenése, mert Józsa András megengedte magának azt a luxust, hogy még akkor is a régi megyei székvárosban, Nagykállón, az egykori megyeházban lakjon tovább, amikor a tekintetes vármegye egész pereputtyostól átköltözött az új megyeszékhelyre, Nyíregyházára.

- Mi dolgod van Eszláron, Andris? - kérdezték jobbról-balról.

- Exhumáció van - felelte röviden a főorvos. Aztán a közelben ülő könyv- és zeneműkereskedővel, az öreg Ferenczivel kezdett beszélgetni a legújabb kottákról, amelyek a kereskedésbe érkeztek.

S ebben a helyzetében észrevette a vendéglő ablakán át, hogy a sintérek drótos hurkaikkal kutyákat fogdosnak a nagyvendéglő előtti térségen. Egyik-másik kóbor ebet sikerült elkapniok, amelyet aztán zöld ketrecükbe zártak.

- Nem, ez nem maradhat így tovább! A gatyás sintéreket nem ismerik meg messziről a kutyák, miután külsejükben nem különböznek azok más cigányoktól. Különbséget kell tenni a muzsikuscigány és a cigánysintér között. Ferenczi úr, maga úgy is sokat levelez Pestre. Rendeljen az én kontómra három cilinderkalapot a nyíregyházi sintérek részére, hogy a kutyák messziről megismerjék.

Amíg így évődne a „hirtelen” Józsa András főorvos úr a könyvkereskedővel: zúgás-búgás keletkezik a „megyei asztalnál”, valaki hírül hozta, hogy valamely hatalmasság, amely még a nyíregyházi királyi törvényszéknél is nagyobb úr: elrendelte Solymosi Eszter holttestének a kiásását, és a hullarészeknek Pestre való szállítását.

- Dolgozik már Eötvös Károly! - kiáltott fel valaki elkeseredve.

Aztán Józsa Andrászt fogták vallatóra:

- Csak így, minden orvosi műszer nélkül utazol, András bácsi, Eszlárra?

- Majd hoz magával foghúzózt a többi gyógykovács. Én úriember vagyok - mond András úr, és már ugrott is fel a talyigára, hogy a nevezetes hulla kiásatásához vitesse magát.

*

A nyíregyházi talyigáról már mondtuk, hogy úgy hajt, mint a római cirkuszban hajtottak egykor. Remek lovával, kétkerekű szekerével - bármily útra vállalkozik a talyigás. Itt, a lótartó emberek hazájában, Szabolcsban a talyigás a kocsisok virtuóza. Azon se lehetne csodálkozni, ha a nyíregyházi talyigás egyszer a város északi határában lévő erdő tölgyfáinak a koronáin hajtana, de ha a „lutheránus” toronyba hajtana fel: az se volna rendkívüli. És mindezt két hatosért, azaz egy húszkrajcárosért, mert a városi kapitányság ezt a legnagyobb honoráriumot állapította meg a talyigásnak. Talán, ha azt parancsolnák neki, hogy a nyíregyházi piacról a másvilágra hajtson el a maga húszkrajcárosáért: a talyigás akkor is szó nélkül engedelmeskedne.

Amilyen cirkuszi módon hajt a nyíregyházi talyigás (néha csak a ló farkán ülve, máskor a löcsön kapaszkodva, ritkán az ülésből), olyan rosszul hajtanak Szabolcsban a zsidók. Nem értenek a lóhoz... Szabolcsban minden zsidó „balkézről” hajt.

Így hajtott Klein eszlári ember is, akiről kiderítette Vay György csendbiztos, hogy egy Grósz nevű barátjával együtt szekeren azt a bizonyos tiszai hullát Eszlárról Tiszatárkányba szállította, ahol Smilovics Jankelnek átadta. A nyomozás láncszemei ugyanis eljutottak már a hullaszállításnak ahhoz a részéhez, amikor a hulla még szárazföldi lakos volt, és szekeren, szalmával és pokróccal letakarva utazott a Tisza mentén, felfelé a folyó irányának, hogy titokzatos útját megjárja.

A nyomozás ebben a részében nagy segítségére volt Vay csendbiztosnak egy Cseresné nevű parasztasszony, aki úgy tudott zsidóul, mintha Máramarosszigeten született volna.

Vannak ilyen csodálatos dolgok. A harmincéves, barnás, nem mindennapi parasztasszony gyermekkorától kezdve zsidók között töltötte az életét. Mikor férjhezment a favágóhoz, Cseres Andráshoz, azután is zsidók udvarában maradt: Grószbergerékkal, a tiszAESzlári boltosékkal lakott egy udvaron.

A favágóné előtt nem volt titok, amit a zsidók egymás között beszélgetnek, mert a felvidéki zsidózsargonnak minden kifejezését ismerte (mint ezt később a nyilvános tárgyaláson, a nyíregyházi királyi törvényszék előtt be is bizonyította).

A favágó esténként hazajött abból a nehéz munkából, amit emberek részére a földön kitaláltak, és rogyant derekát hamarosan pihenőre tette. Az ilyen nehézmunkájú parasztember nem nagyon beszélget a feleségével. A legtöbb napszámos-ember úgy van vele, hogy a nővel való mondanivalóját elvégzi legénykorában, amikor még a lányhoz beszélgetni kell. Később mind kevesebb lesz a mondanivaló, amint megismerték egymást. A favágó a felesége mellett aludt, és sejtelve se volt arról, hogy a menyecske egyszál ingben felkel mellőle, és az udvarra vagy az ablakhoz járogat, hogy megfigyelje a zsidókat, akik velük egy udvaron laktak. Holdvilágos éjszaka sohasem aludt Cseresné a férje mellett, mezítláb, ingben sétált az udvaron, mintha holdkóros lett volna.

Egy éjszaka, vasárnapra virradó éjszaka, amikor Solymosi Eszternek nyoma veszett Eszlárról, Cseresné különösen nyugtalankodott a holdvilág miatt. Tavaszéj volt, és olyan forróság lepte meg, hogy felkelvén fatuskó mozdulatlansággal alvó férje mellől: a ház végében lévő tengerikunyhóba ment, hogy majd a szellős helyen tölti a lázas éjszaka hátralévő részét.

Amint ott a kukoricagóréban csinálgatná magának az éjfél utáni fekvőhelyet, hallja ám, hogy valahonnan, mintha a föld alól jöttek volna, hirtelen temérdek zsidó lepi el Grószbergerék udvarát, kertjét, és éktelenül jajgatnak, imádkoznak borzas sapkáikban.

Éjfél után egy órára járhatott az idő, de a hold az udvar felett állott: a menyecske tehát mindent látott a tengeriszarak nyílásain át.

Kaftános, harisnyás zsidók kopogtak Grószbergerék ajtaján, és ásót, kapát kértek a gatyában előkukkantó boltostól, miközben a maguk nyelvén folyton az Istent emlegették, és azon sopánkodtak, hogy mit tettek a zsinagógában. A boltos adott nekik ásót, amelynek nyelét kapálva igazították meg, mielőtt a kertbe mentek volna ásni... nem is hitt volna a maga szemének, de a térdei, amelyekkel a ládán térdelt, fájni kezdtek. Lejött tehát a ládáról, mikor azok még mindig jajgatva és imádkozva, szakállukat tépve, kimentek az udvarról, és kísérteties lármájuk a kert felől hallatszott.

Cseresné ide nem merte követni az idegeneket, akik között voltak nagyszakállúak, félelmetes külsejűek, akiknek úgy járt a szemük, mint a vadembereké.

*

... A második éjszakai látomány néhány hét múlva látogatta meg Cseresné.

Grószberger és a felesége beszélgettek éjszaka, és mind a ketten nagyon szomorúak voltak. Grószberger a szakállát simogatta, és azt beszélte az asszonynak, hogy most már nem hagyhatják abba azt, amibe belefogtak, az asszonynak másnap el kell vinni Jákobhoz a ruhákat. Az asszony, miután beteges, mellbeteg asszony, aki csak háromszor tudott egy esztendőben templomba is menni, máskor nem megy ki a házból, ellenkezett az urával. Bízsa másra a ruhák elvitelét, bízsa akárkire, de neki hagyjon békét ebben a dologban. De Grószberger Leó, a boltos oly borzasztó szemeket vetett ekkor a feleségére, hogy még maga Cseresné is rosszul lett a zsidó tekintetétől. „Elviszed a ruhákat a nagyfalusi füzesbe, és átadod Jákobnak! Mert különben meghalsz!” - mondta a zsidó, és Grószbergerné másnap délelőtt csakugyan eltűnt a háztól, és csak estére került elő.

(Ez volt a tiszadadai hulla felöltöztetésének a titka.)

*

... A harmadik látománya Cseresnének ugyancsak éjszaka volt, éjfél utáni egy órakor, amikor Grószbergernél megint csak zörgettek, és most már egy ismerős hang, bizonyos Klein eszlári zsidó kérte kölcsön Grószberger szekerét. Grószberger oda is adta a szekerét, amelybe Klein befogta a magával hozott lovakat, és „balkézről” fogván a gyeplőt, elhajtott az udvarról. Csak harmadnap került vissza...

(Ez volt a szekér, amelyen a hullát szállították Eszlárról, a partmenti községeken éjszaka áthaladva, amíg egy mezőre értek Tárkány mellett a Tisza-parton, ahol Smilovics Jankel vette át a hullát a további teendők végett.)

... Így felelt Vay György, a Cseresné vallomásával, Eötvös Károly „megmozdulására”.

*

- Megbabonáztad azt az asszonyt? - kérdezte Ónody Géza, amikor Vay Gyurka bizalmasan közölte vele az asszony közlését.

- Nem én babonázok, hanem a zsidók bolondítják saját magukat, amikor ismét szaladgálni kezdenek, nem férnek a bőrükben, mióta megtudták, hogy Eötvös Károly vállalkozott a védelmükre - felelte a vörösbajszú csendbiztos.

Ónody Gézát, mint mindig, most is inkább az asszony érdekelte, mint a zsidók magaviselete.

- Még sohasem ismertem közelebbről „holdkóros” asszonyt, amelyen nyilvánvalóan ez a Cseresné, akinek látományai vannak, ha rájön a hava. Szeretnék vele megismerkedni.

A csendbiztos mogorva arcot vágott:

- Hadd békén azt az asszonyt. De ne is beszélj róla senkinek. Ez az asszony most az én kémem Grószbergeréknél. Az egyetlen parasztasszony, aki mindent megért, amit a zsidók egymásközött trafikálnak. Szükségem van rá. Majd ha eljön az ideje, megismerheted.

- Még sohase beszélt velem egyetlen nő sem zsidóul! - dörmögte Ónody.

Vay mordul fogadta ezt az ábrándozást is.

- Tudod, hogy mi vagy te egy vallásos, tisztaéletű zsidónő szemében, gondolatában? „Kelev” vagy, ami azt jelenti héberül, hogy kutya.

- Ezt már a „holdas asszonytól” tanultad - nevetett Ónody nem minden irigység nélkül. És csendesen elhatározta magában, hogy ennek a vörösbajszú, kékszemű, sokbeszédű csendbiztosnak utána néz az eszlári menyecskék között. Nem szeretném, ha főtt bajszsertét találnék a levesemben, amit a kerületemben főznek az asszonyok - gondolta magában Ónody Géza. (A régi magyar képviselőt az is jellemezte, hogy nemcsak az atyafiságos barátja, komája volt minden választójának, de lehetőleg udvarlója, „gárdedámja” volt a választó feleségének, leányának. De még nem akadt olyan öregasszony se, akit a képviselő meg ne táncoltatott volna, ha az a kerületében lakott. Vigyázni kell az asszonyokra, hogy el ne hódítsák a szívüket.)

V. Egy úr, ki az ablakon ugrik ki

- Rothschild Beatrix, a párizsi Rothschild Alfonznak leánya férjhez ment az odesszai származású Ephrussi Ignáchoz, a legnagyobb orosz fakereskedő cég fiatal főnökéhez. Az ön sanszai tehát megint kevesbedtek! - mond egy dáma a Kecskeméti utcában, ahol szalonja volt, amely szalonban a függetlenségi képviselők szívesen látott vendégek voltak, ugyanezért megfordult itt Ónody Géza is, amikor Pesten tartózkodott.

- Általában a Rothschildok között, mióta mindig kétszer annyi lány születik, mint fiú, nem lehet többé érvényben tartani a családi hagyományt. Egy Rothschild kisasszonynak máshoz is férjhez kell menni, mint egy Rothschildhoz, ha nem akar vénleány maradni. Van már Brüsszelben egy Lambert, Párizsban egy Goldschmidt nevű zsidó, akinek valódi Rothschild lány a felesége - folytatta az úrnő, aki az 1848/49-iki elveket valló politikusokat gyűjtötte leginkább maga köré a pesti Belvárosban, és estélyén szerencsésen egyesítette a politikai megbeszéléseket a szalonélet más hangulatos élvezeteivel. Ma például „Mazurka-estély” van, mégpedig a moszkvai cári koronázás alkalmából.

Az úrnő híres arról, hogy minden vendégével azt a diskurzust folytatja, amely diskurzus vendégét leginkább és legközelebből érdekelheti. Ónody Gézával a gazdag zsidókról és a hozzájuk tartozó nőkről csevegett.

- Hallom, hogy ez a legutóbb férjhezment Rothschild Beatrix nagyon szép leány volt - merengett Ónody.

- Tizenkilenc éves, barna, imádja a művészetet, maga is festőművésznő. Legutóbb, koratavasszal, mikor Párizsban jártam, láttam a kisasszonyt a Louvre-ban - felelt a szalondáma. - Általában a Rothschild hölgyek szeretnek önálló foglalkozásról gondoskodni a maguk részére. Nem mintha az elszegényedéstől tartanának, de nem akarnak unatkozni. A bécsi Rothschild-nénak tanítónői oklevele van.

- Lehetetlen! - kiáltott fel Ónody Géza.

A szalontartó dáma, aki a Wohl nővérek példájára szalonjában mindenről és mindenkiről tudott, hogy vendégei felejthetetlenül jól érezzék magukat, Ónody úrnak még más felvilágosításokkal is szolgált:

- A frankfurti Rothschildnak a leányai is megélhetnének az apjuk nélkül. Ugyancsak tanárnő mind a három. Gramont hercegné, született Rothschild Bettina a nyelvtudománnyal foglalkozik, és a keleti nyelvekről írt értekezést, amelyet még Kanyurszky György tanár úr, a pesti egyetem híres nyelvésze is jóváhagyott. Wagram hercegné, ugyancsak Rothschild lány, híres bélyeggyűjtő. A harmadik „frankfurti” kisasszony, Lady Roseberry az angol iskolákat látogatja még a lord társaságában is.

- Ritka nők! - kiáltott fel őszinte elragadtatással Ónody Géza. És képzeletében feltűntek azok a többi vidéki zsidónők, akiket eddigi ismerősei közé sorozott. A csárdás leánya, Esztella... és a Veres Tehén Nyíregyházán.

Az úrnő, aki maga is keleti típusú hölgy volt, mielőtt Ónody Gézával való társalgását befejezte volna, a legyezője mögül hirtelen odaszólt a képviselőhöz:

- Apropos, Rothschild! Hallott ön arról, hogy a magyar állam újabb kölcsönt vesz fel, amelynek finanszírozására éppen a Rothschildokat sikerült megnyerni Szapáry Gézának, a pénzügyminiszternek?

- Én most jöttem Szabolcsból...

- Nos, csak azt akarom mondani, hogy érdeklődjön ön képviselőtársainál, és megtudhatja, hogy a Hitelbank már készülődik a 6%-os magyar aranyjáradék kibocsátására. Természetesen nem egészen magától, mert segítenek neki ebben a dologban a párizsi De Rothschild Frères, a londoni N. M. Rothschild and Sons, a bécsi S. M. von Rothschild, a frankfurti M. A. von Rothschild und Söhne, a kölni Sal. Oppenheim jun. et. Comp., a bécsi S. Bleichröder és Wodianer Móríc bankárcegek mint kipróbált, megbízható zsidócégek. Májusban már megjelenik a híradás. A tiszaszlári zsidó vérvád tárgyalása pedig júliusra van kitűzve tudomásom szerint.

- Az én tudomásom szerint is - felelte Ónody Géza, de a szalon úrnője már tovalebbsent, hiszen más vendégei is voltak az estén.

*

A háziasszony „virágról virágra” lebbent ama kor divatja szerint.

Most Mocsáry Lajossal, a függetlenségi párt tiszteletreméltó elnökével mély meghajlással beszélgetett a legutóbbi pártértekezletről, amelyen végre kenyértörésre került a dolog Verhovay Gyula és a függetlenségi párt között. A pártértekezés az antiszemita Függetlenség című napilapot nyilvános határozatban kitiltotta a függetlenségi párt helyiségéből, s ennek a lapnak Verhovay Gyula, az antiszemita képviselő volt a szerkesztője...

Majd Thaly Kálmánnal, a himlőhelyes-képű, cigányos daliával beszélt a dáma oly odaadással, mintha maga is bizonyítékát akarná adni annak a hírlelésnek, hogy az egykori ifjúsági vezérnek rendkívüli hatása van a női nemre. Pedig csak a kuruc költeményekről beszélgettek, amelyeket Thaly már gyűjtögetett, és magántársaságokban felolvasgatott.

A nagyothalló Hermán Ottó hatalmas szakállá, bozontos üstöke szinte szikrázott, amikor az úrnő felszólítására előadta legújabb felfedezéseit a pókászat tudományában. A pókok társadalma tökéletesen hasonlít az emberekéhez. Éppen most készít egy tréfás tanulmányt, Központi Pókászat címmel, amelyben az emberi típusokat beállítja a pókok világába.

- Még bíbornokok és excellenciás urak is vannak a pókjaim között! - kiáltotta a süket tudós, aki a fényképészeti pályát hagyta oda a tudomány kedvéért.

László Imre képviselővel az 1849-iki ékszerek eltűnéséről beszélgetett az úrnő, mert a képviselő voltaképpen ennek az ügynek a kivizsgálását tekintette élete céljának. Míg a daliás Hentaller Lajossal arról tanácskozott, hogyan lehetne megnyerni a nőket a függetlenségi politikának.

- Ha csupa olyan függetlenségi követ volna, mint ön, minden asszony Kossuthra esküdne! - bókkolt az úrnő a leventének. Habár nem lehetett panasza általában a szalonjában megforduló ellenzéki képviselők külsejére. Olyan világ volt, hogy csak jelentős, férfias külsejű, lehetőleg „mutató” úriember vállalkozott a követi pályára. A függetlenségi követek pedig az elit gárdájához tartoztak a szemrevaló férfiaknak.

Csanády Sándorral a fővárosi kocsmák kosztját beszélte meg, míg Kiss Alberttel, a debreceni követtel a tanügyet. Pázmándy Dénessel arról tárgyalt, vajon az új orosz cár milyen szimpátiákat váltott ki Párizsban, mire a képviselő nevetve válaszolt:

- A franciák tudják a magukét a diplomáciában. Ők csak nevetnek azon, hogy az olasz herceg, aki az olasz király képviselőjében annyi pénzt költött el a moszkvai koronázáson, még az ágyba is különvonaton vitette magát, mint akár Marcheggtől Pestre, ami 640 forintjába és 32 krajcárjába került az olasz államnak. A franciák tudják a magukét. A hármasszövetség egy nevetséges abszurdum.

Ónody Géza most azt látta a szalon sarkából, hogy a tüneményes háziasszony, aki modor dolgában felvette volna a versenyt az osztrák-magyar uralkodói udvartartás legbetanultabb hölgyével, a karosszékekben üldögélő Eötvös Károly vállát érinti meg legyezőjével.

A kerekfejű, körszakállas, barna úriember, aki Deák Ferenc-es magyarruha-viseletben - pantallóban - magyarázta a környezetének a legutóbbi pártértekezlet kulisszatitkait, nyomban felugrott, amikor az úrnő kegye őt kitüntette. A függetlenségi képviselők ugyan akkoriban még nem jártak a budai Várpalota estélyeire, de hölgyekkel szemben betéve tudták az illemkönyvet. Eötvös Károly nem minden gyakorlat nélkül mozgott a női uszályok között.

Valószínűleg a tiszaszlári zsidókról beszélgetnek - gondolta magában Ónody Géza, akinek a gondolataiban, mint valamely elátkozottéban, minduntalan megjelengettek a börtönben ülő, veresszakállú zsidók, amint az úrnőt Eötvössel egy ablakmélyedésbe vonulni látta.

*

A szalonnal szomszédos ebédlőteremben folyt a tánc, a „mazurka”, hogy a Pesten és a világon mindenütt jelenlevő orosz kémeknek legyen mit jelenteniök Pétervárra. Itt a karikalábú Csávolszky Lajos lejtett a muszka hermelinnel prémezett hölgyekkel Glinka zenedarabjai mellett. Néha egy ábrándos moszkvai valcer is felhangzott a rejtett zenekarban, mert előkelő estélyen nem állnak a cigányok a táncoló kisasszonyok mellé, hogy a fülükbe vonják a „soh'se halunk meg” nótát vagy azt a másikat, hogy „Eszteendőre menyecske lesz ebből a lányból” kezdetűt, ami már sok félreértésre adott alkalmat.

Polónyi Géza göndör fürtjeivel, tüzes tekintetével ugyancsak a táncforgatagban illatozó hölgyek körül aprózta lépteit, bár ez atlétához inkább illett volna a férfiakkal való vitázás. De mit meg nem tesz az ember a szép háziasszony és a népszerűség kedvéért. Polónyi Géza akkor indította meg Nemzeti Újság című napilapját, és miután Csávolszky, az Egyetértés című napilap főszerkesztője a táncolók közé vegyült, a másik szerkesztő sem vonhatta ki magát e könnyed, bájteli és főleg a hölgyek valódi szórakoztatására feltalált mulatságból. Kár, hogy alszerkesztője, a daliás Leidenfrost (Déri) Gyula nem jöhetett el a szerkesztői tennivaló miatt a táncestélyre, neki nagy hasznát lehetett venni a szupécárdásnál, amellyel minden táncmulatság folytatódik és befejeződik, bármilyen ünnepélyes formák között kezdődjön is Pesten. Déri Gyula kitűnő csárdástáncos, a Thaisz főkapitányné estélyein tanult táncolni, ahol

még Mazzantini, az operaházi balettmester is csak növendék lehetne. No de Polónyi Géza is eleget forgolódott azok között a pesti hölgyek között, akiktől legjobban lehet táncolni tanulni, s így Csávolszky szerkesztővel nemcsak felvette a versenyt, de rövidesen le is győzte őt azokkal a táncfigurákkal, amelyeket nem lehet másoktól elsajátítani, mint hivatásos táncosnőktől.

Wahrmann Renée kisasszony, aki mint szabadszellemű pesti kisasszony nemcsak a lipótvárosi bálakat, hanem a fesztelenebb piknikeket is látogatta, nagyon meg volt elégedve táncosával, a virtuóz Polónyi úrral.

Ónody Géza ekkor Wahrmann Renée keletiesen lágy, de párizsiasan pikáns (mint akkor mondták) lényétől elragadtatva, mazurkára kérte fel a híres kisasszonyt. (A kisasszony leánya volt annak a bizonyos Wahrmann Mórícnak, a Lipótváros képviselőjének, akit a tisztaeszlári vérvád ügyében Ónody Géza nem számíthatott a barátai közé.)

A „fiúsan” nevelt kisasszony mindjárt az első forduló után meg is kérdezte tőle:

- Maga az a híres antiszemita? Fogadom, hogy egy zsidónő kedvéért még az első emeletről is kiugrana itt, a Kecskeméti utcában!

Ez „felhívás volt keringőre”, mint a kor divatnyelvén mondták volna, Ónodynak nem lehetett megretírálni.

- Az a kérdés, hogy ki kívánná tőlem, hogy az oroszlán ketrecébe bemenjek, mint a múltkoriban Bartók Lajos, a költő, az oroszlánszelídítő kedvéért a cirkuszban?

Wahrmann Renée szürke szemeit (amelyekről azt is mondták, hogy néha világoszöldek voltak, mint Borgia Lukréciaé) a képviselőre vetette:

- Én nem kívánok öntől ilyen áldozatot, mert hisz okot nem adtam rá. De talán más.

- Egy nőért mindent fel kell áldozni! - felelt ünnepélyesen Ónody úr. - Az élet a legkisebb, amit egy férfi egy nő lábai elé tehet.

A tánc tovább kavargott. Az estélyen az orosz zenekar mellett a dámák azt a francia illatszert használták, amelyet Párizsban a moszkvai koronázás napjaira „Gacsina rózsája” név alatt hoztak forgalomba: illata betöltötte a termet, mert hiszen a rózsajarat az illatszerhez Keleten préselték.

- Ismeri ön Anyegin Eugént, amely nemrégén jelent meg Bérczy Károly, a Vadász és Versenylap szerkesztőjének fordításában? - kérdezte a cárok rózsájától illatos úrhölgy Ónodyt, mire az halkán felelt:

- Én csak a nihilisták kiáltványát ismerem a zsarnokság ellen, amelyet a moszkvai Kremlben szórtak szét a cári koronázás alatt. A mi szegény hazánk és Oroszország között nem sok különbség van.

- Oroszország a regények hazája. A kiismerhetetlen rejtelmek hona, ahol a szabadság a hó alatt alszik, de ha egyszer felébred, a legnagyobb meglepetést készíti elő a világnak - rebegette a hölgy táncfordulat közben.

- Én a magyar szabadságot szeretném látni, amely felébredne valaha az itteni hómezők alól.

- Magyarország nem érdekes ország. Talán, mert jóformán mindenkit ismerek benne. Kétféle ember van itt. Az egyik, aki a zsidóktól kölcsönkér és kap; a másik, aki ugyancsak elvenné a kölcsönt, de nem kap.

- Apja lánya! - nevetett Ónody Géza, és a mazurka véget ért.

(Wahrmann Móríc ennek a korszaknak egyik hírneves embere, aki pénzügyi - bankári - teendőket zsenialitással intézett. Gyermekei nem a legszerencsésebb életpályát járják. Fiai

eltékozolták atyjuk nimbusza után örökségüket is. Renée leánya típusa a korszak divathölgyének, aki nem tudja megtalálni azt a férfit, aki mellett boldogan élhetne. „Fin de siècle”, századvégi nő, mint akkor az enyhe kritika mondta.)

*

Olyan tapintása van, mint a kétforintos ezüst tallérnak, amellyel ritkán találkozunk a közforgalomban - gondolta magában Ónody Géza, amint messziről nézegette a rendkívüli kisasszonyt. - Még egy kicsit érezni rajta, hogy nemrégen került ki a pénzverdéből, zsíros a tapintása, de viszont nem kopott el belőle egy szemernyi sem.

Ónody azok közé a férfiak közé tartozott, akik pénzdarabokhoz hasonlították a nőket, akikkel itt-ott az életben találkoztak. Wahrmann kisasszony a maga modern kulturáltságával, excentrikusságával, ígézetével ily gondolatokra hangolta a képviselőt, amint hófehér nyakán ritka igazgyöngyeivel szünet nélkül váltogatta a férfiakat, akiket kicserélt. De a kisasszony sem felejtette el végleg az antiszemita követet, néha lopva, a báli felhőzetből, hajfűrtjei hátrasimítása közben futó pillantást lövellt a magánosan ödöngőre. Mintha csak azt kérdezte volna tekintetével:

- Leugrana értem ön is a Duna-parti Stein-palota negyedik emeletéről, ahonnan Nyáry Pál, a Pest megyei alispán óta annyian leugrottak? Legutóbb éppen a szép Takács doktorné, boldogtalan szerelem miatt?

Ónody félrevonult, hogy Wahrmann kisasszony veszedelmes pillantásait más férfiakon próbálja ki.

Egy kis szalonba jutott, ahol a függöny mögül Eötvös Károly és a rendkívüli háziasszony beszélgetését hallgatta.

- Látom, szökní akar, képviselő úr? - kezdte a háziasszony a frakkok közül a dunántúli követ attiláját elkapva.

- Sajnos, az életmódom nem engedi az éjszakázást - felelt tempósan Eötvös. - Kibeszélgettem magam azokkal, akikkel akartam, a többiek nem érdekelnek, mert itt is, mint minden társas összejövetelen, többségben vannak a latrok és bestiák.

A háziasszony mosolygott, mintha a legkellemesebbet hallotta volna vendégeiről. S így marasztalta Eötvös Károlyt:

- Még Polónyi Gézával sem láttam önt beszélgetni az est folyamán, pedig oly hatalmasan megvédelmezte őt a pártban a legutóbbi képviselőházi botrány miatt.

- Én nem Polónyit védelmeztem, hanem Verhovayt meg a Függetlenségét akartam lehetlenné tenni. Utamban van a lapjával ez a fiatalember, akit Majthényi golyója félelem és gáncs nélküli lovaggá avatott. Különösen utamban van most a féktelen antiszemitizmusával, amikor a zsidók dolgában járok el. Majd, ha én már elvégeztem a zsidókkal való ügyemet, aztán nem bánom, támadhatja a zsidókat is. De most az én vizemet zavarja.

- Tehát nem akar ön Polónyi Gézával barátkozni?

- A Géza gyerekek? Miért ne! Jó irodája van... De majd ha az ügyemet a tisztaeszlári zsidókkal elvégeztem.

A rendkívüli háziasszonynak rendkívül hízelkedő volt a hangja. (Sok kellemetes tulajdonságának kellett lenni, hogy annyi kiváló férfiú látogatta.) Ónody jól hallotta, hogy az asszonyok milyen hangon tudnak beszélni, hogy még a kényelemből ravasz Eötvös Károly is engedett valamit a vastagnyakúságából: bizonyosan érdeklődve dugta előre gömbölyű fejét széles vállai közül.

- Ó, bár megnyerné ön, képviselő úr, a nagy pert, amelyre vállalkozott! - rebegte a női hang meleg meggyőződéssel. - Sokan vagyunk, akik ezért imádkozunk. És én mégis félttem önt, képviselő úr. Sokan vannak, akik más eredményét várják a pörnek. Egy egész világ esküdött össze ön ellen; talán még az élete is veszélyben forog. Van önnek megbízható testőrsége, mint a középkorban volt a fejedelmeknek, kiváló tudósoknak, művészeknek?

- A tűzilegény a Fiume-kávéházban, ahová mindjárt elmegyek innen, hogy Tóth Bélával, a hírlapíróval beszélgessek.

- Tóth Béla, a kasszírnök barátja? Még sohase látták őt úrinők társaságában.

Eötvös nevetős, döcögős hangja hallatszott:

- Nem vagyunk mi szalonfigurák, asszonyom. A jövő héten megyek Nyíregyházára. Nem viszek én magammal egyebet a sétatálcámon kívül, amit apámtól örököltem. És a magyar törvénykönyvet a szívemben.

- Csemegit?

- És Hoffmann Ede bécsi egyetemi tanár úr, Virchow Rudolf berlini egyetemi tanár úr és E. Skrzeczk berlini törvényszéki orvostani professzor úr véleményeit az eszlári hulláról.

- No, ennek a Skrzeczknek a véleményére magam is kíváncsi volnék. Szép neve van a tanár úrnak.

- Azt majd Nyíregyházán mondják meg. De ott lesz a pesti egyetemről a medvekülsejű, goromba professzor, a Scheuthauer is. Meg a Miháلكovics. Meg Belky. Lesz ott orvos bőven, passzió lesz betegnek lenni. Hát ez a titka annak, hogy nem félttem én a rongyos életemet, akármennyi fenyegető levelet hoz a posta.

A beszélgetésnek vége volt. Eötvös széles léptekkel ment az előszoba felé, a háziasszony az ajtóig kísérte a ritka vendéget.

- Csak azt mondja meg, képviselő úr, hogyan beszélt azokkal a német professzorokkal? - kérdezte a mindent tudni akaró dáma.

- Azt is felelhetném, hogy a doktor és a betegség tud mindenféle nyelven a világon - mondta Eötvös nekihuzakodva. - De megsúgom önnek, szépasszony, jól tudok németül.

Az előszobaajtó erre bezáródott.

Ennél többet már nem mondhatott Eötvös Károly.

A vendégek is búcsúzkodtak. A háziasszony mindenkit az ajtóig kísért, és a legszebb szavakkal mondott köszönetet megjelenésükért. Felejthetetlennek mondta mai társasestélyét.

Mindenki elbúcsúzott. Csak Ónody Gézát nem látták az elmenők között. Vajon hová lett Ónody Géza, hogy búcsú nélkül, még „angolosabban” távozott, mint a született angolok?

- Nyilván az ablakon át szökött meg - mondta most egy éles női hang, midőn Ónody Géza után kutattak. - Mint abban a színdarabban a nő, aki az ablakon ugrik ki a Nemzeti Színházban.

Nem sok jót hallott a fővárosi estélyen Ónody. Furcsán állt a tisztaeszlári zsidói dolga.

Negyedik könyv

A tárgyalás

I. A törvényszéki tárgyalás vendégei: hírlapírók és más urak

A csendbiztosok alkonyának mondják azt az esztendőt, amelyben a tiszzaeszlári zsidók pöre Nyíregyházán a királyi törvényszék előtt elkezdődött.

M. kir. csendőrség van már mindenfelé az országban, a pandúrvilágnak befellegzett. Börös, gombos, rézpitykés pantallóikat a vándorszínészek vásárolják meg az öreg pandúroktól, és a hetyke csendbiztos, aki a betyárt elkergette a csárdásné szívéből, a kalendáriumokba és mesélőkönyvekbe költözött. (Vagy még rosszabb helyre, mint éppen Makry Ferenc, a híres virtusú borsod-szentpéteri csendbiztos, akit példaadás szempontjából a legfelsőbb ítélőszék jogerősen „hivatalos hatalommal” való visszaélés miatt két és félesztendei börtönre ítélt, miután előzetesen ugyanezért a vádért a miskolci királyi törvényszék felmentette. Megáll a világ a felsőbbíróságok szigorúsága miatt, amikor csak arról volt szó, hogy egy tizennyolc éves suhanc a vallatás szünetében a csendbiztos istállójában felakasztotta magát! Most már aztán igazán nem volt kíváncsi a csendbiztosi pálya.)

A Szabolcs megyei csendbiztosok között is sok változás történt, mióta a kakastollas legények a szuronyos Kropacsek-fegyverrel a vállukon betették a lábukat a vármegyébe. Recsky András (a híres Recsky Bandi) nyugdíjba ment mint a vármegye öreg szolgálója. Sok szegénylegénnyel elbánt életében, de egyik derék betyárról se beszéltek annyit, mint éppen arról a pulykatojás-képű zsidógyerekről, a Scharf Móricról, akit az eszlári zsidók dolga felől „kikérdezett” Recsky Bandi, és a fiú elmondott mindent, sőt vallomását százszor is megismételte. Mégis Recsky Bandit okolták a Scharf Móric világraszóló mondókájáért! (Pedig meg se ismerné ma a fiút, ha látná a csendbiztos. Aminthogy a nyíregyházi tárgyaláson is azt mondta Scharf Móricra, hogy van olyan zsidófiú száz is Nagyfaluban és környékén.)

„Fegyelmivel” kapcsolatosan felfüggesztették mindenható állásából Vay Györgyöt is, a tiszalöki csendbiztost, miután „kitisztázott” mindent a hullaúsztatás dolgában, sorban megfogdosta a tutajosokat és zsidókat, akik a hullát a Felső-Tiszáról hozták, hogy bebizonyíthassák, hogy Solymosi Eszter nem úgy halt meg, ahogy mondták: kémetszés által az eszlári zsidótemplomban.

Más szelek fújdognak, letelt az idejük a vármegye régi hűséges szolgálóinak. Tisza Kálmán parancsol Magyarországon. Azazhogy nem is Tisza Kálmán, hanem Rothschild. No majd meglátjuk, mit hoz a legközelebbi jövő, miután a régi embereket kisemmizték.

Róka Sándor, a büdi csendbiztos, Kovács, a nyíregyházi csendbiztos még talpon vannak ugyan, de pandúrjaik elszéledtek. Akit vénsége miatt a vármegye se használhatott szolgálatában, annak a sorsát igazán a jóistenre kellett bízni. Mire alkalmas egy kivénült pandúr? A pandúr nem szokta meg a kaszálást, de még a könnyebb munkát sem. Legfeljebb tán lóval tudna bánni, de akkor is leginkább a maga lovával, azt pedig eladta régen a cigányoknak, miután a ló is megvénuult alatta.

Éppen Recsky Bandi búcsúvacsoráján mondta pohárköszöntőjében Vay György:

„Hálátlan kor, amely nem becsüli meg azokat az embereket, akik gondoskodtak évtizedeken át arról, hogy az országutakon ne a szegénylegények parancsoljanak az utasoknak, ne a betyár szedje a vámot, hanem a csárdás; ne üsse agyon egy szilaj legény az egész falu népét, ne lopkodják el a vándorcigányok még a gyerekeket is a tanyákról, falvakból, amerre elvonulnak. Csak utálni lehet ezt a korszakot a maga újdonsült, gyanús származású uraival, szolgálalelkű tisztviselőivel, hivatal után kunyeráló fiatalságával. Nincs már gerinces ember ebben az

országban. Talán Szabolcs volt az utolsó, ahol még élt a régi nemes virtus, de azt is tönkreteszik a zsidóperrel, amikor vizsgálat alá vesznek itt mindenkit, aki csak a száját is kinyitotta az »igazság« mellett. Hej, nagy az az átok, amit az a szakállas zsidó hozott a vármegyére, mikor börtönbe vetették. Nagyot változott a világ egy esztendő alatt. Van annak a zsidó imádkozásnak valami olyan hatalma, amely túlér a börtön vastag falán is. Nemhiába szaggatják a zsidók a szakállukat, mikor nagyon akarnak valamit az Úristentől elérni.”

*

A tiszaezlári zsidók védőit nem fogadták ugyan muzsikaszóval az állomáson, mint nemrégiben a csángókat, de fenyegetve sem. Mélységes csend volt a városban, amikor Eötvös Károly egyszer úgy délelőtt tizenegy óra tájban megérkezett Nyíregyházára.

Egymagában jött. Szürke porköpenyegben és szürke esernyőjével, ami egyformán jó a napsugár és az eső ellen is.

Heumann Ignác, a nyíregyházi védőügyvéd várta a vonatnál.

- Hát a többi védőurak? Funták Sándor? Friedmann Bernát? Székely Miksa?

- Nem akartunk úgy jönni, mint valami komédiatrupp. Csak a színészek járnak társulatban, a herélők ketten járnak - mondta Eötvös Károly, amikor Heumann-nal kettesben helyet foglalt egy talyigán. A talyigás ősi szokás szerint a ló tarkára ült, és gyors ügetéssel vitte az urakat a város felé. Minden talyigás úgy hajt Nyíregyházán, mintha az élete függne a gyorsaságtól. Pedig csak arról van szó, hogy a mögötte jövő kocsis kapja a szemébe azt az áldott jó nyírségi port, amit a talyiga felver.

Messze volt még akkor az állomás a várostól. Az Ér folyó ingatag fahídján, a Zsandár-kocsmá mellett zöldségeskertek, fatelepek között vitt az út. Erre jártak sétálni a régi nyíregyháziak. A gőzfürdőt akkor kezdték építeni ezen a tájon. No, lesz hová fürödni járni Benczi Gyula cigányainak, ha majd reggel muzsikával kísérik az urakat a fürdőbe.

Messziről a zöld, pohos lutheránus templom tornya állta útját a vasút felől érkező tekintetnek. Jobbra a zsidótemplom mutatkozott a Szarvas utcán. Ez is országos nagyságú épület. „Portentum a zsidótemplomok között” - mondja Eötvös. Csak a katolikusoknak volt még akkor egy sárgatornyos kis templomuk a piacon. Az „oroszok” fehér temploma pedig olyan kicsiny volt, hogy észre is alig lehetett venni a közeli emeletes házak miatt. Karcsú, bádorgedeles volt a kakasos torony, annál szélesebb a kálvinisták poétapapja, Lukács Ödön.

Eötvös Károly a „süket Stern”-nél szállott meg Nyíregyházán, akinek nagytrafikja és híres szépasszony felesége volt. A kényelmes, úrias külsejű háza nem messzire esett a postaépülettől az Orosi utcán. Stern tulajdonképpen posztókereskedő volt, a nagytrafikot csak a felesége kedvéért vállalta, akinek a trafikban kedve volt trónolni, és a jövő-menő nyíregyházi urakkal diskurálni. A barna, megtermett, mindig jókedvű és szellemes asszonynak voltak „tisztelői” a vármegye távoli részében lakó falusi úriemberek között, akik otthagyták mohosfedelű, magányos, megunt kúriájukat, ha a híres Sternnél egy szellemes mondást akartak hallani, vagy pedig egy doboz szivart vásárolni. („Soha olyan íze nem volt a trafikárúnak mint akkor, midőn Sternné árulta” - hallottam fiatakoromban tekintélyes úriemberektől. Sőt még legtisztelteméltóbb nagyatyámtól, a Szabolcs megyei 1848/49-iki honvédek elnökétől is, aki minden nap elszívta az összes szivarjait, hogy mindennap meglátogathassa Sternnél a trafikjában.)

- Mintha az édesanyja ölében ülne Eötvös Károly, amíg Sternné pártfogásában van - mondták még azok a nyíregyházi úriemberek is, akik kivörösödött szemmel, indulatot fojtogatva ítélték meg az eseményeket. Sternné ablakait nem veretik be még akkor se, amikor már minden ablakot beverték a városban az ifjúsági indulatok.

*

A városbeli sarokházakra, ahová máskor a színlapokat ragasztják: hirdetményt függesztettek a városi hajdúk. Krasznay Gábor polgármester felhívása volt a lakossághoz, amelytől elvárja, hogy nyugodtan, felindultság, izgalom nélkül viselkedik, amíg az eszlári pör törvényszéki tárgyalása folyamatban van, és idegenek érkeznek a vonatokkal; aztán, ha a vendégek elmentek: amúgy is elkezdődik a veszekedés, amely majd esztendőig tart.

A városházát, amely egyúttal megyeháznak is szolgált, már kezdik láncokkal körülkeríteni. Kerekréthy Miklósnak hívják a városkapitányt, és néhány rendőrével még a szokásos talyigás-verekeedéseknél is inkább a város másik felébe megy rendcsinálás szempontjából, az alvégről a felvégre, amikor éppen az alvégen bicskázzák egymást a rettenthetetlen talyigások. Ezek a piactér szélességében, utcák torkolatánál kifeszített láncok, amelyeket kézrierővel elszakítani nem lehet: szükségeseek voltak Kerekréthy kapitánynak a rend fenntartásához. Kit láncolnak meg kezénél, lábánál fogva a tárgyalás végén? Bizonyára az antiszemitákat, mondja a közvélemény, amely már nagyon kezd elkeseredni a városbeli felfordulás miatt. Főként a vendéglősök, kocsmárosok uszítanak leginkább, akikhez egyetlen idegen sem szállásolja magát, mert hiszen közismertek arról, hogy helyiségeikben egy álló esztendeig folytak az antiszemita gyűlések. A jelentkező idegenek mind privátlakásokban keresnek kvártélyt és kosztot. Persze, a zsidók kitesznek magukért! Nincsen olyan valamirevaló zsidófamília Nyíregyházán, amely vendéget ne látna magánál szívesen a hetekig tartó tárgyalás folyamán. „És mi erre vártunk egy esztendeig!” - panaszoľják a vendéglősök.

Rózsakerti József és híres neje hiába bérelik ki az emeletes Európához címzett szállodát, vendégük ritkán akad, még a régi ferbliparti is szünetel a tárgyalás alatt, bár Rózsakertiné mindennap veres slafrokban mutatkozik, amit vidéki nők csak ritkán vesznek magukra, ha komolyan hódítani akarnak. S így antiszemiták lettek Rózsakertiék is, bár úgy a férfi, mint az asszony tagadhatatlanul zsidószármazásúak voltak. De egy cserbenhagyott, elkényeztetett szépasszony mindenre kapható elkeseredettségében. Az Európához címzett nagyvilágias szálloda a vékonyerszényű, de annál öblösebb hangú antiszemita kortesek tanyája lett. Húzta a cigány... de csak olyankor eredményesen, ha Szalay Károly, ama dunántúli ügyvéd, özvegy Solymosi Jánosné ügyvédje néha bevetődött párthívei közé. De hát minek is örültek volna igazában a tisztaeszlári vérvád egykori nagysikerű elindítóit? Bary József, a híres vizsgálóbíró ugyancsak a csendbiztosok sorsára került: fegyelmi vizsgálat alatt van. Megyery Géza, az új vizsgálóbíró, akit Bary helyére tettek: inkább azon fáradozott, hogy az összekuszált bűnügyben rendet teremtsen, mint újabb letartóztatásokkal terjessze az akták tömegét. Maholnap szabadlábbon lesz minden zsidó. Egy esztendőnél több múlt el azóta, mióta a zsidókat befogdosták.

... Megérkeztek a budapesti hírlapírók, de azok se a lármás, keserves káromkodástól visszhangzó Európába szállottak, hanem lehetőleg takarékos civilkvártélyra, miután hosszabb ideig szándékoztak a városban maradni.

Az idegenek jöttével szinte napról napra csendesebb lett a hangossághoz szokott Nyíregyháza, ahol egy álló esztendeig mindenki úgy eresztette ki a hangját, hogy az általános lármában nyoma legyen.

*

- Elzász és Lotaringia elrablása óta nem történt olyan disznóság ebben a században, mint az eszlári zsidók bebörtönözésével a tekintetes Magyarországon - mond a hebegő Tóth Béla, aki már ekkor is szerette a meglepő hasonlatokat. Rendkívüli hírlapíró volt: tudta, hogy a közönséget csak a szenzációk érdeklik az újságban és a szóbeszédben is.

Ugyanezért Kossuth utcai ablaka alatt, ahol egy női szabónál bérelt szobát nyíregyházi tartózkodása alatt, egy éjszakán megjelent a Kacsari-banda, és „nachtmusikkal!” kedveskedett a rosszálmú hírlapírónak. Egy borízú hang vezénylete mellett huszonnégyszer elmuzsikálta a cigánybanda a hírlapírónak a

Zikcene-zakcene stb.

refrénű nótát.

Tóth Béla magában csikorgathatta a fogát, írhatott panaszt az Egyetértésbe (amelynek tudósítója volt), hivatkozhatott másnap „szeplőtelen” származására, atyjára, Tóth Kálmánra, a költőre, akinek szobrára már javában gyűjtenek és táncolnak Baján, édesanyjára, a jeruzsálemi zarándoknőre, a kegyes Majthényi Flórára, akinek révén a nagykállói Kállay-nemzet-séggel is atyafiságban volt, a nyíri vinkó ízű hangot sokszor kellett hallania éjszakánként, amikor szóban és írásban pártjára kelt a zsidóknak.

Tóth Béla bosszúságában egy kontradallal válaszolt a szabolcsi uraknak. Az emlékezetes nóta így hangzott:

*... Azért van az árvakassza,
Hogy a dzsenti elsikkassza.*

Egyelőre azonban Tóth Bélának kellett hallgatni a Zikcene-zakcenét, amikor nyíregyházi tartózkodása alatt levelei a pesti Egyetértésben naponta megjelentek.

... Megjelent a városban ama Zarándy A. Gáspár nevű fiatalember, aki Steféziusnak és a pesti egyetemi ifjúság ellenőrzés végett kiküldött „polgárának” mondta magát. A bandzsatekintetű fiatalember nem kisebb emberre „pályázott”, mint Seyffert Edére, a királyi főügyész-helyettesre. (Talán párbajt akart az ügyésszel vívni? Azt talán nem merte volna még ez az elszánt, háborgó, mord fiatalember se, de mindenesetre „kellemetlenkedni” akart a főügyész-helyettesnek, aki véleménye szerint a zsidók pártján volt.)

Miután Stefézius úton-útfélen, a Török Péter sarki boltja előtt, a Gredig-cukrászdában, a Hársfa-vendéglőben szidalmazta Seyffert főügyész-helyettest, holott nem is volt boros állapotban, mint annyian mások, akik e napokban nyíri vinkóba ölték „hazafias bánatukat”, Stefézius a színházban csípte el a főügyészt.

A „színház” alatt azt a fából deszkázott épületet kell gondolni a Hársfa-vendéglő udvarán, amelyet a mai nemzedék már nem láthatott. Igazi vidéki színikör volt petróleumlámpásaival, fapadjaival, recsegő, ingadozó karzatával. A primadonna rizspora az első sorban ülő gavallérok fekete kabátjára repült, és a színésznők harisnyakötőinek színéről nem lehetett vitatkozás. A kövér komikusnak valóban olyan szaga volt, mint annak a vendégnek volt, akit a Hársfából, söröskriglije mellől szólít a színpalak elé az ügyelő. A nézők hallhatták egymás szívdobogását, ha a színésznő szép lábával a levegőbe rúgott.

A színikörben csapott le Seyffert főügyészre Stefézius.

A főügyész páholyban ült, Stefézius pedig a földszinten, Elek Mihály huszárkapitány és Vay Sándor, a férfiruhában járó grófnő társaságában. Talán a százados kardja és az excentrikus grófnő meghódításának terve adta az ötletet a feltűnni vágyó fiatalembernek, hogy kitartó „fixírozás” után névjegyet küldte a színházi páholyban helyetfoglaló főügyésznek. A névjegy hátára előbb irónjával igen sértő szavakat írt, és a névjegyet se tette borítékba, amikor azt a „páholynyitó” asszonynak átadta.

A főügyész a névjegy megtekintése után szégyenében elvörösödött, mert hiszen páholyából előre látta (és hallotta) a sértő merényletet, amely a földszinten ellene készült. Kabátját vette, és elsietett a színházból. Stefézius diadalmasan nézett körül, és ezentúl ő tapsolt lehangos-

sabban a „Kis herceg”-nek a színpadon. Minden táncmozgását megújraza volna a karzat dörgő részvételével a kisasszonynak, akit egyébként Elek Mihály kapitány úr éppen úgy huszárorjárással őriztetett, mint a tavalyi primadonnát.

Ám a júniusi estén, a színházi előadás után nem múlt el minden incidens nélkül a „Kis herceg” további ünneplése a hársfák alatt, ahol vacsorához terítettek.

A városi alkapitány jelent meg, és Zarándy A. Gáspárt, más nevén: Steféziust a rendőrségre vezette kihallgatás céljából.

Elek kapitány úr tiszti rangjánál fogva természetesen felette állott a rendőri beavatkozásnak, a férfiruhás grófnő pedig ilyen időben, holdvilágos éjszakán, amúgy sem sokat törődött a színesnővel, hanem egy városbeli úrilány, bizonyos Eszéki Vilma ablaka alatt „fenszterezt”.

A férfias Vay Sarolta grófnő egy hét múlva el is szöktette a törvényszéki bírónő lányát Nyíregyházáról, de Steféziusnak már másnap távoznia kellett a városból, olyasvalamit mondtak neki azon az éjszakán, amelyet a rendőrség épületében töltött.

*

Megérkezett Günther Antal, aki később Magyarország igazságügyminisztere lett, de akkor csak mint egyszerű gyorsíró, igaz, hogy „hites” gyorsíróként vett részt a törvényszéki tárgyaláson, és jórészt neki köszönhető, hogy megbízható feljegyzések állnak rendelkezésünkre a nagy per meneteléről a törvényszék előtt. A szemüveges fiatalember nagyon szerényen viselkedett. Sohase kérdezte tőle senki, hogy a „sakterpárthoz” vagy antiszemita párthoz csatlakozna-e, ha tőle függne?

... A hatvanhetedik kiegészítés után bizonyos kerekded, választékos, tekintélytartó szövegek jöttek divatba, az úgynevezett hivatalos magyar nyelv, amelyet köztisztviselő, bírónő, ügyvéd, törvényhozó használt, ha mondanivalója volt. Parasztember nem értette meg ezt a beszédet, de még minden iskolázott ember se egyszeri hallásra. Ezen a nyelven írták a hírlapok vezércikkeit, a képviselők beszédeit, és mondták a felköszöntőket a bankettekben. Ezen a nyelven beszélt Nyíregyházán Futtaki Gyula, a félhivatalos könyvkiadó szerkesztője, de Antalik Károly, Weisz Julián, Singer, a Neue Freie Presse tudósítója is, ha szóhoz jutottak. Vezércikk-szövegeket mondogattak a sóstói sétányokon és ahol meghányták-vetették egymás között az eseményeket. Mintha megannyi Péchy Tamás beszélt volna a képviselőház elnöki székéből.

... Megérkezett Istóczy Győző, a híres antiszemita képviselő, mégpedig, mint mondták, egyenesen a váci államfogházából, ahol Wahrmann Mórral, a magyarországi zsidóság vezetőjével való párba miatt büntetését ülte. A Sóstón majálist rendeztek a tiszteletére, de éppen maga Istóczy vetett véget az ünnepségnek a könnyekig meghatott hazafiak között azzal a tréfás kijelentésével, hogy a párba miatt amúgy sem eshetett volna semmi baja, mert azt Komjáthy Béla pisztolyaival vívták, amely pisztolyok még senkiben sem tettek kárt.

... Fiatal és életvidám hírlapíró volt itt Rákosi Viktor, aki bátyja, Rákosi Jenő lapját képviselte a törvényszéki tárgyaláson. Csak mindennap a postától rettegett, amely a Budapesti Hírlapot hozta. Vajon milyen szempontból ítéli meg a másnapi vezércikkben a vérengző Kaas Ivor az ő ártatlan tudósításait, mily félelmetes keretet ad a báró nyíregyházi leveleihez a lap élén írott cikkében? Hiába emlegette a humoros Sipulusz nyíregyházi társasága előtt, hogy eszéágában sincs antiszemitáskodni, neki minden olvasójára szüksége van. A Budapesti Hírlap magatartása miatt azonban nem kerülhette el a hangos éljenzéseket, ünnepléseket, amelyekben a zsidóellenes iparosifjak részt vettek. Férfiasan zengő baritonhangja miatt beválasztották a nyíregyházi dalárdába, innen már csak egy lépésnyire volt a népszerűség másik lépcsője:

felvették az önkéntes tűzoltóegylet tiszteletbeli tagjai közé. Nagy dolgok voltak ezek. Nem mindenkivel estek meg Nyíregyházán.

Igaz, hogy Rákosi Viktor magasabb dolgokról álmodozott barátjával, Sümegi Vilmossal, akivel egy kvártélyon lakott, akivel éjjel titkon mulatozni járt. De az igazi ambíciók a két fiatalembert (Sipuluszt és Sümegit) a képviselői pálya felé vonzották, mert vajon megelégedett-e kisebb ranggal a nyolcvanas években tehetséges magyar ember? Nappal tehát a tárgyalásra érkezett országgyűlési képviselők között tanulta a parlamentáris modort, a honatyai hanghordozást, a politikai „sliff”-et a két fiatalembert, mert külön társadalom törvényei uralkodtak a nemzet választottjai között.

Egy magyar képviselőnek volt a legkivételesebb helyzete ezen a világon, Sümegit nem elégitették ki a női sikerek, Rákosi Viktort a társadalmi kitüntetések: útjuk már a tisztaeszlári napokban magasabb cél felé indult.

... Komoly fiatalembert volt Adorján Sándor, a félhivatalos Nemzet című lap Nyíregyházára küldött tudósítója, élénk és életvidám Devecseri Ignác, a Neues Pester Journal munkatársa, akitől mindennap lehetetlenségeket várt Bródy Zsigmond, a pesti kiadója: Mi lesz, Devecseri? - jöttek a sürgönyök. Devecseri, hogy kiadójának kedvében járjon, a tárgyalás folyamán vállalkozott Solymosi Eszter szerepének eljátszására, amikor a bíróság az eszlári zsidótemplomba kiszállott, hogy a gyilkosság lefolyását rekonstruálja, vajon látható volt-e az a Scharf Mór által említett kulcslyukon át? Devecseri vállalkozott a templom pitvarában Solymosi Eszter személyének helyettesítésére, míg a sakterek személyében az öreg Geist (a Pester Lloyd tudósítója) és Tóth Béla hírlapíró a földre teperték. Bródy Zsigmond meg lehetett elégedve munkatársa sikerével Solymosi Eszter szerepében, mert hiszen a zsidókat végül felmentették a gyilkosság vádjától.

... Terebélyes, honatyás léptekkel sétálgattak a város itt-ott kövezett utcáin a tárgyalásra érkezett országgyűlési képviselők, Ónody Géza, Verhovay Gyula, Füzeses, az egykori honvédtiszt. De jóformán naponként jöttek a vonattal idegenek, akik a törvényszék tárgyalótermébe egy pillantást akartak vetni, miután belépőjegyet úgysem kaphattak az aránylag kis terembe, a beállott kánikulában hamarosan továbbutaztak a poros városból. Csak azok a kaftános, messzi vidékről jött zsidózarándokok tartottak ki a legforróbb napokban is, akik a börtönnel szomszédos utcákban hitsorsosaikért imádkoztak a falhoz lapulva, szakállukat tépve, keservesen, mint nagy bibliai istencsapás idején.

A vádirat

És mindazoknak az uraknak és hírlapíróknak, akik e napokban a nyíregyházi ákácfa alatt jártak-keltek, egy kék, hivatalos papírosra másolt irat volt a mindennapi olvasmányuk, a királyi főügyészség vádirata a tisztaeszlári pörben, amely így hangzott:

Tekintetes kir. törvényszék!

Gyilkosság büntetével s illetőleg bűnpártolás vétségével terhelt Scharf József és társai ellen teljesített s az 1883. évi márc. 19-én 1072 bf. sz. a. kelt végzésnél fogva a nyíregyházi kir. ügyészséghez áttett vizsgálati iratok alapján vádolom:

1. Schwarcz Salamont (37 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyontalan tisztaeszlári sakter, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi május hó 22-től vizsgálati fogságban van.)

2. Buxbaum Ábrahámot (26 éves, izr. vallású, nő, gyermekes, vagyontalan, ábrányi tanító, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi május hó 25-től vizsgálati fogságban van.)

3. Braun Lipótot (27 éves, izr. vallású, nő, gyermekes, vagyontalan, sakter, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi június 5-től vizsgálati fogságban van.)

4. Wollner Hermant (36 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyontalan, rendes lakhely nélkül, napszámos, írni, olvasni nem tud, büntetve nem volt, 1882. évi november 23-tól vizsgálati fogságban van),

hogy Solymosi Eszter tiszaezlári hajadont előre megfontolt szándékból megölték.

5. Scharf Józsefet (41 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, kevés vagyonnal bír, tiszaezlári egyházfi, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi május hó 22-től vizsgálati fogságban van.)

6. Junger Adolfot (58 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonos, tiszaezlári birtokos, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. május hó 22-től vizsgálati fogságban van.)

7. Braun (más néven Brenner) Ábrahámot (37 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, csekély vagyonnal bír, tiszaezlári napszámos, írni, olvasni nem tud, büntetve nem volt, 1882. május hó 22-től vizsgálati fogságban van.)

8. Lustig Sámuel (40 éves izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonnal bír, tiszaezlári kereskedő, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. május hó 24-től vizsgálati fogságban van.)

9. Weiszstein Lázárt (56 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonnal bír, tiszaezlári bérlő, írni, olvasni tud, büntetve volt család, bírói zártörés és sikkasztás miatt. 1882. május 24. óta vizsgálati fogságban van), hogy

Solymosi Eszternek - Schwarcz Salamon, Buxbaum Ábrahám, Braun Lipót és Wollner Herman által előre megfontolt szándékból történt megölését szándékosan előmozdították.

10. Vogel Amselt (50 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonnal bír, tutajos-sáfár, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, szabadlábon lévő fehéregyházi lakos.)

11. Smilovics Jankelt (43 éves, izr. vallású, nő, gyermekes, vagyontalan, napszámos, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, 1882. évi július 12-től vizsgálati fogságban van.)

12. Herskó Dávidot (47 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonnal bír, tutajos, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, szabadlábon levő szaplóncai lakos.)

13. Grósz Mártont (44 éves, izraelita vallású, nő, gyermekes, vagyonnal bír, bérlő, írni, olvasni tud, büntetve nem volt, szabadlábon levő tiszaezlári lakos), hogy

Schwarcz Salomonnak, Buxbaum Ábrahámnak, Braun Lipótnak, Wollner Hermannak, Scharf Józsefnek, Junger Adolfnak, Braun Ábrahámnak, Lustig Sámuelnek és Weiszstein Lázárnak segítséget nyújtottak arra, hogy terükre eső büntett miatt irányukban foganatba tett büntető eljárásnak sikerét megghiúsítsák.

A nevezetteknek ezen cselekménye: Schwarcz Salamon, Buxbaum Ábrahám, Braun Lipót és Woller Herman ellenében a Btk. 278. §-ában meghatározott és ugyanazon szakasz szerint büntetendő gyilkosság büntettének tényálladékát - Scharf József, Junger Adolf, Braun Ábrahám, Lustig Sámuel és Weiszstein Lázár ellenében a Btk. 278. §. és 69. §. 2. pontjában meghatározott és a 72. és 66. §. szerint büntetendő gyilkosság büntettébeni

részességnek tényálladékát - Vogel Amsel, Smilovics Jankel, Herskó Dávid, Grósz Márton és Klein Ignác ellenében a Btk. 374. §-ában meghatározott és a 376. §. szerint büntetendő bűnpártolás vétségének tényálladékát állapíthatja meg.

Indítványozom tehát, hogy a nevezettek emiatt, éspedig Schwarcz Salamon, Buxbaum Ábrahám, Braun Lipót, Wollner Herman, Scharf József, Junger Adolf, Braun Ábrahám, Lustig Sámuel, Weiszstein Lázár és Smilovics Jankel vizsgálati fogságuk fönntartása - Vogel Amsel, Herskó Dávid, Grósz Márton és Klein Ignác pedig szabadlábon hagyásuk - mellett vád alá helyeztessenek, ezen büntetőpernek tárgyalására a vádhatározat jogerőre emelkedésével határnap tűzessék ki, s arra a felsoroltak idéztessenek.

Indítványozza továbbá a főügyészség mintegy kétszáz tanúnak megidézését, köztük olyanokat is, kiket az elővizsgálat során nem hallgattak ki. A megidézésre ajánlott tanúk között van a két szolgabíró is, kik a holttest megvizsgálásánál közreműködtek, köztük vannak továbbá Vay és Recsky megyei csendbiztosok, Karancsay fogházőr s az orvosok: Trajtler, Kiss, Horváth s az egyetemi szakértők: Scheuthauer, Mihálovics és Belky.

*

... 1883. június 19-ikére volt kitűzve a tárgyalás napja. Keddi nap volt. A mostani nyíregyházi városháza piacra nyíló, emeleti nagyterme volt a tárgyalás színhelyéül megjelölve.

Korniss Ferenc, egy megtermett, kiborotvált állú, rövide nyírott szakállú, gömbölyű, barnaszemű, negyvenes éveiben lévő, egészséges, erélyes, igen komoly hírben álló úriember volt a törvényszék elnöke. Felvette e reggelen Ferenc József-kabátját, és bírótársai, Russu és Gruden bírók társaságában elindult a világtörténelmi per tárgyalásának megnyitására.

Russu, az ügy úgynevezett előadó-bírója fiatalember volt. Szőke, kékszemű, egykedvű, igen higgadt, a bírói öntudat alatt szinte szenvedélymentes férfiú, akit az Úristen is bírónak teremtetett. Gruden bíró azonban, a szavazó-bíró, amolyan törekeny, idősecske, finom alkatú férfiú volt, aki ugyan jellemzilárd, vasszívet hordott magában, de testi alkatánál fogva már előre gyöngének látszott arra, hogy a nagy tárgyalás szinte beláthatatlan napjait, heteit egészséggel végiggyőzze. Szürke hajával, finoman metszett arcával, úri, tartózkodó magaviseletével a halálosan zsúfolt tárgyalóteremben, az izzadó hallgatóság, a börtönszagú vádlottak, az ötletes és a ravaszság fegyvereit szegezgető ügyvédek között szinte idegenként ült ez a nobiles bíró, míg Korniss kezelőit felhúzza, ökölbe szorított kézzel, egy hadbíró keménységével, oroszánként trónolt az elnöki széken, Russu pedig hideg egykedvűséggel, szinte másvilági higgadsággal szemlélte bírói székéből a legizgalmasabb, legemberibb jeleneteket, amelyekkel a tárgyalás bővelkedett.

A finom, öreg bíró, Gruden Ernő valóban komoly rosszullétről panaszkodott, mikor a tárgyalás harmadik hetében az úsztatott hullá még mindig rossz-szagú ruháit kitergették a törvényszék előtt. Helyét Fehér Barna pótbíró foglalta el, egy kistermetű, keskenyvállú, irodaszínű, papírszáraz modorú, szürke hivatalnok külsejű, de igen élesen figyelő bíró, aki a zsidók e nagy pörében, a legkülönbözőbb hazugságok és ritka igazmondások szövevényében egy pillanatig sem ingadozott, tévedezett. Amíg az elnöklő Korniss Ferenc szinte végítéleti meztelenségre, az utolsó ítélet napjára vetköztetett le minden előtte elvonuló lelket, igazat és hazugot egyaránt, Fehér Barna ölébe eresztett kézzel ült, és mint későbbi életéveiben beszélte: mindig arra figyelt, hogy vallomástétel közben kinek vallanak a tanúk: a védelemnek-e vagy pedig az indulatoktól megvonagló hallgatóságnak? A legtöbb tanú ugyanis ebben a nagyhírű perben úgy lépett a bíróság elé, mint egy színész a színpadra vagy egy tanuló a vizsgára. Mindegyik emlékezetessé akarta tenni személyét, akármilyen kis része volt az eseményekben. Még az egyszerű, rendszerint nehézkes parasztemberek se húzódoztak a vallomástól, amikor a törvényszék előtt való szereplésüket az első percek után megszokták.

Kár, hogy az igazságszolgáltatás egyik urának se jutott eszébe megírni emlékeit e napokról, és teljesen rábízták azt a védőre, Eötvös Károlyra, aki bár kitűnő elme volt, művében, amelyet a „nagy pörről” írt, inkább író és védőügyvéd volt egyszemélyben, mint az események elfogulatlan krónikása.

Általában senki se volt elfogulatlan e napokban, mint ahogy nagy történelmi események idején, amelyek mindenkinek megmozgatják a lelkivilágát és a képzeletét: senki se mehet egy másik csillagra, talán a holdra, hogy onnan érzélem nélkül, pártoskodás, szimpátia vagy ellenszenv nélkül nézze a földi eseményeket.

... Talán most, ötven esztendő után a nagy pörnek: az összes történelmi adatok birtokában nyugodtabban és látóbban nézhetjük az akkori eseményeket, mint akkor, midőn azok frissek voltak.

II. Egy törvényszéki tárgyalás Ferenc József korában

*(A pesti főügyész megleckézteti a törvényszék elnökét,
s ezzel megkezdődik a nagy per tárgyalása)*

Keddi nap volt, 1883. június 19-ike, amikor Korniss Ferenc, a nyíregyházi királyi törvényszék elnöke megnyitotta a tisztaeszlári gyilkossággal vádolt zsidók ügyében a tárgyalást.

A tárgyalási teremben lévő padokon és székeken körülbelül háromszáz ember helyezkedett el. Köztük Zoltán János, Szabolcs vármegye alispánja, Krasznay, a nyíregyházi polgármester, pazonyi Elek Mihály honvédhuszárkapitány, megyei és városi tisztviselők, a törvényszék szabadnapos bírái, ügyvédek, orvosok, gimnáziumi tanárok, tanítók és a környékből: a „Szabolcs vármegyei nemesség”, mint az akkori időkben mondták. Ez a „nemesség” jelentette a magyar úri középosztályt, amely még akkoriban falvakon, tanyákon, régi birtokainak maradványain lakott. Legalábbis annyian jöttek el, mint az elmúlt ősszel az agarász-bálra, azzal a különbséggel, hogy az agarakat és urasági cselédjeiket otthon hagyták.

De hölgyeiket magukkal hozták.

Ott ültek a nők a törvényszéki terem egy elkülönített részében, a bíróság háta mögött, félkörben, a legjobb székeken, amelyek a városban fellelhetők voltak.

A legtöbben a szalంగarnitúrájukból kölcsönöztek selyemfoteleket a törvényszéknek, amelyen majd a kölcsönadó női családtagjai a tárgyalás alatt helyet foglalnak. De nem voltak ritkák a címeres, diófa ebédlőszékek sem, amilyenben például Miklós Lászlóné, a megyei főjegyzőné, ez a legszebb katolikus asszony helyet foglalt mindennap a tárgyaláson, miután a törvényszékkal szemközt lévő régi katolikus templomban reggelenként imádkozott, és misét mondott úgy az eltévelyedett pogányok, mint vádlóik, a törvényszéki urak lelkiüdvösségéért. Zathureczky Gyuláné Tiszadáról, otthoni szalonjából hozatott ökrösszekérrel magának és jóbarátnőinek székeket. Egyik-másik idősebb falusi asszonyság, aki nem maradhatott otthon, és a nyíregyházi tárgyalást a Sóstó-fürdő hatékony látogatásával kötötte össze, a kézimunkáját (a harisnyakötését is) magával hozta a bíróság termébe. De kézimunkára nem volt alkalom a tárgyalás izgalmai miatt.

Zsidók nem voltak a hallgatóság körében.

Nem kértek az elnöktől belépőjegyet, de talán nem is kaptak volna. Ízléstelen dolognak tartották volna a híres szép nyíregyházi zsidónők, hogy addig mutatkozzanak a nyilvánosság előtt, amíg hitsorsosaik perében döntés történik.

A nők koszorúja felett a falon zöld drapériában Ferenc Józsefnek az a fiataalkori arcképe függött, amelyen az uralkodó szakálla még barna volt. Ha a néző Korniss törvényszéki elnök vagy Ferenc József szakállát vette szemügyre, sok különbséget a kettő között nem találhatott.

Öt földigérő ablaka nyílt a teremnek a városháza erkélyére, amely erkélyről nemrégén Irányi Dániel beszélt a néphez, és amely erkélyről Vidliczkay József, helybeli ügyvéd úr megköszönte a város képviselői mandátumát. Általában erről az erkélyről hirdettek ki minden nevezetesebb eseményt, ez volt a város kellős közepe. Tudni vélték, hogy a vérvád dolgában hozandó ítéletet is erről az erkélyről hirdetik ki. (De ez nem történt meg, hanem sok esztendő múlva Kossuth Ferenc jelent meg az erkélyen, és beszédében atyja, Kossuth Lajos szavait ismételte, amely szerint „gyalázatos és abszurd dolog volt az egész tiszaezlári pör”. A holt Kossuth Lajos helyett Ferenc fia vette át a térségről felhangzó éljeneket.)

*

Tíz óra volt, amikor az elnök a világtörténelmi pör tárgyalását megnyitotta, amely tárgyalás hivatalosan volt eldönteni, vajon „vallásszertartási” célból ölték meg Tiszaeszláron a zsidók Solymosi Esztert? (Ezzel a szóval nevezték a rituális vérvádat.)

- Vezessék be a vádlottakat!

Négy feltűzött szuronyos börtönőr tizenkét zsidót vezet a mellékszobából a bíróság elé. (A tizenharmadik késik...)

Elöl a „gyilkosok”.

Négy embert vádolt gyilkossággal a királyi ügyészség, ezek a következő sorrendben lépnek be.

Elsőnek Schwarcz Salamon, a tiszaezlári sakter, aki Solymosi Eszter „torkát elvágta”.

Tóth Béla, a nevezetes magyar író, aki a tárgyaláson jelen volt, és jegyzeteket készített, a tiszaezlári sakterről ezt írja:

„Kicsinyke, vézna emberke; kezei, akár egy gyermeké.

Rövidre nyírt hajából csak két nagy hajfürt maradt meg.

Homloka alacsony.

Bozontos szemöldökei alól mélyen ülő, fekete szemek villognak.

Sasorrú. Gyér, hosszú szakállát egyre sodorgatja vékony ujjáival.

Térdigérő lüszterkabátot visel, nyakkendőbe van pólyálva.

Magyarul jól beszél, de zsidós zsargonnal. Gyenge hangja megerősödött, mikor betanult frázisát kiabálta:

- Társadalom és természeti törvények tiltják a vérvevést, hát mi lehet az?”

A „gyilkosok” közül másodiknak Buxbaum lép be az ajtón. Tóth Béla jegyez az első sorban, ahol a hírlapírók ülnek.

„Buxbaum fiatal, kis ember.

Leányos tejképen alig serked még a bajusza, az állán lángvörös, hegyes szakáll.

Göndör fürtjei koszorúformára nyírva. Huncutkái gondosan kikunkorítva egészen fagyaltostya formára.

Kancsaltekintetű. Szavában sok humor, még több az elkeseredés.

A magyar nyelvet a börtönben tanulta meg, amelyet mulatságos zsargonban beszél.”

Harmadiknak a küszöbön Wollner Herman, a zsidó napszámos lép át, aki azzal van gyanúsítva, hogy Solymosi Esztert a tiszaezlári zsinagógába becsalta, és elsőnek ragadta meg a pítvarban, hogy földre teperje. Tóth Béla ceruzája feljegyzí:

„Wollner Herman, a koldus zsidó visszataszító alak. Koromfekete, benőtt fej, puffadt, halavány vonások. Pizkos, szegényes ruhában van: csámpás lába nehéz csizmában.

Zsidósan beszél és zavarosan.”

A negyedik „gyilkos” ugyancsak egy sakter, akit Szatmár megyéből kerítettek elő a pandúrok, régebben Tégláson lakott. Ez az a híres Braun Lőbi, akivel annyi baja volt a hatóságnak, mert mindenféle gyanús írásokat találtak nála, amelyeknek írásjeleit eleinte senki se tudta elolvasni, végül is kisütötték, hogy azok zsidó imádságok a Lőbi kézírásában.

„Braun Lipót tipikus sakter, szúrósszemű, visszataszító külsejű, hosszúkabátos” - írja Tóth Béla.

*

A négy fővádolt után, akik jobbra sorakoznak fel a törvényszék előtt, belépkednek a gyilkosságban való segédkezéssel gyanúsított vádlottak, elsőnek Scharf József, a tiszaezlári egyházfi.

Vörösszakállú, intelligens arcú, darabos, ingerült, elég jól megtermett, férfias férfi.

A legszimpatikusabb a vádlottak között.

Emelt fővel lép a bírók elé, mint aki tisztában van a maga igazságával. A falusi földművelők bátorsága minden szavában, olyan tősgyökeres, Tisza menti magyarsággal beszél, hogy még egy kis paraszti káromkodás is illene hozzá.

Mikor meghallja, hogy nem a fővádoltak, a „gyilkosok” között szerepel a neve, felkiált:

- Hát akkor én elmehetek? Engem nem vádolnak?

Második a sorban az egyházfi után Weiszstein Lázár eszlári ember, mintha Munkácsy Mihály Krisztus Pilátus előtt című híres képéből lépne ki lengő, fehér hajfürtjeivel. „Zsidó farizeus”-nak mondja őt a krónikás.

És jönnek sorban a „bűnrészesek”, Junger Adolf, Braun, másként Brenner Lipót, Lustig Sámuel és Taub Emánuel eszlári lakosok, akik azzal voltak vádolva, hogy a zsinagógában végignézték *„a téglási és tarcali metszők által lefogott, Wollner Herman által levetkőztetett és Schwarcz Salamon metsző által torkonmetszett Solymosi Eszter meggyilkolását”*.

Az elnök előtt középen sorakoztak fel. Szomorú emberek, akiket a csaknem esztendeig tartó fogház ugyancsak meggyötört. Még csak nézni sincs kedve a publikumnak a kovásszínű arcokat, elröngyösödött ruháikat.

- Bezzeg ők nyugodtan végignézték a keresztény lány meggyilkolását - mond hangosan Ónody Géza, amikor a sajnálkozó hangulatot észrevenné. - Ez a különbség a zsidók és a keresztények között.

*

Most a balszárny telik meg, mégpedig a „bűnpártolókkal”, azaz a tutajosokkal, akik a tiszadadai hulla úsztatásával voltak gyanúsítva.

Belépdél Smilovics Jankel, akit a „rusznyák zsidók” legokosabbjának mondanak a vizsgálat alatt, mert minden kérdésre röptében tud válaszolni. Vörösszakállú, tétova tekintetű, mindig „egyezkedésre”, azaz üzleti megalkuvásra hajlamos, negyvenesztendő forma ember.

Eddig csak annyit „keresett” a mostani üzleténél, hogy a tárgyalás napjára új ruhát kapott ajándékba a nyíregyházi zsidó hitközségtől. A csendbiztos, akire eddig hallgatott vallomástételeiben: nem honorálta készségét mással, mint hogy börtönbe juttatta. No majd meglássuk, hogy tovább miként alakulnak a dolgok.

Bejön Herskó Dávid. Rongyos, keserves, csüggedt, aki bánatában nem fogadta el az új ruhát sem hitsorsosaitól, amelybe öltöztetni akarták a tárgyalás napjára. A földre néz, és a falujára, a családjára, a félbehagyott tutajozásra gondol. Vajon ki most a tutajsáfár a máramarosszigeti fakereskedőnél? A szállítás a Tiszán tovább folyik, még ha száz Herskót is bezárnak.

Jönnek Grósz Móric és Klein Ignác eszlári zsidók, akiket azzal gyanúsítanak, hogy szekéren vitték, gyékény alatt „árulták” a hullát a Tisza mentében, amíg arra megfelelő „kuncsaftot” találnak. Tiszaeszlárról Kereskényig kellett fuvarozni a hullát a szokatlanul meleg júniusi napokban, amíg túladhattak rajta. Éppen Vogel Amsel, a hullavevő nincs jelen. Vajon megint hullavásárban van?

A „bűnpártolók” az elnök baloldalán sorakoznak fel.

*

Amint ilyen szokatlan, katonai rendben állanak a zsidók: alig van közöttük valami különbség. Meglett, negyvenedik évében levő férfi majdnem mindegyik. Az arcuk olyan keserves, mint ha „hosszúnap” istentiszteletre jöttek volna össze. Állnak megtörten, mint talán az „utolsó ítélet” napján.

Ha annak a tavalyi keresztény leánykának a fehér szellemalakja nem suhanna néha a terembe, akit ezek az emberek állítólag láb alól eltettek: tán sajnálni is lehetne őket ügyefogyottságukban, bánatukban.

De most a terjedelmes, feketeszakállú, vállas, kerekfejű Eötvös Károly céhmester léptekkel jön végig a terem közepén, és felkapaszkodik védőtársai mellé az emelvényre. Egy darabig állva maradt, hogy végignézzen a felvonult emberein. Mint egy másik elnök az igazi elnök mellett.

Aztán rázökken a székre az asztal mellett, és ültéből bólint a tekintetes királyi törvényszék felé. Ez a szélesmellű úriember olyan öntudatosan viselkedik, mint aki már jóelőre tudja a magáét.

*

Az elnök megszólal; szava ünnepélyes, templomi zengzetével kondul végig a termen. Az ódon katolikus toronyból nem kevésbé ünnepélyes óraütés felel majd az elnök megnyitó szavaira:

- Ezen és a következő napokon megtartandó végtárgyalás hivatva lesz felemelni a rejtély azon fátyolát, amely Solymosi Eszter hajadonnak, Szabolcs megye Tiszaeszlár községében 1882. évi április 1. napján történt eltűnését borítja!

Az elnök kis szünetet tart, amely idő alatt körülnéz a felsorakozott vádlottakon. És így folytatja szépen hangzó bariton hangján:

- Ezen főtárgyalás hivatva van megállapítani, hogy ezen eltűnés körül valóban létezik-e bűntény, hogy a jelenlegi vádlottak a nekik tulajdonított bűnös cselekedettel jogosan terhelhetők-e, avagy hogy ezen eltűnést kiszámíthatatlan véletlennek vagy más, eddig ki nem puhatolható oknak kell-e tulajdonítani?

Szünet, amely abban az időben minden ceremóniásabb kijelentés után bekövetkezett a magyar közéletben, amikor a szavakkal még nem dobálóztak, hanem komolyan gondolták és érezték a szavak tartalmát.

- Hivatva van továbbá e főtárgyalás világot vetni arra, hogy az állított esemény valóban megtörtént-e, nem kigondolt ráfogás-e, hogy ezáltal a békésen együtt élő polgárok nyugalma felzavartassék, hogy egy vallásfelekezet ellen izgalom szíttassék, vagy gyűlölet terjesztessék.

Az elnök körülnézett a tárgyalási terem hallgatóságán. Csupa figyelmező, szinte várakozó arc előtte, amely arcok kérdőjelként várják szájáról a következő mondatot, amely végre nyíltan kimondaná, hogy a zsidók tisztaeszleli kereszténygyilkosságáról volna szó... De az elnök tovább kerülgeti a gyilkosság néven való nevezését.

- Mintha Tisza Kálmánt hallanám! - mondja a hallgatóság között Verhovay Gyula országgyűlési képviselő eléggé érthető hangon.

- Hivatva van továbbá felderíteni azt, hogy az állított cselekmény nem valami bosszú szüleménye-e, hogy ezáltal az ugyanazon vallásfelekezet egyeseinek tulajdonított valódi vagy képzelt társadalmi hibák a bíróságok félrevezetésével is és az egész vallásfelekezetnek erkölcsi kompromittálásával megtoroltassanak - hangzik az emelvényről az elnök szava, baloldalt Russu Gusztáv, a szóke, kékszemű előadó-bíró önkéntelenül bólint klasszikus fejével a klasszikus szavakra, Gruden Ernő, az öreg szavazó-bíró olyan meglepődötten néz maga elébe öszbeborult, magyaros arcával, mintha önmagát hallaná az elnöki székből beszélni.

De a hallgatóság számára fenntartott második sorban, ahol a tárgyalás előkelőségei, az országgyűlési képviselők ülnek: lángralobban a tekintete Ónody Gézának, úgy néz a zöldposztóval fedett elnöki emelvényre, mintha felgyújtani akarná, és kirúgja a széket maga alól...

Korniss Ferencnek meglibben a bajsza hosszú szára, de változatlan nyugalommal folytatja, mintha flegmatikusságát egész Magyarország ügyelné e percben a lüktetővérű, lángbaborult hallgatósággal szemben.

- A királyi törvényszék minden lehető körülményre gondosan ki fogja terjeszteni figyelmét, keresni fogja a bűnt, és kutatni fogja a bűnösöket, de egyszersmind ama részleteket sem fogja vizsgálat nélkül hagyni, amelyek lehetetlenítik a bűnt, és kizárják a bűnösséget, amelyek eshetőleg az események ráfogott voltára vezetnek!... A bíróság a törvénnyel kezében és az igazság érzetével a szívében lép a megoldás elé!

*

Az elnök most percnyi szünetet tart, mintha időt akarna adni, hogy szavain gondolkozzanak. Aztán a felsorakozott vádlottak felé int:

- Konstatálom, tekintetes királyi törvényszék, hogy a vádlottak közül csupán Vogel Amsel nincs jelen, amennyiben azonban a vádhatóságnak ezen tekintetben külön indítványa nem lenne...

Seyffert főügyész-helyettes: - Minthogy a tárgyalás előreláthatólag hosszabb ideig fog tartani, de talán még a mai nap folyamán is megjelenhet a vádlott, fenntartom magamnak, hogy későbbben tehessek a netalán szükséges intézkedés iránt indítványt.

Vogel Amsel, a meg nem jelent vádlott volt azzal gyanúsítva, hogy a tutajosoknak az úsztatás céljából az „ál Solymosi Eszter” holttestét először átadta.

*

Az elnök szava hangzik:

- A tanúk, különösen azok, akikre a mai napon szükség van, a jelentés szerint itt vannak. Mielőtt a főtárgyalást megkezdennék: a gyorsírók és a tolmács a szabályszerű esküt le fogják tenni.

A gyorsírók felsorakoznak az elnök emelvénye előtt. Ott van közöttük egy haloványarcú, egykedvű, ferde testtartású fiatalember is, Günther Antal, Magyarország későbbi igazságügy-minisztere.

A tolmács, aki majd a hullaúsztató rusznyák tutajosok vallomását közvetíti, egy magyarosan pödrött, felsővidékiesen humorizáló, ravasz, tekintetű huszti fiskális, bizonyos Baksay doktor, akivel majd sokat találkozunk a tárgyalás hosszú heteiben a Sósfürdő majálisain mint táncrendezővel és általában a jelen perceinek élő, jókedvű nyíregyházi társaságokban. (Baksay ügyvéd úr mindennel meg volt elégedve nyíregyházi mulatozása alatt: csak a helybeli rakétákkal nem, amelyeket a Sóstó felett szép nyári estéken felbocsátottak; Huszton furfangosabb rakétákat sütögetnek a majálisokon.)

Az eskütétel alatt egy kaftános, deresszakállú öregember furakodik a terembe, messzire emelve kezében a kék papirosra írott bűnügyi idézőjét. Ennek a papirosnak helyet enged minden hatóság ebben az időben.

Megérkezett Vogel Amsel, a tutajosgazda a tizenegyórás tokaji vonattal.

Most már tizenhárman vannak a vádlottak, és Vogel Amselnek mindenki, még az elnök is örülni látszik; habár kezet nem fognak vele.

Az elnök megkönnyebbülve szólal meg:

- A jelzett ügynek főtárgyalását ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

Ezt idézte elő Vogel Amsel megérkezése. (Vajon, mi történt volna, ha Vogel Amsel meg nem érkezik? - törték a fejüket később azok, akiknek a tárgyalás változatos napjaiban néha szorongó érzéseik voltak.)

Most a közvádoló áll fel az emelvényen.

A királyi főügyész-helyettes olyan fátyolozott, unott, szinte semmibevevő hangon kezdi beszédét, mintha legalábbis minden héten volna ilyen tárgyalása.

Olykor még az elnök sem hallja mesterségesen letompított hangját, nem beszélve a terem távolabbi részében üldögélő hallgatóságról.

Az elnök a főügyész-helyettes felé eső füléhez emeli a tenyerét, a terem hátsó részében némelyek követik Ónody Géza példáját, és felállnak ültükből, hogy minden szavát hallhassák a vádhatóságnak.

Lehet, hogy Magyarországon akkoriban az ügyészek ilyen szenvedélytelen, ércetlen, lendület nélküli hangon beszéltek másfelé is, talán éppen azért, mert a korabeli nemzedéknek szokása volt, hogy legapróbb mondanivalóját is szárnyaló szónoklattal, de legalábbis lelkes pohárköszöntő formájában adja elő. Ezért csendesek az ügyészek.

Az ügyész úgy beszélt, mintha egy hetivásáros kofaperben szólalna meg a vádhatóság nevében. Annyira nem látszott érdekelni őt a szőnyegen forgó ügy, hogy még a vádlottak neveit, a „Schwarcz”, „Grósz”, „Klein” és hasonló egyszerű neveket is csak bizonyos habozás, irataiba való betekintés után mondta ki.

Más körülmények között ez az ügyészi lefékezethez bizonyára kellő hatással lehetett a hallgatóságra, csillapodtak a bíróság előtt újra fellobbanó gyűlölködések és haragok. De nem így most Nyíregyházán, ahol esztendő óta ágyúztak és bombáztak az indulatok a tiszaezlári vérvád miatt.

Itt azt várták volna a szólásra emelkedő királyi ügyésztől, hogy maga is kifejezést adjon vádoló beszédében annak a felzúdulásnak, amely az emberek lelkét megrázta, amikor a zsidók szörnyű cselekedete tárgyalás alá kerül.

De nem...

Seyffert főügyész-helyettes percről percre unottabban beszél, amikor az eseményeket, amelyekért vádat emel: rekapitulálja.

*

Elmondja Solymosi Eszter eltűnésének történetét, „mintha egy csirkét keresne, amelyet a róka elvitt”. Szinte vállát vonogatja, amikor felemlíti, hogy nem vezetett eredményhez a hivatalos körözés sem, melyet a járás szolgabírója a nála tett feljelentés folytán május 4-én elrendelt.

- Eközben ajakról ajakra járt a könnyűszárnyú hír: asszonyok, hajadonok beszélnek Tiszaeszláron Scharf József egyházfi alig ötéves Samu fiának egyes elejtett mondásait: „Atyus hívta be a leányt, megmosta, bevitte a templomba, a metsző bácsi megvágta...” s több efféléket - mond az ügyész, és szinte legyint a kezével.

Ónody Géza pulykavörösen áll a második sorban, a melle szinte dagadozik a visszafojtott indulattól.

Az ügyész az írásaiba pillant, és azt mormogja:

- Május negyedikén... Özvegy Solymosi Jánosné május 4-én is ismételten és most már határozottan szorgalmazta „a leányát elemésztett zsidók ellen a vizsgálatot”, ugyanazon szolgabírónál, kinek intézkedéséből Tiszaeszlár községi elöljárósága fogantatosította azon előnyomozást, amelynek alapján a tek. kir. törvényszék május 12-én kelt végzésével a bírósági előnyomozást rendelte el, s ennek folytán vizsgálóbíró küldetett ki, akinek ugyanazon hó 19-én Tiszaeszláron megjelenésével bekövetkeztek az érdeklődés és rágalom napjai e Tisza-parti, csendes falura nézve.

- Rágalom? - sziszegte Ónody Géza, és a tárgyalási teremben mozgolódás támadt. Mi lesz itt, ha már a tárgyalás első perceiben rágalomnak nevezi a királyi főügyész a tiszaezlári vérvádat? Ezt az embert küldte ide Ferenc József, hogy az igazság kiderítésében az ő személyét képviselje?

Seyffert főügyész a papirosai között lapozgat, mintha időt akarna adni a hallgatóságnak, hogy jól megfontolják szavait.

- Említett vizsgálóbíró a gyanúba vett zsidóknak rendőri felügyelet alá helyezése után Scharf Samu gyermeknél kezdte meg a kihallgatásokat...

- Scharf Samu gyermek a vizsgálóbírónak is elbeszélte, hogy Solymosi Eszter lakásukba jött, s hogy sokak jelenlétében egy nagy bácsi által annak nyakán késsel ejtett metszés után Móric fivérének kívül még ő is segédkezett a csurgott vérnek tányérban felfogásánál...

- Az atya és a tizennégy év körüli Móric fivertestvér és a többi gyanúsítottak határozottan tagadnak minden tudomást Solymosi Eszter eltűnéséről, és akkori vallomásaikból csupán annyit tudhatni meg, hogy április 1-én három idegen metszőjelölt próbakönyörgést tartott a tiszaezlári zsinagógában, s hogy abban az időben ott két nő társaságában egy ismeretlen koldus, a most már ismert Wollner Herman is tartózkodott.

- Ámde vizsgálóbíránk nem ad hitelt szavaiknak - mond a királyi főügyész-helyettes, és gúnyos mosoly futamodik át ajkán, mintha mélységesen lenézné az egész dolgot, amelynek magyarázatára még ezután (az öreg Scharf és Móric fia vallomása után is) annyi időt fecsérelnék a hatóságok.

Ónody Géza mellén keresztbe font karjai alatt hangosan vesz lélegzetet.

A hallgatóság ugyancsak gúnyos fintorokat vág az ügyész felé, miután annak arcán az első gúnymosoly megjelent. A bírák is elkomolyodva néznek az ügyészre, amikor „vizsgálóbíránkat” emlegeti, holott ugyanez a bíróság már megtette a magáét Bary Józseffel szemben, amikor fegyelmi vizsgálatot rendelt el.

A terem leghátulso részében, ahol a csendbiztosok és pandúrok várták az elismerő szavakat az esztendőig tartó nyomozásért a budapesti főügyésztől: csendes fészkelődés keletkezik. Nem így gondolták ők az ügyész vádbeszédét.

- Ámde vizsgálóbíránk nem ad hitelt szavaiknak - ismétli Seyffert -, s íme, Móric fiú, aki május 20-án a vizsgálóbíró előtt egész határozottsággal azt állította, hogy Solymosi Esztert még hírből sem ismerte, és nem tud felőle semmit, a következő napon Recsky András akkori csendbiztos előtt, akinek nagyfalusi lakában Péczely Kálmán törvényszéki írnok felügyelete alá jutott a késő esteli órákban, íme, azon vallomást teszi, hogy atyja gyertyatartó eltételének ürügye alatt Solymosi Esztert az útról behíván, majd a náluk szállásolt zsidó koldus a nevezett hajadont a zsinagóga előcsarnokába vezette, itt a padlóra terítette, s ingig való levetkőztetése után téglási és tarcali metszők lenyomva tartották, Schwarcz Salamon metsző pedig annak nyakát késsel megmetszette, s veres tányérba felfogott vérének egy fazékba öntötte.

- E vallomást Scharf Móric a tek. kir. törvényszéknek, a vizsgálóbíró szóbeli jelentése folytán, május 23-án határozat nélkül tartott ülésben megerősítette.

- Vagyis: törvényszékieleg hitelesített Scharf Móric vallomása az akkori nyíregyházi királyi ügyész jelenlétében (Both Menyhérről, az öngyilkos ügyészről volt szó), aki sajnos elmulasztotta köteles kifogásait megtenni ezen, a bűnvádi eljárási szabályokkal meg nem egyező cselekmény ellen.

- Az ekként nyert alapon folytatta aztán a vizsgálóbíró lázas tevékenységét...

*

Most már aztán a nyíregyházi tek. kir. bíróság elnöke és bírói is egymásra nézhetnek, amikor a törvényellenességet a tárgyalás megnyitásának napján a budapesti királyi főügyész-helyettes a szemükre lobbantotta.

Korniss Ferenc az emelvényről kinézett az ablakon, mintha csak régi jó szokás szerint azt kérdezte volna magában, hogy mért nem üt bele a sistergő istennyila ebbe az ideküldött idegen ügyészbe, aki, ahelyett hogy az eszlári zsidók dolgát emlegetné, kemény kritika alá veszi a törvényszék eddigi eljárását?

Ebben a pillanatban, mintha teljesült volna az elnök óhajta: olyat dördült a piac fölött az égboltozat, hogy a törvényszék épületét alapjától megrázta.

Egyike azoknak a nyári zivataroknak, amelyek a Nyírségben szokásosak, tört ki a város felett, szinte pillanatok alatt. Az égboltozat elsötétült, és egyik mennydörgés a másik után reszekettette meg a levegőt. Szinte meginogni látszott a téren álló katolikus templom, tompa dobpergésként szakadt le a záporosó.

Korniss Ferenc, aki nyírségi ember módjára hozzá volt szokva az efféle váratlan égháborúhoz: visszanyerve fölényét, kényelemben hátradőlt székében, szinte felderülve, kérdőleg nézett a hirtelen elhallgatott királyi főügyészre, vajon mivel vádolja még az eszlári zsidók helyett a nyíregyházi törvényszéket?

Amilyen váratlan tombolással avatkozott az égháború a bíróság tárgyalásába, olyan hirtelenséggel vonult tova a város felől, amelyre most az egész művelt világ figyelme volt irányítva. Ahol emberek laknak a földön: mindenütt tudtak a zsidók rituális pöréről. Egy vallásnak a történetéről van szó. Vajon bebizonyosodik-e a vád, hogy a zsidók „vallásszertartási okból” metszették el Solymosi Eszternek a torkát?

A főügyész szavaira, miután azoknak szokatlan élessége mehökkentette a hallgatóságot, kettőzött figyelemmel hallgatott a zsúfolásig tömött terem, amelyben a krónika szerint annyian voltak, hogy „egy gombostűt sem lehetett volna a másik mellé tenni”.

A főügyész hangja emelkedett:

- Mint mondtam, lázas tevékenységgel folytatta a vizsgálóbíró az előnyomozást. Látjuk őt jönni-menni, kutat a tisztaeszlári zsinagógában és a házakban, megbolygatja a halottak sírjait, vérvomokat, hullát keres a közelben és a távolabbi vidéken, nyomoz a föld alatt, a vízben és a szárazon; ámde sehol nyoma az élő vagy a halott Solymosi Eszternek.

A főügyész hangjában csendesen ismét valamely szokatlan megvetés érezhető, amint a vizsgálóbíró munkáját pontról pontra felsorolja.

Odavetőleg említi meg annak a két asszonynak a tanúvallomását, akik az állítólagos gyilkosság idejében segélykiáltásokat hallottak az eszlári zsinagógából. Özvegy Lengyel Istvánné, aki a zsidótemplom szomszédságában a föld alatti kiáltásokat hallja, sem özvegy Fekete Jánosné, aki a „kérdéses időben a zsinagóga mellett elhaladva onnan keserves sírást hallott”, és a templomajtónál két órálló zsidót látott: nem mondhatott érdemleges dolgot, mert a vizsgálóbíró nem tudja kideríteni, hogy miért van tapasztás nyoma a zsidótemplom pitvarának a falán, sem azt, hogy mit jelent a gödör a zsidótemplom udvarán álló gémeskút mélyében...

Most már nyíltan gúnyolódik a pesti főügyész, amint elmondja, hogy miután „az előnyomozás gombolyagának a fonala elfogyott” a vizsgálóbíró kezében, a véletlen új nevezetes eseményről gondoskodott az immár befejezettnek látszó vizsgálat folytatásához. Július 18-án, tehát több mint tíz héttel Solymosi Eszter eltűnése után, a tiszadada Csonkafüzesben egy női hullát húztak ki a Tisza folyóból, amely hullának Solymosi Eszterrel való azonosságát az első rátekintésre megállapítja a leánya legjobb barátnője, Szakolczay Julcsa, valamint Lóczy József és Juhász Andrásné tisztaeszlári lakosok. Míg özvegy Solymosi Jánosné, a gyermekét vesztett anya határozottan kijelentette, hogy az előtte fekvő meztelen hulla nem eltűnt leányáé.

A főügyész most rátért a tutajosok elfogására, a hullaúsztatás bevallására, majd a vallomások visszavonására, a hulla boncolására, a pesti orvostanárok felülvizsgálatára, az országos közegészségügyi tanács véleményére: miközben nemegyszer megállapította, hogy a nyíregyházi törvényszék egyes momentumoknál megint törvényellenesen járt el, helytelenül alkalmazott paragrafusokat, hibákat követett el az iratok megszerkesztése körül.

*

... De Korniss Ferencet, a törvényszék elnökét nyugalmaiban most már nem ingathatták meg a pesti főügyész-helyettes dorgálásként is hangzó mondanivalói. Olyan mozdulatlanul ült emelvényén az elnök, mintha őt is odafestették volna, mint feje felett Ferenc Józsefet.

Az elnök emberfeletti nyugalommal hallgatta tehát a főügyészi gáncsolódást; majd megfelel neki, ha rákerül a sor. Egyelőre hallgassuk, hogy milyen leckével indították el útjára Pestről.

- Beszédem elején megemlítettem már, hogy a múlt évi április elején a Mózes-vallásúaknak húsvétjuk volt, amelyről én azt tudtam, hogy a zsidók akkor hitelődeknek Fáraó egyiptomi király sanyargatásai alóli megmenekülésüket ünneplik hálaimákkal, és hogy ez alkalommal annak emlékére, miszerint a menekülők kivonulásakor kovásztalan kenyérre voltak utalva: vallásutódaik hét napon át a macesz elnevezés alatt ismeretes tésztalepényekkel élnek.

- A néphit szerint azonban a zsidóknak húsvétkor keresztény vére is szükségük van, amely néphit nemcsak a társadalom alsóbb néposztályában van elterjedve, hanem azzal még olyanoknál is találkozunk, akik a műveltebb osztályba sorozzák magukat.

- A vallásszertartási célból elkövetett gyilkosság gyanújából vannak itt a vádlottak padján Schwarcz Salamon és három társa... az inkvizitórius rendszer következtében... amely nem magyar történelmi... mert vitatlan élete hazánkban sohasem volt...

- Közbeszéd tárgyává lesz a tisztaeszlári eset, és a sajtó terén külön irodalom keletkezik annak alkalmából.

- Bizonyosnak hirdettetik a vallásszertartási gyilkosság, és a gyanúsítottak bűnösöknek kiáltatnak ki.

- Német- és Oroszországban már előzőleg van forrongás és mozgalom a zsidók egyeteme ellen. De a szertartási gyilkosság vádja csak nálunk támad fel.

- A nőcselédek a társadalom legsóbb rétegeibe elhatott ijesztgetések következtében megrémülten menekülni igyekeznek a zsidóknál szolgálatból; több hatóságnál feljelentések tétettek a szándékolt vagy véghezvitt vérvétel miatt.

- A magyar országgyűlés és a pártklubok termeiben viharos tanácskozások, és az ország több vidékén a csend erőszakosan zavartatott, mely a zsidók lakásainak megrohanásával és személyeik bántalmazásával végződik.

- A tisztaeszlári esetnek megoldása, ezen vérvádnak tárgyalása végett jelentem meg ma egész tisztelettel a tek. törvényszék színe előtt, a helyettes koronaügyész és a budapesti királyi főügyész rendeletéből. Azon egyszerű utasítással, tegyem meg a közvádlo kötelezettségét.

- A való tényeknek s a tényleges viszonyoknak teljes világításba való helyezését, a tiszta igazságnak nyilvános leleplezését és semmi egyebet célzott a királyi főügyész indítványa.

- Feuerbach, a jeles jogtudós szavaival élve: a valódi igazságot a minden különleges nézettől s hittől függetlenül, tényleg való igazságot kívánom én is.

... A hallgatóság között ekkor megszólalt egy hang:

- Feuerbach? A magyar jogtudósok már nem elég jók a zsidóknak?

Az elnök felemelte elgondolkozott tekintetét, és végigpillantott a hallgatóságon. Mielőtt azonban megszólalt volna, a főügyész helyettese befejezte szavait:

- Bűnhődjék a bűn, avagy diadalmaskodjék a büntetlenség. Nagyságos elnök úr, méltóztassék a bizonyítási eljárást megnyitni!

Az elnök nyomban felelt:

- Arra nézve, hogy az előterjesztett vádnál inkább mentő okok használtatnak, melyek főképp a védelemhez tartoznak, semmi megjegyzésem nincs.

*

... Ekkor kirobbant a visszafojtott indulat a terem négy sarkán. A hallgatóság, mint egy ember, állott fel helyéből, a nők előrántották zsebkendőiket, és Korniss Ferenc felé kipirult arccal lobogtatták.

- Éljen az elnök! - dördült végig a tárgyalóteremben a kiáltás.

Az ügyész egy árnyalattal haloványabb lett, ha ugyan sápadt arcán ez észrevehető lett volna. Az elnökre nézett, mintha nem jól hallotta volna annak szavait.

Az elnök jéghideg hangon folytatta, amint a lárma elült a teremben:

- Azonban vissza kell utasítanom azt, mintha a törvényszéknek kiküldött vizsgálóbírája lázas tevékenységgel a föld alatt és a föld felett kutatva és a holtak nyugalma felzavarva működött volna. Nem ezt tette, hanem tette kötelességét.

- Vissza kell utasítanom azt is, mintha a királyi törvényszék az egész vizsgálat folyamata alatt vagy annak fejlődése folyamán a vádban a vallásszertartási gyilkosságot tekintette volna, és ezen ügyet, mint ilyent, kívánta volna ellátni.

- Schwarcz Salamon, álljon fel! Ön gyilkossággal van vádolva... Megértette?

Így kezdődött a nagy per első napja 1883. június 19-ikén.

III. Scharf Móricot el akarják rabolni

Schwarcz Salamon, az eszlári metsző áll a bíróság előtt, és az elnök származásáról hallgatja ki. Harmincnyolc éves, Bereg megyében, Benén született, felesége, négy gyermeke van. Azelőtt szatócs volt Tiszaújlakon. Majd metsző Tiszapolgáron. Jelenleg, ha szabad volna: Eszláron.

Az elnök a várva várt kérdést intézi most a tiszAESzlári metszőhöz.

- A vád az, hogy Wollner Herman vándorkoldus bevezette Solymosi Esztert a templomba, ott Buxbaum, a tarcali metsző, Braun, a téglási metsző és a zsidó koldus őt lefogták, és a földön tartották, ön pedig a metszőkéssel megvágta a nyakát.

Schwarcz Salamon mozdulatlan arccal hallgatja az elnököt, csak mélyenülő szemei villognak, amikor hallgat. Mikor beszélni kezd, a szakállát sodorgatja feltűnően kis kezével:

- Mindenki fogja bizonyítani, hogy az ilyen büntett nemcsak a társadalmi, hanem egy szersmind a természeti törvény által is meg van tiltva, nekünk mint izraelitáknak különösen... a Mózes törvényei által halálbüntetés mellett van megtiltva... Tehát nemcsak vallás, de vallás-különbség nélkül van megtiltva az ilyen büntett, hanem lehetetlen és véghez nem vihető.

- De mi okból is történt volna ez? Mi indíthatott volna bennünket e szörnyű büntett elkövetésére?

Az elnök most az előtte fekvő iratokba tekint, és egy helyen leteszi a ceruzáját, majd így szól a metszőhöz:

- 1882. július 20. napján jelentkezett ön nálam és előttem, valamint egyik királyi ügyész és egyik törvényszéki bíró előtt, akkor azt nyilatkoztatta ki, hogy ön volt az, aki a templom mellett elhaladó Solymosi Eszter leányzót, azért, mert őnt csúfolta, megütötte akképpen, hogy a leány meghalt; hogy nappalra őt a templom mellett gazzal elfedve rejtegette; éjszakára pedig maga vitte el a Tiszába. Igaz-e ez?

- Igaz - felelt az eszlári metsző. - Ámde nagyságod azt méltóztatott mondani, hogy az, amit mondtam: nem valószínű és el nem hihető; tehát visszavontam magam is.

Az elnök:

- Mi indította önt erre?

- Akkor is megmondtam, ma is megismétlem, hogy én ezen egész elfogatásnak nem tudtam semmi törvényes alapot adni, valamint itt-tartásunknak sem, mert úgy bántak velünk, mint legaljasabb, leggonoszabb emberekkel szokás. Még úgy sem bántak velünk... Tehát én ezt a hatóság részéről való üldöztetésnek tekintetem, s ennek következtében elhatároztam magamban, hogy inkább feláldozom magam, mintsem hogy itt szenvedjek én, és szenvedjenek a többiek.

Az elnök:

- Tehát elhatározta volt, hogy többi társait is megmentse?

- Hogy véget vessek ennek a dolognak - felelt Schwarcz Salamon.

Korniss Ferenc, a törvényszék elnöke tiszteletben tartotta a törvényszéki elnökök régi szokásait: amikor a legfőbb vádlott, a „gyilkos metsző” kihallgatásával végzett, és beszéltek vele a védőügyvédek, sorrendben: Eötvös Károly, Funták Sándor (Schwarcz Salamon védője), Friedmann Bernát, Székely Miksa és Heumann Ignác is, hogy mintegy ilyenformán megismerkedjenek az elsőrendű vádlottal - az elnök egy félórás szünetet rendelt. Ez megillette a legfőbb vádlottat, és az elnök tartotta magát e szokáshoz.

*

Ebben a félórás szünetben a következő dolgok történtek.

A hölgyközönség, miután a katolikus templom óramutatója a tizenkettő felé közeledett, megirgult. Mert a nők koszorújában helyet foglaltak nyíregyházi asszonyságok is, akiknek a háztartása nem szünetelt azért, mert az eszlári vérvád tárgyalása folyt, hanem többnyire meg-nagyobbodott ama vendégek révén, akik éppen a tárgyalás napjaira a városba érkeztek, és az atyafiaknál, jóbarátoknál vendégeskedő kedvvel megszállottak. A vendéget nem lehet éheztetni a toprongyos eszláriak miatt sem, ugyanezért a megyeház hölgyei, akiknek természetszerűleg a legtöbb vendégük volt a napokban, éppen a tüneményesen szép Miklós Lászlóné, a főjegyzőné vezetése alatt kivonultak a fullasztó atmoszférából.

Ónody Géza, Verhovay Gyula, Szalay Károly (Solymosiné ügyvédje és a későbbi antiszemita követ), pazonyi Elek Mihály huszárkapitány, Lónyay Sándor a közeli sörház felé vették útjukat. A „nagyvendéglő” volt az urak mindennapi találkozóhelye, és Ónody Géza már útközben megjegyezte, hogy nem a legszebb jövőt jósolja Nyíregyházán Seyffert Edének, a pesti főügyész-helyettesnek, miután az „letette a vizsgát” érzelmeiről.

A képviselők s az urak társaságához akart csatlakozni ama már szerepelt fokosos, sarkantyús, nagyszakállú, kistermetű szerkesztő is, aki e napokban adta ki hetilapját, az Ébredjünk!-et, közepén egy kereszttel és „In hoc signo vinces” felirattal.

- Csak a csiszlikek közé - mondta Ónody úr elhárítólag, aki különben is fel volt háborodva ezen a napon.

Nem, sehoggy se értette a királyi ügyész határozott színvallását az eszlári vádlottak mellett. Most még csak az kell, hogy az elnökben is csatlakozzon a közvélemény!

- Az elnök a mi emberünk! - mondta megnyugtatólag Elek Mihály huszárkapitány, aki katonaember létére két csoportra osztotta az embereket. Az egyik csoportba tartoztak az ő hadai, a másikba az ellenségei. Aki az egyik oldalon se volna, az a kém, az áruló, akit agyon kell lövetni.

Ámde Mikecz, aliasz Puczér József, az Ébredjünk! szerkesztője mégiscsak alkalmat talált, hogy a sörházban letelepedett úriemberekhez húzódjék, és a következő kijelentést teszi:

- Az urak sok mindent tudnak a magas politikából, de nem tudják, ami itt Nyíregyházán az elmúlt éjszaka történt. Scharf Móricot, az eszlári vérvád koronatanúját két zsidó el akarta szöktetni és eltüntetni.

- Az esze tokját, Puczér úr! - felelt Ónody Géza, aki követbarátai között nem méltányolta eléggé a tegnapi ipartársulati jegyző ismeretségét.

Az Ébredjünk! szerkesztője azonban nem abból a fából volt, akit csak úgy kézlegyintéssel el lehet intézni. Tagadhatatlanul több jutott neki az „éljen”-ekből, amelyekkel nem fukarkodtak ez időben Nyíregyházán, mint amennyit könnyűszerrel el bírt volna viselni. A népszerűség megnövesztette a kis embert.

- Én pedig nem az ujjamból szoptam, amit mondok - felelte hetykén. - Orsovsky Gyula katolikus tanító, aki a városházával szomszédos iskola udvarán ólálkodni látta a zsidókat Scharf Móric oda nyíló szobájának ablaka alatt, valamint Henter Antal várnagy éppen a tárgyalási szünetben keresi fel Korniss törvényszéki elnök urat a szöktetés hírével. Intézkedni kell Scharf Móric biztonságáról, s ez csak az elnöktől várható.

Ennek a szöktetési afférnak pedig az igazi története ez: Tóth Béla hírlapíró, aki ezidőtájt az Egyetértés munkatársa volt Nyíregyházán, azt gondolta magában, hogy a tárgyalást megelőzőleg beszélgetést folytat a tisztaeszlári pör koronatanújával. Egy hírlapíró-ötlet nem mindig sikerülhet, különösen az akkori Nyíregyházán nem, amikor a bíróság megkerülésével akarják végrehajtani. Tóth Béla is (egy másik hírlapíró társával) hiába leskelődött a katolikus iskola udvarán Scharf Móric körül, hogy egy őrizetlen percben kihallgatja a fiút. A fiúra jobban vigyáztak, mintsem azt megközelíteni lehetett volna. A két pesti hírlapíró volt az a „két ólálkodó zsidó”, akiről a tárgyalás folyamán az elnök is megemlékezett, aki Scharf Móricot a bíróság elől elrabolni akarta. (Tóth Béla nyíregyházi leveleiből.)

Mikecz József szavai meglehetősen feltűnést keltettek a villásreggelihez telepedett társaságban. Sietve, szinte ízetlenül fogyasztották az urak Balcár hentes virslijeit, amelyekkel éppen a napokban nyert aranyérmet a hentesek versenyében. A söröshordó ugyancsak céltalanul pufogott. A cigányok, akik már délelőttönkint is muzsikáltak az idegenektől megszállott városban, csalódottan néztek a törvényszéki tárgyalásra szinte szalvétával a nyakukban visszasiető uraik után.

S az elnök valóban elrendeli Scharf Móric bevezetését, amint a tárgyalást megnyitja, és a következő szavakat mondja:

- Arra nézve, hogy miért kívánom, hogy most Scharf Móric kihallgatása következzen: némi magyarázattal tartozom, mert szabályszerűleg különben a vádlottakon kellene végigmennünk. Mert az éjjel ugyanis valamely különös intézkedés vált szükségessé a helyiség körül, és evégett kihallgatását a mai napra rendeltem.

(Az elnök intézkedésére az összes vádlottak a terembe vezettetnek, és elfoglalják helyeiket.)

Most megjelenik Scharf Móric, a nevezetes zsidófiú, a törvényszék előtt, és két kezével az elnöki emelvény rácsozatába kapaszkodva: sorára várakozik.

*

Itt állott tehát a tisztaesztlári templomszolga fia, aki vádaskodásával századok eltelte után megint eszébe juttatta a világnak a „zsidók titkait”, azt a borzasztó mesemondást a vérvádról, amelyben hinni nem lehetett, csak a holdkórosoknak vagy a gonoszoknak.

Itt állott a templomszolga fia, aki rémület és gyűlölet csóvját vetette el, talán anélkül hogy tudná, mit cselekedik, mint a piromániákus, aki felgyújtja a szülei házát, amelyben született, nevelkedett, amelyben életét leélni kellene.

Itt állott a gyújtogató, és a rászegeződő tekintetek elől testében látható remegéssel lesütötte a szemét.

Igaz, nem mindennapi tekintetek voltak azok, amelyeket ennek a tizennégy esztendő ember-félének ki kellett állania ott a terem közepén, ahol ösztönszerűleg mindenki elhúzódtott mellőle, hogy társtalanul, magánosan álljon, mint áll az akasztófa alatt a bűnös, akivel többé senki sem azonosítja magát.

Ki kellett állania a körülötte elhelyezkedett vádlottak tekintetét, akiket ő juttatott keserves rabságra, akik most egyszerre, mint egy összetartozandó, feketeruhás emberfal vették körül a színük előtt megjelent Scharf Móricot, és szemükkel legszívesebben megölnék, mielőtt az megmukkanhatna.

Ó, be jó volna vádlottnak lenni ott az összebújt, szerencsétlenségükben szinte egy emberré váltott zsidók között a közös szenvedésben! - gondolta magában Scharf Móric, amikor atyja, a télikabátos ember: kemény, elszánt és idegenszerű tekintetét is észrevette, amely legsúlyosabban nehezedett rá minden tekintet közül.

Ki kellett állnia a vádlottak fekete karéján túl felemelkedő, kitágult, elborzasztó vagy megdöbbszent tekinteteket, amelyeket a hallgatóság lövellt feléje, mintha útszéli bogáncs tuskéje vagy vadász eltévedt ölme volna minden szemtekintet, amely az atyját beárult zsidófiút érte. Az ilyen árulást még azok se bocsátják meg, akik nemrégén tán vállveregető buzdítással hallgatták a zsidófiú hadaró, zavaros, leckefelmondó beszédét! Lehet négy szemközt biztatni valakit az apagyilkosságra, de a nyilvánosság előtt még az is letagadja, aki legjobban uszított rá.

Hová menekülhetett volna e szemmel való megkövezés elől a tizennégy éves Scharf Móric?

Belekapaszkodott az elnök emelvényének rácsába, és hideglelősen, elfehéredett orcával, lángoló hajzattal, vízszíni szemeit összehunyorítva, száját fuldokló módjára kitátva várta a hatalmas elnök első szánakozó tekintetét itt, egyedül, elszörnyedten az elszörnyedt teremben...

Ugyan hová lettek most egyszerre azok az úriemberek, akik egy esztendő alatt neveltették, táplálták, szinte magukénak tekintették a tisztaesztlári egyházfi pulykatozás-szeplős fiát, folyós orrával, elálló, nagy füleivel, hogy úgy bántak vele, mint egy keresztény fiúval szokás, akinek még katolikus tanítóról, a sodrott bajszú, vérmes arcú Orsovsky Gyuláról is gondoskodtak? Ugyan hová lettek azok a vasárnapi csizmadiamesterek, a Puczér Jóska barátai, akik a Sóstó-fürdőn, ahová Móric gyerek pártfogójával, Henter Tóni bácsival kirándult, a „világ második megváltójának” nevezték a zsidófiút, aki leleplezésével majd a legnagyobb átoktól, a zsidóságtól fogja megszabadítani az emberiséget? Hová lett Péczeli Kálmán úr, aki olyan komolyan beszélt vele, mint egy felnőttel?

Hol vannak, akik eddig a Móric gyereket a zsidóktól óvták, védelmezték, mint a maguk gyereket? Henter bácsi, a leghatalmasabb várnagy, akiről tudva volt, hogy a zsidók egy vármegyét ígértek neki jutalmul, ha Móricot nekik kiadja, vagy pedig vallomása visszavonására rábírra. „Még egész Palesztináért se!” - felelte a feketebajszú, keménykötésű sepsiszentiványi és bodoki Henter Antal, pedig néha az agarainak se volt mit enni adni, hogy a zsidófiút úri jólétben tarthassa.

Most itt áll szinte „mezítelenül” Scharf Móric a terem közepén, és Tóth Béla, a pesti hírlapíró feljegyezi róla:

„A gyerek, mondhatom, kivétel nélkül rossz hatást tett.

Elnémultak még azok is, akik a tárgyalás alatt minden alkalmat felhasználtak arra, hogy tetszésüket nyilvánítsák.

Scharf Móricon vadonatúj csinvat-ruha volt, olyan, amilyent a rabok hordanak.

Gömbölyűfejű, pufókarcú fiú, akinek arcáról letörölte a gyermeki pírt a sápadtság.

Eleinte alig lehetett érteni szavát: rendkívüli gyorsan, folyékonyan, szinte hadarva beszélt, mintha leckét darálna. Ha eltévesztett egy szót, elejéről kezdte a mondatot, szóról szóra, olyan kifejezéseket használva »miszerint tény«, mintha hivatalos aktát olvasna fel.

Torkát kiszárította az izgatottság, lábai reszkettek.

Nem mert apjára nézni, de a többi zsidónak is kerülte a tekintetét.

Vádját fentartotta.”

Az elnök így kezdi Scharf Móric kihallgatását:

- Hány éves vagy?

- Tizennégy éves leszek július 11-én. Fia vagyok Scharf Józsefnek, aki tiszaezlári egyházfi. Írni-olvasni tudok.

- Figyelmeztetek, hogy mint tanú állasz a királyi törvényszék előtt. Vallomásod igen nagyfontosságú; de mindenekelőtt azt is tudomásodra adom, hogy édesapád és mostohaanyád ellenében tanúskodni nem tartozol.

- Hogyha vallomásod folyamán előjönnek olyan körülmények, amelyek édesapádra vagy mostohaanyádra vonatkoznak, azokat a körülményeket elhallgathatod, hanem az idegenek irányában tanúskodni tartozol.

- Ki voltál már hallgatva többszörösen. Először a vizsgálóbíró hallgatott ki Tiszaeszláron. Megkérdezett aziránt, vajon Solymosi Eszter leánynak eltűnéséről tudsz-e valamit. Akkor mit mondtál?

A tanú nyomban felel:

- Legelsőbben azt mondtam, hogy nem tudok semmit.

Az elnök:

- Azután később elvittek Nagyfaluba Recsky csendbiztoshoz. Mi történt Recsky csendbiztosnál?

Scharf Móric azonnal válaszol:

- Recsky csendbiztos úrnál az történt, hogy ott azt mondták nekem, valljak be szépen mindent, ha tudok róla, mert különben örökös rabságban leszek. Tehát kivallottam magamtól.

- Tehát Recsky csendbiztos éjjel azt mondta neked, hogy valld ki, mert különben örökös rabságban leszel, hogy tehát ne légy örökös rabságban, elkezdted vallani; mit vallottál?

Scharf Móric ekkor megismételte sokszor elhangzott vallomását, amely így kezdődött:

- Az 1882. évben, midőn összegyűltek a tiszaezlári zsidók, és ott voltak idegenek is: Schwarcz Salamon tiszalöki metsző, a téglási metsző, akinek nevét nem tudom...

- ... a kulcslyukon át néztem be, és láttam, hogy a téglási és a tarcali metszők Solymosi Esztert lenyomták a földre, és Schwarcz Salamon megvágta a nyakát...

- ... hogy a holttestet hová tették: nem tudom...

Az elnök:

- Tehát nem láttad, hová tették a hullát?

- Úgy képzem, hogy kivitték a pitvar ablakán, és szalmába eltették; aztán pedig a Tiszába dobták.

Ekkor megszólalt egy recsegő, darabos, a visszanyomott indulattól érdes hang:

- Le van ez írva nálad, fiam? - kérdezte Scharf József, a tiszaezslári egyházfi a vádlottak közül.

Az elnök:

- Csend legyen.

- De már alássan instállok a tekintetes törvényszéket, én nem hallgathatom, hogy engem a fiam meg akarjon öletni - válaszolt ugyanaz a hang.

Az elnök:

- Megjegyzem, hogy önt fia egy szóval se vádolta.

- Én is ott vagyok, ahol a többi. Követelem, hogy mondja meg, ki tanította őt erre a hazugságra - szólott még nyomatékosabban az eszlári templomszolga, mire a tárgyalási teremben megint csak sokan felállottak.

Ónody Géza a hallgatóság első soráig jött előre, ahol a pesti hírlapírók ceruzái futamodtak a fehér papirosokon. Verhovay Gyula kipirultan, akárcsak a képviselőházban, kiáltotta: „Rendre!” Mindenki megmozdult a teremben, amelyben a bátor templomszolga szavai kopogtak, mint a kődobások.

- Ki tanított erre a hazugságra?

Egy pillanatig úgy látszott, hogy egyszeriben felbomlik a rend, és a kaftános vádlottak az egyházfi kivételével megrémülve bújtak össze padjaikon a kitörő vihar előtt. Scharf József villogó szemmel állott a börtönőr mellett, míg a Móric gyerek két karjával megint belecsimpaszkodott a rácsba, mintegy leborulva az elnök előtt.

Az elnök nem is veszítette el nyugalmát. Sőt, bizonyos szánakozással nézett pulpitusáról a fiúra:

- Móric! Ismered a Tízparancsolatot, amely azt mondja, hogy hamis tanúságot ne tégy felebarátod ellen?

- Ismerem! - kiáltott fel a fiú, s felemelte a fejét.

- Hasonlóképpen tudod-e az írásból, hogy milyen nagy büntetése van annak, aki hamis tanúságot tesz?

- Igenis, tudom.

- Mindezeket tanultad. És amit a királyi törvényszék előtt előadtál, mind igaz és megtörtént dolog-e?

- Igenis! - felelt habozás nélkül a fiú, és most már egészen felemelte a fejét.

Ekkor nagy némaság borult a teremre, mintha egy lélek veszett volna el menthetetlenül a semmiségben.

Friedmann Bernát, a kistermetű, élénk tekintetű és elszomorodott arcú ügyvéd még menteni próbált, bár Eötvös Károly már kelletlenül, csendesen vállat vonva nézett az arcokra.

- Nagyságos elnök úr - kiáltott fel Friedmann ügyvéd -, éppen ezt a pillanatot tartom legalkalmasabbnak arra nézve felhívni nagyságos elnök úr figyelmét, hogy méltóztassék a tanútól megkérdezni azt is, hogy tudja-e, miszerint itt azért, amit e törvényszék színe előtt mond, a törvény oltalma alatt áll, és ha igaz és nem valótlan az, nincs hatalom a világon, aki amiatt őt bánthatná, fenyíthetné, kínozhatná? Ő itt szabadon, a nyilvánosság és a törvény oltalma alatt van. Ha tehát azt érzi magában, hogy nem igaz, amit vall, ne féljen, és mondja meg az igazat!

Az elnök helyeslőleg bólintott a lélekmentő kis pesti fiskális felé.

- Móric! Ha ezt a figyelmeztetést megértetted, felelj reá a legjobb lelkiismeretteddel. Érted-e? Ha te igazat mondasz, ne félj, nem bánthat érte senki sem!

Scharf Móric lehunyta a két szemét, és így szólt az elnémult teremben:

- Én elmondtam, amit tudok. Többet nem mondhatok, mint amennyit tudok.

Erre Eötvös Károly is kitolta maga alól a széket, mintha égette volna.

- Nagyságos elnök úr, tekintetes királyi törvényszék! - kiáltott fel a nagyszakállú, táblabíró külsejű, terjedelmes védő. - Példátlan ugyan az én tudomásom szerint, legalább az én gyakorlatomban nem fordult elő hasonló eset, mindamellett azt a kérést intézem a tekintetes törvényszékhez, hogy méltóztassék megmagyarázni ennek a tanúnak, hogy nem tartozik ám ő Henter Antal várnagy kezeihez visszamenni, hanem szabadon lesz bocsátva ezen tárgyalás után.

- És méltóztassék hozzá azon kérdést is intézni, hogy ezt a vallomását nem tudja-e versben is elmondani!

Nagy zökkenéssel ült vissza Eötvös Károly a helyére, hogy még az asztal is döngött, amelyre két öklét lecsapta.

No de lett is ribillió a teremben, amelyben szinte egyszerre ugrott talpra mindenki. Még a flegmatikus embereket is megcsapta a kirobbanni készülő indulatok földindulása. Szinte a levegőbe szökkentek a fejek, mintha egyetemlegesen mindenki érezné azt a sértést, amelyet nemes Szabolcs vármegye várnagyán, Henter Antalón a pesti védőügyvéd elkövetett. „Eötvös Károlynak lehetnek érdemei mint függetlenségi párti politikusnak, de ne merészeljen gyanúsítani minket, hogy ezt a senkiházi zsidógyereket vallomására tán betanítottuk volna!” - mondták a fejek.

Egyik-másik szék megmozdult a helyén, mintha repülni akart volna megtanulni. (Pedig csak egynek kell elrepülni! Hogy a többi eszenélkül kövesse.) A terembe rakott hosszú padok pedig úgy recsegték, ropogtak, mintha súlyuk meghatványozódott volna az indulattól, amely megterhelte a hallgatókat.

Az elnök felhúzott szemöldökkel mered Eötvös Károlyra.

- A tárgyalás komolyságát ennyire profanálni nem engedem. Erre csupán ez lehet a feleletem.

De Eötvös válaszol nyomban (igaz, hogy már csak „félgözzel”, mint a jelenlévők megállapítják).

- Bocsánatot kérek. Verseket tudok, amelyek megjelentek nyomtatásban Scharf Móric vallomásáról. Tehát kérdésem nem alaptalan.

- Ezt a kérdést nem teszem fel!

De Eötvös, ez a vasfejű ember megint támad:

- Akkor első kérdésemet legyen kegyes megmagyarázni a tanúnak. Tudniillik, hogy nem tartozik többé a várnagy felügyelete alá visszamenni.

Az elnök:

- Nem tartozik. Móric, tudod, hogy mehetsz, ahová akarsz.

- Tudom, hogy szabadon mehetek, ahová akarok. Szabadlábra helyeznek.

... Ekkor kirobbant végre a visszafojtott indulat a zsidófiúnak erre az odavetőleg mondott szavaira. Taps és éljen hangzott fel a teremben, mégpedig azon az ismeretlen lélektani alapon, amelyet magyarázni nem lehet, amelyet azonban mindenki tud, aki a nyilvánosság előtt produkálni szokta magát. Azt mondják, hogy az első tapsnak időt kell adni, amíg az megéri. Scharf Móric szavaira érett meg az a taps, amely már régen bizsergette a hallgatóságot azért, hogy Scharf Móricot előbb elhangzott vallomásaért most, utólagosan megjutalmazza.

Eötvös Károly gömbölyű tekintetét hol az elnökre, hol a publikumra fordította, mintha nem értené, hogy kit is tapsolnak voltaképpen. Aztán szánakozó pillantást vetve a kipirult arcú fiúra: visszaült székébe, és irataiba tekintett.

- Sajnálom ezt az elbolondított fiút, akit megint bolonddá tesznek - dörmögte oda szomszédjának, Funták Sándor ügyvédnek, amikor a taps még mindig nem hallgatott el, bár az elnök másodszor csempetett.

- Az övök volt az első lövés joga - felelt Funták Sándor. - Most jövünk mink a farbánkkal, a Schwarczcal.

Az elnök valóban Schwarcz Salamont, a tiszaezlári metszőt szólítja maga elé:

- Megértette a fiúnak e vádját?

- Hallottam, hogy beszélt, de egy szót sem értettem belőle - feleli a bozontos, kis fekete ember a legnagyobb egykedvűséggel.

*

A tiszaezlári metsző csak úgy féloldalvást állott a fiútól, mintha nem is látta volna.

- Fordulj hozzá, Móric, és mondd meg neki, hogy mit csinált ő! - hangzott az elnök jóindulatú szava.

A fiú szembefordul az öreggel:

- Maga is jelen volt a tiszaezlári zsinagógában. Nyolc vagy fél kilenc órakor bejött a templomba, és vagy tizenegy óráig tartott az istentisztelet. Aztán maga ott maradt a két sakterrel, akik jöttek Tarcalról és Téglásról.

- Én ott maradtam? - kérdi sziszegve a metsző.

- Ott maradt, és az a rongyos zsidó, aki ott volt minálunk, behívta Solymosi Esztert, és bevitte a templomba. Rácsukták az ajtót, és meggyilkolták. Maga elvágta a nyakát, a többiek tartották, és a vért cserépbe öntötték.

- Hát hogy mondhatasz ilyet, te gazember?! - kiáltott fel a metsző.

Móric hátralépett, mintegy az elnök védelmét kérve a szitkozódásba kezdő bozontos zsidó elől.

S az elnök nem is késlekedett a zsidófiú védelmével: olyan hangon szólott rá Schwarcz Salamonra, amilyent eddig tőle nem hallottak.

- Tessék felelni a vádlottnak, de nem sérteni! Azt nem engedhetem semmiképpen, hogy valami sértést mondjon a vádlott a tanúnak.

Felállott persze nyomban Funták Sándor ügyvéd úr is, a tisztaeszlári metsző védője, és közbevetette magát. Felemelkedett a háborgó Eötvös Károly is, hogy bátorítsa a vádlottakat. De az elnök keményen nézett az ügyvédekre.

- Sértésnek nem engedem kitenni a tanút! Maga, Schwarcz, arra feleljen, mit tart ezen előadásra nézve?

- Azt mondom, hogy ez nem igaz! - kiáltott szinte magából kikelve az eszlári metsző. - Bebizonyítom, hogy az lehetetlen; bebizonyítom a szentírással. Bebizonyítom a világtörténelemmel; bebizonyítom az élményeimmel, hogy lehetetlen, hogy egy izraelita vallási szempontból gyilkosságot véghezvihessen. Azt látja mindenki, hogy ez a fiú erre betanítva van. Úgy mondja, mintha mesélné.

- Én nem vagyok betanítva! - kiáltotta Scharf Móríc, és újult erővel kapaszkodott az emelvény rácsozatába.

Az elnök egy csillapító pillantást vetvén a toporzékoló fiúra, most a zsidókoldust, a toprongyos Wollner Hermant szólítja maga elé. A fekete ember lassú lépésekkel jön a fiú közelébe:

- Az nem igaz, amit te beszélsz, mert a templomból, mikor kimentem, mindjárt früstökölni mentem.

- Mert akkor már meggyilkolták a leányt - felelt halasztás nélkül a zsidófiú. - Solymosi Esztert már meggyilkolták, azután jöttek ki a templomból, és elmentek ebédelni.

Nyomban Buxbaumot, a fehérképű, lángvörös szakállkájú, fiatal tarcali metszőt szólítja az elnök, de az, mielőtt kérdést várna, már szinte megrohanja a fiút villogó, kék tekintetével:

- Nem igaz, amit ez itt beszél! Der Hund! (A kutya!) Der Lausker!...

Scharf Móríc megint egy lépéssel hátraugrik a fenyegető sakter elől, aki habzó szájjal áll a terem közepén.

- Nézz a szemébe! - parancsolja az elnök Mórícnak.

A fiú tétovázik, mire Buxbaum újra ordít:

- Szemembe mered mondani, németül mondd! Ha mered!

- Elmondom magyarul - válaszolt a fiú.

- Halljuk - int az elnök.

A fiú most összeszedi magát:

- Maga is jelen volt akkor, mikor Solymosi Esztert meggyilkolták! - vágja ki Scharf Móríc, de láthatólag belesápad az erőfeszítésbe.

- Hány órákor volt? - süvít fel Buxbaum kínjában, és egészen a fiú közelébe lép, és kezei vonaglanak.

- Tizenegy és tizenkét óra között - rebegi Móríc.

- Én voltam ott? - ordít a tarcali, és a következő pillanatban arcába köpött Scharf Mórícnak. - Mutass erre tanút.

- Mutassa maga elő a leányt! - kiált Móríc, és egy gyűrött zsebkendővel törölgeti arcát.

Közben az elnök felé pillant, de Korniss vérfagyasztó nyugalommal ül helyén, mintha kővé váltott volna.

A védőügyvédek közül se ugrik fel más a váratlan jelenetre, mint a legfiatalabb közöttük, a nyíregyházi származású Székely Miksa, aki mind a két kezével integet védettje, a magából kikelt Buxbaum felé, aki láthatólag letiporni akarja a fiút.

De ezt már nem hagyhatja szó nélkül a vádlottak között ülő öreg Scharf József, a fiú apja, és most hirtelen talpraugrik, hogy a terem közepére rohanjon a már-már öltre menő Buxbaum és a fia közé. Az öreg börtönőrmester lenyomja Scharf Józsefet a padra, de az nem megy olyan könnyen.

- Coki! - kiáltja birkózás közben az öreg Scharf a börtönőrnek, s erről az egy kiáltásról mindenütt a világon megismernék, hogy a jóképű ember a szabolcsi homokon termett.

Az elnök előtt még mindig Buxbaum, a fehéreképi tájékoz:

- Hazudsz! Hazudsz! Hazudsz!

De Scharf Móríc most már nem vele törődik, hanem a távolabbról fenyegetőző édesapjával:

- Ha csendesen nem viseli magát, beviszik a dutyiba! - kiáltja oda az öregnek.

Ezt bizony rosszul tette Móríc, mert Buxbaum nyomban rápirított:

- Apádtól úgy kellene félned, mint az Istentől.

De talpra ugranak az ügyvédek is. A legfiatalabb süvölti:

- Tessék konstatálni, hogy a fiú atyja iránt ilyen kifejezést használt.

De az elnök még mindig mozdulatlanul ül, mintha megbénult volna; vagy talán a szenvedélyek e kirobbanásában akarta kitudni a keresett igazságot a magukról megfélelvezett emberekől?

És kiáltozik már a hallgatóság is, mint valami bikaviadalon.

- Ne hagyd magad, Móríc! - süvölt átál egy hang a terem fullasztó levegőjén.

- Itt vagyunk mi is! - emelkednek öklök a védőügyvédek felé.

És most áll fel először a királyi főügyész-helyettes, aki a pillanatonként emelkedő hangzavarban az elnökhöz intézi szavait:

- Ha nem lehetne a tárgyalást folytatni, kérem kell a nagyságos elnök urat, méltóztassék a termet kiüríttetni, és intézkedni, hogy mindaddig, amíg Scharf Móríc kihallgatása folyik, a közönség távortartassék.

Az elnök egy lassú, unott pillantást vet az ügyészre, mintha csak azt mondaná:

- Nem kell félni, amíg én itt vagyok.

Hangosan pedig így szól:

- Figyelmeztetem a közönséget, hogy minden csendzavarástól tartózkodjék.

És ebben a pillanatban csakugyan lecsillapodik a háborgó tenger: az elnöknek varázslata van! Mintha itt mindenki csak benne bízna. A hirtelen csendben Buxbaum megjuhászodva hajlong az elnök előtt.

- Nagyságos elnök úr, lehetne elhinni olyan bolondságot, mit e fiú beszél, ezt kérdezem az egész világ előtt. Hogyan lehet azt mondani, hogy ez a fiú látott volna ilyen dolgot? Ilyen bolondságot hogyan lehet elhinni?

De az elnök már nem is figyel a makogó fiatalemberre. Csak a kezével int neki, mintha nem érdemelné, hogy egy szót is vesztegessen rá. Látszik az elnök egész magatartásán, hogy a köpködési jelenettől fel van borulva egész közérzete, mint akinek hirtelen elmegy az étvágya valamely tisztátalan ételtől.

És ettől a perctől kezdve nem tegezi Scharf Móricot sem, mint idáig. Odavetőleg, súlytalanul, felületesen „magázza”, mintha elment volna a kedve az apjával gorombáskodó fiútól.

- Előszólítottam Braun Lipót Lébit, mondja el ezen vádlottnak is, amit látott.

A kaftános ember, akit egymillió ember közül is felismerhetne bárki, hogy nem lehet más, mint falusi sakter, odaáll a fiú elé, és gúnyosan nézegeti Móricot, az „urak barátját”.

- Én nem tudok magyarul! - mondja.

- Ha maga nem tud magyarul, én nem tudok másképpen. Maga jelen volt Tiszaeszláron.

„Lőbi”, aki a ruhájába varrt héber imádságaival annyi fejtörést okozott a vizsgálóbíró uraknak, még gúnyosabban nézett:

- Mit tesz az, hogy jelen volt?

Az elnök:

- Miért kérdi ezt?

- Azért kérdem, mert biztosan tudom, hogy otthon nem tanulta azt a szót, hogy „jelen volt”. És nem is tudja, hogy mit tesz az a szó.

Elpirult erre Móric:

- Ha maga nem tud magyarul, én biztosan tudom, hogy mit jelent. Csak magyarul akarok beszélni, németül én nem beszélek.

De a vádlottak padján megint felugrik erre az öreg Scharf, akit eddig ott az őrmester „csillapított”. Elkiáltja magát:

- Hiszen nem is tudott jól magyarul.

Braun Lébit ez a hátulról hangzó kiáltás bátorítja:

- Az apja szegény ember volt, nem taníttathatta.

- Én jártam iskolába, és tanulok most is! - kiáltja Móric a metszőnek.

Az elnöknek megint enyhébb lett a kedve erre a kijelentésre:

- Folytasd! - mondja, és fejével bólint.

Scharf Móric a metsző felé fordul:

- Jelen volt az istentiszteleten fél kilenckor, amikor megkezdték. Aztán maga ott maradt. Maga, a téglási sakter és Schwarcz Salamon behívtak egy leányt, és meggyilkolták.

- Kicsoda?

- A téglási.

- A téglási? Hát én hová való vagyok?

- Maga téglási.

- Az már más. Hát hogyan volt az?

- Lenyomták, és Schwarcz megvágta.

- Nem emlékszem, hogy mit mondtál: hol fogtam?
- Nem emlékszem.
- A vizsgálatnál azt mondtad, hogy a lábát fogtam.
- Hát a lábát fogta.
- A vizsgálóbíró úr azt olvasta fel előttem, hogy a fejét fogtam. Hogy lehetséges?

Most az elnök szól közbe, miután Móric nem tud válaszolni:

- Azt mondta Braun, hogy azért nem mondasz igazat, mert egyszer azt állítottad, hogy a lábát tartotta, máskor pedig azt, hogy a fejét tartotta.
- Arra nem emlékszem, hogyan fogta a téglási metsző, csak láttam, hogy tartotta - felelt Scharf Móric.

Az elnök és a védők most arról beszélgettek, hogyan lehetséges az, hogy Scharf Móric egy esztendő múlva is felismeri az egyszer látott metszőket, akik Tiszaeszláron a templomban pályáztak. De Móric hiba nélkül vizsgázott, egyenkint megkülönböztette a metszőket, habozás nélkül.

Megint csak a lángoló szakállú kis Buxbaum nem tudott megnyugodni:

- Azt mondd, honnan ismeresz te engem?
- Nálunk volt ezernyolcszáznyolcvankettőben.
- A szobában? Nálatok?
- Nem a szobában, de Tiszaeszláron, a templomban.

A hörcsög Buxbaumot megint elöntötte az indulat:

- A templomban, ahol negyvenen is voltunk? A templom nem volt bezárva, mikor imádkoztunk.
- Én nem láttam ott negyven zsidót. Ott nem volt negyven zsidó.
- Hiszen mindig ki- és bejártak. De hát hogyan lehet az, hogy nem kiabáltál, amikor a gyilkosságot láttad?
- Nem volt kinek kiabálni! - felelt Scharf Móric.

Buxbaum nem tudott többet kérdezni. Az elnök intett, és a lángoló kis sakter fejét rázva ment vissza helyére.

A katolikus templomban lassú kongással kettőt ütött az óra. A tárgyalóteremben fullasztó volt a hőség. Izzadt mindenki e nehéz munka után, mintha a legnehezebb napszámot végezte volna.

A fiú konoksága váratlan volt még azoknak is, akik korábban ismerték.

- Krafft-Ebing kellene ide - magyarázta Tóth Béla a körülötte ülő hírlapíróknak, mert nem tudott még az „Effendi” se másra hivatkozni, mint az európai híru ideggyógyászra.
- A tárgyalást a mai napra befejezem. Annak folytatását holnap délelőtt kilenc órára tűzöm ki - mond az elnök.
- Félő, hogy elveszíti a lába alól a fiú a talajt, ha egészen magára hagyjuk a tárgyalás kellős közepén. Már ma úgy állott néha a hitsorsosai és az elnök között, mint egy széltepte árva! - mond Ónody Géza. - Egy fiútól hőstetteket várni nem lehet. Móric idáig megtette a magáét, de most már segítségére kell mennünk, mert megfullad.

A Betyár-kávéház udvari szeparéjában folyt a tanácskozás. Az asztal ugyan meg volt rakva borosüvegekkel, de senki se ivott, legfeljebb szolyvai vizet, mert nagyon komolynak látszott a helyzet a tárgyalás első napja után, amikor a hozzáértő úriemberek „rekapitulálták” a tárgyalás eredményeit.

- A királyi ügyészt, a legnagyobb ellenséget magamra vállalom - folytatta Ónody Géza. - Lesz, ahogy lesz: elbánok az ügyésszel, még ha összedől a világ. Nem őrizhetik az arkangyalok eléggé Seyffert urat, hogy torkon ne kaphassam.

- Ki vállalja az elnökkel való megbeszélést? - kérdezte Ónody, körülnézve a társaságban.

Ekkor kiderült, hogy az elnököt nem lehet megközelíteni, mert már napokkal a tárgyalás előtt senkit se eresztettek be a házába. A cselédek be vannak tanítva, az elnök zárt kapu megett tartózkodik otthonában. „Különben Korniss Ferenc nem is olyan fontos, mint hinnétek. Ha kenyértörésre kerül a sor, az elnök nem tagadhatja meg magát: mellettünk lesz. Jól tudja ő, hogy sohase lesz belőle kúriai bíró. Meg kell maradni itthon, Szabolcsban” - mond Ónody Géza.

Verhovay Gyula, a budapesti Függetlenség című napilap szerkesztője, aki eddig szótlánul figyelt a tanácskozásra, most megszólalt:

- Milyenfajta zsidók vannak Szabolcsban, Nyíregyházán?

Ónody Géza legyintett.

- Arról van szó, hogy ne maradjunk alul a most folyó eszlári pörben, mert ötven esztendeig nem nyithatja ki itt keresztény ember a száját se Szabolcsban, se Magyarországon. Az a vén Kossuth úgyis a zsidók mellett írogatja már haza leveleit Turinból.

- Helfy Ignác, a „házi zsidaja” hamisítja a leveleket - vélekedett Puczér szerkesztő úr.

- Már megint eltértünk a tárgytól. Kossuthnak szüksége van a zsidókra, mert különben nem volna betevő falatja - intett Ónody. - Az eszlári zsidófiúról van szó. Azt kell meggyőzni arról, hogy nincs elhagyatva. Attól félek, hogy egyszer csak összeesik a bíróság előtt, ahol egy-magában hadakozik elnökkel, ügyésszel, pesti fiskálisokkal, a sakterekkel, mint ahogy ma is láttuk, hogy a szemébe pöktek, csaknem a földre tiporták a szegény Móric gyereket.

- Nem lehet a bíróság dolgába beleszólni! - mond elgondolkozva Mezőssy László, aki ugyan részt vett az antiszemita tanácskozásokon, de inkább csak abból a szempontból, hogy valami szarvas bolondságot ne csináljanak a szabolcsi urak. (Egy tolcsvai lány volt a felesége az öreg Mezőssynek, akiről az mondatik, hogy a legszebb tizenöt éves lány volt a Hegyalján, de zsidó származású.)

- De lehet erősíteni a Móric gyereket, hogy nincs elhagyatva! - pattant fel Ónody. - A fiút meg kell győzni, hogy ragaszkodjon eddigi vallomásához, akármit terveznek ellene az ügyvédek.

- Holnap az apjával, Scharf Józseffel akarja szembesíteni az elnök. Ez a mokány eszlári templomszolga tán még fel is pofozza a fiát a bíróság előtt - mond Szalay Károly, a Solymosiné ügyvédje, aki fiskális létére körülbelül ismerős volt a bírósági eljárásokkal.

- Gondoskodni kell egy négyesfogatról, amelyen a fiút kikocsiztatjuk a Sóstóra. Azt hallom Hentertől, hogy a fiúnak ez volna az álma. Négyesfogatra ülni! - mond most Mikecz (Puczér) Jóska, aki bizonyos dolgokban praktikusabb férfiú volt némely pesti védőügyvédnél. (Igaz, hogy ezidőtájt ő volt a vasúti fogadtatások, a fáklyásmenetek rendezője Nyíregyházán.) Ónody lenézőleg felelt:

- Talán még szónoklatot is intéz hozzá, Puczér úr?

- A szent ügy érdekében mindent! - felelt az Ébredjünk! szerkesztője, mert ő volt a társaságban a meggyőződéses antiszemita.

Határozatba ment tehát, hogy másnap küldöttség keresi fel az alispánt, és elkéri tőle a vármegye híres négyesfogatát, amelyen megkocsikáztatják a Móric gyereket, hogy „egy kis bátorsághoz jusson”.

S miután éjfél felé járt az idő, a Betyár-kávéház különszobájában összegyülekezett társaság oszladozni kezdett, anélkül hogy nagyobb mulatozás kifejlődött volna.

- Még a pesti hírlapírókkal is kellene valami rendet csinálni, hogy ne firkáljanak össze mindenféle ostobaságot - mondta az elnök, Ónody, mielőtt az ülést bezárta volna.

- Ha párbajozni kell, itt vagyok én - felelt egyszerűen Elek Mihály honvédhuszárkapitány. - Azért vagyok katonatiszt.

Hát ez már nem is lehetett másképp. Egy katonatisztnek valóban nem lehetett kifogása az ellen, ha akár ezer ördöggel kellett párbajt vívni.

A Betyár hátsó szobájából az udvaron oszladozott a társaság. Csillagos, júniusi éj borult a városra, a Betyár előtt álldogáltak a talyigások, akik az urakat gyors lovaikon hazavitték a város különböző részeiben levő szállásaikra. Csak a kapitány hajtott el talyigájával előbb a Selyem utcába, ahol a mindenkori primadonnaszálláson most a Krecsányi Ignác színtársulatának szubrettje lakott. Meg kellett nézni, vajon a huszárrjárőr vigyáz-e eléggé a primadonnára.

A pesti hírlapírók, akik szokva vannak az éjszakázáshoz, az időt a cukrászdában töltötték, mert a svájci cukrászok (Gredig, Tester és Hosig) vezetése alatt lévő intézmény volt a leg-európaibb helyiség Nyíregyházán ezidőtájt. Az „Effendi” (Tóth Béla) itt írta leveleit, amíg kebelbarátja, „Frangepán” (Sümegei Vilmos) a cukrászkiasszonyokat arra biztatta, hogy itt van a legjobb alkalom a férjhezmenéshez, a pesti hírlapírók házasság szempontjából jöttek a városba. Kár, hogy Déri Gyula, a Nemzeti Újság szerkesztője sorban leleplezte kollégáit, elmondván róluk, hogy kinek hány gyereke és felesége van otthon Pesten. Talán még hallgatott volna „Frangepán”-ra némelyik cukrászkiasszony.

IV. Apa és fia

Scharf Józsefet, az eszlári templomszolgát az első rátekintésre senki se mondta volna zsidónak. Füle mellett nem voltak huncutkák, amelyekről a magyarság a falusi zsidót (a „vadlibát”) messziről felismeri. Kemény, barázdás arcvonásai „parasztosak” voltak. Deres szemöldökei alól kivillogó szemei se voltak szemita-szemek. A beszéde pláne olyan, hogy feltűnés nélkül elvegyülhetne a Felső-Tisza menti nép között.

- Én nem tudok úgy beszélni, mint Móric fiam, mert őtet tanították - mondja, mikor az elnök különböző kérdéseket intéz hozzá, és azokra olyan tempósan válaszol, mint egy parasztember:

- A mostani világban nem gondoltam, hogy még olyan emberek is legyenek, akik azt higgyék, hogy a zsidóknak húsvétkor vért kell venni - mondja szinte vállat vonva, paraszti természetességgel, amikor az elnök szemére hányja, hogy éppen Scharf József volt az, aki özvegy Solymosinénak eszébe juttatta, hogy egyszer már szülőfalujában, Hajdunánáson is előfordult, hogy egy leányka darabidőre eltűnt, és az eltűnéssel a zsidókat gyanúsították, míg a kisleány aztán híja nélkül előkerült.

- Igen, most is mondom, de ez ötven-hatvan esztendő előtt történt, magam is az édesanyámtól hallottam - mondja a legnagyobb lelkingugalommal most is Scharf József, miután ezen „visszaemlékezése” miatt keveredett éppen gyanúba, és ezért már tizennegyedik hónapja ült a börtönben.

- Tehát nincs kizárva annak a lehetősége - kérdezte most a pesti főügyész -, hogy otthon, a feleségének is elmondta, hogy a zsidókat ilyenekkel szokták gyanúsítani?

- Szokták - felelte Scharf csodálkozva, mintha nem értené, hogy mit akar a pesti ügyész úr kihozni abból, hogy ő mit beszélt otthon „Lencsi nénivel”.

- Hát máskor, harmad- vagy negyednap is beszéltek ilyen történetet? - faggatózott tovább az ügyész.

- Azután lehetett, mert lázadás volt a harmadik vagy negyedik napon, hogy a zsidókat ki fogják kergetni - felelte az eszlári templomszolga, aki láthatólag unottan beszélt erről a „bolondságról”. Ő suszter is volt, ha kikergetik a zsidókat, megmarad még mindig a mestersége, amelyből megélhet. Arra nem is gondolt még itt, tizennégy hónapi sanyargás után sem, hogy tán őt is kikergették volna a zsidókkal együtt. Miért?

Az elnök most előszólítja özvegy Solymosinét. Az özvegyasszony jóismerősként néz az öreg Scharfra.

- Solymosiné, feleljen meg arra, hogy miképpen beszélt magához Scharf József akkor, mikor a leány keresésében hazafelé ment?

- Elém jött az útra, és azt kérdezte, hogy mi a bajom? Nem is én szóltam, hanem a testvérem mellettem. Azt beszélte el neki, hogy elküldte a gazdasszonya a kislányt a faluba, és nem leljük sehol. Hát ő erre azt mondta, hogy nem kell ezen búsulni, nem vész az el. Nánáson volt, úgymond, ilyen történet gyermekkoromban. Azt is a zsidókra fogták, gyanúsították, még a kemencéjükben is keresték, meg is lelték utoljára a réten.

- Miért hozta fel a nánási esetet, Scharf József? - kérdi az elnök.

- Talán gondatlanság volt, de éppen eszembe jutott, bár ne adta volna Isten, hogy olyan bolondságot ejtettem ki a szájamon - mondja még mindig odavetőleg Scharf József. Láthatólag nem nagyon erőltette meg magát eddigi vallomásában. Másra várakozott ő itt a bíró előtt, aki után néha körüljártatta kivörösödött arcát, lángoló szemét a tárgyalási teremben. A Móric fiút kereste mindenfelé, mert megmondták neki, hogy a mai nap folyamán elébe állítják. Ezért dobogott a halántéka, szorongatta az öklét.

*

No de az elnöknek is volt belátása, és az izgatott Scharf József lecsillapodását bevárando, Singer Adolffal, „egy piszkos, öreg lengyel-zsidóval”, Braun Lipóttal, egy sánta, tipikus zsidótanítóval, a vén farizeus Weinstein Lázárral, a kaputos, kupeckülsejű Lusztig Sámuellel, Taub Emánuellel, „egy ronda, fekete alakkal”, mint a jelenlévő Tóth Béla írta, töltötte az időt. Ezek a vádlottak bűnrészességgel voltak vádolva, miután az eszlári zsinagógában végignézték Solymosi Eszter megöletését. Újat nem tudott egyik se mondani, amit már a vizsgálóbíró előtt ne ismételt volna. Csak Taub Emánuel, az állásáról lemondott eszlári metsző mesélte el, hogy a nála vendégségben lévő próbametszők ebéd közben is énekeltek, egymás előtt fitogtatván hangjukat. Mire egy Rózenberg nevű eszlári zsidó egy üveg bort hozott ajándékba, hogy a próba-metszők tovább énekeljenek. Vannak olyan vallásos zsidók, akik élvezetet találnak a sakterek éneklésében. Ilyen volt Rózenberg is.

Tizenegy óra felé járt az idő, ilyenkor a régi Nyíregyházán villásreggelizni (gábelfrűstöközni) szokott minden úriember. A hallgatóság pedig a tárgyalás második napján még csupa

úriemberből állott. Alispán, polgármester, plébános és a „megyei nemesség”, aki még az első nap látnivalói után is kíváncsi volt a további eseményekre. „Olyan volt a tárgyalási terem képe, mint egy megyegyűlés.” Az elnök tehát szünetet rendelt.

*

Fél tizenkét óra volt, amikor Scharf Móricot bevezették. Az ajtóig a tanítója, Orsovszky Gyula, nyíregyházi katolikus tanító is elkíserte, mert ehhez a komoly és mindig szertartásos tanítóhoz ragaszkodott leginkább a tanulási lázban élő zsidófiú. (Mindent meg akart tanulni, amit egy keresztény fiú tanulhat. Keresztény akart lenni, habár erre nem nagyon biztatták.)

- Mint a tegnapi napon is említettem - kezdte az elnök, miután a fiú megint belekapaszkodott a rácsozatba -, szabadságodban áll atyád ellen szólni, de nem tartozol vele. Még egyszer felszólítalak, akarod-e elmondani azokat a tudomásokat, amit róla tudsz Solymosi Esztert illetően?

- Elmondom egészen, ha kívánja a nagyságos elnök úr tőlem.

- Nem kívánja a törvényszék, hanem te akarod-e?

- Nagyságos elnök úr, tegnap elmondtam egészen.

Az elnök:

- Ide állsz! Tegnap erre nem feleltél. A kérdés az, akarsz-e atyád ellen tanúskodni?

- Nem akarok! - mondja ki Scharf Móric, és az elnök a megkönnyebbült hallgatóság előtt maga is fellelegezve jelenti:

- Tehát nem akar atyja ellen tanúskodni!

Igen ám, de összesúgtak ezalatt a védők, különösen a kis Friedmann Bernát okos szemei járnak tetőtől talpig a fiún, és egyet-mást mondogat Eötvös Károly fülébe. Eötvös hallgatva mérlegeli a körülményeket, de Friedmann Bernát már jelentkezik is szólásra az elnöknel.

- Tekintetes törvényszék!... Máris terhelte tegnap a fiú eleget atyját, és hallottunk eseteket, amelyekből mindenki megtudhatta, ha nem vak, hogy Scharf Móric apját is úgy terheli, mint a többieket... Kívánom, hogy minden körülményre nézve tartozik az igazat megmondani, mert nemcsak arra tartozik az esküt letenni, amit mond, hanem arra nézve is, hogy semmit, ami erre a dologra tartozik, el nem hallgat.

És Seyffert, a királyi főügyész ugyancsak a védőügyvéd segítségére siet:

- Tegnap voltam bátor indítványozni, hogy a tanúhoz azt a kérdést intézni méltóztassék, hogy kész-e atyja ellen vallani. A fiú kijelentette, hogy igenis kész. S ezért ragaszkodom ahhoz, hogy jogom legyen oly kérdéseket is intézni hozzá, amelyek apjára vonatkoznak.

„Ezért meghalsz!” - mondta most Ónody Géza, akinek tegnap óta az az érzése volt, hogy a védelem és a királyi ügyészség bizonyos dolgokban összefognak az elnök ellen. Íme, most nyilvánvaló, hogy az elnököt egyformán szorongatott helyzetbe akarják hozni. Ónody Géza lángoló szemmel állott a terem közepén... Az elnök szánakozva nézett a lábai elé bűjt fiúra, s így szólt:

- Ma azt jelentette ki, hogy nem akar atyja ellen nyilatkozni... De miután tegnap azt már ki-nyilatkoztatta, hogy szólni kíván és fog, vallomása minden körülményre nézve ki fog vétetni.

- Móric! Édesatyád jól bánt veled?

- Nem mondom, hogy jól, de azt se mondhatom, hogy nagyon rosszul bánt volna velem - felelte a fiú.

- Miben nyilvánult, hogy nem jól bánt volna veled?
- Abban, hogy mostohaanyám volt. Az nem szokott a mostohagyermekre nagyon felügyelni.
- Te azt állítottad, hogy édesapád mondta neked, hogy hívd be azt a leányt, aki Ófaluból sietve jön.

- Igen.

Az elnök most az oldalt álló Scharf Józsefhez fordul:

- Scharf József, igaz-e ez?

Az eszlári egyházfi nem felel az elnök kérdésére, hanem tempósan, szinte meggondolkozva, mint egy öreg parasztember, előrelépdel. Megáll szemben a fiával:

- Engedelmet kérek, hogy néhány kérdést tehessek a fiamhoz, ha ugyan még ismeri az apját.

Az elnök:

- Arra a kérdésemre feleljen, hogy maga mondta-e a fiának, hogy hívja be a leányt?
- Nem igaz. Hazudik. Rátanították. Minek kérdeznek olyant, amire nem is lehet felelni - kiált fel most a templomszolga, és veszedelmes pirosság önti el arcát.

Most Eötvös Károly mozdul meg az ügyvédek asztalánál, és a maga végtelen nyugalomával néhány csillapító szót mond az elnök és az egyházfi felé fordulva:

- Az eset példátlan rendkívülisége miatt, amely prakszisomban még nem fordult elő...

Az elnök:

- Én megengedem, Scharf József, hogy maga felindulásban van, de figyelmeztetem, hogy semmi áron a tisztességről meg ne feledkezzék.
- Semmi sértés nem lesz - felelte Scharf József, megnyugtatólag intve először Eötvös Károlynak, aztán az elnöknek -, csak kérdezni akarok tőle. Ki vagyok én?
- Az én apám! - felelte Scharf Móric, és lesütötte a szemét.

- Tudod-e a Tízparancsolatot?

- Tudom.

- Hát az ötödik parancsolat mit tartalmaz?

- Hogy ne hazudj.

- Az nem igaz. Akkor te nem tudod a Tízparancsolatot.

Az elnök:

- Ez nem tartozik ide. Ilyen faggatást nem engedhetek.

Mire az öregebb Scharf az elnökre veti tüzes szemét:

- Akkor inkább méltóztassék engem lekísértetni.

A templomszolga őrei felé fordul, mintha menni akarna vissza a börtönbe. Az elnök bosszankodva int Móricnak:

- Atyád feltette a kérdést, tudod-e a Tízparancsolatot?

Az öreg Scharf visszafordul, és fiához közeledik, aki hátrál előle:

- Állj ide elém, és ne nézz rám úgy, mintha én olyan maskara volnék, amilyenek állítottál. Azt kérdeztem tőled, hogy micsoda az ötödik parancsolat?

- Hogy ne esküdj Isten nevére hiába.

- Nem az! - kiáltja Scharf József. - Hogy tudod hát te a Tízparancsolatot?

- Majd ha bibliát fogok tanulni, akkor majd tudom.

Az öreg Scharf felkiált, mintha az egész világ előtt igazolná magát:

- Negyven forintot költöttem a tanításodra, magam vittem utánad az ételt az iskolába, tehát tudhatnád, hogy az ötödik parancsban az van, hogy tiszteljed apádat és anyádat.

- De az sem az ötödik parancsolat! - mondja most az elnök, és leinti az öregebbik Scharfot.

Friedmann Bernát a védőasztalnál az öreg Scharf segítségére siet:

- Itt, Nyíregyházán egy évig volt. Kérdés, hogy nem tanították azalatt Tízparancsolatra? Mivel töltötte azt az esztendőt?

- Mire tanítottak? - kiált fel erre Scharf József, és csaknem megragadja a fiát.

Ámde a Móric gyerek se marad tétlen. Még jobban az elnök lábához bújt.

- Most a nagyságos elnök úr kérdez.

- Én kérdezlek! - kiáltotta az apa.

Az elnök:

- Kérdezheti, de ne tartson soká, essünk át hamar.

- Az nem lesz hamar! - ordít a templomszolga, szembefordulva az elnökkel. - Az két óra hosszat fog tartani.

Az elnök:

- Hogyne! Majd én engedem a fiút zaklatásnak és lelki kínzásnak kitenni!

De Scharf Móric így szól az atyjának:

- Hát tessék beszélni. Én nem jöhetek el egész napra, nekem dolgom van. Én nem fogok járni koldulni, nekem tanulni kell, amit feladnak a tanárok. Tessék megmondani, hogy mire feleljek, arra majd felelek.

- Hogy mersz atyádnak ilyent felelni?! - kiáltja az öreg Scharf.

- Én tanultam a törvényt, mióta itt vagyok a megyeházánál. Igenis.

- Még azt sem tudtad, amikor otthon voltál, hogy mi az a szó, hogy „igenis”. Most már be-tanultad. Beszéld el most már nekem az egész dolgot - mond az apa, és olyan izgult, hogy nem is hallja Friedmann, majd Eötvös Károly szavait, amelyekkel arra figyelmeztetik a fiát, hogy apja szemébe nézve beszéljen.

- Ezernyolcszáznyolcvankettőben...

- Nem úgy mondtad te azt akkor! Azt kérdezem, hogy mit feleltél a vizsgálóbírónak, amikor először hallgatott ki nálunk, Eszláron?

- Azt én már nem tudom. Akkor betanítottak, hogy ne valljak semmit.

Az öreg Scharf üvölt kínjában:

- Ki tanított be?

- Az anyám.

- Az anyád?

- A mostohaanyám. Tegyenek velem, amit akarnak, én nem tudok mást mondani, mint ami igaz.
- Tessék behívatni az anyját! - üvölt tovább a templomszolga.
- Tessék elhívatni a vizsgálóbíró segédjét, Péczely urat! - kapkod Móric atyja szavába.

Most Eötvös Károly indítványa hangzik az elnök felé:

- Felkérem nagyságos elnök urat, hogy méltóztassék neki megmondani, hogy mondja ezt apjának a szemébe.
- Nem is akar felém fordulni - motyogja az apa, pedig Móric már valami másvilági erővel függeszti zavaros, kékes, hóbortos tekintetét az öreg Scharfra, de az kínjában nem látszik észrevenni fia szemét.
- Ezernyolcszáznyolcvankettőben, midőn a zsidóknak húsvét előtti szombatjuk volt, az egész tisztaeszlári izraeliták megjelentek a templomban, és megjelentek idegenek is...
- Úgy beszélsz, mintha előtted volna az írás, fiam - mondja elborulva az öreg Scharf, amikor a fia szokásos vallomását befejezi.
- Hogyne tudnám, mikor láttam, hogy lenyomták a földre, és Schwarcz Salamon megvágta a nyakát, és egy vagy két cserépedénybe öntötte a vért! - mormogta a fiú, miután vallomásának ennél a részleténél tapasztalta mindég a legnagyobb érdeklődést.

*

Az öreg Scharf nehezen türtőztette magát.

„A törvényszék előtt példátlan jelenet volt ez - írja Tóth Béla, aki a legjobban forgatta a tollat ezekben a vérvádas napokban. - Amint a vádlott apa szemben állt a vádoló fiával, és tompa, remegő szóval kezdte őt kikérdezni, inteni, dorgálni, majd fenyegetni, átkozni.

A gyerek eleintén nem mert atyja szemébe nézni, de az apa nyersen követelte, hogy tekintsen a szemébe. Maga összeráncolt szemöldökkel, sötét, szűrő tekintettel nézett a fia szemébe, és tekintete keresztűzbe vette a fiút, aki vérvörös lett, és lesütötte a szemét.

Később hetyke lett, dacolt atyjával, és megvetőleg szólt hozzá.”

- Én hol voltam akkor? - kérde Scharf József a gyilkosság meséjének elmondása után, kis hallgatás után fiát.
- Ott volt a szobában.
- Mért nem szóltál, hogy nézzem meg az egész komédiát?
- Nem hívtam, mert nem jutott eszembe.

Az öreg Scharf határozott céllal vizsgáztatta Móricot:

- Magyarázd meg nekem, hogy mi az a hulla?
- Akkor nem tudtam jól beszélni, de most már tanultam egy kicsit, tanultam nyelvtant, tudom, hogy kell beszélni tisztességes emberekkel.
- Akkor, mikor még otthon voltál, nem tudtad, hogy mi az a hulla - ismétli az öreg Scharf makacsul.
- Akkor úgy mondtam, hogy holttest.
- Úgy kell elmondanod, ahogy akkor elmondtad. Hát szabad-e szombaton metszőnek kést venni a kezébe, és vágni valamit szombaton?
- Én azt nem tudom, mert nem tanultam azt a sok nagy bibliákat.

- Hát nem szégyelled, hogy ezek a sok szegény emberek szemedbe köpnek neked mind? - folytatta az öreg a kérdéseket.

- Ki fog kapni az is, aki a szemembe köpött! - kiáltott fel Móric.

- Te is ki fogsz ám kapni!

- Én nem fogok kikapni. Én tudom.

- Hát száz ember csak több, mint egy rongyos, cudar gyerek! - szólt most az apa, és egy lépést tett fia felé.

Az elnök:

- Ne bánts! -

- Dehogynem bántom az én gyerekeimet! - ordított megint Scharf.

- Most a miénk! Most nem fogja bántani! Most a mi oltalmunk alatt áll. A törvény oltalma alatt. Én semmiféle sértést nem tűrök - kiáltott Korniss Ferenc, és olyan tekintetet vetett az öreg Scharfra, hogy az megállott.

- Alássan kérem elnök urat, hogy mert ő engem az én ellenpártom kezébe adni?

Megint csak Eötvös Károlynak kellett emberfeletti bölcsességével közbelépni, hogy az öreg Scharf melegében össze ne „rúgjon” az elnökkel is.

A templomszolga nyugodtabb lett, és folytatta kérdéseit:

- Mered mondani, hogy nem én zártam be a templomajtót?

- Én zártam be.

- Akkor hát én hazudok?

- Hát hazudik, azt is megmondom.

Az apa csaknem köbálvánnyá meredt a fiú szavára. Sápadt arcából szinte kiugrott a szeme. Az elnök közbelépett:

- Ez a következtetése, ha forszírozza és provokálja a fiút.

Scharf József levegő után kapkodott:

- Hogy mered ezt szemembe mondani?

- Én nem hazudok - felelte Móric olyan dacos konoksággal, hogy az apa darabideig szóhoz sem jutott. Csak állt, mint akit mennykő ért.

„Scharf Móricnak gyűlölet szólt minden szavából minden ellen, amihez őt eddig valami kötötte - írja Tóth Béla, aki ott ült az apa és fiú közötti jelenet közelében. - Hideg dacot mutatott könyörtelenül, és mosolygott, mikor apja összekapta kezeit feje fölött, és átkokat mormogva rogyott vissza a vádlottak padjára.”

*

A királyi főügyész, aki már huzamosabb idő óta nyugtalanul, várakozólag ült helyén, és mindig kelletlenül mosolygott, amikor az elnök Móric gyereket atyáskodva oltalmazta édes-
apja ellen, most hirtelen megszólalt:

- Tegnap én akartam e kihallgatást, de nem fejeztem be. Vártam tehát, hogy a nagyságos elnök úr át fogja nekem adni a kihallgatást.

Az elnök:

- Megvallom, már eddig is túlságosabb szabadságot engedek a védelemnek, amit voltaképpen engedhetnék, de nem akartam akadályozni. Tessék tehát feltenni a kérdéseket!

A közvádlo elvörösödött, miután az elnök a védők közé sorozta őt is a nyilvános tárgyaláson, csak Kornisától telhetik ilyesmi, aki bizonyára maga is tisztában van, hogy amúgy se lesz belőle kúriai bíró.

A közvádlo egymásután adja fel a kérdéseket, és Scharf Móric mindegyikre válaszol. Ha megakad a feleletben, ott van hatalmas pártfogója, a törvényszék elnöke, akinek lába mellől most már egy tapodtat se mozdul a zsidófiú.

Mind a két kezével belekapaszkodik a rácsba, mert most már rá kellett jönnie, hogy mindenfelől ellenségekkel van körülvéve. Ellenségei a vádlottak a háta mögött. Ellenségei baloldalán a védőügyvédek, és ellensége volt a jobbról ülő királyi főügyész is. Legnagyobb haragosa lett édesapja, aki szinte megsemmisülve rogyott le a vádlottak közé a fiával való beszélgetés után. Nincs itt már senki, akihez ragaszkodni kell, mint a legnagyobb hatalmú elnök, aki most a zsidófiú védelmére siet, amikor a főügyész a gyertyatartók felől vallatja.

- Ki tette el a gyertyatartókat az asztalról?

- Solymosi Eszter.

- Mért nem tette el Bátoriné, aki máskor szokta, aki a tehenet is megfejni szokta szombaton a mostohája helyett?

- Mert nem jött oda Bátoriné.

- Mért nem ment be maga őt hívni?

- Tudtam, hogy sok dolguk van, nem érnek rá.

- Hogy lehetett azt tudni?

- Azért, mert láttam reggel.

- Ebből nem következik. Mikor ott lakik a házuk mellett: az lett volna természetes, hogy behívja.

Móric nem felel erre. De segít az elnök:

- De talán nemigen tartozott Móricra, hogy a gyertyatartók elrakásáról gondoskodják!

Így vetett véget az elnök a gyertyatartókról keletkezett vitának a királyi főügyész-helyettes és a tisztaeszlári zsidófiú között.

Meg is lett a következménye nyomban, amint a főügyész arról vallatná Móricot, hogy miért ment a templomajtó kulcslyukán benézni?

- Hallottam a kiáltást.

- És mikor odament a kulcslyukhoz, mit látott?

- Azt már elbeszéltem tegnap. Én nem fogom százszor megmásolni.

- De én követelem magától. Én királyi főügyész-helyettes vagyok. Nekem jogom van követelni magától, hogy minden kérdésre, amit teszek: maga feleljen nekem.

- Majd, ha a nagyságos elnök úr megmondja, akkor felelek - válaszolta Móric, és gúnyosan nézett az ügyészre.

Az elnök:

- Móric, mondd el a dolgokat! Bár megjegyzem, hogy amit már egyszer elmondott, azt nem kellene annyiszor ismételnie.

Az ügyész nyelt egyet.

- Hol feküdt a lány?

- A földön.

- Merre volt a feje?

- Úgy hosszúságában feküdt - felelt Móric odavetőleg, de az ügyész nem enged:

- Hogy feküdt a lány? Úgy, hogy a maga szemébe nézett?

- Igen.

- És csendesen feküdt ott?

- Nem, hanem tartották.

- Hol tartották?

- Arra nem emlékszem. Ennek már egy éve... Én nem mindig azzal foglalkozom.

A királyi főügyész megint szeretné, ha az elnök utasítaná Móricot a tisztességes válaszadásra, de az elnök most már egyetlen szót sem szól: boldoguljon a főügyész a fiúval, ahogy tud. Az elnök maga is unottan hallgatja a sokszor hallott kérdéseket, amelyekre Móric, az elnök példáját utánozva, ugyancsak unottan, kimerően, minden izgalom nélkül válaszol. Csak akkor pirul el, amikor a főügyész a vértevő fazék nagyságáról tudakozódva, azt mondja a fiúnak:

- Maga nem is tudja, hogy milyen a liter. Mutassa meg, mennyi lehetett?

Móricot bántja, hogy a főügyész nem hisz az ő tanultságában.

- A liter ilyen. - A két kezével mutat. - Másfél arasznyi magasságú edény.

S ezután, mikor legjavában kérdezgetné az ügyész a fiút, és az mind odavetőbben válaszolna a felizguló közvádlónak, szép csendesen, de érthetően megszólal valaki a közönség körében:

„Seyffert is saktervédő. Nem szabad a gyermeket kiadni a zsidóknak.”

A főügyész az elnökre nézett, de az elnök nem hallotta a mind mozgalmasabbá váló „meggyűlésben” a kiejtett megjegyzést.

„Ügyszólván az egész terem tárgyalt - írja a hidegvérű hírlapíró e percekben. - A hölgyek is. Akik a bíróság mögött, a nyitott ajtóban, legyezők mögött mosolyogva kísérik az érdekes látványt. Az elnök csak akkor szólt közbe vagy nyúlt a csengettyűhöz, mikor az állapot már szinte tűrhetetlen volt.”

A főügyész tehát nemsokára abba is hagyta a zsidófiú vallatását, miután már jóformán senki se hallgatott rá.

*

De felugrott most a vádlottak közül a legizgékonyabb tarcali metsző, ama bizonyos Buxbaum, aki tegnap dühében a szemébe köpött Scharf Móricnak. Most is olyan izgatott, hogy a szavát is alig lehet érteni.

- Alássan kérem, méltóztassék nekem még egy szót engedni ezzel a fiúval. Sage mir nur...

- Nem tudok németül. Én már egy ízben kijelentettem, hogy már egy éve nem beszélek sem zsidóul, sem németül. Én csak magyarul beszélek! - szól Móric, és a teremben megint felugrálnek az emberek, mintha most mondta volna ki azt, amit az eszlári zsidófiútól itt mindenki várt.

A forgatagban alig hallatszik Buxbaum kérdése:

- Ich frage dich, das eine sollst du mir sagen: wer hat sie hereingerufen?

(Egyet kérdezek tőled. Mondd meg nekem, ki hívta be a lányt?)

- A kolduszsídó! - felelt Móric.

Buxbaum erőlködik:

- Was hat man ihr gesagt?

(Mit mondtak neki?)

- Azt mondták neki, hogy valami tárgyat kell vinni Újfaluba.

- Und was für ein Messer war das, womit man sie geschlachtet hat?

(Milyen kés volt, amilyennel a leányt megölték?)

- Olyan kés, amilyennel az aprómarhát szokták vágni - mond a fiú magyarul a német szavakra.

A közönséggel alig lehetett bírni Móric válaszai után. „Erre is betanították?” - hangzott itt-ott a kiáltás, mert nem mindenki tudott volna a német kérdésekre magyarul felelni, mégpedig abból az egyszerű okból, hogy az akkori Nyíregyházán a zsidókon kívül kevesen értettek németül, sőt még maguk a zsidók se valamennyien.

„Buxbaumot, aki felszökött, és melléje állt a fiúnak, egy szuronyos őr le akarta tuszkolni - írja Tóth Béla -, de a kis zsidó szembeszállt az őrral, és nem hagyta jogait.

Rendkívül izgalmas jelenet volt az, amilyent még nem látott törvényterem!

A torzult, lángvörös arcú, villogó szemű fiú ott állt a bírói asztal előtt, és hol az apja, hol a zsidók ugrottak melléje, faggatni, hogy ismétlje szörnyű vádját, arcaikon gyűlölettel és kétségbeeséssel.

A fiú hajlíthatatlan maradt.”

*

Buxbaum tovább ostromolja a fiút:

- Hast du das mit eigenen Augen gesehen?

(A saját szemeddel láttad ezt?)

- Igen. A saját szememmel.

- Tudod, hogy szombaton csirkét sem szabad levágni?! - kiált Buxbaum.

- Azt nem tudom...

Erre az öreg Scharf, a templomszolga tör utat a fiúhoz:

- Hogy nem szabad?! - ordítja. - Szakadjon rád az ég, te barom!

És felemeli mind a két öklét.

- Mióta itt vagy a megyénél, óhajtottad-e, hogy engem láss? - kiáltja ökleit rázogatva.

A fiú szembeszáll:

- Micsoda hasznom lett volna, ha láttam volna? Tudtam, hogy itt látni fogom eleget.
- Hogy tudtad te ezt?! - üvölt az apa. - Én jelentettem tízszer is, hogy szerettelek volna látni. Bebizonyítom a nagyságos elnök úrral, a vizsgálóbíróval, királyi ügyésszel, a méltóságos főispánnal és a többi urakkal, és nagyon kértem, hogy húsvéti ételt adjanak neked.
- Énnekem nem kell pászka. Énnekem volt jobb ennivalóm.
- Olyan rossz voltam én hozzád, hogy nem is akartál látni? - kérdi az apa.
- Mi haszna van? Jobb, ha nem ismerem.
- Rám szorulsz még valaha!
- Nem szorulok rá.
- Nem? Hát mid, kid van neked?
- Ami van, az van.
- Ki adja neked?
- Akárki adja, ahhoz semmi köze.
- De én akarom tudni, hogy ki adja?
- Azt adja a magyar királyi belügyminiszter!
- Ki az a belügyminiszter? Magyarázd meg nekem.

De most az elnök int:

- Megfelelt kérdésére. Ne kíváncsion magyarázatot tovább.

Mire Eötvös Károly is felemelkedik, és inti az öreg templomszolgát.

- Én magam szeretném magam védeni! - kiáltja oda Scharf az ügyvédjének.

Scharf József: Te éntőlem már nem is félsz? Mi lesz belőled?

Scharf Móric: Az alispán úr azt mondta, hogy itt leszek a megyeházánál, míg a végtárgyalás el nem múlik, azután mesterember leszek.

Scharf József: Azt mondták nekem, hogy már be is jártad az egész várost, de nem találtál helyet, és hogy jobb neked a kolbász, mint a kóser étel. Ugye jobb?

Scharf Móric: Jobb.

Scharf József: Megtanítottak, mondd meg, ki tanított?

Scharf Móric: Engem nem tanított senki sem.

Scharf József: Mikor a fogházban kérdeztelek a hulláról, az elveszett leányról, mit mondtál nekem?

Scharf Móric: Akkor elbeszéltem, én nem vagyok bolond, hogy itt beszéljek.

Scharf József: Az, aki tanított, nagyobb számár, mint te.

Az elnök: Az lehet a maga meggyőződése, de nem tartozik ide.

Scharf József: Én tanítottam, én igen sokat fizettem érte.

Scharf Móric: Taníttatott, de mikor benne voltam a tanulásban, egyszerre kivett az iskolából.

Scharf József: Tudtál már írni-olvasni, hanem mióta itt vagy, igen nagy nótárius lettél. Mondd meg, mikor voltál Recsky előtt?

Scharf Móric: Szombaton vagy vasárnap este.

Scharf József: Akkor még nem tudtad, hogy mi az a hulla?

Scharf Móric: Hát akkor nem mondtam, hogy hulla, hanem azt mondtam, hogy holttest.

Scharf József: Érdemlem én tőled, hogy úgy beszélsz rólam? Hát nem fogod sajnálni, ha engem felakasztanak? Nem sajnálsz azon ősz embereket, akik itt vannak? Weiszsteint, Jungert? Azt nem sajnálsz, hogy tizenhárom hónap óta nem láttad testvéreidet?

Scharf Móric: Én nem tehetek róla.

Scharf József: Temiattad nem bocsátanak el.

Scharf Móric: Majd elbocsátják.

Scharf József: Ugye, te tudod, hogy apádat nem fogják bántani? Téged megtanítottak rá? Azt mondták neked, hogy engem nem bántanak, csak a többieket?

Scharf Móric: Azt mondták.

Scharf József: Hát, ha te nem ugattál volna olyan hazugságokat, akkor el lehetett volna már végezni, akkor nem volnánk itt.

Scharf Móric: Más miatt nem lehetett azt elvégezni.

Scharf József: Hát miért nem lehetett elvégezni?

Scharf Móric: Azt én nem tudom, azt nem lehet tudni másnak. (Nagy mozgás a közönség közt.)

Az elnök: Nem kell neki felelni, ha nem akar.

Eötvös védő: Nagyságos elnök úr! Én kérdem a tanútól, miért nem lehetett a vizsgálatot befejezni, és miért tartott tizenhárom hónapig?

Scharf Móric: Azért, mert az Eszláron maradt zsidók felöltöztettek egy hullát Solymosi Eszter ruhájába. Ezt én olvastam az újságban, az pedig nem Solymosi Eszter volt.

Eötvös védő: Hátha Bátor Gáborné azt fogja mondani, hogy szombaton ő vette le a gyertyatartókat?

Scharf Móric: Azt nem fogja mondani.

Eötvös védő: Mikor beszéltél Bátor Gábornéval?

Scharf Móric: Ma.

Eötvös: Ma? Hol beszéltél vele?

Scharf Móric: Az udvaron bejött, és kérdezett valamit.

Az elnök: Akar még Scharf valamit beszélni?

Scharf József: Nem lehet vele beszélni. (A fiú elől, ahol állott, helyére megy, s aztán ismét elébe áll.) Hát mondd meg, imádkozol te mindennap?

Scharf Móric: Imádkozom.

Scharf József: Hadd lássam, van-e rajtad ciciz?

Az elnök: Ezt hagyja el, ez nem tartozik a dologra.

Eötvös védő: Elmondanád-e, fiam, édesapádnak, amit a kulcslyukon láttál?

Scharf Móric: Igen, elmondtam.

Scharf József: Hát a tányérokat hová tették?

Scharf Móric: Azt már ők tudják!

Scharf József: Hát nem együtt mentünk mi a házba?

Scharf Móric: De a többiek ottmaradtak.

Eötvös védő: Azt kérdeztem az előbb, hogy aznap, mikor állításod szerint láttad, hogy a leányt megölték, elmondtad-e azt apád előtt a szobában? Mondd a szemébe, hogy elmondtad-e vagy nem?

Scharf Móric: (Apjával szemben.) Elmondtam.

Scharf József: Mikor mondtad el?

Scharf Móric: Mikor bementem a templomajtótól.

Scharf József: Hát te nem mentél be velem? Hiszen be volt zárva a templom; a kis Rózsika vitte be a kulcsot.

Scharf Móric: Nem vitte be.

Scharf József: Hazudol. Hátha anyád is úgy fogja mondani, mint én?

Scharf Móric: Hiszen mikor én megmondtam neki, ő mondta nekem, hogy hallgassak.

Eötvös védő: Arra feleljen, Scharf, azt mondja Móric, hogy rögtön aznap elmonda, hogy mit látott a pitvarban: mit szól erre?

Scharf József: Hazudik még az is, aki tanította. Hazudik! Lázadást akartak tenni az országban.

Ámde Braun Ábrahám, az a bizonyos sánta eszlári tanító ugrik most Móric gyerek elé.

- Egy szavam van a fiúhoz. Ő láthatta Solymosi Esztert. Hát tudna-e nekem egy jelt adni, amit kérdezek tőle. Ha te láttad, és megnézted jól, mondd, milyen szeme volt?

- Majdnem olyan, mint Zsófinak, a nénjének.

A tanító kérdi:

- Hát annak milyen szeme van?

- Mondd, olyan, mint Eszternek van! - kiált közbe végtelen megvetéssel az öreg Scharf.

Most jön Lusztig Ábrahám, a kupec, aki csak annyit kérdez még felháborodásában Móricról:

- Igaz, hogy azt mondtad, nem akarsz többé zsidó lenni!

- Mondtam.

Az öreg Scharf ordít:

- Miért?!

- Azért, mert nem akarok zsidó lenni. Nekem szabad igazat mondani.

Az elnök:

- Igazad van. Ami igaz, azt mondd meg, ne hagyd magad megzavarni. Amit tudsz, arra felelj lelkiismeretesen; amit nem tudsz, arról hallgass.

*

„Rettentő volt a három és fél óra, ameddig az apa és fiú között folyt a jelenet - írja Tóth Béla másnap a lapjában. - Az öreg Scharf minduntalan felugrott padjáról, és odaállott a fiú mellé, rámeredve sötét tekintetével. Olykor sírt, máskor verejtékét törölgette, aztán összeszorított öklökkel szitkozódott. A fiút nem hatotta meg semmi. Vádját következetesen fenntartotta.

A védőkkel és a közvádlóval szemben a fiú szinte kihívó volt. Olyan mondásai, mint az, hogy a megyei irattárban bukkant a magyar királyi belügyminiszter iratára: nagy tetszést keltettek a közönségben. Az is elismerésre talált, amikor apját »magának« címezte, és az atyja feljajdulására, hogy így kell azt mondani egy atyának? - azt felelte: »Hát méltóságos úrnak címezzem?« Scharf Móric a legnagyobb lélektani rejtély.”

V. A főügyész utcai megtámadása

A főügyész-helyettes viselkedésével sokan nem voltak megelégedve, s az elégedetlenek között volt Ónody Géza is, aki már a tárgyalás alatt a legnagyobb erőfeszítéssel tartotta vissza a főügyész ellen feltörekvő indulatait.

Amint alkalma akadt: nem is késlekedett az indulatának kifejezést adni. Ez pedig a következőkben nyilvánult meg.

- Megbotozom a főügyészt! - mondta Ónody Géza a tiszaszlári pör egyik napján.

Ezekben az években, a nyolcvanas években, még javában divatban voltak Magyarországon az utcai verekedések, amikor úriemberek is kutyakorbáccsal vagy pofozkodással támadtak egymásra, ha az indulat elragadta őket. A pesti Váci utcában és a Koronaherceg utcában csaknem annyi cilinderkalapot hengergettek meg az út porába, mint a Kerepesi úton. Az Andrássy úton is előfordult, hogy két úriember tyúkszemtaposás vagy a gardírozása alatt lévő hölgy megvédelmzése címén egymásnak ment, és csihipuhival intézték el haragjukat. A korabeli mulatóhelyeken, a mai Vígszínház helyén lévő Újvilágban, a Flóra-termekben, a Kékmacskában pedig majd minden éjszaka egymásnak mentek fiatal grófok, erős bérkocsisok, pincérek és hivatásos kraváll-csinálók.

De a főügyész nem volt a verekedők között.

- Megbotozom a főügyészt, mert már nem segít más - ismételte Ónody Géza, amikor a mostani nyíregyházi városháza árkádjá alatt, a kapubejáratnál megállott, hogy bevárja a tárgyalásra érkező főügyészt.

A vidéki városokban ugyanis éppen úgy szokásuk volt ezidőtájt az úriembereknek verekedni, mint akár Pesten, az épülő Operaház körül. És főként vidéken járta a szó szerinti értelemben vett kutyakorbács, amellyel valóban a kutyákat dresszírozták máskor, ha nem pattogtatták a másik úriember arcán. Vidéken, az ártatlan, jóhiszemű vidéken betűszerinti értelemben vették a „nyílttéri” nyilatkozatokat, amelyekben megkorbácsolását ígérte valaki valakinek... és mikor Ónody Géza azt mondta harmadszor is, hogy:

- Megbotozom a főügyészt! - valóban kezében is volt a török meggyfából való hajlékony sétatálca.

Csak a kevésszavú, szomszéd vármegyebeli Lónyay Sándor mondta csillapításképpen Ónody-nak:

- A helyedben Eötvös Károlyt verném meg.

De a ritkabeszédű úriember szava csak annyi volt, mint a falra hányt borsó. Ónody a főügyészhez ragaszkodott, mert véleménye szerint nem teljesítette hivatali kötelességét a zsidókkal szemben.

- Eötvös egy megfizetett ügyvéd, azt védi, aki többet ad neki. Az ügyvédnek mindegy, hogy egy akasztófa alatt álló cigányt kell védeni vagy az eszlári saktert. De a főügyész, az más. Az a király öfelségének tett esküt.

- No, és valljuk be, hogy Eötvöst egy olyan hölgy védelmezi, akit mindnyájan tisztelünk: már csak a hölgy kedvéért is pardont kell adni a fiskálisnak - jegyezte meg Elek Mihály kapitány, aki a kaszárnnyába menet éppen elhaladt a városháza előtt.

A kapitánynak igaza volt. Stern úr és Sternné asszony társaságában ment minden reggel Eötvös Károly a tárgyalásra. Sternék bevonultak a piactér melletti boltjukba, amíg a tárgyalás tartott. De egy óra tájban, mire a mindennapi tárgyalásnak körülbelül vége szakadt: Sternné már a városháza előtti korzón várta kiváló vendégét.

Már csak azért sem érthette utcai inzultus Eötvös Károlyt. De emellett mindig tartogatott a kabátja zsebében ezüst egyforintosokat, amelyekkel könnyű kézzel bánt, amikor „borraivaló” adásáról volt szó. Teringettét, nem mindennapi „borraivaló” volt egy ezüstforintos ezidőtájt, amikor tíz forint havi fizetése volt egy tanyasi tanítónak a gazdag Nyíregyházán. Ha Eötvös egy pohár vizet kért a törvénytörő szolgától, ha egy lézengő suhancot futtatott a postára egy ötkrajcáros levéllel, ha esernyőjéért küldött esős időben, egyforintos borraivaló járt ki annak, akinek szolgálatát igénybevette. (Mint Eötvös Károly emlékirataiban írja, ezer darabon felül osztott szét egyforintos tallérokat hathetes nyíregyházi tartózkodása alatt. Ennek az ezer borraivalónak megvolt az a következménye, hogy minden utcán lézengő, dologtalan ember, akiből a „tüntető” sorozódik, igyekezett Eötvös Károly szolgálatára lenni. Míg ugyanakkor a népvezérektől, Ónodytól vagy a helybeli lapszerkesztő Puczér-Mikecz Józseftől legfeljebb egy susztertallért - négy krajcárt - kaptak jutalmul, ha azok kitenni akartak magukért.)

- Megbotozom a főügyészt! - ismételte Ónody Géza a városháza oszlopai alatt fel és alá járkálva, sétatálcáját suhogtatva, és a városháza földszintjén lakó boltosok kiálltak boltjaik küszöbére, a városházát őrző hajdúk még jobban eltátották a szájukat, mint eddig, mikor annyi ritka úriember vonult el naponta előttük, hogy már azt sem tudták, hogy kinek köszönjenek.

A városháza bejáratát két oldalról lehetett megközelíteni. Az egyik sarkon volt Orbán Károly lőszerkereskedő és trafikos boltja, ahol száz font puskaporra kellett annak vigyázni, aki itt szivarra gyújtott. Nem is járt erre más, mint akinek rakétára volt szüksége szüretkor. A másik sarkon Bergsmann kalapos kirakatában mutatkoztak a darutollas kalapok és a gyermekeknek való kiszívott szalmakalapok. Egyik vagy másik sarkon kellett Seyffert főügyész-helyettesnek jönni a tárgyalásra.

A főügyész, hogy bátorságát bizonyítsa, a rakétásbolt felől jött. Lassú, „nagyvárosi” léptekkel igyekezett a rossz kövezeten éberlasztó-cipőjében, mint aki nyugodt a dolga felől: nélküle ügysem kezdődik el a mindennapi színjáték, akár mint türelmetlenkedne a hallgatóság.

Mikor a főügyész-helyettes a városháza kapujához ért a szájtató boltosok és hajdúk sorfala között, Ónody Géza megsuhogtatta a sétatálcáját a levegőben.

- Most elszámolunk, főügyész úr! - kiáltotta.

- Kotródjék, mert letartóztatom! - felelte a főügyész.

- Hát próbálja meg! - nevetett gúnyosan Ónody, és a pálcát megint suhogtatta kezében.

A képviselőnek valóban igaza volt. Nem látszott se közel, se távol olyan, akinek Seyffert Ede budapesti főügyész-helyettes parancsot adhatott volna. Azok a díbdáb városi hajdúk csak tisztelegni tudnak a kardjaikkal. Henter Antal várnagy, aki hátát a kapunak vetette, éppen azzal foglalkozott, hogy hosszúszerű pipáját rágyújtáskor kellően meglengesse a levegőben. Éppen új pipaszárat tett aznap pipájába, és még nem volt elég gyakorlata a tüdejének az új szár kellő megszívásához.

A főügyész-helyettes nem tehetett egyebet, mint a botjával hadonászó Ónody Géza elől beugrott a városháza kapuján, és gyors léptekkel a lépcsőnek vette az útját. Ónody fenyegetőzve követte az első lépcsőig.

- Most már panaszt tehet ön! - kiáltott Seyffert után. - Önök úgysem tudnak egyebet, mint panaszkodni.

- No, ezt elintéztük - mondta Henter Antal, a várnagy, miután a pipaszár megtalálta a kellő „cúgot”, és bodrozva szállt a füst a kapubejárat alatt.

Egypár dologtalan ember, aki a városháza környékén lézengett, persze még nagyobb kiáltott a várnagy szavára:

- Éljen Ónody Géza!

Akkorát kiáltott, hogy odafent az emeleten Korniss Ferenc, a törvényszék elnöke megcsóválta a fejét:

- Már megint nem fér a bőrébe Géza barátunk! - jelentette aggodalmasan, amikor az ablakot a külső lárma miatt a törvényszolgával bezáratta.

Többet nemigen mondott ebben az ügyben, de a véletlen úgy akarta, hogy Ónody Gézát a felséges nép is akkor éljenezte meg utoljára Nyíregyházán. Rosszra kezdtek fordulni a dolgok.

*

Aminthogy nem volt kedvező jelnek mondható a budapesti főügyészség hirtelen beavatkozása sem Ónody Géza merényletének ügyébe.

Seyffert ügyész ugyanis nyomban a támadás megtörténte után hosszú táviratot küldött Kozma Sándornak, az országos főügyésznek Budapestre. Az ügyész bejelentette, hogy ilyen körülmények között nem hajlandó tovább Nyíregyházán maradni, mert kilátás van rá, hogy az utcai támadások megismétlődnek, és nem végződnek csak olyan formában, mint Ónody képviselő kísérlete. A főügyészség tehát sürgősen gondoskodjon helyettesítéséről. Igaz, hogy a főügyész-helyettes mellett eddig is ott volt a tárgyalási napokon Lázár Kálmán nyíregyházi királyi ügyész. De a körülményekre és viszonyokra való tekintetből: üdvösebbnek látszik, ha egy fővárosi ügyész vesz részt a tárgyaláson.

Érthető megrökönyödést keltett a budapesti főügyészségen Seyffert főügyész-helyettes távirata. Most már igazán nem marad más hátra, mint az, ami kezdettől fogva legcélrányosabbnak ígérkezett, ha Kozma Sándor, az országos főügyész maga veszi kezébe a tisztaeszlári vérvád dolgát, mert a szenvedélyek nagyon is messzire ragadták a lelkeket.

Kozma főügyész expressz-táviratban válaszolt Seyffertnek:

„Maradjon helyén. Személyi biztonságára pedig vegye igénybe a nyíregyházi börtönőröket, akik negyvenen vannak, és parancs ment, hogy a börtönőrség töltött fegyverrel, feltűzött szuronnal kísérje a királyi ügyészt minden lépésénél, őrséget álljon kvártélyá előtt, és biztonságáról mindenképpen gondoskodjon.”

No, még ilyent sem látott a világ, hogy a vádlottak helyett a királyi ügyészt kísérjék el szállásáról naponta a kéruhás, szuronyos börtönőrök a tárgyalásra, és kísérjék onnan vissza!

De hát a budapesti főügyésznek nem állott rendelkezésére más karhatalom, mint a börtönőrség, amely Magyarországon már az illavai fegyház lakóinak lázadásánál megmutatta, hogy vitézség dolgában a helyén van. A csendőrséggel a belügyminiszter rendelkezik, a katonasággal a honvédelmi miniszter. Ezek az urak még nem látták idejét, hogy beleavatkozzanak a nyíregyházi ügyekbe. Igaz, hogy Debrecenben minden eshetőségre útrakészen áll egy zászlóalj baka; a nyíregyházi honvédhuszárság is arra való volna, hogy a rendet tartsa, de egy szürke-kabátos ügyész megvédelmezésére még nem mozdulnak meg a katonai erők Magyarországon Ferenc József alatt.

Igaz, hogy ott volna a nyíregyházi városi rendőrség is, ha szorosan véve a dolgokat, arról volna szó, hogy kinek is kell igazában a városban a közbiztonságról gondoskodni. De ez a rendőrség a tiszaszlári vérvád idejében maga is inkább azoknak a pártján volt, akik a „kereszténygyilkos” zsidókat üldözték, Kerekréthy Miklós, a városi főkapitány vadászni ment, amikor hírül hozták neki a főügyész megtámadását. „Így jár mindenki, aki pártját fogja a zsidóknak” - vélte a főkapitány, és sehogy se akarózott az ügybe avatkozni.

Seyffert főügyész a felettese sürgőnyi utasítására helyén maradt, de a börtönöröket nem vette igénybe a személye védelmére; csak kísérgessék azok a vádlottakat a börtönből a városházára és vissza, majd vigyáz a főügyész-helyettes jobban a személyére.

*

Igen ám, de a főügyész-helyettes nem számolt Ónody Géza és az akkori lovagias, párbajozó világ felfogásával, amely már aznap abban nyilvánult, hogy Ónody Géza két úriember (Lónyay Sándor és pazonyi Elek Mihály huszárkapitány) útján felajánlotta Seyffert Ede királyi főügyész-helyettesnek a legteljesebb elégtételt az általa vagy szekundánsai által választott fegyvernemmel és feltételekkel. Karddal vagy pisztollyal mindig rendelkezésére áll Ónody Géza Seyffert Ede úrnak, amennyiben az sértve érezné magát.

Lónyay Sándor és Elek Mihály százados, a kartell-vívók, valóban megjelentek a főügyész-helyettes szállásán, és névjegyeiket otthagyták.

A többi most már annak az úriembernek a dolga, akit Ónody barátjuk nyilvánosan megsértett azzal, hogy botot mutatott neki. „Első vérrel” nem lehet az ilyen súlyos sértést elintézni, mondják a párbaj-kódexek és a hozzáértő úriemberek, legalábbis vontcsövű pisztolyokkal vagy kard esetén: nehéz lovassági karddal és bandázs nélkül kell verekedni...

Egy-két napra szinte elmúlt az érdeklődés a nagy tárgyalás menetele iránt, amikor ez a mindennél érdekesebb lovagias ügy a felszínre került. Most mutassa meg a királyi főügyész-helyettes, hogy ember a talpán, nem pedig ott a bírósági teremben, ahol a falról Ferenc József arcképe, az elnöki emelvényről pedig a mindenkinél hatalmasabb és népszerűbb Korniss Ferenc, a törvényszéki elnök védelme alatt áll.

Vajon kiket kér fel segédeinek a főügyész? - tanakodtak az urak a cukrászda feletti úri-kaszinóban, míg a cukrászda előtt Ónody Géza sétált fel és alá nevezetes sétatálcájával.

Vajon karddal vagy pisztollyal verekednek az ellenfelek? - okoskodtak az Európában, amely e lovagias ügy hírére megtelt megint a régi vendégekkel, mert Lónyay Sándor ott lakott, és bizonyosan az ő szállodai szobájában folynak majd a lovagias ügy tárgyalásai, mint ember-emlékezet óta szokás, hogy idegenektől elkülönödve, mégpedig lehetőleg éjszakai órában tárgyalnak a segédek.

- Ha karddal verekednek, akkor a József főhercegről nevezett huszárkaszárnya vívótermében lesz a párbaj. Ha pisztollyal: akkor jó lesz a Bujdos is, ahol már több párbaj megesett a liget szélén - részletezték a várható eseményeket a nyíregyházi úriemberek.

Csak arra nem volt elkészülve senki, ami valójában történt. Seyffert Ede a lovagias ügy felvétele helyett feljelentést tett a nyíregyházi rendőrségen párviadalra való kihívás miatt a segédek ellen.

Miután Elek Mihály cs. és kir. kamarás huszárkapitányt a civilrendőrség se meg nem idézhette, se vele egyáltalán nem is beszélhetett, a kartell-vívók közül Lónyay Sándort próbálták megidézni a nyíregyházi rendőrségre. Lónyay Sándor azonban felült a vonatra, és elutazott Nyíregyházáról.

Így végződött a főügyész megtámadásának lovagias ügye. Nem is választották be soha Seyffert Edét a nyíregyházi úri kaszinóba.

Ötödik könyv A tárgyalás (Folytatás)

I. Eszlári asszonyok mesemondásai

Csak az eszlári pör nyíregyházi tárgyalását kellett végigfigyelni, hogy a népmesék, népmondák, legendák és babonák világát jobban megismerje a hallgató, mintha egy könyvtárnyi könyvet olvasna végig a néplélekről.

A falusi fosztókák, a hosszú esték, a nádfedeles tetők alatt álmodó éjszakák, a babonák és kísértetek padlásai és vernei nyíltak meg a bíróság parancsára, hogy oda bepillantás nyíljon. Az éjfél kútágas, a hold árnyékai, a falun járó boszorkányok tesznek vallomást a bíróság előtt, amikor az eszlári asszonyok mesemondásaiban felvonulnak. S így váltott lassan köddé, álommá, képzeletté a szegény kis Solymosi Eszter alakja, holott alig múlt egy éve, hogy a földön járt.

Itt van elsőnek a feketeruhás, olajbarna tekintetű, minden szegény parasztasszonyok örök típusa, aki a bíróság előtt szégyenli bevallani, hogy Eszter lányának az otthoni bibliai szegénység miatt kellett szolgálatba menni. Itt van özvegy Solymosiné...

- Megmaradhatott volna otthon a lelkem. Négyesztendő volt, amikor meghalt az apja, attól fogva is otthon volt. Dehogyan kellett volna Hurinéhoz szolgálatba menni, ha Huriné váltig nem emlegeti az atyafiságot. A Huri nagyapja meg az én uram apja testvérgyerekek voltak.

- Aztán meg nekem is volt egy fiacskám, aki akkora lett volna, ha élne, már csak ennek a kedvéért is magamhoz vettem volna Esztert. A fiacskám üzente a másvilágról - felel Huriné.

Az elnök szava megállítja az ábrándos asszonyt:

- Hát abból mi az igazság, amit némely eszláriak mondtak, hogy Huriné eladta Solymosi Esztert a zsidóknak? Látták is némelyek Esztert szekéren, két lengyel-zsidó társaságában, amint Nagyfaluban haladtak?

Persze hogy szó sem igaz, Huriné tanúnak hívja az egész falut, hogy ő úgy bánt Eszterrel, mintha az ő gyereke lett volna ama fiúcska helyett, akit elragadott tőle a halál. Most is van nála két kis atyafi-gyerek, mert nem tud gyerek nélkül lenni. Így van az, amikor a parasztmenyecske elveszíti a felső fogait, beesett lesz az arca, ráncosodik a szeme alja... A férfinép nem hagyja abba a gondolkozást, beszélgetést, pipázást, munkát, ha látná, a gyerek lenne az igazi öröm, ha volna.

- Mennyi fizetése volt Eszternek? - kérdi az elnök.

- Szent Mihály napjától kezdve egy esztendőre tizenöt forint meg egy pár csizma. - Csak egy hónapja volt még nála Eszter, mikor az a szerencsétlenség történt, de öt forintot mégis megadott a leány özvegy édesanyjának az eltűnést követő héten.

- Nem a maga rossz bánásmódja miatt ölte meg magát a leány? - firtatta az elnök. - Mert arra is vannak tanúk, hogy nem bánt emberségesen a leánnyal.

Huriné megint csak az „egész falura” hivatkozik, amikor a bánásmódjáról kérdezik. „Cselédjeivel” mindig jól bánt; néha mondják is, hogy a szolgálókat „elrontja”.

Most Eötvös Károly áll fel a két asszony, özvegy Solymosiné és Huriné felett, mert úgy véli, hogy ő majd jobban tud ezekkel az asszonynépekkel beszélni, mint a kerülő elnök.

- A vizsgálati iratok között említés van téve egy tanúról, valami Boros Borbáláról, aki azt beszélte a vizsgálóbíró előtt, hogy ő egy tiszalöki részeges asszonytól hallotta, hogy szegény Eszter megesett, és szégyenében ölte volna el magát?

Solymosiné szólal meg:

- Haragudják meg rá a csillagos ég, aki rá merte a száját eresztetni.

De Eötvös Károly (nemhiába volt olyan jeles író is) csak tovább beszélt az asszonyoknak érthető nyelven, melyen az elnök nem tud vagy nem akar, mert méltóságán alóli módszernek véli. Egy tárkányi javasasszonyt emleget özvegy Solymosinének, aki megígérte, hogy majd utánanézt a leányának, akár a földön, akár az égben. „Megtalálja” Esztert...

Eötvös jó nyomon haladt, mert Solymosiné valóban elmondta, hogy csakugyan járt a tárkányi, vagy amint általában nevezik: a dargói halottlátó asszonynál. Megálmodta, hogy van egy ilyen javasasszony, mert különben özvegy Solymosiné sokat adott álmokra. (Azt is megálmodta, hogy Esztert az eszlári zsidótemplom körül egy frissen ásott sírgödörben rejtették el, de onnan elvitték.)

De azonkívül Tokajban egy ismeretlen asszonytól is hallott „a dargói asszonyról”, amikor lánya keresésében bejárta a környéket. (Ment ő szegény mindenfelé, amerre az álmok mutatták az utat.)

De a dargói asszony nem tudott nyomban felvilágosítást adni Eszterkéről, egyheti időt kért, amíg álmában körülnéz a nagy mindenségben, hová lett Eszter.

- Mit mondott? - kérdezősködött Eötvös előrehajolva.

- Visszamenni hagyott egy hét múlva, és ezért akartam ismét odamenni.

- Az iratok között van a tiszaezlári bírónak, Farkas Gábornak, akit éppen nemrégén tüntetett ki öfelsége, Ferenc József királyunk a koronás érdemkereszttel, egy hivatalos jelentése, amelyben jelenti a vizsgálóbírónak, hogy özvegy Solymosiné kitűzött útját nem végezhetette be, miután a zsidók nagyon környékezték - mond Eötvös Károly. - Melyik útjára vonatkozik ez a jelentés?

- Arra, mikor vissza akartam menni.

- Hogyan tudta meg az eszlári bíró, hogy a zsidók környékezték? Jelentette neki?

- Rögtön - mond Solymosiné.

- Hát a vizsgálóbíró úr tudott már előzetesen erről az útjáról?

- Tudhatott, mert meg volt jelentve. Mert hiszen ilyen útra akkor Eszlárról levél nélkül el nem mehetett az ember. Szolgabíró és községbíró tudtával mentünk el a húgommal.

- Hogyan történt az, hogy a zsidók környékezték?

- Így történt. Mikor szállottunk a vonatról, mert a vonat megy Keresztúrtól Újhelyig, szombati napon egy nagy zsidó rögtön ott termett, azonnal hozzánk jött, kérdezte, honnan jönnek, hová mennek? Mondtam: Tokajból jövünk, megyünk Újhelybe. Azután utánunk jött, mindig nyomunkban volt, de szólni nem szóltunk többet vele. Mikor beérkeztünk a városba, megint találkoztunk több zsidóval. Kísértek bennünket, beszéltek, aztán körülvettek. Mondták, mutassunk levelet arról, hogy hová megyünk. Egy város-cselédje ugyancsak jött velünk szemközt. Ennek is mondta a nagy zsidó, hogy kérjen tőlünk levelet. Én mondtam, nekünk van levelünk, a zsidónak nincsen. Ezt mondtam, odaadtam a levelet a város szolgájának. Belenézett, és akkor ő is belelátott a dologba. Ezzel a nagy zsidó elszaladt, a többi pedig ott maradt. Egy asszony erre azt mondta, hogy velünk fog menni Tárkányba, míg ezt felkerestük,

a zsidók elmaradoztak. Mikor az asszony házában bent voltunk, a háziasszonnyal beszélgettünk egyről-másról, akkor benyitott egy asszony, és azt mondta: Két asszony keresi magukat. Mindjárt meg voltunk hűlve, mert tudtuk, hogy a zsidók keresnek. A háziasszony azt kérdezte: Mért keresik? Velem akarnak menni, mondta az asszony. Később ismét odajött az asszony, és azt mondta, hogy fiákeren keresnek, de mi ki se mertünk nézni darabideig. Csak hazafelé tértünk... Azért az Isten úgylátta kihozott bennünket Újhelyből, egy zsidót se láttunk.

Ezt a történetet szedte ki Eötvös Károly özvegy Solymosinéból, amiből kiderült, hogy mért nem ment el másodszor a dargói javasasszonyhoz.

*

Miután az egyik falusi asszony kihallgatása körül ilyen sikere volt a szakállas Eötvös Károlynak, most már bátrabban haladt előre a mesemondásoknak nagy erdejében, amit az asszonyok fantáziája növelt Solymosi Eszter eltűnése körül. Most már Huri Andrásnéra, erre az alig kihűlt szívű, tegnap még tán lobogó szemű menyecskére vetette ki hálóját az asszonyvallatásokra vállalkozott író, a táblabírósan elhelyezkedett Eötvös Károly. Mert azt mondja Scharf József, hogy Huriné bánásmódja volt az oka, hogy a leány a Tiszának mehetett...

- Kegyelmes Isten, ne hagyj el! - felelte Huriné.

- És maga sohase volt iránta haragos?

- Haragos annyiban voltam vele, hogy olyan jó gyerek volt, és a sertést úgy terengetéssel hajtotta, és azt szoltam neki, hogy vegyél fel egy fát, mit rimánkodol neki, csak üsd... A másik, hogy amint az edényt mosta.

- Az is azon a napon volt?

- Azon a napon - mondta Huriné. - Az úgy volt, hogy mondtam neki, majd öblítse meg az edényt, de a szappanosteknőt elfoglaltuk kaskallyal, ő meg nem ürítette ki, hanem van egy sütőtekernő, olyan nagy, hogy köblöt is lehet belőle sütni, és abban akarta a kormos edényt mosni. Hát erre mondtam neki, hogy ha cseléd lettél is, a sütőedényeknek mindig gondját viseld, mert azért az Isten is megver.

- Ez haragból ment, vagy pedig csak olyan jóakarató figyelmeztetés volt?

- Csak figyelmeztetés volt - mondta Huriné. - Igaz, hogy élesen mondtam neki, nem mondom... De hogy komolyan bántottam volna: azt nem mondom.

- Kihallgatása alkalmával a múlt esztendő május 30-án a vizsgálóbíró előtt bizonyos gyanúsítással illették?

- Bizony, illettek engem sokszor - felelte Huriné nagyot sóhajtva.

- Miből állt az a gyanúsítás?

- Azt mondta az egész izraelitaság, hogy én a gyermeket megvertem, és azért mehetett neki a Tiszának.

- De még egyebet is mondott Lichtmannról.

- A zsidófiú azt mondta egy vasárnap reggel, hogy „no, Huriné, azt mondják a keresztények, maguk adták el a zsidóknak a leányt”. Erre azt mondtam, hogy be jó, hogy az apád értünk jótállt a takaréokban most, amikor a házat csináltuk, még azt is mondanák, hogy ebből csináltuk a házat.

Eötvös Károly, miután amúgy is benne volt már az asszonyok meséjében, ezekben a fosztókákban, ahol minden lehullott tollacskát feltépdésnek, hogy majd hosszú álmokat szerző párnákat tömjenek velük, az író Eötvös Károly nagy élvezettel forgatta a mesemondásokkal megrakott Huri Andrásné. S az beszélt:

... Nem tudom, melyik napon volt, csak azt tudom, hogy éppen el akartam indulni - kezdi éppen az asszony egyik meséjét. - Elmentem, mert szegény férjemnek ennivalója nem volt, miután pedig az izraelitáknak ünnepük volt, és ő olyankor nem mehet el a tanyáról, nem is igen járt haza, csak szombaton este, vasárnap és hétfőn megint kiment. Elmentem azon tanyára, amelyet említett, hogy majd kenyeret viszek utána, mert elfogyott a kenyere. Két kis árva volt a házunknál, magukra hagytam, és az úton jutott eszembe, hogy a ruhámat kint hagytam reggel száradni, és nem parancsoltam a kis árváknak, hogy zárják el az ajtót. Visszafordulok, hogy megmondjam a kis árváknak, hogy zárják be az ajtót. Akkor jött oda egy asszony...

- Mondja meg a nevét annak az asszonynak.

- Gulyás Julcsa! - felelt nyomban Huri Andrásné. - Azt mondja nekem ő: „Jó, hogy beszélhetek Julis nénémmel.” Mármost velem. „Üvegesné nálunk volt, hogy ma Tokajban volt, és ott három nagyfalusi asszonnyal beszélt, hogy vasárnap vitték Eszter gyereket két lengyel-zsidó szekéren.”

Most Scharf József szól közbe az asszony vallomásába:

- Ezt a mesét akartam csak újra hallani, hogy a leányt látták, hogy Nagyfalun keresztül vitték szekéren.

De Scharfhoz fordult erre Huri Andrásné:

- Azt mondta nekem ez az ember: „Huriné, ha most szabad volna írni az ünnepen”, *mondja a szemembe, hogy nem így volt...* „hogy volna kit elfogni: hogy valakitől csak várnák, hogy ily szót halljanak, mindjárt írásba tenné. S mihelyt vége lesz az ünnepnek: mindjárt ügyvéd kezébe adja.”

- Én nem bánom, mondtam, ha azt mondják, hogy a zsidóság így, a zsidóság úgy, mert azt sem tanítómtól, sem papomtól nem hallottam, azt csak beszélnek.

- Mikor azt mondtam, hogy éjjel tizenkét órakor is világosság volt a templomban, azt felelte rá, hogy „nekünk metszőt kell választani, s akkor meg kell tudni, milyen az éneke, a nótája, milyen szava van”.

- Éjfélkor nem volt világosság! - mondja Scharf.

- Majd kiviláglik, hogy volt! - felel Huriné.

*

Huriné nehezen válik meg a bíróságtól, Eötvöstől, a védőktől, Scharf Józseftől, akik egymásután adtak neki különböző kérdéseket, amelyekre az asszony nagy passzióval válaszolgatott. Tudja isten, mikor lesz megint alkalma, hogy elmondja nagy hallgatóság előtt mindazt, ami a begyében volt, amelyről annyit diskuráltak egy esztendeig az eszlári pitvarokban az odavalósi asszonyokkal, hogy a végén már maguk sem tudták, hogy mi a valóság, mi az álom azokból az eseményekből, amelyek nyomon követték egymást az istenhátamögötti Eszláron, ahol száz esztendő óta nem történt semmi.

Huri Andrásné egy darabig még Friedmann Bernátban, a kis deres, pesti fiskálisban bizakodott, aki néhány kérdést adott fel neki. Az asszony éppen terjedelmesen akar válaszolni, mikor az elnök azt mondja, elég volt, Huriné kibeszélte magát, jöjjön a szomszédasszony, hátha annak is van mondanivalója.

Huriné haragos pillantást vet Eötvösre, mert a szélesmellű táblabíró nagy érdeklődéssel nézi az előlépdelő formás, huszonhárom esztendő, menyecskés, ropogós Lánczi Gábornét, pedig az csak a szomszédjában lakott Hurinének. Mind ilyenek a férfiak. Ahol egy fiatalasszony mutatkozik, nyomban felejtik az öregebbeket.

Már sodorja is a bajszát, szakállát Eötvös, amint a szemérmatosan közelgő menyecskére pillant.

Pedig Lánczinének csak annyi szerepe volt ebben az egész történetben, hogy adott egy krajcárt gállickőre az amúgy is Újfaluba készülő Solymosi Eszternek. De hogy kérdezgette mind e csekélységet a menyecskétől az elnök, Eötvös Károly, még a kevésbeszédű Heumann is! Mintha ettől az egy krajcár árú gállickőtől függött volna a tárgyalás sorsa. És hol bazsarózsapiros, hol meg fehér lett a menyecske arca, amikor ez a sok férfi körülvette a tekintetével.

Heumann, mikor már mindennek válasza volt, még azt is akarta tudni, festett-e a menyecske hímet húsvétra?

De nem festett.

*

A sorrend most úgy akarta, hogy egy öregebb asszony kihallgatása következék. Éppen Üveges Mihályné lépett be, aki egy esztendővel volt öregebb Hurinétől, mégis úgy beszélt róla, mint „Julcsa néniről”. Arról volt a kihallgatása, vajon Huriné hogy bánt a cselédleánnyal?

Üvegesné ugyan nem időzhetett soká „Julcsa néninél”, de azt látta, hogy Eszter a teknőt emelgette. Mire Huriné azt mondta a leánykának, hogy minek emelgeted azt a nagy sütő-teknőt, mikor az még nekem is elég volna, nem ilyen gyermeknek.

*

Üvegesné után megint asszony következett. Sós Andrásné volt a tanú, akinek két kislánya a libalegelőn hallotta először a Samuka szájából, hogy atyuska vitte be az útról a magyar lányt, a mámi megmosta a lábát, metszöbácsi elvágta a nyakát, csirkét is ölt a metszöbácsi.

- Ezt a hírt maga is terjesztette a községben? - kérdi Eötvös, és mérgesen néz a harmincöt esztendő, asszonyra.

- Elmondtam egyiknek-másiknak. Jajgattunk, sirattuk mindnyájan a kisleányt.

Csak hogy Scharf József is ott ült a közelben, és nyomban elmondja, hogy Sós Andrásnének miért volt oka haragudni a feleségére. A templomszolgáné egy kis libát akart venni negyven krajcárért Sósnetől, de az nem adta, sőt még azt is mondta, hogy „szomszédasszony, minek magának a liba, úgyis kikergetik már a zsidókat, még én is fogom kergetni őket piszkafával”.

- Hát én ezt mondtam, mert a zsidóné egyszer behajtotta a libámat - felelt Sósne.

A mérges parasztasszony után megint szoknya zörög a bíróság előtt. Szabó Julianna tizen-nyolc esztendő, hajadon mondja, hogy látta Esztert a faluba menni, de visszajönni nem látta, pedig várta a malomban.

Megint lány jön be. Tanyi Erzsébet. Libát őrzött az eszlári legelőn, amikor a kis Scharf Samu megfenyegette, hogy úgy tesz vele az apja, mint a magyar lánnyal tett.

Ugyanezt vallja nyomban utána a tizenkilenc esztendő Tanyi Eszter is.

A parasztlányok kihallgatása alatt Eötvös Károly olyanformán üldögél, mintha otthon a maga cselédeit hallgatná ki valami házi pörpatvarban. Rá-rászól egyikre, másakra, hogy a lányok lesütik a szemüket a kérdései közben.

De a falusi mendemonda szövődik, fonódik, nyúlik, mint a rétestészta. Már egy tizenkét esztendő kislány, Sós Erzsébet is hordja a libalegelőről való híreket a faluba a kis Samu gyerekről, aki ott a magyar lány esetét apjával dicsekedve emlegeti a libát őrző lányoknak.

Eötvös Károly megy nyomról nyomra a lányok szavai nyomán, szinte élvezetet szerez a nagyfejű úriembernek, amint az egyszerű leánykák mesemondását bogozgatja, bontogatja. Kérdéseire a libalegelő rétjéről eljutunk a házak pitvaraiba, ahol darálnak, a csűrökbe, ahol a paszulyt válogatják, a napraforgó-szemet szellőztetik, a padlásra, a kémény mellé, ahol a kísértet lakik, a tengeriszárból való falusi kerítésig, amelyen át az üzeneteket küldik egymáshoz a lányok, menyecskék. A kis Tisza menti falu mindennapi élete bontakozik ki előttünk a lányok, asszonyok szavaiból. Csupa rejtelem, sejtelem, félig álom, félig babona a közbük való Solymosi Eszterről, aki úgy tűnt el a föld színéről, hogy a zsidók a nyakát elmetsették.

*

No de még nincs vége az eszlári asszonyhadnak.

Jön a „szombati asszony”, özvegy Bátoriné a leányával, akik az ünnepen tehenet fejni, tüzet rakni szoktak Scharféknál. A „szombati asszony”, azt vallja, hogy azon a bizonyos napon is (az Eszter eltűnésének napján) járt a templomszolga házában. Megfejte a tehenet, megrakta a tüzet, a lányát még egyszer vissza is küldte Scharfékhoz, hogy tegyen a tűzre, mielőtt az kialudna.

Igaz, hogy a gyertyatartókhoz nem nyúlt sem ő, sem a lánya.

De már jön a nap legfontosabb tanúja, a tizenhét esztendő Solymosi Zsófi, Eszternek a nénje, akinek a megérkezéskor megélénkült a falusi asszonyok locsogásában elálmosodott terem.

Takaros, feketeszemű, fehérarcú református lány Solymosi Zsófi. Igaz, hogy zsidóknál szolgált egész életében, de a gazdáira sohase volt panasa. Éppen annál a bizonyos Rózenberg nevű eszlári zsidónál szolgált akkoriban, aki olyan nagy barátja volt a zsidók éneklésének. Aki a sakterek ebédjéhez a bort szállította, hogy azért egy-két nótát énekeljenek neki a jótorkú metszők. Solymosi Zsófi vitte a bort nagy üvegben a gazdája után az eszlári utcán ezen a szombati napon, déltájban, amikor Eszter húgával váratlanul találkozott. Akkor ment Eszter festéért a sváb boltoshoz. Beszélgettek is néhány szót a testvérek. Eszter pedig sietett, mint mindig. Ők pedig Taubhoz vitték a bort, ahol a metszők saját vallomásuk szerint is ebédeltek. Itt maradt Rózenberg is, és körülbelül félóráig „mulatott” a metszőkkel, akik a borért énekeltek neki.

Eszternek nem volt rosszkedve. Sőt dicsekedett vele, hogy Huri Julcsa néni vásárra új csizmát ígért neki.

Ekkor látta utoljára a testvérét.

... Fél háromra járt az idő, amikor az elnök az asszonyokat, lányokat, az eszlári virágszálakat karéjban felállította maga előtt, és az eskü szentségére figyelmeztette.

Eötvös Károly nagy, tubákszínű zsebkendőjével legyezgette magát a júliusi forróságban. Megizzasztották az asszonyok, amíg mindegyikkel megértette, hogy ne a maga dolgáról beszéljen itt a bíróság előtt, hanem valami keveset Solymosi Eszter dolgáról is.

II. Akik Móricot „először tanították”

Fonnyatag, télifarkas-szakállú, ráncosarcú, összevont szemöldökű, holdhalovány képű, szürke magyarruhás, beteges, középtermetű férfi áll a bíróság előtt.

Péczy Kálmán törvényszéki írnok ő, akit közönségesen a tisztaeszlári vérvád spiritusz rektorának mondanak.

Ő „pattantotta ki” a zsidótemplomban történt rituális gyilkosságot. Őelőtte vallott először Scharf Móric, Nagyfaluban, egy falusi házban, éjfél tájban, ő hozta az első „kézzel fogható bizonyítékot” az eszlári gyilkosságról. Péczy Kálmán törvényszéki írnok, Bary vizsgálóbíró segéde: ötvenesztendő, nő, gyermekes, Abaúj megyei születésű, aki több mint tizenkét esztendeje kancelláriuskodott a nyíregyházi királyi törvényszéknél, de hogy azelőtt ki volt, mit csinált: azt majd a mogorván, semmi jót nem ígérően rátekintő Eötvös Károly deríti ki, aki Veszprémből jött ide, hogy itt, a szabolcsi homokon segítség legyen egy nagy emberi igazságtalanság, a tisztaeszlári vérvád felkutatásában.

Péczy Kálmán mélyen ülő, barátságtalan szemével, mosolyt sohase ismerő arcával, lehorgasztott fővel áll az elnök előtt. Magatartásán látszik, hogy mindenütt szívesebben lenne a perben a világon, mint ezen a helyen, ahol számon kérik tőle Scharf Móric vallomását, amellyel majdnem egy egész országot borított lángba, veszedelembe.

Ősz-deres szakállal, bajusszal bevont száját összeszorítja. Mintha harapófogóval kellene kihúzni belőle minden szót. Óvatos, gyanakvó, meggondolkozó minden feleletében. Ez az ember sokat járt azon az élettájon, ahol a bűnözőket vallatják. Vallató volt maga is, minden kiejtett szónak tudta a jelentőségét. A sok csiricsári eszlári tanú után ő volt a nagy, rozsdás lakat, amelyet a bíróságnak fel kellett nyitni. A sok verébcsiripelés után a néma, vén varjú olykori károghásához hasonlított a szava, ha néha engedett...

(Ismertem őt: Péczy Kálmán kertek alatt járó, baráttalan, magányos lelkű öregember volt, akit sohase lehetett látni se kocsmában, se vigalomban. Olyan utakon járt, ahol senki se járt rajta kívül. A vásártér felé állott mindig zártkapujú, sárga, kétablakos házikója Nyíregyházán. Soha oda senki be nem ment, asszony, gyerek, némán jött a világra. A gazda maga a hivatalán kívül csak a városvégén szokott járkálni holdas arcával, és nagyon csúnyán nézett, ha valakivel találkozott. Nappal is éjfél ember volt, amint kísértetléptekkel bolyongott a kertek alatt. Az ilyen embernek van kitalálva az őszi éjszaka, mikor csak a süvöltő szél, a csapkodó eső, a vándorfelhő jár a házon kívül.)

*

Az elnök:

A múlt esztendőben, miután Bary József mellett mint tollnok működött, emlékezik-e arra, mikor Scharf Móric Tisztaeszlárról átvitetett Recsky csendbiztoshoz. Beszélje el körülményesen, mi célból és okból vitetett oda, és adatott által Scharf Móric Recskynek?

- Azért adatott át, mert Tisztaeszláron már nem volt hol tartani. Én akkor nagyon beteg voltam, azért mondtam, hogy én be fogok menni Nyíregyházára. Mire a vizsgálóbíró azt mondta: „Gondviselésére bízom a fiút. Vigyázzon, hogy a csendlegények kezére ne kerüljön.” Átvittük Nagyfaluba.

- Hogyan vitetett a fiú? Úgy mint tanú vagy úgy mint vádlott? - kérdezi az elnök.

- Ezt nem tudom, mert később hozott erre nézve határozat.

- Hát beszéljen!

Péczy ekkor a rövidszárú, régen kefélt, öregségtől szürke csizmája felé fordította szürke arcát, és mintha annak az orráról olvasná le mondanivalóját, egyhangú, rekedtes, színtelen hangon a következőket mondotta:

- Amint elérkeztünk Nagyfalura, mivel nagyon beteg voltam, leszálltam a szekérről, bementem a szobába, ott vacsorált éppen a Recsky család; az asszony azonnal felállott, nekem helyet adott, hogy üljek le, és vacsoráljak velük. Én erre azt mondtam: isten őrizzen, én beteg vagyok, de az asztalhoz mégis leültem. Recsky leült és vacsorált, fejförcsöm támadt, és felkértem Recskyné asszonyt, hogy rendeljen hideg borogatást fejemre. Időközben széjjelnéztem, és nem láttam a kisfiút, mire kérdeztem, hogy hol van a kisfiú? Midőn azt felelték, hogy a cselédházban, kértem Recskyt, hogy hozassa be a fiút, mert felügyeletemre van bízva, én pedig csak úgy felelhetek érte, ha mellettem van. Behozták tehát a gyermeket; ott van az asztal (mutatja kezével az irányt), én itt ültem, ezen a helyen, ott volt a bejárás az ebédlőből, hátam mögött a kályha, a kisfiú a kályha mellett ült, azután mondtam: engedjék meg, hogy lenyugodjam. Azt mondja Recsky úr: no, Péczy úr, megmutatom a celláját, hol fog háltni. Én ezzel megindultam, mire azt mondja Recsky a kis Mórícnak: gyere te is, s kérdezett, hogy ha nem sért meg, ha úgy intézkedik, hogy Móríc is ott háljon; én azt mondtam, sőt, ellenkezőleg, én nagyon szeretem; bementünk tehát a szobába, én éppen le akartam feküdni, Recsky pedig kifelé menve, éppen az ajtó kilincsét fogta, mikor azt mondta a fiúnak, tudod-e, hogy hova mégy? „Nyíregyházára”, felelt. Ott tudod-e, hogy hova mégy? „A tömlöcbe!” Nézd csak, édes gyermekem, te tudsz mindent, mert hallottam habozó vallomásodat: ha te tudsz valamit, miért nem vallod ki? Eddig a büntény súlya apádra nehezedik, egész életedben lelkiismereted rabja akarsz lenni, szenvedni akarsz egész életedben, hiszen azzal nem könnyítesz apádon, ha tagadásban maradsz. Azt mondja erre a fiú: „Én szólnék, de nem merek, mert ha szólok, a zsidók megölnék, vagy apám felakaszt.” Azt mondom rá: fiam, ha az ember az igazságot mondja, akkor a törvényszék mindig védelmére van; ha az igazat mondod, a törvényszék védelmezni fog, s nem fog egyetlen hajszálad sem megdőbölteni.

- Erre a fiú azt mondja: „Meg is mondom mindent.” Mit mondasz meg mindent? Mondd meg nekem, mert mindig tagadtad, ismerted-e Solymosi Esztert? „Ismerem hát!” Hogy nézett ki? Erre elmondta, mint a jegyzőkönyvben fel van írva, melyet átadtam. Erre azt mondtam Recsky úrnak: Uram! Én beteg vagyok, sok időt nem tölthetek itt, szeretném, ha ezt a jegyzőkönyvbe felvehetnők, menjünk be az irodába! Bementünk tehát, Móríc is és Recsky is, és ott amit Móríc mondott, jegyzőkönyvbe felvettem, és Móríc sajátkezűleg írta alá; akkor írtam Barynak részleteket arról a nagy dolgokról, miket Móríc vallott, és kértem, intézkedjék, hogy mit tegyünk a gyermekkel, bekísérjük-e, vagy holnap ki akarja-e hallgatni, és ekkor intézkedjék, vagy szíveskedjék általjönni.

- Ezen levelet a csendbiztos úr vette át és adta egy csendlegénynek; az azután átment Eszlárra, és úgy a vizsgálóbíró átjött bevégezni a fiú kihallgatását. Azt mondtam neki, hogy: fiam, én tovább nem beszélek veled; azért van itt a vizsgálóbíró, majd beszél az veled, itt van a jegyzőkönyv, azt aláírtad. Én a jegyzőkönyvet összehajtottam, a fejem alá tettem, a fiú szintén lefeküdt velem a szobában. Én aludtam. Mikor Bary úr jött Egressy László úrral, felköltötték Mórícot, kihallgatták, én a jegyzőkönyvet átadtam, azt sem tudom, kinek, csak úgy kiadtam az ajtón: visszafordultam, lefeküdtem, és aludtam reggelig. Reggel kocsira ültem, és beteg állapotban hozott be engem Bary úr Nyíregyházára. A nagyságos elnök úr is emlékezhettek rá, hogy néhány napig feküdtem.

*

„A főügyész Péczy beszéde alatt jelentőségteljes pillantásokat váltott Eötvös Károllyal, aki szemközt ült vele” - írja egy korabeli antiszemita újság. A jelentőségteljes pillantásokból manapság már nem maradt meg semmi emlék, csak annyi bizonyos, hogy Péczy Kálmán

szavai elhangzása után a főügyész kért nyomban engedelmet az elnöktől, hogy a rendkívüli tanút vallatás alá vegye.

Az elnök intett. „Tessék!” De ő maga reménytelenül dőlt hátra karosszékében. Nem látta valószínűnek, hogy az öreg almáriomként álló törvényszéki írnokból többet ki lehessen venni, mint amit eddig ő maga is elmondott.

A főügyész-helyettes körülbelül harminc kérdést tett fel egymás után Péczelyhez, s mindegyikre olyan választ kapott, amellyel egy lépéssel sem lehetett előbbre menni.

- Ott van, kérem, a jegyzőkönyvben! - felelt legtöbbször Péczely úr a főügyész kérdéseire.

- Én úgy emlékszem! - mondta változatosság kedvéért.

- Már elbeszéltem egyszer, kérem alássan - szólt, mikor a főügyész az asztalt csapta öklével.

Csak Scharf József, a templomszolga nyugtalankodott a vádlottak padján:

- Engedelmet kérek, egy ilyen öregembernek így hazudni a törvényszék előtt! Maga volt az első tanítója, aki tanította a hazugságra!

- Ne sértegetsen senkit! - kiáltott az elnök.

- Megyek a börtönbe! - felelt Scharf József halálos elkeseredéssel.

Ment is, mert az elnök a tárgyalást aznapra berekesztette.

De másnap...

Minden jelenlevőn az izgalom nyoma, mert már korán reggel híre terjedt a városban, hogy az illavai fegyház igazgatóságától megérkeztek az iratok, amelyek Péczely Kálmán múltjára vonatkoznak. Nyíregyháza kis város volt akkor: mint mondják, nem érkezhettek olyan levél ezidőtájt a városba postán, amely levélről tudomása ne lett volna az egész városnak. Igaz-e, nem-e? Ki tudná ma már ötven esztendő múlva, hogy kiknek voltak jobb összeköttetések a jósdákkal vagy égi hatalmasságokkal? Az antiszemitáknak vagy a sakterpártnak? Annyi bizonyos, hogy Léderer gyógyszerész úr Magyar Koronához címzett sarki patikájában - ahová tárgyalás előtt (és után) gyomorerősítés céljából betéregettek az úriemberek pártállásra való tekintet nélkül (miután a közkedvelt patikárius népszerűségén inkább csak lendített a nagy pör időszaka, miután „úriemberként” viselkedett a nehéz napokban is) -, a patikában már korán reggel tudták, hogy valami nagy puskát sütnék el a mai tárgyaláson. Olyan puskát, amelynek hangja sokkal messzebbre fog hangzani, mint az eddigi seregély-hangú tanúvallomások. Zúgtak, morogtak az urak a patikában, miután a gyógyszerész hírül adta barátainak, hogy nem kell takarékoskodniuk a diópálinkával, miután éppen e napokban vásárolt telket, amelyet diófával fog beültetni. Voltak ilyen vidám momentumok is a szomorú napokban. A Magyar Korona érdemes gyógyszerésze miatt akár esztendőig tarthatott volna a tárgyalás, ő felszerelte magát gyomorerősítővel jóelőre, hogy mindkét párton levő barátait megvendégelhesse.

Hát Eötvös Károly sütötte el a puskát!

Szokás szerint most is előrebocsátotta úgy a főügyészt, mint védőtársait, akik mindenféle kérdésekkel ostromolták Péczely Kálmánt, amelyekre az öreg, sok vallatásnál gyakorlott törvényszéki írnok fölényes válaszokat adott. Mint egy vén szarvasbika szórja le magáról a kutyákat...

- Akarok kérdéseket tenni! - jelentkezett Eötvös, amikor a főügyész és védőügyvédek támadóköréből kiszabadulva érezte magát Péczely.

- Hány éves ön?

- Megmondtam tegnap.

- Kérem, legyen szíves megmondani nekem ezt újra.

- Kétszer nem felelek.

Az elnök:

- Az ilyen faggató kérdésektől méltóztassék tartózkodni.

Eötvös azonban kidüllesztette széles mellét az elnök felé.

- Tekintetes törvényszék, én nagy súlyt fektetek erre a kérdésre. És a tanú nem felel. Esedezem a királyi törvényszékhez, én azon tisztemnek, amelyet most viszek, hivatalos kötelességemnek súlyát sohase éreztem nehezebbnek, mint e pillanatban, midőn azon szomorú esemény felderítéséről van szó, hogy egy fiú halálos bűnnel miként terheli édesatyját és annak társait, és azért meg fogom tenni kérdéseimet.

- Mondom, tegnap a tanú előéletének egy részét elmondta, a másik részét nem ismerem; hanem egykori hivatalos tudomásom alapszik.

- Én ezelőtt tizenöt-tizenhét évvel Veszprém vármegye magisztrátuális fiskusa voltam. Ugyanakkor ezen hivatalos minőségemben érkezett hozzám egy miniszteri értesítés, mely szerint a minisztérium fogházakban lévő különböző rabok közül többeket büntetésük teljes kiállása előtt próbaszabadságra bocsátott. Ezek között találtatott Péczely Kálmán is, aki társaságban elkövetett gyilkosságért 15 évre el lett ítélve, amely 15 évből akkor már tizenkettőt kiállt. Az illavai fegyházból bocsátatott el. És az ország hatóságai az értesítőben felhívták az ilyen elbocsátottak figyelemben tartására. Ön volt-e azon Péczely Kálmán?

Minden szem a kertek alatt járó emberre tapadt, akinek még mogorvább lett az arca.

- Ez nem tartozik az úrra! - felelte foghegyről.

Kritikus perc. A puszka eldőrdült. De a célzott még talpán áll. Sőt már segítséget is kap a leg-hatalmasabb elnök részéről:

- Én erre nézve csak annyit mondhatok, hogy ilyesmiről sem az elnökségnek, sem a királyi törvényszéknek nincs tudomása... Csak annyit mondhatok, hogy 1872 óta állott itt mint díjnok, majd mint törvényszéki írnok alkalmazásban.

Szólt az elnök, és int Péczely Kálmánnak, mintegy átadván neki a szót. S ez most felel is magáért.

- Nekem nagyon fáj, tekintetes királyi törvényszék, hogy velem mint tanúval ilyeneket megengedni méltóztatik. Ez csak alávaló személyeskedés. Ilyen tortúrát, nem hiszem, hogy Spanga, aki az országbíró meggyilkolta, szenvedett volna. Én mindent lelkiismeretesen megmondtam, fájdalmasan esik, hogy így bántalmazzák az embert.

Ekkor fölállt a királyi főügyész-helyettes, és szó nélkül, de diadalmas arccal átnyújtja az elnöknek az illavai fegyház értesítőlevelét Péczely Kálmánra vonatkozólag.

Az elnök elkedvetlenedve adja tovább a börtönigazgatóság levelét bírótársának, Gruden bírónak... Eötvös Károly ágál:

- A tárgyalások befejezésekor kérni fogom ezen fenytőintézeti értesítés felolvasását.

(Abban az összehajtogatott iratban pedig nem foglaltatott egyéb, mint az illavai Conduit-lista a Péczely Kálmán fegyenc magaviseletéről. „Liederlich und mehrerer Diebstähle verdächtig”, mondja az irat Péczely magaviseletéről. A gyilkosságot 1857-ben követte el Takács Anna nevű bűntársával, az utóbbinak hites férjén, Takács Józsefen. A hullát darabokra vagdosva vízbe dobták. Takács Anna Mária-Nosztrán szenvedte ki büntetését.)

Péczy Kálmán még hallgatagabb lett. Most már aztán ember legyen a talpán, aki ebből a megmakacsodott, megbántott emberből egyetlen választ is kivasaljon. Csak egyetlen embernek felelt régi tisztelettel, szinte megadó őszinteséggel: Korniss Ferenc elnöknek. Az ügyészen, védőkön, vádlottakon olyan leplezetlen megvetéssel nézett végig, mint toladó idegeneken, akik az ő és az elnök bizalmas beszélgetésébe akarnak néha egy-egy közbevetett kérdésükkel avatkozni. Mit akarnak itt ezek a sehonnaiak, mikor neki egyedül csak az elnökkel van dolga? Nem is felel Eötvös Károlynak többször, csak olyankor, ha az elnök külön megkérte erre. Múltjának leleplezése még keményebbé tette.

*

Péczy Kálmán után, amint szürke, mogorva alakja eltűnt az előtérből, ugyanazon a helyen egy régivilágbeli, daliás, fecskeszárnyas bajszú, magas termetű úriember jelent meg a vidéki földbirtokosok szokásos öltözetében. Nyakában fehérbabos, csokorra kötött, kék selyemnyakendő, tekintete nyílt, barátságos, hangja, mint a népdal, zengő... Recsky András, egykori nagyfalusi csendbirtos a tanú, mintha egyenesen a műkedvelői előadásról jönne a Hársfa Színkörből.

Elmondja, hogy negyvenegyesztendő, nagyfalusi birtokán gazdálkodik, a csendbirtosságról lemondott, mert éppen elég volt neki a kellemetlenségből amaz eszlári zsidófiú miatt, akivel a nála töltött éjszaka idején úgy bánt, hogy az apja se bánhatott volna különben. Más rab, ha a csendbirtosság kezére kerül: rendszerint az istállóban, pandúr felügyelete alatt szokta tölteni idejét, miután a csendbirtos házában börtön nincs. Ez a fiú a vendégszobában kapott helyet, ahol megmaradhatott Péczy úr mellett, pedig az ugyancsak rossz állapotban volt, rakta a fejére a hideg borogatásokat. A zsidófiú miatt jóformán nem alhatott ezen az éjszakán a ház népe. Pláne azután, mikor a fiú váratlanul vallani kezdett az eszlári zsidók dolgáról, hogyan ölték meg Solymosi Esztert.

Péczy Kálmán hidegvizes borogatással a homlokán eleinte csak egyedül hallgatta a vendégszobában a fiú rémséges elbeszélését, de aztán, nem győzvén hitelt adni a hallottaknak: felköltötte Recsky Andrást is, hogy hallgassa a mesébe illő borzalmakat. Persze felébredt Recskyné, felébredtek a gyerekek, ott jártak-keltek az úriház nyolc szobájában álmatlanul, miután az eszlári fiú váratlanul megszólalt, és a hajmeresztő történet előadásába kezdett.

Eötvös Károly nem állhatta megjegyzés nélkül a Recsky Bandi szavait. Így monologizált:

- Énelöttem ez csudálatos rejtély. Látom, tudom, hogy a vizsgálóbíró óraszámra hallgatta ki előbb a fiút, akkor Scharf Móric olyat mondott, amit negyven tanú igazol. Péczy úr egy-szerre, alig beszélt a fiúval pár percig: mindjárt ki tudta belőle venni a másik vallomást. Ezt magyarázza meg. Ez rejtély előtttem, amit nem tudok megfejteni.

Recsky András nyugodtan válaszolt:

- Annak okát én nem tudom. Csak azt tudom, hogy a fiú beszélt.

Annyira konsternálva volt maga a csendbirtos is a fiú vallomásától, hogy szokása ellenére tanúkat hívott be a szobába, ahol a fiú beszélt. „Ottan volt Bakó Ignác, aki csendlegény volt, ott volt az akkori dajka, Annának hívták, Szójár Anna és Vigvári János szolgálégény.”

Péczy, a törülközővel homlokán, jegyzéket írt a fiú vallomásáról. És a rendkívüli vallomás miatt kellett még azon éjszaka értesíteni a Tiszaeszláron maradt vizsgálóbírókat és királyi ügyészt.

Folyamatosan, nyugodtan, szinte derűlten beszélt Recsky András az esztendőnél régiebb éjszakáról, mint aki szerencsére túl van már az egész kényelmetlen állapoton. Nem volt kelle-metes, hogy úriházában, ablak alatt viháncoló cselédek, szobalányok, kocsisok jelenlétében,

hallgatózása mellett éjszaka ilyen dolgok történtek. Keresztet vetett azóta az egész csendbiztosságra, számos cselédjét, legényét elbocsátotta megkisebbedett háztartásából.

- Higgye el, aki akarja! - mondta ekkor Friedmann ügyvéd, mikor az egykori csendbiztos befejezte vallomását.

Ekkor kiegyenesedett Recsky András, hogy szinte egy fejjel lett magasabb. Homlokán tüzes harag nyomai mutatkoztak, és a két keze ökölbe szorult. Ez sértés volt, amit úriember nem hagyhat magán száradni egy jöttment pesti fiskálistól. Recsky András pedig úriember volt a javából. Műveltségére jellemző, hogy otthon mindig franciául beszélt, ha azt akarta, hogy a cselédek ne értsék a feleségével folytatott társalgást.

Alig várta, hogy az elnök a szünet után ismét megnyissa a tárgyalást. Recsky András az elnök elé állott, és remegő, indulatos hangon a következőt mondta:

- Mielőtt méltóztatna a kihallgatást kezdeni, egy kérésem volna nagyságodhoz. Itt a teremben azt hallottam, hogy Friedmann úr előadásomra azt mondta, „higgye el, aki akarja”. Ez körülbelül annyit tesz, mint valakit hamis tanúskodással vádolni. Kérem az elnök urat, méltóztassék Friedmann védőügyvéd urat ennek visszavonására felhívni.

Az elnök:

- Az igaz, hogy a védő úr ezt mondta, mire azt feleltem, hogy véleményét tartsa meg magának. Megelégszik ezzel?

- Megelégszem.

III. A tárgyalási termen kívül is történnek nevezetes események

Pesten, a Király utcai régi Polgári Lövölde kertjéből felszállott a Vindobona nevű léghajó Silberer Viktor bécsi szerkesztő vezetésével, és utasainak ugyancsak pesti hírlapírókat vett kosarába, mint Hoitsy Pált, Vészi Józsefet, Sasvári Ármint, akik először vállalkoztak a légi útra a pesti lakosságból, hogy az „elemek harcáról a felhők között” saját szemükkel (és életük veszélyeztetésével) meggyőződjenek, ugyanakkor az ország keleti részében, nagyterjedelmű bokortanyák központjában épült, alig ötvenesztendős Nyíregyházáról azt írja a berlini Extra-blatt, a német antiszemita közlönye, hogy a „földkerekség legérdekesebb városa”, ahová az egész világ figyelme koncentrálódik. Pedig tán volt olyan érdekes a Vindobona pesti felszállása, mint a nyíregyházi törvényszék előtt folyó „sakterper”. A léghajó este fél nyolc órakor tűnt el a magasban, miután Silberer Viktor, mint egy cirkuszi légtornász, kapaszkodott a légikosár kötélhálózatába, és fehér tengerészsapkájával búcsút integetett az alanti közönségnek, Sasvári Ármin (a Nemzet munkatársa) színes papírszalagokat dobált le emlékül, Vészi József benyomásait jegyezte, míg Hoitsy Pál összefont karral, a természettudós hideg nyugalmaival állott első légi útján. Ugyanekkor Nyíregyházán tizenkét ügyvéd (idősebb Krúdy Gyula elnöklése mellett) a megyeház termében vádiratot szerkesztett az állami főügyész-helyettes ellen, amely vádiratban azzal vádolják Seyffert Edét, hogy pártoskodva, megbízhatatlanul képviseli a közvédat, az igazságot, ugyanezért ennek megállapítása után a főügyész azonnali visszahívását kéri a legfelsőbb igazságügyi hatóságtól. Egyhangú volt a tizenkét ügyvéd véleménye a pártoskodó főügyészről; egyetemes volt az elkeseredés a közvédlő ellen, aki „a zsidók védelmében még a védőügyvédek is felülmúlja”. A Vindobona Soroksár felé szállt Budapestről, a nyíregyházi ügyvédek pedig vádirataikkal hosszú évekig tartó viszálynak az irányát vetik el, amelynek kifejlődését előre senki se tudhatta.

*

A nyíregyházi ügyvédi kar értekezletet tartott, és Seyffert Ede királyi főügyész-helyettes ellen az igazságügyminiszterhez a következő kérvényt terjesztették fel:

Nagyméltóságú Igazságügyminiszter úr!

A tiszaezlári nagyfontosságú bűnper, amely jelenleg városunkban napok óta végtárgyalás alatt áll, Európa nemzetei figyelmének és érdeklődésének tárgyát képezi; nem csoda tehát, hogy azt mi is tisztelettel alolíroztak mint jogászok, itt a helyszínén kiváló figyelemmel kísérik.

E felette nagyfontosságú bűnper, mely oly általános nagy érdekeket és következményeket képvisel, tekintettel az alkalmazott gyorsírókra, oly nagy nyilvánossággal tárgyalatik, hogy a végtárgyaláson kiejtett minden egyes szó, mondhatni, a földgömb lakói tudomására hozatik: miért is hazánk igazságügyi politikája különösen ez alkalommal megköveteli azt, miszerint e nagyfontosságú bűnper oly korrekt módon tárgyalassék, hogy a művelt nemzetek közvéleménye a magyar igazságszolgáltatás fölött elismeréssel nyilatkozhassék.

És íme, mit tapasztaltunk!

Eme felette nagyfontosságú bűnper közvádoló nélkül tárgyalatik.

Mert a közvádoló álarca alatt védő működik, ki is ahelyett, mint azt a vádlottakhoz és tanúkhoz intézett kérdései is igazolják, a valódi igazságot összebonyolítani, illetve eltakarni igyekszik.

Mi őszintén megvalljuk, hogy reméltük azt, miszerint nagyméltóságod e visszás, helytelen, törvénytelen és a magyar judikatúrát oly felette kompromittáló közvádló eljárásból a sajtó közleményeiből meggyőződván, sietni fog e bajon segíteni; azonban máig nagyméltóságod semmiféle e részbeni intézkedéséről tudomást nem nyerhetvén, elengedhetetlen polgári kötelességünknek ismerjük a legsürgősebben az iránt kérelmezni:

hogy tekintettel a közvádoló eddigi eljárására, amely hazánk igazságügyi kiszolgáltatását a művelt nemzetek előtt kompromittálni képes, tekintettel továbbá a felette nagyfontosságú és nagy érdekeket involváló bűnperre, melynek szigorú és részrehajlatlan megvizsgálása, a valódi igazság felderítése és igazságos elbírálása a közérdek követelménye, de tekintettel végre arra is, hogy az emiatt megbotránkozott magyar közvélemény, melynek körében az eljáró közvádló „egyén” ellen immár a legmegbélyegzőbb gyanúsítások is nyilvánosan hangoztatnak, kegyeskedjék a legsürgősebben intézkedni elsősorban az iránt, hogy a közvádló „egyén” azonnal egy másik közvádló által felváltassék, másodsorban pedig az iránt, hogy a panaszlott közvádló, Seyffert Ede ellen a fegyelmi eljárás megindíttassék, hogy ezáltal a mélyen megsértett közérzet követelményének elégtétessék. Nyíregyháza, június 24. 1883.

Idősebb Krúdy Gyula és ügyvédtársai.

*

Miért lépett ki idősebb Krúdy Gyula, a nyíregyházi ügyvédek nesztora, eddig elfoglalt, tartózkodó, pártonkívüli álláspontjából?

- Azért, mert a város és vármegye becsületéről volt már szó, nem pedig a zsidók dolgáról, amelyet amúgy is rendbehoz majd Eötvös öcsém - mondta az elnök, akit éppen az 1848/49-es Honvédegyletnél viselt tisztsége miatt így volt szokás szólítani.

Lehetséges, hogy Korniss Ferencsel, a törvényszék elnökével folytatott bizalmas esti tanácskozásoknak is része volt az öregúr állásfoglalásában, hiszen Kornissal, a „másik elnökkel”

baráti összeköttetésben állott idősebb Krúdy. Korniss elnök pedig napról napra nehezebb helyzetbe került a főügyész-helyettes magatartása révén, aki darabidő óta hangoztatta, hogy a legutóbbi minisztertanácsban már határozatba ment, hogy abban az esetben, ha a nyíregyházi törvényszék nem engedelmeskedik a főügyész-helyettesnek, illetőleg ha Korniss nem bízta a tárgyalás vezetését a főügyész-helyettes szándékára: nyomban másik bíróságot delegálnak az itteni „elfogult” bíróság helyett a tárgyalás „lefolytatására”. Ezenkívül tudtak valamely levélről, amely Ferenc József aláírásával már darabidő óta a főügyész-helyettes zsebében volt (csak a dátumot kellett kitölteni benne), amely királyi biztosi hatalommal ruházta fel Seyffert Edét, amint azt felbontja.

- Ferenc Józseftől könnyen kitelik ilyesmi - mondta az elnök, akivel rokonságban voltam -, mert tudvalevő dolog, hogy Ferenc Józsefnek külföldi és többnyire zsidóvallású bankároktól kellett pénzkölcsönt felvenni most tíz esztendő előtt (1872-ben) a bécsi krach idején, hogy rendezhesse azoknak az unokatestvéreinek, a főhercegeknek a dolgát, akik anyagilag belekeveredtek a bécsi bankárok összeomlásába. A bécsi krachot Ferenc József is úgy úszta meg, hogy külföldi bankároktól szerzett kölcsönt Lónyay útján, aki azóta lett gráta perszóna az udvarnál, ahol minden disznóságot megbocsátanak neki, úgyhogy még Ráday is hiába leplezte le Lónyayt, mikor kiderítette róla, hogy a betyárok Két Pisztoly-fogadója, Pest kellős közepén, a pénzügyminiszter tulajdona...

Idősebb Krúdy napokig tudott beszélni Ferenc Józsefről, mert hiszen ő érdekelte legjobban a világon, és minden mesemondást tudott róla... Miért ne hitte volna, hogy Ferenc Józsefnek a koldus eszlári sakterek dolgában is van valamely érdekeltsége, amikor a „balpárton” levők még külön dolgokat is kitalálnak a független Magyarország legnagyobb ellenségéről, Ferenc Józsefről?

Idősebb Krúdy az általa kezdeményezett főügyészellenes mozgalmat nyilvánosan patrióta-érzelemmel igazolta. A Szabolcs megyei ügyvédek nem hagyhatják annak a törvényszéknek a becsületét, amely törvényszékkel együtt dolgoznak.

- Azonkívül ennek a megyének tisztiiügyésze is voltam fiatalkoromban! - mond id. Krúdy, amikor személyesen útrakelt, hogy Pauler igazságügyminiszternek Budapesten átnyújtsa a nyíregyházi ügyvédek vádiratát az ügyész ellen, és tőle új közvádoló kirendelését szorgalmazza.

Paulerrel ugyan nem sokra ment id. Krúdy, mert az igazságügyminiszter kijelentette, hogy ő már eddig is mindent megtett a nyíregyházi királyi törvényszék becsületének érdekében, amikor Tisza Kálmánt a legutóbbi minisztertanácsban csak személyes jóállással tudta arra rávenni, hogy szokásos nyári szabadságára elmenjen, mert a miniszterelnök éppen a nyíregyházi tárgyalás miatt mindvégig helyén akart maradni... Pauler miniszter jóállt Kornissért, a törvényszékért, a rendért és nyugalomért, de Seyffert főügyész-helyettes ott marad a helyén, ahová küldte.

Id. Krúdy lángolva jött vissza Nyíregyházára, és a hírlapokban nyilatkozott, mint általában mindenki ebben az időben, amikor a sajtó vezette a közvéleményt.

*

De ugyanakkor a tárgyaláson kívül nem nyugodott Ónody Géza sem, aki nyakig benne volt ebben a zsidó-perben akaratán kívül is, mert jóformán minden tárgyalási nap után őt tették felelőssé a nyíregyháziak és a más vidékről jött hallgatók a tanúk kedvező vagy kedvezőtlen magatartásáért. Ónody Géza volt az antiszemita-párt vezére, őt éljenezték már a tárgyalási teremben is, amikor Recsky András a Friedmann ügyvéd által elkövetett „sértésért” elégtételt kapott, és Ónody Gézát okolták, hogy Bary József vizsgálóbíró Eszlárról visszahívatta a főügyész-helyettes, ahová új nyomok felfedezése végett kiszállott váratlanul Bary bíró, ami

nagy blamáza volt az elnöknek. De Ónody még egyszer mentette, ami menthető: rávette Zoltán alispánt, hogy „közigazgatási” úton, a törvényszéktől függetlenül nyomoztasson az új nyomok után... Zoltán alispán meg is szállatta Tiszaeszlárt csendőrökkel, de a csendőrök nem tudtak mást elfogni, mint Sümegi Vilmost, a Nemzeti Újság tudósítóját, aki talyigán Eszlárra rándult ki, hogy ott körülnézzen. Sümegit aztán megfelelő fegyveres kísérettel kivitték az eszlári határból, mert nem derült ki róla, hogy része lett volna Solymosi Eszter dolgában.

*

Az ügyvédek esténként tanácskoztak a másnapi teendőkről, amikor a tiszaezlári zsidókat védelmezték a nyíregyházi törvényszék előtt.

Öt ügyvédjük volt a bajba jutott izraelitáknak: Eötvös Károly, Friedmann Bernát, Funták Sándor, Székely Miksa és Heumann Ignác.

Eötvös és Funták keresztény emberek, sőt régivágású, táblabíró külsejű és észjárású férfiak, akiknek tizenkilencedik századbeli nagy magyarok voltak az ideáljaik, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, a magyar nemzet legjobb ügyvédei, amikor a hazát kellett védeni.

Ha Deák Ferenc még életben van a tiszaezlári pör idején: bizonyára ő veszi védelmébe az ártatlanul megkínzott zsidókat. De csak Kossuth élt a nagy magyarok közül, az is távol az országtól, a legkeservesebb száműzetésben, de onnan is írogatta leveleit, hol a ceglédiekhez, hol a Heves megyeiekhez (mert Kossuth, miután az uralkodó Ferenc József miatt nem írhatta levelét, kiáltványát az egész országhoz, mint hajdanán: csak egyes városokkal és vármegyékkel levelezett), amely levelekben „szégyenletes és gyalázatos dolognak” mondja, hogy Magyarországon egyáltalában zsidókérdés lehetséges. Az ügyvédekre volt bízva a lázadást, sőt egyéb veszedelmeket magában rejtő tiszaezlári vérvádpernek az elintézése, az igazság kiderítése, mert néha úgy látszott, hogy még maga az állami hatalom is tehetetlen a megmérgezett közvéleménnyel szemben.

Nehéz volt akkor az eljövendő igazság kiderülésében bízni, de az ügyvédek bíztak, hogy a legnagyobb magyar század, a Kossuth Lajos és Deák Ferenc százada, nem végződik úgy Magyarországon, hogy a tiszaezlári vérváddal s annak törvényszerű megállapításával szinte semmivé tegyék Magyarországon mindazt, amit a tizenkilencedik század az emberiség javára alkotott.

Bízott a két táblabíró-eredet, Eötvös és Funták, akik valóban egész jövőnk pályáját feltették arra, hogy az ártatlanul megvádoltaknak igazság szolgáltassék. Mind a ketten jövendelő ügyvédi irodát vezettek korábban is a fővárosban, ügyvédi hírnevük gyarapításához tehát nem lett volna szükséges a tiszaezlári pörbe avatkozni, mint ahogy meggondolta magát éppen Horánszky Nándor, az Apponyi Albert pártjának vezére, amikor a védelemtől az utolsó percben visszalépett, mert úgy látta, hogy politikai karrierjének ártalmára lehetne, ha a zsidók mellett exponálná magát. Igaz, hogy Horánszky visszalépéséhez hozzájárult Verhovay Gyula féktelen támadásaival (amellyel párbajra is kényszerítette Horánszky Nándort, amelyet az csak hosszú huzavona után, becsületbírószági döntés után volt hajlandó megvívni, miután Verhovay Gyula nem vett elégtételt Bartók Lajostól, a költőtől, miután az a Nemzeti Színház előtt kalapját hátulról leütötte). Sőt Apponyi Albertnek is része volt abban, hogy a nemzeti párt, amely éppen a magyar középosztályt akarta zászlói alá gyűjteni: Horánszky Nándor szereplése folytán ne kerüljön atyafiságba a zsidókérdéssel. Eötvöst darabidőre nagyon elkedvetlenítette védőtársának cserbenhagyása, amíg Funták Sándor mellészegődött, hogy ne legyen egyedül.

Friedmann Bernát már akkor is híres védőügyvéd volt, tőle, aki rablógyilkosokat védett, senki se vehette rossznéven, ha hitsorsosai érdekében mindent elkövetett. Székely Miksa fiatalember volt még akkor, a nyíregyházi Stern családból származott, és szinte természetes volt,

hogy a fiatal, nagyreményű fiskális a Szabolcs megyei zsidók bajában a védők közé áll. Legálább a szabolcsi zsidók tartsanak össze, ha már mindenki elhagyta őket. (Éppen Székely Miksának a nyíregyházi rokonsága gondoskodott Eötvös Károly szállásáról, amelyről emlékirataiban azt jegyzi fel Eötvös Károly, hogy kényelmesebb helyen még nem lakott életében.)

*

A védelem igazi vezére, bármit mondtak eddig a tiszaezlári memoárok: Heumann Ignác volt, akinek nyíregyházi ügyvédkedése, tehát mindig kéznéllevősége miatt a legnehezebb helyzete volt az antiszemita-áramlattal szemben, amikor elsőnek vállalta el az eszlári zsidók védelmét, holott azok megvédelmezéséről még álmában se mert gondolni egyetlen talpon álló magyar ügyvéd sem. Hiszen Scharf Móric vallomása, a tiszai hullaúsztatás kiderülése után oly elveszítettnek látszott a zsidók ügye, mint a fejsze, amelyet a kútba hajítottak.

- Isten veled, Heumann Ignác! - mondták nyíregyházi ügyvéd jóakarói is, amikor az pompás ügyvédi irodájának renoméját a zsidók lehetetlen védelméhez kötötte. És éppen a Szabolcs megyei urak, akiknek a nagyeszű Heumann odáig bizalmas ügyvédjük, sőt jóbarátjuk volt, mint Kállay Andrásnak, Fráter Sándornak, Gencsynek. Az urak keresztet vetettek, mikor meghallották az ügyvéd lehetlenségnek látszó vállalkozását.

- Kár ezért a derék Heumann Náciért, hogy fejje meg a falnak - mondták azok is, akik az ügyvéd eszére bízta idáig a vagyoni állapotukat, mert a Szabolcs megyei urak, akik megmaradtak a múlt idők könnyelműségéből: éppen Heumann jogi és baráti tanácsai révén rendezkedtek be a változott világhoz.

- Don Quijote harcát folytatja Heumann - vélekedtek azok, akik nem akartak még rosszabbat mondani.

*

Heumann Ignác ismerte legjobban az eszlári pört, mert hiszen kezdettől fogva, több mint egy esztendőn át módjában volt Nyíregyházán megfigyelni mindent, ami a szomszédos Tiszaezsláron, de távolabb, az országban is történik a pör körül.

És Heumann, ez a kékszemű, szőkebarna, karcsú, gavalléros és tudós modorú, inkább szabolcsi dzsentrinek, mint zsidó fiskálisnak született és termett úriember, jószemű ember volt.

Emlékiratokat nem hagyott hátra, pedig talán ő volt az egyetlen, aki a tiszaezlári vérvád keletkezésének minden fázisát, minden egyes percét, növekedését ismerte. De baráti társaságban gyakran beszélt a nagy pör titkairól, amely beszélgetéseknek az volt a következménye, hogy a Heumann-nal barátságos viszonyban álló úriemberek, Kállay András, a későbbi szabolcsi főispán, akit „Andris bácsi” néven tisztelt Magyarországon minden valamirevaló úriember, Fráter Sándor, a megyei ellenzék vezére, a típusa a szabadelvű ellenzéki uraknak, és az ő társaságbeli ismerőseik sohasem hittek a rituális gyilkosság vádjában, éppen Heumann meggyőzése alapján.

A védőügyvédek tanácskozásán, amelyet Eötvös Károly szállásán tartottak esténként, mindig Heumann dolgozta ki a haditervet. Ő ismerte legjobban a pör szereplőit, de a bírókat is. Ő gondoskodott a frappáns jelenetekről, találkozásokról, a „deus ex machináról”, mint ebben az időben nevezik a „váratlan fordulatokat”. Heumann kezében összpontosult a pör anyaga és annak vitele addig a pontig, amíg az orvosdoktorok vették át szerepüket, és Solymosi Eszter hullája felett kimondták a döntő szót. (Itt ragyogtatta Eötvös Károly a maga nagy készültségét, fáradhatatlanságát, az orvosi tudományban való ritka járatosságát.)

De amíg a szegény kis Eszter testi maradványai a pesti professzorok asztalára kerülnek: sok minden történik e világon és az eszlári pörben. Elmondja vallomását Scharf Móric, magára

vállalja a gyilkosságot Schwarcz Salamon, az eszlári metsző, vall Matej, a tutajos legény, Herskó, a sáfár, és mindennap másként vall a vörösszakállú Smilovics Jankel, ez a tipikus hazudozó, akin sohase lehet eligazodni. Nyüzsögnek a zsidók; megzavarodnak a tanúk; feltűnik és lealkonyul a csendbiztosok napja; a vizsgálóbíró végigmegy a nyomokon, szinte a későbbi Sherlock Holmest előzi meg aprólékos, nagyítóüvegen kimért nyomozásával, míg az utolsó nyomnál, annál a bizonyos Vogel Amselnél, akinél először indulna az álhulla világ körüli útjára: elvesznek a nyomok. Eddig követi az eszlári ügy menetelét Heumann Ignác, mint a tiszaezlári zsidóknak egyetlen ügyvédje, aki egymagában is megbirkózna a védelemmel, ha a pör anyaga tovább is Szabolcs megye területére koncentrálódna. De mint mondtuk: beleszólt az ügybe az országos közegészségügyi tanács, valamint a szakértő professzorok; Heumann egymagában már nem volt elég, hogy a bűnügyi jogászság mellett az orvosi tudományt is megtanulja oly alaposággal, mint Eötvös Károly, aki erre fektette a fősúlyt működésében.

A bűnügyet a védelem részéről tehát Heumann Ignác vezette. Ő szövegezte meg azokat a kérdéseket, amelyeket ügyvédtársai adtak fel a tárgyalás folyamán; ő tartott kollégáinak előadást esténként a másnaponként tárgyalás alá kerülő bűnügyi anyagról; ő adta meg a szükséges információkat a mentő- és vádlótanúkról. Kevés az a szó, amellyel kortársai a tiszaezlári védelem „spiritusz rektorának” mondják: lelke volt a hadjáratnak, amelyet a sötétség és butaság ellen vívott az emberiség az 1883-ik esztendőben. Nagy lélek, amelyet a sors a poros, ákácfas Nyíregyházára helyezett, hogy a kellő percben helyén legyen, amikor az emberi felvilágosodottságot megint középkori éjszaka lepte meg. S egy másodpercig sem tévedt el a sötétségben.

*

A híres szépasszony: Stern Jenőné, nemcsak a piactéri nagytrafikban állotta meg helyét, hanem háziasszonynak is a legkitűnőbb volt, amikor szellemességükben nagy utakra kelt mondások helyett testi táplálékokkal kellett ellátni vendégeit.

Esténként ő gondoskodott az öttagú „védelemről”, amely asztalánál, a családi függőlámpás alatt a paprikáscsirke után, nyíri vinkó mellett a tárgyalás másnapi anyagát megbeszélte. Stern úr (egy igen szolid posztókereskedő) nagyothalló férfiú volt, és így nemigen vett részt az ügyvédek tanácskozásában, de annál inkább figyelt Sternné éles és asszonynál szinte bámulatosan logikus eszével. Ismerte az embereket - a Szabolcs megyeieket úgy, mint a tenyerét -, nem volt olyan szereplő úriember, akivel egyszer-másszor szót nem váltott volna nagytrafikja trónusából. Nemcsak azt tudta, hogy a divatos Tisza-szivar mellett melyek a népszerű eszmék a maga világában, hanem alaposan belenézett az emberekbe, akikkel dolga volt. Azt mondták: francia regényekben fordulnak elő ilyen okos asszonyok... Nem. Nyíregyházán, Szabolcs megye központjában lakott akkoriban a legokosabb asszony, akinek része volt abban, hogy a tiszaezlári veszedelmet sikerült elmulasztani a világról.

Mária Terézia-termetű, feketeszemű, fehérarcú, barna asszony volt, akinek a száját a legszebbnek mondják a korabeli férfiak, amikor az a száj megszólalt. Mert mindenkihez tudta az utat, hogy egyenesen a szíve közepébe küldje a szavait. Valószínű, hogy a nagyszakállú védők nem minden érzelem híján hallgatták szavait, ha olykor megszólalt a tanácskozásban.

Rosszat Sternné nem tanácsolt, mert hisz a védelem ügye, mint mondani szokták: „olajozva” haladt a maga útján.

IV. „Becsületemre főbelövöm magam, ha kiderülne, hogy nem igazat mondok”

A Vindobona léghajót alatt, a földön Kégl Pista Fejér megyei úriember négyesfogata követte röptében, hogy ne maradjanak jármű nélkül az urak, ha a léghajó felmondaná a felhők között az engedelmességet; valóban, mikor Silberer Viktor, a léggömb tulajdonosa az utolsó homokzsákot is kiöntötte: a léghajó éppen Pest megyében, Kégl Pista korabeli híres gavallér ősi birtoka felett megállott, és az urasági lakban vacsorával várták a bátor léghajósokat. A Vindobona kosara néhányszor a földhöz ütődött (mikor is az utasok a kötélhálózatba kapaszkodtak), amíg a négyesfogatról leszálló Kégl Pistának és kocsisának sikerült a léghajó kivetett horgonyát jól megerősíteni, és a kiszállás baj nélkül megtörtént, oly épségben, egészségben, hogy Hoitsy Pál, a Vindobona egyik utasa másnap már tárcacikket írt utazásáról az Egyetértésbe.

Nem ilyen simán mentek a dolgok azonban ugyanakkor Nyíregyházán, a vérvád léggömbje, amelyet az egész világ figyelme mellett eresztettek a magasba annak léghajósai: mind messzibb ragadta a kormányosokat, és lassankint közönséges papírsárkánynak bizonyult a nagy hajszával útjára eresztett tünemény, amely, mint egy véres felhő, lebegett egy esztendő óta a világ feje felett.

Ezekben a napokban éppen a híres Barcza Dani kihallgatására került a sor a bíróság előtt, amelyet már a tárgyalás első napjától vártak, mert az volt a közhiedelem, hogy Barcza Dani ismeri legalaposabban az eszlári rémregényt „ától cettig”, mint mondták.

*

Ki volt ez a Barcza Dani?

Senki más, mint Debrecen város csendbiztosa, akit közönségesen a „hortobágyi komisszáriusnak” szoktak nevezni. Jó nagy darab föld volt az, amelyen már huszonnégy esztendeje közmegelegedésre, kifogástalanul csendbiztoskodott, és sok lóköttővel, marhatolvajjal elbánt ezen negyedszázadnyi idő alatt a Nemes Város vagyonának védelmezésében.

„A legöregebb talpon álló csendbiztos Magyarországon” - mondták Barcza Daniról, amikor a hatvanesztendő, daliás, ropogós férfiú búzavirágkék dolmányában, sarkantyús csizmájában a nyíregyházi bíróság elé perdült, hogy egyszerre felfigyelt megjelenésére mindenki. Ilyen volt a csendbiztos, mint Barcza Dani! Napégette arcú, komoly tekintetű, félelmetesen pödrött, egészséges, mint akár a népdalban.

A híre olyan volt, hogy az esztendő eszlári vizsgálat alatt eljutott Kozma Sándorhoz, az országos főügyészhez, aki magához hívatván Barcza Danit Debrecenből: titkon megbízta, hogy a szomszédos Szabolcs megyében történt rejtélyes és mindinkább bonyolódó eszlári ügyben nyomozzon, és az igazságot kiderítse.

Barcza Dani vállalta az országos főügyész megbízatását, habár elég dolga lett volna a Hortobágyon is.

Most itt állott a nyíregyházi bíróság előtt, és elmondta tapasztalatait, amelyeket a titkon végzett nyomozás alatt szerzett.

Hát bizony kicsit csalódtak a nagyhírű csendbiztosban, akik tőle várták a rejtély megoldását.

Szép ember volt, szépen beszélt a bíróság előtt, de nem mondta meg ő sem, hová lett Solymosi Eszter, pedig ezt várta volna mindenki.

Elmondta, hogy megbízatása után szabadságot vett Debrecenben, és lóháton elindult egymagában a szabolcsi határnak. Bejárta Nagyfalut, ahol éppen Recsky András csendbiztos kollégájának volt a vendége.

- Megvallom, arról akartam meggyőződést szerezni, hogy milyen úton keletkezett a vallomástétel. Mert sokféle a kérdezés és a vallomás.

- Hogy miként történt ebben az ügyben a kérdezés és vallomás, azt nem tudom, de nagy különbség van közöttük, amikor azt mondja a csendbiztos a kikérdezésnél, hogy te loptad el a lovamat; vagy pedig, mint én szoktam tenni, hogy miért vagy itt?

- De ne méltóztassék olyan ügyetlennek vagy ostobának gondolni, hogy erre ily úton jussak, hiszen a pandúr a pandúrtársának elmondja ezt borozás közben.

- Amint bementem, és ő (Recsky) kijövén, engem meglátott, meghökkent az én megjelenésemre. Akkor nagy megerőltetésembe került ott maradni ebédre, láttam, úgyse érek célra.

Recsky András, a szabolcsi csendbiztos, aki végighallgatta a hortobágyi csendbiztos vallomását, nagy fölénnyel felelt erre:

- Dehogy! Roppant szívesen marasztaltam mint régi kollégámat. Kérdeztem: Honnan jössz? Nyíregyházáról, mondja ő. Hová mégy? Nánásra. Maradj nálam. Nem tudok, sürgős dolgom van, megyek Nánásra.

- Nagyon gyanús volt, az igaz, hogy valaki Nánásra Nyíregyházáról Nagyfaluba jöjjön régi kollégáját meglátogatni, és csak pár percet, félórát vagy órát mulasson, de nem bírtam marasztalni, pedig szívesen láttam.

- Feltűnt, hogy valamiféle járatban van, mert kérdezi, hogy Nánásra merre van az út? Tudod tán a nánási utat!, mondok. Tudom, de mégis magyarázd meg, hol tér el?

- Megmagyaráztam, de miután gyanús volt a dolog, utánamentem, hogy merre mehet, mert egy kis eső volt. Ő Eszláron keresztül ment, de nem maradt ott, elment Lökre, és Lökön meghált.

Az elnök:

- Tehát azon hitben volt, hogy önnek kikémlelése végett volt önnél?

- Igen. Ott volt nálam Mihályi János barátom, mondom neki, miért vállalt ez az ember ilyen különösséget?

No, hát Recsky vallomása nem nagyon emelte Barcza Dani tekintélyét, aki már az első lépésre így megjárta csendbiztostársával, akinek a „nyomozása” éppen az ő feladata lett volna.

Hát még mikor Recsky kikottyantotta:

- Eszláron a falu végéig mentem utána... Aztán bementem a községi bíróhoz, hogy nem látták-e Barczát, kihez szállt? Nem láttam, mondja ő, csak keresztülment Eszláron.

Ezen a környéken tehát nem boldogulhatott a debreceni csendbiztos, ahol megjelenésére annyi szem felfigyelt. Nézzük, talán másfelé több szerencséje volt az országos főügyész nyomozójának.

Az elnök:

- Ön beszélt Henter Antal várnagy úrral és Scharf Móriccal is?

Feleli a hortobágyi:

- Ennek következtében többször eljöttem ide Nyíregyházára, s barátságot kötve Henter várnagy úrral, kívántam megismerni Móricnak szellemi tehetségét, s jelen voltam egy pár órán, mikor tanult. Úgyszintén kívántam megismerkedni tökéletesen Henter várnagy úrral is.

- Egy este, éppen Ferenc előestéjén együtt voltunk a fogadóban. Henter úr azt mondta nekem, úgy szeretlek, mint a testvéremet.

- Szeretném, ha ezt bebizonyítanád, mondám neki. S ő azt felelte, hogy ezt megteszi holnap. Szívesen veszem, mondom.

- Másnap azt mondom neki: Elhiszed-e már, hogy ez az ügy nem fog úgy kiderülni, hogy a zsidók elítéltessenek? Azt mondta, kezdem magam is azt hinni, hogy úgy lesz.

- Esküszöm az Istenre, halld meg te is, szoltam erre, hogy az eszlári ügyet kiderítem, ha lesz mód hozzá.

- Éppen Ferenc napján volt este, én megkezdtem a kihallgatást.

- No, Móric fiam, mondom a fiúnak, most már én vagyok kiküldve Solymosi Eszter ügyében, és most már igaz dolognak kell kiderülni. Ne félj, kisfiam, semmit, nem fog bántani senki. Látnod, itt nincs senki más, mint én, te és Henter téns úr. Beszéld el mielőttünk most, mit láttál, hogy láttad, úgy, amint történt. „Hát én hallottam a lármát”, mondja Móric, „odamentem a templomajtóhoz, és kulcslyukon láttam, hogy ottan ültek hárman Eszter mellett, aztán egy fazékba vették a vérért.”

- Nézzed, fiam, feleltem Móricnak. Én tudom, hogy neked van eszed, mert tudod, hogy én végighallgattam egypárszor, mikor te tanultál, és a históriából feleltél, tehát már azt kell tudnod, hogy Isten van, és ne feledd el, hogy az Isten megveri az embert, aki ilyen esetben hazudik.

- Te valakit kímélni akarsz, nem mondod a dolgot úgy, amint történt. Ne kímélj senkit, beszéld el a dolgot úgy, amint volt, az igazat. Ártatlanul ne mondj senkire semmit. Úgy mondtad: „Ha igazat kell elmondani, én nem láttam semmit.”

- Hát eddig miért mondtad, hogy láttad? Hát bántottak vagy ütöttek Recsky úrnál?

„Ütni nem ütöttek, egypárszor a fülem kissé megcibálták, hanem Péczely úr azt mondta, hogy ha azt nem mondom, hogy láttam, mikor Esztert megölték, a börtönben rothadok el. Ha pedig azt mondom, hogy láttam, akkor holnap hazaeresztenek. Mondtam én azt, amikor Nagyfaluból behoztak Nyíregyházára, hogy nem láttam semmit, Nagy László királyi ügyésznek és Bary vizsgálóbíróknak is, de azt mondták, hogy azt nem szabad mondani.”

- Henter erre azt felelte, igaz, hogy azt mondta, de másnap visszavonta ezen vallomását. És az előbbinél maradt.

... Most következett a kihallgatás során a sokat emlegetett Henter Antal várnagy, aki egy esztendeje magánál tartotta Scharf Móricot.

Sokat emlegették Henter Antalt ez esztendő alatt, de tán még többet az eszlári pör befejezése után, mert ezt a tetőtől talpig becsületes embert bizony sokan félreértették a szándékában. Holott nem tett egyebet, mint amit ura és parancsolója, a „kormányzó alispán úr”, Zoltán János parancsolt neki, hogy Scharf Móricra úgy vigyázzon, mint a szemefényére. Ennek a fiúnak a léte, egészségben tartása, megőrzése volt titka az eszlári pörnek. Sohase mennek ki a zsidók az eszlári pörből, ha Henter úr nem teljesíti vak engedelmességgel, teljes odaadással az alispán parancsát, nem vigyáz a fiúra a legkörültekintőbb gondossággal, mert valljuk be, hogy voltak fanatikus emberek, akik Scharf Móric életére törtek. Mintha ennek a fiúnak eltüntetésével örökre elmúlt volna a vérvád az eszlári zsidókról? Dehogy múlt volna el. Sőt jobban megerősödött volna, ha még egy gyermeknek eltűnése tapad Solymosi Eszter rejtélyéhez.

Sokan felejtették ezt azokban a szenvedélyes napokban, hogy Henter Antal lelkiismeretesen megtett mindent, amit rábíztak. A saját gyermekei között - egy fia és két lánya társaságában - nevelte a senkinek se kellő, rosszkülsőjű, kellemetlen, sokszor átkozott zsidófiút. Jobban örködött felette, mint a maga életén. Nem volt nyugta miatta esztendeig, mert becsületbeli

kötelességének ismerte, hogy a fiút ép egészségben adja vissza azoknak, akik rábízták. A koldus zsidófiúért pedig nem is várt részére valami kilátásba helyezett jutalom. Egy ismeretlen Pálffy gróf fizetett havonta a vármegye alispáni hivatalába 15 forintot a fiú eltartásáért.

Henter Antal csak becsületet érdemel azért, hogy annyit vesződött egy idegen zsidófiúval a családjá szentélyében, holott magának is nevelni való gyerekei voltak.

*

Lóra termett, szélesvállú, pirospozsgás arcú, kifent bajszú, méltóságteljes külsejű férfiú volt Szabolcs vármegye várnagya, aki utoljára töltötte be ezt az ősi hivatalt a vármegyénél. Negyvenesztendő, Rohodon született, és ősi vagyona bizony elveszett, miért is hivatalt vállalt. Azok közül a legendabeli, régi szabolcsi urak közül való, akik önhibájukon kívül szegényedtek el, akikről az ősi vármegyének kellett gondoskodni, hogy végleg el ne pusztuljanak.

Az elnök kérdi:

- Móric az ön felügyelete alatt áll? Ki helyezte oda?
- A kormányzó alispán úr.
- Mióta van önnél?
- A napra bizony nem emlékszem.
- Részesült-e azóta valamely erkölcsi oktatásban, vagy taníttatott-e tudományokra?
- Mindennap. Tizenegyedtől tizenkettőig. Előbb László János római katolikus tanító járt hozzá. Most Orsovsky Gyula római katolikus tanár.
- Mely tárgyakról nyer oktatást?
- Ezzel nem szolgálhatok, mert a tanár úr neveli a maga tudománya szerint. Magyar históriát igenis tanul, éppen úgy, mint az édesgyermekeim.

Henter Antal elmondja, hogy Barcza Danit barátjának tekintette, aki többször megfordult házánál. Persze hogy látta, ismerte Scharf Móricot, mint akár a többi gyermekét. Egyszer aztán azt mondta Barcza: „Mindketten nagyon boldogok lennénk, ha ez az ügy jól sülne el.”

- Nem említett összeget? - kérdi az elnök.
- Nem volt az összeg megnevezve.
- Hogy mondta hát?
- Úgy mondta, hogyha ez az ügy jól fordulna, ha menne a dolog, akkor boldogok leszünk mind a ketten. Úgyszólván: mindennap ott volt nálam... Barátságosan, egyszerűen, látogatóban.

Erre Barcza Danit szólítja az elnök Henter Antal mellé. A két tanú nem is nagyon cáfolgatja egymást, csak éppen Ferenc napja körül van nézeteltérés közöttük:

- Vagyok én sok névnapon. De hogy ez Ferenc napján történt, azt nem tudom - vágja oda Henter Anti.

Mire Barcza Dani is kimondja:

- Ezzel szemben fenntartom állításomat. Kijelentem, ha rám bizonyulna, hogy hamis tanúságot teszek, föbelövöm magamat.

V. Váratlan bajok Móriccal

Még jóformán el sem hangzott az utolsó nóta, amelyet a nyíregyházi urak akkor hangoztattak, amikor cefetül mulattak annak örömeire, hogy a „kémkedő és áruló” debreceni csendbizont sikerült vallomása révén a „közmegevetésnek átadni”, és a „társadalomból örökre kiküszöbölni”, amikor újabb viharfelhőket varázsolt Seyffert királyi főügyész-helyettes a tárgyalás menetére.

„Kimódolta”, hogyan kellene sarokba szorítani Scharf Móricot, aki idáig minden szembesítésnél határozottan megállta a helyét, hogy a hallgatóság már előre csendes éljenzéssel üdvözölte a zsidófiút, amikor az a terembe lépett.

A „sakter-párt” azt gondolta ki, hogy Móricot a mostohaanyjával kell szembesíteni, aki nevelte és gondozta a fiút, mielőtt abból világhíresség lett volna. És Scharf Józsefné, született Müller Léni, e tisztaeszlári menyecske valóban megjelent a bíróság előtt, holott négyhónapi bebörtönzés után már elbocsátották Nyíregyházáról azzal, hogy ártatlansága kiderült, hazamehet Tiszaeszlárra, a gyermekeit nevelgetni, akiket odáig jóemberek gondoztak.

(Több apró gyermeke volt még Scharfnénak, akik nem lettek világhírűek, mint Móric, később névtelen, de becsületes polgárai lettek a hazának.)

Scharfné egy június végi napon került a bíróság elé, amely napon oly rendkívüli hőség volt, hogy a tárgyalóterem ajtajait nyitva kellett tartani, és a hallgatóság hölgykoszorújából gyakran felállottak, hogy az akkori páncélfűző viselete miatt bekövetkezett rosszulleteket a szabadlevegőn enyhítsék. De mikor Scharfné a bíróság elé lépett, a hölgyek uralkodtak magukon, és mind a teremben maradtak. Utóvégre mégiscsak egy szegény fiatalasszonyka dolgáról volt szó.

Az eszlári templomszolga második felesége amolyan parasztmenyecskésen öltözött, kendős, magyaros beszédű, harmincesztendő, gesztenyebarna asszony, aki bizvást keresztény asszonynak is elmehetne a viselkedése miatt. A falusi asszonyok féltékenysége minden mozdulatában. Legelőször is a vádlottak padján ülő élettársa, a mogorva Scharf József felé fordul, mintha engedelmet kérne tőle, hogy itt alkalmatlankodik, de a bíróság rendeletéből jött. Darabidó beletelik, amíg az elnök, a védők, az ügyész folyamatosan megszólaltatják, mert annyi sok minden történt vele azóta, mióta több mint egy esztendő előtt az a leányhistória történt, hogy leginkább elfelejtette az akkori dolgokat. Azt szeretné elmondani, hogy mit csináltak tegnap a gyerekei. De az elnök nem enged, Scharfnénak vallani kell, különösen azután, mikor Móricot is szembeállítják a mostohaanyjával.

- Te bandzsi! - mondja Scharfné a mostohafiának, és miután ezt a gyerekes kifejezést többször ismételi a vallomása folyamán, meg kell tudni, hogy a mostoha mit gondol a családi megszólítás értelmének.

Ekkor aztán kitűnik, hogy Móricnak a gyávaságát nevezi bandzsinak. Ez a fiú ugyanis otthon, Eszláron olyan ügyefogyott, félénk fiúcska volt, hogy sírva fakadt, ha egy parasztgyerek erősen rákiáltott. Sokszor kellett a mostohának a házimunkáját abbahagyni, hogy a falusi libalegelőre, a templom udvarába menjen, hogy Móricot hazavezesse, aki nem mert a falusi parasztfiúk miatt egy tapodtat sem menni. Csak állott, mintha földbe gyökerezett volna a lába, amikor a parasztfiúk körülvették.

(Ha a tisztaeszlári Scharf Józsefné olvasott nő lett volna, akkor egyszerűen úgy fejezte volna ki magát Móric gyermekkorára nézve, hogy a fiú olyan volt, mint „Zöld Henrik”. De abban az időben Szabolcsban még kevesen tudták, hogy milyen volt „Zöld Henrik”.)

Erről a „bandzsi-fiúról” azonban kiderültek egyebek is a mostohaanyja vallomásából. Otthon kevésbé volt félénk Móric, sőt sokszor engedetlen volt a mostohaanyjához, különösen olyankor, amikor az betegágyas volt, új testvérkével örvendeztetve meg a szaporodó zsidó-családot.

Honnan tudta volna az egyszerű menyecske annak a lélekanalízisnek az eredetét, amelyet a modern tudósok már régen megfejtettek, hogy miért volt Móric-gyerek ilyenkor mindig türelmetlenebb a mostohaanyjához, mint egyébkor?

A betegágyból felkelt asszonyhoz egyszer baltát is hajított a bandzsi, de máskor kést dobott feléje, amely a karján meg is sebezte a menyecskét. Móric persze kemény veréseket kapott jutalmul ilyenkor az édesapjától, amikor térdenállva fogadkozott, hogy sohase sérti meg többé a mostoháját, és annak mindenben engedelmeskedik.

Móric azonban csak a libalegelőn tudott megijedni, ha vásott parasztfiúk huncutkáját ráncigálták, otthon tovább is hűsködött mostohájával szemben.

- A baltáról nem is tudtam! - szólalt meg fenyegetőleg az öreg Scharf a vádlottak padjáról, és nagyon csúnya szemeket vetett a fiára.

- Igen, eltitkoltam, mert a fiú javulást ígért - motyogta a menyecske a férje felé, mintha utólag bocsánatot kérne titkolózásáért.

- Ide vezetnek az ilyen asszonyi gyengeségek! - felelt Scharf a vádlottak padjáról, mintha a baltadobás miatt elmaradt verés okozta volna azt, hogy Móricnak később bátorsága jött a „zsidók egyetemét” megvádolni.

Móric ugyanezen a napon ismételve kijelentette, hogy nem akar többé zsidó lenni.

- Hát mi leszel? - kérdezte Scharf József.

- Református szeretnék lenni.

- No, akkor nem jutsz a pokolba - felelt az atya, de nem lehetett tudni, hogy komolyan így gondolta a dolgot, mert szavához gúnyosan mosolygott.

*

Ezután Eötvös Károly is beleavatkozott a fiú vallatásába, és ennek a nagy ügyvédnek a kérdései nyomán sok minden között az is kitűnt, hogy miért nézett be a templom kulcslyukán csak a jobbszemével a zsidófiú a templomba. Azért, mert a balszemével nem lát jól. Eötvös mestere volt annak, hogyan lehet az ilyen véletlenül felfedezett körülménynek nagyfeneket keríteni.

Még el sem ült a mozgolódás Scharfné vallomása miatt, amikor némely érzékenyebb asszony-ságok könnyes szemmel hallgatták a mostohaanya panaszát a fiú dacosságáról és gorombaságáról, amikor már Eötvös Károly olyanformán teregette ki Móric szemgyengeségét a bíróság előtt, hogy az éppen hibás szeme miatt mit se láthatott volna a templom belsejében lefolyt jelenetből. Nyomban követelte a fiú szemének orvosi megvizsgálását.

Korniss Ferenc engedett a védőügyvéd ostromának, és bíróival való rövid tanácskozás után Flegmann és Baruch nyíregyházi orvosdoktorokat bízta meg azzal, hogy a fiú látási képességéről szakértő véleményt mondjanak. A felülvizsgálatra pedig Jósa András doktort, a megyei főorvost kérte meg.

- No még csak ez kellett! Hogy Móricról kisüsse Eötvös Károly a vakságot! - mondogatták a bírósági tárgyalás után.

Igaz, hogy Flegmann is, Baruch is híres orvosok a vármegyében, de vallásukra nézve mindketten zsidók. És a gyanúsítás már nem kíméli a tudományos férfiakat sem. Itt van ugyan Jósza András, a megyei főorvos, akinek az ükapja is keresztény volt, de az meg olyan ember, hogy a tudomány és az igazság kedvéért a fejét is levágatja.

Nehéz napok következnek. Újabb aggodalmak Móric miatt. És éppen ebben az időben Korniss Ferenc a kánikulai hőségre való tekintettel, valamint a bíróság kimerültsége miatt úgy intézkedett, hogy a háromnapos szünet álljon be a tíz nap óta húzódó tárgyalásban. Közbeesik Péter-Pál napja, amikor a földbirtokos úriembereknek kötelességük otthon lenni. Korniss maga is megyei földbirtokos volt.

A Sóstón, ezen az erdők közé rejtett kis fürdőhelyen, Nyíregyháza szomszédságában, az önkéntes tűzoltók tartják majálisukat, de anélkül is ott lesz a Svájci-lakban minden valamirevaló úriember a városból, aki ott szobát kap. A hosszú, földszintes szállodában a megyei úriasszonyok foglalják el fehérajtós szobáikat. A százesztendős tölgyfákon nagybajszú cincérbogarakat fogdosnak a fiatalemberek, hogy azokat a hölgyek kivágott ruháiba csempésszék. Az ódon fürdőépület körül fájóslábú, éberlasztíng-cipős öregurak és asszonyságok várják, amíg a gyógyfürdőben a sor rájuk kerül.

És ami a legnevezetesebb: külföldi körútjáról megérkezett Benczi Gyula „népzenész” a zenekarával, amely nélkül nem is számít városnak Nyíregyháza.

Majd csak lesz tennivaló a háromnapos szünetben Nyíregyházán az eszlári zsidók pörének tárgyalása nélkül is.

VI. Ifjú pesti hírlapírók eljátsszák Eszter történetét

Devecserire, a Neues Pester Journal Nyíregyházára küldött munkatársára bízott Solymosi Eszter szerepének eljátszása az eszlári zsidótemplomban, amikor egy júliusi napon, egyiken a sok között, arra került a sor, hogy a tiszAESzlári gyilkosságot eljátsszák a hely színére szállott bíróság előtt.

Devecseri fiatal és jókedvű úriember volt, aki lapja érdekében sok mindenre hajlandó volt vállalkozni, de ez alkalommal mégis táviratban fordult Bródy Zsigmondhoz, főszerkesztőjéhez, vajon gondoskodik-e árváiról, ha Tóth Bélának (aki Schwarcz Salamon sakter szerepét vállalta a mutatványban) eszébe jutna komolyan elválni a torkát a metszőkéssel?

E mutatványnál ugyanis arról volt leginkább szó, hogy a bíróság meggyőződést szerezzen Scharf Móricnak amaz állításáról, hogy a templomajtó kulcslyukán át világosan látható-e valamely cselekmény, amely a homályos templom belsejében történik? Ennek megsejtelése végett szállott ki TiszAESzlárra a bíróság és a hozzátartozók, akiknek száma olyan seregre növekedett, hogy ezen a napon minden nyíregyházi talyigásnak akadt eszlári fuvarja, nem beszélve a hintókról, homokfutó kocsikról, amelyeken az előkelőbb urak utaztak Eszlárra. (Zathureczkyék négyesfogattal, míg a város híres ötösfogatát a törvényszéki elnök úr rendelkezésére bocsátotta Krasznay Gábor polgármester.)

Korán reggel indultak a kocsik, és körülbelül egy félóra hosszáig csak vágató talyigásokat lehetett látni a tokaji műúton, akik a porfelhő miatt egymást előzgették. Ekkor mutatták meg a nyíregyházi talyigások, hogy mit tudnak valójában. Olyan versenyfutást rendeztek, hogy minden utazó hálát adott magában az Istennek, amikor ép bőrrel szállott le a kétkerekű alkotmányról az eszlári községháza előtt.

Az első szekér, amely a községháza előtt megállott: a templomajtót hozta.

Ez az ajtó a vizsgálat első napjától bűnjelként feküdt Nyíregyházán a törvényszék raktárában. Piros pecsét volt ráütve a kulcslyukára, hogy azon senki át ne nézhessen.

- Hazajött az ajtó! - kiáltották az eszlári zsidók, akiknek nyomorúságában ez a csekélység is örömet okozott.

Vitték is nagy diadallal az ajtószárnyat, hogy az árván maradt másik szárny mellé akasszák a félig-meddig romba dőlt templomon. (Nem volt abban a tótfalusi szélen fekvő falusi zsinagógában imádkozás azóta, mióta Bary vizsgálóbíró ráverette a vasat az eszlári zsidókra; az ablakok betörték, szabadon járt be és ki mindenki az árván maradt imaházban. Legtöbbször fedélnélküli vándoremberek szoktak benne meghálalni a hűvös éjszakák előtt. Az a néhány Eszláron maradt zsidó, aki valamely véletlen folytán kimaradt a vérvádból: csak messziről nézegette a régi imaházat.)

De hetyke homokfutó porzott fel az úton. Henter Antal jött a maga fogatán. Remek lovai voltak mindig a várnagynak, mert értette a lovat. Úgy az agarászathoz használt nyerges lova, mint kocsilovai mindig kitűntek a szabolcsi homokon, ahol pedig nagyon válogatóságok voltak a paripában már a honfoglalás óta.

A homokfutót Henter maga hajtotta, mellette „szerelmes fia”, az eszlári zsidófiú, aki a bakról büszkén nézegetett le az eszlári zsidókra, akik bizony nagyon elkedvetlenedtek, amikor Henter közbük hajtott. A homokfutó hátsó ülésén tarka megyehusár pompázott... Sohase ült még eszlári zsidó ilyen kocsin.

De újabb kocsi érkezik. A gyékényes kocsiról a börtönőrmester társaságában az öreg Scharf József, a „hatvékás harangozó” mászik le, és a maga falusias jókedvével integet régi ismerőseinek.

- Érik már a szilva? - kérdi egykori szomszédasszonyától.

Mikor pedig az elpusztult templom belsejébe vet pillantást, ökölbe szorítja kezét az egykori templomszolga.

- Így szeretném annak a csontjait látni, aki ezt tette! - dörmögi.

Mert semmi sincs a helyén a templomban, amelyet valaha oly nagy rendben tartott. Nagy fájdalom az ilyen embernek, mint Scharf József.

A kocsik egymásután érkeznek. Megjön a bíróság, és tizenkét csendőr állja körül a templomot. Távolabb a talyigások pihentetnek. Beborult az idő, még néhány esőcsepp is hulldogál. Az eszláriak a csendőrkordonon kívül nézik, hogy mi történik az elhagyott zsidótemplomban.

Ott pedig Scharf Móric „vizsgál”, miután a szemorvosok rendbenlévőnek találták szemeit. „Megfoghatatlan látóképeség!” - kiáltott fel pláne Jósza András, a megyei főorvos, amikor a negyvenlépésnyire álló Megyery Géza törvényszéki bíró gomblyukában levő virágnak a színét is megmondta Móric. Hogyne látna meg ez a fiú mindent, ami néhány lépésnyire történik tőle a templom pitvarában, ahol a vallomása szerint a gyilkosság történt!

Valamelyik kocsiról lópokrócot hoznak, és odabent a templom pitvarában felkészülnek a nagy jelenethez.

Szűk kis helyiség a pitvar, amelyből lépcső vezet a karzatra, ahol az asszonyok szoktak az imádkozás alatt tartózkodni a háremszerű, kékre festett rácsozat mögött. Ennek a lépcsőnek a feljáratánál történt Móric szerint a Solymosi Eszter leteperése, egyingre vetkőztetése, megmetszése, vérvétele, ahogyan számtalanszor előadta.

A zsidófiú most is a helyén van, amint Henter úr esernyőjével megjelöli a vályogpádimentumon a helyet, ahol a leányka feküdt, ahová most a lópokrócot terítik.

- Devecseri! Devecseri Eszter! - kiáltja fennhangon Tóth Béla hírlapíró a keresztény leány szerepére kiszemelt újságíró után.

Devecseri csak akkor jön elő, amikor egy esernyőn kívül semmiféle gyilkos eszközt nem lát hírlapírotársa kezében.

- Adorján Sándor! Geiszt! Rákosi! - szölongatja egymásután az „Effendi” a jelenetre kiszemelt pesti hírlapírókat, és már nyomná is a lópokrócra Devecserit, ha az nyomban engedelmeskedne.

- Micsoda eljárás ez?! - kiált fel Tóth Béla méltatlankodó hebegéssel. (Mert hebegett, ha indulatba jött.) - Ebben állapotunk meg?

Devecseri azonban ragaszkodik hozzá, hogy úgy bánjanak vele, mint egykor Solymosi Eszterrel bántak a zsidók. Az izmos Rákosi Viktornak (a „zsidókoldusnak”) kell őt legyűrti, amíg a többi sakterok megragadják, és Tóth Béla, a fősakter egy vágó-mozdulatot tesz a torka felett esernyőjével.

- Elég már! - kiáltja Devecseri.

De Tóth Béla alaposan vágja a torkát az esernyőjével. Ki tudja, mikor lehet ebben az életben megint sakter Tiszaeszláron?

*

Scharf Móric pedig odakint a kulcslyuknál térdepelve szóról szóra elmondja mindazt, amit a templom pitvarában lát. Hogyan fogják kezét, lábát a pesti szerkesztőnek, hogyan fűrészelik nyakát az esernyővel, hogyan énekel tréfásan bariton hangján a jelenethez Rákosi Viktor.

Megnézi az elnök a kulcslyukat, megnézi a királyi főügyész, megnézi Friedmann Bernát. Csak Eötvös Károly nem megy a kulcslyukhoz, mert a védőügyvédnek most az a kifogása van, hogy nem hoztak mérnököt is magukkal... Isten tudná, miért lett volna szüksége Eötvös Károlynak az inzsellérre?

Elharangozták már a delet az eszlári toronyban, de a Túlatiszánról is idáig hozza a szél a harangok hangjait, amelyek mindig azt panaszolták: „Nincsen kenyér...” „Itt sincs, itt sincs!” Amint a Tisza menti falvak tornyai szoktak felelgetni egymásnak.

Devecserinek végre megengedték, hogy a lópokrócról feltápaszkodjék, Tóth Béla tréfásan kereste az esernyőtokot, amelybe sakterkését visszategye, a talyigások megint életveszélyes versenyfutásba kezdtek, hogy egymást megelőzve, minél gyorsabban szállítsák vissza utasaikat Nyíregyházára. Scharf Móric felült a Henter Antal úr kocsijára, hogy örökidőkre elhagyja Tiszaeszlárt, amelyet vallomásával oly világhírűvé tett.

Az öregebb Scharf börtönőrével a gyékényes szekér felé ballagva, elhaladt a maga kidőlt-bedőlt, lakatlan, elhagyott házikója mellett is.

Laktam valaha benne! - mondta keserűen.

VII. A Tisza titka

Igaz, hogy történtek másfelé is események még ezen a világon, mint Nyíregyházán, hiába mondják a helybeliek, hogy az egész világ szeme erre a városra van irányítva. De közeleg a kolera nevű járvány is Alsó-Egyiptomból Európa felé; Triesztben, Pólában, a Monarchia tengeri kikötőiben gyanús betegeket raknak ki a hajókból; Pesten persze nyomban a bérkocsisokat kezdik szekírozni, akik nem tartanak elég tisztaságot az állomáshelyeiken. A

kolera és a pesti konfortábilis már a járvány régebb jelentkezésekor tanújelét adta atyafiságának. S betiltják a szilváskofák házról házra való járkálását, mert mindig a legszegényebb embereken verik el a port, ha valami baj történik a világon.

De Nyíregyháza messze van a tengeri kikötőktől, messzire Pesttől, hogy a kolerától félhessen. Egyelőre Ónody Géza rendez népünnepélyt Tiszaeszláron ama háromnapos szünetben, amelyet a bíróság tárgyalása közben tartott. Erre a népünnepélyre, amelyet az elkeseredett eszlári nép felvidítésére rendez a képviselő, mindenkit meghívott, aki a tárgyaláson idáig résztvett. (Persze a királyi főügyész-helyettes kivételével.) Talán még maga Korniss Ferenc elnök is átnéz Eszlárra közeli falusi birtokáról!...

Miután a léghajózás van divatban ezidőtájt a Pesten szereplő Vindobona léggömb révén: jelentkezik Andrecs, a nyíregyházi táncmester, aki az eszlári népünnepélyen bemutatja saját találmányú repülőgépét.

A Vindobona éppen ezekben a napokban végzi diadalmas repülését Pálmai Ilka művésznővel a kosarában, akit a szelídképű Sziklay János író kísér el útjára. A művésznő szürke, egyszerű útiruhába öltözik, piros posztókalapot tesz a fejére, hogy ezzel előírja a divatos öltözködést a jövőendőben léghajóba szálló hölgyek részére.

De nem így Sziklay János író. Nagykarimájú, vörös kalábriai kalapot zöld mirtuszbokrétával tesz a fejére. Vörös inget ölt magára, amelyet rózsaszínű derékövvel díszít. Ebben a félelmetes külsőben kíséri az imádott Ilkát az író légi útján, amely Vecsés tájékán ér véget, ahol a léghajó horgonyt vet nemeskéri Kiss Miklós földbirtokos udvarán, ahol cigányzenével és pompás vacsorával várják a lég bátor argonautáit.

Ám Andrecs másként végzi Eszláron légiútját. Felmászott a zsidótemplom tetejére, hogy onnan saját találmányú szárnyaival elrepüljön. De repülés helyett a földre zuhant, és kimarjult keze-lába. (Andrecs azonban kutya se vette a bajt; minden esztendőben leesett valami háztetőről.)

Ezenkívül a népünnepély sikerült, csak a zsidók menekedtek el Eszlárról.

De még valami történt a háromnapos szünetben. A pesti Nemzeti Kaszinóban, az eszlári zsidók dolgán való vitatkozásban (mindenhol róluk beszéltek) Andrassy Tivadar gróf és Festetics Pál gróf annyira tűzbe mentek, hogy kölcsönös sértések támadtak, amelyeket kard-párbajjal kellett elintézni. A párbajban a grófok mind a ketten könnyebben megsebesültek, de utána kibékültek.

Így közelgett a tárgyalás folytatásának a napja, amelynek megnyitásakor az elnök kijelentette, hogy elkövetkezett a tiszaeszlári pör második részének, a hullausztatás bűnügyének tárgyalása, amelynek az a vádja, hogy Solymosi Eszter holtteste helyett a zsidók által felbérelt tisztai tutajosok egy álholttestet csempésztek le a folyón, hogy ezzel félrevezessék a hatóságot és a közvéleményt.

Most lépett hivatali elfoglaltságba Baksay, huszti ügyvéd úr, akit már a tárgyalás első napján megeskett a bíróság a tolmácsi hivatal lelkiismeretes betöltésére, mert a tutajosok többnyire máramarosi tótok, oláhok, rusznyákok voltak, akiknek nyelvét a nyíregyházi bíróság nem értette.

- Isten veled, Sóstó! - mondta a jókedélyű huszti fiskális úr, aki mind ez ideig azzal töltötte dologtalan idejét, hogy különböző rakétákat szerkesztett a sóstói majálisokra.

*

Bocskorok, zsírban kifőzött ingek, gatyák, gubák és nagy tót kalapok lepik el azt a térséget az elnök előtt, amelyen a vádlottaknak, tanúknak kell megjelenni, hogy elmondják mindazt, amit a tiszaeszlári ügyről tudnak. A halinák között néha ki-kikomorlik egy-egy fekete kaftán, amilyenbe a felvidéki zsidók öltözködnek, és fekete vagy vörös szakállukat tépdetik a bíróság előtt, amint a Tisza titkáról beszélnek, most már sokkal nyugodtabban, mint az egy esztendő előtti vizsgálat alatt, amikor hetet-havat összehazudtak, hogy magukat a bajból minél hamarabb kivonva: visszatérhessenek kenyérkereső foglalkozásukhoz, a tutajozáshoz.

Sohase látott népség ez, amelyet csak a Felső-Tisza menti községek környékén vagy a Tiszán úszó tutajokon lehet észrevenni normális időben, de jóformán sohasé látni őket más foglalkozású emberek gyülekezetében.

A tutajos csak egymás közt él, a tutajával törődik, a Tisza „nagy vizét” vagy „kis vizét” ügyeli, a szél irányát lesi, de voltaképpen azt sem tartja számon, hogy egyhangú utazásaiban mely falvak vagy városok alatt halad el ősi alkotmányával. Ezeresztendős hajósélet ez, amely mindig ugyanazon tempóban mendegél. A Tisza változtatja medrét nagyobb árvizek után. A tutajos ezt az új medret elnevezi „Új-Tiszának”, de a maga életmódján a folyam kedvéért se változtat. Századok óta ugyanazok a szokások a tutajos életében. Megvan a rendes toborzóhelyük, ahol a sáfárok egy-egy útra felfogadják őket azokban a máramarosi falvakban, ahol a Tisza még „gyermekcipőben jár”, és a nagy erdőségek komolyan várják a fejszés embereket, akik megritkítják az egymásra növekedő fákat. A fenyő bedől a Tiszába, és várja, hogy a tutajos megnyergelje őt, mint valami vízilovat, hogy hátán messzi tájakra, országrészekbe utazzon.

Megvannak a rendes kikötőhelyek végig a Felső-Tisza mentén, amely helyeken ismerősen üdvözik a tavaszunkint jövő víziembereket, a pálinkavásárló tutajsáfárokat és a sohasé változó tutajosokat. Ha egy tutajos bocskora (helye a szálon) üresen marad, nyomban egy másik lép a nyomába.

Úgy múlik el az életük, mint a fenyőfák élete. Megemberesednek, a folyóba szállnak, utaznak. Aztán egyszerre fiatalabb ember áll a megöregedett tutajos helyén. Sohasem lehet tudni, hová lett a régi tutajos. Otthon maradt-e, vagy útközben meghalt valahol? A tutajosok ezeresztendő óta egyhangúan, szakadatlanul jönnek lefelé a Tiszán. Visszafelé még nem láttak tutajost úszni, amint az lehetetlenség.

*

Matej Ignácnak hívták azt a tutajost, aki mindvégig megmaradt következetesen a vallomása mellett a nagy pör tárgyalása során, azért el is nevezték a „rusznyák Scharf Móricnak”.

Ez a Matej húsz és egynéhány esztendő, pöre, konok, földszínű legény volt, akiről darabideig el se lehetett hinni, hogy esztendeig katona volt a munkácsi gyalogezredben, ahová a felvidéki tótlegényeket többnyire sorozzák. De magyarul mégse tudott. Legalábbis tolmács útján kellett tőle kivasalni a feleleteket, amelyeket mindig bizonyos gondolkodás után adott ki foghíjas, csukott szájából.

Az eszlári pör nélkül Matej Ignácról sohasé tudja meg senki, hogy a világon van, de az eszlári pör idején gondolkozóba ejtette az embereket a félelmetes konokságával. Nagyrészt ez a legény az oka, hogy még mindig vannak némelyek Magyarországon, akik a hullausztatás meséjében hisznek, mert Matej volt az, aki az egyszer elmondott meséhez tűzön-vízen át ragaszkodott, míg a többi vádlottak visszavonták korábban tett vallomásaikat, miután azokat a bizonyítékok súlya alatt nem tarthatták fenn.

Így visszavont mindent a tipikus hazudozó, a vörösszakállú tutajsáfár, Smilovics Jankel, aki nemegyszer hangoztatta, hogy ő mindig úgy beszél, amilyen a falu. Az apját is hazugságba

keverné, ha ez a körülmények miatt neki hasznosabb. A vizsgálat során az volt a fontos, hogy minél hamarabb szabaduljon a börtönből. Vallott, mint a karikacsapás az ál-Solymosi Eszter hullájáról, amelyet azért bízott rá Vogel Amsel, hogy azt Herskónak átadja. Bánta is Smilovics, hogy mi történik vallomása révén a többi befogottakkal, ő a maga részéről szabadulni akart: „kedvében járni” csendbiztosnak, vizsgálóbírónak, mindenkinek, akitől kiszabadulását remélhette.

De visszavonta vallomását Herskó Dávid tutajsáfár is, amit azért tett, hogy a „kínoztató-soktól” megszabaduljon, ami valószínű is ilyen ötven esztendő felé közelgő, négygyermekes embernél, aki azt remélte, hogy beleegyező vallomása esetén nyomban visszamehet a Felső-Tiszára fát tutajozni, hogy családjának kenyeret adhasson.

Csak Matej Ignác állt sziklaszilárdan, akármit beszéltek körülötte tutajostársai.

Ő a tolmács fordításában a bíróság előtt azt mondta:

Született Szeklencén, 28 éves, görögkatolikus, nő, családos napszámos, írni-olvasni nem tud, a múlt esztendőben Heilmann és Sreiter bustyaházi kereskedők fogadták fel, hogy a Tiszán fát szállítson.

Egy keddi napon indultak el Bustyaházáról, és onnan Husztra érkeztek, s itt három napig rakodtak.

Négy tutajuk volt, és tizenöt ember utazott a megrakodott szálfákkal. A sáfárjuk Herskó Dávid volt. Ő harmadmagával az utolsó, a negyedik tutajon utazott. Társai voltak: Csepkanics Imre és Salavér János.

Husztról elindulva, Váriban időztek nyolc vagy kilenc napig, mert az idő nem volt kedvező az utazáshoz. Innen Tárkányba úsztak lefelé, itt négy napig időztek, mert Tárkányban ősi szokás szerint minden tutajos a részegségig leissza magát, hogy mozdulni sem tud. Ugyanígy cselekedtek a négy tutaj legényei most is, az ivásban Herskó sáfár járt elől jó példával. Tárkányból kijózanodva, Vencsellőig úsztak, ahol megháltak. Másnap értek a nevezetes Tokajba, ahol a hagyományos szokás szerint megint leitták magukat pálinkával.

Tokajból egy pénteki napon indultak el, Eszlárig mentek egyhuzamban; de itt meg kellett állni az alacsony vízállás miatt, és várni kellett, amíg valamely áradás megint továbbviszi a szálakat. Az áradás meg is jött, de csak annyira, hogy a Tisza túlsó partjára lódította a tutajokat, s itt Ladányban megint kikötöttek. Itt megint két napig vártak az új áradásra, amely Tiszalöknig segítette őket. Tiszalöknél a negyedik tutaj parthoz ütődött, hogy meg kellett állni, és a tutajt megigazítani, mielőtt az szétesett volna. Egy hétfői napon értek Dadára, ahol abban a bizonyos füzesben kikötöttek.

Innen megint a faluba mentek, hogy eddigi viszontagságaikat pálinkaivással megünnepeljék. Mikor a faluból visszajöttek, a tutajokon őrsegül maradt Csepkanics jelentette, hogy a Tisza hozott egy holttestet.

A tutaj alól hozta ki a víz a holttestet.

Ez volt az a holttest, amelyről aztán az egész világon beszéltek.

*

Baksay huszti köz- és váltóügyvéd úr, a törvényszék tolmácsa már addig is izzadott, amíg a rusznyákokkal idáig jutott, de most következett a java munkája, amiket Matej Ignácból szinte szavankint kellett kihúzogatni, hogyan történt az utazás közben a hulla úsztatása.

Matej apránként vallott:

Még Kerecsenyben, az indulás második állomásán történt, hogy Smilovics Jankel, egy másik tutajossáfr a parton beszélt Herskó Dáviddal, az ő sáfárakkal.

De ekkor nem történt semmi nevezetesebb esemény.

Mikor azonban Tárkányba érkeztek, az a bizonyos Smilovics megint künn volt a parton.

Három napig időztek Tárkányban, ki- és bejártak a partról a tutajra, s egy napon, egy este Matej elment egy tanyára, hogy túrórt vegyen egy ottani pásztor ismerősétől. Mikor visszajött a tutajhoz, azt látta, hogy Smilovics a parton, a füzes alatt gúzsnál fogva húzott valami tárgyat, amelyet átadott Herskónak.

Herskó aztán a tutajhoz húzta a tárgyat, amelyet Smilovicstól átvett. Mikor Matej látta, hogy Herskó húz valamit, azt kérdezte, hogy: mi az? Herskó azt felelte, hogy eredj a dolgodra, neked nem kell tudni mindent. Elment tehát társaihoz, akik már bepálinkázva aludtak, egyikkel sem beszélhetett, azért mindig csak azon gondolkozott, hogy mi az, amit Herskó a vízben húzott? Elment tehát megint Herskóhoz, és megkérdezte, hogy: mi az?

Már akkor a dolog a tutaj alá volt helyezve.

Herskó azt mondta, hogy: „Nem muszáj neked tudni, sok pénzt fogunk kapni, csak hallgass.”

Az ő (Matej) tutajjának hátsó részéhez kötötték azt a valamit.

Tárkányból továbbmentek Karád felé.

Herskó egy rögit hajított át a maga (második) tutajáról a negyedik tutajra, és azt kiáltotta, hogy nézze meg azt a tárgyat a tutaj alatt, hogy el ne vesszen. Vencsellőn aztán Matej nagyóvatosan megnézte, hogy ott van-e a tárgy a tutaj alatt. Meg is mondta ezt Herskónak, de Herskó nem hitte, és maga is megnézte.

Tokajban megint meglátogatta Herskó tutaján Matejt.

Csütörtöki nap volt, és a tutajosok mind bementek Tokajba, ők ketten ültek a szálon, és beszélgettek, pálinkáztak, Herskó ötvenhat forintot adott akkor Matejnek. De Matej attól félt, hogy a pénzt tutajostársai majd ellopják tőle, ugyanezért Herskó tanácsára egy tokaji zsidónak adta át megőrzés végett a pénzt, amelyből csak két forintot tartott meg magánál.

Egy másik, pénteki napon értek el Tiszaladányba...

Itt a füzesben aludtak a tutajosok, de ő a szálon maradt, mert mióta a pénzt kapta: kettőzött figyelemmel őrködött azon a tárgyon, amely a tutaj alá volt kötve.

Estefelé aztán Herskó egy rögit áthajított az ő tutajára, mire ő figyelmes lett, és kiment a partra.

Ekkor látta, hogy egy zsidóasszony ruhát hozott Herskó Dávidnak.

Herskó átvette a ruhát, az asszony elment, és a tutaj végéről felhúzták azt a bizonyos tárgyat a tutajra. Egy holttest volt...

Nagyon büdös volt a holttest, és Matej rosszul lett a szagától. Herskó egy csomó fűzfalevéllal bedugta Matej orrának mindkét nyílását, és azt parancsolta, hogy Matej tartsa a holttestet, amelyet azokba a ruhákba öltöztetett, mely ruhákat a zsidóasszonytól átvett. Ugyanakkor a holttest kezébe tett egy zsebkendőt, amelyet körös-körül megkötött a csuklónál.

A felöltöztetett hullát visszaeresztették a vízbe, de már nem nagy gondja volt arra Herskónak se, hogy a holttest a tutajhoz legyen kötve. Csak úgy ímmel-ámmal, valami rongydarabbal erősítette a hullát a tutajhoz, amelyet aztán nem is látott többé Matej Ignác, csak akkor, amikor a tiszadadaai csősz a partra húzta.

*

Ezt a vallomást közvetítette a huszti ügyvéd úr a törvényszék elnökének, és most már az elnök, a védők, az ügyész dolga volt feltenni a különböző kérdéseket Matej Ignáchoz. Matej felelt is mindenre, mint a karikacsapás. Elmondta már a magáét, csak ahhoz kellett tartani a további mondókáját.

... A többi tutajos, akit a bíróság kihallgatott: egyetlen szót sem tudott mondani a Smilovics, Herskó és Matej Ignác között megtörtént eseményekről. Nem láttak, nem mondtak semmit, amint ez könnyen elhihető ezeknek a szegény víziembereknek, akik a tiszai utazás különböző állomásait csak abból a szempontból tartják emlékezetükben, hogy mely állomásokon szoktak pálinkát inni, és ottan napokig heverni a parton, amíg a sáfár megint jelt ad az elindulásra.

Leginkább csak Tokajra emlékeztek az egész utazásokból. Tokaj már abban az időben is városnak számított, emeletes házak voltak benne, utcáin jelentékenyebb a forgalom, mint az álmos, néptelen, szinte kihaltnak látszó Tisza menti falvakban, ahol kikötni szoktak. Tokajra, a fahídra, amely itt a Tiszát átöleli, a boltos, hegynek kanyargó, girbe-gurba utcákra azonban mindnyájan emlékeztek.

- Tokaj! Az csak a szép város! - mondogatták a máramarosi tutajosok, miután rendszerint itt kapták bérüknek egy részét, fejenként öt forintot. Emberemlékezet óta: minden tutajos, aki Tokajban kikötött, tökéletesen lerészegedve ment el a gyönyörű városból.

Csak Matej Ignác szeklencei napszámos ne lett volna részeg?

VIII. A szárazföldi hullaszállítók

Bármennyire kedvező lett volna id. Krúdy Gyulának: Ferenc Józsefet mégse lehetett belekeverni az eszlári zsidók dolgába, mint azt már egyszer megpróbálták, azonban Rudolf trónörökös, Ferenc József fia váratlan szerephez jutott ez ügyben, amely körülmény a tutajosok egyhangú vallatásai közben megint felkeverte az érdeklődést az unottan üldölgélő vádlottak iránt.

A tutajosok éppen olyan egyhangúan beszéltek a bíróság előtt, mint ahogy utazni szoktak. Jóformán alig emlékeztek már a tavalyi tiszai útra, hiszen a legtöbben azóta egy tucatszor is megjárták ugyanazt a tiszai utat, miután ez volt az életmódjuk. A dámák a hallgatóság sorából elmaradoztak. Bizony nem sok látnivaló volt ezeken a piszkos ruházatú, földhözragadt szegény embereken, akiknek tulajdonképpen nem is volt más bűnük, mint hogy egy hullával találkoztak a Tiszán, amely hulláról az urak egy része azt akarta kideríteni, hogy Solymosi Eszteré, míg az urak más része tagadásba vette ezt.

És ezekben az álmos kánikulai napokban egyszer csak megérkezett Nyíregyházára Zichy Géza gróf, a félkezű zongoraművész, aki a főispánnál vacsorázott, és ott elmondta, hogy Laxenburgban nyaralt, a trónörökös házában, amikor is gyakran mulattatta zongorajátékával Stefániát, aki rajong a zenéért, míg Rudolf trónörökösnek csak bizonyos zenedarabok nyerek meg tetszését, így az öreg Strauss valcerei.

A vacsorán természetesen szóba került a Nyíregyházán folydogáló tiszAESzlári tárgyalás is, amikor Zichy Géza gróf elmondta, hogy a trónörökös-pár bár mindennap olvassa a bécsi újságokból a nyíregyházi eseményeket, Stefánia offensege „pszichológiai rejtélynek” mondja Scharf Móríc magaviseletét apjával szemben, míg a trónörökös leginkább aziránt érdeklődik, hogy hová lett valójában az eltűnt leánya...

Nyíregyháza kisváros, de tán nagyobb városban is híre futott volna ennek a laxenburgi beszélgetésnek. Ebben a Bécs környéki, zöld, romantikus kastélyban szeretett leginkább

időzni a királyfi parkjában, a szobrok hűvös csoportjánál merengett Stefánia... Zichy Géza gróf a másnapi bírósági tárgyaláson az első sorban kapott helyet, hogy esetleg jelentést tehessen a trónörökös-párnak az ügyek menetéről, ha útja megint az ódon ausztriai kastélyba vinné. Még az egyébként cinikus Eötvös Károly is, aki már néhányszor megriasztotta a női hallgatóságot csiklandós kérdéseivel, most igen komolyan viselkedett. Nem lehetetlen, hogy a trónörökös éppen azért küldte ide Zichy Géza grófot, hogy valóban tájékozódni akar az ügyekről.

Zichy Géza gróf másnap elutazott Nyíregyházáról, de nem anélkül, hogy a fővárosi lapok meg ne írták volna tudósítóik jelentése nyomán, hogy mely „legmagasabb megbízatásból” tartózkodott Nyíregyházán.

- Ejnye, még fáklyásmenetet sem rendeztünk a követ tiszteletére! - vakarták fejüket a nyíregyházi vezetők.

Scharf Móric felügyelője, Henter Antal ezt dörmögte:

- Elmondhatja a gróf Laxenburgban, hogy jó kezekben látta a „pszichológiai rejtélyt”.

Zichy Géza gróf másnap ugyan sürgönyözött Kabáról, rokonaitól, a pesti újságoknak, hogy csak pusztán érdeklődésből szállott ki Nyíregyházán, de ez már nem változtatott a tényen. Rudolf és Stefánia érdeklődnek a zsidók dolga iránt.

A tárgyalás álmos, Tisza folyásához hasonló, lassúdad menetében némi áramlás jött a gróf látogatásával.

*

A szárazföldi hullaszállítók, Grósz és Klein eszlári zsidók állottak a bíróság előtt, akik ellen az volt a vád, hogy Eszlárról szekéren szállították a Solymosi Eszternek mondott holttestet a Felső-Tiszára, és ott Smilovics Jankelnek átadták továbbítás végett.

Smilovics felismerte őket Eszláron annak idején, amikor a községháza ablakából az eszlári zsidókat megmutatták neki, most azonban a világért sem akarta tudomásul venni, hogy valaha holttestet vett volna át az eszlári emberektől.

- Miért fogta rájuk? - kérdezte az elnök.

- Csak nem foghatom az apámra, aki húsz év előtt meghalt! - válaszolta Smilovics.

Megint azt fejtegette a bíróság előtt, hogy minden régebbi vallomását csak azért tette, azért írta alá a jegyzőkönyveket, azért hagyott helyben mindent, hogy minél hamarabb szabaduljon ebből a kényelmetlen dologból. Bánta is ő, hogy tovább mi történik azokkal az emberekkel, akikre rávallott.

Smilovicsnak ugyanezért a szeme se rebbent, mikor Grósz Márton, akit bajba kevert, azt mondta a bíróság előtt, hogy most, negyvenöt esztendőskorában, mehet koldulni a gyerekeivel. Azelőtt gazdatiszt volt, de a pörbe való keveredése után ki kellett lépni állásából; volt valami szegénysége magának is, de az elpusztult, mióta Smilovics vallomása után a nyíregyházi börtönbe zárták.

Neki valójában csak annyi köze volt az egész eszlári ügghöz, hogy egyszer kölcsönadott Ónody Gézának Eszláron öt köböl gabonát. Ezen a kölcsönügyleten haragudtak össze Ónodyval, és a képviselő ezért juttatta bajba. Smilovics, ez a „bolond”, csak eszköz volt a haragos kezében.

Hát Klein?

Klein Ignác harminchárom esztendő s napszámos odáig abból élt, hogy volt neki egy talyigája meg egy lova. De ha megfelelő fuvarja akadt, tudott szekeret és másik lovat is szerezni kölcsönbe, amellyel a rábízott munkát elvégezte. Ez volt az élete, idement, odament, vállalt minden fuvarosmunkát, de sajnos sohase volt elég dolga. Koldusszegény volt mindig. A hullaszállítás is vállalta volna, ha valaki rábízta, de nem bízták rá. Semmi köze se volt soha az egész dologhoz, de Smilovics egyszer csak kinézett a tiszaezlári község háza ablakán és rámutatott. Ezután bevitték az udvarról egy szobába, ahol Smilovics a szemébe mondta, hogy tőle vette át a hullát Szentmártonban. Ő szólni se tudott a meglepetéstől. Letartóztatták, Lökön a csendbiztos tyúkóljába zárták, gyalog hajtották lovaspandúrok nagy szélben az országúton, pedig ő szekéren vagy talyigán szokott utazni.

- Nyilvánvaló, hogy Smilovics hazudott, mert én balkézzel szoktam hajtani, Smilovics pedig úgy mondta, hogy jobbkézzel hajtottam, amikor a holttestet tőlem átvette.

Klein Ignác, mint lóhajtó ember, vallomásában leginkább erre a momentumra helyezte a fősúlyt, ő tudja, miért. A többi dologról, amellyel Smilovics vádolta, hogy a hullát ő szállította szekéren a Felső-Tisza mentén, mindaddig, amíg Szentmártonban találkoztak, csak a csendbiztostól, vizsgálóbírótól értesült. Csak most tudja, miután jó darab ideig be is volt csukva, hogy miért mutatott rá Smilovics az eszlári község háza ablakából...

- Az apámra nem mutathattam, mert az nem volt ott - felelt Smilovics Jankel egykedvűen.

Így mendégéltek a napok a tiszaezlári pör második részében, az úgynevezett „hullaúsztatási pörben”.

Hallani lehetett mindenféle csendbiztosi kínzásokról, vizsgálóbírói pofonokról, pandúrok oldalbadöféséről, vizitációsokról, bezárásokról, éjszakai vallatásokról, agyafúrt ijesztgetésekről, megfélemlítésekről, amint már ezt a vádlottak elmondták annak igazolására, hogy miért vallottak olyan összevissza a vizsgálat alatt, és mért vallanak most teljes szabadsággal a törvényszék előtt.

Nem volt valószínű az a sok kínoztatás sem, amelyről a vádlottak beszéltek, miután nem kellett a vizsgálatnak különösebben szorgalmazni a tanúvallomások egyformaságát: Matej, Smilovics, Herskó amúgy is egyhangúan vallották a hullaúsztatást. Mit számított egy esztendővel ezelőtt, hogy egy fuvaros-napszámos (mint Klein Ignác) vagy egy minden lében kanál falusi zsidó-ispán (mint Grosz Márton) nem vallottak olyan kompakt kerekdedséggel, mint a „förmacher”, a veresszakállú Smilovics Jankel, akiből dőlt a szó, ha megindították, mint valami beszélőmasinából? Vagy az apatikus Herskó vallomásai mellett mit számított Vogel Amsel meg Widder tokaji boltos tagadása, mikor Herskó, a tutajsfár mindenbe beleegyezett, amit Matej Ignác vallott a hullaúsztatásról?

Ha történtek is hibák a harmad- vagy negyedrangú vádlottak kihallgatásánál: azt nem lehet más számlára írni, mint a csendbiztosi túlbuzgóság, a vizsgálóbírói tevékenység számlájára, amikor legalább a hullaúsztatás ügyét akarták „svarc auf vejsz” tisztára, kétségtelenül kideríteni, miután a rituális gyilkosságot Scharf Móríc vallomásán kívül más tényezővel bizonyítani nem tudták.

A gyilkosság ügye már kezdettől fogva gyenge alapokon nyugodott, miután Scharf Mórícéhoz hasonló vallomást egyetlen vádlottból sem sikerült megerősítésül kiszedni. De a hullaúsztatást Matej Ignácon kívül Herskó és Smilovics is bevallották, legfeljebb az történt, hogy a törvényszék előtt Matejen kívül Smilovics és Herskó visszavonták előbbi vallomásaikat. De Matej sziklaszilárdan állott a maga igazsága mellett, mint akár Scharf Móríc, akit nem lehetett ugyancsak egy másodpercre se megingatni.

Scharf Móríc és Matej Ignác: ezen a két emberen múlik a pör sorsa...

Csak Eötvös Károly járkált mind nyugodtabban, szinte elkényelmesedett léptekkel a naponkinti tárgyalásokra, mintha már nem is nagyon érdekelné az egész dolog. „Arca napról napra gömbölyűbbé váltott” - mintha tudna valamit ez a nagy ezermester, amit még senki se tud rajta kívül.

Most jönnek az ő „adutjai”.

Az orvosok.

Hatodik könyv

A tárgyalás

(Folytatás)

I. A sánta gyógyszerész meglepő vallomása

Az orvosok, akiknek véleményétől függött, hogy a Tiszából kifogott holttest egykorú lehet-e Solymosi Eszterrel, egy tizennégy-tizenöt esztendőes leány holttestével, egy júniusi estén érkeztek Nyíregyházára, és az Európához címzett vendégfogadóban szállottak meg.

Hárman jöttek, három országos nevű orvostudós, akiknek véleménye majd körülbelül eldönti, hogy a tiszadadaai csonkafüzesnél partravetődött női hulla miféle eredet. Csakugyan lehetséges az, hogy a bajbajutott zsidók kedvéért egy idegen hullát úsztattak a Tiszán, amely hullának se életkora, se testi terjedelme, se egyéb sajátása nem lehet azonos egy fiatal hajadonéval, hanem valami kimustrált nőszemélyével? Vagy talán a Glück eszlári boltos húszesztendőes leányaival azonos, aki körülbelül abban az időben halt meg, amikor Solymosi Eszter eltűnt, és az eszlári temetőből a szegény Glück leány holttestét kellett kiásni, hogy a zsidók kimennekedjenek a bajból?

Az orvosoknak kellett véleményt mondani a nagy pör legnagyobb kérdésében, hogy Solymosi Eszter halála olyanformán történt, mint azt némelyek eddig is gondolták, hogy a szegény leányka önszántából (vagy valamely titokzatos szerencsétlenség révén) a Tiszába esett, és odafulladt; majd holttestét a víz sodra Eszlár alól Dadára, a füzesbe sodorta?

Ez volt a tiszaeszlári per magva, amely magból nőttek azok a „vallásszertartási gyilkossági” vádak, amelyek egy egész országot izgalomban tartottak több ideig, mint esztendőig; amely vádból következett a másik vád, amely szerint a gyilkosság tetteseinek megmentése céljából egy ismeretlen holttestet öltöztettek Solymosi Eszter ruháiba, hogy az igazságot téves útra tereljék...

*

A pesti egyetemi tanár úr, a medvekülsejű, mogorva, többnyire hallgató, csak felindultságában sokszavú Scheuthauer professzor úr „szügyébe vágott fejfel, haragos tekintettel nézett körül a városban”, ahová az esti vonat mehozta.

- Kuruzslók és bábák városa! - mondta, mikor leszállott talyigájáról az egyemeletes fogadó előtt, mert ő csak ebből a szempontból ítélte meg a már akkor is nagyon szép fejlődésnek indult Nyíregyházát, amely akkor körülbelül ötven és egynéhány esztendőes volt.

Mogorván, kelletlenül, bozontos szemöldökei alól haragos pillantásokat lövellve maga körül foglalta el helyét másnap a törvényszéki tárgyaláson, mintha ő lett volna nyomban a legfőbb elnöke azoknak az eseményeknek, amelyek az orvosok vizitjével kezdetüket vették.

*

Külön asztaluk volt az orvosoknak a tárgyalóterem közepén, éppen úgy zöldposztóval volt borítva az asztal, mint a bíraké. Az asztalfőn a galambösz hajú Scheuthauer, mellette jobbról a kolozsvári egyetem küldöttje, Belky tanár úr - elegáns, barna, mint egy erdélyi mágnes -, balról Miháلكovics, a pápaszemes tudós, aki a legtürelemesebbnek látszik a tudósok között. Nemigen jön ki a sodrából, akár mint verdesi mellette az asztalt Scheuthauer, aki minden egyes tanútól legalábbis tudományos képzettséget kívánna, mint amilyen képzettsége neki, az európai hírű professzornak van.

Az orvos urak elsősorban arra a bizonyos Zurányi nevű tiszalöki gyógyszerészre kíváncsiak, aki karbolról gondoskodott a tiszadadi hulla megtalálásakor, és ezzel jelét adta annak, hogy tudja, mi a kötelessége a tudomány szolgájának a tudatlanok között.

Akik emlékeznek a feljegyzésekből a korábbi Zurányira, a fuvolázgató, ábrándos tiszalöki gyógyszerészre, azok nagyon csalódnának, ha Zurányit mostani egészségi állapotában meglátnák. Betegsége (lábbaja) előrehaladt azóta, botra támaszkodva lépett be a terembe az egykori életvidám patikus. Az elnök intézkedik is nyomban, hogy széket adjanak a sántikáló úriember alá.

Zurányi most bezzeg nem ugrana oly szolgáltkészen a sírgödörbe, mint tavaly tette, mikor még a szerelem is hajtotta - mondják a hallgatóság körében, mert az ábrándos gyógyszerésznek az volt a híre, hogy többek között egykor Solymosi Eszterbe is szerelmes volt, mikor még nem bírt a szívével, mint faluhelyen a fiatal gyógyszerészsegédek...

Ámde hölgyhallgatóság úgysem volt e napon a teremben, miután a nyíregyházi nők nem akarták meghallani azokat a kényes kérdéseket, amelyeket a „vén medve” Scheuthauer esetleg „megengedett magának”.

Zurányi minden feszélyezettség nélkül vallhatott arról, hogy milyennek találta ő a holttestet.

- 144 centi volt - ismételte az orvosok meglepetésére, mert Zurányi még ott a sírgödörben megmérte a holttestet.

- Önnél volt mérték? - kérdezte az elnök.

- Nem, hanem Weinberger bérlő úrnak a zsebében volt egy centiméter, ezzel eszközöltem a mérést.

Majd a holttest lábán látott tehéntaposás nyoma felől kérdezték Zurányit, amely jelről jóformán senkinek se volt bővebb tudomása, csak olyan ábrándos embernek, aki a leányka lábát még életében többször kezében tartotta.

Scheuthauer tanár úr nyomban elő is vette ez irányban a sok mindent tudó, harmincesztendős gyógyszerész:

- Tessék nekem megmondani, hogy az a heg csak a szélén volt-e barnás, és a centrumban, a közepe táján talán fehér? Tehát egy fehér korona körül barnás szegéllyel? Vékonyabb vagy vastagabb szegéllyel-e, vagy az egész egy barnás korong volt? De egészen talán egy vart sejtető fehér csík volt?

Zurányi:

- Ha megengedni méltóztatik, legcélszerűbb volna, ha lerajzolnám. Mert több mint hússzor is lerajzoltam otthon.

Mond Zurányi, és ügyes kézzel, ábrándos ceruzavonalakkal, mint valamely virágot: lerajzolta Solymosi Eszter lábát és a lábán látható sebhelyet, hogy a szakértők kézről kézre adták maguk között a rajzot, és nagy elismeréssel bólintottak Zurányi rajzolási tehetségének. (Egy falusi gyógyszerész még azt a lábat se tudná lerajzolni, amelyet kezében tartott?)

Nagy kár, hogy a mindent tudni akaró Scheuthauer tanár úr csakhamar olyan kérdéseket is intézett a gyógyszerészhez, amelyek a női test egyéb titkaira vonatkoztak, amely kérdésekből olyasmit is lehetett gyanítani, hogy a sírjában feltalált leányka hullája nem volt egészen olyan, mint egy égből leszállott angyalé.

Zurányi ellenben kifogástalanul felelt, mint a tudomány szolgájához illik tudományos kérdésekben. Nem lehetetlen, hogy az ambíciózus gyógyszerész orvosi könyveket is lapozgatott előbb, mielőtt a törvényszéki tárgyaláson megjelent.

Bár csak férfiak voltak jelen a törvényszéki tárgyalásnak ezeken a napjain, a teremtsnek ezen erős idegekkel megáldott kiválóságait is megrendítette az a jelenet, amely ezután következett.

A törvényszék pincéjéből egy batyut hoztak fel a szolgák, és a batyuból Solymosi Eszter viseltes ruháit kezdték kibontogatni. Ott volt a téli kendő, az otthonka, a rövid ing, a kötény, amelyet vörös övnek néztek gyűrődöttségében a sírnak első megszemlélői, de Zurányi nyomban tudta, hogy az Eszterke köténye, mintha régebből ismerte volna a figyelmes gyógyszerészegéd.

Ezek a ruhácskák egykor nagyon bájosak lehettek egy fiatal hajadon testén; az otthonkának varázsa tán vetekedett bármely nagyvilági hölgy öltözetével, a szoknyácska ráncai csinosabban fodrozódhattak a színházi táncosnők fodrainál... De most, egy esztendő múltán, midőn e kánikulai napon kitergették őket a bíróság és a szakértők előtt, a tisztaeszlári vérvád egész fertelmes bűzét magukkal hozták a túlvilágról!

Kiállhatatlan szag töltötte meg a termet. Talán ne is időzzünk mi, kései szemlélői e jeleneteknek a tárgyalás e pillanatainál. Nemigen tehetnénk meg azt, amit Scheuthauer tanár úr, aki kezében bontogatva a ruhadarabokat, megszagolta azokat, aztán elismeréssel adta tovább őket a mellette ülő Belky tanár úrnak, mondván:

- Valódi hulláról való ruhák!

Az elegáns erdélyi úr, aki külsejében inkább egy kolozsvári grófnak látszott eleinte, mint orvosnak: ugyancsak helyeslően bólintott a ruha megszagolása után.

Zurányi látható erőfeszítéssel megmaradt a tudomány szerény szolgájának, és a ruhák megszemlélése után kijelentette, hogy valóban ezeket a ruhákat öntötte le annak idején húsz gramm karbolla...

De Gruden Ernő törvényszéki bíró úr, aki a tárgyalás negyedik hetében is még oly finoman mosolygott, mint egy fantáziabeli, régi királyságbeli francia márk: ekkor váratlanul „beadta a kulcsot”, mint könnyebben mondani szokták. Rosszul lett, elsápadt, és ingadozó léptekkel ment le az emelvényről.

(Többé nem is jelent meg a bírósági tárgyaláson: helyét a pótbíró, a későbbi táblabíróvá lett Fehér Barna foglalta el.)

Csak a szakértők voltak meglegedve a dolgok menetével. Scheuthauer tanár úr többször elismeréssel bólintott Zurányi gyógyszerész úr felé: „passzió ilyen tanúval dolgozni”, mondván.

Míg a helybeli orvos urak egyike, Trajtler Soma, aki annak idején a boncolását végezte a tiszadadaai hullának, többször felkapta gavalléros, paripás fejét, kipödrött bajszát, úriemberes tekintetét, amikor Eötvös Károly a védőemelvényről mindenféle célzásokat tett arra nézve, hogy a boncolásról felvett jegyzőkönyvben hiába keresné azoknak a megfigyeléseknek nyomait, amelyeket az egyszerű tiszalöki gyógyszerész tett például a tehéntaposásról, mint Solymosi Eszter testén levő legkétségtelenebb jelről.

- Állunk elébe! - kiáltotta Trajtler Soma a csípősködő védőnek, míg Scheuthauer tanár úr bozontos szemöldökei alól kutató pillantásokat vetett jobbra és balra.

Itt, úgy látszik, hogy még a tudománynak is harca lesz a tárgyalás következő napjain.

*

Közeledik az idő, amikor világosság derül a tisztaesztlári titokra. Eötvös Károly rengő céhmester-léptekkel sétálgat a városban, és az ezüstforintosok osztogatását végleg beszüntette, mert szokatlan csendesség lett egyszerre a hangoskodó városban, amikor a „tudományos szakértők” betették oda a lábukat.

- Egy tehéntaposás buktatja meg az egész históriát? - kérdezték egymástól a hallgatók, amikor a tárgyalás hírért szertevitték a városba.

II. „A dadai hulla Solymosi Eszter vala!”

A Nyírben mindig hajlamosak voltak az emberek a mesemondásokra. Úgy van ez a táj a teremtetől megalkotva, hogy az élet meséi érdekesebbek a hallgatóknak az élet valóságainál.

Lám, most is, az esztlári pör idején, a gyógyszerész-hozta hír a tehéntaposásról (amelynek nyomát Eszter holttestén, lábán látta) egyszerre úgy felkavarta a közvéleményt, mintha a tárgyalás tizenhetedik napján jöttek volna rá az egész titok megfejtésére.

„Tehát egy tehén mentené meg az izraelitákat?” - kérdezték a nyíregyházi társaságokban félig tréfásan, félig komolyan.

„Hát jól imádkoztak volna a Mózes-hitűek, hogy Olajos Bálintné tehene a kellő helyen megtapossa Eszter lábát, hogy ezzel megmentse az ötezer esztendő fajt a végpusztulástól!” - hallatszottak hangok itt is, ott is, amikor Zurányi vallomását mérlegelték, és darabidőre a vérvád lehangosabb szószólójának is torkán akadt a hang.

„A fene ette volna meg ezt a patikust, hogy Borossebesről idekerült a maga mondanivalójával, megakasztja az egész tárgyalást!” - vélekedtek még a legjózanabbak is, akik már alig várták, hogy befejeződjön ez a pör, mindenki menjen a dolgára. Börtönbe a zsidók, ha megérdemelték, pokolba a tutajosok, csak csend legyen végre valahára az országban!

Egy tehén miatt állnak meg a dolgok egyszerre, amikor mindenki elmondta volna már a magáét!

Meg kell adni, hogy Eötvös Károly - vagy tán a zsidók végzete - mesterien rendezte a sánta gyógyszerész megjelenését az utolsó felvonásban! Ezt hívták a régi tragédiákban „deus ex machinának”, amikor a felettünk levő végzet avatkozik a dolgainkba.

Ezen a napon, de még utána sok napon Olajos Bálintné tehenéről beszélt mindenki Magyarországon, tán másfelé is. Egy tehénről, amely egy patanyomásával örökre megjelölte egy titokká, örök rejtéllyé váltott leánynak a lábát.

Látni kellett mindenkinek, hogyan úszik elő a legnagyobb folyamból, az ismeretlenségből, mind közelebb az emberek megértéséhez az örökre elveszettnek hitt Solymosi Eszter.

Egy tehén vezette rá az embereket az igazságra.

Ott volt-e Solymosi Eszter lábán a tehéntaposás nyoma?

Ott volt.

Most már azok is látták, akik idáig a világért sem akarták észrevenni.

Scheuthauer tanár úr, aki, bár nehézkesen beszélt magyarul, mert nemcsak a házassága, de a tanulmányai révén is a bécsi császári egyetemhez állott közelebb, bevezetéképpen közölte a bírósággal, hogy hétezer hullát boncolt életében, tehát némi gyakorlata van már ezen a téren.

S ugyanakkor került a tanár úr kihallgatása alá az a bizonyos Horváth nevű orvosnövendék, aki a dadai hullánál segédkezett.

A galambösz professzor és egy húsz és egynéhány esztendő orvosnövendék mérközése talán sehol a világon nem történhetett volna meg, csak éppen ebben a rendkívüli perben a nyíregyházi bíróság előtt.

- Mondja meg, barátom, hányadik törvényszéki boncolás az, amelyet maga a saját kezével megejtett? - kérdezte a professzor.

- Nekem az első volt életemben - felelt az ifjú.

„Vajmi sajnós volt - írta Tóth Béla nyíregyházi levelében -, hogy a másodrendű tanút, akinek laikus volta nyilvánvaló, Scheuthauer tanár oly nagy tudományos apparátussal, még nagyobb türelmetlenséggel ostromolta meg.”

Mikor az elnök megadta a szót az öregúrnak, ez felugrott székrétől, és töredező magyarsággal, harsonahangon kezdett kérdéseket, szövevényes értekezéseket dobálni az áldozat fejéhez.

Az őszfejú tudós beszédének árját lehetetlen volt feltartani: dörgött úgy, mint talán soha rigorózumon. Gúny, keserűség, gyilkoló bonhómia volt minden szavában.

Egyéves harag tört ki belőle.

A törvényszék és közönség elképedt a jeleneten, mely hasonló lehetett a középkori vallási vitákhoz, mikor a tudósok végül a fóliánsokat kezdték egymáshoz hajigálni.

Tudományos meggyőződés, felháborodás szólt az öregúr hangjából, de végre az elnök meg-sokallta a dolgot, amikor Scheuthauer „barátomnak” kezdte címezni az egyenlőtlen ellenfelet.

Akadémiai gorombaságok között szorította sarokba, hogy hová lettek ama bizonyos körmök, végül zord nyájassággal mondta, hogy mindezt a „vádlott úr” érdekében kérdezi.

- Kérem, én nem vagyok vádlott - merte kockáztatni a törvényszéki rigorozáns.

- De még lehet! - kezdte Scheuthauer az orvosnövendéket utánozhatatlan hanglejtéssel és mosollyal biztatni.

Falrendítő riadalom támadt erre a teremben, alig maradt valaki ülve.

Általános volt az indignáció, mert ilyen hangot a törvényszék előtt alig pendített meg valaki Magyarországon.

Az őszhaj és a tudományos buzgóság iránt való tisztelet se tarthatta vissza a legmélyebb rosszallást, amelyben nemcsak az antiszemiták vettek részt.

Az elnök elsápadva utasította vissza az öregurat.

Ez azonban nem hozta ki sodrából a tudóst.

Hatalmas basszushangján tovább dörögtette tudományos argumentumait a hullaboncolás hibáiról. Mégpedig olyan nyelven, amely kétségbeejtette a gyorsírókat.

Trajtler doktor, a boncolási jegyzőkönyvet írt orvos, közbekiáltott:

- Tagadom!

- Esküszöm! - harsogott vissza Scheuthauer tanár úr.

De hát ez csak eleje volt a tudósok összezapásának, amikor a boncolás egyes hibáiról volt szó.

Csak a tiszadadai hullá tyúkszemeiről volt még tárgyalás.

- A nyakán volt metszés? - kérdezte az elnök Horváthtól.

- Nem volt! - felel a tanú. - Miután a hullát felemelték az asztalra: egészen földes volt. Ott a talaj csupa iszap, az egészen rá volt ragadva, tehát arcáról először az iszapot eltávolítottuk. Orrából, amely szintén tele volt iszappal: egy szeggel kivettem az iszapot, szeméből is, ajkát pedig, amely egészen le volt esve, feltámasztottam, a többi részét pedig megtöröltük, megmostuk, kupából öntöttük rá a vizet... És a lábfején bizonyos halovány folt volt látható. Amint ezt a halovány foltot észrevettem, odahívtam édesapámat (a tanú édesapja Horváth László járási orvos), aki szintén jelen volt mint szakértő, és azt mondtam: tessék ezt megnézni. És Kiss Jenő orvos urat ugyancsak figyelmeztettem rá. Midőn megnézték, azt mondták: mosd meg jobban. Felemeltem a kupát, leöntöttem, és egy ruhával megdörzsöltem. Akkor a folt tökéletesen lement, úgyhogy semmit sem lehetett látni. Másnap, Eszláron, a hivatalos boncolásnál Trajtler Soma doktor nagyítóüveggel is megnézte, de abszolúte semmit se látott - mondta Horváth Géza orvosnövendék.

Az elnök:

- A kezeknek és a lábaknak alakja durva munkával foglalkozó egyénre mutatott, és olyanra, aki mezítláb szokott járni?

A tanú:

- A láb rövid, széles, olyan hátas, úgynevezett nyerges láb volt. Kicsi, igen-igen kicsi, majdnem szubtilis kis láb volt.

Az elnök:

- A körmökre nézve azt mondta, hogy fogdosták őket. Kik fogdosták és tapogatták?

A tanú:

- Elsősorban, aki mindnyájunk figyelmét felhívta a körmökre, Liptay Jenő úr, Pongrátz gróf tisztje volt.

Az elnök:

- Tapintotta ön a körmöket?

- Igen, fogtam, mindnyájan fogtuk, mások is.

- És azok valóságos felsőkörömöknek és nem körömágyaknak mutatkoztak?

- Magát a körmet megfogtuk. Még mondták, hogy bámulatos, egészen szép, csaknem rózsaszínű.

(Ennek a kérdésnek taglalása azért volt fontos, mert ezeket a körmöket később nem találták meg. „A körmöket a sírból ellopták!” - mondta nagy riadalom között Trajtler Soma doktor, hogy a hallgatóknak a hideg borsódzott végig a hátukon. Vajon kinek volt szüksége egy halott leány körmeire?)

Most megint Scheuthauer ment a tanúra:

- Tetszik tudni, hogy a körömágyaknak mellső széle éles, és éppen ezen élessége és domborúsága miatt megtörténhetnék, hogy azt valaki egy szépen vágott körömmel felcseréli? Van-e egyáltalán tudomása arról, hogy a körömágyak már számos orvost megcsaltak?

- Valóságos köröm volt - ismételte az orvosnövendék.

*

No most még egyszer a tehéntaposás nyoma kerül tárgyalás alá, mert Zurányinak vissza kell utazni új lakóhelyére, Borossebesre.

Az elnök:

- Zurányi Kálmán és K. Horváth Géza urak mint tanúk egy pontra nézve különböző vallomást tettek. Zurányi úr azt állította tegnap, hogy a hulla egyik lábfejen, nevezetesen a nagyujj felett patkóalakú folt volt, amelynek formáját és színét le is írta. K. Horváth Géza pedig azt állítja, hogy ha mutatkozott is ilyen jegy, miután a hulla megmosatott, ruhával megdörzsöltetett, tökéletesen eltűnt a jegy.

Zurányi:

- A szín megmaradt, mint mondtam, a mosás után is.

Az elnök:

- Tessék ezt megmondani K. Horváth Géza úrnak.

Zurányi emlékezteti barátját a foltra.

De Horváth Géza nem emlékszik.

- Én pedig hivatkozom Kiss Jenő járásorvos úrra - mondja Zurányi -, aki nekem többször említette azt a jegyet, és azt mondta, hogy az csak apró sebforradás volt, azért mint lényegtelen a jegyzőkönyvbe be sem vette.

Az elnök:

- Meg kell hallgatni Kiss Jenő járásorvos urat.

Ekkor a kipödörtbajszú, kedélyes megjelenésű, életvidámságot sugárzó Kiss Jenő doktor urat szólítják elő. S így felel:

- Nagyságos elnök úr. Tekintetes királyi törvényszék!

- Bátorkodom e tekintetben előadni, hogy a hulla lábán, mielőtt azt lemostuk volna, egy oly kiterjedésű szennyfolt volt látható, mint Zurányi úr mondja, s miután figyelmeztetve lettünk, hogy az elveszett leány lábán egy tehéntiprás nyomának kell lenni, óvatosan megmosattuk a lábát, hogy megtalálhassuk a folt helyét.

- Mi mindazt elkövettük, a legjobban megtisztítottuk lábait, s a folt, amelyet kezdetben láttunk, olyannyira eltűnt, hogy midőn közszemlére volt kitéve a hulla Eszláron, és boncolás alá vétetett, a foltnak nyoma se volt látható.

Zurányi felkiált:

- Hát nem emlékszik, doktor úr, mikor nekem erről a foltról beszélt, s azt mondta, hogy itt sebforradás látható?

Kiss Jenő legyint:

- Az nagyon lényegtelen folt volt, az nem volt tallérnagyságú, mert az egyszerűen piszok volt, amely lemosódott.

Fehér Barna pótbíró:

- Tehát csak szennyfolt volt? De azt megengedi, hogy egy vonal megmaradt.

A lábujjtól a negyedikig találtunk egy-két vonalat - mondta Kiss Jenő. - De nem találtuk azt érdemesnek jegyzőkönyvbe venni, mert a feljelentés szerint azon forradásnak a lábujj bütykén kellett volna lenni. Úgy volt jelezve, hogy a nagylábujjtól a harmadik ujjig terjed.

- Lement ám a piszok, de nem a folt! - kiáltja Zurányi.

Kiss Jenő féloldalról néz a gyógyszerészre:

- Miért nem vette észre más, mint ön, ha folt volt rajta?

- Észrevette azt más is, de úgy látszik, elfeledte - felelte elkeseredve a gyógyszerész.

*

A „félhivatalos” Bud. Corr. - mint akkoriban azt a könyomatos papirost nevezték, amely felelősség mellett tudósította a lapszerkesztőségeket a nevezetesebb eseményekről - Futtaki Gyula, a könyomatos helyszínén lévő szerkesztője sürgönyét közli Nyíregyházáról, amely sürgöny a következőket is tartalmazta:

„Scheuthauer dörgő hangon kiáltotta:

- Engem nem fognak megzavarni! Én világosságot akarok hozni a dologba.

A közönség tombol:

- Meg van vesztegetve! Gyalázat!

- Ha ez így megy tovább, még tettlegességekre kerülhet a sor.”

*

Másnap, mint rendszerint vihar után, csendben folytatta a törvényszék tárgyalását, amely nyugalomhoz hozzájárult Belky János kolozsvári orvostanár úr előkelő magatartása is, akit ugyancsak szakértőként hallgattak ki.

„Eddig szokatlan csendben leste mindenki a tanár szavait - írja Tóth Béla nyíregyházi levelében. - Belkynek rendkívüli rokonszenves, a tudomány meggyőződésével, imponáló hangon előadott, a laikusok által is érthető felvilágosításai nagy hatást tettek.

Kiemelkedett Seyffert főügyész-helyettes emelt hangon tett kérdése, hogy ha a Móric által leírt helyzetben valakinek a nyakát megvágják, lehetséges-e, hogy a vér ne szökelljen, mind egy helyre folyjon?

Belky tanár úr síri csend közepette felelte, hogy ez nem lehetséges.

Eötvös a törvényszéki orvostanban való rendkívüli járatosságára valló kérdéseket intézett Belkyhez, amelyekre a tanár nagy precízióval válaszolt. És az eszlári hullagagnoszkáló tanúkat hitelt nem érdemlőknek jelentette ki. Például hozván fel önmagát, amikor orvos létére föl nem ismerte egy három nap előtt elhunyt barátját.”

*

„Solymosi Eszter volt-e a dadai hulla, s ekkor rombadőlné a rituális bűn vádja, vagy nem, s akkor a gyilkosság a hullacsempészség borzasztó üzemével párosul” - írja újabb levelében a mindent látó Tóth Béla.

„A teremben halotti csend volt, csak a vádlottak padján értettek keveset a fejükért folyó játékból azok a rongyos, szegény zsidók. Egykedvűen legyezték verejtékes ábrázatukat, ásítoztak a rekkenő melegben. Az egész népszerűsége szert tett Buxbaum tubákolt vagy aludt.

Mihálkovics Géza bonctanár kihallgatásával kezdődött az ülés.

Korniss elnök nagy forensis medicinai tudással adta fel kérdéseit.

Az első a Scharf Móric állítására vonatkozik, amely szerint a vér lassan lefelé csorgott Eszter nyakából.

Mihálkovics tanár, éppen úgy, mint később Scheuthauer, meghazudtolta a fiú e vallomását.

Ha Eszter rögtön meghalt, akkor a metszésnek olyan mélynek kellett lenni, hogy a vérsugár felszökellt volna. Móric vallomásából tehát vagy az nem áll, hogy Eszter rögtön meghalt volna, vagy pedig az nem, hogy a vér lassan folyt.”

Mihálkovics tanár úr ünnepélyes, tudományos csendességgel és meggyőződéssel lefolyt tanúskodása után egyszerre berobbant megint az izgalom, mikor déltájban híre futamodott, hogy a kemény Trajtler Soma doktor kihallgatása következik, akit a közvélemény mind ez ideig az antiszemita vezérkarához számított.

A rendkívül tehetséges, csinosarcú, virágoskabátú, gavalléros modorú orvos közszeretben álló tagja volt a nyíregyházi és szabolcsi úri társadalomnak. Minden mozdulatán meglátszott, hogy vérbeli katonaorvos volt civilpályája előtt a huszárságnál. Orvosi sikereiről pedig már odáig sokat beszéltek a Nyírben.

Tóth Béla írja:

„Viharos jeleneteket várt a közönség Trajtler Soma dr., az első boncolás végzőjének kihallgatásától, a kölcsönös tapintatosság azonban még az Eötvössel való dialógusokban is elhárított minden személyeskedést.

Trajtler doktor igazat adott Scharf Móricnak, hogy a vérnek nem kellett szökkenni a rituális áldozat nyakából.

Tagadta, hogy a dadai hullán nyoma lett volna valamely tehéntaposásnak.

Állította, hogy a dadai hulla oly friss volt, mintha ágyból vették volna ki.

Körmei megvoltak, és a jelenvolt Egressy Nagy László királyi ügyész összemérte a maga körmét a hulla hegyezett körmével.

Ha most nincsenek meg a körmök, akkor azok vagy elrothadtak, vagy kilopták a sírból. Amire nagy mozgolódás támadt a teremben.

Scheuthauer folyton jegyzett Trajtler kissé izgatott hangú feleletei alatt, és kétszer bele is akart szólni a diszkusszióba, de az elnök intésére elhallgatott.

Eötvös roppant tudományos apparátussal ostromolta meg az első ellenesét.

Trajtler úr a mai csetepatéből nem vereséggel szabadult ki.

Nagyon éreztük ugyan, hogy mennyire igaz a felkiáltása: »Más lett volna az a jegyzőkönyv, ha ma csinálom.«

Hová lettek a körmök?

Vajon képes lesz-e Scheuthauer tanár úr holnap végképp megdönteni a dolgot? Akad-e megfejtés arra, hogy hová lettek a körmök? Mert ha sok gyöngesége is van a boncjegyzőkönyvnek, ez az egy kérdés nagy erőssége lehet a vádnak.”

*

1883. július 15-én írja Tóth Béla:

„Ma ért véget az orvosi vitatkozás.

Hogy mi az eredménye, azt a bíróság hivatása megítélni.

Trajtler és társai azt állítják, hogy a dadai hulla semmi esetre se volt Solymosi Eszter. Az egyetemi tanárok amellettküzdenek, hogy mindenesetre Solymosi Eszter volt. Az országos közegészségügyi tanács pedig mind a kettőnek ad egy kis igazat.

Kimagasló momentuma volt a mai ülésnek Scheuthauer kritikai előadása az elhangzott orvosi véleményekről.

- A dadai hulla Solymosi Eszter vala! - végezte Scheuthauer hosszas előadását.”

III. A két bíró leszavazza az elnököt...

A Sóstó-fürdön nagyobbyszerű Anna-bálra készülődtek ez évben, mint egyébkor. Soha ennyi fürdővendég nem időzött még a kiesfekvésű, regényes fürdőcskén, mint ebben az esztendőben. A legcsodálatosabb lampionokat rendelte a fürdővendéglős a fővárosból, és a vármegye legtávolibb részében is feléledtek a rendkívüli forró nyárban elbágyadt hölgyek, amikor a rendezőség névsorával sokat ígérő Anna-báli meghívó kezükhöz érkezett. Egy vérbeli Anna-bál előkészülete még a törvényszék előtt szepes zsidók dolgát is feledteti az emberekkel, mert hisz a társadalmi érintkezés bája hölgyek és urak között mégiscsak vonzóbb a legvörösebb szakállú sakternél is.

Igaz, hogy Kairóban naponként négyszáz áldozata is van a kolerának, de hála istennek Egyiptom messze van. És ott se magamagának keletkezett a kolera, hanem az angolok hurcolták oda a kelet-indiai háborújukból. Ugyan mi közünk van nekünk az angolok háborúhoz, amelyeket minduntalan vívnak Indiáért?

A sóstói Anna-bál ez évben drágalátos mulatságnak ígérkezett, ahol még tán a vastag Eötvös Károlyt is megtáncoltatják a nyíregyházi hölgyek, habár ez az úriember az akadémuskodásával sok bajt csinál itt Nyíregyházán. De tagadhatatlanul jóízű ember, amikor a bírósági termet elhagyja. Most már otthagya ő is a kánikulai Nyíregyházát, odakint lakik a Klár Dezső híres Sima-pusztai tanyáján. Itt „nyaral” Funták Sándor és Friedmann Bernát is. S „Simáról” jönnek be reggelenkint Klár Dezső híres fogatain a mindennapi tárgyalásra. A fogatok délután visszaviszik a védőket a pusztára, ahol még nyugodtabban dolgozhatnak védőbeszédek előkészítésén, mint Sternnénél. A „Simán” született Eötvös Károly nagyhírű, hatóság védőbeszéde az eszlári pörben. Eötvös ígérte, hogy az Anna-bálon táncol a nyíregyházi hölgyekkel.

A sorsnak azonban vannak olyan tréfái, amikor a legjobban kigondolt dolgok se sikerülnek, mert a sorsnak váratlanul olyan szeszélye kerekedett. Ez történt a sóstói Anna-bállal is 1883-ban.

*

Miután a bíróság asztalán az elmúlt hetekben napról napra gyülekeztek az ügyiratok (amelyek manapság is egy jó pohos szekrényt töltenek meg, ijesztésére annak, aki ötven esztendő múltán keresgélni kezdene itt a múltak árnyékos világában), a papirosokkal együtt gyülekeztek azok az eskük is, amelyeket a bíróság kivett különböző emberekből arra nézve, hogy az ügyiratok igazat tartalmaznak. A törvényszéki írnoknak csak egy sablonos megjegyzése az az ügyirat alján, hogy a tanú vallomására megeskettetett - de mennyi lelki emócióval, felindulással, ünnepélyességgel jár az ilyen eskü letétele, azt csak az tudja igazában, aki valaha a bíróság álló tagjai előtt szívére tett kézzel állott, és az elnök felhívására esküt tett.

A nyíregyházi törvényszék előtt letett eskük tömegéből - nők, férfiak, keresztények és zsidók esküiből - még hiányzott egy, amelyet a legfontosabbnak mondanak minden eskük között, amelyek idáig elhangzottak.

Ez az eskü Scharf Móric esküje volt.

Esküje arról, hogy igaz volt mindaz, amit Nagyfalun, Recsky András csendbiztos úr házában, az elmúlt esztendőnek egy tavaszi éjszakáján Péczely Kálmánnak elmondott az eszlári templomban látott gyilkosságról.

Igaz volt-e az a vallomás, amelyet talán százszor is megismételt, mint valami szörnyű gyermekmesét az emberek elborzasztására, átkok, sírások, jajgatások közepette, mint valamely varázsigét, amelyeknek kimondása után egyszerre megváltozik az egész világ képe körülötte?

Igaz volt-e ez a rémlátomány, amelynek hangoztatására egyetlen emberi arc se maradhatott közömbös körülötte, ellenben eltorzultak az arcok az átkos szavaktól, akár hitte, akár nem hitte a hallgató?

Ennek a százszor megismételt átoknak az igazságára kellett volna esküt tenni Scharf Móricnak, amely eskünek az elhangzása után többé semmiféle csoda nem veszi le az eszlári zsidókról a vérvádat.

Scharf Móric vállalkozott az eskü letételére, amely esküvel bezárja maga mögött az egész világot, és a kárhozatba dönt magával együtt egy sereg embert.

Vidáman, szinte felfrissülve, mintha az élet egyik legszebb napja várna Scharf Móricra: jelent meg a törvényszék tárgyalótermében felügyelőjével, Henter Antallal.

Jó napja volt a várnagynak is. Kipirosodva, kipödörve, szinte áhítatos arccal vezette a zsidófiút a bíróság elé, aztán szokás szerint jó messzire, az utolsó padsorban telepedett le, ahonnan mindig meglegedetten hallgatta addig is Scharf Móric szereplését a bírák, az apja, a mostohaanyja, az ügyvédek, a vádlottak környezetében.

Nem lehetett ennek a fiúnak igazmondásában kételkedni még a sok mindent látott Henter Antal várnagynak sem, aki pedig apja után talán legjobban ismerte a zsidófiút. („Nem hazudhatik Móric, hisz úgy bántam vele, mint a gyermekemmel” - mondogatta Henter úr, amikor néha kétségei támadtak a fiú felől.) Ő azok közül a jóhiszemű emberek közül való volt, akik még hittek a szívek tisztaságában, mint ezt élete egyéb körülményei között is bebizonyította.

*

A fiú a bíróság előtt állt, s az elnök felvetette a kérdést, hogy most, miután elérkezett a bizonyítás utolsó napja, megeskettessék-e Scharf Móric vallomása igazságára?

- A főügyész urat illeti a szó.

A főügyész-helyettes már várta az elnök felhívását. Egykedvűen, szinte hivatalos szárazsággal tiltakozott a fiú megeskettése ellen annak éretlen életkora miatt. Röviden beszélt, anélkül hogy egy pillantást vetett volna az előtte álló Móricra, mintha már nem érdekelné többé a nevezetes fiú, akinek vallatásával az elmúlt napokban annyit bíbelődött.

- Az ügyvéd urak... - intett az elnök a védők felé.

De mielőtt még a védők asztalánál megmozdulhatott volna valaki, a főügyész-helyettes szavai után beállott halotti csendben megdördült egy hang a teremben:

- Tudtuk előre!

Ki volt az? Ónody Géza már napok óta hiányzott a hallgatóság közül; ő már az orvosok kihallgatása után tudta a magáét ebben a pörben. Tudta, hogy nem az fog történni, amit ő akart, ugyanezért nem is mutatkozott Nyíregyházán. (Betegen feküdt Eszláron, magányosan, még újságot sem olvasva, mindenki elől elzárkózva.)

- Tudtuk előre! - ismételte a hang.

- Az ügyvéd urak! - intett és szólt az elnök alig hallható hangon, mert bár sejtette előre a főügyész nyilatkozatát: meglepte, hogy az olyan röviden, szinte odavetőleg intézte el ezt a nagyfontosságú kérdést. A fiú éretlen életkora... Az ügyészek nem szoktak így beszélni.

A védők, mint mindig az egész tárgyalás folyamán, előre megbeszélte terv alapján „dolgoztak”.

Friedmann Bernát állott fel elsőnek.

Beszédében arra hivatkozott, hogy a fiúnak nincs se vallása, se Istene, mert hisz ezt többször bebizonyította a tárgyalás alatt. Mire eskessenek egy olyan tanút, aki az Istenben nem hisz?

Eötvös Károly emelte fel széles mellkasát a kistermetű Friedmann után. Már bőségesen, szélesen, terpeszkedve tárgalt a hangja, mint a Balaton, amikor itt a szeszélyes Tisza-vidéken kiöblítette azt.

Történelmi hangon kezdte szavait. Angliába szállt el a képzelete, ahol a koronának voltak tanúi a kincstári pörökben. Ezekben az angliai „koronatanúkhhoz” hasonlította Scharf Móricot, és a „vármegye tanújának” nevezte őt, akinek fogoly létére úgysem lehet szabad szava ebben az egész históriában.

- Ily tanú nem ex libertate áll itt, ily tanú fogoly, éppúgy, mint akinek nehéz bilincs van a kezén-lábán; ily tanú esküje olyan, mintha börtönőrei kényszerítenék rá - harsogta Eötvös.

Funták Sándor védőügyvéd a bírósághoz érzékenyen intézte a szót Eötvös dörgelemessége után. A bírák családapai érzelmeire hivatkozott, amikor a fiú eltiltását kérte az eskü letételétől, mert hiszen ezen eskü kivételekor a fiút édesapja ellen esketnék meg.

Heumann Ignác „erkölcsi színvakságban” szenvedőnek mondta Scharf Móricot, aki nem tud különbséget tenni a jó és a rossz között, ugyanezért tiltakozott az ellen, hogy a fiút a bíróság esküre bocsássa.

... Az elnök és a bírák meghallgatván az ügyvédeket, szünetet rendeltek, és néma csöndben a szomszéd szobába vonultak, hogy a nagyfontosságú kérdésben egymás között tanácskozzanak.

*

Scharf Móric megeskütésének az ügyében azonban szót kért még valaki, akire nem számítottak; ez pedig nem volt más, mint az öreg Scharf József, aki a tárgyalás vége felé mind mélyebb búsongással lógatta a fejét.

A mérges falusi komondor hasonlóságú, mindig szikrázó szemmel ülő eszlári templomszolga a hosszú tárgyalás folyamata alatt „beadta a kulcsot”, mint annyian a szereplők közül: megtört, kifáradt, elkeseredett. Jóformán mindennap üzengetett Móric fiának a börtönből, hogy látogatná meg, ami nem is esett volna nehezére a fiúnak, ha mert volna atyja szeme elé kerülni.

Móric mindig kifogásokkal felelt az utána vágyakozó apjának, az öreg Scharf pedig annál inkább kívánt volna beszélni a „gyerekekkel”. Álmatlanul töltötte az éjszakákat, sokszor kellett kivezetni börtönéből éjszakának idején a börtönudvarra, hogy megnyugodjon, és mindig a fiát emlegette. Senkit sem akart látni, csak Móricot. (Ilyenek a szülők; még a legnagyobb bajt is, amelyet okoztak, megbocsátják gyermeküknek, ha annak életét féltik. Az öreg Scharfnak az volt a képzelődése, hogy a fia életét veszedelem fenyegeti, és maga mellett szeretne volna tudni.)

És akkor, midőn Móric fiát hosszú idő után itt, a tárgyalási teremben ismét maga előtt látta, a boldogtalan apa két karját nyújtotta fia felé, és olyan hangosan felzokogott, hogy síri csendesség lett a teremben. Megbocsátó, fájdalmas sírás tört ki az apa szívéből:

- Beszélni akarok a fiammal! Meg akarom mondani neki, hogy azok az emberek, akik erre betanították, el fogják veszíteni, hogy ne vallhasson rájuk! - kiáltozott Scharf József, aki őrei közül akarta magát kiszabadítani, hogy a bírói emelvény rácsába kapaszkodó, esküre várakozó fia felé induljon.

Friedmann Bernát és Eötvös Károly csillapították a kétségbeesett apát.

- Uralkodjon magán; ne feledkezzen meg magáról, bízson bennünk! - kiáltották a védőügyvédek a mind kétségbeesettebben tomboló templomszolga felé.

Móric reszketve állott a terem közepén, és nem fordult atyja felé.

- Beszélni akarok a fiammal, akit tőlem elraboltak! - kiáltotta Scharf szünet nélkül. - Meggyilkolják a fiamat!

A templomszolga üvöltözése még jobban megriasztotta a lázas izgalomban forrongó terem közönségét, mint a bíróság várható határozata. Vitatkozásokkal, lármás eszmecserékkel, hangos okoskodásokkal volt tele a levegő arról, hogy a bíróság elrendeli-e Scharf Móric megesketését (s így akkor a zsidóknak vesztett ügyük van), vagy pedig a „vármegye tanújának” minősíti a bíróság is a zsidófiút, akinek szavahihetősége kétséges.

Még fogadásokat is kötöttek azon ötnegyed óra alatt, amíg a bíróság tanácskozott.

Fogadtak pénzben, borban, hátul az ajtók felé a közemberek pofonokban. Volt olyan is, aki a csizmáját feltette... Az apa kiáltozása túlhangzott néha a terem zsongásán.

- Hát akkor vigyenek ki. Nem tudom nézni, hogyan viszik a halálba a fiamat! Vigyenek ki! - ordította az öreg Scharf.

Mire a börtönőrök, Lázár nyíregyházi királyi ügyész intézkedésére, csakugyan az ajtó felé tuszkolni kezdték a templomszolgát. De az még a küszöbön is kiáltotta:

- Meggyilkolják a fiamat... Előbb a lelkét, most meg a testét!

Az őrző kiáltozás már régen elhangzott, és a bíróság ajtaja még mindig zárva volt, mint a jövő titka.

Mi történhetik vajon odabent a csukott ajtó mögött, ahol három bíró most tanácskozik a zsidók és keresztények sorsán.

- Jézus Krisztus pöre óta nem volt ilyen pör! - kiáltozták a fanatikusabb emberek.

*

És az elnök, Korniss Ferenc valóban úgy jelent meg az emelvényen, mint Poncius Pilátus. Fehér volt az arca, akadozó a hangja, reszketett a papiros kezében, amelyben az a határozat foglaltatott, amelyet az ő ellenére hoztak a bírák.

(Nyíregyházán még ma is mindenki tudni véli, hogy az elnököt két bírója leszavazta, „sarokba szorította”, amikor Scharf Móric sorsdöntő megesketéséről kellett döntenie. Az elnök meg akarta esketni a zsidófiút...)

Az elnök:

„A Scharf Móric megeskétése iránt tett indítványokról a királyi törvényszék következőleg határozott:

A büntetőeljáráásban arra nézve, hogy valamely tanú mely életidejében bocsáttassék esküre, rendelkezés nem foglaltatik; a polgári perrendtartás szabályai pedig e tekintetben irányadókul nem szolgálhatnak, minthogy a törvényes gyakorlatban oly 12-16 éves tanúk, akiknek kellő értelmi belátásáról bírói meggyőződés szereztetett, esküre bocsáthatók.

Nem jöhetne tekintetbe azon ellenvetés sem, hogy Scharf Móric kihallgatása alkalmával a vizsgálóbíró által ki nem taníttatott, arra nézve, hogy apja ellen vallomást tenni nem köteles, miután nevezett nem mint tanú, hanem mint vádlott lett kihallgatva.

Habár törvény szerint nem kívántatik ugyan, hogy a tanú valamely vallásfelekezethez tartozzék, és esküre bocsátása attól feltételeztessék, Scharf Móric mindazonáltal esküre mégsem bocsáttatik... mert a bíróság előtt az ő törvényes vallása, atyja és hitsorsosai irányában gyűlöletének, megvetésének oly erős bizonyítékát adta, mely különben is éretlen kora mellett erkölcsi és vallási érzése s ezzel együtt vallomásának elfogulatlan volta iránt komoly aggodalmat kelt.

De nem volt tanú esküre bocsátható azért sem, mert a tanú a vizsgálóbíró, a királyi törvényszék, ismét a vizsgálóbíró előtt, majd a végtárgyalás és helyszíni szemle folyamában tett vallomásában több lényegesnek mutató körülményre nézve, nevezetesen:

1. Solymosi Eszternek házukba ki által lett behívása;
2. az állítólagos kendőnek színe és
3. az állítólagos tett elkövetésekor Solymosi Eszternek fekvése és a vele történtek mikéntje iránt többször is ellentmondásban, a kendő tekintetében pedig a bebizonyított tények által megcáfolva van. - Ezen okok alapján Scharf Móricnak mint tanúnak megeskütése mellőztetett.

Ezzel a bizonyítási eljárás be lévén fejezve, a vádindítvány megtételének sora állt elő.”

*

Az elnök sorsdöntő szavai elhangzottak.

Tompa zúgás kísérte az elnök szavát felolvasásának attól a részétől, amely az esküre nem bocsátást jelezte. Szinte alig lehetett hallani a befejező szavakat abból az általános zajból, amely a terem egyszerre megtöltötte; mintha az ördög lopakodott volna be hirtelen a terem nyitva levő ajtaján, és megbabonázta volna az embereket. Hangosan sírt vagy káromkodott mindenki. A fogak csikorgatása hallatszott, de a megkönnyebbülés zsongása is hangzott.

Eötvös Károly állt a védői emelvény kellős közepén, és olyan szélesen mosolygott, mint a nyári holdvilág a Balaton felett.

Sohase látták ily önfeledten mosolyogni. Győzött.

*

Az Anna-bál várható sikerét elfújta a vihar, amely a bíróság ítélete után támadt, pedig a természetben egy falevél se mozdult, a sóstói erdő százesztendős tölgyei mozdulatlanul, szinte elátkozott álomban álltak a nyírségi homokon.

Miután a „vármegye tanújának” hallgatóságos elítélésével - az eskütevés megtagadásával - a vármegyét ítélte el a nyíregyházi bíróság: még a megyéből se jött el senki a nyíregyházi mulatságra. (Évekig tartó visszavonás lett ebből az eszlári pörből a vármegye és a város között. Még az én ifjúságomban is hallani lehetett hangokat, amelyek a „gyáva Nyíregyházát” okolták azért, hogy úgy folyt le az eszlári pör, amint az eredmény mutatta. Valakit csak kellett szidni azért, hogy Scharf Móricot nem eskették meg.)

Scharf Móric mellett senki sem maradt, csak Henter Antal.

Ez a jószívű, jóhiszemű úriember azt mondta Móricnak:

- Ne búsulj, fiam. Felnevellek.

És kézenfogva vezette haza a tárgyalásról „bukása után” is a többé senkinek se kellő zsidófiút.

- Kicsinált dolog volt az egész. A népet megint félrevezették az urak. Megvesztegették a bíróságot! - hallatszott már aznap Nyíregyházán a vendéglőkben, amelyek zsúfolásig megteltek.

Híre jött, hogy Korniss Ferenc elutazott a városból, nem vezeti többé a tárgyalást, ítéletet nem hirdet, miután bírái a döntő kérdésben cserbenhagyták.

Korniss két napra valóban Büdszentmihályra utazott. Nem tudott a városban maradni.

IV. Magyarország lelkiismerete

Reménytelen, forró július következett.

Áporodott, mozdulatlan nyírségi nyár, midőn a falevelek se mozdulnak, szinte nyomtalanul, mint a homokszemek peregnek a napok. A nádas házakból alig mozdul ki valaki, a zsalugáték zöldjét elszürkíti a leszálló por, az ákácfa elevenen hervadnak, estefelé a kapukban olyan halkán beszélgetnek, mintha még a félhold előtt is titkolnák szavaikat az emberek. Ha egy-egy részeg ember nem kurjantana néha a városvégi kocsmák felől jövet, azt lehetne hinni, hogy végképpen elaludt Nyíregyháza. Fejbevert mindenkit, hogy Scharf Móricot egyszerre semmivé tette a törvényszék. Még talán a zsidók és a zsidók barátai se így gondolták ennek a nagy pernek a befejezését.

A törvényszék körül alig lézengett néhány ember a délelőtti órákban, azok is csak inkább azért, hogy valamivel eltöltsék a napot, amelyet nem tudtak volna mással betölteni. A dámáknak, uraknak, a korábbi úri felvonulásoknak délelőttönként a vármegyeházára befellegzett. Egyszerre mindenki megunta az egész „heccet”, amelynek többé nem lesz semmi érdekessége, miután Móricot leszerelték. Mit mondhatnak még, amit eddig ne mondtak volna? Az úriházból kikölcsozött székeket kezdték hazahordogatni. Ferenczi könyvkereskedéséből katekizmust vett Henter várnagy emléke Móricnak, hogy végképp el ne felejtse a keresztény hitet, még ha odazárnák őt apja mellé a börtönbe, mert valahogy úgy képzeltek a dolgot, hogy most már a „Móric gyereknek” se lehet más a sorsa, mint hogy börtönbe csukják, miután a vallomásának nem adott hitelt a törvényszék.

*

Harmincadik napja volt a tárgyalásnak, amikor Korniss Ferenc bíráival megint elfoglalta helyét a síri csendességű teremben, és minden különösebb bevezetés nélkül, szinte fásultan dőlt hátra székében.

Seyffert főügyész-helyettes állott fel, és elmondta beszédét a meggyőződésévé lett igazságról, amely szerint a tiszaszlári esetben vádaskodásnak nincs helye.

Hosszan beszélt, és hangja betöltötte a termet, mintha igazában csak most eresztette volna ki hangját teljes egészében. Férfias, imponáló, tiszteletreméltó volt ez a hang ebben a teremben, ahol még nemrég a székeket emelgették a hallgatók.

Egy egész férfi, egy korrekt úriember, egy kifogástalan jellemű hős beismerése volt ez a bírói tévedésekről, amelyek előidézték az eszlári pör lehetőségét. Soha királyi ügyésznek a hangja nem volt ily emberi, szívből jövő, meggyőző, amikor ez a nemesjellemű, a legnagyobb szen-

védelmek közepette is higgadtságát megőrzött úri férfiú beszélt arról, ami meggyőződésévé váltott a tárgyalás harmincadik napján, hogy rituális vérvád nincs, a gyűlölködés és gonoszság párosult, amikor a zsidófelekezetük ellen ezt a „vallásszertartási vádat” kieszelték.

„Meggyőződésem az, hogy valamennyi itt lévő vádlott büntelen a terhükre rótt cselekményekben, és e meggyőződésemmel ne nyúljon senki, miután én is tisztetem a másokét, és a magam meggyőződését nem akarom erőltetni másokra.”

A főügyész-helyettes így végezte szavait:

„E pillanatban az egész ország, sőt az egész művelt világ tekintete van rajtunk; e komoly pillanatban ne igyekezzék senki a terhet, amely őt illeti, a más vállaira átrakni.

Tegye meg mindegyikünk azt, ami kötelessége, legyen mindegyikünk bátor elvállalni a felelősséget azért, amit tett, a felelősséget Isten és a világ, az utókor és saját lelkiismerete ítélőszéke előtt.

Én a vádlottakat bünteleneknek tartom, és indítványozom, hogy a vád és következményei alól felmentessenek.”

Ezek voltak azok a szavak, amelyekkel megindította útjára a főügyész-helyettes az igazságot, amelyet már jóformán elveszettnek hittek Magyarországon.

*

A főügyész-helyettes beszéde nem volt váratlan, napok óta tudták már azt Nyíregyházán, hogy Seyffert elejti a vádat az eszlári vádlottak ellen, ő maga sem titkolta elhatározását ebben a kérdésben, de mindig megilletnek azok a szavak, amelyek az életünk sorsdöntő perceiben hangzanak el felettünk, bármiként is éreznénk előre e szavaknak jövőtelét.

Seyffert Ede beszéde, amelyet 1883. július 30-án a nyíregyházi törvényszék előtt elmondott, örök bizonyítéka marad a felvilágosodottságnak, tiszta meggyőződésnek, férfias jellemnek. Megtagadta szavaival elmúlt századok sötét átkát, a vérvád utójára visszatért kísértetét.

*

Ha Seyffert főügyész-helyettes Magyarország lelkiismeretének megnyugtatója szempontjából jelentette be a vádaskodás elejtését az eszlári „vallásszertartási” perben, az utána következő szónok, akinek a törvényszék elnöke jelt adott: ugyancsak a háborgó lelkiismeretek nevében tiltakozott az ellen, hogy a megrendítő nagy pernek ilyen módon vége vessenek.

- Nem lehet ily egyszerűen napirendre térni a dolgok felett - mondta Szalay Károly dunántúli ügyvéd úr, aki azért jött ide, hogy ingyenes ügyvédje legyen az elhagyatott özvegy Solymosinéknak, aki az igazságot kereste.

Meg kell adni Szalay Károlynak (a későbbi országgyűlési követnek), hogy kötelességének emberül megfelelt, amikor a messzi Kaposvárról, az elhagyott asszonynak hírére vevén: segítségére sietett, és a maga költségén heteket töltött Nyíregyházán az igazságosnak vélt ügy védelmében. Lovagias önfeláldozásnak, a szent meggyőződésnek, a tántoríthatatlan bátorságnak a példányképe volt az ügyvéd úr cselekedete, mint akár a középkorban egy félelem és gáncs nélküli lovag virtusa, aki messzi földről útrakel otthonából, hogy az igazság mellett küzdjön. A Szentföldre mentek el hajdanában a keresztes lovagok küzdeni a pogányok ellen oly hevült lélekkel, tiszta szívvel, áhítatos elmével, mint Szalay Károly megérkezett Nyíregyházára, és itt hónapokig vigasztalására, bátorítására volt a szegény özvegy napszámosnéknak, midőn az eltűnt leánya sorsát kérelmezte a bíróság előtt.

Igazában nem is volt fanatikus antiszemita Szalay Károly, a kaposvári ügyvéd, amint egy okos, felvilágosodott ember nem gyűlölködhet egy vallásfelekezetet sem, amely mindenkor

mégiscsak az emberi lélek javát szolgálja. Még a legostobább ember se mondhatja azt, hogy a zsidó vallás rosszra tanítaná az embereket. Éppen úgy telve van magasztos eszmékkel, törvénytisztelettel Mózes vallása, mint Krisztus vallása.

Hiszen a Tízparancsolat egy a zsidóknál és keresztényeknél.

Szalay Károlyról el kell mondani a krónikásnak, hogy nem a tudatlan, babonás, fanatikus zsidógyűlölet vezette őt, midőn özvegy Solymosiné és eltűnt leányának ügyét felkarolta (most is, amikor a királyi ügyész elejtette a vádat azok ellen, akiket eddig gyilkossági cselekedettel gyanúsítottak). Szalay Károly viselkedését, önfeláldozását, lovagi magatartását az emberszeretet, a legnemesebb erény is kormányozta, mikor távoli otthonából a bajban lévő özvegy-asszony segítségére sietett.

Most, ötven esztendő múltával másként látjuk őt, a szegények ügyvédjét, mint esetleg kortársai láthatták, s a nemes férfi küzdelmét azért, amit ő a maga meggyőződése szerint Igazságnak vélt: méltathatjuk. Hogy a Don Quijote sorsa lett az övé, azt már nem az emberek, hanem a felettünk levő végzet igazította el, amely végeredményében minden földi halandó sorsát kormányozza.

*

A páratlan 19. században, amikor talán a legalaposabbak voltak az emberek, akár békét, akár háborút hirdettek - mindkettőnek kompakt indokolását tudták elmondani, mint akár Kossuth Lajosnál senki se tudta jobban a szabadság szükségességét megmagyarázni -, a kaposvári ügyvéd sem indulhatott el az igazságkeresés útján megfelelő előzetes tanulmányok nélkül. Don Quijote száz lovagregényt tanulmányozott végig, amíg nevezetes kalandjainak nekiindult, Szalay Károly a zsidók történetét tanulta meg, és kipécézte belőle mindazokat a történelmi dátumokat, amikor a zsidókat az eszlári vádhoz hasonló gyanúval illették.

Különösen egy Josephus Flavius nevű zsidó íróra hivatkozott, amely íróval akkoriban a „képzett antiszemiták” beszédeiket szokták kezdeni.

Felhozta a nagyszombati vérvádat, amely miatt 1494-től a zsidók csaknem háromszáz esztendeig nem mehettek be Nagyszombatba. Elővette az 1442-iki trienti vérvádat, amelyről Luther Márton is tudott. 1529-ben Bazinban öltek szerinte a zsidók, amely miatt el is vették méltó büntetésüket a Szentgyörgyi gróftól. 1764-ben Szatmár vármegyében, 1832-ben Pincehelyen, amely esetnek aktái Tolna vármegye levéltárában feltalálhatók.

Pincehelyről egyenesen Damaszkusz városába vitte a lovagot az olvasmányok fantázia-paripája, mint Don Quijotét Rocinantéja a mesék világába.

„Damaszkuszban - mondotta - bizonyos Tamás atyát és szolgáját tették el láb alól 1840-ben a zsidók, éppen olyan úton-módon, mint Solymosi Esztert, amit nemcsak a tanúvallomások bizonyítanak, de az a fermán is, amelyet Cremieux és Monte Fiore, az Alliance Israelite Universelle fővezérei Mehemed Alitól kieszközöltek, hogy a zsidókat tovább ne üldözzék Tamás atyáért és szolgájáért...”

„A múlt évben (1881-ben) Galíciában volt az eszlárihoz hasonló eset, amelynek áldozata Münnich Franciska volt...”

„Vital rabbi Szeffer Hakletem című munkájában, amelyet 1868-ban Jeruzsálemben nyomtattak: világosan azt mondja, hogy azok a valódi bölcsek, akik Jehova hatalmát és erejét a »gójim« vérevel táplálják. Már Saul király bibliai esete bizonyítja, hogy a zsidók istenének szüksége van a vérontásra, mert Saul éppen azért vesztette el Jehova jóakarátát, mert népének a vérontást megtiltotta.”

Meddig folytatta volna a rituális vérvád bizonyítását Szalay Károly?

Az elnök vetett véget az okoskodásnak:

- Az ügyvéd úr nagyon eltért a tárgytól. Szavai részint vallásfelekezeti elleni gyűlölködést involváltnak, részint pedig rituális gyilkosságot akarnak bizonyítani. És úgy az előbbi, mint az utóbbit tovább nem engedhetem.

Pedig az ügyvédek mégiscsak a vérvád lehetőségéről vagy lehetetlenségéről vitatkoztak tovább is, mint középkori hitvitáknál volt szokás, mikor az egyház doktorai tagadták vagy állították az ördög hatalmát.

Ez a rituális gyilkossági kérdés incselkedett Funták Sándor ügyvéd úrral is, aki pedig a zsidók védelmében szólalt fel Szalay Károly után.

- A zsidókat a 13. század óta gyanúsítják Európában a „vallásszertartási gyilkossággal”, de vajon milyen alapon? - kérdezte Funták Sándor ügyvéd úr, mint egy tudós egyházi férfiú, aki a teológusok talárját vette fel a nyíregyházi törvényszék előtt, miután Szalay Károly erről az oldalról támadott.

- Miért kezdték volna a zsidók a véráldozatot a hatalmas keresztény uralkodók idejében, amikor emiatt elkerülhetetlenül bizonyos veszély fenyegette őket?

Funták Sándor önmaga megfelelt a kérdésre:

- IX. Gergely pápa a vérvádat megvizsgáltatván, 1235-ben pápai bullát bocsátott ki, és a zsidókat a vérvád kérdésében ártatlanoknak mondta.

- IV. Ince pápa 1247-ben Németország érsekeihez és püspökeihez intézett bullájában az akkoriban felmerült eset alkalmából a vérvádat mint alaptalan rágalmat kárhoztatja.

- Habsburg Rudolf és III. Frigyes római császár egyértelműleg megtiltják a zsidóknak vérvád rágalma miatti üldöztetését.

- István, Lengyelország választott királya 1556. július 5-én kelt udvari rendeletében a vérvádat ráfogásnak nyilvánítja.

- Veit János, aki a zsidó vallásról keresztény hitre térve, hitbuzgósága, szónoki képessége és más egyéni érdemeinél fogva az osztrák császári ház udvari káplánására és kanonokságára emeltetett: 1840-ben a bécsi Szent István-templomban a felmerült vérvád kapcsán így szóno-
kolt:

„Mindnyájan tudjátok, ájtatos hallgatóim, hogy én zsidó vallásban születvén, Isten kegyelméből kereszténnyé lettem, és íme, én itt a feszülettel a kezemben esküszöm előttetek a szent három és egy Isten nevére, hogy a zsidó vallásban, a Talmudban, amelynek iratait átkutattam, a vérvád nem létezik, és csak fondor gyűlölségen alapuló rágalom. Isten engem úgy segéljen.”

- És nem hagyhatom említés nélkül egy tudós egyházi férfiúnak a nevét sem, doktor Rohling Ágoston prágai teológiai tanár úrét, aki antiszemita irányú tudományával még hazai antiszemitáknak is mély hódolattal tömjénezett ideáljává lett.

(Rohling nevének említésére figyelte a hallgatóság. Ez a tudós professzor állt Ónody Géza útján levelezésben a nyíregyháziakkal, amikor az eszlári zsidók dolgát ott firtatni kezdték. A tudománynak, ha külföldről jött: nagy becsülete volt Nyíregyházán, mint általában Magyarországon. „Rohling! - mondták sokszor a sakter-per tárgyalása idején a nyíregyháziak. - Rohling az egyetlen, aki tudja a zsidók titkait.”

Funták Sándornak tán az volt a legnagyobb védői sikere a nap folyamán, amikor valójában elővette Rohling Ágoston doktor titokzatos és sokszor emlegetett könyvét, amelynek az volt a címe: „Meine Antworten an die Rabbiner” [Válaszom a rabbinusoknak].

A légy zümmögését meg lehetett hallani a teremben, amikor Funták Sándor a soha senki által nem látott könyvből olvasott. Németül olvasott, amelyet itt kevesen értettek. Egy szakács-könyvet is tarthatott volna maga előtt...)

- Igaz ugyan - mondja a felolvasás után Funták Sándor -, hogy Rohling ez őszinte nyilatkozatával a vérvád vallási rituális jellegét saját kezével letörli, s a vérvád víziójának égő fáklyáit mind eloltja, csak egyet tart meg közülük azon gyanúsítás lángjának lobogtatására, hogy ez irtóztató vérvád nem a zsidó vallásban, nem a Talmudban, hanem egy titkos szóbeli tanban, a nagy okmányban gyökerezik.

- De kik hát e tannak tanárai, kik a tanítványai, követői, ezt a tudós tanár kijelölni nem képes, és a teológia régészeti ismereteinek keresztény katolikus gyönyöreit abban találja, hogy a vérvád gyanújának üszkét illetékes kezével el nem oltja, hanem teológiai műveinek hamuja alá rejti, honnan az avatatlan és gonosz kezek kényelmesen kikaparhatják a társadalom békéjének felborítására s a társadalmi kérdések békés, üdvös megoldásának lehetetlenné tételére.

... Így beszélt még soká Funták Sándor a zsidók védelmében, amíg súlyos szavaival lehengerelte a bíróságot és hallgatóságot. A legvadabb antiszemita hallgató is megszédülve távozott, míg a „sakter-pártiak” önkéntelenül felvetették magukban azt a kérdést, hogy: mit is dugott doktor Rohling a hamu alá?

*

A tárgyalás harmincegyedik napján Friedmann Bernát beszélt a védőügyvédek közül.

Tóth Béla, aki a tárgyalás legmegbízhatóbb krónikásának látszik most ötven esztendő múltán, miután e korszakra való feljegyzéseket alaposan összehasonlítottuk egymással, Tóth Béla nyíregyházi levelében így ír Friedmann Bernátról:

„A terem ismét tömve volt. 9-ed fél órakor Friedmann Bernát kezdett szólani nagy csendben, figyelem között.

Beszéde kerek, egész, egyenes, logikus vonalakban épített, és olvasva bizonyára nagyobb hatást fog kelteni, mint mai hévteljes, sokhelyütt emelkedett, de általában vontatott előadásban, amely csaknem délig nyújtotta a szónoklatot.

Csalódtunk Friedmannban, midőn szorosan jogász kriminalistának ismerve őt, azt hittük, hogy ez annyi pszichológiai és kedélyreható momentumokkal ható témát szárazon fogja feldolgozni; ellenkezőleg, beszédének ama részei, amelyekben a szegény gyermek lelkében véghezment változásokat tárta elénk, olykor egészen a költészet igazságába hatoltak.”

... Friedmann nevezetes szónoklatát most, ötven esztendő múlva, éppen olyan érdeklődéssel lehet olvasni, mint akár azokban a napokban, amikor e szavak frissen hatottak a nagy ügyvéd szájából.

Érdekes, amit a zsidók vallásáról mond:

„A zsidó vallás hit, melyben csak az törvény, ami Mózes könyvében megírva van. Vagy direkt magyarázat útján abból levezethető. Azon könyvvel ellenkező tradíciókat szakadások nélkül meg nem tűr.”

„Szakadás pedig Mózes hitének követői között, olyan például, aminőt a különféle keresztény felekezetek mutatnak: nincs.”

„Hogy Mózes könyve, mint semmi más vallás a földkereken, a vértől való irtózatot oltja követőibe: köztudomású dolog.”

Azonban Friedmann Bernát sem tud szabadulni a varázstól, amelyet a feljegyzésekben már többször említett Rohling doktor gyakorolt a nyíregyházi tárgyalásra. Ő is „odavág” a prágai hittudósnak:

„A múlt héten valamely héber könyvről tesz említést Rohling, amelyben a vérvád tradíciója állna, de elég ravasz, sem címet, sem szerzőt meg nem nevez. Kénytelen vagyok tehát azt úgy, mint védőtársam tette, én is egyszerű valótlanlásnak nyilvánítani, habár valamely bolond zsidókönyvért, amelyet esetleg eszelős prágai tudós is írhatott, még ha létezne is, az itteni vádlottak éppoly kevésbé kötelesek felelni, mint ahogy némely jezsuiták erkölcsrontó iratait sem az egész kereszténység, sem pedig valamely keresztény vádlottnak betudni nem lehet.”

„Hétmillió zsidó létezik szétszórva az egész földgömbön. Hány száz és száz lány vérére lenne szükség évenként, hogy ezek az állítólagos húsvéti szükségletüket fedezhessék.”

„Csak azt az egy kérdést intézem minden keresztényhez, megtagadhatónak véli-e tőlünk, hogy az összes zsidóságban legalább egynéhány becsületes ember ne léteznék? - Ezt, azt hiszem, még a legvadabb antiszemita szövegetet józanabbjai is megengedik.”

„Hát képzelhető-e most már, hogy ezen - mondjuk, egynéhány becsületes ember: undorral nem fordulna-e el azon bestialitástól, amely ilyen gazságot rítusként gyakorol, és az Isten házárt ártatlan gyermek vérével fertőzteti meg?”

Az eszláriakról azt mondja Friedmann:

„Ezeknek a szegény embereknek valóban nagy szerencsájuk van, hogy azoknak, akik ezt a mesét kigondolták, hogy e címen a zsidóság ellen izgatni lehessen, megadta az ördög a rosszaságot és a lelketlenséget az ily rágalmak költésére, de nem adta meg nekik az Isten az elegendő észet, hogy ne tegyék azt ily ostobán. Különböznem is mondatták volna el Scharf Mórival azt a históriát.”

„A zsidó különösen feltétlenül hisz Jehovájának igazságában, és azt tartja, ami történik a világon, az ő akarata szerint történik.

Azért bármi szerencsétlenség vagy nyomor éri, ezt nem a véletlennek tulajdonítja, hanem hogy az igazságos Isten ezt vagy amazt a csapást azért küldte rá, mert parancsai ellen, ha öntudatlanul is, de bizonyára vétkezett - megszegte tán a szombatot, vagy más hibát követett el, s ha már semmi vétekről nem tud, hát azzal okolja magát, hogy talán nem elég őszintén s magábaszállva imádkozott.

Hogy a sok közül csak egyetlen példát hozzak fel:

Izsák rabbi, Salamon Ha-Lévi fia, a 17. században volt budai rabbi, nagytudományú és vallásos férfiú, aki az erényességnek mintaképe volt.

Ez egy krónikát írt koráról és élményeiről, amely bizonyára nem az eszlári vizsgálat félrevezetése céljából íratott.

Ezen krónikának egyik elbeszélésében, amely saját és gyermeke fogságba hurcoltatásának Buda akkori megvétele alkalmából elmondja, ez áll:

»Szeretett fiam pedig a pusztaság és halálos sötétség országában még három hónapig maradt a kegyetlenek kezei között, anélkül hogy megmenthettem volna. Míg végtére nagy vétkeim miatt a fogságban meghalt.«

Ha a nevezett krónikás a 19. században élt volna, aligha elegendő ok nem lett volna ezen önvallomás, hogy Solymosi Eszter meggyilkoltatása miatt ő is rabságot szenvedjen.”

Így beszélt Friedmann Bernát a bíróság előtt a vádlottak dolgáról, sokszor megkönnyeztetve a hallgatóságot érzelmes hangjával. Csak a beszéde végén mondta meg a zsidóknak is a magáét.

- Igaztalan az a felfogás, mintha az egész zsidóság a vádlottakkal azonosítaná magát, mert valójában a zsidóság nem tette tizedrészét sem annak, amit példának okáért a reformátusok tettek volna, ha egy egész református község ellen hitöket sértő ily természetű vádakat emeltek volna, és ily elbánást követtek volna el a katolikusok.

- Ha egynéhány úriember, ki midőn más szerencsétlenségük felsegítéséről van szó, sem szokta megtagadni az adakozást, megsajnálja a hitük miatt üldözötteket, s gondoskodik arról, hogy megfelelő védelemben részesüljenek, ez éppen nem az összes zsidóság ténye...

Eötvös Károly köhintett ekkor, mert nem szerette, ha a tárgyalás folyamán a védőügyvédekkel szemben a mindenható „pénzt” emlegették. Maradjunk csak Salamon Ha-Lévi fiánál, Izsáknál, a 17. században.

*

Heumann Ignác, a vádlottak nyíregyházi ügyvédje volt a legharciasabb minden jogtudósok között.

Már említettük feljegyzéseinkben, hogy ezt az egyébként filozófkedélyű, bölcsességre és olvasmányokra berendezkedett úriembert éppen úgy üldözték Nyíregyházán a „sakter-perben” vállalt szerepe miatt, mint akár a vádlottakat. Nem tudták megbocsátani Heumann-nak, hogy idevaló ember létre szembeszállt az igazság nevében azokkal a helybeli hatalmasságokkal, amelyeknek fensőbbségében kételkedhetik a dunántúli Eötvös vagy a pesti Friedmann vagy akár a fővárosból ideküldött hírlapíró, de Heumann mégiscsak „a mi kutyánk kölyke”, mint Szabolcsban mondják, neki tudni kell, hogy a helybeli közvéleménnyel szembeszállni nem tanácsos.

Heumann Ignác szembeszállt.

Szembeszállt az üldözöttek, az igazságtalanul megbántottak, a méltatlanul gyalázottak szenvedélyességével.

„Teljesen azonosította magát a zsidókkal!” - mondták. De vajon mit tett volna lelkiismeretes védőügyvéd létre?

Védőbeszédében tehát Heumann egyszerre csak különös húrokat szólaltatott meg, amelyekre felfigyelt az egész vármegye, felfigyelt, felszisszent, és ökölbe szorult a keze.

Heumann a vármegye vezetőit, „a legmagasabb állásútól a legkisebb hajdúig” okolta azért, hogy az eszlári vérvád létrejöhetett, elmérgesedett, fekélyé lehetett Magyarország lelkiismeretén.

Hivatkozott 1791-iki bölcs Szabolcs vármegyeiekre, akik már egyszer feliratban kérték az országgyűlést, hogy törvényt hozzon arra nézve, hogy vérvád éppen úgy nincs, mint Kálmán király boszorkányai se voltak. Szembeállította e régi-régi bölcs férfiakkal a vármegye mai vezetőségét, amelynek éppen az volt a szándéka, hogy a vérvád létezését ismét megerősítse az emberi lelkekben, s gyűlölködést szítson a különböző vallásfelekezetek között.

Van így néha, mint Heumann Ignáccal történt, hogy az igazságtalanul megbántott ember megfélemedezik magáról, „összerúgja a patkót még a szülőapjával is”. A keserűség nem hallgat a bölcsességre.

Heumann Ignác a vármegyét vádoló beszéde miatt nagy bajba került.

Már másnap átiratot intézett Zoltán János, Szabolcs vármegye alispánja (az „imádott alispán”) a törvényszék elnökéhez, amelyben tudomására hozza, hogy Heumann vádaskodó beszéde miatt a megyei tisztiügyész útján feljelentést tesz az ügyvéd ellen; elégtételt követel a megyei tisztikarnak, a megye becsületének.

De a párbajsegédek is elindultak a maguk ünnepélyességükben, hogy a megyei tisztikar tagjai egyenkint elégtételt kérjenek Heumanntól.

Különösen Vay György, volt csendbiztos érezte magát leginkább megsértve Heumann beszéde miatt, és a becsületbíróság úgy határozott, hogy Vay Györgynek feltétlenül elégtételt kell vennie az ügyvéden.

Kállay András és Fráter Sándor, tekintélyes megyei urak, akik a közhangulattal (az anti-szemitizmussal) szemben már eddig is exponálták magukat, és nyíltan hirdették, hogy a legnagyobb ostobaságnak tartják a tiszaszlári vérvádat, Heumann pártjára állottak.

Fráter Sándor, aki a legkorrektebb urak egyike volt a vármegyében, még szekundánsi állást is vállalt a zsidó ügyvéd mellett.

- A lovagiasság szabályainak meg kell felelni, Nácikám - mondogatta Heumann-nak, akinek sohase volt kard a kezében, azonkívül rövidlátó is volt. Majdnem bizonyos volt, hogy az atlétatermetű Vay György darabokra vagdalja.

De Fráter nem engedett:

- Az én barátom csak úriember lehet!

Maga tanítgatta kardforgatásra Heumannt azon két nap alatt, amelyet a párbaj megtörténteig kitűztek a segédek. „Bepaukolta” a kardot nehezen forgató fiskálist, mint mondani szokták. Megtanította a kardforgatásra oly bravúrosan, hogy a huszárlaktanya vívótermében lefolyt párbajban nem az történt, mit várni lehetett.

Heumann sértetlenül került ki a kardviadalból, Vay György könnyebben megsebesült.

... Olyan világot éltünk, amikor az ilyen eredmény nagyjelentőségű volt.

„Csak a különc Fráter Sándortól telik ki ilyen!” - mondták megrökönyödve a Szabolcs megyei urak.

(Ez a bizonyos Fráter Sándor még nevezetes volt arról is, hogy Lónyay pénzügyminiszteren bizonyos negyvenezer forintokat keresett, amelyek a Felsőtiszai Ármentesítő Társulat pénztárából hiányoztak.)

V. Eötvös Károly

Sokan vagyunk még az élők sorában, akik Eötvös Károlyt láttuk, ismertük, mert hiszen ez a férfiú a nyilvánosság előtt élt, úgy magánéletében, mint közéleti szereplésében.

Mindennap lehetett őt látni Budapest legforgalmasabb helyén, az Andrássy út és Nagykörút sarkán lévő s Abbáziáról elnevezett kávéházban, ahol megvolt a maga asztala, a maga széke, a fekete báránybőrsüvege, amelyet kopasz fején viselt, mint valami fejedelem a hajadonfős kávéházi vendégek között: midőn hidegre fordult a külső időjárás. Máskor csak könnyű, fekete selyemsapkát nyomott a fejére a leggondosabban berendezett kávéházban is észlelhető léghezam miatt.

Az Abbázia-kávéház volt Eötvös Károlynak öregségére igazi otthona, habár egyemeletes, ma már ódonnak látszó, sötétbarna háza a Próféta utcában minden kényelemmel (amennyi kényelem Eötvös Károlynak kellett) be volt rendezve. Itt, a Próféta utcában egy falra helyezett érc táblán mindössze ennyi volt kiírva: R. Eötvös Károly; a kávéházban még csak ennyi jel sem mutatta a nevezetes férfiú személyét, mégis mindenki ismerte a városban a csibukját, amelyből pöfékelni szokott, a dohányszitáját, amelyet elébe állítottak, valamint a megszokott

kávésfindzsáját, amelyből kis kortyokban iszogatta a feketekávét. Ha vidéki vagy nevezetesebb vendég került a kerek márványasztal mellé, még borospoharak is kerültek éjfél felé az asztalra. Ritkán fordult ez elő, mert Eötvös Károly nem volt borissza ember.

Itt ült vagy huszonöt esztendeig minden éjszaka nádfonatú karosszékében legközelebbi ismerőseitől körülvéve. A Vajda asztalának nevezték asztalát, városatyák, politikusok jöttek-mentek körülötte, letelepedtek, meghallgatták anekdotáit, a hírlapírók feljegyezték, és az előlapokban, amelyek még számosan jelentek meg a jókedvű olvasmányokért hevülő Magyarországon, külön rovata volt a Vajdának, amelyben elejtett mondásait szorgalmas kezek feljegyezték.

Kerek, kopasz fejét, fehér, csüngő bajszát, ravaszdi kék szemét, elterpeszkedett alakját, keleties elterülését és nyugalmit a kerek asztal mellett, mind ritkábban és halkabban hallható hangját lassan úgy megszokta a kávéházba járó vagy a kávéház előtt elmenő pesti publikum, mint valami fővárosi szobrot vagy emléktárgyat, amelyet majd csak akkor keresnek, amikor annak egyszer hűlt helye lesz. Így voltunk Pesten a legkiválóbb férfiainkkal. Mondják, hogy hajdanában még Vörösmarty Mihálynak, legnagyobb költőnknek se köszöngettek az utcán, ha az mindennapi útjában keresztülballagott a Belvároson.

Eötvös Károly üldögélt, beszélgetett a kávéházban, néha még éjfél után is, mert minél öregebb lett, annál kevésbé tudott aludni. Néha már hajnalodott, amikor az álmos pincértől bekecsét kérte, mert nem akarta megérni, hogy egyedül maradjon az asztalnál, ahol annyi magyar bölcsességet, vidámságot, kalandot, történetet elmondogatott hallgatóinak, hogy végül a „legnagyobb hazug”-nak nevezték őt kortársai. Persze, nem rossz értelemben kell gondolni a szót, de bizony Eötvös Károly csodálatos memóriájában mind többen és többen kételkedtek, nem lehetett elhinni a hanyatló Magyarországon, hogy egyetlen koponyába, bármilyen nagy volt is: ennyi bölcsелеm, tudomány, emlék, élmény elfért volna.

Egyszer aztán Eötvös Károly nem ment el többé a kávéházba, de másfelé sem. Azt mondták, betegeskedik. Utóbb arról jöttek hírek, hogy elméjében megzavarodott. Csaknem magányosan, elfeledve halt meg Magyarország egyik legkiválóbb elméje, mert túlélte korát.

*

Eötvös Károly életvilága a legszebb és legérettebb a tisztaeszlelő pör idején volt.

Ekkor volt egész férfi. Betegség, gyöngeség, szeszély és félelem nélküli, egész ember. Elméje frissége vetélkedett testi frissülségével. Hódító volt, Napóleon. Az igazságot hódította meg, amikor egy egész világot a hazugságoknak győzte le.

1883. július 29-e volt az a nap, amikor azt a nevezetes ügyvédi beszédét elmondta a nyíregyházi törvényszék előtt, amely beszédnek (igaz, hogy hat óra hosszáig tartott) első eredménye az volt, hogy az eszlelő vádlottakat felmentették, későbbi következménye az volt, hogy azóta elmúlt ötven esztendő alatt egyetlenegyszer sem bukkant fel a vérvád gyanúja, még a dajkamesékben sem.

Eötvös a maga emlékirataiban (*A nagy per, amely ezer éve folyik s még nincs vége*) azt írja, hogy nagyrészt rögtönözve, „kapásból” mondta hat-hét óráig tartó védőbeszédét.

Nagyon is igaza lehet Eötvös Károlynak ez állításában. A beszéd egyes részleteiben, midőn a szónoklasi hev elragadta és messze ellendítette tárgyától, Nyíregyházától, a szemközt ülő bíróasztaltól és a lábainál imádkozó vádlottaktól. De még a hallgatóságtól is, amely oly áhítattal hallgatta, mint egy nagy színjáték nagy hőst.

De általában ez a Cicero szónoklataihoz hasonló ügyvédi beszéd apránként készült a nagy elmében, harminchárom napig, amíg a tárgyalás tartott, legalábbis foglalkozott azzal az

ügyvédi székben üldögélő Eötvös Károly, hogy mit fog mondani, amikor majd rá kerül a sor. De ha harminchárom napig nem is gondolt volna mindig elmondandó védelmére, bizonyosan eszébe jutott a védelemnek az a része, amelyet a maga részére akart fenntartani, midőn a tárgyalás vége felé, az utolsó felvonás előtt, a védőtársai között kiosztotta a szerepeket, kinek miről és hogyan kell beszélni.

(Friedmann Bernát nem is volt meglegedve a „sikerével”, mármint azzal a szerepkörrel, amelynek betöltését Eötvös rábízta, még a tárgyalás végezete előtt elutazott Nyíregyházáról, amit bizonyára nem tett volna, ha meg van elégedve önmagával.)

De nem engedte volna azt Sternné sem, hogy Eötvös Károly talán „készületlenül” lépjen a bíróság elé.

Erről a bizonyos Stern Jenőnére kevés szó esett az eddigi emlékiratainkban, amelyeket a tiszzaeszlári pörről írtak, pedig ennek az Erzsébet királyné termetű, feketehajú, igen fehérarcú, lobogószemű asszonyságnak legalábbis volt annyi szerepe a magyarországi zsidók történetében, mint különböző bibliai asszonyságoknak, akikről az iskolákban tanítanak.

Sternné egyike volt a legeszesebb asszonyoknak.

Ha nem vidéki levegőben, a posztókereskedéssel egybekötött nagytrafikban tölti el elég egyhangú életét: bizonyára mások is tudnak róla az országban, mint a Szabolcs megyei gavallérok, akik egy időben mind szerelmesek voltak Sternnébe, nemcsak fejedelmi szépségénél, de zsenialitásánál fogva is. Ez az asszony többet tudott minden korabeli asszonynál: tudott bánni a férfiakkal. Tudott bánni velük olyanformán, hogy manapság a legdicsekvőbb morgótemetőbeli csontgavallér se tudná Sternné személyét beleszőni csiklandós kalandjaiba. Engedelmeskedtek Sternné eszének, mindenkinek a nyitját megtaláló szavának, felejtethetetlen, ambíciózus tekintetének a szabolcsi urak, tisztek, keresztények és zsidók. Mert soha senkivel se akart rosszat. Mindenkinek tudta ügyét-baját, de még a gondolatát is, mert őszintévé tudta tenni a férfiakat, amikor vele beszélgettek. És jótanácsot adni Sternné volt hivatva annak is, akinek már a pap se tudott vigasztalást mondani.

Sternéknél lakott Eötvös Károly nyíregyházi időzése alatt.

Itt volt kényelmes szobája, amelyet Sternné rendezett be, hogy a kiváló ügyvéd itt tanácskozhasson, dolgozhasson, pihenhessen. Ez a hűvös, légmentes, komótos lakás várta Eötvös Károlyt, amikor izzadtan, gyötörtten, párologva eljött a mindennapi, kánikulai forróságban töltött tárgyalásokról. Sternné nem beszélt, de még a gondolatát is kitalálta Eötvösnek.

Sohase volt, se azelőtt, se azután, olyan háziasszonya.

Életöröm, ötlet, frissülés volt ezzel az asszonnyal való társalkodás. Józan esze megmutatta a hibákat, amelyeket a férfiak elkövettek a törvényszéki tárgyaláson; látta, „érezte” egész arányaiban a bírósági eljárást, és a hangulatokról annál inkább értesítette Eötvös Károlyt, mert hiszen trafikjában jóformán mindenki megfordult.

Sternné hallotta először Eötvös Károly védőbeszédét, amint az a házában, szobájában tanulgatta azt, és az eszes asszonysággal közölte először, hogyan gondolná a zsidók tökéletes megvédését mostani nagy bajukban.

Sternné összevont szemöldökkel, nyílt elmével és a szavakon túli értelemmel hallgatta vendége előadását. (Stern úr maga, egy igen jóra való és ritka becsületességű posztókereskedő nemigen avatkozott a dolgokba, mert az volt a neve, hogy a „süket Stern”.)

Az asszonyság megjegyzései, amelyeket a készülő védőbeszédre (és általában az egész védelmi rendszerre) mondott, nem maradhattak nyomtalanul.

*

Eötvös Károly (éppen háziasszonya révén) tudta azt, hogy a nyíregyházi nők rossznéven vették tőle, hogy a tárgyalás folyamán feltett kérdéseivel, amelyeket különösen az orvosokhoz intézett a tiszadadi hullára vonatkozólag: többször zavarba hozta a szemérmes nőket, úgy-hogy azoknak arcpirulva kellett elhagyni a termet, mikor a legkényelmesebben elhelyezkedtek volna. Hiába, a nők még a törvényszék előtt sem feledkezhetnek meg szeméremérzetükről, mert hiszen ezzel legnagyobb varázsukról mondanának le.

- Eötvös egy neveletlen, goromba fráter! - hangzott itt is, ott is, ahol a nyíregyházi nők Eötvös Károly viselkedését megbeszélték. Különösen azokban a napokban, amikor a boncoló orvosokkal Eötvös újra ízekre szétszedte a szerencsétlen eszlári leány holttestét.

Erre a női hallgatóságra nem számíthatott tehát a védőügyvéd. Pedig a nők nélkül még a tisz-eszlári pört se lehet végleg elintézni.

Mit tett tehát Eötvös Károly?

Éppen Sternné útján „közhírré tette” a városban, hogy óvakodni fog védőbeszédében minden kétértelmű megjegyzéstől, és a női szerveket, testrészeket latin nyelven fogja felemlíteni. A bírák és a férfiak nagyrésze úgy is tud latinul, aki nem tudna: az meg kitalálja, hogy miről van szó.

Így is készülődött Eötvös a védőbeszédre.

A régi Magyarország legnagyobb védőbeszédének mondják Eötvös Károly beszédét, amelyet az eszlári vádlottak mellett elmondott.

Valóban nagy hatása akkor lett volna ennek a beszédnek, ha előzetesen a törvényszék már nem tüzi ki a békülékenység fehér lobogóját azzal a határozatával, amellyel Scharf Móricótól az eskütevés jogát megtagadja; ha Seyffert királyi főügyész-helyettes előzetesen el nem ejti a vádat az összes vádlottak ellen, mondják sokan, akik most ötven esztendő múltán az eseményekre visszagondolnak.

De Eötvös védőbeszédének mégis történelmi jelentősége volt.

Magyarország lelkiismeretét kellett megnyugtadni, amely a várható felmentő ítélet előtt e napokban talán jobban nyugtalankodott, mint akkor, amikor a vérvádat gonosz kezek napvilágra hozták.

Egy ország összevont szemöldöke és a nagyvilág újraéledt kíváncsisága fordult Nyíregyháza felé a pör újabb eseményei révén. Tagadhatatlan, hogy még nem volt egyhamar meglege- dettség a vád elejtése miatt, különösen az alsóbb néposztályok elégedetlenkedtek, amelyek már beleélték magukat a zsidók bűnösségébe az esztendőnél tovább tartó izgatás révén.

De még maguk a józanabb zsidók is azt mondták:

- Nem így kellett volna ezt a pört elintézni!

Az elégedetlenséget az eddig elhangzott védőbeszédnek sem tudták csillapítani. Friedmann, Funták, Heumann Ignác nem találták meg a hangot, amit ehhez az országos tűzveszedelemhez kellett volna intézni, hogy a tűz végleg kialudjék a lelkekben és elmékben. El kellett fojtani a megkisebbedett lángokat véglegesen, a hamu alá rejtőzködő tüzet meg kellett semmisíteni, hogy az alattomosan húzódó füstből fel ne csapjon újra a láng. Nem lehetett kialvatlanul hagyni egy tűzrakást, hogy az a legkisebb szélre megint fellobogjon, miután a tömegek lelkében még mindig volt elég gyújtható anyag.

Eötvös Károlynak kellett végleg eloltani a tüzet: azért volt nagy jelentősége az ő özönvízként áradó szavainak.

Így árad a Tisza, amikor már összegyűltek benne a mellékfolyók vizei. Így szakad a záporosó hosszú szárazság után, mikor a felhők megnyitják keblüket. De így omlik a könny is nagy, szívtépő fájdalom közepette. Ahogyan Eötvös Károly beszélt.

*

Eötvös Károly nagy beszédét úgynevezett deákferences, zsinóros attilában mondotta el, amint hogy mindenkor nagy híve volt Deáknak, ennek a dunántúli származású, tempós, szenvedélymentes politikusnak, akiről egy egész korszakot neveztek el Magyarország történetében.

Eötvös szerette a Deák Ferenc gesztusait is utánozni bölcselkedésben, nyugalomban, táblabíró modorban.

Itt, a szenvedélyes Nyíren, ahol a fiatal, lobogó, szabadságharcos Kossuth Lajos volt az úriemberek szívbeli ideálja: eleinte különös hatásúak voltak Eötvös szélesen hömpölygő, inkább csendre intő, mint cselekvésre készítő, dunántúli kedéllyel elmondott szavai; csak akkor figyeltek fel igazában, amikor beszéde első fertályában váratlanul támadni, becsmérlni kezdte Székely Ferencet, az itt járt főügyész-helyettest, akinek hanyagsága miatt elvadult a tisztaeszlári vizsgálat.

Ez a Székely Ferenc főügyész-helyettes utazott ide Pestről annak idején, hogy az eszlári vérvád ügyében a vizsgálatot irányítsa, részt vett a tiszadadi hulla megsejmlélésében, és akinek lanyhasága felbátorította az idevaló hatáságokat a vizsgálatnál tapasztalt erőszakosságokra. Csaknem azt mondta Eötvös Károly, hogy Székely Ferenc az oka annak, hogy már csírájában el nem fojtották a vérvádat.

No, ez a támadó hang már ígért valamit. Talán mégse oly flegmatikus táblabíró ez az Eötvös Károly, mint amilyennek látszik.

Az elnök megintette a főügyész-helyettes támadásáért Eötvöst. De tagadhatatlanul ügyes fogás volt ez a kirohanás az ügyvéd részéről, mert felizgatta az érdeklődést maga és mondani-valója iránt, amint a főügyészt „leszamarazta”, mint akkortájt mondták.

*

Nézzük most a feljegyzéseink során többször emlegetett budapesti hírlapírót, a kitűnő szemű Tóth Bélát: mit jegyzett fel Eötvös Károly beszédéből:

„A déli órákig kétszer tartott szünetet az elnök.

A közönség alig akart mozdulni a teremből, melynek levegője szinte tűrhetetlenné vált.

Eötvös egyedül nem látszott kimerültnek.

Hangja csengett, gondolatmenete ellenállhatatlanul ragadta magával a figyelmet.

Eötvös beszédének nagy része a pör orvostani részére vonatkozott. S jól mondta Eötvös, hogy Condé herceg öngyilkossága óta nem jutott ily óriási szerep a medicina forensisnek, mint ebben az ügyben, mi pedig azt mondhatjuk: soha védőügyvéd oly bámulatos biztonsággal, tudással és ügyességgel, mint ma Eötvös. Csodálatos szorgalom, még csodálatosabb éles ítélőtehetség kellett ahhoz, aránylag oly rövid idő alatt annyira behatolni a kórbonctanba, a szövettan és a törvényszéki orvostan szakemberek által is alig ismert rejtekeibe, amint Eötvös tette.

A dadai hulla azonosságát Solymosi Eszterrel oly kérlelhetetlen okfelhalmozással bizonyította, hogy imponált azoknak is, akik pártkérdést csináltak a bűnügyből.

Mivel a teremben szokatlan nagy hölgyközönség volt jelen, Eötvös igen tapintatosan úgyszólván átsiklott a holttest nemi viszonyai felett; e tárgyról szólva kizárólag latin műszavakat használt.

Magát a vizsgálóbíró sem támadta oly élesen, mint a tárgyalások után hihettük; de sújtó ereje volt annak, amint felsorolta, mint halmozott össze a vizsgálóbíró minden kezébe akadt bizonyítékot a rituális gyilkosság erősítésére, és mellőzött szándékosan minden mentőkörményt.

Közel hét óra hosszáig tartó beszédének végén, ahelyett hogy lankadt volna, egyéniségének egész fellobbanó élénkségével és teljes érceben csengő hangjával hirdette a kiengesztelődést, amely az ügy lezajlását vajha követné.”

*

Eötvös Károly beszéde miatt ezen az egyetlen napon délutáni négy óráig tartott a törvényszék tárgyalása. Soha ilyen későn nem ebédeltek az úriemberek Nyíregyházán, amely már vacsorának is beillett volna. Az utolsó vacsorának, amelyet az ítélet kimondása előtt költenek el könnyek között a vádlottak, aggodalmak között azok vádlói, mert már Eötvös beszéde után világosan érezte mindneki, hogy Magyarország lelkiismerete a szegény, nyomorult foglyok mellett döntött. Közelgett az ítélet napja.

VI. „A 19. század egyik legfontosabb pörének útélete”

Ónody Géza elvonulva Eszlárra, a magányba, az önkéntes számkivetésbe, mint példaképe, a régi római férfiak tették, ha a fórumon balszerencse érte őket, minden beszédtemáját, amelyet a helybeli postahivatalban kibontogatott: Webb kapitány jelentette.

Ez a bizonyos Webb kapitány, a világ egyik legjobb tengerésze és legbátrabb férfia volt. Többször körülvitorlázta már a földgömböt, de a legbüszkébb úszótudományára volt. Úgy úszott, mint egy delfin.

Egyszer már átúsztta a viharos La Manche-csatornát Anglia és Franciaország között, most pedig Amerikában, a meggazdagodás hazájában bukkant fel Webb kapitány, ahol tízezer dolláros fogadást tartott arra nézve, hogy átússza a Niagara-zuhatagot, amit még senki sem tett előtte.

A magyar újságok is bőséges tudósításokat közöltek ez időben Webb kapitány világhírű fogadásáról, és Ónody Géza látszólag a bátor tengerész mellett dukkolt, míg közben levelet írt Nyíregyházára, Szalay Károly ügyvéd úrnak, hogyan lehetne az eszlári pört tovább folytatni.

Éppen ezért nem tudott megnyugodni, mert ellenfeleinek oly „kihívó, elképesztő” sikerük volt...

Indítványozta az ügyvédnek, hogy Scharf Móricot még egyszer ki kell hallgatni a törvényszék által, ítélethirdetés előtt, mert Móric vallomásai éppen azért voltak olyan „hézagok”, mert a fiúi szeretet visszatartotta attól, hogy nyíltan atyja ellen valljon. Most már mindenkinek látni kell, hogy Móric a pör folyamán atyját, az öreg Scharfot mindenképpen kímélni akarta a vallomásaiban, atyjára mindig úgy hivatkozott, mint távollévőre, akinek az egész gyilkossághoz tulajdonképpen semmi köze se volt. A kolduszsídó csalta be Esztert a templomba, a sakterek végeztek vele, atyja csak az ő (Móric) híradásából tudta meg, hogy voltaképpen mi is történt a templomban...

Apró papírszeletekre írta Ónody Géza titkos üzenetét, és megbízható emberekkel küldte Nyíregyházára, Szalay Károlynak.

De az állandóan azt válaszolta, hogy a reménységnek utolsó szála is elszakadt, a törvényszék tagjai végleg azon befolyás alá kerültek, amely ellenzi az eszlári pör folytatását. „Talán a képviselőházban lehetne még valamit tenni!” - üzent vissza Szalay az eszlári képviselőnek, akinek valóban módja lehetett volna felszólalni az országgyűlésben. De az országgyűlés szünetet tart őszi; Tisza Kálmán nem ok nélkül tűzette ki nyár közepére az eszlári pör tárgyalását, nem akarta, hogy annak viharai az országgyűlés rendjét is megbontsák... Így levelezgetett a két kiváló úriember, akik bizonyára igen szép eredményeket érthettek volna el az életben, ha azt az energiát, amit fölöslegesen az eszlári vérvádra pazaroltak, más irányba, hasznosabb, nemesebb célra használták volna fel.

Most már, ötven esztendő múlva, elmondhatjuk, hogy az eszlári vérvád kifejlesztéséhez, megépítéséhez, világhírűvé tételéhez legalábbis annyi erőfeszítés kellett, mint annak elnyomásához, megsemmisítéséhez.

Pompásan, kápráztató ügyességgel, szinte szemfényvesztő valószínűséggel volt kiépítve ez a tizenkilencedik századbeli csapda, amelyben a jómódú zsidóságot a kolduszsizóság révén akarták megfogni. Az események, a helyzetek, a tanúk, az ötletek, kezdve Scharf Móric vallatásától, egészen a hullacsempészet szokatlan szenzációjáig, egy percre sem voltak unalmasak; percről percre, napról napra, amint egy esztendeig egymást követték, még az életunt, úgynevezett „blazírt” kedélyeket is érdekelték.

Ha színdarabnak vagy regénynek írja meg egy költő a cselekményt, mielőtt az a valóságban lejátszódott volna, akkor is világsikere van az eszlári mesével.

Csak hogy az történt, hogy az ötletek, az új kitalálások elfogytak, nem lehetett tovább fokozni az érdeklődést az eszlári vérvád iránt, amikor a vizsgálóbíró mindent apróra kihámozott, és mindenben a mesemondóknak adott látszólag igazat.

Jöttek a kutatók, a hitetlenek, az okoskodók, a gondolkozók, akik akkor mentek neki az eszlári vérvád légvárának, amikor az legszebbnek, legjobban megalapozottnak, szinte örökéletűnek látszott...

Jöttek az illúzió nélküli, szkeptikus, élestekintetű ügyvédek, orvosok, hírlapírók, akik felfedezték a vérvád hatalmas építményének hibáit, mint ahogy a világhírű Lánchídon is felfedezte a legendabeli suszterinas az egyetlen hibát, tudniillik hogy a köoroszlánnak nem volt nyelve, amiért a híd építője a mese szerint a Dunába ugrott.

Az eszlári vérvádnak nem volt magja. Nem volt igazsága.

Ott volt körülötte minden szükséges díszlet, amely az ilyen gyilkosságot, ha megtörténne: körülvenne. Ott voltak a sakterek, az eltűnt leány misztériuma, a mesebeli szerencsétlen özvegyasszony, a pompás csendbiztosok, akik mindenkit kivallattak, akik kezük közé kerültek, a kétségbeesett zsidók, a tudattalan tutajosok, a vizsgálóbíró, aki szenvedélyesen felkutatott minden nyomot, amelyet megmutattak neki. És ott volt főként az elferdített történelmi múlt, amely a zsidók hasonló eseteiről tud visszaemlékezést. És a néplélek hiszékenysége, amely hozzáértők mesterkedése révén jobban hajlott az antiszemitizmus felé, mint valaha.

Ha egy csepp igazság lett volna az eszlári pörben: nem szabadulhatott volna abból senki, ha a világ minden okos embere összefogott volna. Nem szabadulhatott volna, ha csak egyetlen ruhafoszlányt, vércseppet vagy hajszálat találnak a zsidótemplomban vagy a vádlottak kezén. Ha csak egyetlen nyom bizonyul valónak az ezernyi nyom közül, amely valószínűvé tette volna a „vallásszertartási” gyilkosságot.

Az emberek kitervezték ennek a rettentő bűnnek a lehetőségét és meséjét, de jött a végzet, és megsemmisítette az emberi agyvelők munkáját.

*

Az ítélethirdetés napja, augusztus 3-a elkövetkezett.

Forró nyári nap volt, csak az a por szálladozott Nyíregyháza felett a szélcsendes időben, amelyet a város felé közelgő szekerek, hintók, talyigák felverték.

A katolikus torony óráján már délfelé közeleg az idő, amikor az itt ritkán látott kakastollas csendőrök, hajdúk, börtönőrök megszállják a bíróság épületét. (Pandúrnak már híre-hamva sincs ebben az időben, a pandúrvilágnak az eszlári pör után végleg lealkonyult Szabolcsban.)

A házfalakon mindenütt Graefl József Szabolcs megyei főispán hirdetménye látszik, amelyben csendre, nyugalomra, a törvényszék iránti tiszteletre inti a közönséget. A József főhercegről nevezett honvédkaszárnya udvarán teljes készséggel áll a huszárosztály, amely az első riadóra kiront a laktanyából, és előre meghatározott terv szerint megszállja a várost. Ugyancsak készenlétben állnak Debrecenben, Miskolcon, Ungvárott a bakák, akik a távirati hívásra különvonaton jönnek Nyíregyházára, ha zavargás törne ki a városban.

A törvényszék előtti tér feketéllik az embertömegtől. Erre vonulnak el a vádlottak, hogy ügyükben az utolsó szót meghallják. Tizenkét börtönőr és huszonnégy csendőr veszi körül a sokat szenvedett zsidókat, amikor az embertömegen átvezetik őket. Éppen olyan szomorúak, lekopasztottak, kókadtak, mint azelőtt. Eddig csak volt valami megélhetésük a börtönben, kosztot kaptak államtól, jóemberektől, új ruhát a hitközségtől, de mi lesz most, amikor többé nem vádlottak? Hová, merre mennek elszegényedtségükben, megjelöltségükben, foglalkozásnélküliségükben?

Igaz, hogy híre jár, hogy a mindenható Eötvös Károly néhány száz forintot összegyűjtött a részükre, senki se megy el üres kézzel a börtönből, de hát kezdhetnek-e új életet, amikor a régi végleg rombadőlt? Ki mehetne vissza közülük Eszlárra, ahol megszokták? Kinek volna kedve azokkal a falusi emberekkel újra együtt élni, akik ellenük vallottak?

Sokkal több problémája van a kiszabadulása előtt álló rabnak, mint annak, aki tudná, hogy még egypár esztendeig, büntetése kitöltéséig, az állam felügyelete, védelme és ellátása alatt marad.

Azt mondják, hogy leglevertebbek voltak az eszlári zsidók az ítélet kihirdetése napján, amikor nem kellett többé bizonyítani ártatlanságukat, nem küzdött az igazságuk mellett többé senki, hanem magukra hagyatva, kiszabadulva indulhatnak megint neki az életnek.

Csak Scharf József, a templomszolga volt kemény, elszánt, határozott, egészséges, mint az egész tárgyalás alatt.

- Elsősorban a fiamat akarom vissza! - mondogatta, amikor közölték vele, hogy kiszabadulása küszöbön van.

A fiát akarta!

Ez volt egyetlen célja, amikor fegyveres őrei között utoljára ment a bíróság elé, hogy meghallgassa, amit jóelőre mindenki tudott, a bíróság felmentő ítéletét.

*

A bíróság fekete kabátban, úgynevezett Ferenc József-kabátban állt Ferenc József arcképe alatt, amikor a király nevében kihirdette a felmentő ítéletet.

Korniss Ferenc elnöknek reszketett a papiros a kezében, mélységes felindulás volt érezhető a hangjában, amidőn felolvasta a bíróság ítéletét. A csaknem negyvennapos tárgyalás kimerültsége volt látható e remek korpulenciájú, nagyeszmejjű, páratlan idegrendszerű férfiún, aki talán egyetlenegyszer sem vesztette el nyugalmát a tárgyalás folyamán. Most már az ő idegei is meg voltak őrölve, a fáradtság győzedelmeskedett rajta is. Néha alig lehetett hangját érteni, amint hangja megcsuklott, mintha belsejében reszketne.

Mintha valami mérhetetlen panasz lett volna az elnök hangjában a félrevezetésekért, rosszindulatokért, gonosz szenvedélyekért, amelyeket a tárgyalás folyamán megismert.

Nem a diadal harsogott a hangjából, hanem a panasz az emberek rosszasa ellen.

Szinte egy csalódott, kiábrándult férfi hirdetett itt ítéletet a világ ostobasága felett. Szánakozva nézett végig a vádlottakon, és kiengesztelődve, megbocsátásra intette őket. A gyűlölködésnek nyomtalanul el kell múlni, amennyire erre emberi erő van.

Az elnök mindenkit felmentett a perben. Még a fegyelmi büntetéseket is visszavonta, amelyeket a tárgyalás folyamán kirótt az engedetlenekre, lármásokra.

Az igazság győzött a hamisság fölött. De mily rettenetes ára volt ennek a győzelemnek! - Ez hangzott ki az elnök szavából. Elgondolkozva, lehorgasztott fejjel hallgatott a közönség is, amely a termet megtöltötte. Maguk elé meredtek, mélyen elgondolkozva a felmentett vádlottak, a bírák, az ügyvédek, az emberek.

Egy nagy pert temettek el, amely izgalomban tartotta a világot... És most fáradtan álltak a sírásók a csatatér felett.

Csak Eötvös Károlynak volt lelkiereje, hogy felálljon, és néhány férfias szóval köszönetet mondjon a bíróság ítéletéért. Az egykori vádlottak magukbamerülve, örömtelenül, kókadtan várakoztak, holott már többé nem volt semmi várnivaló.

*

Csend volt Nyíregyházán.

Csak a távíróhivatal gépei zörögtek gépies egyhangúsággal ezen a napon is, mint negyven nap óta szakadatlanul éjjel-nappal. Mint egy malom kerekei, ahol egyformán megörlik a tiszta búzát, mint a konkolyt.

(Végszó) *Hova lett Solymosi Eszter?*

Sok esztendeig gondolkoztak ezen a kérdésen az emberek Magyarországon, még az eszlári vérvádpör befejezése után is.

Ha azt az ötezer forintot, amelyet annak idején Solymosi Eszter előkerítőjének tűztek ki jutalmul (amelyet sohasem adtak ki senkinek), megtízszerezték volna; ha a földön, föld felett és föld alatt csak Solymosi Esztert keresték volna: akkor se vezetett volna ezekben az években eredményre a nyomozás.

Manapság már megnyugszunk a tudósok döntésében, a törvényszék ítéletében, hogy Solymosi Eszter volt az, akinek holttestét a Tisza kivetette hullámaiból Dadánál, a füzesben. Nem is lehetett más. Akár önszántából, akár véletlen szerencsétlenség folytán a Tisza áldozata lett, mint annyian, akik a folyóba temetkeztek.

Sírhalma, temetője nincs Solymosi Eszternek semerre, mert holttestét felboncolták, az orvosi múzeumokban, laboratóriumokban vizsgálták feldarabolt testi tagjait. Józsa András, a Szabolcs vármegyei főorvos például sokáig őrizte Solymosi Eszter spirituszba tett lábát.

De síremléke ott van az érző szívekben, a múlt idők kutatóinak emlékeiben, az emberi lelkiismeretben, amely akármilyen vallás szerint imádkozik, végeredményben az igazság vallását tartja legnagyobbra a földi életben. Ott egy sírhant a Solymosi Eszteré, amely sírhant mindig arra fogja inteni az embereket, hogy a vallás miatt ne gyűlöljék egymást, mert végeredményében egy igaz Isten van felettünk.

Ez a legigazabb emléke Solymosi Eszternek, aki rendkívüli szüzi halálával, búbanatos sorsával darabidőre megváltotta az embereket a vérengző gyűlölködésből, az oktan fogcsikorgatásból, a dühös szenvedésekből.

*

A mendemonda persze nem hallgatott el nyomban az ítélet kihirdetése után. A fantáziák hatalmasan dolgoztak úgy Solymosi Eszter sorsának kitalálása, mint a vádlottak további életmódjának megállapítása körül.

Solymosi Eszterről volt egy legenda, amely szerint Ónody Géza egyik tanyáján rejtegette őt a tárgyalás és a vizsgálat alatt, aztán külföldre vitte.

Ónody Gézának, szegény fejének nemigen volt olyan sok tanyája, hogy ott valakit elrejtethetett volna. Később már egyetlen tanyája se volt, csak annyi, ahová sorsüldözött fejét lehajthatta. A politika megemésztette földi vagyonát, egészségét, de még lelke békéjét is. Öregségére a fővárosban éldegélt, képviselői mandátum nélkül, mert az emberek felejtene, és a harcos, bátor Ónody Géza igen rossz anyagi körülmények közé jutott.

Üldögélt a pesti kávéházakban, és ha az eszlári pörrel kérdezték őt: csak legyintett, mintha az egész világot és életet elintézné e kézlegyintéssel.

Egy másik mendemonda Solymosi Eszterről azt találta ki, hogy igazi sorsa az lett volna, hogy a Tisza-parton kószálásában vándorcigányok ellopták, mint valami gyermeket, de elophatták lengyel-zsidó leánykereskedők, akik Galíciába vitték Esztert. Egy szerencsétlen, elmebáborodott magyar származású leányzóról tudtak Galíciában, aki néha Solymosi Eszternek mondta magát. Volt is egy tanú a törvényszék előtt, aki Esztert két kaftános zsidó társaságában látta szekéren az Eszlárt környékező falvakban.

A harmadik mendemonda az volt, hogy Eszter leány szégyenletében ment a Tiszának, miután ártatlanságát elveszítette. Erről a mendemondáról, amely leginkább megfelelt volna a falusi nép fantáziájának, még az orvosok nyilatkozata után is sokat beszéltek.

Teremtek gombamódra a dajkamesék, amikor minden lecsendesedett, és a szerencsétlen rabokat többé nem lehetett látni őrök között a nyíregyházi piacon.

Az öreg Scharfnak kívánsága teljesült: visszakapta a fiát, akit Eötvös Károly közbenjárására kiadott neki a „vármegye”, illetőleg Henter Antal, a várnagy, aki úgy megszerette a fiút, hogy még azután is nevelni akarta, amikor az a bizonyos Pálffy gróf, aki a fiúért hópénzt fizetett, az ítélet kihirdetése után beszüntette a fiúért való fizetséget.

Scharf József azonban hallani sem akart arról, hogy fia távol legyen tőle. Négy száz forintot kapott kezéhez az eszlári templomszolga a jóemberek gyűjtéséből, amikor a börtönből kisa-

badult. Azonkívül meghívása volt a budapesti országos izraelita irodától, hogy Budapesten gondoskodnak róla mindaddig, amíg az életerős férfi valahol elhelyezkedik megint az életben, hogy kenyeret tudjon keresni magának és családjának.

Dehogy hagyta volna a fiát idegen kézen a „gazdag” Scharf József. Azért volt neki fontos a kiszabadulás, hogy a fiát megint „visszanevelje” a maga fiának.

És egy apától nem is lehet megtagadni a gyermekét, „aki miatt annyit szenvedett”.

Móric elbúcsúzott Henteréktől, elbúcsúzott bolondos, gyermekkori álmaitól, hogy majd „megyei úr” lesz belőle valaha, az apa nagy szeretettel fogadta vissza fiát, keblére ölelte abban a kis nyíregyházi zsidószálláson, ahol a börtönből való kiszabadulása után megtelepedett.

Innen már csak egy lépés volt a Pestre való utazás, amit az öreg Scharf, fia és felesége meg is valósított, amikor a Kerepesi úti Fehér Hattyú-fogadóban jelent meg a Scharf család, hogy milyen eredménnyel, azt már tapasztalhatták azok, kik e feljegyzéseket olvasták. Olyan nagy bottal nem vártak még „vendéget”, amint Pesten fogadták Scharf Józsefet.

A gonosz fogadtatás után azonban jött Scharf József második pesti utazása, amelyet már szülőfalujából, Nánásról intézett a főváros felé.

Ekkor már csendesebb körülmények között érkezett meg Scharf József fiával a fővárosba, nem vették őt nyomban észre ama ezernyi idegen között, aki naponként ellepi a budapesti pályaudvarokat.

Nem is lett bántódása, hanem rövidesen szolgálai állást kapott a pesti izraelita hitközségnél, amelyet hűséggel, becsülettel szolgált még huszonöt esztendeig.

Ezalatt Móric fia is mesterséget tanult. Köszörűs lett. Isten tudná, hogy miért választotta ezt az életpályát. Mintha a saját életén esett csorbát akarná kiköszörülni végig az egész életén. Egy hollandus úr egyszer Pesten jártában megismerkedett a kalandos múltú fiúval, és azt mondta, hogy ő tudna jobb köszörűnivalót Móric számára a sakterkéseknél. Elvitte magával Amszterdamba, ahol Móric a gyémántköszörűsséget tanulta meg.

*

A többi vádlottak? A pör többi nevezetességei?

Amint a törvényszék kapui bezárultak mögöttük: egyszerre elmúlt nevezetességük. Éppen olyan névtelen, ismeretlen, szegény emberek lettek, amilyen van millió és millió a földön. A névtelen emberek lakhelye ez a világ, ahol napról napra kell dolgozni mindenkinek, hogy helyét megtarthassa az életben.

A híres eszlári vádlottak is igyekeztek elvegyülni a dolgos emberi rajban, anélkül hogy felemlegették volna szenvedéseiket, viszontagságaikat.

Mint egy rossz álom, múlt el a földről a tiszAESzlári vérvád emléke. Felébredtünk, megdörzsöltük a szemünket, hogy a pokolbeli látományok elmúljanak tekintetünk előtt. Nagy felszabadulása volt az a lelkiismeretnek, hogy sehol remegve nem szenved senki az igazságtalanság miatt, amelyet majdnem véghezvittek.

Ma már nagyrészüket a temetőben oszlik az eszlári pör hőseinek.

Ők most már valamennyien tudják, hová lett Solymosi Eszter, aki vöröscsíkos köténykéjéből egykor titkok homokját szórta a világra.

(Óbuda, 1931)